

SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLERDE GÜNCEL ARAŞTIRMALAR - I

EDİTÖRLER

DOÇ.DR. NESLİHAN İYİT

DR. ÖĞR. ÜYESİ YASİN AKYILDIZ

DR. ÖĞR. ÜYESİ BETÜL HASTAOĞLU ÖZBEK

MART 2022

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Editörler / Editors • Doç. Dr. Neslihan İyit

Dr. Öğr. Üyesi Yasin Akyıldız

Dr. Öğr. Üyesi Betül Hastaoğlu Özbek

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Birinci Basım / First Edition • © Mart 2022

ISBN • 978-625-430-045-5

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.

Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1.

Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar - I

Mart 2022

Editörler

Doç.Dr. Neslihan İyit

Dr. Öğr. Üyesi Yasin Akyıldız

Dr. Öğr. Üyesi Betül Hastaoğlu Özbek

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

YERALTI ŞEHİRLERİNDE SÜRDÜREBİLİRLİK

Lütfiye Kıyak	1
Uğur ÖZCAN.....	1

Bölüm 2

ARAP EVİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Aye BARUT.....	19
Uğur ÖZCAN	19

Bölüm 3

HUZUREVİNDE YAŞAYAN YAŞLILAR ÖRNEKLEMİNDE YAŞLILIK VE YAŞAM MEMNUNİYETİ İLİŞKİSİ

Cemile ÇETİN	43
Gizem KÖSE	43

Bölüm 4

NECİP MAHFUZ'UN YEVM KUTİLE'Z-ZA'İM ROMANINDA SİYASET

Ercan Baran	61
-------------------	----

Bölüm 5

ANADOLU'DAKİ İLHANLI YAPILARININ İNCELENMESİ (1256-1336)

Ali Caner İNCESU	81
Serap SARIBAŞ.....	81

Bölüm 6

ULUÇAY HAVZASI'NIN (ALAÇAM-SAMSUN) JEOMORFOLOJİSİ

Tamer ÖZLÜ.....	107
İrfan ÇİÇEK.....	107

Bölüm 7

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE PANDEMİLER VE COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE SAĞLIK HABERCİLİĞİ

Aslıhan Zinderen.....131

Bayram Aktaş131

Bölüm 8

ADİ ORTAKLIKTA ORTAKLARIN TEMSİL YETKİSİNE TTK VE TBK HÜKÜMLERİ AÇISINDAN BİR BAKIŞ

Nazım AKSOY159

Bölüm 9

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ, KENTLEŞME GÖSTERGELERİ VE TÜRKİYE

Gamze ÇOBAN179

Osman UZUN179

Bölüm 10

İLETİŞİM VE BİLGİSAYAR KAVRAMLARININ GÜNLÜK HAYATA YANSIMASI

Serdar Oktay205

Bölüm 11

HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMASI OLARAK SOSYAL MED- YA KRİZLERİNİN YÖNETİLMESİ

Fatma Karaoğlu.....215

Bölüm 12

MESLEK YÜKSEKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN GÖZÜYLE PANDEMİ DÖNEMİNDE UZAKTAN EĞİTİMİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şebnem ZORLUTUNA237

Bölüm 13

16. YÜZYILDA HİNDİSTAN İLE AKDENİZ ARASINDA YAPILAN TİCARETTE BAHARATIN ÖNEMİ

Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ253

Bölüm 14

“KÜLLERİNDEN DOĞMAK”: BELGESEL SİNEMA VE TOPLUMSAL BELLEK

Serdar Gezer.....275

Bölüm 15

OSMANLI DEVLETİ'NDE ZİRAAT VE HAYVANCILIK OKULLARI (1876-1908)

Yaşar ARSLANYÜREK.....291

Bölüm 16

KONYA DESTİNASYONU'NUN AKILLI ŞEHİR VE AKILLI TURİZM KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Gözde ÖZTÜRK.....313

Semih BÜYÜKİPEKÇİ.....313

Bölüm 17

MEDYA OKURYAZARLIĞI BAĞLAMINDA HABERİ OKUMAK

Şeyma Bilginer Erdoğan339

Bölüm 18

S-400 KRİZİ VE TÜRKİYE-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLİŞKİLERİ

Erol Kalkan.....359

Bölüm 19

KÜLTÜR TURİZMİ KAPSAMINDA GELENEKSEL EL SANATLARININ TURİZME OLAN ETKİLERİ: SAFRANBOLU ÖRNEĞİ

Elif KOCAKAYA.....385

Yasin DÖNMEZ385

Bölüm 20

ANAYASAL VATANDAŞLIK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE KAVRAMA İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Mazlum Mengüç.....407

Doğan Duman.....407

Bölüm 21

ENGELLİ ÇALIŞANLAR İÇİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ
EĞİTİMLERİNDE GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

Serap TEPE431

Bölüm 22

WELLNESS-DETOKS OTELLERİNE YÖNELİK
E-ŞİKAYETLERİN İNCELENMESİ

Ahu YAZICI AYYILDIZ449

Esra AKSOY449

Bölüm 23

İSKİTLERDE DİN

Ebru ORAL465

Bölüm 24

SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞINA REKREASYONEL
ÇÖZÜMLEMELER

Ebru BARAKAZI475

BÖLÜM 1

YERALTI ŞEHİRLERİNDE SÜRDÜREBİLİRLİK

Lütfiye Kıyak¹
Uğur ÖZCAN²

1 Mimar, FSM Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Yüksek Lisans Programı, İstanbul, Türkiye, e-posta: karaaslanlk@gmail.com (ORCID: 0000-0002-2780-1663)

2 Dr. Öğr. Üyesi, FSM Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, e-posta: uozcan@fsm.edu.tr (ORCID: 0000-0003-0002-4478)

GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerin olmadığı dönemlerde örneğin beslenme, aydınlatma, ısıtma, iklimlendirme gibi konfora yönelik tüm ihtiyaçların doğal kaynaklarla sağlandığı dönemlerde insanın dünya ekosisteminin bir parçası olduğunu söylemek mümkün olabilirdi (Bayraktar, 2011). Bir bütün şeklinde hareket halindeydiler. İnsani ihtiyaçlar dönemler boyu aslında aynı sadece ismi değişiyor. Tehlike anında veya ısınmak için kendisine mekan oluşturabiliyor ve bunları yaparak insan içgüdüsel olarak doğayı taklit ediyor. Yerleşik hayata geçildikçe konfor, huzur ve mahremiyet duygularının ön plana çıktığı, yaşam şartlarının değiştiği mekanlarda tasarım farklılıkları oluşmaya başladı. İç ve dış mekan kavramı netleştikten sonra doğa ile uyum azalmaya başlamış ve bakış açılarında değişiklikler oluşmaya başlamıştır. İlk toplu yerleşim Mezopotamya ve Anadolu'da ilk şehir yerleşmesi Çatalhöyük aynı zamanda toprak altı yapılarının bir arada görüldüğü merkezdir. Mevcut mağaralar kullanılarak başlanmış yer altı mekanların en çok kullanma biçimi barınma ve sığınma işlevi ile tarih boyunca canlılara iklim şartlarına karşı koruma ve düşman saldırılarına karşı savunma sağlamıştır (Erdoğan ve Karıptaş, 2016). Sonraki yıllarda doğa afetlerine karşı (yıldız, gök, ateş) gibi kuvvetlerinden korunmak ve dini törenlerin yapılmasıyla gelişim ve ilerleme sağlamıştır. Toprak altı mekanlarda kutsamalar, törenler, ainler, klise olarak kullanılan mekanlara dönüşmüştür.

Resim 1: Mağara ve İnsan İlişkisi (Url-1).

Enerji ihtiyacını minimum seviyeye indirmek amacıyla yapılan teknikler vardır. Doğru alan seçimi, bulunduğu topografyayı değerlendirme, bitki örtüsünü uyum, doğal çevre ile uyum sağlamak, iklimsel verilerin verdiği güneşlenme ve doğal havalandırma sistemlerini kullanmak gibi

pasif sistemleri analiz yaparak sürece başlamak gerekir. Güneş ve rüzgâr kontrol stratejileri ile korunma gibi pasif tasarım esasları uygulanarak, gereksinim duyulan enerjinin rüzgâr, güneş, jeotermal enerji ve biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına dayandırılması sınırlı enerji kaynaklarının neden olduğu karbon salınımı da azaltılmaktadır (Bayraktar, 2011). Doğa ile uyum sağladıkça pasif tasarım esasları kullanımı artmaktadır. Barınma ihtiyacı dönemselsel olarak değişen ve şekillenen birey yaşam odaklı bir olgu olmasından kaynaklı insanlar baskı ve tehdit altındayken yapılan mekansal tasarım çözümleri üretimin ve sosyaleşmenin ön planda olan şehir planlarını görüyoruz.

Kısmi Yeraltı Şehri Olan Mardin ve Harran Örneği

Kültürün, doğanın, kalitenin yaşamları etkilediği bir çok tasarım çözümleri insanların malzeme ve imkan dahilinde mekansal çözümler bulmasını sağlamıştır. Tasarımın yerleşeceği bölgenin incelenmesi gerekir. Yaşam koşulları, malzemeleri öğrenip kültürüne, iklimine ve yere bağlı olarak tasarım etkenleri değişiklik gösterebilir. Yapılan tasarımlarda öğrenilerek veya deneyim aktarımı sayesinde günümüze kadar gelen her türlü somut bilgi olarak ulaşabileceğimiz ve kendisini halen korumakta olan yapıları görmekteyiz (Bayraktar, 2011).

Resim 2: *Harran Kumbet Evleri (Url-2).*

Mardin ve Harran'daki geleneksel yerleşim çöl coğrafyasına sahip bölgenin ağaç kullanmanın zorluğu nedeniyle kubbelerin yapımında tuğla ve kerpiç tercih edilmiştir. Yazın çok sıcak, kışın soğuk ve yıl boyunca çok kuru bir iklimi olan Harran'da yapılar kubbe şeklinde ve kalın duvarlıdır. Kubbeler, en üstteki açıklıkları ile çok etkili bir doğal havalandırma

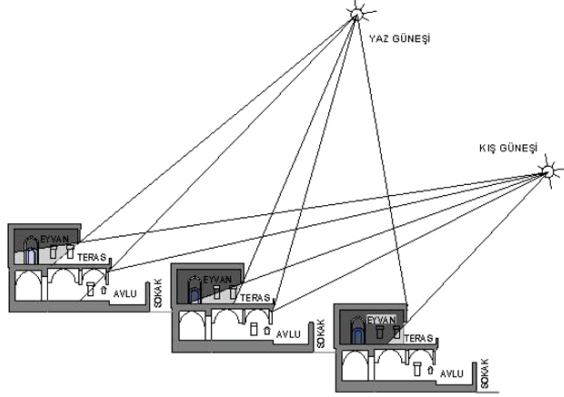
mekanizması oluşturur. Sıcak-kuru iklimlerde yüksek sıcaklıkların etkisini azaltmak üzere geleneksel yerleşim alanlarında yer alan yapıların birbiri üzerinde yarattığı gölgelerin soğutma etkisinden faydalanmak üzere yakın, kompakt şekilde konumlandırıldığı gözlenirken, nemli iklimlerde yerleşimlerde yer alan yapılar ise doğal havalandırma potansiyellerinden mümkün olduğunca fazla yararlanmak üzere ayrıık şekillerde konumlandırılmışlardır (Bayraktar, 2011). Kümbette açıklıklar bırakılarak iç mekanda doğal hava sirkülasyonu sağlanmıştır. Plan tipolojilerinde her bir kümbet oda sayısını gösteriyor ve avlulu mekan etrafında konumlanıyor. Dış sokaklara pencerelerin küçük ve yukarıda olması mahremiyeti sağlamaktadır.

Resim 3: *Mardin Geleneksel Evleri (Url-3).*

Geleneksel Mardin yapılarında yanyana olanların yanı sıra, güneşin yapıya girişini engellemek için pencereler kepenkli ve küçük olarak yapılmış, malzeme olarak da dış sıcaklığı iç ortama ertsisi geç olan taş malzemeler tercih edilmiştir. Sarı kalker taşının birçok ocağı bulunan bölgede yapılarda kullanılması hâkim olmuştur. Evlerde kullanılan taşlar soğuk ve sıcakta daha fazla sertleşen bir yapıya sahiptir. Bundan dolayı yazın serin kışın ise sıcak olmaktadır. Revak ve eyvan gibi yarı açık mekanlar batı güneşine karşı gölgede kalacak şekilde konumlandırılmıştır. Ev birimleri içinde avlulu, gölgeli mekanlar oluşturularak serin oturma ve sirkülasyon alanları sağlanmıştır. Günün ilerleyen vakitlerinde ışınım yolu ile ısı kaybından kaynaklanan serinlik teraslar için önemli kullanım alanları olarak yöresel mimaride yerini almıştır. Mekanlar arasındanki bağlamda doğal eğimden kaynaklı merdiven ve rampalar ile kot farklılıklarından kaynaklı evlerin birbirlerine engel olmadan hayatlarını idam ettirmeleri ve dar sokakların oluşumu gölgeler oluşturarak insanları sıcaktan koru-

maktadır. İnsanların doğaya uydukça daha mutlu ve sürdürülebilir hayata yöneltmiştir.

Resim 4: Mardin Evleri Kesit (Url-4).

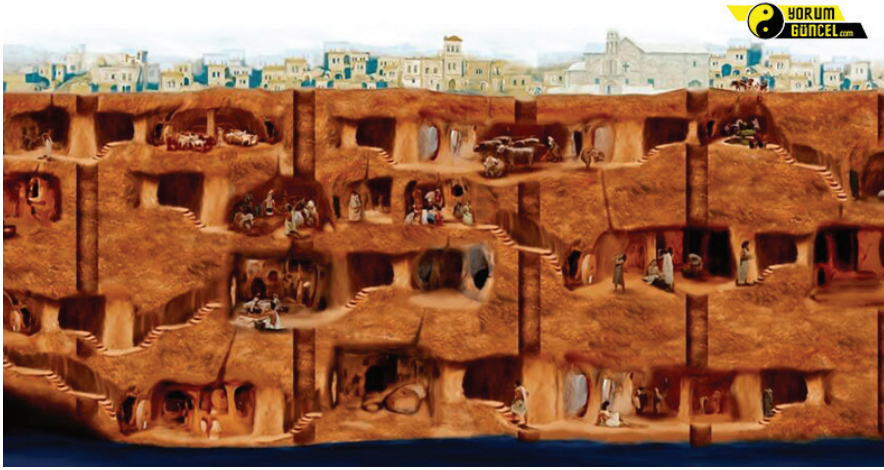
Geleneksel yapılar buldukları iklim özelliklerine bağlı olarak en uygun malzeme ve bileşenlerle inşa edilmişlerdir. Mekan organizasyonları ve yönlenmeleri de yine iklim ve arsa koşullarına bağlı olarak en doğru şekilde oluşturulmuştur (Harputgil ve Çetintürk, 2005). Yapıldıkları dönemlerde deneyim aktarımı yapılan yöresel bölgedeki evler inceleyerek ve deneme yanılma gibi yöntemler kullanılarak zamanın en doğru kullanılabilir ve sürdürülebilir tasarımlara ulaşılmıştır. Geleneksel konutu kullanan kişiler kendi ihtiyaçlarını kadarıyla içinde yaşadıkları düzene ve statüye göre eylemlerini yaşayış biçimlerini rutinlerini biçimlendirir.

Derinkuyu Yeraltı Şehri, Nevşehir

Resim 5: Derinkuyu Yeraltı Şehri (Url-6).

1963 yılında bulunan derinkuyu 60-70 metre derinlikte yerleşim alanları ve tünelleri bulunmaktadır. Roma zulmü ve arap akıncılardan kaçan ilk hristiyanların yaşadığı düşünülen yer altı şehirlerin giriş çıkışları kolay bulunmadığı, bulunsada zor girildiği girişler tasarlanmıştır (Kocalar, 2018). 50.000 nüfusun temiz hava kanalları sayesinde uzun süre yaşamını sürdüren insanlar yeraltı şehirlerinde rahipler, papazlar, çocuklar ve aileler gibi farklı tipte insanların kalıntılarına rastlanmıştır (Url-5). Birinci katmanda mutfak, ağır, şaraphane ve oturma odaları olan bu kat, yeraltının en üst katında bulunuyor. İkinci katmanda ise ilk kattaki gibi ahır, mutfak, erzak depoları ve oturma odaları olarak kullanım sağlayan kısım belirmiştir.

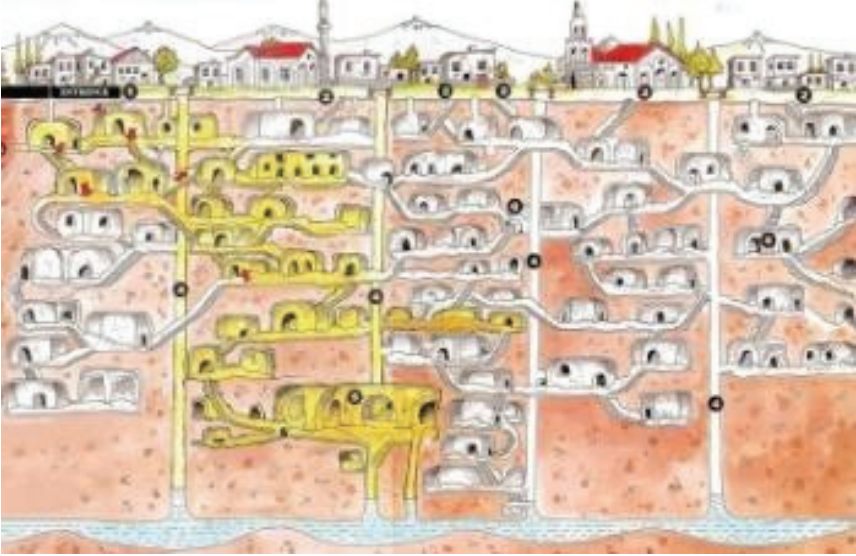
Resim 6: Derinkuyu Yeraltı Şehri Kesit Gösterimi (Url-7).

Yeraltı şehrinin tüm katlarına inen ve hava sirkülasyonunu sağlayan havalandırma boşluklarının merkezi ise üçüncü tabaka Derinkuyu'yu diğer yeraltı şehirlerinden ayıran ve farklı bir yere koyan Misyoner Okulu da bu katta karşınıza çıkacaktır. Okul beşik tonozla örtülü geniş tavanından tanınıyor. Yeraltı şehrinin ortak toplanma yeri olan bu katta ayrıca haç şeklindeki kilise, günah çıkarma alanları, mezarlık gibi alanlar da bulunuyor. Ucundan bakacağımız dokuz kilometrelik uzun tünelin nereye gittiği halen merak konusudur; başta Kaymaklı Yeraltı şehri olmak üzere, diğer yeraltı şehirlerine açılan bir kapı olduğu söyleniyor. Eğilip bükülmeden dört kişinin yan yana yürüebildiği bu tünel, iki metre yüksekliğinde bir tavana sahip ve adeta günümüzün metrolarını çağrıştırıyor (Kocalar, 2018). Mekanların havalandırma kanalları işlevlere göre uzunluk ve çapları değişiyor. Farklı çaplarda olan kanallardan mutfağa, ahıra erzak ak-

tarımı gibi işlevlerde kullanılıyordu. Ayrıca savunma, iletişim gibi sosyal etkileşimide sağlıyordu.

Kaymaklı Yeraltı Şehri, Nevşehir

Milattan önce 3000 yılına uzanan oluşumları, 1500 yıllık gelişmesi sayesinde bugün ilk dört katıyla tarihin inceliklerini görebilme imkânı sağlamaktadır. Günümüzde Kaymaklı Yeraltı Şehri, ziyaretçilerini dört katı ışıklandırılmış olarak ağırlıyor. Bir ilginç yanı da şehrin havalandırma sisteminin etrafında, müthiş bir beceriyle konumlanmış olmasıdır. O yüzden yerinde eğitsel gözlemlere açıktır. Eski zamanlardaki günlük uğraşlar hayvancılık ağırlıklı olduğu için, insanlar besinlerini hayvanlardan sağlıyordu. Bu nedenle saklanırken de, gıda temin edebilme olanağına sahip olmak için genellikle yeraltı şehirlerindeki ilk kat ahır olarak kullanılmıştır. Bu katlarda hayvanlar için yalıklar da bulunmaktadır (Kocalar, 2018).

Resim 7: Kaymaklı Yeraltı Şehri (Url-8).

Kaymaklı Yeraltı Şehri'nin ikinci katında ise kilise, vaftiz taşları ile mezarlık bulunmaktadır. Şarap mahzenleri, un ve buğdayın saklandığı, şirahaneler ve yemek alanı üçüncü katta yer alıyor. Şirahanelerin tavanında, üzümün aşağıya doğru dökülmesini sağlayacak bacalar göze çarpmaktadır. Diğer iki kata göre daha geniş olan bu katta ayrıca taş bakır cevherini parçalayabilmek için andezitten faydalandığı görülüyor. Tüf yapısına kıyasla çok daha dayanıklı olduğu bilinen andezit, üzerindeki oyuklar sayesinde bakırın işlenmesine de olanak tanımaktadır. En hey-

can verici ve gezinin son katı olan dördüncü kata oldukça dar bir tünelle giriliyor (Kocalar, 2018).

Kaymaklı şehrinin büyük bir başarıyla inşa edilmiş ana havalandırma kanalı etrafına yerleştirildiği ve dördüncü katta bile hiçbir hava problemi hissedilmediği söylenebilir. Kiliseyle beraber dikkat çeken diğer yapı da sürgü taşı oluyor. Bu sürgü taşı gelenleri ya da yabancıları kontrol edebilmek ve kolayca müdahale edebilmek adına ortasındaki delikten ve beş yüz kiloya kadar ulaşabilen ağırlıktadır (Kocalar, 2018). Dikey sirkülasyonlarının yanı sıra odalar içerisinde çapraz delikler açılarak hava kanalı geçmeyen odalar da sirkülasyon olması sağlanmıştır.

Toprağın Cinsi ve Özellikleri

Resim 8: Peribacaları Göreme, Kapadokya Tüf Kayaçlar (Url-9).

Yeraltı şehri olan bu yerleşimin en büyük özelliği toprak cinsinin özelliğinden dolayı derin ve sürdürülebilir strüktür ve yaşama imkanı vermektedir. Volkanik arazi olan bu bölgede dirençsiz malzeme tüf oyularak oksijen ile temasa geçtiğinde sertleşen bir malzeme olarak yer altında mekan ve depolar sağlanmaktadır. Volkan bacasından yüzeye çıkan 500-600 °C sıcaklıkta, asidik malzemenin sedimanter (çoğunlukla küller) olduğu yerde çökelmeler ile oluşan kayaçlardır (Örüng, Karaman ve Şirin, 2016). Tüfler, volkan küllerinin kat kat birikmesi ile oluşan kayaçlardır. Volkanik küllerin uzun vadede bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Katmanların kalınlıkları çok fazla olduğu bu birimler de insanlar evler, kiliseler, mağaralar ve yeraltı şehirleri yapılmıştır. Yumuşak özellikli yapı, insanlar tarafından oyularak saklanma, korunma ve barınma amaçlı yerleşim birimlerine dönüştürülmüştür.

Tüf, volkanik külden oluşan ve derinliği 50-300 m olan katmanlardan oluşan, yüksek nem içeren higroskopik yumuşak yapısı nedeniyle kolay

şekil alabilen ve hava ile temas ettiğinde sertleşen özelliği ile binlerce yıl önceki yeraltı şehirlerinin yıkılmadan günümüze kadar gelmesi mümkün olmuştur. Volkanik aktivitelerle gazların birdenbire ayrılarak soğumasıyla oluşan bu kayaların gözenekleri birbirine bağlantılı olmayıp, porozitesi (gözeneklilik) %45-52 arasındadır. Bu nedenle bölgedeki volkanik tüfün termal iletkenliği çok düşüktür. Kayaçların üzerinde kışın oluşan donma sonucu kırıntılı yapı kazanan silikat minerallerinden oluşan örtü, yağmur ve kar sularını içine sızdırarak tüf materyalinin hava bulunan boşluklarını doldurur. Bu su, mekandaki nemin sürekli yüksek olmasını sağlar. Mağarayı dışarıdan ayıran kalın tüf duvarlar, hava boşluklarının etkisiyle iyi bir ısı yalıtımı görevi de yaparlar. Yapısal olarak 2-3 m kalınlığındaki kolon ve duvar kalınlıklarının çok iyi yalıtımı ile stabil sıcaklığa sahiptir. Yeraltı şehirlerindeki bağıl nem, toprağın neminden yararlanarak veya su serpilerek yüksek tutulmaktadır. Volkanik tüf, nemi dışarı atarken buharlaşma gerçekleşmekte, bu buharlaşmaya bağlı olarak mekân içi sıcaklığı düşmektedir (Örüng, Karaman ve Şirin, 2016).

Yeraltı Mekanlarının Tasarım Prensipleri

Tüm canlıların fayda gördüğü yer altı şehirleri yapıma süreçlerine girdikleri zaman her zaman bir doğadan izlenimi olmuştur. Karıncaların yuva sistemleri ihtiyaç gidermek için yapılan teknik, mimari, mühendislik çözümler tasarımda yerini almıştır. Karınca yuvarlarındaki gibi su basması için giriş koridorları u şeklinde tasarlanmaları, havalandırma kanallarının kuzeye açılımı, sirkülasyon geçişleri, çıkış açıları, plan tipolojileri, mezarlıları, erzak depoları, avlulu tipte mekanların, oluşturulması gibi benzer özellikler görülmektedir.

Resim 9: Karınca Yuvaları ve Yeraltı Şehir Benzerliği (Url-10).

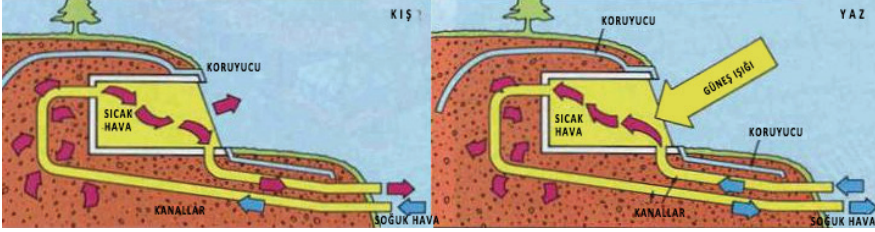
İnsanlar yerleşik hayata geçişinde ve nüfus çoğunluğu artıkça, ihtiyaçlar değişmiştir. Farklı işlevlere göre tasarlanan mekânsal ilişkilerin kurgulandığı plan ve gereksinimlerini karşılayan kompleks mekânlara dönüşmüştür. Zaman ilerledikçe mekanların kullanım özellikleri farklılaşmış ve gereksinimler çeşitlenmiş şehirler genişledikçe yeraltı mekanların kullanımı yaygınlaşmıştır. Günümüzde kentsel kimliğe uygun olma, tarihi çevre ile bağlam, sürdürülebilirlik, enerji etkinliği, çevre bilinci ve ekoloji gibi kavramlar mimari tasarım kriterlerinde yerini almıştır.

Tasarımların yapılma sürecinde en önemli faktörler yalıtım, statik havalandırma, aydınlatma, dış duvarların nefes alıp almaması gibi faktörlerdir. Bu faktörlerin maliyetleri bakım onarımları giderleri kazanılacak enerji maliyetinden fazla ise tasarımdan vazgeçilmelidir (İncesakal, 2011). Nemi düşük iklim bölgelerinde toprak sıcaklığı hava sıcaklığından az değişken olduğu için sıcak havalarda ekstra ısı emerek ve soğuk havalarda binayı korumaktadırlar. Sert iklimi olan güney yamaçlar direk güneş ışığı olarak hatta solar sistemler kullanılarak enerji tasarrufu termal ısınma sağlanabilmektedir. Toprak altına inşaat süreçlerinde toprak cinsinin en etkili kriter olduğunu bilmek gerekir. Bina oturumlarında drenajın önemi büyüktür. Toprağın cinsinden kaynaklı bazı yerler doğal olarak bu özelliği sağlayabilmeyebilirler. En uygun topraklar kum ve çakıl gibi granüllü tanecikli yapıda bulunan topraklardır çünkü bu toprak tipi geçirgendir ve konstrüksiyon yükünü taşımada yeterli olduğu bilinmektedir. Granüllü tanecikli topraklar geçirgen yapılarıyla suyun hızlı akmasını sağlar ve toprak bu sayede ağırlaşmamaktadır (İncesakal, 2011). Toprak çalışmaları yapılarak toprak uygunluğun olup olmadığına bakılmalı ve tasarımın diğer etkileri de göz önüne alınmalıdır.

Resim 10: Nevşehir, Kayashehir: Eğimli Araziye Yeraltı Yapılaşması (Url-11).

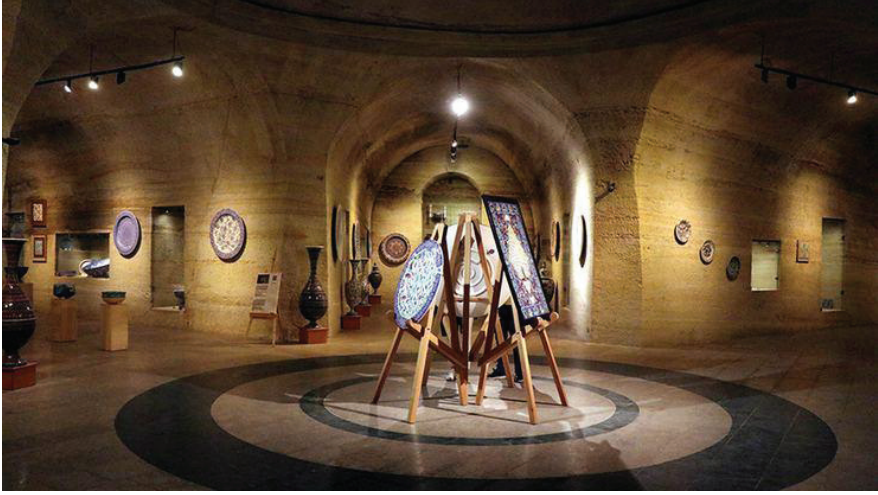
Tasarım sürecinde toprak, zemin, iklim, rüzgâr, topoğrafya özellikleri, arazi yön gibi kriterlerin enerji döngüsü yeraltı mekanların tasarımı için önemlidir. Ortaya çıkan mekânın özelliklerinin zeminle, toprakla, rüzgarla, güneşle, çevre ile ilişkisi, kullanıcı memnuiyeti gibi faktörler nitelikli kaliteli bina olması yönündedir.

Resim 11: *Tepe İçi, Cephesel Toprakaltı Yapılarında Yazın ve Kışın İklimlendirme (İncesakal, 2011).*

Topografyanın düşük eğimli ve yüksek eğimli arazi özelliğinden dolayı ön cepheleri açık ve teras gibi yarı yeraltı yapılaşmaları oluşabilir. Yapılacak yapıyı çevreleyen doğa ile uyumlu bir şekilde tasarlanabilen yapılar topoğrafyanın şeklini almaktadırlar. Yazın nem oranı artmaktadır. Nem soğuk duvarlar ile birleştiğinde duvarlarda yoğunlaşmaya sebep olur. Isıl konforun sağlanması ve nem problemi havalandırma sistemi ile çözülebilir. Toprağın termal özelliğinden faydalanarak mekânın altına döşenen iklimlendirme kanalları ile iç mekânın yıl boyunca sabit değerini korumaktadır. Çevrenin bitkilendirilmesi nemli iklimlerde bitkilerin kökleriyle suyu alması binayı ve çevresini erozyona karşı korur. Dezavantajı ise köklerin çok fazla derine indiğinde ağaçların ağırlığı ve köklerin yapıya yaptığı basınç yeraltı yapısına etkilemektedir. Yeraltı yapılaşmaların bir diğer etkinliklerinden biri pasif güneş alımı etkisi yamaçlarda ve yarı toprak altı yapılarda ilişki kolay bir şekilde kurulabilir fakat toprak altında olan yapılarda kanallardan belli bir kata ve alana kadar belirli saatlerde ışık alabilmektedir.

Yeraltı Mekanların Günümüzde Kullanımı

Resim 12: *Neveşehir, Avanos Yeraltı Müzesi (Url-12).*

Kent, yerüstü kadar yeraltından da oluşur. Pike'a göre, metro gibi yeni ve yapay yeraltı mekanları zamandan bağımsız, sosyal ilişkilerin az görüldüğü alanlardır. Bu alanlarda dinamik ve teknolojinin hâkim olduğu çözümler bulmak gerekir. Durmisevic'e göre kentin kültürel, sosyal ve ekonomik bir merkez olması için kompakt çözümlere ihtiyaç vardır (Güneş, 2010). Şehir nüfuslarının artması ile yer altına ihtiyaç duyulmuş ve dikey ve yatay yapılaşmalar oluşmaya başlamıştır. Ulaşım alanlarının yer altına alınması ile sirkülasyon hatlarına ticari mekanlar konumlandırılarak ekonomi ve gereksinimler giderilmiştir. Günümüz kentlerine baktığımızda ulaşım, otopark, telefon, gaz, su, kanalizasyon gibi hizmetler için kullanılmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle kaliteli havalandırma, aydınlatma nem rutubet çözümleri ile günlük yaşamın geçtiği ofis, hastane, alışveriş merkezi, araştırma merkezleri, tüneller, laboratuvarlar, müzeler ve konutlar yapılmıştır.

Yeraltı Mekanlarının Avantaj ve Dezavantajları

Yeraltı mekanlarının avantajları geniş bir arazi kullanımı sağlanması, güvenliğin sağlanması, sıcaklık ve nem değerlerinin pasif sistemde korunarak enerji verimliliğinin oluşması, ses yalıtımının korunumu, depreme karşı dikkat edilen inşaatlarda minimum düzeyde zararın olması, radyasyondan korunma, olumsuz hava koşullarına karşı, topografya uyum sağlama, yangına karşı doğal koruma gibi faktörlerin etkileri görülmektedir. Günümüzde doğal çevreye ve ekolojik habitata en az insan müdahalesi ile topografya silüetini ve ekolojik çevreyi bozmadan toprakaltı yapıları (tüneller, araştırma merkezleri, laboratuvarlar, alışveriş merkezleri hastaneler, müzeler ve konutlar) inşa edilmektedir (İncesakal, 2011). Deza-

vantajların da hem inşaat hem de kullanım sürecinde nem problemlerinin çözümüne ve inşaatta ısı, ses yalıtım gibi başlangıç maliyetleri diğer binalara göre fazla olması, doğal aydınlatmanın ve hava sirkülasyonunun yetersiz olması, kullanıcıda psikolojik reaksiyonlar yaratması gibi etkileri görülmektedir.

Resim 13: *Stockholm Metrosu (Url-13).*

Resim 14: *Vilhelmsro İlköğretim Okulu İç Mekân ve Çevresel Maketi (Url-14).*

Yeraltı yapıların çoğu teknik kaynaklı problemlerden oluşmamaktadır. İçinde yaşayan kullanıcıların psikolojik, sosyolojik problemlerinde olabilir. Yeraltının dini metinlerde özellikle ölüm ile ilişkilendirilmesi, bu tür mekanların iyi aydınlatılması ve havalandırılmasına rağmen geçmişten gelen olumsuz ve güçlü imajların ortaya çıkmasını engelleyememiştir (Güneş, 2010). Yeraltı mekanının kullanıcılarda içeri kapatılmışlık ve hapsedilmişlik duygusu uyandırmaması için mekânların son derece geniş ferah ve havadar tasarlanması gerekmektedir (İncesakal, 2011). Psikolojik gereksinimlerinde yazı yazma, yemek yeme, oyun oynama, dans etme gibi bedensel işlevlerin yerine getirilmesi. Kullanıcının mutluluk, nefret, kaygı, korku, sevgi, huzur, güven gibi duygularını karşılayabileceği akıl

yürütme problem çizme algılama zihinsel aktivitelerinin yapabileceği mekanlar tasarlanması gerekmektedir. Toplu yaşam şartlarında insanın sosyolojik yapısına uygun gruplar oluşturulması birden fazla insanın din, ahlak, örf, adet, hukuk gibi kavramlar etrafında birleştirilerek etkileşime geçilen mekân işlevlerinin planlama sürecinde düşünülmesi gerekmektedir. Kullanım özelliğine göre memnuniyetsizlik veya memnurluk göreceleri farklılaşmaktadır. Küçük mekanlarda (ev, ofis) ışık alımı ve fiziksel hareketin az olması memnuniyetsizlik oluşturduğu, alışveriş mekanları, metro gibi hareket ve sirkülasyonun fazla olması olumsuz bir etki yaratmadığı gözlenmektedir.

Eğimli çatılar peyzaj düzenlemeleri ile yer üstüne kısmi çıkan eğitim, ofis yapılarında aktivite alanların oluşumu konsantrasyon sağlanması ve gün ışığı dağılımları ile verimli, doğa ile uyumlu sürdürülebilirlik tasarımları yapılmıştır. Doğal aydınlatmalar kullanıcılar üzerinde olumlu etkilere sebep olmuştur. Yapay aydınlatmalar ise uzun süre maruz kalınması rahatsızlık yaşatmıştır. Renklerin ve aydınlatma konseptlerin tasarlanan mekanlar üzerinde farklı olması gerekmektedir. Örneğin; Yeraltı hastanelerinde temizliği ön plana çıkaran beyaz ve yeşil tonları, metrolarda, otoparklarda uyandırıcı hareketli mekanlarda sarı, yeşil, mavi, kırmızı renklerin kullanımı uygun görülmüştür. Örneğin; Stockholm metrosu duvarlarında sirkülasyonun hareketli olduğu geçiş koridorlarında ve dinamik renkler kullanılarak kullanıcılar üzerinde olumlu etki sağlamıştır.

Sonuç

Yeraltı mekanların tarihsel süreci boyunca insanın tüm ihtiyaçlarını karşıladığı doğal kaynaklar ile yeryüzünün bir parçası hale gelebilmektedir. İç ve dış mekan kavramı netleştikten sonra ve dönemsel bakış açılarında değişiklikler oluşmaya başlamıştır. İhtiyaç gereksinimleri daha farklılaşan içgüdüsel olarak doğayı taklit eden ve uyum sağlayan tasarımları oluşturulması konfor mahremiyet ve huzur kavramları sağlıyor. Uygun yerleşim alanlarının seçimi, topografya, bitki örtüsü, doğal çevre ile uyum, iklimsel verilerin kullanımı, güneş, rüzgâr ilişkisi ve doğal havalandırma sistemleri gibi enerji kaynakların kullanılması ile karbon salımı azalmaktadır ve enerji ihtiyacını minimuma indirmesi amaçlanmıştır. Yaşam koşullarının o yerin malzemesi, kültürü, iklime göre konumlanması kullanım planlamasını etkilemekte ve deneyerek öğrenilme ve deneyim aktarımı ile inşaatı yapılan mekanlar görmekteyiz. Savaş, hava koşulları gibi etkenlerden yapılan sığınaklar zamanla şehirlere dönüşmüş ve insanların uzun kullanım sağlamları için doğadaki hayvanların teknik çözümlerini taklit ederek yeraltı yapıları oluşturulmuştur.

Toprak cinsi yerleşimi etkilemektedir. Yeraltı şehirlerinin en büyük özelliği volkanik arazi olan tüfün oyularak ve hava ile temas ettikten son-

ra sertleşen yapısı sayesinde uzun yıllar süre gelen yapılar olmuştur. Toprağın yumuşak dokusu sayesinde oyularak saklanma, korunma, barınmak gibi birimlere dönüşmüştür. Yağmur suları, kar suları, gibi yer altı sızıntıları tuf malzemenin hava boşlukları doldurması ile nemin sürekli sabit kalmasını sağlamaktadır. Topografyaya uyum mekânın kullanımı açısından ısı konforu nemi ve havalandırmayı etkilemektedir. Zaman ilerledikçe mekanların kullanım özellikleri ve gerekçeleri farklılaşmış şehirler büyücükçe kullanım ve teknoloji ile kentsel kimliğe uygun sürdürülebilir, çevre bilincin fazla olduğu ekolojik yapılar oluşturulmuştur. Kentlerin oluşmasıyla sosyal ilişkilerin az olduğu metro, ulaşım, su, elektrik telefon kanalizasyon gibi hatların yer altında yer alması, teknolojinin artmasıyla sebebiyle ise bu alanlara ticari, ofis, hastane, alışveriş merkezleri, araştırma merkezleri, müzeler gibi çeşitli fonksiyonlar yapılmıştır. Yeraltı mekanlarının kullanımını artması bazı avantajlar sağlamıştır. Radyasyona, yangına, hava koşullarına karşı koruma, topoğrafyaya uyum, yeryüzünde yerden kazanma, kötü silüetlerin ortadan kalkması, otopark çözümleri, gibi insan hayatını kolaylaştıran ve hızlandıran çözümler elde edilmiştir. Dezavantajlarındaki faktörler çözümleri yapıldığı süreçte etkisi azaltılabilir etkenlerdir. İnşaat sürecinin maliyeti fazlalaşması, aydınlatmanın, hava sirkülasyonunun yetersiz olması kullanıcıda memnuniyetsizlik psikolojik ve sosyolojik problemlerin görülmesinde çözüm bulunması gerekmektedir. İnsanların yeraltında uzun süre kullanımını artırmak ve etkileri minimuma azaltmak için teknolojin imkanlarını, aydınlatma renkli konseptlerin kullanımı, hava sirkülasyon önerileri ile mekân fonksiyonları kalite hale getirebiliriz.

KAYNAKÇA

- Erdinç, J. E.; Kariptaş, F.S.** (2016) bildirim: Kapadokya; Toprak ve Doğaya Uyumlu Yaşam Modeli.
- Erçetin, A.** (2020). A Different Look at the Housing Concept; Underground Cities and Ant Colonies. *Journal of Current Research on Engineering*, 6(1), 63-76.s
- Güneş, S.** (2010). Yeraltı Mekânı ve Kavramının Toplum ve İmgelem Üzerinden Etkisi. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 27(2).
- İncesakal, Ş.** (2011). Yeraltı ve Toprakaltı Mekanlarının Tasarım İlkeleri (Y. Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya
- Kocalar, A.C.** (2018). Arkeolojik Yeraltı Yerleşmeleri ve Koruma Sorunları: Nevşehir Yeraltı Şehirleri (Derinkuyu, Kaymaklı). *Farkındalık Dergisi (JoA)*, 3 (3), 25-46.
- Örüng, İ.; Karaman, S.; Şirin, Ü.** (2016). Nevşehir yöresindeki doğal depoların modern depolarla karşılaştırılması. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5, 9-18.
- Bayraktar, N. T.** (2011). Sürdürülebilir Mimarlık Bağlamında Geleneksel Mimaride Ekolojik Yaklaşımlar. *Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Güney Mimarlık*, sa.6, ss.19-22, 2011 (Hakemsiz Dergi)
- Harputgil, G. U.; Çetintürk, N.** (2005). Geleneksel Türk Evi'nde Isıl Konfor Koşullarının Analizi Safranbolu Hacı Hüseyinler Evi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(1).

INTERNET KAYNAKLARI

- Url-1**< <https://arkeofili.com/tas-devrine-dair-uydurdugumuz-mitler/> > , erişim tarihi 05.01.2022.
- Url-2**<<https://www.turktoyu.com/kubbeli-harran-evleri/>>, erişim tarihi 05.01.2022
- Url-3**<<http://www.bilgibaba.org/yazi/mardin-evlerinin-mimarisi-ve-ozellikleri/>>, erişim tarihi 05.01.2022
- Url-4**<<https://www.arkitera.com/gorus/mardin-evleri-iklimsel-analizi-ve-pasif-tasarim-stratejileri/>> , erişim tarihi 05.01.2022.
- Url-5**<Yeraltı Şehirlerini Kim Yaptı? Nevşehir'de 50 bin kişilik yeraltı şehri, Kapadokya'nın Gizemi- YouTube> erişim tarihi 05.01.2022
- Url-6**<<https://seyahatdergisi.com/derinkuyu-yeralti-sehri-nerede-giris-ucreti-ve-hakkinda-bilgi/>> , erişim tarihi 05.01.2022
- Url-7**<<https://yorumuncel.com/kapadokyada-gizemli-bir-kent-derinkuyu-yeralti-sehri/>> , erişim tarihi 05.01.2022

- Url-8**<<https://www.kapadokyadayim.com/kaymakli-yeralti-sehri/> > erişim tarihi 08.01.2022
- Url-9** <<https://cappadocia50.webnode.com.tr/>>, erişim tarihi 08.01.2022
- Url-10**<[karınca-yuvası-detaylı-görünüm.jpg \(545×425\) \(sorbiona.com\)](#)>, erişim tarihi 08.01.2022
- Url-11**<<https://www.turkiyeturizm.com/dunyanin-en-buyuk-yeralti-sehri-nevse-hirde-acilacak-60474h.htm>>, erişim tarihi 08.01.2022
- Url-12**<<https://www.posta.com.tr/dunyanin-tek-yeralti-muzesi-kapadokya-da-bulunuyor-haber-fotograf-2185252-1> > erişim tarihi 8.01.2022
- Url-13**< <https://www.kronikgezgin.com/yer-alti-sanati-stockholm-metrosu/> > erişim tarihi 8.01.2022
- Url-14**<<https://www.arkitera.com/proje/vilhelsro-ilkogretim-okulu/> >, erişim tarihi 8.01.2022

BÖLÜM 2

ARAP EVİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Aye BARUT¹
Uğur ÖZCAN²

1 Mimar, FSM Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Yüksek Lisans Programı, İstanbul, Türkiye, e-posta: ayabaroud1997@gmail.com (ORCID: 0000-0001-5619-878X)

2 Dr. Öğr. Üyesi, FSM Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, e-posta: uozcan@fsm.edu.tr (ORCID: 0000-0003-0002-4478)

GİRİŞ

Mimarlıkta sürdürülebilirlik çalışmaları eski medeniyetlerde (eski çağlarda) aslında vardı. Ancak o zamanlar sürdürülebilirlik kavramlarının şimdiki gibi resmi adı ya da terimleri, açık bir şekilde mevcut değildi. Bunu açıklamak gerekirse eski zamanlarda insanların çevresi ile uyum sağlamak için pek çok çalışmalar (eserler) yaptıkları gözlemlenebilir. İnsanlar çevresini imar ederken yapılarını inşa etme işlemlerinde yapı malzemelerini yöresel olarak kullanmıştır. Bununla birlikte ekolojik kaynaklar (yağmur, güneş, sıcaklık, rüzgar v.b.) ile ilgili özel yöntemler (ilkel olmasına rağmen) kullanarak bu kaynaklardan iyi bir şekilde fayda sağlamışlardır. Örneğin, Mısır eski mimarisinde yerel yapı malzemelerinin kullanıldığına şahit oluruz. Piramitlerin yapımında doğal taş ve tuğla (çamur) kullanılmıştır.

İnsanoğlu teknolojinin en üst seviyesine ulaşmış ve gün geçtikçe bu teknolojinin esiri durumuna gelmiş, mevcut kaynakları kullanarak, doğal çevrenin ekolojisini de tehdit eder duruma düşmüştür. Bu bağlamda toplumun en küçük birimi olan aileden, sosyal ve kültürel bağlara, köye, kente dönüşen ve kentlerin de birleşmesiyle ülkeler ve global ölçekte küreselleşmiş bir dünyayı oluşturan toplumlar, yaşadığı ortamdan ve tüm çevresinden sorumludur (Kuşcu, 2006, s. 22). “Hızla gelişen endüstri ve yüksek teknolojinin bedeli olarak dengesi bozulan bir doğa ve doğanın onaramadığı, geri dönüşü olmayan çevre kirliliği ile yüz yüze kalınmıştır” (Özcan & Öztürk, 2021, s. 303).

Çağdaş mimarinin enerji ve çevre ile ilgili karşılaştığı problemleri çözmek için, geleneksel mimari incelemesi ve çağdaş yapılar ile karşılaştırılması sayesinde, geleneksel çözümler yeniden canlandırılabilir. Ayrıca geleneksel çözümlerin, bu çağın gereksinimleri ile uyumu sağlanarak mimari geliştirilebilir. Dolayısıyla farklı araştırmalar ve uygulamalar yeni ufuklara yol açabilir. Temel amaç; başarılı, sürdürülebilir çağdaş yapıların inşa edilmesidir.

Sürdürülebilirlik hakkında yeni olguların keşfedilmesi, modern tekniklerin oluşturulması açısından büyük önem taşır. Bu şöyle ifade edilebilir. Eski medeniyetlerin mirası, sürdürülebilirlik ile ilgili eserleri, deneyimleri, yöntemleri ve malzemeleri incelenerek çağımız için fayda sağlanabilir. Bu konuda araştırmanın çerçevesini belirtmek amacıyla İslam mimarisinin sürdürülebilirliği konusunda araştırma yapılmaktadır. İslam mimarisinde birçok ekolojik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin Arap evinin özellikleri (açık mekân/ çatısız avlu, iç pencereler, çeşme, ağaçlar ve çiçekler...) Aslında bütün bu çalışmaların sürdürülebilir ekolojik sebepleri vardır. Dolayısıyla bu konu ile ilgili bir araştırma yap-

tığımızda, daha önce yapılmış çalışmaları inceleyip geliştirerek çağımıza uygun hale getirebiliriz.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Sürdürülebilirlik kavramının tarihi çok eski zamana dayanır. Özellikle sürdürülebilir mimarlık kavramı, sürdürülebilir mimarlık ilkelerini içererek kaynakların korunması, yapım yaşam döngüsü ve insan için tasarım yapmak gibi önemli ilkelerden meydana gelmiştir. Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramları, sürdürülebilirlik kavramı özellikle son 50 yılda sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Kökeni itibarı ile Latince ‘sustinere’ kelimesinden gelen “sürdürülebilirlik” (sustainability) kelimesi esas itibarıyla; sürdürmek, sağlamak, devam ettirmek, desteklemek, var olmak anlamlarında kullanılmaktadır. “Sürdürülebilirlik kavramı toplumun sosyal, kültürel, bilimsel, doğal ve insan kaynaklarının tümünün ihtiyatlı kullanılmasını sağlayan ve buna saygı duyma temelinde sosyal bir bakış oluşturan katılımcı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Aliyev & Aslanlı, 2015, s. 40-41). Sürdürülebilir kalkınma ise; doğal kaynakları tüketmeyen, gelecek kuşakların gereksinmelerini de karşılayabilme olanaklarını ellerinden almayan, ekonomi ile ekosistem arasındaki dengeyi koruyan, ekolojik açıdan sürdürülebilir nitelikte olan ekonomik kalkınma olmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın boyutlarını I. Sachs sosyal, ekonomik, ekolojik, mekansal ve kültürel sürdürülebilirlik olarak tanımlamaktadır (Kuşcu, 2006, s. 5).

“Sürdürülebilir mimari, enerji verimliliği, sağlık üzerinde olumlu etkiler, kullanıcılar için konfor ve daha iyi yaşanabilirlik hedefleriyle, çevresel etkilerini sınırlandırmak için binalar tasarlar, inşa eder ve tüm bunlar bina içerisinde uygun teknolojilerin uygulanmasıyla sağlanabilir” (Özcan & Öztürk, 2021, s. 304). Kuşcu’ a göre (2006), binaların çevre üzerindeki etkilerini minimuma indirmenin yollarını bulmak, mimarları birbiriyle çelişkili iki ayrı yöne götürmektedir:

- Bina içindeki işlevleri kontrol etmeye yardım eden çok gelişmiş, karmaşık teknolojilerin geliştirilmesi,
- Binaların çevreleriyle uyumlu olması, içinde konforlu ve çekici bir yaşantı sağlamak üzere tamamen doğal ve basit olanakların kullanılması (s. 8).

1.1. GELENEKSEL İSLAM MİMARİSİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

İslam mimarisi, sürdürülebilirliğin belirttiği bütün işlevsel ilkeler ekolojik, ekonomik, kültürel ve toplumsal dengeyi sağlayarak gerçekleşmiştir. Sürdürülebilir Kalkınmaya İslami Perspektiften Yakla-

şımlar: Sürdürülebilir kalkınma kavramı ekonomik gelişme, toplumsal ve çevresel denge, özgürlük, barış gibi anlamları birleştiriyor. Sürdürülebilir kalkınma konsepti gereği ekonomik, sosyal ve çevresel faydalar yine ekonomik, sosyal ve çevresel sınırlamalar gözetmeksizin arttırılmaz. İnsanlara, çevreye, normlara ve değerlere göre İslami yaklaşımlarla sürdürülebilir kalkınma için dört yaklaşım şekillendirip kurabiliriz (Aliyev & Aslanlı, 2015, s. 44).

Leed standartları ve islam mimarisinin sürdürülebilirlik ilkelerinin, karşılaştırmalı bir çalışmada Barakat vd. (2018), Leed ilkeleri ile İslam mimarisinin sürdürülebilir ilkeleri karşılaştırıldığında, aralarındaki birçok ilkenin uyumlu olduğu görülmüştür. Örneğin en önemli ortak ilkeler:

- Yeşil alanların artırılması,
- Su kullanım verimliliği,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının ve doğal malzemelerin (yerel malzemeler) kullanılması,
- Termal konforun sağlanması.

İslam mimarisi, sürdürülebilirliğinin tüm boyutları dikkate alındığında pek çok sürdürülebilirlik ilkesini içerdiği görülmektedir. Bu ilkelerin mimari yapılara yansması islam mimarisinde önemli bir rol oynamıştır.

1.2. SÜRDÜRÜLEBİLİR GELENEKSEL KONUT İLKELERİ

Geleneksel konut; çevre koşulları ile (iyi ve kötü koşullar) uyum sağlamıştır. Geleneksel konutlarda kötü çevre koşullarından (sıcak iklim, nem, güneş radyasyonu...vb) korunmak için birçok işlem ve yöntem kullanılmıştır. “Isıtma ve havalandırma için gün ışığı ve ortam rüzgârı gibi yerel çevresel kaynaklar kullanılabilir” (Özcan & Öztürk, 2021, s. 304). Bu konuda açıklama yapmak gerekirse, kullanılan önemli ilkeler şunlardır:

- Yerel malzeme kullanılması,
- Hava sıcaklığı ayarı (termal konfor) sağlanması: avlu, çeşme, ağaçlar ve bitkiler, gölge oluşturan elemanlar,
- Doğal havalandırma,
- Doğal aydınlatma,
- Yeraltı inşaatı.

2. İSLAMİ ARAP ŞEHİRLER

Yapılı çevrenin tasarımı düşünüldüğünde insanın rahatlığını etkileyen en önemli faktör, evidir. Böylece çevrenin tasarımı insanın hayatını ve tutumlarını şekillendirmeye yardımcı olabilir. Bununla birlikte, evin bulunduğu mahallede önemlidir. Dolayısıyla evler tasarım sürecinde, sadece bireysel konut olarak düşünülmemektedir. Aynı zamanda mahalle ve konut yan yana iklim, sosyal, fonksiyonel ve estetik açıdan düşünülmemelidir.

Binalarda kullanılacak malzeme ve elemanlar güneş enerjisine uygun hale getirilmelidir. Doğrudan güneşe yönelik, yapay olmayan, ekolojik zenginliği yüksek kentler oluşturulmalıdır. Çevre, ekoloji ve sürdürülebilirlik kavramlarının planlamadaki temel dayanağı, doğayla uyumlu yerleşim alanları yaratmak veya yerleşim alanlarını doğayla uyumlu hale getirerek, devamlılığını sağlayabilmektir (Kuşcu, 2006, s. 15, 20). Bu bağlamda, geleneksel Arap evi içindeki tüm parçaların anlamı, mahallenin farklı bileşenleri ve bütünün vizyonu arasındaki olumlu bir ilişkiyi vurgulayan iyi bir örnektir.

İslam Arap Şehirlerinin Sınıflandırılması:

- İslam öncesi vakıf İslam şehirleri: Bu tür şehirler genellikle savaşlarda devredildi ve daha sonra Müslüman güçleri tarafından büyütülmeye devam edildi. Daha önceki model, özel İslami talepleri, özellikle dini talepleri karşılamak için uyarlanmıştır. Örneğin, Kudüs'te hala bazı yerlerde Roma sokak desenlerindeki unsurlar üzerinde İslam mimarisi korunmaktadır. Diğer bir örnek, Sauvaget'in (1961) araştırmasında gösterdiği gibi Halep'tir, hala "Helenistik" sokak planı korunmaktadır.
- **Yeni İslam Şehirleri:** Bu şehirler tamamen yeni yaratımlardır. Konumları, planlamaları ve mimari tasarım saf İslami özelliklere göre inşa edilmiştir. Her durumda, hem şehir planı hem de sosyal hayat olarak İslam dininin şekillenmesinde doğrudan bir rol oynamıştır. Kur'an, kent ve sosyal yaşam boyutlarıyla ilgili birçok dolaylı referansları içermektedir.
- **Geleneksel İslam Arap Şehri:** Modern adaptasyon ve genişleme çağından önce, İslam'ın çoğu Arap şehirleri; şehir planlamasının, mimari tasarımının ve sosyal yapısının ortak özelliklerine sahip olmuştur. Bu özellikler Müslüman toplumunun inancına, ihtiyaçlarına, iklimine, ekonomik ve estetik ilkelerine dayanmaktadır (Nour, 1979, s. 168).

Arapların yaşadığı çoğu bölgede zor uyum sağlanan hâkim iklim, ev formlarının iyi planlanmasını ve çevresine uyarlanmasını gerektirmiştir. Şehir planlaması doğal iklim kontrolünü hedefleyen çözümleri düşünmek için ilk adımdır. Yaz aylarında minimum güneşe maruz kalmak amacıyla kompaktlık ve gölge sıcak- kurak bölgelerde inşaa edilmek için ana

prensipelerdir. Kompakt planlama her birine diğer bina gruplarının gölge vermesi için gereklidir.

Geleneksel Arap şehrinin kentsel dokusu kompakttır (Resim 1) ve binalar tek bir karmaşık yapıya entegre edilmiştir. Geleneksel Arap şehrinin ana özelliklerinden biri; ‘Binalar toprağa bağlı ve konsept olarak tamamen yataydır. Hem dini hem de sivil mimaride yükseklik çok daha azdır’. Sırayla tek tek evleri ayırt etmenin zor olduğu, yaz aylarında güneş ışığından kaçınmak, aşırı sıcaklıklardan ve kum fırtınalarından korunmak ve de özellikle bina kabukları üzerindeki termal yükü en aza indirmek için evler bu şekilde inşaa edilmiştir (Ajaj & Pugnloni, 2014, s. 286 ; Nour, 1979, s. 170).

(a)

(b)

Resim 1: (a) Halep’in Eski Kentindeki Dar Sokaklar, (b) Dar Sokakların Çağdaş Yeniden Yorumu. (Ajaj & Pugnloni, 2014, s. 286).

Neredeyse tüm İslam şehirlerinin başarısı tamamen bir döneme ait değildir, farklı dönemlerin birleşimi ile başarı sağlanmıştır. Buna rağmen tasarım konsepti kendi zamanına göre (o zamanda) çağa uygun olmuş ve dönemlerin bütün kombinasyonları birbiriyle uyum sağlamıştır. Bu eski şehirlerimizden öğrenebileceğimiz önemli bir bilgeliktir (Nour, 1979, s. 174).

3. EVİN TARİHİ GELİŞİMİ

İnsanlık tarihinde evlerin ilk defa ortaya çıkışı Neolitik dönemde (Cilalı Taş devri) olmuştur. Daha önce avcılık ve toplayıcılıkla geçinen ve mağara, ağaç kovuğu gibi tabii mekânlarda yaşayan insan, yaklaşık dokuz bin yıl önce ulaştığı bu dönemde artık hayatının maddî ihtiyaçlarını üretebilecek bir duruma kavuşarak tarımla uğraşmaya, hayvanları ev-

cilleştirmeye ve kendi oturacağı evi yapmaya başlamıştır. Diyarbakır'ın kuzeybatısında Ergani yakınlarında bulunan Çayönü yerleşkesinde ise düzenli plana sahip ev tiplerinin çeşitli kültür katlarında tekrar tekrar inşa edildiği görülmekte ve ilk defa burada, yerleşme düzeni açısından ileri bir aşamaya temas eden meydan düşüncesinin ortaya çıktığı belirlenmektedir (Akın, 1995, s. 507).

Akın'a göre (1995), geleneksel düzenli plana sahip ev tipleri:

1) Avlulu ev ilk karşılaşılan örneklerdendir. M.Ö:3000 yılında Mezopotamya'daki Ur şehri evleri bir merkezî avlu çevresinde gelişen çok sayıda odadan oluşmaktaydı. Girişin yanındaki bir merdivenle yukarı kata veya çatıya çıkılıyordu. Zemin katta avluya açılan bir kabul odası ile mutfak ve diğer odalar yer almaktaydı. İki katlı örneklerde yatak odası gibi aileye ait özel mekânlar, üst katta bulunuyordu. Yaz aylarında dam bugünkü gibi yatak terası olarak değerlendirilmekteydi. Bu evler, halen islâm dünyasında çok rastlanan avlulu evlerin ilk örnekleri sayılabilir.

2) Güneydoğu Anadolu Kuzey Suriye'de bulunan tarihî ev tiplerinden biri de "hilani"dir. Aslında hilani, Geç Hitit dönemindeki bir saray tipidir. Hilanilerin en parlak dönemi milâttan önce VIII. yüzyılın ikinci yarısıdır. Bu ev tipindeki en önemli özellik, asıl eksenleri birbirine paralel iki ince uzun dikdörtgen salondan oluşmasıdır. Bu ev tipinde simetriye verilen önem, yapıya ek yapılmasını sınırlamaktadır.

3) Diğer bir tarihî ev tipi eyvanlı olanlardır. Bu tip adını veren eyvan mekânı, dar yüzüyle dışa açılan üç tarafı kapalı bir plana sahiptir. Eyvanın uzun eksenini yapının eyvan ağızını içeren yüzeyine diktir. Hilanilerle eyvanlı evlerin bilinen ilk örnekleri birbirlerine oldukça yakın bölgelelerde ortaya çıkmıştır. Eyvanlı avlunun Mısır'dan Horasan'a kadar uzanan bölgede yoğun bir biçimde kullanıldığı görülür. Bu ev tipi daha sonraki dönemlerde de büyük bir süreklilik gösterir.

4) Kubbeli evler, Ön Asya'daki örneklerinde, üst örtü bindirme (taşirtma) tekniğiyle kurulmuştur. Bindirme tekniğiyle yapılmış olan kubbe "yalancı kubbe" veya "sahte kubbe" adı verilmektedir. Bilinen bu tip ilk evler, milâttan önce VI. yüzyılın ortalarından V. yüzyılın ortalarına kadar süren dönemde görülmektedir (s. 507).

4. GELENEKSEL ARAP EVİ

Eski dönemlerden bu yana, merkezi bir alanın etrafında ev oluşturulmuştur. İslam'ın bize sunduğu ilk ev Hz. Muhammed'in Suudi Arabistan'ın Medine kentinde inşa ettirdiği yapıdır. Kendisi ve ailesi için bir konut ve aynı zamanda bir buluşma yeri idi. Evin ana özelliği, farklı mekanlarla yatak odaları ve oturma odaları ile çevrilen bir avlu olmasıdır.

Bu düzenin (tasarım tipi) tüm İslam dünyasında dini binaların tasarımı üzerine güçlü bir etkisi görülmektedir (Nour, 1979, s. 267).

4.1. ARAP EVLERİNİN TARİHİ VE TANIMI

Avlulu, eyvanlı ve kubbeli tarihî ev tiplerinin islâm ülkelerinde bugün de varlıklarını sürdürdükleri ve bunlardan avlulu evin Arap kültüründe en yaygın tipi oluşturduğu gözlenmektedir. Erken dönemlerden itibaren islâm evleri bir merkezî mekân çevresinde gelişme eğilimi göstermiştir. İslâm evinde yüksek duvarlarla sınırlandırılmış avlu yapının esas unsurudur. Daha önceleri Roma döneminde Atriumlu, Helenistik dönemde peristilli örneklerle tanınan bu ev tipi sıcak iklim hayatına uygun olmasından dolayı geleneksel islâm sivil mimarisinde önemli bir yer edinmiştir (Akın, 1995, s. 507-508).

Akın'a göre (1995), avlulu evlerin özellikleri:

1) Bu tür evlerde çoğunlukla sağır duvarların ardında yer alan, bu üstü açık dışarıya kapalı mekânlara odalar açılmakta ve evlerde asıl günlük hayat buralarda yaşanmaktadır.

2) Avluların ayrılmaz parçaları da havuz ve çeşme gibi öğelerdir.

3) Bir avlu etrafında gelişen bu tek yahut iki katlı evlerde odalar, günün ve mevsimin özelliklerine bağlı olarak her türlü kullanımla değerlendirilir.

4) Bu evlerde, avlu çevrelerinde iki veya dört kenar boyunca uzanan veranda niteliğinde bir revak yer alır ve buna “tarma adı verilir (s. 508).

Akın, geleneksel Arap evlerinin farklı bölgelerde uygulanan yaygın bir ev tipi olarak, Bağdat'ın, Mısır'ın, Suriye'nin, Yemen'in ve Tunus'un eski evlerinin özelliklerini şöyle açıklamıştır: Avlulu evler geleneksel Bağdat mimarisinde en tipik örneğini bulmaktadır. Sıcak günlerde Bağdat evlerinin en serin kesimi, “nim” adı verilen ve talara açılan yarı bodrum niteliğindeki mekânlardır. Nimin bir veya iki dar kenarında “tahtabûş” adıyla anılan yükseltilmiş bir platform bulunur ve nimin nemli döşemesine oranla çok daha kuru bir alan oluşturur. Bu platformun döşeme kotu nimirinden daha aşağı seviyededir ve bu kısım depo alanı olarak kullanılır. “Serdâb”lar ise avlunun altında yer alan kubbeli, serin yeraltı mekânlarıdır; ortalarında bir havuz bulunur. Serdâba nimden geçilerek ulaşılır. Sokaktan avluya girişte doğrudan avluva, dolayısıyla da doğrudan eve açılan kapı düzeninden kaçınılmıştır. Önce daha küçük bir ön avluya girilir ve genellikle selâmlığa giden yol veya merdivende bu ön avludan başlar. Zemin katta mutfak, depo, kiler, hizmetkâr odaları, hamam ve tuvaletler yer alır. Üst katlar ise yaşam mekânlarına ayrılmıştır. Bu evlerin hemen hepsinde selâmlık ve haremlik ayırımı vardır. Geniş

ve büyük evlerde bu ayırımı yatayda gerçekleştirilmektedir. Daha küçük evlerde düşeyde gerçekleştirilen bu ayırımla misafirler üst katlarda kabul edilmekte ve böylece hanımların beyin misafirlerine görünmeden diğer kesimlerde oturmaları sağlanmaktadır. Mısır'daki geleneksel evlerin selâmlıklarındaki “durkâa” ve haremledeki “kâa” adıyla anılan kubbe ya da çapraz tonoz örtülü kare mekâna açılan simetrik iki birime eyvan denilmektedir. Suriye evlerinde yaz ve kış için iki ayrı kâası olan örneklerle rastlanır. Avlunun kuzeyinde yer alan ve girişi güneye açılan kâa kışın, girişi kuzeye açılan ve avlunun güneyinde bulunan kâa yazın kullanılır. Bu loş mekânlar, XVIII-XIX. yüzyıl Kahire evlerinde vitraylı ve meşrebilyeli pencerelerle aydınlık bir görünüm kazanmışlardır. Kahire evlerinin aynı eksen üzerindeki karşılıklı iki eyvandan oluşan plan tipi yan mekânların eklenmesiyle giderek zenginleşir; ancak temel biçim hep aynı kalır. Bu plan Şam evleri için de tipiktir. Halep evlerinde ise üç eyvanlı kâalar yaygındır. Çok katlı kule-ev niteliğindeki Yemen evleri kare ya da daire planlı olmalarına göre iki ana grupta toplanabilir. Yemen evlerinin en önemli özellikleri, yüksekliklerine rağmen temel malzemelerinin kerpiç olması ve kerpiç dış yüzeylerin yoğun bezemeler içermesidir. Sokağa doğrudan açılmayan revaklı bir iç avlu çevresinde gelişmiş odalardan oluşan Tunus evleri ise bütün İslâm evlerinin genel karakterine uygun olarak yine dışa kapalı bir düzen içindedir (Akın, 1995, s. 508-509).

Son olarak Arap evini etkileyen ana faktörlerini şöyle belirtebiliriz: Çevresel koşullar (özellikle iklim), din, sosyal hayat ve tasarımcının kullandığı teknikler:

4.2. ORYANTASYON

Sıcak iklime uygun bina yönelimi seçiminde, Arap ülkelerinin çoğunun bulunduğu yerde nesnel amaç, iç gündüz sıcaklığını en aza indirmek ve gölgeli dış yaşam alanı oluşturmaktır. Binanın sürekliliği dış mekan yaşam alanları rüzgarla taşınan toza karşı savunmacı bir duruşla yönlendirilir. Herhangi bir siteyi planlamak için konumu, güneş günün her saati için, mevsimler ve hakim rüzgarların yönü özellikle sıcak mevsimde belirlenmelidir. Güneşin direkt ışınları için, yaz ve kış eğim ve yükseklik açıları, gündönümleri, sonbahar ve ilkbahar ekinokslarını bilmek gereklidir. Ek olarak, komşu binalardan rüzgar ve gölge yansıma olduğu için her bina konumu için özel mikro iklim vardır (Ajaj & Pugnalonı, 2014, s. 287).

4.3. YAPI MALZEMELERİ

Geleneksel bir evin bina kabuğu, en kötü iklim koşullarına dayanıklıdır. İç koşulların daha yaşanabilir olması için iklimi değiştiren bir filtreleme sağlar. Ev kabuğunun ana işlevi, serin koşullar yaratmasıdır. Bunun

için içeride ısıyı ve güneş kazancını en aza indirmeye çalışmaktadır. Geleneksel mimaride, bina kabuğu çevresinin özellikleriyle uyumu sağlanarak yerli yapı malzemelerinden yapılmış ve toplum tarafından üretilen mimari teknikler kullanılmıştır. Tuğla, taş, palmiye, gövde ve ahşap gibi geleneksel yapı malzemeleri genellikle doğaldır. Geleneksel yapı malzemeleri yereldir ve iklim koşullarına daha uygun olduğu için; pasif olarak rahat bir iç ortam yaratır, iyi ısı yalıtkanlarıdır, geri dönüştürülebilir, yeniden kullanılabilir, enerji verimli ve çevresel açıdan sürdürülebilirdir. Şüphesiz bu, bir bakıma yerli malzemelerin kullanımını teşvik etme ilkeleri İslam'a uygundur (Ajaj & Pugnoloni, 2014, s. 287).

Hassan Fathy, modern mimarlığı, karşısına yöresellik paradigmasını yerleştirerek eleştirmiştir. Fathy'nin yöreselci eleştirelliği dört noktada incelenebilir:

- 1- Biçimsel,
- 2- Teknolojik (malzeme, vs.),
- 3- İklimsel duyarlılık,

4- Üretim şekli. Uygun teknoloji (malzeme: kerpiç) üzerine Fathy'nin en önemli özelliği “bir yerde yapı yapmak değil, bir yerde yapı oluşturmak” idi. Bir başka deyişle, bir başka “yer”in teknolojisini, olanaklarını o yerin kültürel özelliklerine uydurmak değil, o yerin mevcut teknolojik olanaklarını kullanarak yapı yapmak onun mimarlığında önemli yer tutar. Böyle bir düşünceden yola çıkarak Fathy bir yapı malzemesi olarak yapılarının “arkitektonik dışavurum” olan kerpici keşfetmiştir. Fathy için gelenekselin zamansal/tarihsel bir sınırı yoktur. Bu yüzden Fathy için kerpiç güncel bir teknik olarak kabul edilmekte ve uygulanmaktadır. Kerpiç, genel olarak bakıldığında aynı görünse de mimari, kültürel ve topografik farklılıklarından dolayı ülkelere ve yörelere göre detaylarda özgün özellikler ve farklılıklar göstermektedir (Ulrv & Sahil, 2004, s. 368- 369).

4.4. TASARIM ÇÖZÜMLERİ

Binlerce yıl öncesinden 1950'lere kadar avlu tipi evler Orta Doğu'daki ev tasarımına hakimdi. Tasarım düzenlemesi iki önemli faktör tarafından yönlendirilirdi. Birincisi ailenin mahremiyetini sağlamak ve ikincisi ısı ve toz gibi sert iklime karşı koruma sağlamaktı. Avlu kavramı iklimsel performansı açıdan incelendiğinde mahalle planlama ile ele alınmalıdır. Bu durum aşağıdaki maddeler aracılığıyla açıklanabilir:

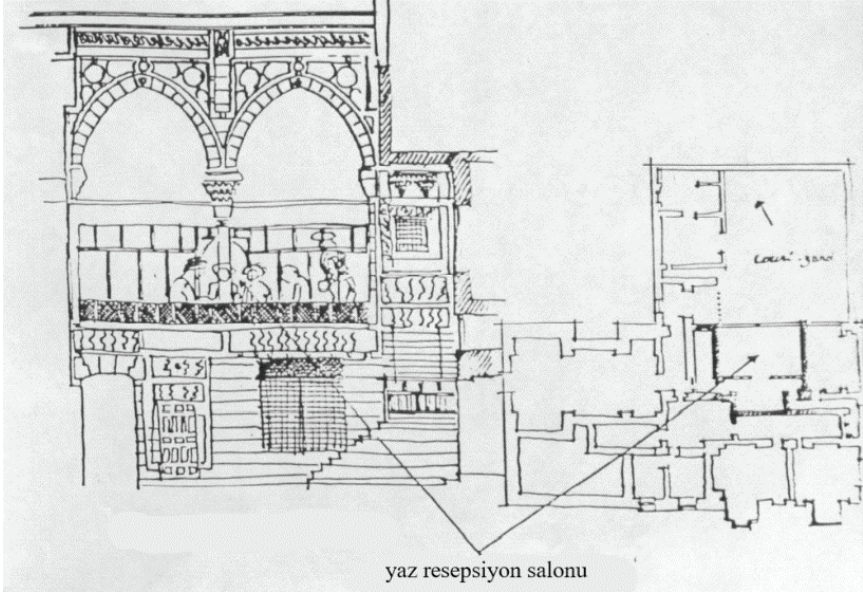
- a) Binaları birbirine yakın hizalayarak, doğal gölgelemeyi artırmak. Sonuç olarak maruz kalan duvarlardaki ısı kazancı azalacaktır.

b) Tasarımcı binayı tasarlarken şu şekilde yönlendirirdi, yazlık daireler kuzey yönüne (yılın çoğu serin esinti yönüne).

c) Avlu oranlarına (alanın uzunluğu ve genişliği) göre çevreleyen duvarlar, avluyu günün büyük bölümünde gölgeli hale getirirdi. Böylece avlu iki ana işlevi yerine getirebilir. İlk olarak, gün boyunca serin ve herhangi bir işlev için gölgeli yer; ikincisi, gece boyunca serin hava, katmanlar halinde zemin katta toplanma eğiliminde olacaktır ve daha sıcak havanın yerini alarak çevredeki odalara akar, zemini, duvarları ve mobilyaları soğutur. Bu geleneksel Arap evinde soğutma etkisi günün geç saatine kadar hissedilebilir.

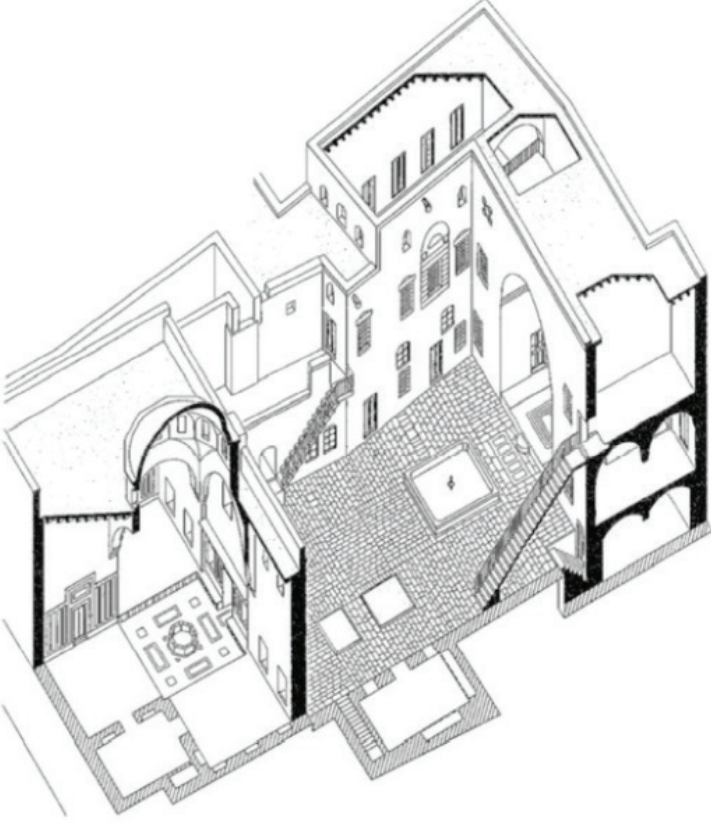
d) Avluyu çevreleyen duvarlar, hem dış hem de iç, hafif taş döşeme, krem renkli duvarlar ve bitkili avlular ve bahçeler var. Bu tür yüzeylerin doğası, düşük emme kapasitesidir. Böylece çevreleyen yüzeyler ile birlikte planlama termal rahatsızlığı hafifletmek için çalışıyor gibi görünüyor.

Yukarıdaki noktalardan, geleneksel tasarımcı dış çevre koşulları ile her evin içi arasında olumlu bir ilişki yaratır. Tasarımcı, iyileştirme açısından evin termal koşullarına asla tek başına bakmaz. O da fark eder ki her evin çevresindeki binalar ve boşluklar, termal koşullara güçlü bir şekilde yardımcı olabilir veya engel olabilir. Böylece, yeni bir geleneksel ev inşa edersek, aynı yapı malzemeleri, aynı oranlar ve aynı ayrıntılar ama modern bir şehir ortamına yerleştirildiğinde sonuç aynı olmayacaktır (Nour, 1979, s. 275).

Şekil 1: Hoch- Kadam Evi- Kahire, Yazlık Daireler Serin Esinti Yönü (Nour, 1979, s. 276).

“Halep Geleneksel Evlerinde giriş katındaki biçimlenmeyi belirleyen en önemli öge olan avlu genellikle üstü açık kare veya dikdörtgen şeklindedir. Evin odaları bu avlunun iki tarafında sıralanır” (El Abidin & Saatçi, 2019, s. 244).

Şekil 2: 17. Ve 18. Yüzyıla Ait Bir Halep Geleneksel Evin Aksonometrik Kesiti (El Abidin & Saatçi, 2019, s. 244).

4.5. DOĞAL HAVALANDIRMA

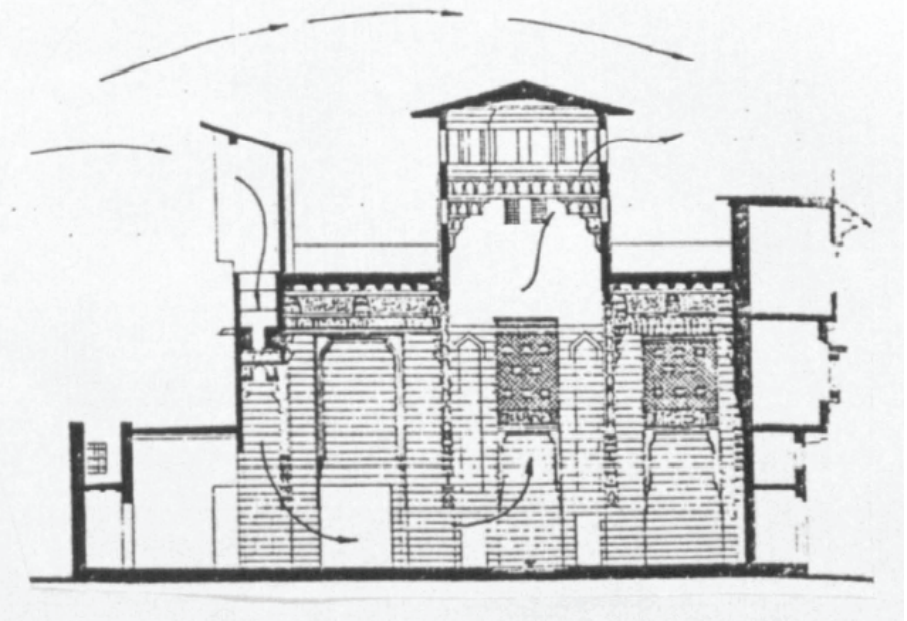
Pasif ve aktif tasarım arasındaki en temel fark; geleneksel yapı eserlerinden pasif stratejilerin geliştirilmesini ve uygulanmasını sağlamaktır. Geleneksel mimari, pasif tasarım özelliklerine bağlı olarak doğal havalandırma, geleneksel mimarinin uyguladığı pasif soğutma stratejilerinden biriydi. Evaporatif soğutma yoluyla konforlu iç mekan iklimi yaratmak için kullanılır. Geleneksel evler güneşin etkileriyle rüzgar hareketi ve nem de dikkate alınarak hakim rüzgara göre yönlendirilir. Malkaflar (rüzgar kuleleri veya barjeeller) avlu ile birlikte ana doğal havalandırma özellik-

lerine sahip olarak ev için tamamlayıcı bir doğal havalandırma sistemi formüle eder (Al-Zubaidi, 2007, s. 81).

- Malkaf (Rüzgar Tutucu)

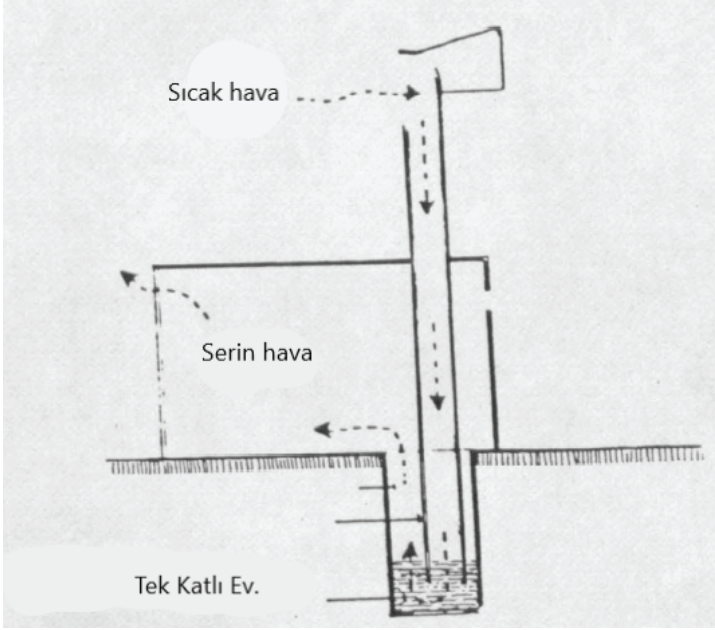
Malkaf fikri Firavunların erken dönemlerine (Mısır'da) kadar uzanmaktadır. Örneğin tasvir edilen Neb-Amun'un Firavun evi ondokuzuncu hanedanın mezarıdır (MÖ 1300). Bir malkafta iki açıklık vardır. Biri soğuk havayı yakalamak için rüzgara bakan ve diğeri sıcak havayı tahliye etmek için rüzgara dönük. Ortamdan gelen havanın nemini artırmak için malkaf oluşturulmuştur (El-Shorbagy, 2010, s.17).

Malkaf Tekniği: Günün sıcaklığında, malkafın girişi açık olsa bile esinti eve girmeyecek; çünkü evin içerideki hava sıcaklığı dışarıdaki hava sıcaklığından daha düşüktür. Soğutucu iç kısım yoğun hava; dışardaki daha hafif ve sıcak havadan daha yüksek bir basınca sahiptir. Öğleden sonra veya akşam, dışarıdaki hava içerinin hava sıcaklığı altına düştüğünde, iç kısım soğuk havayı depolayacaktır. Böylece malkaf içeriye serin hava sağlayarak işlev görmektedir. Moheb ell-dein evinde resepsiyon salonlarından birinin; çatıda yükseltilmiş bir bölümünün hava çıkışı olarak kullanılmasını göstermektedir (Şekil 3). Çatı hafif yapılı ve hızla ısınır, böylece altındaki havayı ısıtır, bu sıcak hava kolayca yükselir ve kaçar, arkasında bir alçak basınç alanı bırakır. Yukarı ve dışa doğru daha fazla hava hareketine neden olur.

Şekil 3: Moheb El-dein Evi, Kahire, Resepsiyon Salonun Kesiti (Nour, 1979, s. 288).

Irak'ta bu yöntem daha karmaşık bir şekilde kullanılmıştır. Her evde bir bezle kaplı bir rüzgar tutucu veya Badgir vardır. Badgir'in girişi rüzgara dik tutulur. Yakalanan rüzgar, girişten insanların her sabah içine su döktüğü yere, derin bir kuyuya iner. Hava dışarı çıkarken emici sازلardan dokunmuş bir hasırın üzerinden geçmek üzere yönlendirilir. Sazlar toz için bir filtre görevi görür ve buharlaşma yüzeyini artırmaktadır. Sonuçta soğuk hava hem bodrum hem de zemin katın farklı alanlarına dağıtılmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4: Badgir, Irak (Nour, 1979, s. 289).

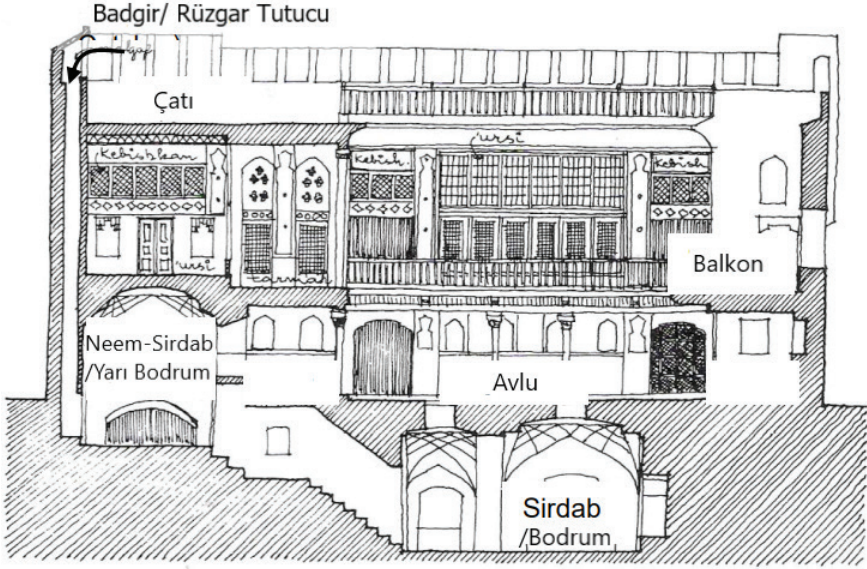
4.6. KÜTLENİN TERMAL ETKİSİ

Kütlenin soğutma etkisi; Arap ülkelerinde uzun süredir çevrenin sert koşullarına uyum sağlamak için sürdürülebilir pasif enerji, kullanılan stratejilerinden biridir. Periyodik bir sıcaklık döngüsünün en sıcak kısmı sırasında ısıyı emmek ve daha sonra daha soğuk bir kısımda serbest bırakmak için toprağın kütesel termal depolamasının kullanılması anlamına gelir.

- Bodrum (Sirdab)

Sirdab, yerin termal depolanması için kullanan en başarılı mimari unsurlardan biridir. Sıcaklık dışarıda maksimum sınırına ulaştığında konforlu iç mekân iklimi sağlamak için kullanılmaktadır. Yeraltı hava tünelleri veya akarsuya bağlı düşey bir şaft ile bodrum katı, iç mekanları soğutmak için kullanılmıştır. Sirdab, "porsuk veya malkaf" rüzgar tutucuları kullanılarak verimli bir şekilde havalandırılmaktadır. Malkaf (Dikey bir şafttır)

uygun hâkim rüzgarlara doğru çatı seviyesinin üzerinde ve bodrum katında binanın en alt katına yakın açılır. Irak'ta Sirdab'ın yanı sıra avlunun etrafındaki odalar seviye olarak düşürülmüş (1.00-1, 20) m yer altında ve yüksek pencerelere sahip oldukları için (neem-sirdab/ yarı bodrum) adı verilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5: Bağdat'taki Geleneksel Ev (Al-Zubaidi, 2007, s. 82).

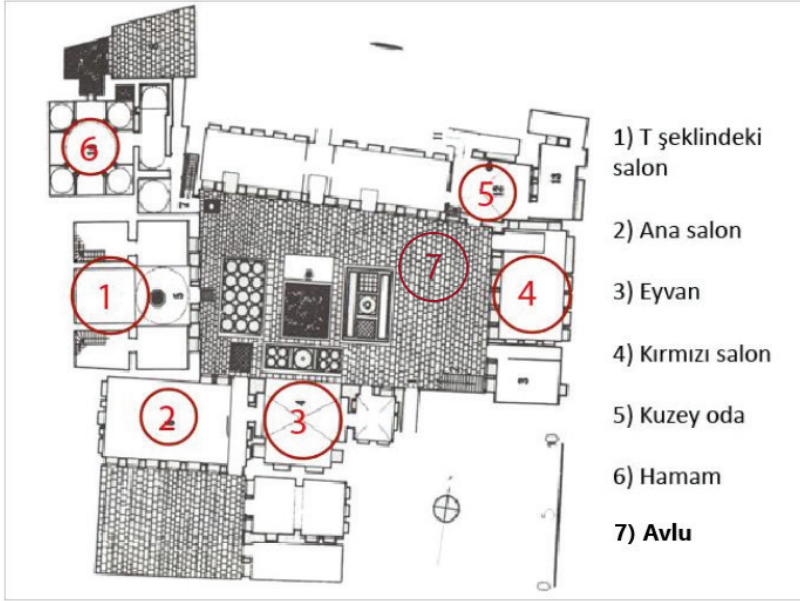
4.7. İÇ ÇÖZÜMLER- EV YAPISI

Geleneksel sistemin çevresinin geliştirilmesini tam anlamak için iklim ile insan tepkisini analiz etmek yeterli değildir. O geleneksel yapının termal davranışı tasarımcının onu nasıl anladığını göstermesi açısından aynı önem verilmelidir.

Geleneksel Halep konutunun kapalı mekânları olan odalar, çok amaçlı olarak kurgulanmışlardır. Odaların iç düzenleri toplumsal özelliklere göre planlanmıştır. Odaların iç duvarları ahşapla kaplı olup (ahşap lambiri), tavanlar yüksek (3 metreye yakın) yukarı kısımlarda da kuş pencereleri bulunmaktadır. Pencereler evin avlusuna bakar, sokağa bakan pencereler genelde cumbalıdır (El Abidin & Saatçi, 2019, s. 245).

Resim 2: *Gazali Evi, 20.yy Başları (Acam, 2019, s. 49).*

Şekil 6: *Halep Geleneksel Evlerinde Avlunun Etrafındaki Odalar, Gazale Evinin Zemin Kat Planı (Acam, 2019, s. 49).*

Resim 3: *Gazali Evi, Kırmızı Salonun Batı Duvarı (Acam, 2019, s. 51).*

4.7.1. Çatı

Çatı; yapı bileşenlerinden en fazla ısıyı alan en kritik parçadır. Bu sorunu azaltmak için geleneksel tasarımcının iki ana yönüne güvendiği görülüyor. İlk olarak, çatının çoğu kısımlarının gölgelenmesini ahşapların dikilmesi ve pergolaların şekli sağlamış; ikincisi, çatı malzemeleri üzerinde, çatının inşa edilmesi. Çatının çoğu kısmı 5-8 cm harç tabakası ile kaplı palmiye gövdelerinden oluşmaktadır. Tabaka, kireç, kireçtaşı çakıl ve kum, ardından bir çamur tabakası, son olarak 8-10 cm taş karolarla kaplanmıştır. Böylece açık renkli taş döşeme güneş ışığının büyük bir bölümünü yansıtacak ve çamur tabakası ısının çatıdan içeri girmesini geciktirecektir (Nour, 1979, s. 293).

4.7.2. Duvarlar

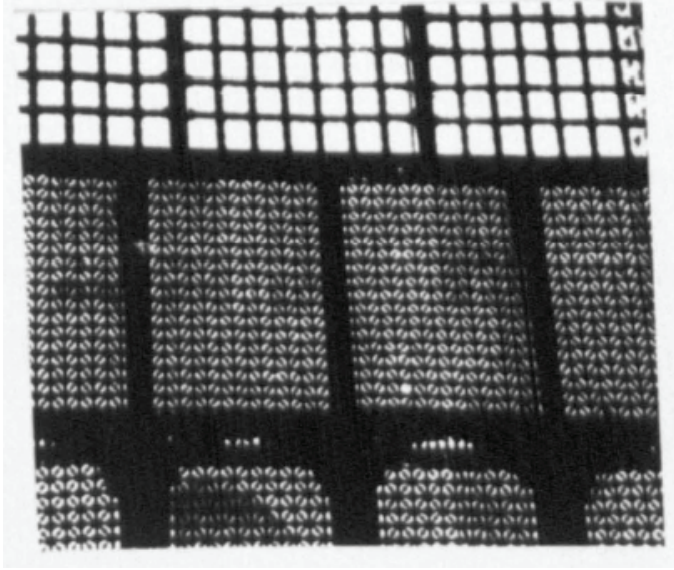
Zemin kat duvarlarını 40-120 cm arasında değişen kalınlıkta kireçtaşından, birinci kat duvarları ise 10-15 cm tuğladan inşa etmek yaygın bir olgudur. Aynı evde hem ağır hem de hafif yapıya sahip olma fikri, esas olarak yük dağılımı ile ilgilidir. Ayrıca bu kalınlıktaki kireçtaşından gündüz alınan ısının geçmesi uzun zaman alacaktır. Öte yandan güneş batımından hemen sonra birinci katın duvarları hafif soğuyacak ve gece serinliğinden yararlanarak birinci kat gece fonksiyonları (uyum) için kullanılmış olacaktır. Yani mekanın kullanım süresi (gündüz veya gece) ile yapısal termal özelliklerin uygun bir ilişki içinde olduğu söylenebilir. Ayrıca birinci katın hafif yapısı nedeniyle sadece geceleri serinlediği aynı zamanda zemin katından yaklaşık 4-7 m yukarıda olduğu için başka bir soğutma etkisinden de faydalanabilir. Bu yöntem “sıcaklık inversiyonu” olarak bilinir. Genellikle yerden yüksekliği artırarak hava sıcaklığı azaltılır (Nour, 1979, s. 295-297).

4.7.3. Pencereleler

Genel olarak pencere işlevleri, öncelikle ışığın uygun miktarda ve dağılımda içeri girmesine izin vermektir, ikinci olarak dış görünümün yanı sıra havalandırma sağlamak için oluşturulmuştur. Ancak havalandırma durumunda, dış ışığın parlaklığından ortaya çıkan kamaşmanın kontrol edilmesi, mahremiyetin sağlanması, toz ve karasineklerin kontrolünün sağlanması zordur. Bu nedenle bu tür ortamlarda pencere tasarımı çok kritiktir. Geleneksel Arap tasarımcısı mashrabiyyah oluşturarak bu sorunların çoğuna cevap bulmuştur (Nour, 1979, s. 297).

- Meşrebiye

Meşrebiye Arap evinde önemli bir araçtır. Bir evin mahremiyeti (açıklıkları kapatmak) ve termal konfor sağlamak için kullanılır. Adının kökeni Arapça “içki” kelimesi ve “içilen yer» anlamına gelir. Bu kafes açıklığı ile kaplı konsollu bir boşluk, burada hava açıklıktan geçerken su kavanozları buharlaşma etkisiyle soğutulmak üzere yerleştirilmiştir. Meşrebiye’in biçimi ve işlevi dönüşmüş, ahşap bir kafes olarak küçük ahşap dairesel korkuluklardan oluşur, belirli aralıklarla düzenlenmiş, dekoratif ve karmaşık geometrik bir desen. Meşrebiye’nin beş işlevi (fonksiyonu) vardır. Işığın geçişini kontrol etmek, hava akışını kontrol etmek, havanın sıcaklığını düşürmek, hava akımının nemini artırmak ve mahremiyet sağlamaktır. Işık ve hava miktarını kontrol etmek ve gölge ile ışık arasındaki kontrastı derecelendirmek için, boşlukların boyutu ve korkulukların çapı ayarlanır. Meşrebiye dikey ve yatay elemanları arasındaki boşluklar, göz hizasına kadar çok ince aralıklıdır ve bu aralıklar yavaş yavaş pencerenin üst kısmına doğru artar. Böylece hem gizliliği sağlar hem de hoş bir dış görüntüye de izin verir. Meşrebiye modeli sadece göz hizasından diğerine farklılık göstermez; cephe doğrudan güneşe maruz kaldığında pencere boyutu azalır. Meşrebiye, Kahire’deki ortaçağ evlerinde bulunabilir (Resim 4) (El-Shorbagy, 2010, s. 18 ; Nour, 1979, s. 299).

Resim 4: *Cemaleddin El-Dahabi Evinde Meşrebiye, Kahire, 1637 (Nour, 1979, s. 303).*

Yukarıda bahsedilenlerden çıkarılacak sonuç şudur: Geleneksel tasarımcı, pencereyi çevresel (güneşin hareketi, hakim rüzgar yönü..v.b) ve sosyal (toplumsal) gereksinimlerine göre tasarlamayı başarmıştır

4.8. SU ELEMENLARI

“Suyun İslam ülkelerinde öncelikle sembolik bir anlamı vardır. Din olguları, bahçeleri etkilemiştir.” Müslümanlar suyu sadece sembolik veya

dini amaçlarla kullanmamışlar, aynı zamanda soğutma ve nemlendirme etkileri için de kullanmışlardır. Neredeyse islami yapıların hepsi suyun bu amaçlar için inanılmaz yaygın kullanımına tanıktır. Sıcak ve kurak iklim müslümanların suyu fiskiyeler, kanallar, su aynaları ve selsebiller şeklinde birçok farklı halde kullanmalarına sebep olmuştur. Su, sıcak ve kurak bir coğrafyada en değerli element haline gelmiştir. Bazı kaynaklar içme suyu, bazıları ağaç ve çiçeklerin sulanması ve temizlik amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca su bahçelerde mikro iklimi iyileştirmeyi de sağlar. Kullanıldığı alanı soğutur ve o alana nem sağlar. Buharlaşırken ısı emme özelliği sayesinde dış sıcaklığı da düşürür (Sağlık vd., 2021, s. 512).

Geleneksel Arap evinin avlusunda bir çeşme vardır, zemin katta farklı resepsiyon salonlarında iki veya üç çeşme daha bulunur. Araplar sadece su kullanmak için sadece çeşmeler kullanmamışlar, aynı zamanda yapay şelaleler yapmışlardır. Yapay şelaleler (Selsebil), su basıncı yeterli olmadığına kullanılmıştır.

Irak'ta suyu daha sofistike bir şekilde, yeraltında yaygın olarak 'serdab' olarak adlandırılan tünel sistemi kullanılmıştır. Serdab rüzgar tutucu ile birlikte geleneksel Irak evinde doğal soğutma sistemini oluşturur (Nour, 1979, s. 277).

Halep geleneksel evleri avlusunun "bir diğer özelliği de mutlaka ortasında mermerden yapılmış "bürke" denilen fiskiyeli bir havuz veya bir kuyunun bulunmasıdır. Bu havuzlar suyun sesini ve serinliğini hissettirecek şekilde tasarlanmıştır" (El Abidin & Saatçi, 2019, s. 246).

Resim 5: Açıkbash Evi (El Abidin & Saatçi, 2019, s. 246).

4.9. BAHÇE VE BİTKİLER

Müslümanlar ev (yerel) mimarisinde bitkileri birçok alanda ve şekillerde kullanmışlardır, örneğin:

a) Çatı Bahçesi: Evin çatısına farklı bitki türleri dikmek bir gelenekmiş. Bu bitkiler, gölgeli alanlar yaratarak çatının büyük bir kısmında termal problemleri çözüyor gibi görünüyor. Sonuç olarak, çatının dış yüzeyi tarafından emilen radyasyonun oranı azaltılmış. Bu tür bitkilerin kökleri, belirli bir miktarda nemi muhafaza ederek çatı yüzeyi sıcaklığını düşük tutmaya yardımcı olmuştur. Bugünlerde aynı sistemi kullanırsak bitkinin köklerindeki korunmuş nem, çatlakları en aza indirerek betonun ömrü uzatılabilir. Ancak sızan sudan çatı yalıtımı ve ekstra yüklerin sorunları ile karşılaşılabilir.

b) Avlu Bahçesi ve Arka Bahçe: Avlu bahçesinden elde edilebilecek avantajlar şu şekilde özetlenebilir:

- Bitkiler, çalılar ve ağaçlar içeriye toz ve kumun girmesini azaltmaya yardımcı olmaktadır.

- Absorpsiyon yoluyla gürültünün azaltılmasına yardımcı olmaktadır.

- Binanın çevresinde yüksek ve alçak basınç alanları oluşturarak hava akışını etkileyebilir, bu nedenle dikkatli bir şekilde yerleştirildiklerinde ve seçildiklerinde binanın içinde faydalı hava hareketini hızlandırabilir.

- Çalılar ve ağaçlar doğrudan güneşi keser ve yansımadan parlamayı engeller.

c) Askılı Bitkiler: Özellikle batı cephelerini kaplamak için oluşturulan tavan örtüsü hoş bir gölge sayesinde yüzey sıcaklığında bir azalma gerçekleştirebilir (Nour, 1979, s. 283-284).

Geleneksel Arap evinde ağaçlar ve bitkiler yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin Halep geleneksel evlerinin avlusunda “kullanılan ağaçlar genellikle; limon ağacı, kolonya çiçeği, Yasemin çiçeği, Halep Gülü çiçeği olarak sıralanabilir. Her avluda gölge mekân yaratmak amacıyla mutlaka asma bitkisi kullanılmıştır” (El Abidin & Saatçi, 2019, s. 244).

SONUÇLAR

Bu çalışmada Arap evinin sürdürülebilirliği hakkında bahsedilen en önemli noktalar; Arap evinde gerçekleştirilen sürdürülebilir mimari fikirler ve kullanılan sürdürülebilir elemanlar)oryantasyon, doğal havalandırma, kütlenin termal etkisi, planlama çözümleri ve iç çözümler) gibi sürdürülebilirlik faktörleri açıklandı.

Sonuç olarak, Arap evlerinin aşağıdaki nedenlerle sürdürülebilir olduğunu söylemek mümkündür:

- Daha önce söylendiği gibi, Arapların yaşadığı çoğu bölgelerde hakim şiddetli iklim, dünya bu sert iklim bölgelerinde inşa edilirken ev formları iyi planlanarak ve şehir planlaması yapılırken doğal iklim kontrolünü hedefleyen çözümler oluşturulmaya çalışılmıştır. (kompakt planlama ve gölge sağlamak) Arap evlerinin inşaa edildiği alanlar tamamen entegredir. Bu nedenle, Arap evleri; bölgelerinin özelliklerine uygun olduğu için sürdürülebilirdir.

- Bu çalışmada belirtildiği gibi, bölgedeki Arap evleri çoğunlukla yerel yapı malzemeleriyle ve üreten mimari toplumu tarafından kullanılan tekniklerle inşa edilmiştir. Böylece Arap evlerinin iklim koşullarına daha uygun olduğu ve çevresel açıdan sürdürülebilirliği kanıtlanabilir.

- Enerji verimli binalar sürdürülebilir binalar olarak; daha önce de belirtildiği gibi, geleneksel Arap evlerinde pek çok sürdürülebilirliği sağlayan birleşenin ve mimari fikirlerin kullanıldığı, su elemanları, bahçe ve bitkiler, avlu, malkaf, sirdab ve meşrebiye sayesinde termal konforu sağlayan yüksek bir termal performansa sahip sürdürülebilir bir yapı olarak tanımlanabilir.

- Arap evleri, sakinlerinin kültürüne saygı duyulduğu ve sakinlerini koruduğu için sürdürülebilirdir. Burada sosyal boyutta sürdürülebilir mimarlık ilkelerini sağlayan Arap evlerinin özellikleri şöyle açıklanabilir, ailenin mahremiyeti sağlamak için; özel planlama “içeriye açık”, pencerelerin kapağı “Meşrebiye”, katları ve odaları işlev olarak ayırma “yaşam ve gece alanları” ayrıca “selâmlık ve haremlik” gibi sosyal sürdürülebilirliğin en önemli özellikleridir.

Bu çalışmada gündeme getirilen konulara bakıldığında, geleneksel Arap evinde sürdürülebilirliğin kendiliğinden mevcut olduğu tespit edilmiştir. Seleflerimiz çevresinin sert koşullarına uyum sağlamak için konutları sürdürülebilir bir şekilde inşa etmiştir. Sürdürülebilirliğin uygulanması spontane, rastgele veya tesadüfi değildir. Mevcut doğal kaynakları kullanma fikri derin araştırmalara dayanmakta ve yıllarca deneme yanılma yoluyla geliştirilmiştir.

Bu çalışmada geleneksel Arab evlerini oluşturan birimler incelenmektedir. Geleneksel tasarımın konseptini yöneten bileşen dağarcığı Arap evleri ve kendine özgü özelliklerini ön plana çıkarmıştır. Çağdaş bir tasarıma, yaklaşım olarak iyi bir yöntem kavramı oluşturmak için geleneksel yerleşimi analiz ederek birçok yararlı gösterge sağlamaktadır. Özellikle doğal iklim kontrolünü hedefleyen çözümler yararlı bir temel olarak hizmet edebilir. Yerel ekonomiye ve çevreye toplumsal geleneksel çözümlerin yerini almış olanlardan daha uygun çözümler sunabilir. Birçok geleneksel teknik tamamen terk edilmek yerine yeni yöntemler kullanılarak geliştirilebilir. Bu durum benzer koşullara sahip toplumlarda büyük fayda sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Aliyev,E.; Aslanlı, K.** (2015). İslam Ülkelerinin Sürdürülebilir Kalkınma Performansı: Kavramlar, Teoriler, Ölçümler. *Avrasya Etüdleri Dergisi*, 47(1), 37-70.
- Kuşcu, A. C.** (2006). Sürdürülebilir Mimarlık Bağlamında Geleneksel Konya Evi Üzerine Bir İnceleme. Yüksek Lisan Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özcan,U.; Öztürk,P.,**(2021),”Çağdaş Kerpiç Yapı Örneklerinde Sürdürülebilirlik Değerlendirmesi”, İçinde: Şolt, H. Burçin Henden (Ed.), 2021, Mimarlık Planlama ve Tasarım Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler Cilt I (ISBN: 978-625-7411-53-0), Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara.
- Sağlık, A.; Yaman, B. ; Öztekin, F.** (2021) Peyzaj Tasarım ve Uygulamalarının İslamiyet’teki Yeri ve Önemi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 507-550.
- Ultrav, Z. T.; Sahil, S.** (2004). Hassan Fathy Mimarlığı’nda Tasarım İlkeleri Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 19(4).
- El Abidin, M.Z.; Saatçi, S.** (2019). Halep Geleneksel Evleri ve Özellikleri. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, (13), 237-250.
- Acam, B.** (2019). Osmanlı Batılılaşma Döneminde Konut Mimarisinde Süsleme: Halep ve Gaziantep Örnekleri. Yüksek Lisan Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.
- AKIN, N.** (1995). Ev. *TDV İslâm Ansiklopedisi’nin* içinde (Cilt 11, 507-512. ss.). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Nour, M. M.** (1979). Geleneksel Yerli Arap Mimarisinin Analitik Bir Çalışması. Doktora Tezi, Newcastle Üniversitesi.
- Ajaj, A.; Pugnali, F.** (2014). Geleneksel Arap Mimarisini Yeniden Düşünmek: Çağdaş Yaşama Geleneksel Bir Yaklaşım. *Uluslararası Mühendislik ve Teknoloji Dergisi*, 6(4), 286.
- AlKubaisy, F.** (2020). Yeşil Binalar Arap Dünyasında Avlulu Ev Tasarımının Önemi. *Yenilenebilir Enerji ve Çevresel Sürdürülebilirlik Dergisi*, 5, 5.
- Al-Zubaidi, M. S. S.** (2007). Arap Dünyasındaki Geleneksel Mimarinin Sürdürülebilirlik Potansiyeli - BAE’deki Ev Binalarına Referansla. Doktora tezi, Huddersfield Üniversitesi.
- El-Shorbagy, A.M.** (2010). Geleneksel İslam-Arap Evi: Kelime Bilgisi ve Sözdizimi. *Uluslararası İnşaat ve Çevre Mühendisliği Dergisi*, 10(4), 15-20

BÖLÜM 3

HUZUREVİNDE YAŞAYAN YAŞLILAR ÖRNEKLEMİNDE YAŞLILIK VE YAŞAM MEMNUNİYETİ İLİŞKİSİ

*Cemile ÇETİN¹
Gizem KÖSE²*

1 Doç.Dr.Cemile ÇETİN, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-6659-4855

2 Uzman Gizem KÖSE, ORCID ID: 0000-0001-9730-2141

GİRİŞ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de teknoloji ve tıptaki ilerlemelerin bir sonucu olarak, insanın ortalama yaşam süresi uzamıştır. Bu yüzden hem dünyada hem de Türkiye’de yaşlı nüfus hızla artmaktadır. Bu durum günümüz dünyasında hemen hemen her kesime yönelik de eşitsizlikleri de artırmaktadır. Yaşlanma ve eşitsizlikler bireyleri gün geçtikçe daha dezavantajlı bir hale getirmektedir. Bu noktada dünyada üzerinde en çok durulması ve düşünülmesi gereken gruplardan biri olarak yaşlılar ön plana çıkmaktadır. Nitekim, yaşlılıkla birlikte yaş aldıkça bireylerin kapasitelerinde çok yönlü azalmalar meydana gelmekte bedensel, ruhsal, sosyal, ekonomik, duygusal ve psikolojik olarak zorlanmaktadırlar. İhtiyaçlara eğilimleri artmakta sağlık, bakım, barınma ve sosyal hayata katılamama vb. sorunlar hem oluşabilmekte hem de katlanarak büyümektedir.

Yaşlılarla ilgili süreçler önceliklendirilerek barınma ve bakım odaklı olarak değerlendirildiğinde, yaşlı bireylere yönelik kurumsal bakım hizmetleri; huzurevleri, huzurevi yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri, yaşlı hizmet merkezleri ve yaşlı dayanışma merkezleri tarafından sunulmaktadır (Genç ve Barış, 2015: 44). Bunlardan en bilineni huzur evleridir.

Huzurevleri hem geçmişte hem de günümüzde yaşlı bakımı konusunda toplumsal öğreti kapsamında olumsuz ve istenmeyen bir yer olarak algılanmakta ve değerlendirilmektedir. Oysaki, huzurevleri ve benzeri kurumsal yapılar sadece bakım ve barınmanın gerçekleştiği değil aynı zamanda akran olan yaşlıların birlikte sosyalleştikleri ve düzenli hizmet aldıkları yerlerdir. Tıpkı, çocukların kreşe ve anaokuluna giderek akranları ile psiko-sosyal gelişimlerini tamamlamaları gibidir. Geline noktada, dünya nüfusunun artışı ve hızla yaşlanmasıyla beraber ülkemizde de nüfus içinde yaşlı birey oranı her geçen gün artmaktadır. Bu da huzurevleri gerçeğinin gözardı edilmemesine ilişkin öncelikleri kaçınılmaz olarak toplumsal ve bireysel hayatın gündemine taşımaktadır. Huzurevlerine atfedilen olumsuz anlam huzurevlerinde yaşayan yaşlıların hem huzurevinde olmaya hem de yaşam memnuniyetlerine ilişkin değerlendirmeleri araştırmaya ve sorgulamaya ihtiyaç duymaktadır.

Nitekim, bireyin yaşamından ne kadar memnun olduğu yaşamdan ne derece zevk aldığını ifade eden yaşam memnuniyeti özellikle huzurevinde yaşayan yaşlılar için değerlendirilmesi gereken bir özellik taşımaktadır. Çalışmada, bu kapsamda öncelikle yaşlanma ve yaşlılık olguları ile yaşam memnuniyeti konularına ele alınarak huzurevinde yaşayan yaşlılar örnekleminde gerçekleştirilen bir araştırmanın sonuçları yaşlıların yaşam memnuniyetlerine ilişkin verilerle birlikte değerlendirilmekte ve öneriler getirilmektedir.

GENEL OLARAK YAŞLANMA, YAŞLILIK ve HUZUREVİ

Kendi problemlerini tek başına çözemeyen gruplar dezavantajlı gruplardır. Bu gruplar, hayatla mücadele etme noktasında yardıma ihtiyaç duyan kişilerden oluşmaktadırlar (Arslan, 2015: 3). Dezavantajlı gruplar; ekonomik, sosyal, psikolojik ve fiziksel durumları farklı özellikte olan kişilerden meydana gelmektedir. Bu

insanlar toplumsal ve ekonomik hayata, süreçlere katılım oranları/şansları aynı toplumdaki diğer insanlara göre daha az olan kişilerdir (Gül ve Gümüşoğlu, 2018: 1). Yaşlılar, özellikle çalışma hayatında tecrübesi olmayan gençler ve eski mahkumlar dezavantajlı gruplar içerisinde öncelikle akla gelenlerdir (Karakan, 2018: 10-11). Yaşlılık en geniş anlamıyla artan fiziksel rahatsızlıklar ve yeti yitimi nedeniyle kaza ve bağımlılık riskinin arttığı, sosyal desteklerin, saygınlığın, gençliğin azaldığı pek çok sorunun yaşandığı bir zorlanma dönemidir (Sarı, 2013: 3).

Cansız varlıkların zaman içerisinde aldıkları mesafe ‘eskime’ veya ‘yıpranma’ olarak tanımlanırken canlı varlıklar için ‘yaşlanma’ terimi tercih edilir. Çünkü canlı organizmaların zaman içerisindeki yaşlanma süreci her ne kadar yıpranma ve bozulmayı içeren bir süreç olsa da onarım ve yeniden yapım mekanizmaları devrededir. Bu nedenle “yaşlanma”, dünyaya gelen her canlının zaman içerisinde aldığı mesafe olup ölümle sona ermektedir (Beğer ve Yavuzer, 2012: 1)

Birleşmiş Milletler tahminlerine göre 2025 yılına kadar 60+ nüfus 1,2 milyara ulaşacak ve 2050 yılına kadar gezegende 2,5 milyar insan olacaktır. Yaşlıların yaklaşık üçte ikisi gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Çok yaşlı (80+ yaş) insanlar en hızlı büyüyen nüfus haline gelmiştir. Bu durum göz ardı edilebilecek bir istatistik değildir. Yaşlılık tek başı başına bir sorun olmayıp, toplumlar için ciddi sosyo-ekonomik sonuçları da beraberinde getirmektedir ve ölümcüldür. Sosyologlar, yaşlılığın neden ölümcül olduğuna dair dört unsur belirtmektedir. İlk olarak, kişiyi aktif istihdamdan uzaklaştırır; ikincisi, bedeni güçsüzeleştirir, üçüncüsü, hemen hemen tüm fiziksel zevklerden yoksun bırakır ve dördüncüsü, ölüm bir sonraki adımdır. Bu listeye ekonomik güvensizlik ve yalnızlık eklenebilir. Ancak nesnel anlamda ekonomik, sosyal, fiziksel ve psikolojik sorunlar yaşlılıkla ilişkilidir (Ashiq ve Asad, 2017: 325).

Yaşlanma, kronolojik yaş dışında en az üç açıdan tanımlanabilmektedir. Bunlar; biyolojik, psikolojik ve sosyaldır. Kronolojik yaş, bir kişinin doğumundan itibaren yıllar içinde geçen zamandır ve bu yaş, yaşlanmanın en yaygın belirleyicisidir (Birren ve Schroots, 1995: 3). Gerontologlara göre, normal yaşlanmada; **biyolojik yaş**, çeşitli vücut sistemlerindeki değişikliklerin ve bu değişikliklerin yaşlı yetişkinlerin fiziksel, psikolojik ve sosyal işleyişini nasıl etkilediğinin incelenmesini kapsarken; **psikolojik yaş**, kişinin duyusal ve zihinsel kapasitelerinin yanı sıra uyum kapasitesi ve kişiliği de dahil olmak üzere kişinin tanıdık olan ve tanıdık olmayan ortamlara uyum sağlama ve bunları değiştirme yeteneğini ifade etmektedir. **Sosyal yaş** ise, kişinin belirli bir sosyal yapıdaki konumu veya rolü ile yaşa dayalı rollerinin yanı sıra bireyin hakları ve sorumlulukları ile başkalarıyla ilişki ve bağlantı kurma yeteneği ile birlikte yaşlı yetişkinlerin sosyal bağlamdaki işlevselliğini kapsamaktadır (Ashiq ve Asad, 2017: 326). Gönen ve Hablemitoğlu (2001: 175)’nin tanımında yaşlanma; doğumdan ölüme kadar devam eden bir büyüme ve gelişmeyi ifade ederken yaşlılık; bu süreçte olgunlaşma ve kendini gerçekleştirmenin ardından ortaya çıkan farklı değişimlerin yaşandığı bir dönem şeklinde değerlendirilmektedir. Kalinkara’nın tanımında ise, yaşlanmanın temel unsuru, bireyin çevreye uyum yeteneğinin azalmasıdır. Bazı toplumlara

göre, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan gelişme dönemiyeğin yaşlanma gerileme dönemidir. (2011: 2).

Yaşlılık genel anlamda artan fiziksel hastalıklar ve yeti yitimi nedeniyle bireyin çevreye bağımlı hale geldiği, bağımlılık ve kaza riskinin arttığı, ruhsal sorunların daha fazla gözlendiği, sağlığıın, gençlik ve güzelliğinin, üretkenliğinin, cinsel yaşamın, gelir düzeyinin, saygınlığının, rol ve statüsünün, bağımsızlığının, arkadaşlarının, eş ve yakın ilişkisinin, sosyal yaşantısının ve sosyal desteklerin azalması ve kaybı gibi döneme özgü pek çok sorunun yaşandığı bir kayıplar dönemidir (Sarı, 2013: 3).

Yaşlılıkla ilgili farklı tanımlamalar ve yaş kriterleri bulunmakla birlikte, en belirleyici olarak 65 yaş sınıır kabul eden kronolojik yaş kriteri üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1963 yılında Kiev’de yapılan bir toplantıda yaşlılıkla ilgili bir sınıflandırma sistemi oluşturulmuştur. Bu sınıflandırmaya göre 45–59 arası “orta yaş”, 60–74 yaş arası “yaşlı” ve 75’in üzeri “ileri yaşlı” kabul edilmiştir. Günümüzde yaşlılık sınırını birçok literatür 65 olarak kabul etmektedir (Yapıcıoğlu, 2009:1).

2017 verilerine göre Türkiye’de yaşlı nüfus (65 ve daha yukarı yaş) oranı artmaktadır. Bu oranı ise 2013 yılında %7,7 iken, 2017 yılında %8,5’e yükselerek 6 milyon 895 bin 385 kişi olmuştur. Yaşlı nüfusun %44’ünü erkek nüfus, %56’sını kadın nüfus oluşturmaktadır. Yaşlı nüfus yaş grubuna göre incelendiğinde, %61,6’sı 65-74 yaş grubunda, %29,7’si 75-84 yaş grubunda ve %8,6’sı 85 ve daha yukarı yaş grubunda yer almaktadır (www.tuik.gov.tr).

Fiziksel, zihinsel ve toplumsal yıpranmanın yaşandığı yaşlılık evresinde karşılaşılan ve yaşlılıkla özgülenecek pek çok sorun bulunmaktadır (Kahraman, 2014: 58). Bunlar genel olarak; sağlık, psikolojik, beslenme, sosyal dışlanma, ihmal ve istismar, ekonomik, fiziksel aktivite, mekan kullanımı, uyum, barınma ve bakım sorunları olarak tanımlanabilmektedir.

Yaşlılık döneminde yaşanan en önemli sosyal sorunlardan birisi de yaşlıların bakımındır. Her ne kadar 65 yaş ve üzerindeki her yaşlının, hasta ve bakıma muhtaç olmasa da hastalanma riski ve fiziksel yetersizlikleri nedeniyle yardıma ihtiyaç duyma olasılığı artmaktadır. Yaşlıların bakımları ya kurumlar ya aile ya da akrabalar tarafından gerçekleştirilmektedir (Adak, 2003: 83). Kane ve Kane (1998)’e göre kurumlar içinde özellikle huzurevi ve benzeri organizasyonların ortaya çıkmalarındaki temel amaçlar; sağlığı ve esenliği artırmak, vücut organlarının işlevlerini geliştirmek, karşılanmamış ihtiyaçlar konusunda yardım etmek, psikolojik ve sosyal yönden rahatlatmak, kalanlara bağımsız hareket duygusu kazandırmak, kısacası huzurlu ve anlamlı bir yaşam sunmak şeklindedir (Kaya, 2017: 428). Türkiye’de yaşlılara sunulan hizmetlerin başında huzurevleri yer almaktadır.

Türkiye’de Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü yönetmeliğine göre huzurevlerine kabul edilecek yaşlılarda aranan nitelikler (<http://www.resmigazete.gov.tr/ eskiler/ 2001/ 02/ 20010221.htm#7>);

- 60 yaş ve üzeri yaşlarda olmak,
- Ruh sağlığı yerinde olmak, • Bulaşıcı hastalığı olmamak,

- Uyuşturucu madde ya da alkol bağımlısı olmamak,
- Sosyal ve/veya ekonomik yoksunluk içinde bulunduğu sosyal inceleme raporu ile saptanmış olmak

şeklinde belirtilmiştir. Kendi gereksinimlerini karşılamasını engelleyici bir rahatsızlığı bulunmamak, yeme, içme, banyo, tuvalet ve bunun gibi günlük yaşam etkinliklerini bağımsız olarak yapabilecek durumda olmaktır.

GENEL OLARAK YAŞAM MEMNUNİYETİ

Genel halk ve birçok araştırmacı, yaşlılığa geçişe eşlik eden sosyal, fiziksel ve psikolojik kayıplar nedeniyle ilerleyen yaş ile azalan öznel iyi oluş arasında bir bağlantı görmektedir. Başka bir deyişle, yaşlanma sürecinde yaşanan önemli yaşam olaylarının yaşlıların yaşam memnuniyeti üzerinde derin bir etkisi olduğu varsayılmaktadır (Chen, 2001: 57). George (1981), yaşam memnuniyetini, yaşamda arzu edilen hedefler ile gerçek yaşam sonuçları arasındaki uyumun bilişsel bir değerlendirmesi olarak tanımlamaktadır. Bu görüşte örtük olan, yaşam memnuniyetinin tüm yaşam sürecini kapsayan hedeflerin ve sonuçların özet bir değerlendirmesini temsil ettiği fikridir. Geniş bir literatür, sağlık, sosyoekonomik durum ve sosyal ilişkiler dahil olmak üzere yaşam memnuniyetini etkileyen bir dizi faktörü tanımlamıştır (Krause, 2004: 615).

Diener ve arkadaşları (1985) yaşam memnuniyetini, öznel iyi oluşla yakından ilişkili bir bileşendir ve kişinin yaşamının ve mevcut durumunun genel bir değerlendirmesi olarak tanımlamaktadır. Yaşam memnuniyeti yer, evlilik, istihdam, yaşam standardı, aile ile zihinsel ve fiziksel sağlık boyutları dahil kişisel ve çevresel etkileşimlerin sonuçlarında önemli bir rol oynamaktadır. Yaşam memnuniyeti, bir kişinin refahının öznel görüntüsüdür ve bir kişinin çeşitli yaşam durumlarıyla ne kadar başarılı bir şekilde başa çıkabileceğini değerlendirir (Chen, 2021: 2). Kavram, öznel iyi oluşun bilişsel bileşeni olarak tanımlanmakta olup, bu kavram, bireyin içinde bulunduğu yargısal süreci ima etmektedir. Mevcut yaşam durumu, arzu edilen bir yaşam durumuna göre karşılaştırılır ve ağırlıklandırılır (Ferring, 2004: 17).

Yaşam memnuniyeti, başarılı yaşlanmanın önemli bir bileşenidir. Başarılı yaşlanma, farklı yaş grupları arasında tek tip olmayan ve kişiden kişiye farklılık gösteren evrensel bir olgudur. Yaşam memnuniyeti düzeyi, yaşlılar arasında sağlık ve ölüm durumu ile ilişkili öznel iyi oluşu gösterir. Bireyin bilişsel yargısal yönünü yansıtan iyi oluşun temel belirleyicilerinden biridir. Sağlık durumu kötü olan yaşlı insanlar, düşük yaşam memnuniyeti seviyesini ifade etme eğilimindedir. Ancak yaşlı nüfusta sosyoekonomik düzeyin yüksek olması, yeterli aile desteğine sahip olma, kişinin yaşadığı ortamdan/koşuldan daha yüksek düzeyde memnuniyet duyması ve kendi evinde kalması başarılı yaşlanmanın sağlanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. WHO'ya göre, yaşlılarda yaşam memnuniyeti seviyesini doğrudan etkileyen dört faktör; fiziksel sağlık durumu, zihinsel sağlık durumu, sosyal ilişki ve çevre (Banjare vd., 2015: 1) olarak belirtilmektedir.

Yaşam memnuniyetinin demografik, sosyo-ekonomik, sağlık, fiziksel durum, zihinsel durum, sosyal destek, sosyal uyum ve hastalık sayısı gibi çeşitli

faktörlerden etkilenir. Araştırmalar ırk, sosyoekonomik durum, medeni durum, eğitim, benlik saygısı düzeyi, depresyon gibi faktörlerin yaşam memnuniyeti düzeyini etkileyebileceğini göstermektedir.

Diener (1984)'a göre yaşam memnuniyeti, belirli bir zaman diliminde, olumsuzdan olumluya değişen, kişinin yaşamıyla ilgili duygu ve tutumlarının genel bir değerlendirmesidir. İyi oluşun üç ana göstergesinden biridir: yaşam doyumu, olumlu etki ve olumsuz etki. Ruut Veenhoven (1993) Yaşam Memnuniyetini “bir kişinin bir bütün olarak yaşamının genel kalitesini olumlu olarak değerlendirme derecesidir.” olarak tanımlamaktadır. Cribb, (2000) “kişinin özlemine, kişinin gerçek başarısıyla karşılaştırmasından elde edilen genel varoluş koşullarının bir değerlendirmesi” olarak adlandırılır. Son yıllarda yapılan araştırmalarda yaşam doyumu, yaşanan olumlu duyguların derecesi olarak değerlendirilmektedir (Prasoon ve Chaturvedi, 2016: 25).

Yaşlı insanların yaşamlarından duydukları memnuniyet, hayattan daha doğru ifade ile yaşlılık döneminden beklentilerini belirleyen önemli bir etkidir. Bu durum yaşlıların hayattan ne derece memnun oldukları, yaşlı bireylerin daha iyi yaşam koşullarına sahip olmaları için planlanan çalışmaların verimliliğini önemli oranda etkilemektedir. Sosyal çevresi ve sosyal ilişkileri daha gelişmiş olan yaşlı insanların yaşamdan daha çok zevk aldıkları ve hayata olan bağlılıklarının iyi seviyede olduğu söyleyebilmektedir (Bayrak, 2018: 40).

Yaşlı bireyler de yaşam memnuniyeti için sağlık, aile ve konutun önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Yaşlanma sürecinde yaşlının sağlığını koruması, iyi aile ilişkileri sürdürmesi ve sevdiği evinde oturması mümkün olduğu takdirde yaşam memnuniyetleri artmaktadır (Tufan, 2017: 6). Karakteristik (kalıtsal, genetik) özellikler de yaşam memnuniyetini belirleme özelliğine sahiptir (Saygılı ve diğerleri, 2017: 469).

Havighurst ve Albrecht'in (1953) önerdiği gibi, “başarılı yaşlanma”nın erken tanımının temel parçaları, “yıllara yaşam eklemek” ve “yaşamdan tatmin olmak” olmuştur. Bundan yola çıkarak, yaşam memnuniyeti diğer yapıları ihmal etme pahasına karşılık yaşlanma sürecini tanımlamada en belirgin kriterlerden biri olmuştur ve hala da öyledir (Ferring, 2004: 17). Bu noktada, çalışmanın araştırma kısmını oluşturan ve huzurevinde yaşayan yaşlıların yaşam memnuniyetlerinin bazı sosyo-demografik faktörler açısından ele alınması ana motivasyon kaynağı olarak ortaya çıkmıştır.

ARAŞTIRMA

Örneklem

Örneklemi oluşturan Huzurevi ve Yaşlı Bakım Merkezi, İzmir ili Karabağlar ilçesi, Bozyaka semtinde ve 43 yatak kapasitesine sahiptir. 18 yatak yaşlı bakım, 25 yatak da huzurevi olarak ayrılmıştır. 36 yaşlı bireye hizmet verilmektedir. Yaşlıların 18'i erkek ve 18'i kadındır. Huzurevi kısmında 8 erkek, 12 kadın, yaşlı bakım kısmında 10 erkek, 6 kadın kalmaktadır.

Huzurevinin bulunduğu yer anayola yakın, hemen karşısında “Bozyaka Eğitim ve Araştırma Hastanesi” bulunmaktadır. Bina daha önce apartman olarak

hizmet vermekteyken, 2004 yılında bugünkü konumuna dönüştürülmüştür. Bina 3 katlıdır, zemin kat kendine yetebilen erkekler, orta kat geriatri (bakıma muhtaç kadın ve erkekler) ve üst kat kendine yetebilen kadınlar için ayrılmıştır. Ayrıca üst kattaki teras ve 1 çamaşırhane bulunmaktadır. Giriş tarafın arka kısmında dar uzun bir bahçe vardır. Yazın ve güzel havalarda yaşlılar burada vakit geçirmektedir. Bina içerisinde merdiven kullanamayan yaşlılar için asansör ve eğimli rampalar da bulunmaktadır. Her katta sakinler için banyo ve tuvalet vardır. Odalar tek kişilik, 2 kişilik ve 4 kişilik, olarak düzenlenmiştir. Binanın 1 mutfağı olup, yemekler orada pişirilmektedir. Yaşlıların beslenmelerine önem verilmektedir. 3 öğün yemek haricinde saat 10.00 ve 15.00'de 2 ara öğünde vardır. Yaşlıların rahatsızlıklarında müdahale yapılabilecek 1 acil bakım odası ile 1 revir mevcuttur.

Yaşlıların kendilerini ev ortamında hissetmeleri şeklinde düzenlenmiş bir salon da bulunmaktadır. Bu alanda hem boş zamanlar geçirilmekte hem de gelen ziyaretçiler ve yaşlı yakınları orada ağırlanmaktadır.

Yaşlıların zamanlarını değerlendirmek için düzenlenmiş faaliyet odası bulunmaktadır. Yaşlılar lego, jenga, yap-boz ve boyama yapmaktadır. Bunun dışındaki okey, tavla, iskambil vb. oyunlar da oynanmaktadır. Kadın yaşlılar örgü örmektedir. Milli ve dini bayramlarda, kandillerde ve yaşlılar haftasında yaşlılarla bir araya gelinip kutlamalar yapılmaktadır. Yaşlıların anıları dinlenerek, onlarla sohbet edilmektedir. Yaşlıların fiziksel aktivite ve hareketliliğini sağlamak için hemşire eşliğinde sportif hareketler açma, germe çalışmaları yaptırılmaktadır. Ayrıca yaşlıların zihinsel faaliyetlerini korumak amacıyla her hafta seçilen bir konu üzerinde bir saat sohbet edilmektedir.

Huzurevinde tüm hizmetler 1 doktor, 3 hemşire, 1 sosyal çalışmacı müdür, 1 açıcı, 4 temizlik elemanı ve 3 bakım elemanı tarafından sağlanmaktadır. Huzurevinin özel statüde olması nedeniyle huzurevi yaşayanları ücret ödemektedir.

Araştırmanın Önemi

Yaşlılık kavramı ve olgusu hem dünyada hem de Türkiye'de son yıllarda sıklıkla ele alınan bir konu haline gelmiştir. Nedeni ise, ülke ve dünya nüfusunun giderek yaşlanmasıdır. Endüstrileşmiş toplumlarda biyolojik yaşlanma yaşının yükseltilmesine rağmen, yaşlılık çözüm aranılan bir sorun olarak görülmeye devam etmektedir. Son yıllarda, özellikle gelişmiş ülkelerde oluşturulan sosyal ve ekonomik politikalar sonrası yaşlılar bakım gerektiren kişiler olarak algılanmaktadır.

Araştırmanın önemini, yaşlı bireylerin yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin neler olduğu, huzurevi tarafından yaşlılara ne tür hizmetler verildiği ile yaşlıların bu durumu nasıl değerlendirdiği ve yaşam memnuniyetlerine ilişkin veriler oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Çalışma ile huzurevinde yaşayan yaşlılara verilen hizmetlerin onlar tarafından nasıl değerlendirildiğini ve yaşlı bireylerin yaşam memnuniyetlerini ortaya koymaktır.

Araştırmanın Yöntemi ve Analiz

Çalışma anket uygulaması ile gerçekleştirilmiştir. Huzurevi yönetiminden izin alınarak ve görevliler eşliğinde literatürlerden yararlanılarak yaşlıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla hazırlanmış, açık uçlu ve çoktan seçmeli sorular ile Lavelle ve diğerleri (2007) tarafından geliştirilen yaşam memnuniyeti ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 5 maddeden oluşmaktadır. Tek boyutlu olan ölçek 7’li likert tipi bir derecelendirmeye (“1” Kesinlikle katılmıyorum-“7” Kesinlikle katılıyorum) sahiptir (Akın ve Yalnız, 2015: 97).

Anketler yaşlılara verilerek yüz yüze görüşme yöntemi ile cevaplar alınmıştır. Görüşmeler ortalama yirmi beş dakika sürmüştür. Katılanlar tüm sorulara cevap vermişlerdir. Anket verilerinin değerlendirilmesi için SSPS(20) programı kullanılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma İzmir İli, Karabağlar ilçesi, Bozyaka semtinde faaliyet gösteren özel bir Huzurevi ve Yaşlı Bakım Merkezi’nde kalan 60 yaş ve üstü yaşlılarla sınırlıdır. Buradan elde edilecek veriler tüm huzurevlerine ve yaşlılara genellenemez. Sonuçlar konu kapsamında genel bir bakış açısı ve bilgi sunabilir. Bir diğer kısıtlılık ise örneklemin 31 kişiden oluşmasıdır.

Araştırma Hipotezleri

H₁: Yaşlıların yaşam memnuniyeti cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₂: Yaşlıların yaşam memnuniyeti yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₃: Yaşlıların yaşam memnuniyeti huzurevinde kalma süresine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₄: Yaşlıların yaşam memnuniyeti eğitim seviyesine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₅: Yaşlıların yaşam memnuniyeti sosyal güvencenin olup olmamasına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₆: Yaşlıların yaşam memnuniyeti gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₇: Yaşlıların yaşam memnuniyeti medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₈: Yaşlıların yaşam memnuniyeti sahip olunan çocuk sayısına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₉: Yaşlıların yaşam memnuniyeti kronik bir hastalığı olup olmamasına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₀: Yaşlıların yaşam memnuniyeti düzenli ilaç kullanıp kullanmama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₁: Yaşlıların yaşam memnuniyeti yardımcı cihaz kullanıp kullanmama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₂: Yaşlıların yaşam memnuniyeti düzenli uğraşın(hobi) olup olmama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₃: Yaşlıların yaşam memnuniyeti huzurevinde olmaktan memnun olup olmama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₄: Yaşlıların yaşam memnuniyeti huzurevinde kalma isteyip istememe durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₅: Yaşlıların yaşam memnuniyeti tanıdıklar tarafından ziyaret edilme sıklığına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₆: Yaşlıların yaşam memnuniyeti sağlıkları hakkındaki değerlendirmelerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

ARAŞTIRMA ANALİZİ

Demografik Değişkenlerin Tanımsal Analizleri

Araştırmada elde edilen verilerin frekans ve yüzde analizleri yapılarak ulaşılan istatistiksel bilgiler ve yorumlar Tablo 1’de yer almaktadır.

Araştırmaya katılanların %51,6’sı kadın , %48,4’ü erkektir. Katılımcılar yaş olarak üç kategoriye ayrılmış olup, 60-65 yaş (genç) grubu %22,6, 66-79 yaş (orta yaş) grubu %35,5 ve 80-99 yaş (yaşlı) grubu %41,9 olmuştur. Yaşlılara huzurevine gelmeden önceki mesleklerinin ne olduğu hakkında soru yöneltmiş ve katılımcıların %29’u çalışmadıklarını, %9,7’si ev hanımı olduğunu, %13’ü esnaf olduğunu, %29’u işçi olduğunu, %6,4’ü sekreter olduğunu, %3,2’si çiftçi olduğunu belirtmiş, %9,7’si de diğer yanıtını vermiştir. Ne kadar süredir huzurevinde kaldıkları sorusuna yaşlıların % 61,2’si 0-1 yıldır, %19,4’ü 2-5 yıldır, %19,4’ü de 6 yıldan fazla süredir huzurevinde kaldığı yanıtını vermiştir. Huzurevinde kalan sakinlerin %54,8’i ilkökul mezunu, %6,5’i de ortaokul mezunu, %19,4’ü lise mezunu olup, %19,4’ü de okuma yazma bilmemektedir. Huzurevi sakinlerinin %74,2’sinin sosyal güvencesi var iken , %25,8’inin ise sosyal güvencesi yoktur.

Tablo 1. Demografik Bilgiler

Cinsiyet	N	%	Sosyal Güvence	N	%	Medeni Durum	N	%
Kadın	16	51,6	Var	23	74,2	Bekar	28	74,2
Erkek	15	48,4	Yok	8	25,8	Evli	3	25,8
Toplam	31	100	Toplam	31	100	Toplam	31	100
Yaş	N	%	Huzurevinde Bulunma Süresi	N	%	Gelir Durumu	N	%
60-65	7	22,6	0-1 yıl	16	51,6	Yeterli	11	35,5
66-79	11	35,5	2-5 yıl	10	32,3	Yetersiz	18	58,1
80-99	13	41,9	6+ yıl	5	16,1	Gelirim Yok	2	6,4
Toplam	31	100	Toplam	31	100	Toplam	31	100

Kronik Hastalık	N	%	İlaç Kullanım Durumu	N	%	Cihaz Kullanımı	N	%
Var	28	90,3	Kullanıyorum	30	96,8	Kullanıyorum	18	58,1
Yok	3	9,7	Kullanmıyorum	1	3,2	Kullanmıyorum	13	41,9
Toplam	31	100	Toplam	31	100	Toplam	31	100
Hobi Durumu	N	%	Huzurevinden Memnuniyet	N	%	Huzurevinde Kalmamın Tercih Olması	N	%
Yok	26	83,9	Memnunum	28	90,3	Evet	12	38,7
Var	5	16,1	Memnun değilim	3	9,7	Hayır	19	61,3
Toplam	31	100	Toplam	31	100	Toplam	31	100
İş Durumu	N	%	Çocuk Sayısı	N	%	Eğitim Durumu	N	%
Çalışmıyor	9	29	Yok	8	25,8	Okuma Yazma Bilmiyor	6	19,4
Ev Kadını	3	9,7	1 çocuk	4	12,9	İlkokul	17	54,8
Esnaf	4	13	2 çocuk	11	35,4	Ortaokul	2	6,5
İşçi	9	29	3 çocuk	6	19,4	Lise	6	19,4
Sekreter	2	6,4	4 ve daha fazla	2	6,5	Toplam	31	100
Çiftçi	1	3,2	Toplam	31	100			
Diğer	3	9,7						
Ziyaret Edilme	N	%	Sağlıklarına İlişkin Algıları	N	%			
Oldukça sık	2	6,5	İyi	7	22,6			
Sık sık	14	45,2	Orta	13	41,9			
Nadiren	11	35,5	Kötü	11	35,5			
Ziyaret eden yok	4	12,9	Toplam	31	100			
Toplam	31	100						

Araştırmaya katılanların %35,5'inin yeterli geliri var iken, %58,1'nin geliri yetersizdir. %6,5'inin de geliri yoktur. Araştırmaya katılan huzurevi sakinlerinden %90,3 bekar (dul veya boşanmış) iken, %9,7'si evlidir. Katılımcılara sahip oldukları çocuk sayısı ile ilgili bir soru yöneltilmiş, katılımcıların %25,8'inin çocuğu yoktur. %12,9'u 1, %35,5'i 2, 19,4'ü 3 ve %6,5'i 4 çocuk veya daha fazla cevabını vermiştir. Yaşlıların %90,3'ü kronik bir hastalığı olduğunu, ve %9,7'si herhangi bir kronik hastalığı olmadığını belirtmiştir. Huzurevi sakinlerinden %96,8'i düzenli bir ilaç kullanmakta iken %3,2'si ilaç kullanmamaktadır. Katılımcıların %58,1'i cihaz kullanmakta olup %41,9'u cihaz kullanmamaktadır. Huzurevi sakinlerinin %83,9'u düzenli bir uğraşı ya da hobisi olmadığını belirtirken, %16,1'i de bu soruya olumlu yanıt vermiştir. Huzurevinde kalmaktan memnun olunup olunmadığı ilgili soruya %90,3 ile memnunum ve %9,7 ile de memnun değilim yanıtı gelmiştir. Ziyaret edilme sıklıklarına ise, %6,5'i oldukça sık, %45,2'si sık sık, %35,5'i nadiren, %12,9'u ziyaret eden yok yanıtı verilmiştir. Yaşlı bireyler genel sağlık algılarına, %22,6 iyi, %41,9 orta, %35,5'i de kötü olarak yanıt vermişlerdir.

İSTATİSTİK VERİ ANALİZLERİ

Yaşam Memnuniyeti Ölçeği Güvenirliği

Yaşam memnuniyetini ölçmek amacıyla yöneltilen 5 anket sorusu “1=kesinlikle katılmıyorum”, “2=katılmıyorum”, “3=biraz katılıyorum”, “4=ne katılıyorum ne katılmıyorum”, “5=biraz katılıyorum”, “6=katılıyorum”, “7=kesinlikle katılıyorum” şeklinde kodlanmış ve puanlanmıştır. Yaşam memnuniyeti ölçeğinin güvenilirliğine ilişkin sonuçlar Tablo 2’de gösterilmektedir. Güvenilirliği tespit etmek için Cronbach Alpha katsayısından yararlanılmıştır. Cronbach Alpha katsayısının 0,83 olarak hesaplandığı görülmektedir. Bu sonuç araştırmada kullanılan yaşam memnuniyeti ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Yaşam Memnuniyeti Ölçeği Güvenilirlik Analizi

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach Alpha
Yaşam Memnuniyeti	5	0,83

Kruskal Wallis H Testi

Yaşam memnuniyetinin eğitim seviyesi, gelir durumu, huzurevinde kalma süresi, çocuk sayısı, ziyaret edilme sıklığı ve genel sağlık algısı hakkındaki değerlendirmelere göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için Kruskal Wallis H testinden yararlanılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Kruskal Wallis H Testi Sonuç Tablosu

Değişken	Grup	N	Sıra Ort	χ^2	sd	p
Eğitim Seviyesi	Okuma Yazma Bilmiyor	6	18,42	0,89	3	0,82
	İlkokul	17	14,68			
	Ortaokul	2	16,75			
	Lise	6	17,08			
Gelir Durumu	Yeterli	11	20,41	6,88	2	0,03
	Yetersiz	18	12,44			
	Gelirim Yok	2	23,75			
Huzurevinde Kalma Süresi	0-1 yıl	16	17,09	0,70	2	0,03
	2-5 yıl	10	15,60			
	6+ yıl	5	13,30			
	Hiç	8	12,69			
Çocuk Sayısı	1 tane	4	15,63	2,45	4	0,65
	2 tane	11	18,64			
	3tane	6	14,67			
	4+	2	19,50			
Ziyaret Edilme Sıklığı	oldukça sık	2	23	3,44	3	0,32
	sık sık	14	18			
	nadiren	11	12,73			
	ziyaret eden yok	4	14,50			
Sağlık Hakkında Değerlendirme	iyi	7	20,57	2,52	2	0,28
	orta	13	13,88			
	kötü	11	15,59			

Elde edilen sonuçlara göre, yaşlıların yaşam memnuniyeti ile huzurevinde kalma süresi arasında ($p=0,03<0,05$) anlamlı bir farklılık görülmektedir. **H₃ hipotezi kabul edilmiştir.** Bu fark 0-1 yıl aralığında huzurevinde olanlardan kaynaklanmaktadır: Öte yandan huzurevinde kalma süresi arttıkça, yaşam memnuniyeti azalmaktadır. Gelir ile yaşam memnuniyeti arasında da ($p=0,03<0,05$) anlamlı bir farklılık elde edilmiştir. Bu durumda **H₆ hipotezi de kabul edilmiştir.** Geliri olmayanların yaşam memnuniyeti diğerlerine göre daha yüksektir. Diğer değişkenler ile yaşam memnuniyeti arasında ilişki olduğunu gösteren bulgular elde edilemediği için **H₄, H₈, H₁₅ ve H₁₆ hipotezleri reddedilmiştir.**

Mann Whitney U Testi

Yaşam memnuniyetinin cinsiyet, yaş, sosyal güvence, medeni durum, kronik bir hastalığın olup olmaması, düzenli ilaç kullanılıp kullanılmaması, yardımcı cihaz kullanıp kullanmama, düzenli bir hobinin olup olmama durumuna, huzurevinde kalmaktan memnun olup olmama durumu ve huzurevinde kalmayı kişinin kendisinin isteyip istememe durumuna göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için Mann Whitney U testinden yararlanılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4: Mann Whitney U Testi Sonuç Tablosu

Değişken	Grup	N	Sıra Ort	Sıra Top	Mann Whitney U	p
Cinsiyet	Kadın	16	17,94	287	89	0,21
	Erkek	15	13,93	209		
Yaş	66-79 yaş	11	13,05	143,50	65,50	0,72
	80+ yaş	13	12,04	156,50		
Sosyal Güvence	Var	23	16,59	381,50	78,50	0,54
	Yok	8	14,31	114,50		
Medeni Durum	Bekar	28	16,05	449,50	40,50	0,92
	Evli	3	15,50	46,50		
Kronik Hastalık	Var	28	15,59	436,50	30,50	0,43
	Yok	3	19,83	59,50		
Düzenli İlaç Kullanımı	Kullanıyorum	30	15,67	470	5	0,26
	Kullanmıyorum	1	26	26		
Yardımcı Cihaz Kullanımı	Kullanıyorum	18	18,86	339,50	65,50	0,04
	Kullanmıyorum	13	12,04	156,50		
Düzenli Hobi	Yok	26	15,58	405	54	0,55
	Var	5	5	91		
Huzurevinde Olmaktan Memnuniyet	Memnunum	28	16,48	461,50	28,50	0,36
	Memnun değilim	3	11,50	34,50		
Huzurevinde Kalmayı İsteme Durumu	Evet	12	20,29	243,50	62,50	0,03
	Hayır	19	13,29	252,50		

Yaşam memnuniyeti ile yardımcı cihaz kullanma durumu arasında ($p=0,04<0,05$) anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bu nedenle **H₁₁ hipotezi kabul edilmiştir.** Yardımcı cihaz kullananların memnuniyet seviyelerinin cihaz kullanmayanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Yaşam memnuniyeti ile huzurevinde kalmayı kendisinin isteyip istememe durumu arasında da anlamlı bir farklılık görülmekte ($p=0,03<0,05$) olup, **H₁₄ hipotezi kabul edilmiştir.** Huzurevinde kalmak isteyenlerin yaşam memnuniyetleri daha yüksektir. Diğer

sonuçlara göre, değişkenler ile yaşam memnuniyeti arasında ilişki görülmemesi nedeniyle H_1 , H_2 , H_5 , H_7 , H_9 , H_{10} , H_{12} , H_{13} hipotezleri reddedilmiştir.

SONUÇ

Dezavantajlı gruplardan olan yaşlılar, toplumsal yaşamda sosyal dışlanmaya yoğun olarak maruz kalan kişilerdir. Yaşlılığın kendine özgü sonuçları ve yaşanan değişimler sonrasında ortaya çıkan yeni ya da kronik sorunlar karşısında yaşlıların yaşam memnuniyeti büyük önem kazanmaktadır. Gelineen noktada, yaşlanmayı ve yaşanan süreçleri sadece bir sorun olarak ele almak yerine bütünsel bir değerlendirme beklenen olumlu sonuçları daha kolay olarak ve daha kısa sürede kalıcı sonuçları ile birlikte getirebilecektir. Konu bugünde ve gelecekte çok yönlü düzenlemeleri gerektiren özelliği ile yaşlıların yaşam memnuniyetini sağlama ya da devam ettirme noktasında önemli bir nitelik taşımaktadır.

Yaşlılıkta, barınma ve sağlık konuları öncelikli olmakta özellikle barınma amaçlı olarak ülkemizde en çok kabul edilen uygulama huzurevleri olmaktadır. Bu durum çalışmanın ana hareket noktası olmuştur. Huzurevinde yaşayan yaşlıların yaşam memnuniyetleri sosya-demografik bazı değişkenler ile ilişkili olarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda çalışmada, 60 yaş üzeri gönüllü 31 yaşlı yer almakta olup, çalışma özel bir huzurevinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya katılanların %51,6'sı kadın, %41,9'u 80-99 yaş aralığında, %29'luk iki grup huzurevine gelmeden önce hem çalışmayan hem de işçi olduğunu ifade eden, %61,2'si 0-1 yıldır huzurevinde bulunan, %54,8'i ilkökul mezunu, %74,2'si sosyal güvence sahibidir. Aynı zamanda örneklem, %58,1'nin geliri yetersiz, %90,3'ü bekar (dul veya boşanmış), %35,5'i 2 çocuk sahibi, %90,3'ü kronik bir hastalığa sahip, %96,8'i düzenli bir ilaç ve %58,1'i cihaz kullanan, %83,9'u düzenli bir uğraşı ya da hobisi olmayan, %90,3'ü huzurevinde olmaktan memnun olan, %45,2'si yakınları tarafından sık sık ziyaret edildiğini belirten, %41,9'u genel sağlık durumunu "orta" olarak ifade eden kişilerden oluşmaktadır.

Çalışmada elde edilen anlamlı sonuçlardan biri, *huzurevinde kalma süresi ile yaşam memnuniyeti* arasında anlamlı bir ilişki bulunmasıdır. Yaşam memnuniyeti 1 yıla kadar bir süre huzurevinde olan yaşlılarda en yüksek noktadadır. Bunu daha düşük yaşam memnuniyeti ile 2-5 yıl aralığında huzurevinde kalan yaşlılar izlemektedir. Yaşam memnuniyeti en düşük olan grup ise 6 yıl ve üstü bir zaman diliminde huzur evinde kalanlardır.

Bir diğer sonuç *gelir* ile ilgili olarak elde edilmiştir. Bu sonuca göre geliri olmayan yaşlıların yaşam düzeyi en yüksek olarak bulunmuştur. Bu grubu geliri yeterli olan grup takip etmektedir. En düşük yaşam memnuniyeti ise geliri yetersiz grupta elde edilmiştir. 1989 ve 1993'te Tayvan'da yürütülen bir boylamsal araştırmada yaşlılarda gelir azalmasının yaşam memnuniyeti üzerinde derin bir etkisi olduğu bulunmuştur (Chen, 2001: 57). Bir başka çalışmada ise, 60 yaş üzeri 141 kişi ile gerçekleştirilen görüşmelerde gelirin yaşam memnuniyetini etkinlik yoluyla dolaylı olarak etkilediği bilgisi elde edilmiştir (Markides ve Martin, 1979: 86).

Sağlık sorunları ile ilgili olarak değerlendirildiğinde, **yardımcı cihaz kullananların** yaşam memnuniyeti kullanmayanlardan daha yüksek bulunmuştur. Markides ve Martin (1979: 86)'in 141 kişi ile gerçekleştirdikleri araştırmalarında, sağlık yaşam memnuniyetinin güçlü yordayıcısı olarak bulunmuştur. 522 kişilik bir örneklem ile gerçekleştirilen araştırmada, genel olarak kendi kendine bildirilen zayıf sağlık yaşam memnuniyetini en güçlü açıklayıcı değere sahip olarak bulunmuştur (Borg, vd., 2006: 607). 315 katılımcı ile gerçekleştirilen bir çalışmada, genel sağlık değerlendirmesinin yaşam memnuniyeti ile önemli ölçüde ilişkili olduğu gösterilmiştir (Berg, vd., 2006: 257).

Önemli sonuçlardan biri; **huzurevinde kalma isteğinin** yarattığı sonuca ilişkindir. Huzurevinde olmayı kendileri isteyen yaşlıların yaşam memnuniyeti kendi tercihleri olarak huzurevine gelmeyen yaşlılardan daha yüksektir.

Cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, medeni durum, çocuk sayısı, sosyal güvencenin olup-olmaması, düzenli ilaç kullanılıp-kullanılmaması, düzenli bir hobinin olup-olmaması, tanıdıklar tarafından ziyaret edilip-edilmeme, sağlıkları hakkındaki değerlendirmeleri ve huzurevinde olmaktan memnun olup-olmama ile yaşam memnuniyeti arasında ilişki bulunmamıştır. Literatürdeki yer alan bazı araştırmalarda yukarıda yer alan sosyo-demografik değişkenlerden bir kısmı ile yaşam memnuniyeti arasında ilişki bulunmuştur.

Cinsiyet. Borg ve arkadaşlarının (2006: 607) çalışmalarında, kadınların yaşam memnuniyeti erkeklerden düşük bulunmuştur. Cinsiyet yaşam memnuniyetini açıklamamaktadır. Şener ve arkadaşları (2008) kadınların yaşam memnuniyetine en yüksek katkıyı sağlık ve eğitimin, erkeklerin yaşam memnuniyetine ise sadece sağlığın sağladığını belirtmişlerdir. Berg ve arkadaşlarının (2006: 257) çalışmalarında, genel yaşam memnuniyetinde cinsiyet farkı bulunamamıştır. Bununla birlikte, kadın ve erkeklerde yaşam doyumu ile ilişkili değişkenlerin farklı kalıpları elde edilmiştir. Kadınlarda genel sağlık ve depresif belirtiler yaşam memnuniyeti ile ilişkilirken, eşi ölmüş erkekler arasında daha düşük yaşam memnuniyeti söz konusudur. Ferring ve arkadaşlarının araştırmalarında (2004: 22) demografik faktörler açısından, yaş artışı kadınlarda erkeklere göre yaşam memnuniyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip bulunmuştur. Yaşlı Malezyalılarda sosyal destek işlevleri ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerde cinsiyetin düzenleyici rolünü inceleme amaçlı ve her biri en az 60 yaşında olan 1.800 yaşlı ile gerçekleştirilen bir çalışmada, kadınların erkeklerden daha az sosyal destek aldıkları ve dolayısıyla daha az yaşam memnuniyetine sahip oldukları ortaya konulmuştur (Kooshair vd., 2014: 22). Meggiolaro ve Ongaro (2013: 11) 65 yaş ve üstü 17.000 erkek ve kadının anket sonuçlarını analiz etmiş ve yüksek eğitim düzeyinin yalnızca erkekler için yaşam memnuniyeti ile pozitif ilişkili olduğunu, buna karşın yalnızca kadınlarda fiziksel kısıtlamaların yaşam memnuniyetini azalttığını bulmuşlardır. **Yaş.** 1989 ve 1993'te Tayvan'da yürütülen araştırmada, yaşlılarda yaşam memnuniyetinin 65 yaşından sonra yaş arttıkça azaldığı tespit edilmiştir (Chen, 2001: 57). **Eğitim.** Enkvist ve arkadaşları (2012: 317) 681 kişi ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında, yüksek eğitim ile yüksek yaşam memnu-

niyeti ilişkisi bulmuşlardır. **Sosyal Ağ/İlişkiler.** 315 katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmada, sosyal ağ/ilişkilerin kalitesi yaşam memnuniyeti ile önemli ölçüde ilişkili bulunmuştur (Berg, vd., 2006: 257).

Özbakım kapasitesi azalmış yaşlı insanlarda yaşam memnuniyeti, muhtemelen birbirleriyle etkileşim halinde olan sosyal, fiziksel, zihinsel ve finansal yönleri olan çeşitli faktörler tarafından belirlenmektedir. Özellikle yalnız hissetme, öz bakım kapasitesinin derecesi, genel sağlık durumunun kötü olması, endişeli hissetme ve ihtiyaçlarla ilgili olarak yetersiz finansal kaynaklar yaşam memnuniyetlerini korumak veya geliştirmek için bu kişilerin bakımında dikkate alınması gereken temel unsurlar olarak değerlendirilmelidir (Borg, vd., 2006: 607).

Memnuniyet ve ihtiyaçlar pozitif olarak ilişkilidir; her ikisi de zamanla değişir ve sayısız sosyal faktöre tabidir (Enkvist vd., 2012: 317). Nitekim, yaşlılarda yaşam memnuniyetini iyileştirmek için konut ortamından memnuniyet, komşuluk ilişkisi, ekonomik durum, arkadaşlığı sürdürme, aile ilişkisi, fiziksel sağlık durumu, medeni durumdan memnuniyet, iş veya kariyer ile yaşamın diğer yönlerinde de memnuniyet unsurlarını göz ardı etmemek gerekmektedir (Banjare vd., 2015: 1). Yaşlı bir toplumda yaşlı yetişkinlerin refahının heterojenliğine odaklanmak kaçınılmazdır. Yaşlı yetişkinler için mevcut ve gelecekteki planlama da biyolojik, davranışsal ve çevresel faktörlerin dinamik sonuçları dikkate alınmalıdır. Ayrıca, sağlam müdahaleler hastalık, sakatlık ve ölüm risklerini azaltabilir ve optimal fiziksel ve zihinsel sağlık, esenlik, bağımsızlık ve uzun ömür şansını artırabilir (Chen, 2021: 19). Büyüyen yaşlanan bir nüfusta, ihtiyaçlar çeşitlidir ve hızla değişmektedir. Yaşlı yetişkinlerin psikolojik sağlığını iyileştirmek için aileden, toplumdan ve hükümetlerden birleşik çabalara ve fiziksel ve zihinsel desteğe ihtiyaç vardır (Chen, 2021: 21).

Yaşlı bakım hizmetlerine daha çok destek verilmelidir özellikle evde bakım hizmetlerinin payı artırılarak yaşlıların ait olduğu ortamlarda bakımı sağlanmalıdır. Kurum bakım hizmetleri günümüz koşullarına göre geliştirilerek, gelişmiş ülkelerde uygulanan yaşlı bakım hizmetlerinin ülkemizde de uygulanması sağlanmalıdır. Yaşlıların aktivitelerini arttıracak, sosyalleşmesini sağlayacak ve boş vakitlerini değerlendirecekleri yaşlı kulüpleri, yaşlı dayanışma merkezlerinin kurulması teşvik edilmeli ve yaşlıların buralara katılımı sağlanmalıdır. Yaşlıların ruhsal sağlıklarının sürdürülebilmesi ve yaşam memnuniyetlerinin iyi seviyeye getirmek için yaşlıların yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin bilinmesi önemli ve önceliklidir.

Geleceğe yönelik olarak bugünden başlayarak uygulamaya konulması gereken düzenlemeler, yasa maddelerinin yazılı kuralları ve sınırları ötesinde, hayatın içinde uygulanabilir ve toplumun hafızası olan yaşlılara hak ettikleri değer ve saygıyı hayatlarının son yıllarında da yaşatabileceğimiz somut adımlar olmak zorundadır. Sürdürülebilir sistemler ve düzenlemelerle insan odaklı değerlendirmelere dayalı bütünsel bir bakış açısı ile toplumsal realitenin gerçeklerin de geçmişi olan yaşlılara yönelik politikaları tavizsiz hayata geçirmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adak, N. (2003). Yaşlıların gayri resmi bakıcıları kadınlar. *Aile ve Toplum Dergisi*, Ekim-Aralık, 81-87.
- Akın Ahmet ve Abdullah Yalnız (2015). Yaşam memnuniyeti ölçeği (YMÖ) Türkçe formu: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (54), <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/70645>.
- Arslan, Ahmet (2015). Dezavantajlı Gruplar Bağlamında Lise Çağı Gençliğinin Sosyalleşmesinde Sporun Etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Düzce Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ashiq, U., & Asad, A.Z. (2017). The raising old age problem in Pakistan. *Journal of the Research Society of Pakistan*, 54 (22), July – December, 325 – 333.
- Banjare, P., Dwivedi, R., & Pradhan, J. (2015). Factors associated with the life satisfaction amongst the rural elderly in Odisha, India. *Health and Quality of Life Outcomes*, 13 (201), 1-13.
- Bayrak, F. (2018). Yaşlılık Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beğler, T., ve Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve yaşlılık epidemiyolojisi. *Klinik Geleceğim*, 25, 1-3.
- Berg, A.I., Hassing, L.B., McClearn, G.E., & Johansson, B. (2006). What matters for life satisfaction in the oldest-old?. *Aging&Mental Health*, 10 (3). <https://doi.org/10.1080/13607860500409435>
- Birren, J. E., & Schroots, J. F. (1995). History, concepts, and theory in the psychology of aging. In J. E. Birren & K. W. Schaie (Eds.), *Handbook of the psychology of aging*.
- Borg, RN. C., Hallberg RNT., & Blomqvist RNT., K. (2006). Life satisfaction among older people (65+) with reduced self-care capacity: the relationship to social, health and financial aspects. *Journal of Clinical Nursing*, 15 (5), May, 607-618. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2702.2006.01375.x>.
- Chen, C. (2001). Aging and life satisfaction. *Social Indicators Research*, 54, 57–79. Kluwer Academic Publishers. Nedherlands.
- Chen, C.-Ye (2021). What makes older adults happier? Urban and rural differences in the living arrangements and life satisfaction of older adults. *Journal of Housing and the Built Environment*, 1-27. <https://doi.org/10.1007/s10901-021-09882-5>.
- Enkvist, Å., Ekström, H., & Elmståhl, S. (2012). Associations between functional ability and life satisfaction in the oldest old: results from the longitudinal population study Good Aging in Skåne. *Clinical Interventions in Aging*, 7, 313–320.
- Ferring, D., Balducci, C., Burholt, V., Wenger, C., Thissen, F., Weber, G., & Hallberg, I. (2004). Life satisfaction of older people in six European countries:

- Findings from the European Study on adult well-being. *Eur J Ageing*, 1, 15–25. <https://doi.org/10.1007/s10433-004-0011-4>.
- Genç, Y. ve Barış, İ. (2015). Yaşlı bakım hizmetlerinde çağdaş yaklaşım: Kurumsal bakım yerine evde bakım hizmetlerinin güçlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (3), 36-57.
- Gönen, E. ve Hablemitoğlu, Ş. (2001). Yaşlıların bakımına ilişkin etik yaklaşım. K. Karataş (Ed.) içinde, *Sosyal Hizmet Sempozyumu* (s. 174-182). Ankara: SHÇEK ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Ortak Yayını.
- Gül, S. S. ve Gümüşoğlu, F. (2017). Türkiye’de dezavantajlı gruplar üzerine yazmak, konuşmak. *Toplum ve Demokrasi*, 11(24), <http://www.eyh.gov.tr/tr/> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Kahraman, A. (2014). Türkiye’de Sosyal Koruma Kapsamında Yaşlılık ve Yaşlılıkla İlgili Uygulanan Politikalar. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalınkara, V. (2011). *Temel Gerontoloji Yaşlılık Bilimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karakan, B. (2018). Türkiye’de Sosyal Dışlanma ve Dezavantajlı Gruplar: Engelliler Üzerine Tanımlayıcı Bir Çalışma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, F. (2017). Türkiye’de yaşlı nüfus ve huzurevleri. *Akademik Bakış Dergisi*, Mayıs – Haziran, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, 423-440. ISSN:1694-528X. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/02/20010221.htm#7>. Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği.
- Krause, N. (2004). Lifetime trauma, emotional support, and life satisfaction among older adults. *The Gerontologist*, 44(5), 615–623.
- Kooshair, H., Yahaya, N., Hamid, T.H., & Samah, A.A. (2014). Gender as a moderator of the relation among social support functions and life satisfaction in older Malaysians. *Journal of Woman and Ageing*, 26(1), 22-38. <https://doi.org/10.1080/08952841.2014.858550>.
- Markides, K. S., & Martin, H.W. (1979). A causal model of life satisfaction among the elderly. *Journal of Gerontology*, 34(1), January, 86–93, <https://doi.org/10.1093/geronj/34.1.86>.
- Meggiolaro, S. & Ongaro, F. (2013). Life satisfaction among the elderly in Italy in a gender approach. *Working Paper Series*, N.6, April
- Prasoon, R., & Chaturvedi, K.R. (2016). Life satisfaction: A literature review. *International Journal of Management Humanities and Social Sciences*, July-Dec, 1(2), 24-31.

- Sarı, E. (2013). Edirne Merkezinde Ev Ortamında Yaşayan 65 Yaş ve Üstü Yaşlılarda Yaşam Kalitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Saygılı, M., Uslu, M.E., Onay, Ö.A., ve Akbulut, A. (2017). Yaşam memnuniyetinin kişilik özellikleri açısından incelenmesi. *I. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Öğrenci Kongresi*. 12-13.10.2017. https://www.researchgate.net/profile/Mustafa_Tek/publication/320548258_I_ISERSC_-_FULL_PAPER_PROCEEDINGS_BOOK/links/5a1c0acb0f7e9be37f9c28e5/I-ISERSC-FULL-PAPER-PROCEEDINGS-BOOK.pdf
- Tufan, İ. (2017). Yaşlılık ve yaşlanma üzerine bir gazetecinin sorularına gerontolojik cevaplar. *GeroBarometre*, Ağustos.
- www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- Yapıcıoğlu, A. (2009). Modernleşme Süreci ve Yaşlılık: İki Yerleşim Yerinde Modernitenin Yaşlılığa Etkileri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BÖLÜM 4

**NECİP MAHFUZ'UN YEVM
KUTİLE'Z-ZA'İM ROMANINDA SİYASET**

*Ercan BARAN*¹

¹ Dr. MEB.ercanbaran773@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9604-0300

GİRİŞ

Mahfûz'un romanlarının geneline baktığımızda siyaset, din ve aşk temalarının yoğun olarak kullanıldığını görüyoruz. Siyaseti kurgusal anlamda en yoğun kullandığı roman *Yevm Makteli'z-Za'im* kabul edilebilir. Bu anlamda Mahfûz'un bu romanını siyasi romanlar sınıfına dâhil edebiliriz. Mahfûz romancı olmasının yanı sıra sıradan bir Mısır vatandaşı gibi siyasi duygularını siyasete aktarmıştır. Ortadoğu'da sıradan bir vatandaşın dahi bir siyasete yönelik muhakkak düşünceleri ve yorumları vardır. Yazar bu romanında Mısır'ın siyasi durumunu karakterleri üzerinden vererek devrimlerin bir kazanım getirmediği gibi artık insanları rahatsız etmeye başladığını yazar. Öyleki Mısırlı Semir Emin bu devrimlerin her kesimden insanı zindanlara atıp çürüttüğünden bahseder. Yazar bu romanını Enver Sedat'a suikast düzenlendikten dört yıl sonra yazmıştır. Yazar bu romanını Hâlid el-Hamîsî'nin "Taksi" si gibi 2011 Mısır devrimini öngörerek suikasttan önce bu minvalde kurgulasaydı belki de anlatısı daha da değerli hale gelecekti. Necip Mahfûz'un önemli romanlarından olup, Mısır'ın cumhurbaşkanlarından 1952 Temmuz Darbesini yapan Cemal Abdunnasır'ın yardımcılarında ihtilal bildirgesinin okuyan Enver Sedat'ın suikastini kurgulaştıran *Yevm Kutile'z-Za'im* (1985) anlatısı incelenecektir.

1.NECİP MAHFUZ VE HAYATI

Necip Mahfûz (Abdulaziz, 2006:32,33; Somekh, 1973:36)¹, İslâm dünyasında Nobel Edebiyat Ödülü alan ilk yazardır. Aile İslam toplumlarında modern batının yeni değerlerinin aksine Doğu toplumunda toplumun direği olup önem arz eder. Yazar anlatılarında aileye önem verir ve kurgulaştırır. Yazar da ailesini özellikle annesini çok severdi (Zevvâdî, 2008:77). Her toplumda olduğu gibi Mısır toplumunda da kutsallar önemli olup toplumu ve aileyi etkiler. Müellifde kutsala önem verilen bir aile ortamında büyür. Yazarın ailesi sıradan bir aile olmasına rağmen kutsallar önem arz eder (Nakkâş, 1997:19). Yazara kutsalın kaidelerini ve dinin temel öğretilerini anlatan özellikle annesidir. Yazarın çocukluğu kutsala önem verilen bir ortamda geçer. Kutsallar ve ritüelleri önem arz ettiğinden yazarın ailesinde de dini ritüeller önem arz eder. Yazar kutsal gecelerde **özellikle** Kadir gecesinde babasıyla beraber camiye gider ve sabahlara kadar ibadet ederdi (Mahfûz, 2017:87). Ailede yazarın annesinin kutsala önem vermesinden dolayı yazar ilkokula başlamadan önce Kur'an kursuna gider (Enany, 1913:11) ve orada kutsallara ait dini ritüelleri **öğrenir** (Ğitânî, 1980:31). Yazar kutsallara ait değerlerin verildiği mahalle mek-

¹ Annesine doğum yaptıran doktorun adı Necip Mahfûz'a verilmiştir. Annesi zor bir doğum yapmış ve doktoru Necip Mahfûz sayesinde kurtulmuştur. Bu yüzden ailesi vefa göstererek oğullarına meşhur doktor Necip Mahfûz'un adını vermişlerdir. Necip Mahfûz babası vefat ettiğinde babasının cenazesinde kendisini kurtaran doktoru ilk kez görmüştür.

tepleri konumundaki kuttapları unutamaz (Ürün, 2002:63). Dini değerleri annesinden öğrenen yazar evde yedi yaşında namaz kılmaya başlayıp (Mahfûz, 2017:43) oruç tutar (Zevvâdî, 2008:64) Erken bir yaşta namaza başlayan yazar sürekli Kur'an okuyan ve namaz kılan kızı Fatıma'nın aksine ((Ürün, 2002:82) yaşamının ileriki safhalarında namazlarını aksatır ve yapılan röportajlardan birinde şunu ifade eder:

“Namaz kılıyor musun? Cevap veriyor: Aramızda kalsın bazen dini temel bir insan davranışı olarak görüyorum ama insanlara iyi davranmak, tüm vaktini namaz, oruç ve secde ile geçirmekten daha önemlidir.” (Abbâde, 202:1)

Porf. Dr. Kazım Ürün, “*Necip Mahfûz Toplumsal Gerçekçi Romanları*” adlı kitapta yazar'ın ibadet konusu hakkında şöyle söylediğini ifade eder:

“Yazarın yetiştiği ortamda dini hava hâkimdi. Bu havanın yazar üzerinde etkisi büyüktü. Ancak sonradan okuduğu yabancı eserlerden olsa gerek, daha serbest daha esnek bir din anlayışına yönelecekti.” (Ürün, 2002:64)

İslam toplumu ve özellikle Mısır toplumu için tasavvuf ve tasavvuf erenleri önem arz eder. Neredeyse her toplumun veya mahallenin bir velisi vardır. Yazarın evlerinin bir tarafında ise Peygamber Efendi'mizin torunu Hz. Hüseyin'in makamı vardır (Nakkâş, 1997:32). Annesi Fatıma, yüz yaşına kadar yaşar ve doksan yaşına kadar her gün Hz. Hüseyin'in türbesini ziyaret eder. Taşındıktan sonra da aralıksız Hz. Hüseyin'in makamını ziyaret ederek Fatiha okumaya devam eder (Nakkâş, 1997:18, 15, 14, 16). Necip Mahfûz, **Hüseyin Camisi'nin** (el-Ehram, 2020:1)² **içinde bulunan Hz. Hüseyin'in makamını ölünceye kadar ziyaret eder** (Abdulaziz, 2006:40) Mahfûz, Hz. Hüseyin'in makamına her gittiğinde gözyaşlarını tutamaz (Somekh, 1973:39; Danielson, 2008: 323, 327).³ Necip Mahfûz, annesiyle gittiği ortamlardan etkilenir ve bu durum dünya görüşünü de etkiler. Mahfûz radikalizmin değil de tasavvufi iklimin hoşgörü ortamını sağladığını söyler. Mahfûz, Mısır halkının taassubu sevmediğini de belirtir. Mahfûz bu hoşgörü fikrini Hz. Hüseyin ve Mar (Doğu Süryanileri) / Mor (Batı Süryanileri) Cercis'ten alan annesinden kendisine miras kaldığını söyleyerek, annesinin Hz. Hüseyin ve Mar Cercis'i bereket olarak gördüğünü ifade eder. Necip Mahfûz'un bu hoşgörü ikliminde annesinin yeri yadsınamayacak derecede büyüktür (Nakkâş, 1997:17.) Yazarın dini iklimsel bir ortamda büyümesini ve bu dini hoşgörüyü sağlayan, İslam dünyasının önem verdiği el-Ezher ve Hz. Hüseyin'in makamının bulunduğu kaderi olan coğrafyadır (Selâme, 2007:83).

2 Mahfûz camiye sever ve Nobel'den aldığı paranın büyük bölümüyle bir cami yaptırır ve aileden vefat edenler bu camiye getirilip oradan defnedilirdi.

3 Ümmü Gülsüm de Hz. Hüseyin'i çok seviyor. Çünkü Ümmü Gülsüm de Hz. Hasan'ın soyundan geliyor. Ümmü Gülsüm vefat ettiğinde naaşı es-Seyyid Hüseyin Camisinden kaldırılıyor.

Necip Mahfûz altı yaşındayken ailesi Kahire'nin kuzeydoğusunda-ki Cemaliye'den Abbasiyye semtine taşınır (Somekh, 1973:39; Nakkâş, 1997:13). Cemaliye'deki bu evden taşındıklarında evleri önce kafe, sonraları ise mimarisi iyi olmayan bir bina olarak kalır. Necip Mahfûz, bir daha eski evini ziyaret etmez. Necip Mahfûz 1919 devrimi çarpışmalarını ve küçük güvercini de bu evlerinin balkonundan görür. Yazarın çocukluğu da renkli geçer. Mahfûz, öğlen okuldan döndüğünde akşam karanlığı basıp ailesi çağırana kadar mahalle arkadaşlarıyla bu yıkılan üç katlı evlerinin önünde top oynardı (Abdulaziz, 2006:32). Evlerinin yıkılması Necip Mahfûz'un anıları da zarar görür. Mahfûz, sürekli piramitlere gider ayrıca Kahire Müzesi'ndeki Firavun hanedan üyelerinin bulunduğu mum-yaları da annesiyle sık sık ziyaret ederdi (Nakkâş, 1997:17).

Siyaset dünya toplumlarının özellikle Arap toplumlarının vazgeçilmezleri arasındadır. Ortadoğuda sıradan bir insanın bile günü siyasetsiz geçmez ki siyaset o kadar toplumlarda yaygındır. Ortadoğu toplumlarında siyaset yemek içmek kadar önemlidir. Buda Ortadoğu toplumlarının şeffefi toplum olmasına yorulabilir. Yazarında ailesi Ortadoğuya ait sıradan bir aile olduğu için bu ailede de siyaset önem arz eder ve güncel konuşmalarında siyaset hep olur. Yazarın özellikle babası siyaseti sever ve ailede güncel siyasetten bahsederdi. Yazarın babası siyaset üzerine konuşacağı zaman özellikle Vefd Partisi'nden vatansever Sa'd Zaglûl (1859-1927), Muhammed Ferid Vecdi (1878- 1954) ve Vatan Partisi'nden Mustafa Kamil (1874-1908) den bahsederdi. Yazar böylesine siyasi bir ortamda yetiştiği için 1952 yılında henüz on dört yaşında siyasi partilerden Vefd Partisi'ne katılır (Somekh, 1973:40). Ülkeye bağımsızlığını kazandıran bütün Mısır halkının gönlünde taht kuran ulusal lider Sa'd Zaglûl öldüğünde yazar henüz on beş yaşındadır (Nakkâş, 1997:23). Yazarın babası Ortadoğu da önemli bir iş olarak görülen memurlardan olup, yazar nehir romanı sayılan üçlemesinde de babasına Muhammed Abdulcevad karakteriyle yer verir. Yazar'ın babası memurluk yerine ticarete değer verdiği için Kahire-den Port Sa'îd'e ticaret için gider. Yazarın üçlemesindeki yazarın babasına benzeyen Abdulcevad karakteri de romanda hemen hemen yazarın babasının yaptıklarının aynısını yapar. Müellif, babası ticareti sevdiğinden olsa gerek zamanının çoğunu annesiyle geçirmek zorunda kalmıştır. Annesiyle beraber kalan yazarı ananesi canı sıkılmaısn diye genellikle müzelere götürmüştür. Yazarın annesi ile müzelere gitmesi yazarın ileride yazacağı anlatılarına dayanak oluşturmuş ve bu müzelerde gördükleri yazarın kurgularına yansımıştır. Ki bu müzeler Mısır uygarlığının sergilenmesi ve görülmesi açısından önemlidir. Müellif bütün herkes gibi sevdiğini yani babasını altmış beş yaşında 1937 yılında kaybetmiştir (Nakkâş, 1997:19). Yazarın babası sıradan bir halk insanı olup okumayı pek de sevmeyen biridir. Bütün İslam toplumlarında olduğu gibi yazarın babası da İslam

dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'e önem verip okumuştur. Yazar, babasının mahalleden arkadaşı olan Muhammed Büveyhi'nin hediye ettiği "Hadis İsa Bin Hişam" adlı sadece bir kitabı olduğunu ifade eder (Nakkâş, 1997:13; Ğitâni, 1980:14). Müellif babasının kutsallara değer verdiğini ve sık sık tefekküre daldığını söylemektedir. Babası akşam işten eve geldiğinde namazı kılar, Kur'an okur ve bir saate yakın tefekkür eder sonrada odasına uyumaya giderdi. Müellifin babasının kutsallara bu kadar değer vermesine rağmen babasının kardeşi tam tersi bir kişiliğe sahipti. Yazarın amcası Sa'îd çapkın biri olduğundan amcasının karısı bu konuda şikayetçi olduğundan yazarın babasına gelir bu sıkıntılı durumunu yazarın babasına arz eder ve ondan bu konuyla ilgili bir çözüm bulmasını isterdi (Nakkâş, 1997:20, 24). Yazarın babası kutsalları önemsemediğinden dolayı içki içmeyip kumar da oynamazdı (Nakkâş, 1997:15; Ürün, 2002:62). Bu anlamda yazarın babası kutsalları önceleyen bir dindar kabul edilebilirdi. Yazar da ailesini sever ve onlara saygı duyardı. Bu anlamda yazarın ailesinde kutsallar önem arz ettiğinden yazarın ailesinide yönlendiren asıl güç dindi denilebilir. Yazar ailesiyle birlikte 1937 yılında Abbasiyye'ye taşınmak zorunda kalır ve orada yeni bir hayata başlar. Ancak burada istemedikleri bir acıyı tatmak durumunda kalırlar ki bu durumda babasının 1937 yılında ölümüdür. Babasının ölümü yazarı derinden etkiler ve elbette ki üzer. Yazarla seksen yaşındayken yapılan röportajda babasıyla ilgili olarak şunları ifade eder:

"Baba, Doğu toplumlarında evin direğidir. Babam içki içmez ve kumar oynamazdı. Bu büyük bir nimetti."

Yazarın babası Abdulaziz İbrahim Ahmet Paşa (Nakkâş, 1997:15, 25, 14, 20) yazarın okumasını istese de (Nakkâş, 1997:22) varlığın sırrını ara-mak için felsefe bölümüne giden yazara başka hâkim ve doktor gibi başka meslekler önerir (Somekh, 1973:40). Yazar kutsallarla ilgili olarak erken yaş sayılabilecek 18 yaşında bazı dini buhranlar yaşasa da ateist olmaz (Somekh, 1973:39). Müellif ve mahallenin gençleri Ramzan ayını çok sever ve bu ayı geceleri oyun oynamak için dört gözle beklerler (Abdulaziz, 2006:34). Yazar, Cemaliye semtinde güzel Kur'an ve sabah ezanı okuyan Şeyh Ali Mahmut dinlemeye gider (Abdulaziz, 2006:34; Ğitani, 1980:19) Ramazanda sahurulara ibadetler yaparlardı. Yazar ve Mısır halkı kutsallara önem verdiğinden dini bayramlarda bu toplumda önemli olup yazarın hatıralarında kalan anılarını da yazar anlatılarında kurgulamıştır (Nakkâş, 1997:27). Müellif, selefilere karşı çıktığı kandillere de katılır özellikle Ramazan da Peygamber Efendi'mizin doğum günü mevlidini ve kasideleri de unutmaz. Çünkü Necip Mahfûz'un okunan bu mersiye ve kasidelere özel ilgisi vardır, dinlemekten hoşlanır. Necip Mahfûz, ramazan ayında dinî kitaplar, özellikle tasavvufî kitaplar okurdu. Okuduğu tasavvufî âlimler şunlardır: İbn Arabî, Sühreverdi ve Nefferî'dir. Çocukluğunda Ramazan

aylarında akşamları Kur'an, dinî kitaplar, tasavvuf ve felsefî kitaplar okurlar. Tasavvufun önde gelen irfani düşünürleri İbn Arabî ve Sühreverdî gibi önde gelen tasavvuf erbabının sûfî şiirlerini de okurlar (Abdulaziz, 2006:33,39). Necip Mahfûz, “*Tasavvuf, yorgun olduğum zamanlar dindendiğim güzel bir vahadır*” diyerek tasavvuf erbabının tamamen ahirete çalışmasını da yanlış bulur (Ürün, 1980:197). Bu cümleler Mahfûz’un, tasavvufî düşünceleriyle çelişir gibi görünse de öyle değildir. Mahfûz, Ahi Teşkilatı gibi bir tasavvufî sistem hayal eder. Mahfûz, tasavvuftan büyük ölçüde etkilenir ve anlatılarında tasavvuf önemli bir yer tutar. Yazar hakiki imanı tasavvufta bulur (Cundi, 2012:1) Öyleki en sevdiği “*Ezilenler Destanı*” (Mahfûz, 1988; 2013) romanını kurgusal girişi tekke ile başlar (Selâme, 2007:170). Ayrıca mekân yazarın romanlarında en önemli unsurlardan olup mahalle/sokak, kabadayılar ve tekke Mahfûz’un romanlarında önem taşır (Nakkâş, 1995:136) Buna rağmen yazar tasavvufun hassas bir çizgi olduğunu söyler. Mahfûz, Şaban ve Ramazan aylarında tasavvufî şiirler okuduğunda rahatlayarak Allâh’a dua etmeye de ayrıca önem verir. Yazar ünlü üçlemesini de Ramazan ayında yazar. Necip Mahfûz, romanlarını yazarken dinî yerlerden etkilenir ve bu etki ölene kadar devam eder. Yazar hemen hemen bütün anlatılarında İslâm’ı olumlu kurgular (Ürün, 2002:99, 40, 182). Mahfûz, Seyyid Kutub’un et-Tasvîr’ü l Fennî fî l Kur’ân adlı kitabını okur ve Kur’an’daki belağatın sırlarını bu kitapla daha iyi teyit eder. Mahfûz, Kutub’un kitabından inanılmaz derecede zevk alır. Çünkü asrımız müzik, tasvir ve anlatı devridir, der. Ayrıca, Mahfûz Kur’an’ın bir kısmını ezberlemiştir (Abdulaziz, 2002: 57, 58). Mahfûz, ilk romanlarının bazılarını eleştiren, evinde 1952 darbe toplantıları yapılan (Görgün 2002: 64, 68). Seyyid Kutub’a (Harmouzi ve Whetstone, 2019:187; Yeşil, 2019:6)⁴ önem verir ve Seyyid Kutub’la hapiste iken de dostluğunu devam ettirir (Star, 2012) Mahfuz, Seyyid Kutupla (Güvenilir, 2016: 106; Yeşil, 2019:9)⁵ olan dostluğunu Aynalar romanındaki Abdul Vehhâb İsmail adlı karaktere verir ve sanatçı Seyf Vânlî’nin çizimiyle Seyyid Kutub’u anlatısal olarak ölümsüzleştirir (Şa’ir, 2021:1).

Necip Mahfûz, günümüzde baltacılar adıyla anılan sokağı koruyan kabadayılara para veren zenginleri hiç unutmaz. *Evlâdu Hâratinâ* romanında da bu kabadayılar fazlasıyla yer alır. Baltacılar yani eski kabadayılar 1919 devriminde en fazla yararlılık gösterenler olur. Cemaliye semti, Necip Mahfûz’un roman kurgularında kendine fazlasıyla yer bulur. 1936 yılında yazılan *Han el-Halili*, 1937’de yazılan *Midak Sokağı*, 1952’de yazılan *Beyne’l-Kasreyn*, 1957’de yazılan *Kasr’u’ş-Şevk* ve yine 1957’de yazılan *es-Sukkeriyye* Cemaliye semtinin kurguda kendine yer bulduğu romanlar olarak bilinir (Nakkâş, 1995:17). Mahfûz, kabadayılardan İngilizlerle çar-

4 Seyyid Kutup ilk dönemlerinde sosyalisttir.

5 Hür Subaylar Örgütü 1952 Temmuz darbe toplantılarını Seyyid Kutup’un evinde planlıyor.

pışmasını 1919 devriminde bizzat Cemaliye'deki evlerinin balkonundan izler. Bu çarpışma “*Evlâdu Hâratinâ*” ve “*Ezilenler Destanı*” romanlarının kurgularına da esin kaynağı olur. Hüseyiniye'deki meczuplar, Mahfûz için önemlidir. Ki bu meczuplardan en önemlisi Cemal Abdünnâsır'a karşı gelen Hasan Tehami'dir. Yazarın çocukluk yıllarında dini değerlerin öğretildiği Kuttablar önemlidir. Mahfûz, ilkokula başladığı Kebapçı mahallesindeki Kur'an kursunu “Kuttab”ı unutamaz ve burada Kur'an'ın bir kısmını ezberler. Necip Mahfûz, Kur'an-ı Kerim'in üslubundan da etkilenir (Nakkâş, 1995:33, 34, 257).

Mısır için Nil nehri önemli olup bu nehir yazarında vazgeçilmezleri arasındadır. Mahfûz, kuttablar gibi Nil Nehri'ni de unutamaz ve unutturmamak için “*Kıfah Tiybe*”, “*Sersere “Fevka'n-Nil”*” ve “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*” deki kurgularında Nil Nehri'ne yer verir. Yazarın hayatında evlerini taşımakta önemli yer tutar. Bu taşınmalardan birisinde Mahfûz ailesi ile birlikte Hüseyiniye'den Abbasiye'ye Rıdvan Şükrü caddesindeki 9 numaralı eve 1920 yılında yerleşir. Yazarın evini taşıdığı bu mahallede Muheylemi, Harputlu ve Sisi aileleri gibi Mısır'ın belli başlı aileleri oturur (Nakkâş, 1995:16, 35).

Ortadoğuda kahvahaneler önemli olup herkesimden insanın biraraya geldiği toplumsal eşitliğin yansıdığı mekânlar olarak bilinir. Mahfûz da arkadaşlarına ve küçükken hikâyeler dinlediği kahvehanelere (Zevvadi, 2008:77) özel önem verir. Çünkü bir eve yirmi kişinin sığması zor olduğundan kahvehanelere gidilir. Yazar tipik bir Ortadoğulu olarak kahve kültürünü ölene kadar terk etmez (Abdulaziz, 2006:39, 234).

Mahfûz, Abbasiyede'ki sahibi tanınmış eski kabadayılardan asıl adı Ahmet Atıyye olan Urâbî ismiyle ünlenmiş (Nakkâş, 1995:32; Ürün, 2002:69) Urâbî Kahvesi'nde her perşembe akşamı arkadaşlarıyla toplanırdı (Ğitani, 1980:5; Ürün, 2002:69) Mahfûz, Kahire'nin Abbasiye bölgesinde ramazan ayında düşünür arkadaşlarıyla vakit geçirmekten hoşlanırdı. Ramazan ayında arkadaşlarıyla Hüseyiniye bölgesine güzel Kur'an ve ezan okuyan Şeyh Ali Mahmud'u (Meşara, 2021:1) dinlemeye giderdi. Hüseyiniye bölgesinde ramazan ayında sabaha kadar zaman geçirirlerdi. Saat beş sularında Kur'an okunan bir mecliste Mahfûz da görülürdü. Necip Mahfûz, dinin başka din adamlarının başka bir şey olduğunu söyleyerek din adamlarından Abdussamed'i sevdiğini ve değer verdiğini ifade eder (Ğitani, 1980:19, 21, 29). Mahfûz, Mustafa Lutfi el-Menfaluti'yi de defalarca Hazreti Hüseyin'in mekânında görürdü. Emrullah İşler, Mustafa Lutfi el-Menfaluti'nin “*Erdem Nerede*” adlı eserinin çevirisine (Asad, 2020: 17)⁶ 28 sayfalık yazdığı giriş yazısında Menfaluti'yi Vehhâbî gibi gösterir (Menfaluti, 2019: 7-35; Yariz, 2013: 253-259).⁷ Mahfûz ise Menfaluti'yi

6 Bazı çeviriler dönüşüm kabul edilebilir.

7 Enes Yariz'de Mustafâ Lutfi el-Menfâluti'nin Vehhâbîliğine vurgu yapar.

Hazreti Hüseyin Efendi'mizin mekânında görür. Buradan yola çıkarak Menfaluti'nin Vehhâbî olmadığı sonucunu çıkartabiliriz. Bildiğimiz gibi Vehhâbîler (Büyükkara, 2012: 611-615) türbelere karşıdır. Mustafa Lutfi el-Menfaluti, birçok Mısırlı gibi Ezherlidir. Yazar dini değerlerden olan gayba önem vererek gaybı ancak Allâh'ın bileceğini söyler (Ėitani, 1980: 32, 33).

Mısırdaki yazarlar arasında sinema senaryosu yazmak yaygındır. Necip Mahfûz'u 1945 yılında Anter ve Able isimli senaryoyla sinemaya alıştırıran da Salah Ebu Yusuf olur. 1934 yılında memur olarak işe başlayan Necip Mahfûz, 1971 yılında emekli olana kadar pek çok resmî görevde bulur. Necip Mahfûz, 1934 yılında okulunu bitirip (Abdulaziz, 2016:31,32; Nakkaş, 1995: 73) işe başlar (Nakkaş, 1997: 25) İlk olarak Kahire Üniversitesi'nde sekreter olarak çalışan yazar 1939 yılında Evkaf Bakanlığına geçer. Mahfûz, 1954 yılında Kültür Bakanlığında Yahya Hakkı'nın özel kalem müdürlüğünü yapar (Abdulaziz, 2016:225) ve daha sonra Kültür Bakanlığında Sinema Eserlerini İnceleme Dairesi başkanı olur. Aynı bakanlıkta 1971 (Yıldız, 1998:23) yılında sinemadan sorumlu müsteşar olur ve emekli (Nakkaş, 1997:41) olana kadar da bu görevini sürdürür (Yıldız, 1998:23).Maaşı da 100 Mısır cüneyhiyle başlayıp en son 160 cüneyhe kadar çıkar (Nakkaş, 1997:25). Mahfûz'un 1998'de Nobel'de aldığı 393 bin doların yanında aldığı para hiç mesabesinde (Nakkaş, 1995:16). Yazar da 1954 yılında da evlenir ve Ümmü Gülsüm ve Fatıma adında iki çocuğu olur (Abdulaziz, 2016:33). Mahfûz, kızı Ümmü Gülsüm'ün yatmadan önce Kuran okuduğunu ve namaz kıldığını da ifade eder (Ürün, 2002:82).

Roman Necip Mahfûz'un Enver Sedat'ın öldürülmesinden dört yıl sonra kaleme aldığı bir anlatıdır. Bu romanda yazar Cemal Abdunnasır dönemi ile Enver Sedat dönemini karşılaştırır. Yazar Cemal Abdunnasır'ın 1952 Temmuz darbe bildirgesini okuyan yardımcısı Enver Sedat'ın Nasır öldükten sonra yerine geçişi ve Nasır'ın politikalarını terk edip açık kapı politikası uygulamalarını vererek Batı piyasasına açılmasını karakterler aracılığıyla işler.

Yevm Kutile'z-Za'im (Başkanın Öldürüldüğü Gün) romanının özetini şu şekilde vermek mümkündür:

Romanda evlenmek isteyen Mısır'ın orta sınıfından iki genç olan ve senelerdir evlenmek için bekleyen 'Alvan ve Rande adlı nişanlı karakterler, ülkedeki ekonomik kargaşalar yüzünden bir türlü iki yakalarını bir araya getirip, evlenememekte ve yaşanan ekonomik krizler nedeniyle mutlu sona ulaşamamaktadır. Önceleri 1952 Temmuz Darbesi nedeniyle sıkıntılar yaşayan bu karakterler sonraları Enver Sedat'la da aynı sıkıntıları yaşamaya devam eder. Ekonomik krizler sebebiyle 'Alvan'dan ayrılan Rande ailesinin mahalle baskısı yüzünden iş yeri müdürü Enver Allâm'la

evlenir ama bu evlilik Allâm'ın para sevdası yüzünden ayrılıkla neticelenir. 'Alvan'ın dedesi Muhteşemi Zâyed de hem Nasır hem de Enver Sedat dönemini yaşaması sebebiyle bu romanda önemli bir figürdür. Yazar Mısır'ın geçirdiği bu siyasi ve ekonomik sıkıntıları Muhteşemi üzerinden tasvir eder. İşte önemli tasvirlerden biri de Mısır'ın işgalci İngilizlere karşı özgürlük tarihinde yeri olan ve Mahfûz'un anlatılarında idealize edip, kahramanlaştırdığı Sad Zağlul Paşa'dır. Nasır ve Enver Sedat romanda karakterler üzerinden yazar tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Yine romanda Arapların modern tarihte aldıkları en büyük yenilgi olarak kayda geçebilecek Arap ülkeleriyle İsrail arasında ki altı gün savaşlarının yani 1967 Haziran yenilgisinin de kurguda tasvir edilmesi önemlidir. Bu tarih özellikle Mısır ve Araplar için bir yıkımdır. Çünkü Arapların lideri sayılan Abdülnasır bu tarihi yenilgiyle büyük bir yara almıştır. Arap toplumu ve özelde Mısır halkı moralmen çökmüştür. Alvan'ın annesi Henâ' ve babası Fevaz Muhteşemi çocuklarına pek vakit ayıramaz. Aile üyeleri de iki genç nişanlı gibi ülkenin siyasi atmosferi ve ekonomisinden olumsuz etkilenenler arasındadır. Ayrıca bu olumsuz atmosferden etkilenenler arasında Rande'nin annesi Zeynep ve babası Mübarek Bey de vardır. Rande'nin annesi kızının zengin bir kocayla evlenmesini isteyen dindar bir kişiliğe sahiptir. Rande'nin babası ise Müslümanın deyip bunu günlük yaşamına yansıtmayan bir karakterdir. Rande'nin iş yeri müdürüne Enver isminin verilmesi gibi babasına da Mübarek isminin verilmesi tesadüfi olmayıp yazarın bilinçli bir seçim yaptığını bize göstermektedir. Enver, Rande'yi ticari bir meta olarak işlerini büyütmek için kullanır ve Rande romanın sonunda öldürülür. Romanın son cümlesinin "Yüce Allah'ın huzurunda ebediyete kavuşmak için kendilerini Allah'ı yüceltmeye adayanların saflarına katılma zamanım geldi artık" diye bitmesi yazar açısından da anlamlıdır.

Necip Mahfûz siyaset konusunda şunları söyler:

"Bütün yazdıklarımnda siyasi konularla karşılaşabilirsiniz. Aşk ve sevgiye değinilmeyen bir hikâyemi bulabilirsiniz, ama politikanın yer almadığı bir hikâyemi bulamazsınız. Çünkü politika düşüncemin odağını teşkil etmektedir. Metafizik roman olarak niteleyebileceğimiz "Evlâd Hâratına" adlı eserimde dahi politik çekişmeler mevcuttur.1952 devriminden sonra bu çekişmeler dindi. Bundan sonra el-Mirâmâr ve Sersera Fevka'n Nil gibi eserlerde çok hassas konulara değindim. Temmuz devrimine karşı çıkmadığım gibi aleyhinde de bir eser yazmadım. Ancak bazı romanlarımda devrimin lehine olmak üzere bazı olumsuzlukları eleştirdim. Zirai iyileşmelere, işçi ve çiftçilerin durumlarının düzeltilmesine en ufak kötü bir şey söylemedim." (Baran, 2015:20, 21; Ürün, 2002:124).

Mahfûz devrim veya darbe aleyhine önceleri bir şey söylemezken sonraları devrimden beklentileri gerçekleşmeyince sembolik kurgularıyla eleştirmeye başlar. Nasır darbesini eleştirenlerin başında Mısırlı Semir Emin gelmektedir. Semir Emin Mısır'da Sosyalizm adlı kitabında Nasır'a

ağır eleştiriler yönelterek, Nasır'ın her kesimden 26000 kişiyi çölde hapsedtiğini yazıyor. Semir Emin Nasır'ı sadece eğitimi halka yaydığı için över (Emin, 2016:88, 78).

Yazar romanının ikinci sayfasında Mısır'daki ekonomik durumun kötüye gittiğine dair şu cümleleri kurgular:

“Artık kimse kimsenin derdine koşmuyor. Hastalanınca kullanacağımız para da yok. Düşenin dostu olmaz! Şimdi kahvaltıda fasulye ya da falafal yiyoruz. Bu ikisi Süveyş kanalından daha önemli. Yumurta, peynir, sucuk ve salam yediğimiz günler eskide kaldı. O günler eski rejimin günleriydi, ya da İnfi-tah⁸ öncesi günlerdi, yani Sedat'ın açık kapı ekonomi politikasından öncesi. O zamandan beri fiyatlar tabana vurdu; her şey çıldırdı. Sofrada ekmeğe çokça yer verildiği için Favaz durmadan kilo alıyor.” (Mahfuz, tarihsiz:8).

Yazarın yazdığı bu pasajdan Nasır'dan Sedat'a kadar geçen sürede ekonominin daha da bozulduğunu ve düzelmediğini anlıyoruz. Mısır insanı alacağı gıdayı alamadığı için hep ekmek yemek zorunda kalıp şişmanlamaya başlıyor. Bunun sebebi olarak Sedat'ın açık kapı politikası gösteriliyor. Yazarın kurgusuyla Sedat Mısır'ına baktığımızda bu kurgusal cümlelerin doğru olduğunu görüyoruz.

Yazar Mısır'da fiyatların aşırı yüksek olduğunu ve insanların fakirliğini şu cümlelerle tasvir eder:

“Fiyatların aşırı yükseldiği bir yıl, dini bütün bilge Ebu el Abbas el Mursi bir gün Kahire'deki bir fırının önünde toplanmış bir grup insana rastladı. İçi sızladı.” (Mahfuz, tarihsiz:8).

Bu pasajdan Mısır'da fiyatların çok yüksek olup, alım gücünün düşüğünü ve insanların zor durumda olduğunu anlıyoruz.

Yazar Mısır'ın siyaset sahnesinde önemli figürlerden olan Sa'd Zağlül⁹ paşaya da kurgusunda şöyle yer verir:

“Öğrenciler yaşasın Kral, yaşasın Sa'd Zağlül diye bağırırken yüreğim erimişti. Bu tezahürat değişti artık, şarkılar da. Fiyatlar tavan yaptı.” (Mahfuz, tarihsiz:8).

Yazar bu cümleleriyle Mısır halkı tarafından sevilen Sa'd Zağlül'a anlatılarında yer vererek güzel günlerin mazide kaldığını imler.

Yazar Enver Sedat döneminin fakirlik ve yokluk dönemi olduğunu şu cümlelerle pekiştirir:

8 Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ın 70'li yıllarda uyguladığı bir dizi reform arasında ekonomi de devlet sektörünün ağırlığını kaldırıp özel sektöre ve piyasa felsefesine kapı açan politikasına verilen ad. Hem yerli hem yabancı yatırımcılara açık olan uygulama 1977'de halkın açık kapı politikasına tepkisi ve yüz binlerce Mısırlının protesto gösterileriyle sonlanınca devlet, temel gıda maddelerindeki devlet sübvansiyonunu geri çektiğini açıklamıştı.

9 Sa'd (Sa'dullah) Bâşâ b. İbrâhîm Zağlül (1857-1927) yılları arasında yaşayan Mısırlı siyaset ve devlet adamı. İngiltere'yi 1922'de Mısır'a bağımsızlık vermeye zorlayan milliyetçi harekette önemli rol oynamış 1924'te başbakanlık yapmıştır.

“Ah, ayaklarım! Ah, pabuçlarım! Dayan ve sabret, çünkü devir dayanma ve sabretme devri.” (Mahfuz, tarihsiz:10).

Karakterlerden sevgili olanlar dedelerin özgür subaylardan birini araya sokmalarıyla aynı işyerinde çalışırlar (Mahfuz, tarihsiz:11).

Romandaki karakterlerden Elvan ve Randa Süleyman nişanlanır ama ekonomik sıkıntılar yaşarlar. Yazar bu durumu şöyle tasvir eder:

“Nişanımız mutlu bir günde duyuruldu. O günlerde hayaller gerçek olabiliyordu hala. Ama işe girer girmez yeni sorunlarla karşılaştık. Aradan üç yıl geçti, ikimizde yirmi üç yaşına bastık. O sıralar da âşıktım, ama şimdi tükenmiş, çaresiz durumdayım, sorumluluk bindi sırtıma. Artık bulunduğumuzda sadece konuşmuyor, Ekonomi Grubu’na girmemize yetecek derecede sonu gelmeyen tartışmalara giriyoruz: oturacağımız daire, mobilya, birlikte geçireceğimiz hayatın yükleri. Ne onun önerecek çözümü var ne benim. Sadece aşkımız ve karalığımız var. Nasır10’ın döneminde nişanlandık, İnfitah günlerinde gerçekle yüz yüze geldik. Çığırından çıkmış bir dünyanın anaforlarına kapıldık. Göçmen olmak için bile uygun değiliz. Felsefe ve tarih mezunlarına talep yok. Sayımız öyle çok ki.” (Mahfuz, tarihsiz:12).

Yazarın bu cümlelerinden Mısır’da ekonomik durumun iyice kötüleştiğini insanların iş bulmak için araya araçlar koyduğunu, ayrıca felsefeci ve tarihçilerinde sayıca fazla olduğunu ve iş bulamadıklarını anlamaktayız.

Yazar Nasır dönemi yaşanan 1967 yenilgisini ve haksız servet edinmeyi de şu cümlelerle tasvir eder:

“Ama ahlaksızlık ve sahtekârlık hakkında neler de söyleniyor. Aliye Semih ile Mahmut el-Mahrûki’nin söyledikleri çok korkunç. Doğru olan ne? 1967 Haziran’ında (Baran, 2015:17)11 taptuğım kişi devrildikten sonra ben neden her şeyden kuşkulandır oldum? İnsanlar rekor denilecek kısa bir sürede muazzam servetleri nasıl ediniyorlar? Yolsuzluk yapmadan mümkün mü bu? İlkeli bir adam olarak kalma yolundaki ısrarımın sırrı ne? Bu noktada tek arzum Randa ile evlenebilmek. (Mahfuz, tarihsiz:12).

23 Temmuz 1952 Abdunnâsır devrimi moral açısından Mısır için ne kadar önemliyse 1967 Arap-İsrail savaşı yenilgisi de Mısır için o kadar moral bozan önemli olaylardandır.

Yazar Enver Sedat dönemi İnfitah dönemini ve 1967 Haziran yenilgini çok olumsuz kurgular ve şöyle tasvir eder:

10 Cemal Abdunnasır (1918-1970) Mısır’ın eski devlet başkanı.

11 Arap ülkeleriyle İsrail arasındaki Altı Gün Savaşları 1967 yılının 5-10 Haziran günleri arasındaki bu savaşta ilk olarak Mısır’a saldıran İsrail Hava Kuvvetleri, daha savaşın başlangıcında Mısır’ın dört yüz uçağının iki yüz seksen uçağını yerde, yirmi uçağını da havada etkisiz hale getirdi. 1967 savaşında Abdunnâsır, Mısır ordusunun yenilmediğini toparlanmakta olduğunu söylediikten yirmi üç saat sonra bunun yalan olduğu anlaşılmıştır. Yine Kaddafi 1967 Arap çöküşünün ve bozgunlarının nedenlerini ve bu yenilgide kimlerin rolünün olduğunu Arap toplumunun bilmediğini söyler. Haziran’da, Abdunnâsır bütün sorumluluğu üstlenerek istifa

“Ah, keşke mühendis olabilseydi! İnfitah’ın kurbanlarından biri olurdu o zaman! Sevgilim aynı zamanda 1967 Haziranı’nın ve o günlerin mağlup kahramanının kayboluşunun kurbanlarından biri. Kafası karışık, karar-sız.” (Mahfuz, tarihsiz:15).

Yazarın bu pasajından da 1967 Haziran yenilgisine karakterleri aracılığıyla da olsa vurgu vardır.

Yazar, ölmüş olan Nasır’la karakteri aracılığı ile şu şekilde dalga geçer:

“Sloganların mide bulandırıcı çağı! Merhum kahramana bile sloganları tekrarlamaktan bıkmazdı. Sloganlarla gerçek arasındaki uçuruma düştük hepimiz ve orada kaybolduk.” (Mahfuz, tarihsiz:17).

Yazar yaşanan çağın bozuk bir çağ olduğunu da romandaki karakteri üzerinden şu cümlelerle verir:

“Bak anne, her neslin kendi tarzı var, ama bizimki hepsinden daha kısmetsiz bir nesil. Zaman oldu insanlar köpekleri, eşekleri ve çocukları yediler. Sonra insanlar birbirlerini yemeye başladılar! Diyor babam gülümseyerek. Dua edelim de biz de o yamyamların çağındaki gibi doyurmayalım karnımızı, oluyor buruk yanıtım.” (Mahfuz, tarihsiz:18).

Yazar Nasır’a bağlı karakterine kurguyla şöyle söylüyor:

“Çoktan ölmüş ve silinip gitmiş bir kahramana bu anlamsız bağlılık neden? Dünya boş görünmesin diye dede. Ben senin dikkatini en güzel şeylere çektim. Tek istediğim bir ev ve doğru düzgün bir başlık parası diyor Elvan gülererek. Sevgili torunumu düşündükçe dünyadaki dertleri nasıl unutabilirim.” (Mahfuz, tarihsiz:22).

Yazar bu pasajla Nasır ölmüş olduğu halde Nasırizmi savunmanın anlamsızlığı üzerinde duruyor.

Yazar geçmişe güzel günlere olan özlemin de şu cümleyle ifade ediyor:

“Eski güzel günler nerede kaldı? Kuşkusuz güzel günler vardı. Ben de yaşadım o günleri, kız kardeşlerimin de bizim evde yaşadıkları, evin hayat dolu, sevgi dolu olduğu günleri yaşadım.” (Mahfuz, tarihsiz:23).

Yazar Nasır ve Sedat hakkında da şöyle bir kurgu yapar:

“Biz halkız, sizi ta halkın içinden seçtik. Aşk, umudun içine sardığımız bir buket güldü. İlk başkanımızı kaybettik biz, ilk başoyuncumuzu. Bir başka başkan, ötekiyle taban tabana zıt biri, gelip bizi yenilgimizden selamete çıkarmak istiyor, böyle yaparken zafer sevincimizi mahvediyor. İki yenilgiye karşılık bir zafer. Sizi halkın ta içinden seçmiştik.” (Mahfuz, tarihsiz:23).

Yazar bu cümleleriyle Nasır’ın öldüğünü ve Mısır halkına huzur ge-

ettiyse de yaygın kitle gösterileri nedeniyle ertesi gün kararını geri aldı. Savaş sonrası dönemde radikal çizgisinden giderek uzaklaştı.

tirmediğini ayrıca Enver Sedat'ın ise farklı bir yol izlese de Mısır halkını ekonomik anlamda bir düzlüğe çıkaramadığını pasajdaki bu kurgu cümleleriyle biz okuyuculara anlatır.

Yazar evlenecek iki gencinde Enver Sedat'ın uyguladığı politik ekonomi modeli sebebiyle Enver Sedat dönemine şu cümleleriyle eleştiri yapar:

“İkimizin ailesi de İnfıtah'ın uçurumuna yuvarlandı. ... Oyuna katıldı, İnfıtah canavarı ve şu usta dolandırıcılar; dedi oyuna katılarak.” (Mahfuz, tarihsiz:24).

Yazar ülkede meydana gelen siyasi ve ekonomik felaketleri de şöyle eleştirir:

“Sadece kör talih denmez buna. Bir sürü felaket peş peşe. 1967 Haziranı, İnfıtah, Rusya, Amerika ve ahlaksızların krallığı.” (Mahfuz, tarihsiz:34).

Yazar bu cümlesiyle Nasır döneminde yaşanan 1967 Haziran yenilgisini, İnfıtah açık kapı politikasıyla Enver Sedat'ı, o zamanın iki kutuplu dünya temsilcileri olan Rusya ve Amerika'yı da eleştirerek ahlaksızlıkla suçlar.

Yazar Enver Sedat dönemindeki kaçakçılara ve genelevlere de şu cümle ile değinir:

“Muhteşem, senin Piramit Yolu'ndaki genelevlerin ve İnfıtah'lı kaçakçılardan barakalarının gedikli müşterisi olduğuna şahidim diye bağırdı Süleyman Mübarek.” (Mahfuz, tarihsiz:45).

Romandaki Elvan karakteri bir gün ülkelerinin kurtulacağını şu cümleyle ifade eder:

“Ülkemiz bir gün salimen kıyıya vuracak.” (Mahfuz, tarihsiz:45).

Yazar Mısır'daki yaşanan hukuksuzluğu Elvan'ın dedesi üzerinden şöyle tasvir eder:

“Elvan, otuzlu yaşlarımdayken, öğrencileri greve teşvik etmekle suçlanarak işimden atılmıştım. O sıralarda bakmakla yükümlü olduğum bir eşim ve çocuklarım vardı, üstelik son derece yoksuldum. Devlet lisesinde boğaz tokluğuna ders veriyordum. Aynı zamanda bir arkadaşımın bakkal defterini tutuyordum. Bütün yıl mercimekten başka bir şey girmedim midemize. Babana sor, anlatabilir sana.” (Mahfuz, tarihsiz:45).

Yazar ülkesinin içler acısı ve umutsuz durumunu şu cümlelerle tasvir eder:

“Dedikoduya dönersek: Yıkılmak üzere olan ufak bir bina yüz bin pound'a satılıyor, üniversite çevrelerinde akademik suçlar işleniyor. Kaç tane milyoner var? Akrabalar ve asalaklar; kaçakçılar ve pezevenkler. Şiiler ve Sün-niler. Binbir Gece Masalları'ndan çok daha iyi hikâyeler var. Garsonun bir

hikâyesi var; ayakkabı boyacısı çocuğun da. Kılık ne zaman başlayacak? Yüksek sesle açıkça rüşvet teklif ediliyor. Arazilere el konuluyor. Mezhep ayrılıklarının tekrar alevlenmesine kim neden olacak? Halk meclisi dans edilecek bir yerdi; şimdiyse şarkı söylenen bir yer oldu. Para gönderilmeden ithalat yapılıyor. Çeşit çeşit peynirler. Yeni bankalar. Yumurtanın fiyatı ne kadar acaba? Piramit Yolu'nda şarkıcıların ve dansçıların başından aşağı kâğıt para saçmak, beğenin bir simgesi haline gelmiş. Ve nişanın bozulması! Merkez Güvenlik Güçleri'nin askerlerinin duyacağı mesafede caminin imamı ne dedi? Koca mahallede bir tane bile umumi hela yok. Neden mobilyalı ev tutmuyoruz? O başarısız oyuncudan başka bir şey değil. Dostum Begin. Dostum Kissenger. Üniforma Hitler'inki; oyun Charlie Chaplin'in. Sokağın ucunda görünen bir kadın, kafenin arkasındaki genelevine doğru giderken ortalıkta çıt çıkmıyor. Kadının kalçalarının kabarmasıyla kamudaki genel enflasyon arasında paralellik kuruluyor.” (Mahfuz, tarihsiz:47).

Yazar ülkede parası olan bir grubun yaptıklarıyla parası olmayan ama hikâyesi olanları tasvir ederek Mısır hakkında genel bir bilgi edinmemizi sağlıyor.

Ülkede çıkan karışıklıkları ve sorumlusu olan hükümeti yazar şöyle tasvir ediyor:

“Mezhepler arasındaki sürtüşmelerin bazı sonuçları olduğu söyleniyor; diye devam etti Ellem. Ne demek oluyor bu? diye sordu Gülistan. Hükümet nerede diye sordum ben de. Karışık günler yaşıyoruz diye yanıtladı Enver Ellem.” (Mahfuz, tarihsiz:58).

Yazar ülkedeki ürünlerdeki fiyat artışını şu cümlelerle ifade ediyor:

“Bunun dışında, fiyatlar böyle sürekli yükselirken hiç kimse güvende hissetmiyor kendini! diye yanıtladı beni kabalıkla.” (Mahfuz, tarihsiz:61).

Yazar Muhteşim Seyyid bölümünde ülkedeki zulümle ilgili kurgusal da olsa şu cümleleri kayda geçer:

“Kötüleri sevmiyor. Bu bildirinin anlamı ne? Mayıs'ın 5'inde devrim ilan ediyorsun, Eylül'ün 5'inde iptal ediyorsun. Bütün Mısırlıları hapse atıyorsun –Müslümanları, Kiptileri, partilileri, entellektüelleri. Serbest kalanlar sadece oportünistler. Allah yardımcın olsun Mısır! Bu dünyada kim körse, öteki dünyada da kör olarak kalacaktır ve yolundan daha da sapacaktır. Sa'd Zaglül'un Beyt el-Ümme'de ev hapsine sokulduğu ve oportünistlerin yapmacık bir sadakat gösterisiyle saraya doğru sürünmeye başladıkları günü hatırlıyorum. Mısır tragedyalarının repertuarında çokça yer alan o oyunu neden yeniden oynatıyorsun? Karanlık zulüm günlerini hatırlıyorum. 1919 bir düş müydü yoksa bir efsane mi? (Güç, hak doğurmaz. Güçlüler, uyuşturulunca bile kendilerini denetleyebilenlerdir.) Acaba bizi nasıl bir gelecek bekliyor? Bana gelince en yakın ve son arkadaşımı dün kaybettim.” (Mahfuz, tarihsiz:65).

Yazar bu cümleleriyle ülkede her kesimden insanın işkence tezgâhından geçtiğini imliyor. Mısır'ın Sa'd Zağlûl gibi bir kahramanın bile hapse atıldığı bir ülke olduğunu ifade ediyor. Yazar, ülkede aynı oyunların defalarca insanlar üzerinde oynandığına vurgu yaparak insanları uyarıyor. 1919 Devrimi'nin insanların hatıralarında güzel duygular olarak kaldığını hatırlatıyor.

Yazar devrimlerin olumsuzlukları üzerine de şu cümleleri kurgular:

“Bir kez daha bayramla bir başka şenlik aynı ana denk geldi, Zafer Günü diye ekledim. Zafer ve hapis diye ekledi Elvan sesi müstehziydi. ... Ya da bir devrim olması, dedi Elvan. Devrimin tahribatı artırmaktan başka bir anlamı var mı? dedi Favaz. Her şeyi olduğundan daha kötü hale getirmek! diye bağırdı Elvan, alaycı alaycı. ... Zavallı öğretmen dersine şu tuzak soruyla başlar: 1919 devriminin başarısızlığa uğramasının nedenleri nelerdi?” (Mahfuz, tarihsiz:76).

İnsanlar devrimlerdeki olumsuzlukları göre göre devrimlerden bıkar hale gelmişlerdir. Mısır halkı artık devrimlerin insanların yaşamlarında tahribat yarattığına inanmaktadır.

Mısır sürprizlere gebe bir ülkedir. Bu sürprizlerden biri de 20 Kasım 1977'de tüm Arap dünyası Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın Kudüs'e gidişini ve İsrail parlamentosunda Mısır'ın İsrail ile barışı kabul ettiğinin ilanını izlediği gündür (Ateş, 2012:80).1978 yazının sonlarına doğru ABD başkanı Carter'ın Ortadoğu barışı üzerine yaptığı davet Mısır ve İsrail tarafından kabul edilir ve taraflar 5-17 Eylül 1978'de Washington Camp David'de bir araya gelerek 12 gün boyunca anlaşma üzerinde tartışırlar. Toplantıya Mısır'ı temsilen Enver Sedat İsrail'i temsilen ise Menachem Begin katılır. (Ateş, 2012:80, 81) Sedat bu anlaşmayla 1967 yılında kaybettikleri Sina'yı geri aldığı gibi Beginle Nobel Barış Ödülünü de alır. Sedat İsraille barış imzalayınca 1981 yılında sekizinci bağımsızlık yıldönümü kutlamalarında Yüzbaşı Halid el-İslambuli (1955-1982) (İslâmbülî, 2021:1)¹² tarafından 72 kurşun sıkılmak suretiyle kendisine yapılan suikastle hayatını kaybeder (Ateş, 2012:83).

Bu suikastle ilgili olarak Mahfuz 1985 yılında Yevme Makteli'z-Za'im (Başkanın Öldürüldüğü Gün) adlı kurgulamış olduğu anlatısını suikastten dört yıl sonra yayınladı.

Mahfuz Abdünnâsır'ın yerine geçen Enver Sedat dönemini ve Enver Sedat'ın 1981 yılında suikastini bir aşk hikâyesi fonunda dramatiksel bir şekilde başarı ile kurgular.

Mahfuz Enver Sedat'ın vurulma anını şöyle kurguya döker:

¹² Aslında İslâmbülî ve askerlerinin Ekim geçit törenine katılmaması gerekiyordu, ancak görünüşe göre bazı rutin testler ve kontrollerden başarısız olan ancak Albay Abbud el-Zümar

“... Bütün önderlerimiz birer şehitti. Mustafa Kamil mücadelenin ve hastalığın şehidi oldu, Muhammed Ferid ve Sa'd Zaghlul sürgününün şehidi; Mustafa el Nahhas zulmün şehidi; Cemal Abdünnâsır 5 Haziran şehidi. Bu muzaffer kendini beğenmiş adama gelince, o kurala karşı geldi: onun zaferi bir meydan okuma oldu, bu da yeni duygulara, hazırlıklı olmadığımız hislenmelere yol açtı. Müziğin değiştirilmesini istedi, uzun zamandır alışık olduğumuz bir müziği bu. Bunun için ona lanet ettik, kalplerimiz kinle doldu. Ve sonunda, zaferin meyvelerini kendine sakladı, bize de İnfıtah'ını bıraktı, bu da sadece yoksulluk ve ahlak bozukluğu anlamına geldi. Meselelenin özü budur:

Hoparlör ve transistorlu radyo, zahmet edip dinleyenler için Zafer Günü kutlamalarının ayrıntılarını duyururken biz kendimizi tartışmaya kaptır-mıştık. Ve her zamanki gibi, zamanı unuttuk, sonunda birdenbire tuhaf sesler duyuldu.

“Hainler... Hainler,” diye bağıırıyordu radyodaki sunucu.

Herkes transistorlu radyonun çevresinde toplanırken dillerimiz tutuldu, gözlerimizi birbirimizden kaçırdık.

“Ne oldu?”

“Beklenmedik bir şey.”

“Hainler, hainler, hainler, dedi sunucu!”

“Bir saldırı!”

“Kim yaptı?”

“Allah aşkına ne saçma bir soru bu!”

“Yayınlanan şarkıların anlamı...”

komutasında İslamcı sempatanların bulunduğu 133. Topçu Tabur'undan bir müfreze yerine Askeri İstihbarat tarafından geçit törenine seçildiler. M-46 alan toplarını çeken üç ağır kamyon içeren müfrezesi, Devlet Başkanlığı platformunun önünde İslâmbûlî ile birlikte Genç Çavuş Abdülhamid Abdül Selam, 31, Onbaşı Ata Tayil Hameeda Rahil, 21 ve Onbaşı Hüseyin Abbas, 21 kamyonun atladı ve Cumhurbaşkanı'nın diğer Mısırlı ve yabancı kişilerle birlikte durduğu yere doğru el bombalarını atarak platforma doğru koştu. İslâmbûlî tribünlere girdi ve saldırı tüfeğini Sedat'ın vücuduna boşaltarak öldürdü. Suikasttan hemen sonra İslâmbûlî yakalandı. O ve sekiz askeri personel de dâhil olmak üzere yirmi üç komplocu, bir Mısırlı askeri mahkemesinde yargılandı. Suçlu bulunan, 27 yaşındaki İslâmbûlî ve diğer üç komplocu 15 Nisan 1982'de kurşuna dizilerek idam edildi. İslâmbûlî'nin idamını takiben İran Yüksek Lideri Ruhullah Humeyni onu şehit ilan etti. İslâmbûlî'nin küçük kardeşi Muhammed Şevki el-İslâmbûlî, Mısır Cumhurbaşkanı ve Sedat'ın halefi Hüsnü Mübarek'i 22 Haziran 1995 tarihinde, Addis Ababa Uluslararası Havalimanı'ndan şehirdeki bir Afrika zirvesine giderken öldürmeye yaklaştı. Şevki ve ortakları, eskort araçlarının çoğunu tahrip eden zırh kaplı limuzine ateş açtı. Ancak Mübarek, şoförünün yetenekleriyle kurtarılarak başkanlık uçağının beklediği havalimanına geri döndü. İslâmbûlî, terörist gruplar da dâhil olmak üzere dünyadaki İslamcı hareketler için ilham verici bir simge olmaya devam etmektedir. 1982'de İran onun şerefine, meydan okurcasına parmaklıkların arkasından bağırıldığını gösteren fotoğrafı pul bastı. 31 Temmuz 2004 tarihinde, “el Kaide'nin el-İslâmbûlî Tugayları”, Pakistan Başbakanı aday olan Şevket Aziz'e yapılan suikast girişiminin sorumluluğunu üstlendi. 24 Ağustos 2004 tarihinde, “el İslâmbûlî Tugayları” olarak adlandırılan bir Çeçen grup, iki Rus yolcu uçağının bombalanmasından sorumlu olduğunu açıklayan bir bildiri yayınladı.

“Ne zamandan beri mantığın bir anlamı var?”

“Biraz sabır lütfen!”

Hiçbirimiz evlerimize dönmek istemiyorduk. Bilinmeyen karşısında bir arada kalma dürtüsüyle orada toplandık. Öğle yemeğinde alelacele makarna yedik ve sonra oturup bekledik. Kısa ama zorlu geçen bir sürenin sonunda sunucu, Başkan’a başarısız bir suikast girişiminde bulunulduğunu, Başkan’ın oradan ayrıldığını ve güvenlik güçlerinin duruma hâkim olduklarını duyurdu. Sonra radyoda yeniden şarkılar başladı.

“Demek gerçek bu.”

“Gerçek.”

“Düşün biraz.”

“Bazı gerçeklerin üstü örtülemez.”

“Saldırganlar kimlermiş?”

“Dini hareketlere karışanlardan başkası olabilir mi?”

“Ama Başkan askerlerin ve muhafızların arasında oturuyormuş.”

“Dinle marş çalmaya başladılar.”

Ansızın yeni bir yayın başladı, Başkanın hafif yaralı olduğunu, hastanede tedavi altına alındığını duyurdu. Yeni olanaklara fırsat doğacağını düşününce heyecanlandık. Zaman durdu, rengi değişti, yüzünde yepyeni bir ifade ortaya çıktı.

“Adam yaralanmış. Ne olacak peki?”

“Hapse girmeye hazır ol.”

“Kesinlikle terör yeniden başlıyor.”

“Yaşayacak ve o intikam alacak.”

“Marşlardan sonra Kur’an mı okunacak?”

Üstümüze bir yük gibi binen zamanı geçirdik. Şakalaştık, sonra birden Kur’an okumaya başladı. Önce sapsarı kesildik. Demek doğruydu. Hayret verici! Gerçekten doğruydu! Adamın işi bitmiş miydi? Kim inanırdı buna? Neden bazen mümkün olmayanın aslında mümkün olduğu duygusuna kapılırız? Neden bu dünyada ölümden başka gerçek bulunduğunu hayal ederiz? Asıl diktatör, ölümdür. Resmi açıklama kesin bir bildiri gibi geliyor kulaklarımıza. Acaba insanlar ne konuşuyorlar? Kafede, çevremizde neler konuşulduğunu duymak isterdim. Kulaklarımı dikiyorum. Allhtan başka kimsenin gücü ya da kudreti yoktur. Bir tek o kalıcıdır. Ülke açıkça tehlike altında. Ne kötülük yapmış olursa olsun, böyle bir ölümü hak etmiyor. Hem de zafer gününde. Bir suikast bu. Mutlaka işbirlikçiler vardır. Kuşkusuz. Canı cehenneme! Ölmekle delirmekten kurtuldu. Zaten gitmesi gerekiyordu. Ülkenin bir cesetten başka bir şey olmadığını hayal edenlerin başına bu gelir işte.” (Mahfuz, tarihsiz:79-82).

Yazar, Enver Sedat'ın Mısır halkına sadece yoksulluk ve ahlak bozukluğu bıraktığını pasajda söyler. Yazar özellikle marşlardan sonra Kur'an okunduğuna da vurgu yapar. Necip Mahfuz Enver Sedat'ın vurulma anını öyle güzel kurgular ki hikâye gözünüzün önüne bir film şeridi haline gelir ve seyre dalarsınız. Kurgumu gerçek, gerçek mi kurgu anlayamazsınız.

Romanın kahramanlarından Enver Allâm'ın Enver Sedat'la; Randa'nın babasının isminin ise Mübarek olması Hüsnü Mübarek'e yapılan bir gönderme olup rastlantı değildir.

Necip Mahfuz romanlarında siyasetin dışında kalmayıp kurgularıyla siyasete dâhil olur.

SONUÇ

Yazarın bu romanından yazarın siyasete dair kurgularını okumakla beraber yazarın aslında sadece bir romancı olmayıp anlatılarıyla siyasete dâhil olduğunu görüyoruz. Aslında yazarın yaşadığı ortamda siyasetin dışında kalması düşünülemez. Hele hele Ortadoğulu tipik bir insan için siyasetin dışında kalmak yaşamamak su içmemek gibidir. Yazar roman-daki karakterleri üzerinden 1952 Temmuz Darbesi sonrası ülkede yaşanan sıkıntılara değinir. Gelen gideni aratır misali Enver Sedat ise İnfıtah yani açık kapı politikasıyla serbest piyasa ekonomisine geçip ülkeyi Batı piyasalarına açınca Mısır daha bir sefalet girdabı sarmalına girmiş ve bu ekonomik kriz sosyal kriz olarak bütün Mısır vatandaşlarını etkilemiştir. Hatta Nasır döneminde nişanlanan, Enver Sedat döneminde evlenmek isteyen iki genç nişanlı ekonomik sebepler yüzünden evlenememiş ve ailelerinin zoruyla gönülsüz evliliğe rıza göstermek durumunda kalmışlardır. Her ne kadar roman bir aşk fonunda anlatılsa da Enver Sedat'a romanda suikast olayına romanda değinilmesi de romanı ilginç kılan unsurlardan biridir. Yazar Cezayirli Yasmina Khadra'nın Kaddafinin Son Gecesi kitabını Kaddafi'nin ölümünden sonra kurgulaması gibi romanını Enver Sedat'ın ölümünden dört yıl sonra kurgulamıştır. Bu da iki yazarın eleştirilecek tarafıdır. İki yazar da bu romanlarını Hâlid el-Hamîsî'nin "Taksi" si gibi 2011 Mısır devrimini öngörerek suikasttan önce bu minvalde kurgulasaydı belki de anlatıları daha da değerli hale gelecekti.

KAYNAKÇA

- Abbâde, Mustafâ. *Necîb Mahfûz Islâhî Tenebbe' bi Feşeli'l Hukmi'd-Dînî*, 13.09.2021. Erişim: 11.10.2021. <https://gate.ahram.org.eg/News/2954358.aspx>
- Abdulaziz, İbrâhîm. “*Ene Necîb Mahfûz Sire Hayati Kamile*”. 1.Bs. Mısır: Munteda Suru'l-Ezbekiyye, 2006.
- Abdulaziz, İbrâhîm. *Esâtizeti Necîb Mahfûz*. 1. Bs. Kahire: Munteda Sûr'u'l-Ezbekiyye, 2002.
- Asad, Talal. *Seküler Çeviriler Ulus-Devlet, Modern Benlik ve Hesapçı Akıl*. Çev. Ferit Burak Aydar. 1. Bs. İstanbul: Vakıfbank Yayınları, 2020.
- Ateş, Ahmet. *1952-2011 Yılları Arası Mısır Dış Politikası*. Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Baran, Ercan. *Üç Mısır Romanında Cemal Abdünnâsır Dönemi (el-Kerneke, Tilke'r-Raiha, el-Leyali't-Tavile)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “*Vehhâbîlik*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Danielson, Virginia. *Mısır'ın Sesi Ümmü Gülsüm Arap Şarkısı ve Yirminci Yüzyılda Mısır Toplumı*. Çev. Nilgün Doğrusöz. Cem Ünver, 1. Bs. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2008.
- el-Cundi, Eymen. *es-Sufiyye fi Edeb Necîb Mahfûz*, 06.08.2012. Erişim: 01.08.2021 <https://www.almasryalyoum.com/news/details/190019>
- el-Ehram, *Vesâik ve Sûre Nâdire li Necîb Mahfûz Tenşuru li Evveli Merrâ*, 20.12.2020. Erişim: 11.30.2020. <https://gate.ahram.org.eg/News/2546618.aspx>
- Emin, Semir. *Mısır'da Sosyalizm*, 1. Bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.
- Enany, Rasheed. *Nagûb Mahfouz The Pursuit Meaning*. 1. Bs. Londra: Routledge Yayınları, 1993.
- Güvenilir, Emine. *Ortadoğu'da Siyasal İslam: Mısır'da Arap Baharı Ve Müslüman Kardeşlerin Etkileri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2016
- Ğitani, Cemal. *Necîb Mahfûz Yetezekker*. 1. Bs. Beyrut: Dar'u'l Mesire, 1980.
- Ğuneym, Menal İbrahim Ahmed. *er-Rivaye's-Siyasiyye fi Mısır Dırase Tatbikiyye ala Necîb Mahfûz*. Kahire: Ayn'ü's-Şems Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Hâlid el-İslâmbulî Erişim: 30.12.2021 https://tr.wikipedia.org/wiki/Halid_el-Harmouzi
- Harmouzi Nough ve Whetstone, Linda. *Özgür Toplumun İslami Temelleri*. 1.Bs. Ankara: Liberte Yayınları, 2019.

- İbn Cübeyr, *İbn Cübeyr Seyehatmanesi*, Çev. Ramazan Şeşen, 1 Bs. (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.
- İslâmbulî Hâlîd. Erişim: 30.12.2021 https://tr.wikipedia.org/wiki/Halid_el-Mahfuz, Necîb. *Esdâu's sîreti 'z zâtîyyeti*. 3. Bs. Kahire: Dâru's şurûk, 2017.
- Mahfûz, Necîb. *Ezilenler*, Çev. Volkan Atmaca, 1. Bs. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2013.
- Mahfûz, Necîb. *Melhameti'l Harâfiş*, 1. Bs. Mısır: Dâr'u Mısır li't-tibâ'a, 1988.
- Mahfûz, Necîb. *Yevm Kutile'z-Za'im*. 1. Bs. Mısır: Dâr'u Mısır li't-Tibâa', Tarihsiz.
- Menfaluti, Mustafa Lutfi. *Erdem Nerede*. Çev. Emrullah İşler. 1.Bs. İstanbul: Şule Yayınları, 2019.
- Meşara, İbrahim. *Necîb Mahfûz Balzaku'r-Rivâyeti'l 'Arabiyye*, 13.09.2021 Erişim: 01.08.2021 <https://www.alquds.co.uk/نجيب-محموظيلزك-الرواية-العربية>
- Nakkaş, Reca. *fi Hubb Necîb Mahfûz*. 1. Bs. Kahire: Dar'u's-Şuruk, 1995.
- Nakkaş, Reca. *Safâhât min Müzekkirat Necib Mahfûz*. Kahire: Dar'u's-Şuruk, 1997.
- Selâme, Muhammed 'Alî. *Nemûzeci's Şahsiyyeti'd Diniyyeti fi Rivâyati Necîb Mahfûz*. 1. Bs. İskenderiyye: Dâru'l Vefâ', 2007.
- Somekh, Sasson. *The Changing Rhythm*. 1 Bs. (Hollanda (Leiden): E.J. Brill, 1973.
- Star Gazetesi, *Kuştımur Kahvehanesinden Tahrir Meydanı'na*, 15 Ekim 2012 Pazartesi, Görme anı: 3 Mart 2020, <https://www.star.com.tr/kitap/kustimur-kahvehanesinden-tahrir-meydanina-haber-697142/>
- Şa'ir, Muhammed. *Risaletu min Seyyid Kutub ilâ Necîb Mahfûz Akl alâ'l Bilâci*, Erişim:01.08.2021 <https://www.medinaportal.com/sayed-quotb-message-nageb-ma7foz/>
- Ürün, Ahmet Kazım. *Necip Mahfûz Toplumsal Gerçekçi Romanları*. 1.Bs. Konya: Çizgi Yayınları, 2002.
- Yariz, Enes. *Doğruluk ve Yalan Üzerine*. Mustafa Lutfi el-Menfaluti. Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Güz 2013/4(2).
- Yeşil, Ümmühan. *Seyyid Kutub'un Siyasi Düşüncesinin Teolojik Temelleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yıldız, Musa. *Necip Mahfûz'un Sembolik Romanları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Zevvadi, Reşid. *Makahi Necip Mahfûz fi Mirfe'e'z-Zakire*.1. Bs. Kahire: Mektebetu Medbuli 2008.

BÖLÜM 5

ANADOLU'DAKİ İLHANLI YAPILARININ İNCELENMESİ (1256-1336)

Ali Caner İNCESU^{1}*

Serap SARIBAŞ^{2**}

1 * Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği ABD, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi (Tezli), e-posta: alicanerincesu@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-0025-4639>

2 ** Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, serapsaribas@kmu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4079-8024

1. Giriş

Anadolu toprakları, tarih boyunca birçok medeniyet için önem arz etmiştir. Anadolu topraklarına yerleşen beylikler, devletler hem geldikleri topraklardaki kültürlerini taşımışlar hem de bu topraklarda kalıcı eserler bırakmışlardır. Anadolu'nun Türkleşmesi, 1071 yılında Orta Asya'da hüküm süren Selçukluların Anadolu'ya, Malazgirt zaferi ile girmesiyle başlamıştır. Bu tarihten sonra Selçuklular Anadolu'nun dört bir yanına kültür köklerini bırakmış ve çoğunluğu günümüze kadar ulaşmayı başaran mimari yapılar bırakmışlardır. Selçukluların Moğollar ile yaşadığı politik sorunlar sürekli bir tehdit unsuru olarak Selçuklu Devleti'ni meşgul etmiştir. Anadolu topraklarının o dönemde de bir cazibe merkezi olması sebebiyle, diğer bütün devletlerin hâkimiyet kurmak istediği toprakların başında gelmiştir. Anadolu, Avrupa'ya açılan bir kapıdır. İlhanlı döneminde daha çok Avrupa'ya açılan kapı olmasından ziyade, devletlerin yeni topraklar fethetmek, gücüne güç katmak amaçlı askeri gücünü kullanarak yer değiştirmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu cazibe dolu topraklar İlhanlılarında ilgisini çekmiş ve ilk Moğol-Selçuklu çatışmasını bir fırsat bilerek, bağımsızlığını ilan etmesi neticesinde Arap Yarımadası, İran, Irak, Kuzey Suriye topraklarını da içine alacak şekilde orta batı Anadolu'ya kadar toprakları fethetmiş ve bu topraklarda 80 yıl sürecek hâkimiyetin temellerini atmışlardır. Bu 80 yıllık süreçte birçok mimari yapı günümüze kadar ulaşmıştır. Yapıların büyük bir bölümünde Anadolu Selçuklularının mimari sanatından örnekler taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. İlhanlı devletinin günümüze kadar ulaşan ve kendi içinde özellik arz ettiği düşünülen yapılar; Niğde Sungu Bey Cami, Hüdavend Hatun Türbesi, Sivas Çifte Minareli Medrese, Caca Bey Medresesi, Erzurum Yakutiye Medresesi, Amasya Darüşşifası günümüze ulaşan İlhanlı mimari yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, İlhanlı Devleti'nin kısa tarihçesi, adı geçen tarihi yapıların mimari olarak incelemesinin yapılmıştır. Detaylı olarak ele alınan tarihi yapılar incelenerek, sanatsal detayların ayrıntıları ifade edilmeye çalışılmıştır.

2. İlhanlı Devleti Tarihçesi

Orta Asya bozkırlarında göçebe hayat sürdüren Moğollar, kurucu liderleri Cengiz Han önderliğinde batıya doğru bir göç hareketi başlattıkları bilinmektedir. Moğolların yavaş yavaş büyümesinin dikkat çekici boyutlara ulaşmasının ardından Anadolu topraklarında varlığını sürdüren Selçuklular (Turan, 2008) ve Harezmşah Devleti'ni (Zengin, 2020) tedirgin ettiği düşünülmektedir. Öyle bu iki devletin birleşmesi öngörülürken bir ittifak sağlanamamış ve taraflar Yassıçemen Savaşı'nda¹ karşı karşıya gelerek Anadolu'da bir güç açığı bir zayıflama emarelerinin ortaya çıkmasına

¹ Detaylı için bkz. Özmenli, 2010, s. 91.

sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Harezmsahların yenilgiye uğramasına müteakip, Selçuklular ile Moğollar arasındaki adeta tampon niteliğindeki Harezmsahlar ortadan kalkmış ve Anadolu coğrafyası Moğollar için açık bir kapı niteliğine geldiği ifade edilmektedir. Selçuklu hükümdarı Aleaddin Keykubat döneminde Moğollar ile ilişkilerin sükûnet içerisinde ilerlediği dile getirilmektedir. Ancak, II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Moğollar ile ilişkiler beklenildiği gibi gitmemiş taraflar 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda (Demir, 2017, s. 239) karşı karşıya gelmesi Selçukluların sonunu hazırlayan bir hamle olduğu görülmektedir. Hezimete uğrayan Selçuklular Anadolu coğrafyasını Moğollara teslim etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. 1256 yılında Hülâgü Han'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte İlhanlı Devleti kurulduğu söylenebilmektedir. Selçukluların İlhanlı egemenliğine direnebilmeleri için, İlhanlı Devleti'ne yüklü miktarda vergi ödedikleri ayrıca ifade edilmektedir. Bu 80 yıllık periyotta İlhanlılar Anadolu coğrafyasında dikkat çekici eserler bıraktıklarını söylemek mümkündür.²

3. Anadolu'daki İlhanlı Mimarlık Örnekleri

3.1 Niğde Sungur Bey Cami

İlhanlılar Döneminde yaptırıldığı rivayet edilen Sungur Bey Cami, 1335 yılında Niğde Valisi olan Sungur Bey tarafından yaptırıldığı rivayet edilmektedir. Caminin kuzey cephesindeki kapı anıtsal özellikte olduğu söylenebilir. Kündekari (Sönmez ve Söğütlü, 2008, s. 349) tekniğindeki iki kanatlı ahşap kapı ile uyumlu bir şekilde düzenlenen taçlandırılmış kapı süslemelerinde geometrik geçişler arasına yerleştirilmiş altıgen yıldızlar bulunduğu gözlemlenmektedir. Bordürlere bakıldığında ise geometrik ve bitkisel desenlerin hâkimiyeti göz doldurmaktadır. Basık kemerli kapının kilit noktasındaki “çift başlı kartal figürü”, olgun bir tasarım ve işçiliğe sahiptir. Bu figürün; plastik etki, fon ve betimleyici öğeleri içerisinde barındırması açısından yapının en önemli figürlerinden biri olduğu düşünülmektedir (Çelik, 2008, s. 2). Çift başlı kartal, Türk sanatında yaygın olarak kullanılan hayvan figürlerinden biridir. Özellikle eski Türk yazmalarında görülebilen kartal; cesaret, kuvvet ve ömrün uzunluğunu temsil ettiği ifade edilmektedir (Önder, 1960).

Tarih öncesi çağlara ait arkeolojik kazılarda ve günümüzde Arnavutluk, Karadağ ve Sırbistan'ın resmi bayraklarının üzerinde çift başlı kartal sembollerin olması düşündürücüdür. Sungur Bey Camii'nin taç kapısı normalden farklı olarak doğu cephesinde yer almaktadır (Çelik, 2008, s. 2). Taç kapı, geometrik ve bitkisel süslemeler ile donatıldığı ve kapının tüm bölümlerini kapladığı görülmektedir. Bir üslûba dayandırılmış cami içindeki hayvan motifleri nadir uygulamalar kapsamında değerlendirilmektedir.

² Selçuklu sultanları hakkında detaylı bilgi için bkz. Hacıgökmen, 2012.

Anlaşılabileceği üzere, Sungur Bey Cami mimarları tarafından özenle ve Türk mitolojisinde kullanılan figürleri de caminin inşaatında kullanarak, inşa ettiklerini söylemek mümkündür. Cami, güneybatı yönde inşa edilmiştir ve meyilli bir araziye inşa edildiği görülebilmekle birlikte 28.45x37.10 metre ölçülerindedir (Doğan, 2013, s. 123). Caminin yapımında sarımsı renklerle, ince yonu trakit taşı kullanıldığı göze çarpmaktadır. Cami inşasında, temiz ve ince işçilik dikkat çekici olduğu söylenebilir. Doğu ve kuzey cephelerinde de birer taç kapı olmasının (Bkz. Fotoğraf 1) yapıya ayrıca çekilim kattığı yorumu yapılabilir. Doğuda yer alan taç kapı çifte minareli olduğu görülebilir. Kuzey cephenin doğu köşesinde merdivenle çıkılan ‘bey kapısı’ olarak isimlendirilen kapı bulunmaktadır. Eyvan Bölümü için Gotik mimarisi stili ile yapıldığı söylenmektedir. Kaburgalı tonoz denilen teknik ile örüldüğü gözlemlenmektedir. Eyvanın her iki tarafında zeminden yüksek konumda inşa edilen mihrabiyeler bulunmaktadır. Eyvan duvarlarının tamamen geometrik ve bitkisel süslemelerle dekore edildiği açıktır. Dikkat çekici diğer unsur ise, sekiz kollu yıldızların var olması ve kuş, fil, oğlak, at panter, antilop, ejder, sıçan, boğa, tavşan, maymun, köpek, aslan, koyun, ördek ve balık figürlerine rastlanmasıdır. Bu figürlerin On iki hayvanlı Türk takvimi ile bir bağlantısı olduğu tahmini yapılmaktadır. Hayvan takvimlerinin günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti’nde de kullanılıyor olması, Orta Asya’dan geldiği bilinen Türklerin, bir kültür etkileşimi sonucunda mı hayvan figürlerini benimsediği yoksa zaten var olan ve her iki millet tarafından da bilinen bir uygulama mı? Sorusu bu bağlamda düşündürücü bir husustur (Bingöl, 2007, s. 517). Cami Planına baktığımızda, dikdörtgen olduğu söylenebilmekle birlikte, iç kısım 7 sahanndan meydana gelmektedir. Bu sahanların mihraba paralel olduğunu söylemek mümkündür. Çok destekli bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir (Doğan, 2013). Güney cepheye bitişik bir türbe oldukça dikkat çekicidir (Bkz. Fotoğraf 2).

Fotoğraf 1. Kuzey Cephe Taç Kapı (Kaynak: Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.a)

Fotoğraf 2. Doğu Cephe (Kaynak: Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.a)

Kuzey Taç kapı, 6,50 metre genişliğinde, 4,75 metre yüksekliğinde olduğu ifade edilmektedir (Doğan, 2013, s. 125). Dışa taşkın olarak inşa edilmiş ve dikdörtgen planlı olduğu görülebilmektedir. Taç kapı üzerinde bezemeler çok yoğun bir şekilde işlenmiştir denilebilir. Bordürlerde yer alan beş, sekiz, on, altı kollu yıldızların itina ile işlendiği göze çarpmaktadır (Bkz. Fotoğraf 3). Doğu taç kapısında ise, yapının en dikkat çekici görkemli kapısı olarak nitelendirilebilir. Yüksekliği 11 metre, genişliği 6,80 metredir (Doğan, 2013, s. 127). Doğu taç kapı üzerinde yer alan sekizgen minarenin sonradan yapıldığı anlaşılabilmektedir. Minarelerin özgün halinin ise silindirik yapıda olduğu eski resimlerinden anlaşıldığı ifade edilmektedir (Özkarıcı, 2001). Doğu taç kapısının süslemeleri zamanla yaşanan tahribatlardan dolayı, süslemelerin büyük bir kısmı günümüzde tam olarak algılanamadığı görülebilmektedir. Ancak günümüzde sekizgen ve onikigen yıldız, sarmaşıklar ve sarmaşıkların kıvrımlı bitim noktalarındaki hayvan figürlerinin görülebildiği göze çarpmaktadır. Doğu taç kapısındaki kuş figürlerinin bir bütün olarak işlendiğinin görmek mümkündür. Kapı bordürlerinde, on iki hayvanlı takvimde³ yer alan hayvan figürlerinin de yer aldığı görülebilmektedir. Bunun yanında, kuş ve balık figürlerinin on iki hayvanlı Türk takvimde (Biray, 2009) yer almadığı vurgulanmaktadır.

Anadolu'daki Türk mimari yapılarının büyük bir bölümünde ve Sungur Bey cami süslemelerinde gördüğümüz hayvan figürlerinin anlamlarına bakmak gerekirse, Fare; doğu taç kapı dışında yapı üzerinde herhangi bir noktada görülemediği ifade edilmektedir. Sungur Bey Ca-

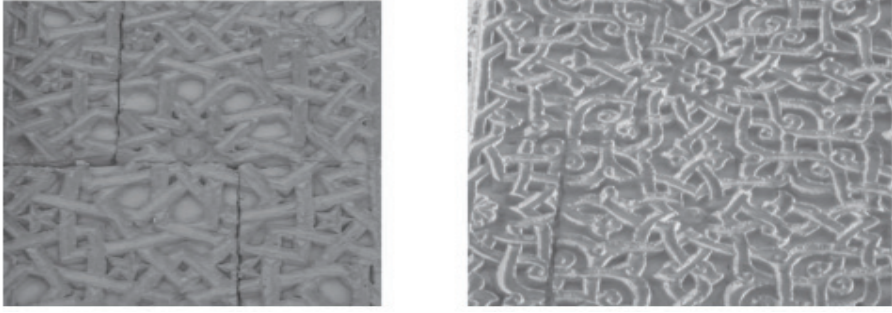
3 12 hayvanlı Türk Takvimi öğeleri, 1. Yıl Fare, 2. Yıl Öküz, 3. Yıl Kaplan, 4. Yıl Tavşan, 5. Yıl Ejder, 6. Yıl Yılan, 7. Yıl At, 8. Yıl Keçi, 9. Yıl Maymun, 10. Yıl Horoz, 11. Yıl Köpek, 12. Yıl Erkek Domuz. Bkz. Çelik, 2008.

mi'nde figür bir bütün olarak işlenmiş olmasının yanında on iki hayvanlı Türk takviminde ilk sırada yer almakta olduğu anlaşılmaktadır. İlk sırada yer almasıyla ilgili, bir Türk hakanın yılların karışmaması adına bir grup hayvanın dere kenarında salınmasını istemiş ve derenin karşına ilk geçen hayvanın takvimin ilk sırasında almasını uygun gördüğü dile getirilmiştir (Çelik, 2008, s. 3). Yapıda yer alan farenin kuyruk kısmı, bitkisel motiflerin kıvrımlarıyla birleştirildiği açık bir şekilde görülebilmektedir. Boğa gibi boynuzlu hayvan figürleri, takvimin ikinci yılını simgelemekte olduğu anlaşılmaktadır. Türklerin inancına göre "Gökboğa" olarak nitelendirilmektedir. Hükümdarlık, güç, kuvvet gibi anlamları olduğu düşünülmektedir. Hinduizm inancında da yer aldığı ayrıca vurgulanmaktadır. Aslan figürü de özellikle işlenen figürlerin başında yer aldığı görülmektedir. Aslan sadece Anadolu'da değil aynı zamanda eski mısır ve Hititlerde de ve Mezopotamya'nın çeşitli yerlerinde görüldüğü ifade edilmektedir. Aslanın figürünün anlamının kuvvet, güç ve koruyucu tılsım olduğu ileri sürülmektedir. Hayvan takviminde üçüncü yılı simgelediği bilinmektedir. Tavşan figürünün sadece baş kısımlarının Sungur Bey caminde işlendiğini görülmektedir. Takvimin dördüncü yılını simgelediği ifade edilmektedir. Budizm'de ve Uygur kültüründe de rast gelmektedir (Çoruhlu, 1993). Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra bolluk bereket ve kurnazlık anlamlarında kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ejder figürü, Sungur Bey Cami panolarında tam olarak dört kez işlenmesi ilgi çekicidir. Ejderin, timsah ve yılan türünden hayvanların birleşimi neticesinde ortaya çıktığına inanılmaktadır. Hayvan takviminde beşinci yılı simgelemesinin dışında özellikle Çin kültüründe bolca kullanılması, Orta Asya Türklerinin de bu figürü kullanması bir kültür etkileşimi neticesinde her iki halk tarafından kullanıldığı yorumu yapılabilir. Ejder'in anlamının ise iyilik, kötülük ve gökyüzü olduğu değerlendirilmektedir. Sungur Bey Cami figürlerinden bir diğeri ise At figürü olduğu gözlemlenmektedir. At, Orta Asya'da Türklerin hem savaşta kullandıkları hem de ulaşım aracı olarak kullandıkları bir hayvan olduğu ifade edilmektedir. Şaman inancında bir astral seyahat aracı olarak kullanıldığı da dile getirilmektedir. Siyah renkli atın ölümü simgelediği, beyaz renkli atların ise kudreti simgelediği düşünülmektedir. Göktürklerde bir kurban aracı olarak kullanıldığı da vurgulanmaktadır (Çelik, 2008). At yılının savaş yılı olduğuna dair bir inanç olgusu söz konusudur. Kışların daha sert geçeceğinin dalaleti olarak nitelendirilmektedir (Çoruhlu, 1993). Cami motifleri arasında antilop, geyik gibi boynuzlu hayvanlarında yer aldığını söylemek mümkündür. Geyik figürünün kullanımının diğer figürlere göre çok daha önceye dayandığı dile getirilmektedir. Manasını daha çok yer veya yeraltı olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki, inanışa göre peşinden gelenleri yeraltı dünyasına götürdüklerine dair bir inanış söz konusudur (Çoruhlu, 1993, s. 255). Maymun figürüne günümüzde camide yer yer görülmekte olan tahribatlar nedeniyle göz-

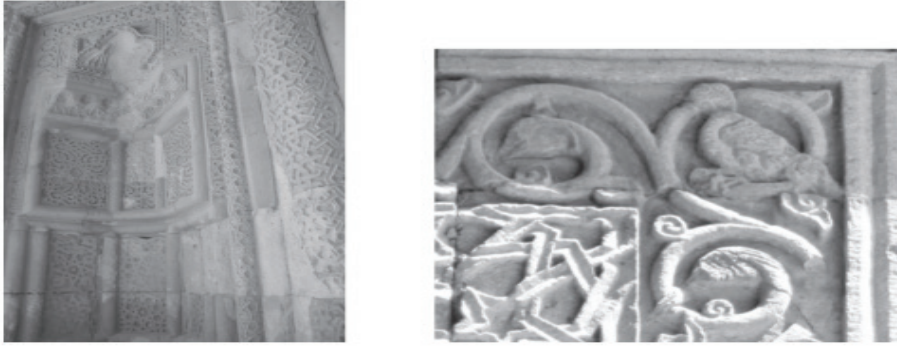
lemlenememektedir. Ancak, eski kaynaklardan bu figürün var olduğunu anlamak mümkün olabildiği anlaşılmaktadır.⁴ Genel itibariyle Türk kültüründe çokça gözlemlendiğini söylemek doğru olamayacaktır. Budizm etkisinde Türk kültüründe kendine yer bulduğu söylenebilir. Ancak zamanla maymun, Türk kültüründe olumsuz bir algı olarak anlam kazanmıştır denilebilir. Genel olarak, savaş, fitne ve fesatlık ile bağdaştırıldığı görülebilmektedir (Çoruhlu, 2003, s. 1). Tavuk ve horoz gibi figürlerin, cami panosunda birden fazla ele alındığını söylemek mümkündür. Bu hayvan, gün doğumu ile ilişkilendirilirdi ve kötü ruhları kovduğuna inanılırdı (Çelik, 2008). Köpek figürü de tıpkı maymun figürü gibi günümüzde teşhisi zor olan figürler arasında yerini aldığı görülmektedir. Türk kültüründe daha çok sürü koyucusu, kurtların düşmanı ve kurtlara karşı olan dik duruşu ile tanındığı söylenebilir (Çelik, 2008). Şaman inancında köpek, yeraltı dünyasına inmek için kullanılan bir hayvan olarak ele alınmıştır. Öyle ki, Bilge Kağan'ın Tibetliler için söylediği "Köpek Soyu" ifadesinin bu kavramdan geldiğine inanılmaktadır.⁵ Koyun keçi gibi sürü hayvan motiflerini de cami süslemelerinde görmek günümüzde mümkün olabilmektedir. Bazı motiflerin tahrip olduğu görülebilmektedir. Burada koç figürünün karakteristik olarak erkekliği temsil ettiğine inanılmaktadır. Koyunun ise yer ile gök arasında yer alan hayvanların genel tasvirini simgelediği düşünülmektedir (Çoruhlu, 1993, s. 255). Balık figürüne ise cami süslemelerinde genellikle sarmaşıklar içinde kalmış vaziyette rast gelinmektedir ve altı defa işlendiği anlaşılmaktadır. Balık figürü, hayvan takviminde yer almadığını söylemek mümkündür. Bir bütün olarak cami süslemelerinde kendine yer bulduğu söylenebilir. Bırakmış olduğu çok sayıda yumurtalar nedeniyle, bolluğun simgesi olarak ele alındığı düşünülmektedir. Sungur Bey Cami'nin birçok yerinde, bordürlerde ve panolarda kuş figürlerine rast gelinmektedir. Daha çok ruhani olarak tasvir edildiği sanılmaktadır. Şaman inancında, ölen ruhları göğe yükselten bir hayvan olduğu düşünülmektedir (Gömeç, 1998). Son olarak fil figürleri cami süslemeleri arasında yerini almakta olduğu gözlemlenebilir. Filin hayvan takvimi içerisinde yer almadığı anlaşılmaktadır. Anadolu'daki pek çok yapıda fil figürüne rastlamak mümkündür. Daha çok İslamiyet öncesinde Uygurlarda kullanılan bir figür düşünülmektedir. Yeryüzündeki en büyük hayvan olmasından dolayı, gücü sembolize ettiği değerlendirilmektedir.

4 Detaylı bilgi için bkz. Öney, 1969.

5 Detaylı bilgi için bkz. Çelik, 2008, s. 6.

Fotoğraf 3. Kuzey Taç Kapı Bezemeleri (Kaynak: Doğan, 2013)

Fotoğraf 4. Doğu Taç Kapı Bezemeleri (Kaynak: Doğan, 2013)

3.2 Hüdevend Hatun Türbesi

Günümüzde hala orijinalliğini koruyan, taç kapı üzerinde yer alan kitabe göre, 1312-13 yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Anadolu Selçuklu Hükümdarı IV. Rukneddin Kılıç Aslan'ın kızı Hüdevend Hatun yaptırmıştır (Bkz. Fotoğraf 5-6). Tek katlı sekizgen planlı olduğunu söylemek mümkündür. Konik yapısının Kafkasya'dan, katlı mozole yapısını ise Roma'dan aldığı dile getirilmektedir (Korat, 2018, s. 349). Yapı inşasında sarımtırak renk ince yönü trakit taşı kullanıldığı, kapı ve pencerelerin söve, kemer ve lentoları ve kasnakta yer alan kuşak, kitabelerde beyaz mermer kullanıldığı gözlemlenmektedir. Temiz ve itinalı işçilik ilk olarak dikkat çeken unsurlar arasındadır denilebilir. Türbe sekizgen bir kaide üzerine yükselen bir gövde, on altıgen bir kasnak, sekiz kenarlı piramidal külahtan oluşmaktadır. Türbede bitkisel, geometrik, figürlü plastik bezemelerin ayrıca ilgi çektiği söylenebilir (Bingöl, 2007, s. 516). Bir diğer dikkat çekici nokta ise, pencereler üzerinde yar alan kuş ve insan figürleridir denebilir. (Bkz. Fotoğraf 7). Pencere üzerinde yer alan kuş ve insan figürlerinin, ölümden sonra semaya yükselişi simgelediği ifade edilmekle birlikte, ölümden sonra kuş olup göğe yükselme inancının Şamanizm kökenli olduğu iddia edilmektedir (Korat, 2018, s. 324, 348). Selçuklu döneminin gözde eserlerinden

olarak kabul edilmekle birlikte, Hüdavend hatunun sandukası dışında, üç sandukanın daha bulunduğu ifade edilir (Bingöl, 2007, s. 516).

Fotoğraf 5. (Kaynak: Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.b)

Fotoğraf 6. (Kaynak: Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.b)

Fotoğraf 7. (Kaynak: Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.b)

3.3. Sivas Çifte Minareli Medrese

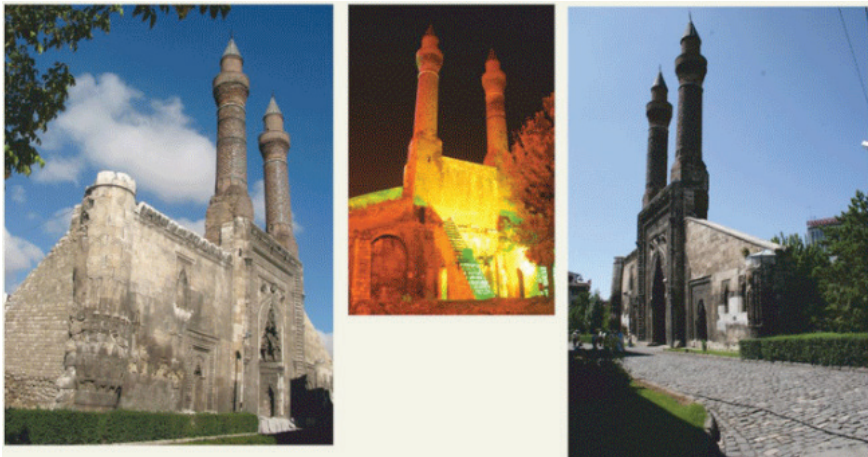
Mimari özellikleri ve dikkat çekici yapısıyla Sivas Çifte Minareli Medrese daima ilgi odağı olmuştur denilebilir (Bekmez, 2017). Taç kapısında yer alan kitabeye göre medrese 1271 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Medresenin ne zaman terk edildiğiyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Evliya çelebi Sivas şehrini ziyarete gelmiş ancak seyahatnamesinde çifte

minareli medrese ile ilgili bir görüş bildirmemiştir (Dağlı ve Kahraman, 2006, s. 272-273). Yapının uzun zaman önce medrese işlevini yitirdiği düşünülmektedir. Yapının ön kısmı muhtelif zamanlarda restorasyona tabi tutulmuş, bu sebeple günümüze kadar büyük ölçüde ayakta kalabildiği ifade edilmektedir. 19'uncu yüzyılda minare peteklerinin tahribata uğramadığı açıkça görülebilse de zaman içerisinde minare peteklerinin zarar gördüğü ifade edilmektedir (Bkz. Fotoğraf 8).

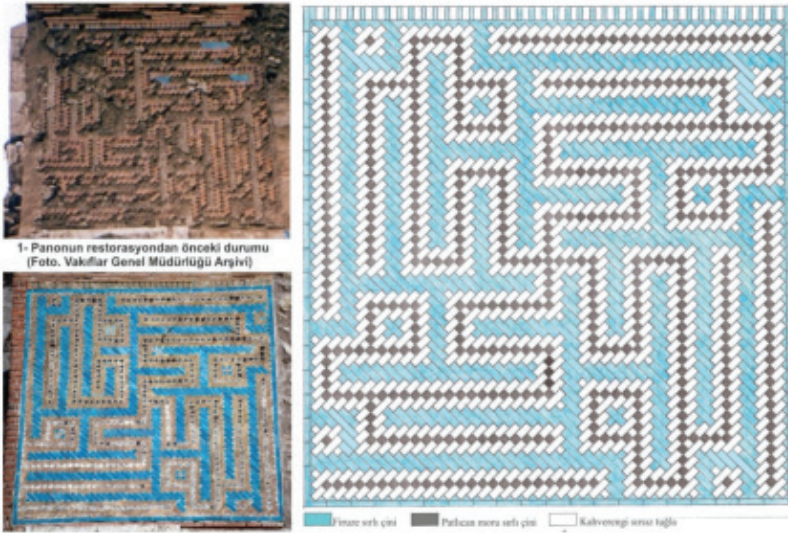
Fotoğraf 8. Sivas Çifte Minareli Medresenin farklı yıllara ait görüntüsü (Bekmez, 2017, s. 12)

1946 yılına geldiğimizde ise, yapının minarelerinin restore edildiği, 1972 yılında düşen bir yıldırım sonucunda minare gövdesinde çatlakların meydana geldiği ve bu hasarın onarımının Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapıldığı, arkeolojik çalışma kapsamında 1963-1965 yılları arasında Prof. Dr. Haluk Karamağaralı başkanlığında kazıların gerçekleştirildiği dile getirilmektedir (Bekmez, 2017). Son onarımın 2010 yılında gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 9. Sivas Çifte Minareli Medrese (Kaynak: Sivas İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.)

Yapının kesme taş ile inşa edildiği gözlemlenmektedir. Taç kapının hemen arkasından başlayacak şekilde çifte minare yükselmektedir. Minarelerin ise tuğladan inşa edildiği söylenebilir. Minare gövdelerinin silindirik oluşu ve mukarnas detaylar göze çarpmaktadır. Minare ayrıca, petek, şerefe ve konik külahtan meydana geldiğini söylemek mümkündür. Sol tarafta yer alan minare (kuzey minare) kaidesi tuğla ile örüldüğü görülmektedir. Söz konusu kaide üzerinde dikdörtgen, kareye yakın bir pano yer aldığı ifade edilmektedir. Panoların patlıcan ve firuze moru sırlar ile işlendiği gözlemlenebilmektedir. Geometrik yazı stili ile “Allah” yazıldığı ifade edilmiştir. Ancak “Allah” yazısı panonun dört tarafına da işlenmiştir (bkz. Fotoğraf 10) ifade edilmektedir.⁶ 2008 yılında yapılan muhtelif onarımlar neticesinde eski çiniler tamamlanmasa da bazı eksiklikler hala göze çarpmakta olduğu dile getirilmiştir. Minare kaidesinde yer alan panolar üzerindeki geometrik desenler belirli bir sistem dahilinde işlenmiştir ve ustalık gerektiren detaylar olduğu göze çarpmaktadır. Öyle ki, yazılar 60 derecelik bir eğimle 2 sıra halinde işlenmiştir. Allah yazının daha belirgin bir şekilde gözükmesi amacıyla, sırsız tuğlaların örüldüğü alanda mevcut boşluklara patlıcan moru rengindeki sırlarla doldurulduğu görülebilmektedir. Bu alan dışında kalan yerlerde ise, tuğlalar sola yatık vaziyette eğim efekti verilerek ve firuze sırlı çinilerle zenginleştirilmektedir. Burada dikkat çeken bir onarım hatası olduğu ileri sürülmüş, firuze sırlı çiniler ile tuğlaların aksi yönlerde birbirlerinin aksi yönlere doğru bakması gerekirken, günümüzde aynı yöne bakmaları bir hata olarak değerlendirilmektedir (Bekmez, 2017).

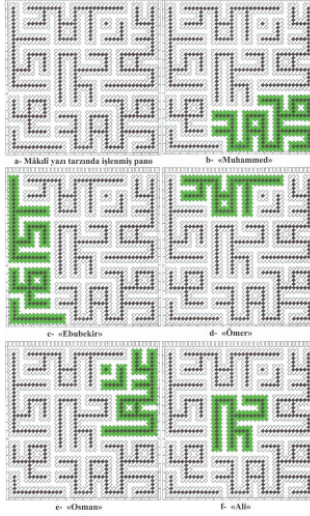

Fotoğraf 10. Minare Kaideleri Üzerindeki Panolar (Bekmez, 2017)

Kaidelerin üst bölümlerine baktığımızda ise, pabuçluk kısımlarına gelmeden hemen önce firuze çini ve sırlı tuğlalarla ile düzenlenen bir alan

6 Detaylı bilgi için bkz. Bekmez, 2017, s. 211.

göze çarpmaktadır. Bu süslemeler yapının güney ve doğu cephelerinde yer aldığı ifade edilmektedir. Restorasyon sırasında, sağ tarafta yer alan süslemelerin işlenmeden bırakıldığı tahmin edilmektedir. Çünkü yapının orijinalinde bir tarafın süslenip diğer kısmın süslenmemesinin olası olmadığı değerlendirilmektedir.

Şekil 1. Güney minare kaidesinde yer alan geometrik süslemelerin çözümü
(Kaynak: Bekmez, 2017)

Her iki minare kaidesinin güney ve kuzey taraflarında dikkat çekici süslemeler yer almaktadır (bkz. Fotoğraf 11). Pano üzerindeki yer alan madalyon yapısı, madalyonun etrafındaki yer alan geometrik süslemeler ve madalyonu çevreleyen bordür üzerindeki çokgen süslemeler ciddi onarımlar neticesinde bugünkü görünümüne kavuşmuştur denilebilir. Yapı üzerindeki bazı tahribatlar geri dönüşü olmayacak şekilde kalıcı hale geldiği dile getirilmiştir.

Fotoğraf 11. Kuzey ve Güney Süslemeleri (Kaynak: Bekmez, 2017)

Minarede bahsedilen pabuç kısmı, silindirik gövdeye geçişi sağlayan kısım olarak tanınmaktadır (Gök, 2019, s. 216). Silindirik gövdeye geçiş noktasında 12 adet sivri kemerli nişlerin ilgi çekici olduğunu söylemek mümkündür (bkz. Fotoğraf 12). Nişlerin iç kısımların geometrik bitkisel süslemelerin varlığı kısmen görülebilse de bu kısımlarda da yaşanan tahribatlar, süslemelerin görünmesine engel olduğu söylenebilir. Niş iç kısımlarında görülen geometrik süslemelerin içinde siyah renkli palmetler günümüzde görülebilmektedir.⁷

Fotoğraf 12. Niş Süslemeleri (Kaynak: Bekmez, 2017)

Medresenin minareleri, tuğlalar ve çinilerin kurduğu bir ahenk ile tamamen motiflerle işlenmiştir demek mümkündür. Tuğlalara baktığımızda dikdörtgen ve kare formlarını görüldüğü ifade edilmektedir. Mor renkli çinilerin kare formunda işlendiği dikkat çekmektedir. Mor renkli çinilerin ortaya çıkardığı “Muhammed” ismi özellikle vurgulanmıştır (Gök, 2019, s. 217). Yapının bu bölümü de tıpkı diğer bölümler gibi zaman içerisinde tahribata uğradığı, yapılan restorasyon ve onarımlar sonucunda bazı formların ve süslemelerin tekrardan gün yüzüne çıkartıldığı anlaşılmaktadır (Bkz. Fotoğraf 13).

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Mülayim, 1976, s. 148-149.

Fotoğraf 13. Silindirik Gövde ve Süslemeler (Bekmez, 2017)

Günümüzde yapının büyük bir bölümü sağlam olarak ulaşamadığı görüle de çinilerle süslü medrese minarelerinin yapıya ayrı bir hava kattığını söylemek mümkündür. Taç Kapının üzerinde yer alan motiflerin Anadolu’da sadece 13’üncü yüzyılın ortalarında görüldüğü bildirilmektedir (Yavaş, 2015, s. 218-219). Minare kaideleri ile taç kapının bütünleşik formda olduğu söylenebilir. Medrese minarelerinin üzerindeki işçiliğin çok itinalı bir şekilde işlendiği gözlemlenmektedir ki, işlenen çini ve tuğlaların diziliş biçimi adeta minare üzerine giydirilmiş bir elbiseyi andırdığı söylenmektedir (Bekmez, 2017).

3.4. Caca Bey Medresesi ve Türbesi

1272 yılında, Kırşehir emiri olan Nurettin Cibril bin Caca Bey tarafından bir gözlemevi medrese formunda inşa ettirilmiştir.⁸ Kesme taşın inşa edildiği ve kare planlı oluşu ilk göze çarpanlar arasında yer almaktadır denilebilir. Yapıda, hemen kuzey giriş taç kapısının üzerinde bir kitabe görülebilmektedir (Bkz. Fotoğraf 14). Medrese de yer alan kitabenin sülüs⁹ yazı tipiyle Arapça olarak yazıldığı anlaşılmaktadır (Bkz. Fotoğraf 15). Medresenin taç kapısında sadece Arapça değil aynı zamanda Farsça bir kitabe görmekte mümkündür. Kitabenin İlhanlı dönemindeki vergi uygulamalarını konu edindiği ifade edilmektedir (Ocak ve Tanyeli, 2016, s. 149). Arapça kitabenin “Besmele” ve “Nahl suresi” 90.ayetten¹⁰ oluştuğu bildirilmektedir.¹¹ Hemen alt kısmında ise Âl-i İmrân suresinin 18.ve 19. Ayetlerini¹² işlendiği anlaşılmaktadır.

8 Detaylı bilgi için bkz. Kırşehir Valiliği, t.y.

9 Sülüs yazı tipi detaylı bilgi için bkz. Dere, 2019.

10 Nahl Suresi 90. ayet tefsiri için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.a.

11 Detaylı bilgi için bkz. Walter, 1947.

12 Âl-i İmrân Suresi 18 ve 19. ayetlerin tefsiri için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.b.

Fotoğraf 14. Kuzey Taç Kapı (Kaynak: Fikriyat, 2019)

Fotoğraf 15. Sülüs Yazı Örneği (Kaynak: Serin, t.y.)

Medreseye dıştan bakıldığında, günümüzde minare olarak kullanıldığı ifade edilen kulenin medreseden ayrı olarak inşa edildiği görülebilmektedir. Kulenin, yapının medrese olarak kullanıldığı dönemde bir gözlem kulesi olabileceği rivayet edilmektedir. İki eyvanlı kapalı avlulu medreseler sınıfına girdiğini söylemek mümkündür. Ancak kapalı avlu formatında, dört eyvanlı olarak kabul eden kaynaklarda bulunmaktadır (Şimşek, 2006, s. 25). Taç kapısının iki renk taştan “mukarnas kavsaralı” olduğu gözlemlenmektedir. Yapı ilginç işlemleriyle Anadolu’daki birçok yapıdan ayrılmaktadır. Ana eyvanda yer alan küre ve koni detayları ile oluşturan sütunlar buna örnek verilebilir. Bununla birlikte Taç Kapı üzerinde kapıya yakın olan bölümlerde güneş ve ayı simgelediğine inanılan iki işlemeli küre yer almaktadır. Kürelerin hemen üzerinde ise sağda ve solda olmak üzere, “ekvator çizgisi” ve “eksen eğikliğini” sembolize ettiği ifade edilen iki kabara bulunmaktadır (bkz. Fotoğraf 16). Dış mimaride ilgi çeken bir diğer unsur, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde yer alan “füze” formunda yapıya bitişik inşa edilen yapılar olduğu söylenebilir (bkz. Fotoğraf 17). Bu formlar bir kaide üzerine oturtulmuş, kaideden gövdeye geçilen bölüm farklı motiflerle işlenmiş, silindirik gövde bitimine ise konik bir başlık eklenmiştir. Yapının dış kısmında, bu tip füze biçimli formun üç tane olduğu gözlemlenmiştir. Ana giriş kapısının sağında ve solunda yer alan kıvrımlı sütunların ilgi çekici olduğu dile getirilmektedir.

Fotoğraf 16. Taç Kapı Detayları (Kaynak: Sevgi Pınarı, 2012)

Fotoğraf 17. Füze Biçimli Yapı (Kaynak: Fikriyat, 2019)

Füze biçimli yapılardan birisi, Caca Bey türbesine bitişik olarak inşa edilmiştir. Türbe yapısı her ne kadar ana yapıdan ayrı gibi dursa da hem medrese içerisinden hem de yapının dışında yer alan altı basamaklı merdivenlerden giriş yapılabildiği ifade edilmiştir. Türbe Kare kaide çokgen yapı bir gövdeye sahip olmakla birlikte yukarı doğru pahlanarak çatı kısmını piramidal külah ile örtülmüş olduğu görülebilmektedir. Türbe penceresi küçük bir mihrabı andırmaktadır. Üzerinde bulunan küçük kitabede “bu dünyada her şeyin fani olduğu, dünyanın sadece bir duraktan ibaret olduğu” yazmaktadır (Şimşek, 2006). Medreseye taç kapıdan girdikten sonra

tonozlu bir yapıdan geçilir ve ana meydan olarak adlandırılan orta alana varılır (Şimşek, 2006). Yapının iki katlı olmasından mütevellit, girişteki tonozlu yapının bitiminde hemen sağda merdivenler yer almakta, merdivenlerle üst kata çıkıldığında biri büyük biri küçük iki oda ile karşılaşmaktadır. Büyük olan orta alana açılan bir penceresinin bulunduğu ifade edilmektedir (bkz. Fotoğraf 18-19).

Fotoğraf 18. Büyük Odanın Penceresi (Kaynak: Şimşek, 2006)

Fotoğraf 19. Pencereden Meydanın Görünüşü (Kaynak: Şimşek, 2006)

Yapının meydan olarak adlandırılan kısmında, orta kubbenin tam düşey ekseninde kalacak şekilde bir kuyu yer almaktadır. Günümüzde kuyunun üzerinde bir süs çeşmesi yer almaktadır (Şimşek, 2006). Medrese bir ana eyvan ve 3 yan eyvandan oluştuğu ifade edilmiştir (Şimşek, 2006). Yan eyvanların birisi güney, diğer iki kısmı doğu ve kuzeyde konumlanacak şekilde inşa edilmiştir. Güneye bakan eyvan kısmında bir mihrap bulunmaktadır, Güney yan eyvanında iki adet sütun göze çarpmaktadır. Sütun başlıklarının “Korint” üslubunu anımsattığı söylenebilir (bkz. Fotoğraf 20-21)

Fotoğraf 20. Güney Eyvan (Kaynak: Şimşek, 2006)

Fotoğraf 21. Eyvan Sütunu (Kaynak: Şimşek, 2006)

Ana eyvanda toplamda büyük ve küçük boyutta beş oda bulunmaktadır. Bu odaların dönemin öğrencileri tarafından kullanıldığı yorumu yapılmaktadır. Odaların hepsinin sivri tonozlu olması göze çarpmaktadır. Ayrıca her odanın içinde daha fazla ışık alması amacıyla olduğu düşünülen 45 derecelik içeri doğru duvar açıklıkları yer almaktadır. Medresenin sade bir tasarımı olduğu düşünülmektedir (Şimşek, 2006, s. 81).

Minare kısmında baktığımızda ise, kaidesinin kesme taştan ve kare biçiminde olduğu görülebilir. Kaideden silindirik gövdeye çıktıkça, kırmızı ve kahverengi renklerin kombine edildiği, sırlı tuğlalardan örüldüğü gözlemlenmektedir. Minarenin ana yapıdan 22 cm açıklıkta inşa edildiği ifade edilmektedir. Minarenin şerefe kısmının konsol çalışması adı altında yapıldığı dile getirilmektedir. Bunun dışında minare gövdesine baktığımızda, belirli bir bölüme kadar tuğlaların yuvarlak form oluşturacak şekilde dizildiği görülürken, belirli bir yükseklikten sonra zikzak görüntüsü elde

edilecek şekilde bir dizim yoluna gidildiğini söylemek mümkündür. Kule-
nin petek kısmının ana gövde ile orantısızlığının dikkat çekici olduğu dile
getirilmektedir. Ancak en başında medrese binasının cami olarak kullanıl-
madığı, yani kulemin minare amacı güdülerek yapılmadığı konusuna da
vurgu yapılmaktadır. Yapının bu bölümünün bir gözlem kulesi olabileceği
değerlendirilmektedir (bkz. Fotoğraf 22)

Fotoğraf 22. Bugün minare olarak kullanılan kule (Kaynak: Şimşek, 2006)

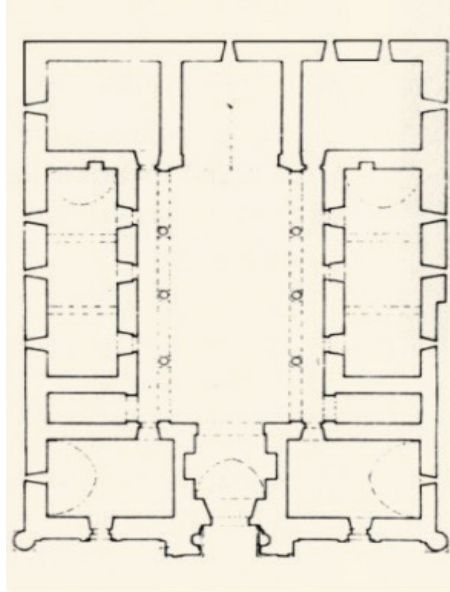
3.5. Erzurum Yakutiye Medresesi

Minare kısmında baktığımızda ise, kaidesinin kesme taştan ve kare bi-
çiminde olduğu görülebilir. Kaideden silindirik gövdeye çıkıldıkça, kırmızı
ve kahverengi renklerin kombine edildiği, sırlı tuğlalardan örüldüğü gözlem-
lenmektedir. Minarenin ana yapıdan 22 cm açıklıkta inşa edildiği ifade edil-

mektedir. Minarenin şerefe kısmının konsol çalışması adı altında yapıldığı dile getirilmektedir. Bunun dışında minare gövdesine baktığımızda, belirli bir bölüme kadar tuğlaların yuvarlak form oluşturacak şekilde dizildiği görülürken, belirli bir yükseklikten sonra zikzak görüntüsü elde edilecek şekilde bir dizim yoluna gidildiğini söylemek mümkündür. Kulenin petek kısmının ana gövde ile orantısızlığının dikkat çekici olduğu dile getirilmektedir. Ancak en başında medrese binasının cami olarak kullanılmadığı, yani kulenin minare amacı güdülerek yapılmadığı konusuna da vurgu yapılmaktadır. Yapının bu bölümünün bir gözlem kulesi olabileceği değerlendirilmektedir.

3.6. Amasya Darüşşifası

Amasya Yakutiye Mahallesinde yer almaktadır. Kitabesinde yer alan bilgiye göre 1308 yılında Olcayto Sultan'ın eşi İlduş Hatun'un kölesi olan Anber Abdullah tarafından inşa ettirilmiştir (Amasya Valiliği, t.y.). Taç kapısı üzerinde tek sıra olduğu gözlemlenen bir kitabe yer almaktadır. Kitabede Sultan Olcayto ve eşin İlduş Hatun ile ilgili övgü ve temenni dolu sözler yer almaktadır (Acıduman, 2010, s. 13). Darüşşifanın mimarının kim olduğuna dair bir kaynak bulunmadığı ifade edilmektedir. Darüşşifa vakfiyesinin 1312 yılına ait olduğu bildirilmiştir.¹³ Giriş eyvanından girdikten sonra karşımıza ana eyvan çıkmaktadır. Dikdörtgen avlunun uzun kenarlarının paralel olarak revaklar inşa edilmiş ve bu revakların arkasında da dönemin mekânlarının yer aldığı görülmektedir. Genel hatlarıyla iki eyvanlı bir yapı olduğunu söylemek mümkündür (Bkz. Fotoğraf 23-24).

Fotoğraf 23. Darüşşifa Planı (Kaynak: Cantay, t.y.)

13 Detaylı bilgi için bkz. Cantay, t.y.

Fotoğraf 24. Dariüşşifa Avlusu ve Revaklar (Kaynak: Cantay, t.y.)

Batıdaki giriş kapılarının doğudaki giriş kapılarından farklı olduğu ifade edilmiştir. Aralarındaki farklılık duvarların örgü dokularındaki farklılıktan kaynaklandığı dile getirilmektedir. Yapıda dikkat çeken bir başka mimari özelliğin ise, köşe mekânlarının beşik tonozla örtülmüş olmasıdır denilebilir. Taç kapıya yakın olan mekanlardaysa batıya açılan pencereler ayrıca özellik arz etmektedir. Yay kemerli taç kapısı mukarnaslıdır. Kapının sağında ve solunda sütun süslemeleri yer almaktadır. Bununla birlikte, taç kapı bordürlerinde tüm Selçuklu yapıları ve İlhanlı yapılarında görebildiğimiz geometrik desen süslemeleri yer almaktadır. Taç kapının sağında ve solunda mukarnaslı pencere nişlerinin yapıya ayrıca güzellik kattığını söylemek mümkündür. Taç kapı portalının cepheye hâkim duruşu göze çarpmaktadır. Hâkim duruşu sınırlamak amaçlı olduğu düşünülen, yapının köşe kısımlarında birer adet silindirik kule bulunmaktadır. Bu kuleler aynı zaman simetrik bir duruş sergilemektedir. Portal kısmı muntazam kesilmiş taşlarla örüldüğü göze çarpmaktadır. Yapının diğer kısımları ise özensiz örme biçimiyle yapıya hoş bir görüntü katmadığı söylenebilir. Doğu, batı ve kuzey cepheleri bir payanda ile desteklenmiş ve günümüzde orijinalliğini kaybettiği gözlemlenebilmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

İlhanlıların günümüze kadar ulaşan estetik değeri çok yüksek mimari eserler bıraktığı göze çarpmaktadır. Görüldüğü üzere bu mimari yapıların büyük çoğunluğu Selçuklu mimari eserleri ile çok fazla benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Bu durumun sebebi olarak ise İlhanlılardan önce Selçuklu kültürünün Anadolu topraklarında var olduğunun ileri sürülmesidir. Öyle ki, Anadolu coğrafyasında yer alan ve günümüze ulaşan eserler, İlhanlı eserleriyle karşılaştırıldığında ciddi derece de benzerliklerin göze çarptığı görülebilmektedir. Genel olarak İlhanlı eserleri incelendiğinde, hayvan

figürleri, geometrik desenler, bitki ve çiçek motifleri göze çarpmaktadır. Bu motiflerin bir kısmının Türk kültürünün, uzak doğu kültürleriyle etkileşimleri neticesinde Anadolu topraklarına kendine yer bulduğu düşünülmektedir. Bu desenlerde genel olarak toplumların inanış biçimlerinin, dini görüşlerinin ve yaşayış biçimlerinin kültür varlıklarına yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır diyebiliriz. Buna örnek olarak ise Hüdavend hatun türbesinde yer insan başlı kuş rölyeflerinin ölümden sonra göğe yükselişini ifade etmesi bu duruma en güzel örneklerden birisi olarak gösterilebilir. Bazı hayvan figürlerinin on iki hayvanlı Türk takviminde yer almamasına rağmen, Türk mimari eserlerinde karşımıza çıkması, yapıları inşa eden mimarların uzak doğu kültüründen etkilendiği iddiasını güçlendirmektedir. Günümüze kadar ulaşan bu yapılar Türk toplumunun kültür ve turizm varlıklarıdır. Bu kültür ve turizm varlıklarının usulüne uygun olarak korunması ve restore edilmesi elzemdir. Yapıların bütününe baktığımızda, muhtelif zamanlarda bakım ve onarım faaliyetine maruz bırakıldığı anlaşılmaktadır. Ancak ne yazık ki hatalı uygulamalar, bilgi yetersizliği, nitelikli insan sayısının yetersiz olması sebebiyle birçok mimari yapının zarar gördüğünü ve orijinalliğini kaybettiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

5. Kaynakça

- Acıduman, A. (2010). Darüşşifalar bağlamında kitabeler, vakıf kayıtları ve tıp tarihi açısından önemleri - Anadolu Selçuklu darüşşifaları özelinde. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63(1), 9-15.
- Akçay, İ. (1965). Yakutiye medresesi. *Vakıflar Dergisi*, (6), 147-152.
- Amasya Valiliği. (t.y.). *Darüşşifa (bimarhane)*. Erişim adresi: <http://www.amasya.gov.tr/darussifa-bimarhane>
- Bekmez, A. (2017). Sivas'ta siyasi ortamın mimariye yansımalarına bir örnek: Gök Medrese-Çifte Minareli Medrese. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 447-470.
- Bingöl, Z. (2007). *Gelenekten evrensele Anadolu'da inanç turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Biray, N. (2009). 12 hayvalı Türk takvimi, zamana ve insana hükmetmek. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (39), 671-682.
- Cantay, G. (t.y.). *Amasya dârüşşifâsı*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/amasya-darussifasi>
- Çelik, A. (2008). Sungurbey Camii (Niğde) dogu ve kuzey taç kapılarındaki figürlerin ikonografik değerlendirmesi. *Sanat Dergisi*, (13), 1-16.
- Çoruhlu, Y. (1993). *Türk sanatında görülen hayvan figürlerine "gök ve yer" sembolizmi açısından bir bakış*. Uluslararası 3. Türk Kongresi Bildirileri, 25-29 Eylül 1993, Ankara.
- Çoruhlu, Y. (2003). Türk Hayvan Takvimi'nde yıl sembolü olan hayvanların Türk sanatı ve sembolizmdeki yeri. *Dergi@Net*, 1.
- Dağlı, Y. & Kahraman S. A. (2006), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*. C. 3, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demir, M. Ş. (2017). Rumlaşan Selçuklular sahte ricatı unuttu: Köseadağ Savaşı (3 Temmuz 1243). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(12), 229-247.
- Dere, Ö. F. (2019). *Yeni başlayanlar için hat sanatı sülüs yazı metodu*. 4. Baskı, İstanbul: İnkilab Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.a). *Kur'an-ı Kerim: Nahl Suresi-90. ayet tefsiri*. Erişim adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/1991/90-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.b). *Kur'an-ı Kerim: Âl-i İmrân Suresi-18. ve 19. ayetlerin tefsiri*. Erişim adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%821-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/311/18-ayet-tefsiri>

- Doğan, N. Ş. (2013). Niğde'deki Türk dönemi (13.-15.yy) yapılarında Taç kapı-mihrap tasarımı ve bezeme ilişkisi. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 115-140.
- Evis, A. (2014). Hüseyin Nihal Atsız'ın romanlarında fantastiğin izleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(11), 13-36.
- Fikriyat. (2019). *Cacabey Medresesi hakkında 15 bilgi*. Erişim adresi: <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/cacabey-medresesi-hakkinda-15-bilgi>
- Gök, S. (2019). Sivas Çifte Minareli Medrese'nin minarelerindeki tuğla ve çini süslemeler üzerine yeni öneriler. *Art-Sanat Dergisi*, (12), 205-222.
- Gömeç, S. (1998). Şamanizm ve eski Türk dini. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (4), 34-44.
- Hacıgökmen, M. A. (2012). Türkiye Selçuklu sultanlarının kitabelerde geçen bazı unvanları ve bunların Selçuklu siyasetine yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 173-190.
- Kırşehir Valiliği. (t.y.). *Cacabey Medresesi*. Erişim adresi: <http://www.kirsehir.gov.tr/cacabey-medresesi> (Erişim Tarihi: 13.11.2020).
- Kocaman, İ., Kazaz, İ., & Okuyucu, D. (2018). Tarihi Erzurum Yakutiye Medresesi'nin yapısal davranışının incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi-Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 20(58), 36-51.
- Korat, G. (2018). *Taş kapıdan taç kapıya Kapadokya*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Mülayim, S. (1976). Selçuklu palmet motiflerinin tipolojisi. *Anadolu*, (20), 141-153.
- Niğde İl Kültür Turizm Müdürlüğü. (t.y.a). *Camiler*. Erişim adresi: <https://nigde.ktb.gov.tr/TR-177879/camiler.html>
- Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (t.y.b). *Türbeler*. Erişim adresi: <https://nigde.ktb.gov.tr/TR-177877/turbeler.html>
- Ocak, Z. İ. & Tanyeli, G. (2016). Kırşehir Cacabey Medresesi ve onarımları. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (21), 145-170.
- Önder, M. (1960). Selçuklular ve Artukoğullarından çift başlı kartal. *Türk Yurdu*, (4).
- Öney, G. (1969). *Anadolu Selçuk sanatında ejder figürleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkarıcı, M. (2001). *Niğde'de Türk mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Serin, M. (t.y.). *Sülüs*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sulus>
- Sevgi Pınarı. (2012). *Uzay araştırma merkezi Cacabey Camii*. Erişim adresi: <http://www.sevgipinari.org/yer-ve-kisi-tan-t-m/yer-tan-t-m/120-uzay-arast-rma-merkezi-cacabey-camii-2.html>

- Sivas İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (t.y.). Çifte Minareli Medrese. Erişim adresi: <https://sivas.ktb.gov.tr/TR-272609/cifte-minareli-medrese.html> <https://sivas.ktb.gov.tr/TR-278564/muzeler--orenyerleri.html>
- Sönmez, A. ve Söğütlü C. (2008). Kündekari tekniğinde yapılmış ahşap panelerin boyutsal değişimlerinin belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(2), 349-356.
- Şimşek, A. (2006). *Cacabey ve medresesi*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği Envanteri.
- Turan, O. (2008). *Selçuklu tarihi Türk-İslam medeniyeti*. 8. Baskı, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Walter, R. & Sayılı, A. (1947). *Türk Tarih Kurumu adına Kırşehir'de Cacabey Medresesinde yapılan araştırmanın ilk kısa raporu*. Ankara: TTK.
- Yavaş, A. (2015). *Anadolu Selçuklu Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin mimari eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Zengin, C. (2020). *Harezmşahlar ve Celaleddin Harezmşah*. İstanbul: Bilge Oğuz.

BÖLÜM 5

ULUÇAY HAVZASI'NIN (ALAÇAM-SAMSUN) JEOMORFOLOJİSİ¹

*Tamer ÖZLÜ²
İrfan ÇİÇEK³*

1 Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı Dr. Öğr. Üyesi Tamer ÖZLÜ danışmanlığında İrfan ÇİÇEK tarafından tamamlanan “Uluçay Havzası'nın (Alaçam-Samsun) Jeomorfolojisi” başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

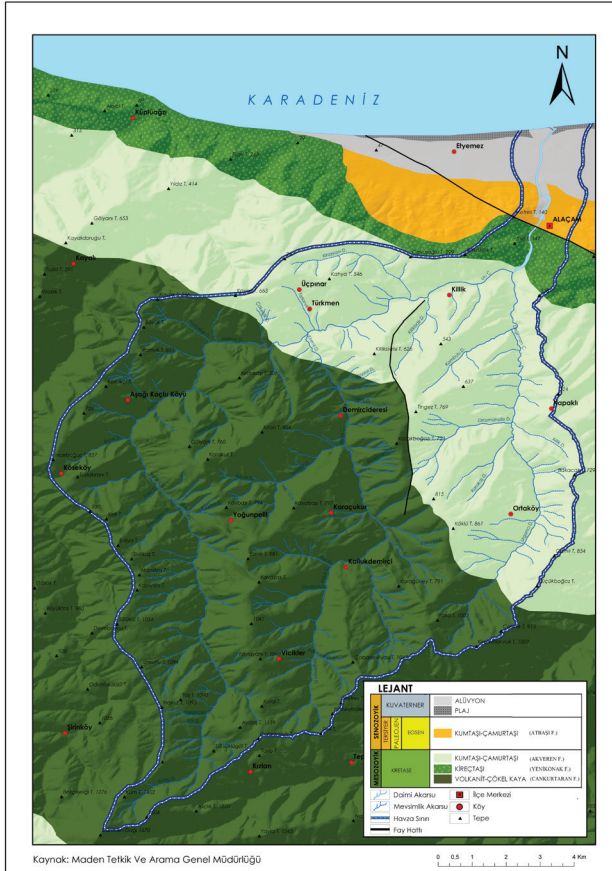
2 Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun, Türkiye. tamero@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8847-7967

3 Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Samsun, Türkiye, cicekirfan55@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1877-0412

Çalışma kapsamında CBS ve Uzaktan Algılama yöntemlerinden yararlanılarak literatür taraması ve arazi çalışmaları yapılmıştır. Harita Genel Komutanlığı'ndan 1/25000 ölçekli topografya haritaları alınıp CBS programıyla sayısallaştırılarak çeşitli haritalar üretilmiştir. ArcGIS 10.4 yazılımı kullanılmıştır. Ek olarak Google Earth Pro, Microsoft Office Excel, Paint 3D programlarından yararlanılmıştır. Araştırmada coğrafi yer belirleme aleti (GPS), fotoğraf makinesi, kameralı cep telefonu, pusula gibi aletler kullanılmıştır. Arazi çalışmaları sırasında kayaç, bitki ve toprak örnekleri alınarak incelenmiştir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden alınan iklim özelliklerini gösteren rasat verileri, MTA Genel Müdürlüğü'ne ait jeoloji haritaları, DSİ Genel Müdürlüğü'ne ait akarsu akım verilerinden ve Google Earth programına ait görüntülerden yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Jeolojik Özellikler

Şekil 2. Çalışma alanı ve çevresinin jeolojik haritası

Çalışma sahasındaki en eski ve en geniş alan kaplayan formasyon Mestrihtiyen yaşlı Cankurtaran formasyonudur. Cankurtaran formasyonu çalışma alanının güneyinde çok geniş bir alan kaplar (Şekil 2). Birim türbiditik, kumtaşı, marn, çamurtaşı ve miltaşı, kireçtaşı ve kumlu kireçtaşlarından oluşmuştur (Foto 1). Katman tabanlarında kaval ve oluk yapıları, yük kalıpları, katman içlerinde Bouma (1962) istifleri yaygın olarak gözlenir. Cankurtaran formasyonu şelf ilerisi bir ortamda çökelmiştir (Gedik, 1983). Çalışma alanının kuzeyinde kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzanan Akveren formasyonu yer alır (Şekil 2). Fosil içeriğine göre Üst Kretase-Paleosen yaşında olduğu tespit edilmiştir. Beyaz renkli, kireçtaşı, kumlu kireçtaşı ve marn ardalanmasından oluşan kalsitürbidit bir istiftir. Katman tabanlarında tortul yapılar, katman içlerinde ise Bouma (1962) türbidit istifleri yaygın olarak gözlenir. Akveren formasyonu, altındaki Cankurtaran ve üzerine gelen Atbaşı formasyonu ile tedricî geçişli ve uyumludur (Gedik, 1983). Çalışma alanının kuzeydoğusunda Yenikonak formasyonu bulunur (Şekil 2). Fosil içeriğine göre yaşı Lütésiye'dir. İnce kumtaşı katmanları içeren marn ve şeyllerden oluşmuşlardır. Üst kısımlarında yer yer Nummulitesli kireçtaşı merccekleri gözlenir. Ayancık üyesi ile düşey ve yanal geçişlidir (Gedik, 1983). Atbaşı Formasyonu kırmızı ve boz renkli kireçtaşı ve kumtaşı arakatmanları içeren marnlardan oluşmuştur. Alt sınırı Akveren formasyonu ile uyumlu geçişlidir. Üst sınırını ise Yenikonak formasyonu paralel uyumsuzlukla örter. İçerdiği fosillere göre yaşı Paleosen-İpresiyen'dir (Gedik, 1983). Alüvyonlar akarsu boyunda ve Kızılırmak deltasının bir uzantısı konumunda olan kıyı kesimde görülür (Şekil 2). Alaçam ilçe merkezinden başlayarak akarsuyun denize döküldüğü yere kadar olan kısımda yaygın olarak bulunur (Foto 2). İçerisinde kum, kil, silt, mil ve çakıl gibi unsurlar bulunur.

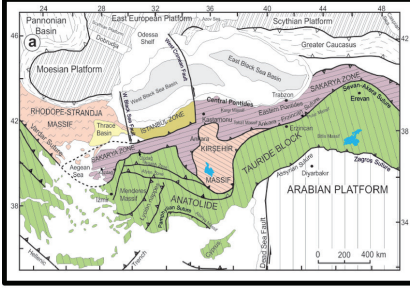
Foto 1. Cankurtaran Formasyon istifleri (Aşağıkoçlu köyü yakınları)

Foto 2. Uluçay kıyısında Yeni Alüvyon sahası

Çalışma sahası Pontidler tektonik birliği içinde orta pontidlerde Sakarya zonu üzerinde yer alır (Şekil 3). Alpin orojenik hareketlerinden etkilenerek çeşitli faylar ve kıvrımlı yapılar oluşmuştur. Çalışma sahasında Kretase'den Kuaterner'e çeşitli yaş ve özelliklerde formasyonlar bulun-

maktadır. Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın aktif durumda olması çalışma alanı ve çevresinde çeşitli tektonik hareketlere deformasyonlara neden olmaktadır. Çalışma sahası içerisinde aktif fay durumunda olan Erikli fayı bulunmaktadır. KB-GD doğrultusunda uzanan bu fay bindirme fayı özelliği göstermektedir. Uzunluğu yaklaşık 85 km'dir. Karadeniz kıyı çizgisine paralel olarak uzanan Erikli fayının düzlemi $45^{\circ} - 85^{\circ}$ arasında değişen eğimlerle güneybatıya dalımlıdır (Şenel, 2011). Erikli fayı Bafra üzerinden gelip Taşkelik, Sancar, Gökçeboğaz köylerini takip ederek Alaçam ilçe merkezinden geçip Etyemez köyünden Karadeniz'e kadar uzanır.

Şekil 3. Türkiye'nin tektonik birlikleri haritası (Saatçi & Aslan, 2018)

Şekil 4. Samsun ilinin tektonik hatları ve deprem bölgeleri (Zeybek & Yılmaz, 2016)

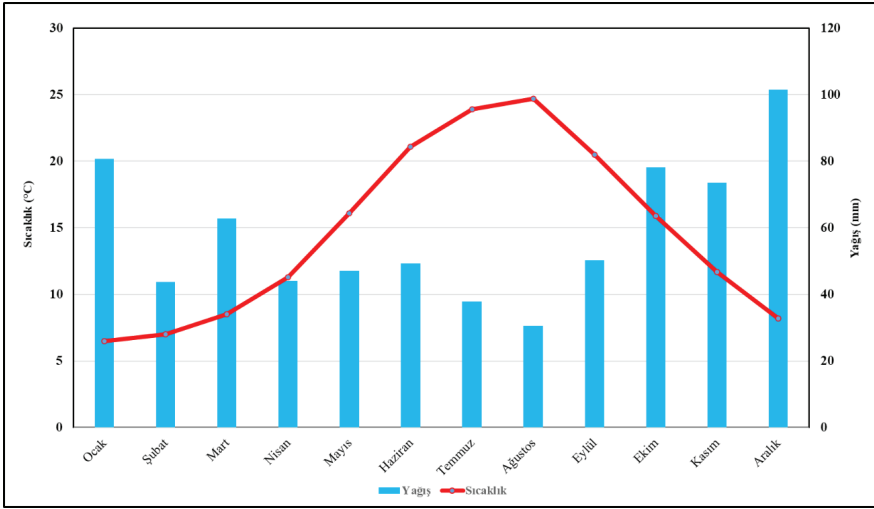
Çalışma sahası Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın kuzeyinde yer alır. Çalışma sahasının tamamı 2. ve 3. Derece deprem kuşağı üzerinde yer alır (Şekil 4). Sahada bu zamana kadar yıkıcı bir deprem tespit edilmemiştir. Çalışma sahasını etkileyen en büyük deprem 26 Kasım 1943 tarihinde meydana gelen Mercalli ölçeğine göre 7.2 büyüklüğündeki Ladik depremidir. Ladik Depremi, Uluçay Havzası'na yakın Bafra ve Vezirköprü ilçelerinde hasar ve ölümlere neden olurken Uluçay Havzası'nı çok fazla etkilememiştir.

3.2. İklim Özellikleri

Uluçay Havzası'nın iklim özelliklerini ortaya koyabilmek için Uluçay'a yaklaşık 3 km mesafede bulunan Göçkün köyündeki meteoroloji istasyonuna ait veriler kullanılmıştır. Bu meteoroloji istasyonuna ait veriler 2005-2018 yıllarını kapsamaktadır. Uluçay Havzası'nın iklim özelliklerini ortaya koyabilmek için 14 yıllık süre yeterli olmamakla birlikte Uluçay Havzası'na en yakın meteoroloji istasyonu olması sebebiyle tercih edilmiştir. Uluçay Havzası'na bir diğer yakın istasyon Bafra meteoroloji istasyonunun 49 yıllık verileri olmasına rağmen havza alanına uzak olduğu için tercih edilmemiştir. Alaçam meteoroloji istasyonundan sıcaklık, yağış, nem ve rüzgâr ölçümleri yapılmakta olup, havzanın iklim özellikleri bu verilere göre belirlenmiştir.

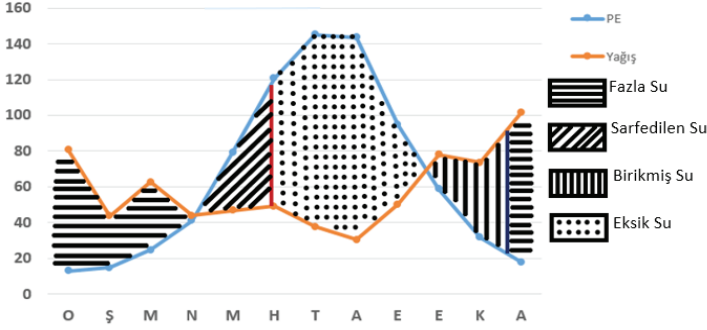
Alaçam Meteoroloji İstasyonunun verilerine göre yıllık ortalama sıcaklık 14.6°C 'dir. Yıllık sıcaklık ortalamasının en düşük olduğu ay 6.5°C

ile ocak ayı iken sıcaklığın en yüksek olduğu ay 24.7 °C ile ağustos ayıdır. Sıcaklıklar ocak ayından itibaren düzenli olarak artıp ağustos ayında en yüksek dereceye ulaşırken ağustostan sonra düzenli olarak azalmıştır. Alaçam'da yıllık ortalama yağış 708.49 mm'dir. Yıl içinde en fazla yağış 101.49 mm ile aralık ayında görülürken en az yağış 30.51 mm ile ağustos ayında görülmektedir. Alaçam'da en fazla yağış %32 ile kış mevsiminde görülürken en az yağış %17 ile yaz mevsiminde görülür (Şekil 5). Alaçam'da hakim rüzgar yönü güneybatı yani lodostur. İkinci hakim rüzgar yönü de kuzeybatı yani karayeldir.

Şekil 5. Alaçam Meteoroloji İstasyonuna ait sıcaklık ve yağış değerinin aylara göre dağılımı (2005-2018)

Alaçam Meteoroloji İstasyonuna ait verilerden yararlanarak Thornt-hwaite formülüyle çalışma alanına ait su bilançosu tablosu hazırlanmıştır. Oluşturulan tablodan yararlanılarak çalışma alanının iklim diyagramı çizilmiştir (Şekil 6). Hazırlanan diyagrama göre buharlaşma eğrisi mayıs ayının başından ekim ayının sonuna kadar yağış eğrisinden fazladır. Buharlaşmanın fazla olduğu bu dönemde nisan ve haziran arasında topraktaki birikmiş su kullanılmaktadır. Hazirandan itibaren toprakta birikmiş su kalmadığı için eylül ayının sonuna kadar su noksanlığı görülmektedir.

Şekil 6. Alaçam Meteoroloji İstasyonu'nun su bilançosu diyagramı (Thornthwaite göre)0,

Çalışma alanı iklim verileri De Martonne formülüne göre değerlendirildiğinde 19.6 yıllık indis değeriyle yarı nemli iklim alanı içerisinde yer alır. Thornthwaite'nin iklim sınıflandırmasına göre: ‘‘C2,B'2,S2,b'4’’ harfleri ile temsil edilir. Yarı nemli, 2. derece mezotermal, su noksanı yaz mevsiminde çok kuvvetli olan iklim grubunda yer alır. Erinç'in iklim sınıflandırmasına göre 36,1 indis değeriyle Yarı Nemli iklim grubunda yer alır ve bitki örtüsü Park Görünümlü Mıntıka Ormanı'dır. Köppen iklim sınıflandırmasına göre Sıcak Ilıman İklim grubunda ‘‘Csb’’ harfleriyle ifade edilen kışılı ılık, yazı sıcak ve kurak iklim özelliği gösterir.

3.3. Hidrografya Özellikleri

Uluçay, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümünde Samsun ili Alaçam ilçesi sınırları içerisinde yer alır. Tütmen dağı eteğindeki Urgancı mevkiinden doğar, çeşitli kolları kendisine katarak ilçe merkezinden geçer ve Geyikkoşan mevkiinden Karadeniz'e dökülür. En önemli kolları Değirmençay, Mürküç, Alamet, Koluk, Şirinköy, Melküç, Tahnalık ve Kirenli çaylarıdır. Toplam uzunluğu 27 km'dir. Kış ve ilkbahar dönemlerinde sulara yükselme meydana gelirken yaz mevsiminde çok azalmakta bazen de tamamen kurumaktadır (Foto 3-4).

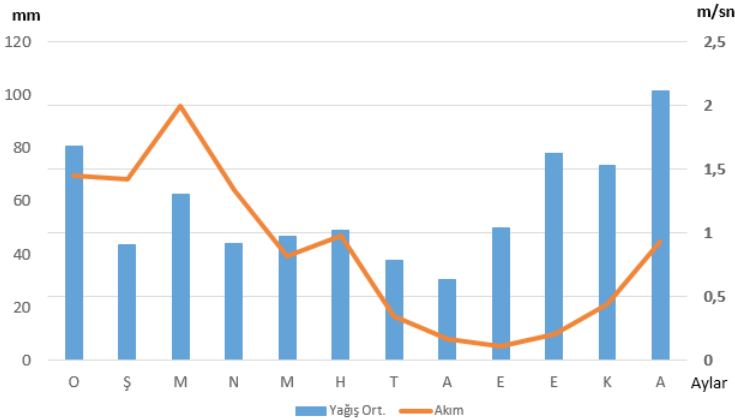
Foto 3. Uluçay'ın debisinin arttığı nisan ayından bir görünüm (Kadıköy mahallesi yakınları)

Foto 4. Uluçay'ın debisinin azaldığı ağustos ayından bir görünüm (Kadıköy Mahallesi yakınları)

Uluçay Havzası'nda geçmiş dönemlerde meydana gelen tektonik yükselme ve deniz seviyesindeki değişikliklere bağlı olarak akarsuyun aşındırma gücü değişikliğe uğramış ve vadi oluşumunda birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Kuaterner'deki seviye değişikliklerine bağlı olarak akarsu vadisi içerisinde eski akarsu taraçaları görülmektedir. Bu eski akarsu taraçaları çevresine göre daha düz olduğu için yerleşim yeri ve tarım alanı olarak tercih edilmiştir.

Uluçay üzerinde aktif durumda olan bir akım gözlem istasyonu olmaması sebebiyle havzaya 9 km uzaklıkta bulunan $41^{\circ} 31' N - 35^{\circ} 39' D$ noktasında kurulan Dikmen Taşkelik Çayı üzerinde bulunan akım gözlem istasyonundan yararlanılmıştır. Dikmen Taşkelik Çayı üzerinden bulunan istasyon verilerine göre yıllık ortalama akım $0.849 \text{ m}^3/\text{sn}$ 'dir. En düşük akım ortalaması eylül ayında, en yüksek akım ortalaması ise mart ayında gerçekleşmektedir (Şekil 7). Yaz aylarında Uluçay'da bazı dönemlerde kuruma da gerçekleşmektedir. Bunun sebebi yaz aylarında yağışın azalması ve suyun tarımsal amaçlı sulama suyu olarak kullanılmasıdır.

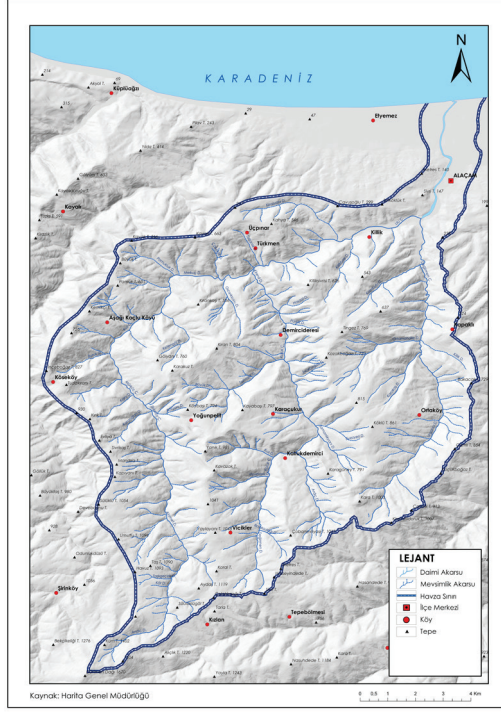
Şekil 7. Taşkelik Çayı yağış ve akım diyagramı (2009-2018)

Uluçay üzerinde bazı yerlerde çok sayıda büyük kayalara rastlanılmıştır (Foto 6). Bu durum akarsuda büyük taşkınların olduğunu göstermektedir. Ortalama akım değeri yıl içerisinde bir yükselme bir alçalma gösterir. Bu akarsuyun basit rejimli ve düzensiz rejime sahip olduğunu göstermektedir. Uluçay'da bazı zamanlarda sel ve taşkın olayları yaşanmaktadır. Uluçay'ın kıyısında yer alan Alaçam ilçe merkezi zaman zaman bu sel ve taşkınlardan etkilenmektedir. Bazı dönemlerde meydana gelen aşırı yağışlarla su taşmakta ve ilçe merkezinde felakete neden olmaktadır. Uluçay'da yaşanan en önemli sorunlardan biri kirliliktir. Killik köyü ve ilçe merkezinde bazı yerlerde kanalizasyon suları bilinçsiz bir şekilde Uluçay'a boşaltılmaktadır. Ayrıca ilçe merkezi yakınlarında çöplerin bir kısmı Uluçay'ın kıyısına dökülmektedir (Foto 5). Bu durum Uluçay'da çevre kirliliğine yol açmakta ve biyoçeşitliliği olumsuz etkilemektedir. Akarsular sahip oldukları kollarıyla beraber akarsu ağı oluşturur. Çalışma sahasının yapısal özelliklere bağlı olarak homojen özellikler göstermesi nedeniyle Dandritik bir akarsu ağı oluşmuştur (Şekil 8).

Foto 5. Uluçay'ın kıyısına dökülmüş çöpler (İlçe merkezi yakınları)

Foto 6. Akarsu kıyısında büyük kayalar (Kadıköy mahallesi yakınları)

Şekil 8. Çalışma alanı ve çevresinin hidrografi haritası

3.4. Toprak ve Bitki Örtüsü Özellikleri

Çalışma sahasında kahverengi orman toprakları, gri kahverengi podzolik topraklar, alüvyal ve kolüvyal topraklar yaygın olarak bulunmaktadır. Çalışma sahasında en geniş alana sahip olan toprak türü gri-kahverengi podzolik topraklardır. Orman örtüsü altında oluşan bu topraklar, orta derecede asidik özellikler gösterir. Bu topraklar eğimin ve yükseltinin nispeten fazla olduğu alanlarda görülür. Çalışma sahasındaki ikinci büyük toprak türü kahverengi orman topraklarıdır. Nemli ve yağışlı alanlarda daha çok geniş yapraklı orman örtüsü altında görülür. Humusça zengin ve koyu renklidir. Kıyıdaki alüvyal toprakların bulunduğu alan hariç Çalışma sahasının genelinde görülmektedir. Çalışma sahasının üçüncü büyük toprak türünü alüvyal topraklar oluşturur. Uluçay'ın taşıdığı materyaller kıyıda eğimin azaldığı yerlerde birikerek alüvyal toprakları oluşturmuştur. Verimli özellik göstermekte ve üzerinde tarım yapılmaktadır. Alaçam ilçe merkezinin de bulunduğu alandan başlayıp Uluçay'ın denize döküldüğü alanda görülmektedir. Çalışma sahasının en az yayılma alanına sahip toprak türü kolüvyal topraklardır. Bu topraklar eğim değeri fazla olan dağ yamaçlarının eteklerinde birikmeyle oluşur. Çalışma sahasının kuzeyinde yaygın olarak görülmektedir.

Bir bölgedeki bitki örtüsünün yetişme şartları ve dağılışında iklim, toprak, relief ve biyotik faktörler etkili olmaktadır. Çalışma sahasının kıyıda bulunması, iklim şartlarının ılıman ve yağışlı özellik göstermesi bitki yetişmesi açısından oldukça uygun şartlar oluşturmaktadır. Çalışma sahasında ortalama sıcaklık en soğuk ayda dahi 6.5 °C (Ocak)'nin altına düşmemektedir. Sadece ocak ve şubat ayları vejetasyon gelişmesine uygun değilken diğer aylar vejetasyon gelişmesine uygundur. Yaz aylarında vejetasyonu kesintiye uğratabilecek sıcaklık 40 °C'dir (Dönmez, 1967-1968). Çalışma sahasında yaz aylarında vejetasyonu kesintiye uğratabilecek sıcaklık olmamaktadır. Yağış koşullarının yeterli olduğu alanlarda ormanlık alanlar geniş yer kaplar. Bazı bölgelerdeki ormanlık alanlar insanların tarla açması amacıyla tahrip edilip ortadan kaldırılmıştır. İnsanlar doğal bitki örtüsünün gelişiminde ve dağılışında önemli bir etkidir. Birçok yerde olduğu gibi Uluçay Havzası'nda da insanlar tarım alanı açma, yerleşme ve ısınma gibi nedenlerle ormanları tahrip etmektedir. Örenli köyü sınırları içerisinde orman vasfını kaybetmiş olan alanda ağaçlandırma çalışması yapılarak Osman Tural Hatıra Ormanı oluşturulmuştur.

Çalışma sahası Türkiye'deki üç büyük flora bölgesinden biri olan Avrupa – Sibiry (Euro-Siberian) flora bölgesinin öksin provensinde yer almaktadır. Uluçay Havzası'nda orman, çalı ve ot formasyonuna ait bitkiler mevcuttur. Orman formasyonu genellikle yüksek dağlık alanlarda ve bazı yerlerde de vadi tabanlarında görülür (Foto 7). Ormanlar kıyıda yükseklerle doğru kuşaklar oluşturur. Yükseltinin az olduğu alanlarda geniş yapraklı ağaçlar görülürken yükseltinin arttığı Vicikler ve Kızılan köyü çevrelerinde iğne yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlar görülmektedir. Yaygın olan iğne yapraklı türler göknar (*Abies nordmanniana*) ve karaçam (*Pinus nigra*) ağaçlarıdır. Bu iğne yapraklı türler dışında meşeler (*Quercus*), doğu kayını (*Fagus orientalis*), adi gürgen (*Carpinus betulus*), kestane (*Castanea sativa*), ova akçaağacı (*Acer campestre*) gibi geniş yapraklı ağaç türleri de görülür. Ormanların tahrip edildiği yerlerde özellikle de kıyıya yakın bölgelerde çeşitli çalı türleri görülmektedir. Yaygın olarak yaban eriği (*Prunus divaricata*), muşmula (*Mespilus germanica*), adi fındık (*Corylus avellana*), geyik dikenini (*Crataegus monogyna*), ateş dikenini (*Pyracantha coccinea*), kızılıçık (*Cornus mas*), kuşburnu (*Rosa canina*), yabani defne (*Daphne pontica*) gibi türler görülür. Havza boyunca akarsuyun etkisiyle suyu seven bitkilere daha çok rastlanılmaktadır. Akarsu boylarında kızılbaş (*Alnus glutinosa*), akasya (*Acacia sp.*) söğüt (*Salix sp.*), çınar (*Platanus orientalis*) gibi türlere rastlanılmaktadır (Foto 8). Hem akarsu boylarında hem de ormanlar arasındaki açıklık alanlarda eğrelti otu (*Pteridium*) yaygın olarak görülür.

Foto 7. Yoğunpelit köyü doğusu ormanlık arazi

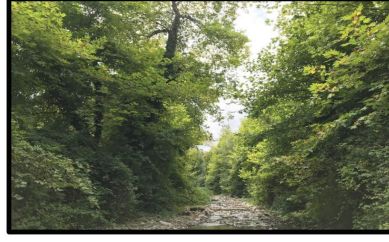

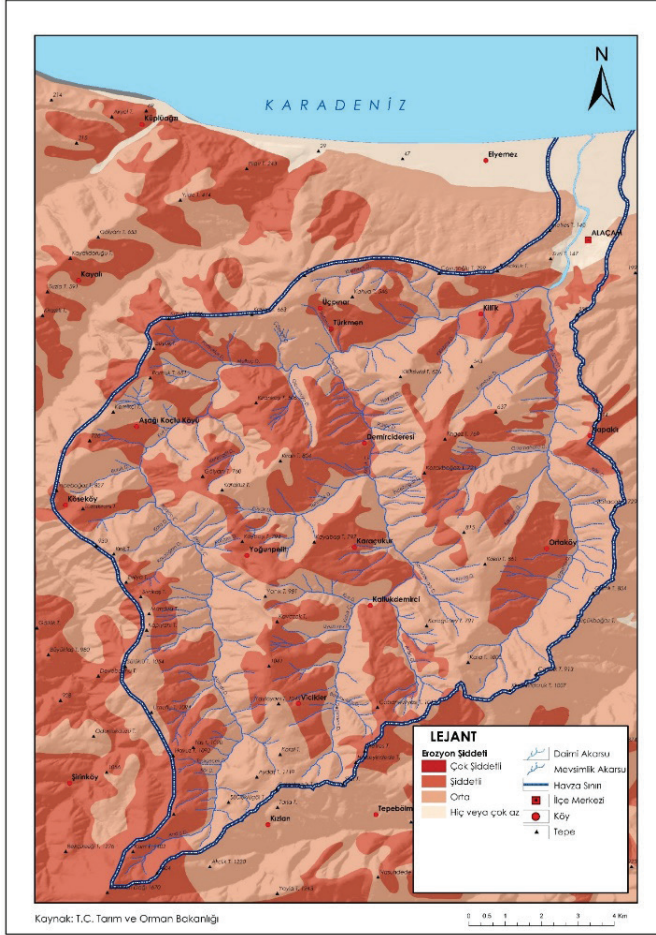
Foto 8. Akarsu boyunda görülen çınar ağaçları (Platanus orientalis)

3.5. Havza Toprakları ile İlgili Başlıca Sorunlar

3.5.1. Erozyon

Erozyon yer yüzeyinin akarsu, rüzgâr, yer çekimi, dalga, çığ ve buzul gibi dış etmenlerle aşınması ve incelmesidir (Çelebi, 1975). Ülkemiz topraklarının 17,3 milyon hektarında tarım yapılmamakta, 45 milyon hektarda şiddetli, 15 milyon hektarda ise orta dereceli erozyon görülmektedir. Diğer bir ifade ile bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin dörtte üçü erozyonla aşınıyor ve büyük bir hızla yok oluyor. Türkiye yüzyıllardan beri şiddetli bir toprak erozyonuna uğramıştır (Yıldız, 2000). Türkiye, Dünya ülkeleri arasında toprak ve arazi aşınmasının (erozyon) en fazla görüldüğü ülkelerin başında gelmektedir. Nitekim yılda ortalama olarak akarsularımızdan yüzer halde denizlere ve komşu ülke topraklarına taşınan ince kil ve mil boyutundaki malzeme miktarının 380–450 milyon ton arasında değişirken Türkiye'nin 13–14 misli büyüklüğündeki Avrupa kıtasında sadece 320 milyon ton civarında olması ülkemizdeki erozyon tehlikesinin boyutunu açıklamaktadır (Engin, 1993).

Erozyon; iklim, bitki örtüsü, yer şekilleri, bakı, eğim, litoloji ve hidrografik özelliklerin bütünüyle ilgilidir. Doğal süreçler dışında insan faaliyetleri de erozyona etki etmektedir. Bu etki de çoğunlukla olumsuzdur. Samsun ili arazi varlığı raporundan elde edilen verilerle havzaya ait erozyon sınıfları haritası oluşturulmuştur. Havzanın erozyon özellikleri incelenirken jeoloji, jeomorfoloji ve eğim haritaları birlikte değerlendirilmiştir. Erozyon sınıfları haritası incelendiğinde hiç veya çok az erozyon kıyıdaki ovalık alanda görülür. Havza'nın genelinde büyük bir alana sahip orta şiddette erozyon görülmektedir. Tarım arazisi olarak kullanılan yüksek düzlük alanlarda erozyon şiddeti fazladır. Akarsu vadilerinde eğimin arttığı alanlarda şiddetli erozyon ve yer yer çok şiddetli erozyon görülmektedir (Şekil 9).

Şekil 9. Çalışma alanı ve çevresinin erozyon sınıfları haritası

3.5.2. Heyelan

Kayalardan, döküntü örtüsünden veya topraktan oluşmuş kütlelerin, çekimin etkisi altında koparak yer değiştirmesine heyelan denir (Erinç, 2015). Heyelan oluşumunda eğim, su ile doygunluk, kayaç yapısı ve tektonik yapı etkili olduğu gibi çeşitli insan faaliyetleri de etkili olmaktadır. Uluçay Havzası'nda eğimin fazla olduğu alanlarda ve insan faaliyetleri sonucunda bazı bölgelerde heyelanlar meydana gelmektedir. Killik ile Aşağıkoçlu köyü arasında kalan bölgede yol yapımı yamaç dengesinin bozulmasına neden olmuştur (Foto 9). Yamaç dengesinin bozulması bölgede zaman zaman heyelanların meydana gelmesine neden olmaktadır. Killik köyünün doğusunda kalan bölgede yamaç eğiminin fazla olması ve tabaka yapısının killi özellik göstermesi zaman zaman heyelanlara neden olmaktadır

(Foto 10). Bölgede heyelanların yaşanmasında etkili olan killi toprakların yaygın olmasından dolayı bu alandaki yerleşmeye Killik köyü adı verilmiştir.

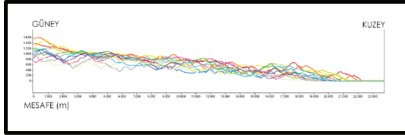
Foto 9. Heyelan bölgesi (Aşağıkoçlu köyü yakınları)

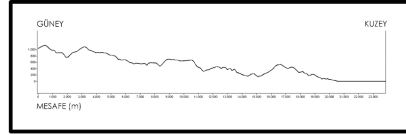
Foto 10. Heyelan yeri (Killik köyü yakınları)

3.6. Jeomorfolojik Özellikler

Çalışma sahasının topografik görünümünü ortaya koymak için çeşitli profiller oluşturulmuştur. Uluçay Havzası'nın morfolojik yapısını belirlemek için profiller kuzey-güney doğrultusunda alınmıştır. Süperimpoze profile göre Uluçay Havzası'nın güney kısımları dağlık özellikler göstermektedir (Şekil 10). Çalışma sahasında 1000 m ve 700 m seviyelerinde aşınım yüzeyleri bulunmaktadır. Dağlık alanlar ve aşınım yüzeylerinin yükseltisi güneyden kuzeye doğru azalmaktadır. Uluçay Havzası'nın genel eğimine bakıldığında derine doğru aşındırmanın fazla olmasından dolayı eğim vadilerden dağlık alanlara geçerken artmaktadır. Bileşik profil incelendiğinde dağlık alanların ve vadilerin yükseltileri güneyden kuzeye doğru kademe kademe azalmaktadır (Şekil 11).

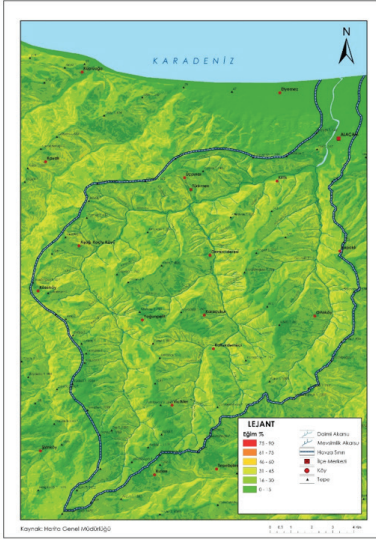
Şekil 10. Çalışma alanı süperimpoze profili

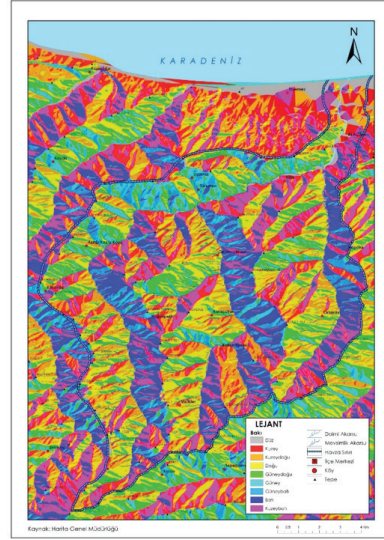
Şekil 11. Çalışma sahası bileşik profili

Çalışma sahası eğim haritası incelendiğinde vadi içlerindeki yamaçlarda ve kıyıda yer alan ovalık alandan dağlık alana geçişin olduğu yerlerde eğim değerleri artmaktadır. Eğim değerinin an fazla olduğu yerler %45'i aşan Mürküç, Kirenli, Değirmençay ve Urgancı derelerinin bulunduğu vadilerdir. Kıyıda yer alan ovalık alanda ve yüksekteki düzlük alanlarda eğim değeri %0-15 arasında değişmektedir. Çalışma sahasında eğim değeri genellikle %15'in üzerindedir (Şekil 12).

Bakı durumu iklim, bitki örtüsü ve toprak oluşumu gibi olayları etkilemektedir. Uluçay Havzası'nın bakı haritası incelendiğinde bakı kısa mesafelerde farklılıklar göstermektedir. Bakı durumu Uluçay'ın akış yönüne göre değişir. Uluçay'ın Urgancı mevkiinden doğup önce kuzeybatı yönünde akması ardından Aşağıkoçlu köyü yakınlarında yay çizerek kuzeydoğuya doğru yönelmesi bakı durumunu etkilemiştir (Şekil 13).

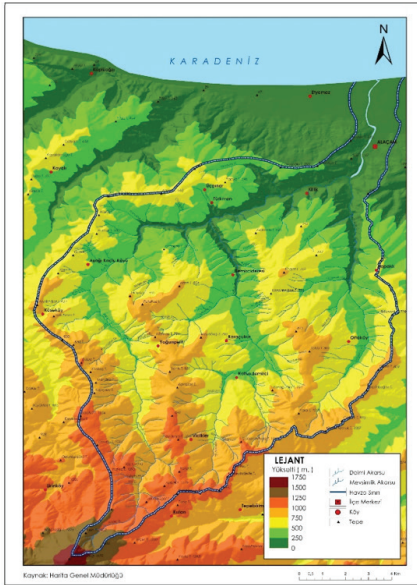
Şekil 12. Çalışma sahası ve yakın çevresinin eğim haritası

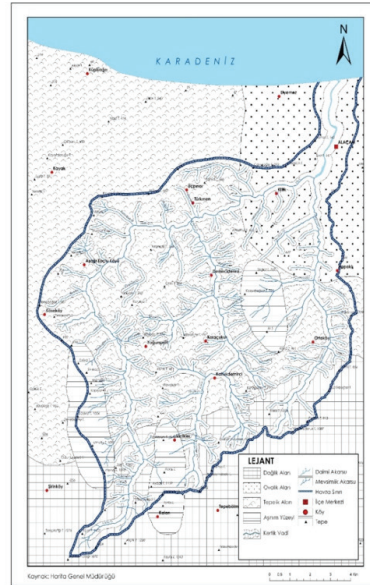
Şekil 13. Çalışma sahası ve yakın çevresinin bakı haritası

3.6.1. Jeomorfolojik Birimler

Çalışma sahası yüksekten alçağa doğru büyük morfolojik gruplara ayrılarak incelenmiştir. Çalışma sahasında yükselti genel olarak kuzeyden güneye doğru artmaktadır. Deniz kıyısındaki ovalık alan ile ilçe merkezinin bulunduğu alan ve akarsu vadisinin aşağı çıkışındaki yerler yükseltinin en az olduğu yerlerdir. En yüksek yerler Vicikler ve Kızlan köylerinin güney kısımlarında yer alan dağlık alanlardır. Havzadaki ortalama yükselti 250 ile 750 m arasında değişmektedir (Şekil 14). Havzadaki en yüksek yer 1670 m ile Tütmen dağıdır. Başlıca jeomorfolojik birimler: Dağlık ve tepelik alanlar, yüksek aşınım düzlükleri, Taraçalar, vadiler, menderesler, eğim kırıklıkları ve kıyı ovasıdır.

Şekil 14. Çalışma alanı ve yakın çevresinin fiziki haritası

Şekil 15. Çalışma alanının jeomorfoloji haritası

a. Dağlık ve Tepelik Alanlar

Uluçay Havzası Karadeniz Dağlık kuşağında Küre dağları üzerinde yer alır ve Küre dağlarının doğu sınırında bulunur. Ilgaz masifi, batı-doğu uzanıslıdır ve doğuda Vezirköprü'ye kadar sokulan kuzeye doğru dışbükey bir yay çizen kristalen bir küttedir. (Kurter, 1982) Dağlık alanlar çalışma sahasının güneyinde 1670 m yüksekliğı bulunun Tütmen dağı ile sınırlanan yüksek alanlardır (Foto 12). Uluçay'ın kollarını oluşturan Kirenli, Mürküç ve Değirmençay gibi akarsularla derin bir şekilde yarılmıştır. Bundan dolayı birçok yerde eğim değeri fazladır. Karadeniz kıyı dağlarının su üstüne çıkmasından itibaren kara durumunda olan bu alan eski bir aşınım yüzeyidir. Tepelik alanların yükseltisi kıyıdan iç kesimlere doğru artmaktadır. Havzada bulunan tepelerin bir kısmı su bölüm çizgileri üzerinde bulunur. Havzanın doğusundaki su bölüm çizgisi üzerinde Bakacak tepe (729 m), Çamlık tepe (854 m), Kiremitdoruk tepesi (1007 m) batı sınırında yer alan su bölüm çizgisi üzerinde Havuz tepesi (1093 m), Umutlu tepesi (1094 m), Sülüklü tepe (1054 m), İnceboğaz tepesi (827 m), Kavak tepesi (566 m), Çavuşoğlu tepesi (299 m), Metres tepe (140 m) gibi çok sayıda tepe bulunur. Su bölüm çizgisi dışında yükseltisi 1000 m'nin altında Sivri tepe (147 m), Kahya tepe (546 m), Tingez tepe (769 m), Köybaşı tepesi (794 m), Kıran tepe (804 m), Köklü tepe (861 m), Yanık tepe (981 m) gibi çok sayıda tepe bulunur. 1000 m üzerinde ise Yaylayanı tepesi (1048 m), Taş tepesi (1090 m), Aydaş tepe (1119 m), Kum tepesi (1402 m) gibi tepeler bulunur (Şekil 14).

Foto 11. Tütmen dağından kuzeydeki dağlık alanlara bakış

Foto 12. Kızlan köyünden Tütmen dağının görünümü

b. Yüksek Aşınım Düzlükleri

Çalışma sahasında yapılan arazi gözlemleri yardımıyla ve sahanın yükselti özellikleri dikkate alınarak yüksek aşınım düzlükleri belirlenmiştir. Çalışma sahasındaki en yüksek aşınım düzlüğü 1000 m'den daha yukarıda bulunmaktadır. Bu aşınım düzlüğü Havzanın güneyinde Tütmen dağı yakınlarındaki Kızlan köyünün de üzerinde bulunduğu alanda bulunmaktadır (Foto 13). 1000 m dolaylarındaki ikinci aşınım düzlüğü de Tütmen dağı ile Köseköy arasında kalan bölgede bulunmaktadır. Bu alanların dı-

şında Örenli köyü yakınlarındaki Tingez tepesi çevresinde 700 m seviyesinde yüksek aşımın düzlükleri bulunmaktadır (Şekil 15).

Foto 13. Yüksek aşımın düzlüğü üzerinde kurulan Kızlan köyü

c. Taraçalar

Akarsu yataklarının karşılıklı yamaçları ile deniz ve göl kıyılarında yer alan yatay veya hafifçe eğimli basamak şeklindeki düzlüklere taraça denir. Buldukları yere göre akarsu taraçası, göl taraçası ve kıyı taraçası gibi isimler verilmektedir. Çalışma sahasında 85-90 m yükseltilerinde kıyı bölgesinde taraçalar bulunmaktadır. Bu seki daha çok tarım alanı olarak yer yer de yerleşme olarak kullanılmaktadır. Bazı yerlerde de ormanlara rastlanmaktadır. Çalışma sahasındaki bir diğer seki de 55-60 m yükseltilerinde bulunur. 85-90 m sekisine göre daha geniş bir sahanlığa sahip olan bu seki, aynı zamanda ona göre daha az deforme olması ile de dikkati çeker (Uzun, 1995).

d. Vadiler

Vadiler, bir yatak ile onu iki taraftan sınırlayan yamaçlardan oluşan, ağız kısmı açık ve ulaştığı deniz, göl gibi taban seviyesine doğru bir eğime sahip bulunan çizgisel doğal oluklardır. Çalışma sahası Uluçay'ın kolları olan Mürküç, Kirenli, Değirmençay ve Urgancı deresi tarafından şekillendirilmiştir. Yukarı çığırda akarsuyun derine doğru aşındırması hakim durumdadır. Vadiler genellikle "V" profilli ve derince yarılmıştır. Vadilerin yamaç eğim değerleri yüksektir. Değirmençay, Mürküç ve Kirenli derelelerinde aşındırma belirgin olarak gözlenmektedir (Foto 14). Asimetrik vadiler, akarsuyun iki yamacının eğim değerlerinin farklı olduğu ve bir yama-

cın diğer yamaca göre daha eğimli olduğu vadilerdir (Foto 15). Asimetrik vadinin oluşumunda vadinin menderesli olması, monoklinal yapı, karşılıklı yamaçlardaki kayaç özelliklerinin farklı olması ve koryolis kuvveti gibi faktörler etkilidir. Uluçay, tabakaların monoklinal yapıda olmasından dolayı asimetrik bir vadi içerisinde akmaktadır (Uzun, 1995). Akarsuyun eğiminin azaldığı alanlarda yana aşındırmanın da etkisiyle alüvyal tabanlı vadiler oluşur. Uluçay eğimin azalmasına bağlı olarak kıyıya yakın yerlerde alüvyal tabanlı vadi içinde akarak denize ulaşır (Foto 16).

Foto 14. Çentik vadi (Mürküç deresi vadisine kuzeyden bakış)

Foto 15. Asimetrik vadi (Türkmen köyü kuzeyinden vadiye bakış)

Foto 16. Alüvyal tabanlı vadi (Karşıyaka mahallesi yakınları)

e. Menderesler

Menderesler eğimin azaldığı yerlerde oluşan akarsu şekilleridir. Gömük menderesler, menderes çizerek akan bir akarsuyun yatağını gençleşme olayı sonucu yerlikaya içerisinde giderek derinleştirilmesi sonucunda oluşmuşlardır. Havzanın orta çıkırında Yoğunpelit köyü yakınlarında gömük mendereslere rastlanmaktadır (Foto 17).

Foto 17. Gömük menderes (Yoğunpelit köyü yakınları)

f. Eğim Kırıklıkları

Yamaç gibi eğimli bir topografya yüzeyinde eğimin yön değiştirmesinin değer değiştirdiği nokta veya çizgiye eğim kırıklığı denir. Bu nokta veya çizginin üst ve altında kalan yerlerde eğim değeri birbirinden farklıdır. Şelaleler, yatağının boyuna profilindeki bir eğim kırıklığına bağlı olarak akarsuyun yüksekten dökülerek oluşturduğu aşındırma şeklidir.

Uluçay üzerinde bazı yerlerde şelalelere rastlanılmaktadır. Alaçam ilçe merkezinin 3 km kuzeyinde yer alan Acısu mevkiinde yaklaşık 3,5 metre yüksekliğinde Acısu şelalesi bulunmaktadır (Foto 18). Demircideresi köyü yakınlarında Uluçay'ın kollarından biri olan Kirenli deresi üzerinde de 4 metre uzunluğunda Kirenli şelalesi bulunmaktadır (Foto 19). Dev kazanı, akarsuyun yüksekten düştüğü yerlerde suyun ve taşıdığı katı unsurların düştükleri yeri aşındırıp oymaları sonucunda oluşmaktadır. Dev kazanları akarsuyun debisine, anakayanın özelliklerine ve şelalenin yüksekliğine göre farklı boyutlarda olabilmektedir. Acısu şelalesinin düştüğü yerde derinlik 2 m'yi bulmaktadır.

Foto 18. Acısu şelalesi (Acısu mevki)

Foto 19. Kirenli deresi üzerinde yer alan Kirenli şelalesi (Demircideresi köyü yakınları)

g. Kıyı Ovası

Deniz veya okyanus kıyısında yer olan ovalara kıyı ovası denilmektedir. Bu kıyılarda yer alan ovalar delta ovası niteliği taşımaktadır. Delta ovaları, akarsuyun taşıdığı unsurları deniz kıyısında biriktirmesi sonucu oluşmaktadır. Uluçay'ın denize döküldüğü kısım Kızılırmak deltasının batı ucunda yer almaktadır (Foto 20). Uluçay, Kızılırmak deltasının oluşumuna katkı sağlayan akarsulardan birdir (Turoğlu, 2010).

Foto 20. Kızılırmak deltasının batısı (Alaçam ilçe merkezi)

3.7. Morfolojik Gelişim

Çalışma sahasının jeomorfolojik gelişimi açıklanırken Kretase döneminde bölgede yaşanan özelliklerin bilinmesi gerekir. Karadeniz tabanının okyanusal bir karakter alması Alt Kretase'den başlamış, Üst Kretase'de Karadeniz tabanı bütünüyle okyanusallaşmış ve Karadeniz Dağlık Kuşağı Rus platformundan ayrılmıştır (Saner, 1980). Kretase'den sonra özellikle Üst Eosen-Oligosen süresince şiddetlenen orojenik olaylarla bölge kara durumuna geçerken ada yayı volkanizması etkinliği sona ermiştir. Ayrıca aynı dönemde aşınım süreçleri etkinlik kazanmaya başlayarak akarsu şebekeleri kurulmuştur. Miyosen'e gelindiğinde önemli bir transgresyonla bölgenin büyük kısmı sular altında kalmıştır. Bu dönemde aşındırma faaliyetleri ve dağlık alanın üzerinde aşınım yüzeyleri oluşmuştur (Uzun, 1995). Pliyosen'de kıyı gerisindeki dağlık kütle yükselmeye devam etmiş ve nispeten daha kurak iklim şartları hakim olmuştur. Bu dönemde deniz seviyesine bağlı olarak yeni bir aşınım yüzeyi meydana gelmiştir (Uzun, 1995). Würm'de deniz seviyesi bugüne göre yaklaşık olarak -115 m'lere kadar çekilmiştir. Bu çekilme akarsuyun yeni taban seviyesine göre yatağını tekrardan yarmasına neden olmuştur. Post Glasiyal'de deniz seviyesi bugüne göre yaklaşık 4-5 m yükselmiştir. Daha sonra bugüne göre 4-5 m'lik geriye çekilme olmuştur. Bu yeni çekilmiş seviyeye göre akarsu yatağını yeniden derine doğru aşındırmaya başlamıştır. Bu dönemde kıyıda aşınma ve birikme olayları meydana gelmiş, bu aşınma ve birikmelere bağlı olarak da taraçalar oluşmuştur. Çalışma sahasındaki gömük menderesler ve aşınım düzlükleri havzada polisiklik topografyanın hakim olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Uluçay Havzası Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde, Samsun ili Alaçam ilçesi sınırları içinde yer alır. Çalışma sahası Uluçay Havzası su bölüm çizgileriyle sınırlandırılmıştır. Uluçay'ın en önemli kolları Kirenli, Culfa ve Değirmençay'dır.

Çalışma sahasında en eski ve en geniş yüzeylenen litolojik formasyon Cankurtaran formasyonudur. Çalışma sahası Pontidler tektonik birliği içerisinde orta pontidlerde Sakarya zonu üzerinde yer alır. Çalışma sahasında aktif durumda olan ve bindirme fayı özelliği gösteren Erikli fayı bulunmaktadır. Çalışma sahası Kuzey Anadolu Fay Hattının kuzeyinde 2. ve 3. derece deprem kuşağı üzerinde yer alır. Sahada bu zamana kadar yıkıcı bir deprem tespit edilmemiştir.

Çalışma sahasına en yakın meteoroloji istasyonu verileri yalnızca 14 yıllık süreyi kapsamaktadır. Havzanın iklim özelliklerini daha iyi belirlemek için uzun süreli rasat verilerine ihtiyaç bulunmaktadır. Çalışma sahası Thornthwaite'nin iklim sınıflandırmasına göre: "C2,B'2,S2,b'4" harfleri

ile temsil edilir. Yarı nemli, 2. derece mezotermal, su noksanı yaz mevsiminde çok kuvvetli olan iklim grubunda yer alır.

Uluçay üzerinde akım gözlem istasyonu bulunmadığı için Uluçay'a en yakın yerdeki Taşkelik Çayı üzerinde bulunan akım gözlem istasyonu verileri kullanılmıştır. Taşkelik Çayı üzerindeki istasyon verilerine göre en düşük akım eylül aylarında, en yüksek akım ise mart aylarında görülmektedir. Basit ve düzensiz bir rejime sahiptir. Dandritik akarsu ağı görülür. Uluçay'daki önemli sorunlardan biri kirliliktir. Uluçay'a bilinçsizce bırakılan kanalizasyon suları kirliliğe neden olmaktadır. İlçe merkezi yakınlarında çöplerin bir kısmı Uluçay'ın kıyısına dökülmektedir. Bu durum Uluçay'da canlı yaşamını ve halk sağlığını tehdit etmektedir.

Çalışma sahasında 2 büyük toprak grubu hakim durumdadır. En yaygın toprak türü gri-kahverengi orman topraklarıdır. Deniz kıyısındaki alanda da alüvyal topraklar bulunur. Uluçay Havzası'nda genellikle orta şiddetli erozyon görülmektedir. Şiddetli erozyon görülmesinin asıl sebebi orman alanlarının tahribatı ve yanlış tarım uygulamalarıdır. Havzada belirli bölgelerde eğimin de etkisiyle heyelanlar meydana gelmektedir. Özellikle yol yapımı sırasında yamaç dengesinin bozulması heyelanlara neden olmaktadır.

Çalışma sahası Türkiye'deki üç büyük flora bölgesinden biri olan Avrupa – Sibiryaya (Euro-Siberian) flora bölgesinin öksin provensinde yer almaktadır. Ormanlar dağlık alanlarda ve vadi kenarlarında yaygındır. Dağlık alanlarda doğu kayını (*Fagus orientalis*), adi gürgen (*Carpinus betulus*), meşe (*quercus*), karaçam (*Pinus nigra*), göknar (*Abies nordmanniana*); akarsu boylarında da çınar (*Platanus orientalis*), kızılalağaç (*Alnus glutinosa*) ve akasya (*Acacia sp.*) gibi türler yaygındır. Orman tahrip edildiği yerlerde ve orman altında muşmula (*Mespilus germanica*), kızılıçık (*Cornus mas*), ateş dikenini (*Pyracantha coccinea*) gibi çalı türleri görülmektedir. Sahanın bazı yerlerinde tarım alanı açma, yerleşme ve ısınma gibi nedenlerle ormanlık alanlar tahrip edilmektedir.

Eğim değerleri vadi kenarlarında artarken yüksek düzlük alanlar ile kıyıda ovalık alanlarda azalmaktadır. Akarsuyun akış yönüne göre vadilerde bakı yönü değişmektedir. Çalışma sahasında en yaygın vadi tipi "V" profilli vadilerdir. Asimetrik vadi ve alüvyal tabanlı vadiler de bulunmaktadır. Çalışma sahasında sahada yükselmenin olduğunu gösteren gömük mendereslere rastlanmaktadır. Şelaleler, farklı seviyelerde taraçalar, aşınım düzlükleri ve kıyıda Kızılırmak deltasının batı ucunu oluşturan alüvyal ova bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Çelebi, H. (1975). Jeolojik ve Hızlandırılmış Erozyon Süreçleri. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 6(3), 113-126.
- Dönmez, Y. (1967-1968). Trakya Bitki Örtüsünün Coğrafi Şartları. *Türk Coğrafya Dergisi*(24-25).
- DSİ. (2019). *Taşkelik Çayı Akım Gözlem İstasyonu Yayınlanmamış Döküm Cetvelleri*.
- Engin, İ. (1993). Türkiye’de Toprak Erozyonu Ve Önleme Çareleri. *Ekoloji Çevre Dergisi*, 13-21.
- Erinç, S. (2015). *Jeomorfoloji I*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gedik, A. v. (1983). Orta Karadeniz (Samsun-Sinop) Havzasının Jeolojisi ve Volkanik Kayaçların Petrolojisi. *MTA Dergisi*, 33-34.
- Kurter, A. (1982). *Kastamonu ve Çevresinin Doğal Görünümü*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- MGM. (2019). *Alaçam Meteoroloji İstasyonu Yayınlanmamış Döküm Cetvelleri*.
- Saatçi, E. S., & Aslan, Z. (2018). Yürekli (Balıkesir) volkanitinin petrografisi ve petrolojisi: Biga Yarımadasında (KB Türkiye) Çarpışma. *MTA Dergisi*, 105-122.
- Saner, S. (1980). Batı Pontidlerin ve Komşu Havzaların Oluşumlarının Levha Tektoniği Kuramıyla Açıklanması, Kuzeybatı Türkiye. (93-94), 1-19. Ankara: MTA Dergisi.
- Şenel, M. (. (2011). *Samsun 19 Mayıs Projesi Revize Planlama Raporu*. Samsun: DSİ 7. Bölge Müdürlüğü.
- Turoğlu, H. (2010). Kızılırmak Deltası ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi ve İnsan Yaşamına Etkisi. 19, 99-111. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Anadolu Araştırmaları Dergisi.
- Uzun, A. (1995). *Gerze - Alaçam Arası Kıyı Bölgesinin Jeomorfolojisi*. Konya: Öz Eğitim Yayın.
- Yıldız, K. (2000). *Çevre Bilimi*. Ankara.
- Zeybek, H. İ., & Yılmaz, C. (2016). *Samsun Coğrafyası*. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

BÖLÜM 7

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE PANDEMİLER VE COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE SAĞLIK HABERCİLİĞİ

Aslıhan Zinderen¹

Bayram Aktaş²

1 Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, aslihan.cezik@atauni.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6761-4160.

2 Erzurum Büyükşehir Belediyesi, aktas.bayram@outlook.com, Orcid: 0000-0001-5832-7661.

Giriş

Geçmişten günümüze pandemiler insanlar üzerinde derin izler bırakmıştır. Bir kıta ya da bir kaç ülkede aynı anda görülen salgın hastalık (TDK, 2020) olarak tanımlanan pandemiler, kimi zaman ölümcül yönleri ile kimi zaman yayılım hızları ile gündeme gelmişlerdir. Kara veba, İspanyol gribi ve Sars gibi pandemi kabul edilen salgınlar görüldükleri dönemlerde hayatın yeniden şekillenmesine neden olmuşlardır. 2019 yılının Aralık ayında Çin’in Wuhan kentinde görülen ve tüm dünyaya yayılan salgın, yayılım hızı ile dikkat çekmiştir. Daha önce görülen koronavirüsler ile benzerlik göstermeyen bu virüs Covid-19 ismiyle anılmış ve dünyayı sosyo-ekonomik anlamda olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda birçok ülkede sağlık sistemleri çökmüştür. Bu süreçte her ülkenin salgınla mücadele yöntemi de farklı olmuştur. Bazı ülkeler tehlikeyi erken fark edip sıkı önlemler alırken, bazı ülkelerin ise uyarı ve önlemlere yeterince önem vermediği görülmüştür. Bu durum sağlık sistemlerinin olumsuz etkilenmesine neden olmuş hatta bazı ülkelerde ekonomik krizlere yol açmıştır. Dünyayı etkisi altına alan koronavirüsün Türkiye’de de etkileri hissedilmiştir. Bu bağlamda ivedi bir şekilde “Bilim Kurulu” oluşturulmuştur (Arslan ve Karagül, 2020).

Medyanın etkin rolü özellikle doğal afet ve salgın dönemlerinde ön plana çıkmaktadır. Covid-19 pandemisinde de insanların haber alma ihtiyacı yine medya aracılığı ile gerçekleşmiştir. Ayrıca vatandaşların habere ulaşmalarının yanı sıra “Sağlık Haberciliği” kavramının da önem arz ettiği bir kez daha anlaşılmıştır. Sağlık haberlerinin doğru ve güvenilir olmasının yanı sıra bilimsel süzgeçlerden de geçirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Covid-19 pandemi sürecine ilişkin yayınlanan haberlerde halkı bilgilendirmenin yanında, olayların magazinleştirilmesi de söz konusu olmuştur. Bu durum sağlık haberciliğinin sorgulanmasına yol açmıştır.

1. Pandemi Kavramı

Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) tanımına göre pandemi, yeni bir hastalığın dünya çapında yayılması olarak ifade edilmiştir. Eski Yunanca’da pan; tüm, demos; insanlar anlamına gelmektedir. Bu çerçevede pandemi, bir kıta ya da tüm dünya yüzeyi gibi çok geniş bir alanda yayılan/yayılım ve etkisini gösteren salgın hastalıklara verilen genel isimdir (WHO, 2020). Türk Dil Kurumu’na göre ise pandemi, bir kıta ya da birkaç ülkede aynı anda görülen salgın hastalık olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2020).

Pandemi kelimesinin tam olarak kabul görmüş bir anlamı bulunmamaktadır. Pandemi olarak değerlendirilen hastalıkların tarihi geçmişine baktığımızda hepsinde benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Kara veba, İspanyol gribi, Kolera, AIDS, SARS ve Domuz gribi gibi pandemi olarak değerlendirilen hastalıkların ortak noktası, geniş coğrafi alanlara

yayılmış olmalarıdır. Ayrıca bulaşma yoluyla yayılma, bulaşma oranları, minimum nüfus bağışıklığı, yeni tanınmış ya da mevcut bir hastalığın farklı bir varyasyonu olması da diğer ortak özelliklerindedir (Morens vd., 2009).

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, bir salgının pandemi sayılabilmesi için üç temel özelliği taşıması gerekmektedir (akt. Yıldız, 2017). Bunlar, nüfusun daha önce maruz kalmadığı bir hastalığın ortaya çıkması, hastalığa sebep olan etmenin insanlara bulaşması ve tehlikeli bir hastalığa yol açması, hastalık etmeninin insanlar arasında kolayca ve devamlı olarak yayılmasıdır.

Pandemilerin belli başlı bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Pandemi İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı'na (2019) göre bunlar:

- *Pandemide hastalığın paterni (örüntüsü) mevsimsel influenzadan farklıdır.*

- *Pandemi, normal influenza sezonu dışında da görülebilir, tipik olarak hastalık birden çok dalgaya sahip olabilir.*

- *Bir pandeminin süresi 12-18 hafta arasında değişebilir.*

- *Bir pandemi sırasında, yeni pandemik virüs dolaşımdaki diğer influenza suşlarının yerini alabilir.*

- *Daha sonra pandemik suş, mevsimsel influenza A virüslerinin bir parçası olur ve baskın suş olabilir.*

- *Mevsimsel influenza sırasında hastaneye yatış ve ölümlerin çoğu yaşlılarda ve altta yatan sağlık problemi olan kişilerde görülürken, pandemi sırasında ise gençlerde ve sağlıklı kişilerde de hastaneye yatış ve ölümler görülebilir.*

Pandemilerin toplum üzerindeki etkileri değişkenlik göstermektedir. Bunlar; virüsün bulaştırıcılığı, toplumdaki bireylerin bağışıklık durumu, hastalık oluşturma pozisyonu (virulans), sunulan hastalık hizmetleri, kişiler arası temas ve toplumlar arası ulaşım özellikleri, risk faktörlerinin varlığı ve iklim olarak sıralanabilmektedir.

2. Geçmişten Günümüze Pandemi Örnekleri

Orta Çağ'da görülen veba, kemirgen hayvanlardan (özellikle kara fareler) pireler yoluyla insanlara geçen bir hastalık türüdür. Hıyarcıklı, septicemik ve pönomik olmak üzere üç türü bulunmaktadır. En yaygın olarak görüleni hıyarcıklı vebadır. Bu veba "Yersinia Pestis" adlı bakteri ile enfekte olmuş bir kemirgenden diğerine taşıdıkları pireler yoluyla geçmektedir. Mikrobu insanlara bulaştıran ise kara farelerdir. Bunda insanların yaşadıkları ortamlarda daha çok bulunmaları etkili olmuştur. Veba uzun

süre hayvanlar arasında kalmıştır. Hayvan ölümlerinin artması ile beraber hastalıklı pireler yoluyla insanlara geçmiştir. Pirelerin ısırıldığı bölgelerde (özellikle koltuk altı ve kasıklar) hıyarcık denilen şişkinlikler oluşmaktadır. Bu şişkinlikler fark edilip patlatıldığında hasta kurtulabilmektedir. Aksi bir durumda hasta üç gün içinde ölmektedir (Genç, 2011). Bu hastalığa Kara Veba denilmesinin nedeni ise şişkinliklerden çıkan iltihabın koyu renkli olmasından ileri gelmektedir.

Moğolistan ve Gobi Çölü'nde başladığı öngörülen veba, Doğuda Çin; Batıdan Avrupa'ya kadar ilerlemiştir. Çin'in XIV. yüzyılın ilk yarısında 120 milyon olan nüfusunun yaklaşık yüzde 25'i veba nedeni ile hayatını kaybetmiştir (Akın, 2018). Avrupa'da ise durum Doğu'dan farksız değildir. XIV. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan kıtlık ve bundan yaklaşık otuz yıl sonra ortaya çıkan Kara Veba, Avrupa nüfusunun yaklaşık üçte birinin ölümüne neden olmuştur (Özden ve Özmat, 2014).

Influenza (Grip), A ve B virüsleri ile oluşmakla birlikte, hızla yayılan, her yaş grubunu etkisi altına alabilen bulaşıcı, ateşli, akut solunum sistemi hastalığıdır (Tosun, 2017). Influenza, insanlar arasında hızla yayılabilmesi sebebiyle geçmiş dönemlerde farklı türlerde ortaya çıkarak insanların hayatlarını olumsuz yönde etkilemiştir.

İnsanlık tarihinin en büyük pandemilerinden biri olan İspanyol gribi, Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkmış ve milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Savaş sonunda insanlar, bu yeni salgınla başa çıkabilmenin çarelerini aramışlardır. Uzak Doğu kökenli olan bu grip, 1917 yılında Çin'in Cong-King şehrinde ortaya çıkmıştır. Kısa sürede Çin'i aşarak, Japonya, Hindistan, Rusya, Türkiye ve ABD gibi ülkeleri etkisi altına almıştır (Kırık, vd., 2020). Gribin isminin "İspanyol Gribi" olması, hastalığın Avrupa'da başlamış olmasından değil, İspanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız olmasından kaynaklanmaktadır (Temel ve Ertin, 2020). Savaşa katılan ülkelerde grip ile ilgili manipülasyonlar yapılırken, İspanya'da grip ile ilgili haberlere çokça yer verilmiştir.

İspanyol Gribini diğer pandemilerden ayıran en önemli özellik, çocuklar ve yaşlılardan çok; yetişkinleri öldürmüş olmasıdır. İçinde bulunduğu dönemde küresel ulaşım ağının gelişmiş olması, buharlı taşımacılığın gelişmiş olması ve Birinci Dünya Savaşı nedeni ile askeri sirkülasyonun fazla olması gibi etkenler virüsün birkaç ay içerisinde kıtalar arasında yayılmasına neden olmuştur. Virüs o kadar hızlı yayılmıştır ki, ABD askerlerinin neredeyse yüzde 80'i savaş nedeni ile değil, virüs nedeni ile ölmüştür (Temel ve Ertin, 2020).

Birinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde görülen İspanyol gribi, on sekiz ay gibi kısa bir süre içerisinde yaklaşık 100 milyon kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır (Aslan, 2020). Bu durum Birinci Cihan

Harbi'nin bitmesinde etkili olmuştur. Hastalığın sebeplerini öğrenmek adına açılan toplu mezarlardan alınan örnekler, Domuz Gribi'ne sebep olan H1N1 virüsü kaynaklı olduğunu göstermiştir.

Kolera, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Hindistan'da ortaya çıktığı kabul edilen, "Vibrio Cholerae" mikrobunun neden olduğu, şiddetli kusma ve su kaybı belirtilerinin görüldüğü bir enfeksiyon hastalığıdır. Hindistan'ın Ganj Nehri'ne özellikle dinsel ritüellerini yerine getirmek için giren halk enfeksiyonun yayılmasında etkili olmuştur. Nemli, kirli ortamlarda kolayca yayılabilen virüs, insan dışkısından da bulaşabilmektedir. Bununla beraber hijyenik olmayan sularla insan vücuduna giren virüs, ani ve şiddetli kusma ile belirtisini göstermektedir. Mideden bağırsaklara inen Kolera virüsü, üç gün içerisinde hızla çoğalarak hastanın kusma ve ishal nöbetleri geçirmesine neden olmaktadır. Böylece aşırı su ve tuz kaybı yaşanmaktadır. Hastanın kan değerlerinin düşmesi ve kaslarında meydana gelen kramplar kısa süre içerisinde ölümüne neden olmaktadır (Yılmaz, 2017)

1817 yılına kadar sadece Asya'da, Hint Yarımadası'nda görülen kolera, 1817, 1829, 1852, 1863, 1881 ve 1899'da bütün dünyada salgınlar halinde görülmüş ve büyük kayıplara neden olmuştur. Avrupa'da 1800'lü yılların başında sağlık alanında geniş kapsamlı sağlık atılımları gerçekleştirilmiştir. Caddelerin genişletilmesi, geceleri çöp toplatılması, ölümlerin şehirlerin dışına gömülmesi gibi birçok alanda geniş çaplı önlemler alınmıştır. Fakat bu kadar yeni önlemin alınmasına rağmen Kolera, Avrupa'da çok büyük can kayıplarına yol açmıştır. Sadece İngiltere'de 1848-1852 yılları arasında iki yüz elli bin insan ölmüştür (Ardıç, 2019). Kolerayı diğer salgınlardan ayıran en büyük özelliklerden biri de, bir yandan can kaybına neden olurken, diğer yandan da insanların temel ihtiyaç maddelerine nüfuz ederek yeni can kayıplarına yol açmasıdır.

Sars (Severe Acute Respiratory Syndrome), 2003 yılında Çin'in Guangdong bölgesinde görülen, "Ağır Akut Solunum Yetersizliği" olarak ifade edilen, halk arasında "Gizemli Zatürre" olarak bilinen, şiddetli solunum yolu rahatsızlığıdır. Sars, hava yoluyla bulaşmakla birlikte, aniden başlayıp ağır seyreden bir hastalıktır. Virüsün bulaştığı hastalarda öncelikle yüksek ateş, baş ağrısı, boğaz ağrısı, burun akıntısı, titreme ve solunum yetersizliği gibi belirtiler görülmektedir (Akyol, 2005). İlk sars vakası 2002 yılında Uzak Doğu Asya'da görülmüştür. Önceleri gribal enfeksiyon olarak değerlendirilmiş, ölüm oranları artmaya başladığında karşılaşılan olayın ciddiyeti anlaşılmıştır. Korona virüs dört ay gibi kısa bir süre içerisinde yaklaşık otuz yedi ülkeye yayılmıştır. Sars virüsünün infekte olduğu hastalarda ölüm oranı yaklaşık yüzde 10'dur. Altmış beş yaş ve üzeri hastalarda ise bu oran yüzde 50'yi bulmaktadır (Yücel ve Görmez, 2019). Özellikle diyabet hastaları, bağışıklığı zayıf hastalar, yaşlılar ve çocuklar en riskli gruplar arasındadır.

Sars koronavirüsü en çok damlacık enfeksiyonu ile bulaşmaktadır. Hastanın hapşırması ve öksürmesi ile virüslü tükürük damlacıkları, diğer insanlara kolayca bulaşmaktadır. Koronavirüs havada ve yüzeylerde üç saat canlı kalabilmektedir. Bu nedenle belirtileri taşıyan kişilerin acilen izole edilmeleri gerekmektedir. Durumu ağır olanların hastane ortamında izole edilerek, durumu hafif olanların ise evde izole edilerek tedavi edilmeleri gerekmektedir (Akyol, 2005). Hastaların tedavisinde genellikle antibiyotikler kullanılmakla birlikte, gösterdiği semptomlara göre de farklı tedavi yöntemleri uygulanmaktadır.

Kuş gribi, “Avian Influenza (H5N1)” ismiyle bilinmektedir. Bu virüs evcil kanatlılarda bulunmakta ve ölümcül salgınlar yapmaktadır. Bu esnada hayvanlarla teması bulunan insanlara bulaşarak ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Bu hastalık halk arasında “Tavuk Vebası” olarak da bilinmektedir. Ayrıca “Avian flu, Chicken flu” gibi isimlerle de anılmaktadır. Virüs ilk kez İtalya’da tavuklarda görülmüştür. 1959 yılında kuş gribi (H5N1) olarak tanımlanmıştır. İlk kez bir insanda 1997 yılında Çin’in Hong-Kong eyaletinde ortaya çıkmıştır. Bu vakadan sonra virüsün bulaşıcı özelliği artmış ve tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır (Öner, 2007). Virüs Çin’den Güney Doğu Asya’ya, Anadolu’dan Avrupa’ya kadar dünyanın birçok bölgesine yayılmıştır.

Kuş gribi olarak da bilinen virüs, hasta kanatlıların tükürük, burun akıntısı ve dışkısında bulunmaktadır. En yaygın bulaşma şekli ise dışkının doğrudan veya besinlerin kirlenmiş haliyle ağızdan alınma yoluyla olmaktadır. Ayrıca kemirgenler ve kan emici sinekler aracılığı ile de diğer hayvanlara bulaşabilmektedir. İnsanlara ise, hasta hayvanlarla temas ile veya virüsün bulunduğu ortamdaki havanın solunması ile bulaşmaktadır. Hastalığın bulaştığı insanlarda tipik grip belirtileri (ateş, öksürük, baş ve boğaz ağrısı) gözlemlenmektedir. Bununla beraber göz ve akciğer enfeksiyonları, akut solunum yetmezliği gibi semptomlara da rastlamak mümkündür. Bu durum can kaybına neden olabilmektedir (Acar ve Beşirbellioğlu, 2005). Semptom görülen hastaların teşhisi konulduktan sonra kesinlikle hastaneye yatırılarak izlem yapılmalıdır. Bu hastanelerde yoğun bakım imkânlarının tamamının bulunması gerekmektedir. Hastalara damlacık izolasyonu yöntemleri uygulanmaktadır. İzlem sırasında hastaların tek kişilik odalarda bulunması gerekmektedir. Eğer bu mümkün değil ise aynı tip hastaların aynı odada tutulması gerekmektedir. Bu esnada maske takılmalı ve mesafe kurallarına dikkat edilmelidir (Ceyhan, 2006).

2009 yılının Mart ayında Meksika’da bir domuz çiftliğindeki domuzlarda görülen gribal enfeksiyon domuz gribi olarak tanımlanmıştır. Domuzlardan insanlara geçtiği öngörülen bu virüs, kısa süre içerisinde Meksika’nın diğer bölgelerine, oradan da ABD’ye yayılmıştır. Daha sonra kıtalar arasında yayılım göstererek tüm ülkeleri etkilemiştir. Dünya Sağlık

Örgütü (DSÖ), 11 Nisan 2009 tarihinde bu virüsün neden olduğu infeksiyonu “Grip Pandemisi” olarak ilan etmiştir. Salgın Meksika’da başladığı için “Meksika Gribi” olarak ifade edilmiştir. Daha sonra domuzdan insana bulaştığı için “Domuz gribi” ismiyle anılmaya başlanmıştır (Şanlı, 2010). İlk rastlanılan ülke ve bulaştığı hayvan türü bu isimlendirmelerde etkili olmuştur.

Birkaç virüs türünün (insan, kuş ve domuz gribi virüsleri) genetik karışımı sonucu oluşan bu virüs, Pandemik influenza (H1N1) olarak tanımlanmıştır. Hava taşımacılığının etkisi ile kısa sürede diğer ülkelere yayılmıştır. Bu virüsün en önemli özelliklerinden biri de toplumun daha önce bu virüsle karşılaşmamış olmasıdır. Yüksek atak hızı ve bulaştırıcılığının fazla olması domuz gribini, mevsimsel gripten ayıran önemli özellikler arasındadır. Ayrıca risk grubunda olmayanları, gençleri ve erişkinleri de ağır bir şekilde etkilemektedir. Belirtileri arasında yüksek ateş, baş ağrısı, boğazda kuruluk, halsizlik v.b. bulunmaktadır. Çok nadir olmakla birlikte bulantı, kusma ve ishal gibi bulgulara da rastlanılmaktadır (Can vd., 2010). Hastalar semptomlar görülmeden bir gün önce ve semptomlar görüldükten bir hafta sonra virüsü bulaştırma olasılığına sahiptirler. En fazla yayılım gösterdiği 2009 yılında, dünyanın 191 ülkesinde yaklaşık 800 bin vakaya rastlanılmıştır. Bu vakalardan 8238’i ölümlü sonuçlanmıştır (Aslan, 2020). Bu durum domuz gribinin pandemi olarak değerlendirilmesinde etkindir.

Domuz gribinin ortalama kuluçka süresi üç dört gündür. Bu süre bazı hastalarda yedi günü bulabilmektedir. Virüsün bulaştığı ağır vakalarda uzun süren ateş, balgam, alt solunum yolu rahatsızlıklarının düzeldikten sonra tekrar nüksetmesi gibi semptomlar sayılabilmektedir. Domuz gribi teşhisi konulan hastaların yaklaşık yüzde 2,5 kadarı hastaneye yatırılmaktadır. Bu oranın yaklaşık beşte biri kadar olan hastaların da yoğun bakıma gereksinimi olduğu görülmüştür. Hastaneye yatırılan hastaların çoğunda kanser, diyabet gibi kronik rahatsızlıkların varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca domuz gribine yakalanan genç hastalarda da hızlı bir şekilde solunum yetmezliği gelişmekte ve bunu çoklu organ yetmezliği de takip etmektedir (Eraksoy, 2010). Bu nedenle sosyal izolasyon ve mesafe kurallarına dikkat edilmesi gerekmektedir.

3. Covid-19 Pandemisi

Geçmişten günümüze koronavirüsler insanlar üzerinde derin bir etki bırakmıştır. İçinde buldukları dönemde tüm dünyayı etkileyerek, can kayıplarına neden olmuşlardır. Yakın geçmişimize baktığımızda bu duruma 2002-2003 yıllarında görülen SARS ve 2012-2013 yıllarında görülen MERS gibi koronavirüsleri örnek olarak gösterilebilmektedir.

Koronavirüs ismi RNA virüslerinin yüzeylerinde bulunan çubuksu uzantıların taça benzetilmesinden ileri gelmektedir. Latince taç “coro-

na” anlamına gelmektedir. Bu sebeple bu gruptaki virüsler “koronavirüs” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. RNA virüsleri vahşi hayvanlardan insanlara geçen ve mutasyon becerileri yüksek virüslerdir. Bu nedenle salgına yol açma kapasiteleri yüksektir. 2019 yılının Aralık ayına kadar altı farklı koronavirüs türünden bahsetmek mümkündür. Bunlar SARS-CoV, MERS-CoV, HCoV-OC43, HCoV-HKU1, HCoV-229E, HCoVNL63’tür. Bu virüsler çocuklar ve yaşlılarda üst solunum yolu enfeksiyonlarına neden olmaktadır. Bebeklerde ise zaman zaman şiddetli üst solunum yolu enfeksiyonlarına yol açmaktadırlar (Budak ve Korkmaz, 2020). Erken teşhis konulmadığında bu virüsler ciddi hasarlara sebebiyet vermektedirler.

Kovid-19, ilk kez Aralık 2019’da Çin’in Hubei eyaleti Wuhan kentinde canlı hayvan pazarı olarak nitelendirilen Huanan Deniz Ürünleri ve Canlı Hayvan Toptan Satış Pazarı’ndan çıktığı düşünülen bir hastalıktır. Hızla yayılan virüs kısa süre içerisinde epidemik boyuta ulaşmıştır. Yapılan incelemelerde virüsün bulaştığı kişilerin bu hayvan pazarı ile temasının olduğu tespit edilmiştir. Pazarda dağ faresi, yılan, yarasa ve kümes hayvanlarının satıldığı bilinmektedir. İlk başta salgının görüldüğü yedi kişinin durumu ağırken, birisi hayatını kaybetmiştir. İçinde bulunulan tehlikenin büyüklüğü öngörülünce, yaklaşık dokuz gün içerisinde bilim kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul SARS, MERS, Kuş Gribi gibi binlerce insanın ölümüne sebebiyet veren virüslerin yapısını incelemiştir. İncelemelerde varılan ortak görüş yeni bir virüs ile karşı karşıya kalındığıdır. Bu sebeple bu yeni koronavirüse Covid-19 isminin verildiği duyurulmuştur. Virüsün görüldüğü ilk vaka sayılarında değişiklik bulunmaktadır. En genel görüşe göre vaka sayısının kırk bir veya kırk iki olduğu yönündedir. Bu vakaların çoğunun Çinli olması, virüsün Çinli vatandaşlar tarafından yayıldığı öngörüsünü arttırmıştır (Üstün ve Özçiftçi, 2020). Bu hastaların sayısı giderek artmış ve üç ay gibi kısa bir süre içerisinde tüm dünyaya yayılmıştır.

Kovid-19’un en yaygın belirtileri arasında yüksek ateş, halsizlik ve kuru öksürük bulunmaktadır. Mevsimsel gribe göre bulaşıcılığı daha yüksektir. Virüsün yayılması yakın temas ile mümkün olmaktadır. Temas halinde olan kişilerin öksürmesi, hapşırması esnasında oluşan damlacıklar aracılığı ile virüsün bulaşıcılığı artmaktadır. Covid-19 semptomu göstermeyen fakat enfekte olan kişiler de hastalığı bulaştırabilmektedir. Salgının şiddeti yaş gruplarına ve hastalarda bulunan kronik rahatsızlıklara göre değişkenlik göstermektedir. Dünya Sağlık Örgütü’ne göre altmış beş yaş ve üstü kişiler, kalp rahatsızlığı olanlar, bağışıklığı zayıf kişiler, astımlı kişiler, obezitesi olan kişiler, diyabet, karaciğer ve böbrek rahatsızlığı olan kişiler yüksek risk grubu arasında yer almaktadır. Yakın dönemde görülen SARS ve MERS salgınları ile Covid-19 salgını göz önünde bulundurulduğunda, SARS ve MERS virüslerinin ölümcül etkisi daha yüksektir (Bozkurt vd., 2020). Bununla beraber Covid-19 virüsüne yakalananların ölüm

oranı daha düşük olmasına rağmen, daha fazla ülkeye yayılmıştır.

Covid-19 salgınının ortaya çıkışı ve ortaya koyduğu etkiler, ABD’li bilim adamı Edward N. Lorenz’in mimarı olduğu ”Kaos Teorisi” bağlamında bir yaklaşım olan “Kelebek Etkisi” ile uyuzmaktadır. Kaos teorisi, pozitif bilimler (fizik, matematik gibi) ışığında bir yaklaşım olmasına rağmen, psikoloji, sosyoloji gibi sosyal bilimlerde de günümüz olaylarını yorumlamak için sıkça başvurulan bir teodir. Bu teoriye göre; dünyanın bir köşesinde meydana gelen küçük bir değişiklik, başka bir noktasında çok büyük sorunlara neden olabilmektedir. Lorenz, bu teoriyi ortaya atarken Amazon Ormanları’nda bir kelebeğin kanat çırpmasının ABD’de fırtınaya sebep olabileceği örneğini vermektedir. James Gleick, Lorenz’den sonra Kaos adlı çalışmasında bu örneği “Çin’de kelebek kanat çırttığında Atlantik’te fırtına çıkar.” şekilde yorumlamaktadır. Gleick’in bu örneği Covid-19 salgınının yayılım süreci ile bağdaşmaktadır. Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkan koronavirüs, Atlantik’ten daha öteye, tüm dünyaya yayılmıştır. Bununla beraber insan hayatını olumsuz yönde etkileyerek, ekonomik sistemleri, uluslararası işbirliklerini ve devletleri derinden sarsmıştır. Aynı zamanda dünya ülkelerini belirsizliklerle dolu bir sürece sokmuştur (Arslan ve Karagül, 2020). Bu belirsizlikler her ülkeyi kendine has yöntemlerini geliştirmeye itse de, ne yazık ki kesin bir sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır. Fakat sürecin getirdiği olumsuzluklardan kurtulmak adına her ülke kendine göre bir takım adımlar atmaya çalışmıştır.

3.1. Dünyada Covid-19 Pandemisi

Aralık 2019 itibari ile Çin’de başlayan salgın, Ocak 2019’da İran’da görülmeye başlamış oradan da Avrupa’ya yayılmıştır. Avrupa’da öncelikle İtalya’da vakalara rastlanılmış, sırasıyla bu ülkeleri Almanya, İspanya ve Fransa takip etmiştir. Bununla beraber ABD’de de vakaların varlığı gözlemlenmiştir. Salgının süratle yayılması ile İngiltere, Hollanda, Belçika, İsviçre ve Avusturya’da pandeminin görüldüğü ülkeler arasında yer almıştır (Şirin ve Özkan, 2020). Böylelikle üç ay gibi kısa bir süre içerisinde salgın pek çok ülkeye yayılmıştır.

Covid-19 salgını sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda derin etkiler bırakarak, küresel ölçekte küçümsenemeyecek sorunlara neden olmuştur. Bu sorunların çıkmasında Covid-19 pandemisinin geçmişte yaşanan pandemilere benzememesi gelmektedir. Bu bağlamda devletlerin Covid-19’a hazırlıksız yakalanması sağlık alanı başta olmak üzere, sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda krizlere yol açmıştır. Salgının öneminin yeterince kavranamaması, devletlerin karar mekanizmalarının farklı işlemesi ağır tablolara karşılaşılmamasına yol açmıştır. Bazı ülkelerin sağlık otoritelerinin tavsiyelerini ivedi bir şekilde uygulamaya çalıştığı görülmüştür. Bazı ülkelerin ise bu uyarı ve önlemlere gereken önemi vermemeleri, bu ülkeler-

de ciddi sağlık sorunlarına ve ekonomik sorunlara yol açmıştır. Covid-19 pandemisinin küresel boyutta yol açtığı bu sorunlar, salgınla mücadelede uluslararası birliğin önemini ön plana çıkarmıştır. Fakat uluslararası sağlık örgütlerinin bu konuda yetersiz kalması, bu örgütlerin etkinliğinin sorgulanması gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Küresel anlamda, sağlık alanında söz sahibi olan Dünya Sağlık Örgütü, salgının başlamasından kırk beş gün sonra ancak bazı verileri paylaşabilmiştir. Buna göre; 27 Mart 2020 tarihi itibarı ile salgın 199 ülkede görülmüştür. Aynı zamanda bu tarihte açıklanan ölü sayısı 21.031'dir (Arslan ve Karagül, 2020). Paylaşılan veriler ışığında yakın geçmişte yaşanan pandemiler (Sars vb.) kadar ölüm oranı olmasa da Covid-19 pandemisinin neredeyse tüm dünyada görülmesi panik havasına neden olmuştur.

Covid-19 pandemisinin tüm dünyada süratle yayılması, ülkeleri ivedi bir şekilde sosyal, sağlık ve ekonomik anlamda önlemler almaya mecbur kılmıştır. ABD, Haziran 2020'de, 2 milyon 162 bin 256 vaka sayısı ile dünyada ilk sırada yer almaktadır. Açıklanan bu rakamlar ABD'yi pandemide dünyanın merkezi haline getirmiştir. Bu hastalardan 117 bin 858'i hayatını kaybetmiştir. 870 bin 076'sı ise sağlığına kavuşmuştur (Duran ve Acar, 2020). Bununla beraber ABD, pandemi sürecinde 2 trilyon dolarlık bir yardım paketi açıklamıştır. Bu yardım paketinin içeriğinde maske alımı, kişisel korunma malzemeleri, Covid-19 test kitleri, çocuk bakım yardımları gibi başlıklar bulunmaktadır. Ayrıca sağlık sigortası süreleri uzatılmış, telefonla sağlık hizmetleri genişletilmiştir. Aşı üretimi için ise 1,2 milyar dolar ayrılmıştır. AB ülkeleri koronavirüs sürecinde öncelikle kendi sıkıntıları ile uğraşarak birliğin esasının zedelenmesine yol açmışlardır. Bu durumda pandemiden en çok olumsuz etkilenen ülkelerden biri İtalya olmuştur. Ekonomik anlamda kırılma noktası yaşayan İtalya'da sağlık hizmetleri neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bununla beraber İtalya pandemi ile mücadele için 25 milyon avro ayrıldığını duyurmuştur. Ekonomik önlemlerin yanı sıra güvenlik önlemleri de ön planda tutulmuştur. Bu kapsamda bazı şehirler karantinaya alınmıştır. Kamu hizmeti veren kurum ve kuruluşların dışında birçok işletme kapatılmıştır. Uzaktan çalışma koşullarına geçilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Sağlık sektörüne 20 bin personel alımı gerçekleştirilmiş ve Covid-19 meslek hastalığı sayılmıştır. Covid-19 pandemiden etkilenen bir diğer Avrupa ülkesi de İspanya olmuştur. İspanya virüsün getirdiği olumsuz etkileri (mağdur vatandaşlar, serbest meslek sahipleri, şirketler) ortadan kaldırmak için 200 milyar avro kredi ve 5 milyar avro kamu harcaması olmak üzere iki farklı çözüm paketi belirlemiştir. Bu pakete istinaden sosyal devlet gereği olarak ev sahipleri kiralaları 6 ay süre ile arttırmayacak ve kiracılar 6 ay süre ile evden çıkarılmayacaktır. Elektrik, su ve yakıt borçları 3 ay süre ile ertelenecek ve 3 ay kesinti yapılmayacaktır. Yaşlı ve bakıma muhtaç vatandaşların giderleri

için 300 milyon avro ayrılmıştır. Sağlık giderleri için 1 milyar avro, aşı çalışmaları için 30 milyon avro ödenek ayrılmıştır. Covid-19 pandemi sürecini etkili bir şekilde takip eden ülkelerden biri Almanya olmuştur. 750 milyar avro gibi büyük bir bütçeyi bu sürece ayırmıştır. Ayrılan bu bütçe Almanya Gayri Safi Yurt İçi Hâsılasının yaklaşık yüzde 24'ü büyüklüğündedir. Salgın sürecinin planlı, programlı yönetilmesi 4 Haziran 2020 itibari ile Almanya'yı iyileşme yüzdesi en yüksek ikinci ülke konumuna yükseltmiştir. Bu bağlamda iyileşme yüzdesi yüzde 91,62 olurken, vefat oranı ise yüzde 4,70'tir. Salgını en hızlı bir şekilde engelleyen ülkelerden biri de Çin olmuştur. Salgının Çin'de başlamasına rağmen etkili bir şekilde yönetiminin sağlanması, her alanda alınan sert tedbirlerin etkisi ile mümkün olmuştur. Kovid-19'un ortaya çıktığı Hubei kenti karantinaya alınmakla beraber, tüm dünya ile bağlantısı kesilmiştir. Şehirdeki bütün okullar, iş yerleri kapatılmıştır. Pandemi ile mücadele için 183 milyar dolar bütçe ayıran Çin, sosyal yaşam, güvenlik ve sağlık alanında birçok tedbir ve teşvik adımları atmıştır (Gündüz, 2020). Bu bilgiler ışığında anlaşılmaktadır ki geçmişte salgınla mücadele konusunda tecrübeleri olan ve pandemi sürecini baştan sona ciddiye alan Almanya, Çin, Güney Kore gibi ülkeler en az hasarla atlatmaya çalışırken; gerekli hassasiyeti göstermeyen İtalya, İspanya gibi ülkeler ciddi boyutlara ulaşan sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlarla karşılaşmışlardır.

3.2. Türkiye'de Covid-19 Pandemisi

Çin'de başlayıp tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını, Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Asya, Avrupa ve Amerika'da ülkeleri bir takım tedbirler almaya iten koronavirüs salgını, Türkiye'de de bazı önlemlerin alınmasında etkili olmuştur.

Aralık 2019 itibari ile Çin'in Hubei kentinde ilk vakaların görülmesi ile birlikte Türkiye'de 10 Ocak 2020'de Sağlık Bakanlığı bünyesinde Bilim Kurulu oluşturulmasına karar verilmiştir. 26 kişiden oluşan kurulun üye sayısı daha sonra 31'e çıkarılmıştır. Kurul üyeleri Türkiye'nin önde gelen üniversitelerinden olmakla beraber, mikrobiyoloji, viroloji, enfeksiyon, yoğun bakım, pediatri, iç hastalıkları gibi kendi alanlarında uzman bilim insanlarıdır. Bilim kurulunun oluşturulmasında Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Müdürlüğü'nün 2019 yılında hazırladığı Pandemi İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı'nın payı büyüktür. Bu planın en dikkat çeken maddelerinden biri, olası bir pandemi esnasında bakanlıklar ile kurumlar arası koordinasyonu sağlamak amacı ile Sağlık Bakanlığı bünyesinde Ulusal Koordinasyon Kurulu'nun oluşturulmasıdır. Yine bu plana göre İl Pandemi Kurullarının ve Umumi Hıfzısıhha Kurullarının faaliyetlerine başlaması öngörülmektedir. Bu kurulların amacı yerel düzeyde (İl, ilçe) tedbir almak amacıyla tavsiye niteliğinde fikir sunmaktır. Covid-19 sürecinde toplumun ruh sağlığının olumsuz yönde etkilenmesini önlemek adına sosyologlar,

psikologlar, ekonomistler ve din psikologlarından oluşan Toplum Bilimleri Bilim Kurulu kurulması da kararlaştırılmıştır (Turan ve Çelikyay, 2020). Tüm bu kurullar, Covid-19 vakalarının dünyada görülmeye başlaması ile faaliyetlerine başlamış ve Türkiye’de ilk vakanın görülmesi ile kurulların etkinlikleri artmıştır.

Dünya Covid-19 pandemisi ile mücadele ederken, Türkiye’de Aralık, Ocak ve Şubat aylarında herhangi bir vaka ile karşılaşılmamıştır. 11 Mart 2020 tarihinde ilk vaka tespit edilmiş ve bu tarihten sonra vaka sayısında hızlı bir artış gözlemlenmiştir. 30 Mayıs 2020 tarihi itibari ile 163 bin 103 hastanın 4 bin 515’i hayatını kaybetmiştir. 126 bin 984 kişinin ise sağlığına kavuştuğu bilgisi paylaşılmıştır. İstanbul, İzmir, Ankara ve Konya gibi büyükşehirlerde fazlaca görülen Kovid-19, kısa sürede tüm ülkeye yayılmıştır. Bilim kurulunun tavsiyeleri doğrultusunda başlangıçta 31 kente (Daha sonra bu sayı 24’e düşürülmüştür.) giriş ve çıkışlar yasaklanmıştır. Bununla beraber risk grubunda yer alan 65 yaş ve üstü vatandaşlar ile 20 yaş altı gençlerin sokağa çıkmaları yasaklanmıştır (Gürcün ve Cömertler, 2020). Türkiye’de Covid-19 teşhisi konulan kişilerin görülmesi ile bunun gibi önlemler öncelikli olarak alınmaya başlanmıştır.

Türkiye, Covid-19 ile mücadele kapsamında birçok ülkeden önce seyahat kısıtlamasını uygulamıştır. Bu kapsamda 21 Ocak’ta havalimanlarında önlemler alınmaya başlanmıştır. 22 Ocak itibari ile İstanbul-Wuhan uçuşları askıya alınmıştır. Çin ile uçuşların tamamen durdurulması ise 5 Şubat 2020 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 23 Şubat tarihine gelindiğinde ise, Türkiye-İran sınırının kapatılma kararı alınmıştır. 27 Mart itibari ile yurt içi ve yurt dışı tüm uçuşlar durdurulmuştur. Bununla beraber sosyal yaşam, sağlık ve ekonomi alanında tedbirler alınmıştır. Sosyal hayatın temkinli bir şekilde sürdürülebilirliği açısından sosyal mesafe vurgusu yapılmıştır. Bu bağlamda “Koronavirüse Karşı 14 Kural” ve “Hayat Eve Sığar” kamu spotlarına yer verilmiştir.

Bu yolla toplumun sağlık okuryazarlığı arttırılmaya çalışılmıştır. Toplumsal izolasyonu sağlamak adına piknik ve mesire alanları kapatılmış, sosyal ve kültürel etkinliklere son verilmiş, camilerde toplu halde ibadet etme yasağı getirilmiş ve spor müsabakalarına ara verilmiştir. Şehirlerarası yolculuk yapmak valiliklerin inisiyatifine bırakılmıştır (Tunç ve Atıcı, 2020). Bu tedbirlere ilave olarak 16 Mart 2020 tarihinde ilköğretim, ortaöğretim ve liselerde eğitime kademeli olarak ara verilmiş, daha sonra ise uzaktan eğitim-öğretim sürecinin başlatılması planlanmıştır. 26 Mart 2020 itibari ile Yüksek Öğretim Kurulu, 2019-2020 bahar döneminde üniversitelerde eğitimin yüz yüze yapılmayacağı, uzaktan eğitim modeli ile gerçekleştirileceği kararını almıştır. Yurt dışından dönenler için on dört günlük karantena uygulamaları başlatılmıştır. Bu bağlamda, umre vazifesi için Mekke’den dönen vatandaşlar, Ankara ve Konya’da bulunan öğrenci

yurtlarında karantina altına alınmıştır. Sosyal mesafe kuralları çerçevesinde kamu kurum ve kuruluşlarında personelin azaltılması yoluna gidilmiş, toplu taşıma araçlarında ve özel araçlarda kapasitenin yüzde 50'si kadar yolcu taşınması kararlaştırılmıştır (Arslan ve Karagül, 2020). Bu uyarı ve önlemlere tüm vatandaşların gereken hassasiyeti göstermeleri adına kamu spotları, sosyal medya platformları ve billboardlar aracılığı ile duyurular yapılmıştır.

Küresel ölçekte dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi, ülkeleri ekonomik yönden etkilemiş ve bu alanda ciddi adımların atılmasına neden olmuştur. Türkiye pandemi ile mücadele kapsamında ilk aşamada 100 milyar TL'lik bir destekleme paketi açıklamıştır. Salgının piyasaya, üretime ve istihdama olan etkilerini en aza indirmek için 18 Mart 2020'de "Ekonomik İstikrar Kalkanı Destek Paketi" hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur (Gündüz, 2020). Bu paket kapsamında vatandaşların ve esnafın talepleri doğrultusunda, borçlarının anapara ve faiz ödemeleri 3 ay (Nisan, Mayıs, Haziran) süre ile erteleneceği kararı alınmıştır. 500 bin TL'nin altında konut sahibi olacaklar için asgari peşinat yüzdesi, yüzde 20'den yüzde 10'a düşürülmüştür. İşverenlerin maliyetini azaltmak ve işten çıkarılmaları önlemek adına "Kısa Çalışma Ödeneği" devreye alınmıştır. Buna göre işçilerin maaşlarının yarısı devlet tarafından karşılanacaktır. Destek paketi kapsamında emeklilere de yer verilmiş ve en düşük emekli maaşı bin 500 TL'ye yükseltilmiştir. Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından belirlenen yardıma muhtaç ailelere ulaştırılmak üzere 2 milyar TL ilave kaynak ayrılmıştır (Tekin, 2020). Bu tedbirlerin yanı sıra Cumhurbaşkanlığı tarafından "Biz Bize Yeteriz" kampanyası düzenlenmiştir. Bu kampanya çerçevesinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yedi aylık maaşını bağışladığını duyurmuştur. Bürokratlardan memurlara, sivil toplum kuruluşlarından belediyelere topyekûn dayanışma ortamı sağlanmaya çalışılarak, Kovid-19'un ekonomi üzerindeki etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Kampanya gelirlerinin ise yardıma muhtaç ailelere ulaştırılacağı duyurulmuştur.

Yakın geçmişte yaşanan pandemilere benzemeyen Covid-19 pandemisi, sosyal ve ekonomik alanların yanı sıra en fazla sağlık alanında aksaklıklara yol açmıştır. Öyle ki bazı ülkelerde (İtalya, İspanya gibi) sağlık hizmetleri neredeyse durma noktasına gelmiştir. Türkiye, dünyayı etkisi altına alan salgın karşısında sağlık alanında bir takım önlemler almıştır. Bu önlemler çerçevesinde 20 Mart 2020'de Sağlık Bakanlığı bir genelge yayımlamıştır. Bu genelgeye göre tüm özel ve vakıf hastanelerinin "Pandemi Hastanesi" olarak hizmet vereceği ilan edilmiştir. 22 Mart itibari ile sağlık çalışanlarının kullanımına yönelik n95 maske ve koruyucu gözlük gibi malzemelerin üretimini yapan firmaların stoklarına gerekli görüldüğünde el konulacağı kararlaştırılmıştır. Sağlık hizmetlerinin aksamaması için ka-

muya 32 bin sağlık personeli alınacağı duyurulmuştur. Covid-19 test sürelerinin daha kısa olması adına Çin'den 50 bin hızlı test kiti getirilmiştir. Bununla beraber yerli solunum cihazı üretimi ve yerli aşı üretimi için gerekli girişimlerde bulunulmuştur. 25 Mart'ta Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, hastaların durumu ile ilgili bilgileri her gün sosyal medya aracılığı ile kamuoyuna duyuracağını bildirmiştir. Sosyal mesafe kuralları kapsamında 2 Nisan itibari ile sokakta, markette ve pazarda maske takma zorunluluğu getirilmiş ve bu kapsamda 25-65 yaş arası vatandaşların adreslerine PTT aracılığı ile 5 adet maske gönderileceği duyurulmuştur. Ayrıca sağlık hizmetlerinin kontrolden çıkmaması adına Atatürk Hava Limanı ve Sancaktepe'de bin odalı iki hastane kurulması planlanmıştır (Memikoğlu ve Genç, 2019: 201-210). 6 Mayıs 2020 tarihinde CNN International Kanalı, Türkiye'nin Covid-19 ile olan mücadelesini tüm dünyaya duyurmuştur. 3 Mayıs'ta İstanbul'da filyasyon ekiplerinin yaptığı çalışmaların takibi ile hazırlanan program, Türkiye'nin sağlık alanında elde ettiği başarının küresel düzeyde duyulmasına katkıda bulunmuştur (Gündüz, 2020). Bu nedenle Covid-19 salgınının küresel düzeyde olduğu unutulmamalı, dünya ülkelerinin ortak bir paydada buluşarak bu süreci anlatabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Dünyada ve Türkiye'de Covid-19 pandemisinin en önemli aktörleri sağlık çalışanları olmuştur. Kendi hayatlarını kaybetme pahasına birçok hayatın kurtulmasına vesile olmuşlardır. Sağlık çalışanları, pandemi dönemlerinde bazı problemlerle karşılaşmaktadır. Bunların başında enfeksiyon riski ve enfeksiyonu farkında olmadan yaymaları gelmektedir. Bu hususların ortaya çıkmasında pandemiye neden olan patojenin özelliklerinin yeterince anlaşılması, koruyucu ekipmanları kullanma eğitimlerine yeterince özen gösterilmemesi, koruyucu ekipman eksikliği, uzun süre enfekte hastalarla aynı ortamda bulunmaları, uzun süren çalışma saatleri gibi nedenler etkili olmaktadır. Sağlık çalışanlarının pandemi dönemlerinde bazı meslek sorumlulukları bulunmaktadır. Bunların başında başkalarını enfekte etmekten kaçınılması gelmektedir. Buna göre, sağlık çalışanları çok fazla enfekte ile aynı ortamda bulunduğundan maske, izolasyon ve mesafe kurallarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Diğer bir sorumlulukları ise hastaları tedavi etme görevleridir. Sağlık çalışanlarının aldıkları eğitim ve öğretimin bir parçası olarak olağanüstü dönemlerde hizmet vermeleri beklenmektedir. Tehlikeli salgın hastalıkların var olduğu dönemlerde bu hizmet çok büyük önem arz etmektedir. Covid-19 pandemisi süresince Türkiye'de sağlık çalışanları fedakârca görevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır (Pala ve Metintaş, 2020). Bazıları bu süreçte hayatını kaybeden bazıları aileleri ile uzun bir zaman görüşememişlerdir. Zorlu geçen bu dönemde Covid-19 dünyada "Meslek Hastalığı" olarak kabul edilmiştir.

4. Sağlık Haberciliği

Yüksel'e göre; "Genel olarak sağlık, sağlıklı yaşam ve hastalık konularında insanları aydınlatan, halk sağlığını koruma, geliştirme, farkındalık yaratma, bilinç kazandırma noktasında uzman görüşlerine dayanan bilgilerin aktarıldığı, sorunların, çözüm önerilerinin, tedavi yöntemlerinin, bu konudaki araştırma ve sonuçların halkın anlayabileceği bir dilde paylaşıldığı, her türlü yenilik, yöntem ve gelişmenin konu edildiği haber türüne "Sağlık Haberciliği" adı verilmektedir." (Yüksel, 2017). İnsan sağlığı ve yaşam kalitesi ile ilişkili konularda yapılan habercilik faaliyeti olan sağlık haberciliği, literatürde bilim haberciliğinin bir kolu olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda geçerliliği sağlık bilimleri ile test edilebilecek ve ana teması sağlık olan içerikler sağlık haberciliğinin konusu olarak değerlendirilmektedir (Yardan vd., 2018). Bu sebeple sağlık haberlerinde nesnel bakış açısı önem arz etmektedir.

Sağlık haberciliği, temel anlamda insan sağlığını ve yaşam kalitesini ilgilendiren her konuda yapılan habercilik faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. Halk sağlığı konusunda vatandaşları bilinçlendirmek ve gerektiği durumlarda halkı uyarmak, sağlık haberciliğinin işlevleri arasındadır. Sağlık ve medya profesyonelleri ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler, sağlık haberciliğinin temelini oluşturmaktadır. Sağlık haberciliği hitap edilen hedef kitle açısından da değerlendirilmektedir. Bunlar hakla yönelik ve sağlık profesyonellerine yönelik olmak üzere iki temel anlamda değerlendirilmektedir. Sağlık profesyonellerine yönelik sağlık haberciliği medikal dergiler ve medikal gazeteler aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Bu yayınlar güncel sağlık olaylarını ve sağlık alanındaki yenilikleri sunan popüler medikal dergilerden oluşmaktadır. Bu alanda verilen haberlerde kullanılan dil tıp terimlerini içermesi gerekmektedir. Bu durum haberlerin hedef kitesinde bir değere sahip olması açısından önem arz etmektedir. Halka yönelik sağlık haberciliği sağlık alanında bilgi veren gazete, dergi, televizyon programları ve web siteleri aracılığı ile edinilen bilgiler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Halka sunulan sağlık haberlerini, sağlık profesyonellerine sunulan sağlık haberlerinden ayıran en önemli özellik hedef kitlenin eğitim seviyesinin farklı olmasıdır. Bu farkın yanında dikkat edilmesi gereken diğer bir husus halka sunulan sağlık haberlerinde kullanılan dildir. Halkın eğitim düzeyi, sosyo-demografik özellikleri farklılık gösterdiği için, sağlık ile ilgili sunulan bilgilerin yalın ve anlaşılır olması gerekmektedir. Ayrıca magazinsel ve sansasyonel ifadeler kullanmaktan kaçınılmalıdır (Öğüt, 2017). Bu haberlerde en önemli unsur halkı bilgilendirmek olduğu için edinilen bilginin kaynağına, güvenilirliğine ve bilimselliğine dikkat edilmesi gerekmektedir.

4.1. Sağlık Haberciliğinin Özellikleri

Sağlık haberciliği toplumun sağlık alanında bilinçlenmesine katkı sağladığı için büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle sağlık haberciliğinde dikkat edilmesi gereken belli başlı özellikler bulunmaktadır. Bu özelliklerin başında Sağlık Bakanlığı'ndan bilgi alınması, kamuoyunu bilgilendiren kişilerin alanında güvenilir ve uzman kişiler olması gelmektedir. Bu bağlamda haberi yapılacak konunun bilimselliği önem taşımaktadır. Aynı zamanda arşiv görüntülerinden yararlanılacak ise bu durum açıklamada belirtilmeli, toplumu paniğe sevk edecek görüntülere yer verilmemeli ve abartılı ifadelerden kaçınılmalıdır. Kullanılacak her sözcüğün, yer verilecek her başlığın hedef kitlede bir takım anlam yüklemelerine neden olacağı unutulmaması gerekmektedir. Bilgi amaçlı spot filmlere yer verilirken amacın dışına çıkılmaması gerekmektedir. Bu tür filmlerden yararlanırken sosyal ekonomik, ticari ve kültürel anlamda farkında olmadan, çıkar odaklı kurum, kuruluş ve şahısların hedeflerine destek verilmemelidir. Sağlık haberciliğinde önem arz eden özelliklerden biri de sağlık muhabirlerinin alanında uzman kişilerden oluşmasıdır. Sağlık alanındaki çalışmalar birçok aşamadan geçtikten sonra kamuoyuna duyurulmaktadır. Bu nedenle muhabir ham verileri servis ederek insanların yanlış bilgilendirilmesinde rol oynayabilmektedir. Bunun yanında sağlık muhabirinin tıp terminolojisine hâkim olması gerekmektedir. Haberde kullanılan ifadelerin hedef kitleye göre anlaşılır olması gerekmektedir. Birlikte yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecek üsluptan kaçınılmalıdır. Sağlık haberciliğinde dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, haberlerde sansasyonel ifadelerden kaçınılması gerektiğidir. Bu nedenle insanları umutsuzluğa sürükleyecek ya da insanlara umut verecek ifadeler büyük risk taşımaktadır. Bunun yanında mahremiyet konularına dikkat edilmelidir. Muhabirin sağlık kuruluşlarına girerken kimliğini ibraz etmesi gerekmekte; ses, görüntü ve fotoğraf kaydı almadan, yetkili, hasta ve hasta yakınlarından izin alması gerekmektedir (Kaya vd., 2011). Tüm bu özellikler haberin ve habercinin ilgili alanda uzmanlaşması gerektiğini göstermektedir.

Sağlık haberlerinin yazımında da dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Öncelikle gazetecinin ilgi duyduğu bir konuya odaklanması önemlidir. İlgi duyulmayan bir konuya insanların da ilgi duyması mümkün olmamaktadır. Bununla beraber gazeteci nasıl yazması gerektiğini detaylıca düşünmelidir. Bu durum hedef kitleye verilecek mesajın özü bakımından önem taşımaktadır. Diğer bir özellik ise, gazetecinin haberde teknik terimler kullanmak zorunda olduğu durumlarda mutlaka okurun anlayacağı şekilde terimleri açıklamasıdır. Bunu yaparken eğitim düzeyi ve sosyo-demografik özelliklere de dikkat edilmelidir. Sağlık haberi yazımında dikkat çeken diğer bir özellikte, gazetecinin kendisini okurun yerine koyması gerektiğidir. Eğer gazeteci haberini yaptığı konuyu ilk kez duy-

muş ise okurun aklında ne gibi soruların oluşabileceğine dikkat etmesi gerekmektedir. Ayrıca gazeteci bilginin alındığı kaynağı ayrıntılı bir şekilde haberin en can alıcı noktasında vermemelidir. Bu durum okurun ilgisinin dağılmasına ve haberin devamını okumamasına yol açmaktadır (Çağlar, 2012). Bu nedenle sağlık haberlerinin de diğer haber alanlarında olduğu gibi haber değerinin olduğu unutulmamalıdır.

Sağlık haberlerinin oluşumunda gazetecilerden kaynaklanan bazı sorunlar da dikkat çekmektedir. Bu sorunların başında gazetecinin sağlık ile ilgili konulara hâkim olmaması ve veri analizi yapamaması gelmektedir. Bu bağlamda iletişim fakültelerinde sağlık alanındaki haberler daha çok teori ve üretime yönelik olmaktadır. Haberin nasıl yazılacağı, dilin nasıl kullanılması gerektiği bilgisi verilirken, sağlık ve ilk yardım bilgisi gibi uygulamalı eğitimlerde eksiklik yaşanmaktadır. Sağlık bilgisinin ve istatistikî bilgilerin eksikliği haberin dar bağlamda okuyucuya ulaşmasına neden olmakta, daha geniş kitlelere ulaşmasını engellemektedir. Bunda gazetecinin araştırma yapmak yerine, yetkililerin açıklamalarından, internet sitelerinden ve basın bültenlerinden yararlanması etkili olmaktadır. Gazetecilerden kaynaklı bir diğer sorun ise taşra ve köylerdeki sağlık sorunlarına yeterince değinilmemesidir. Sağlık haberlerinin genellikle metropol şehirlerde yaşanan sorunlarla ilgili olduğu görülmektedir. Bunda haberin ilgi uyandıracığı düşüncesi etkili olmaktadır. Bu nedenle kırsal kesimlerde yaşanan sorunlara yeterince eğilim gösterilmemektedir. Bu durum ise sorumlu gazetecilik anlayışını örselemektedir. Gazetecilerin haberleri magazinleştirme eğilimi de sağlık haberlerinin kalitesini etkilemektedir. Özellikle politik toplumlarda eğitim, kültür, sağlık gibi konular ikinci plana atılmaktadır. Bu haberlere arka sayfalarda veya haber bültenlerinin sonunda yer verilmektedir. Haberin okunmama, duyulmama endişesi, muhabirin haberlerde sansasyonel ifadelerle yer vermesine neden olmaktadır. Fakat bu durum haberin özünün zayıflamasına, kamuoyu nezdinde haberin doğruluğunun tartışılmasına neden olmaktadır. Ayrıca objektifliği sorgulanmaya başlanan haberler, toplum düzeyinde dikkat çekmek yerine, haber değerinin yitirilmesine yol açmaktadır. Gazetecilerin sağlık profesyonelleri ile olan mesafeli duruşları da sağlık haberlerinin zayıf kalmasında etkili olmaktadır. Sağlık profesyonellerinin çalışmalarını yerinde takip etmek yerine masa başı habercilik yapmaya çalışan gazeteciler, sağlık haberlerinin bilimselliğinin zayıflamasına yol açmaktadır. LÖSEV, Kızılay ve Türk Kalp Vakfı gibi alanlarında özgün çalışmalar yapan kuruluşlar ile sağlık profesyonellerinin diyalogları yakından takip edilmeli, toplumun bilinçlenmesine katkı sağlayacak bilimsel değeri yüksek haberlere yer verilmelidir. Yukarıda bahsedilen konuların yanında gazetecilerin nesnel ve objektif sağlık haberlerine yer verememelerinin önünde bir takım engeller bulunmaktadır. Bu engeller arasında çeşitli kurumların baskıları ve küresel bas-

kılar yer almaktadır. Sağlık haberciliğinin bu çıkmazları muhabirleri zor durumda bırakmaktadır. Mesleki devamlılıkları ile mesleki duyarlılıkları arasında bırakılan gazeteciler, haberlerin nesnellüğünden uzaklaşmasına neden olmaktadır (Geçer, 2018). Bu bağlamda sağlık haberlerinin kalitesi açısından, gazetecilere sunulan ortamın objektifliği de son derece önem arz etmektedir.

4.2. Covid-19 Haberlerine Sağlık Haberciliği Perspektifinden Bakmak

Bu başlık altında Covid-19 döneminde yayınlanan haberler sağlık haberciliği perspektifinden değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme ise sağlık haberciliğinin sahip olduğu temel özellikleri merkeze koyarak haberleri bütüncül olarak ele almayı gerektirmektedir.

Sağlık haberciliği bağlamında öne çıkan beş teme özellik alan yazın taraması sonucu şu şekilde sıralanabilmektedir:

- *Sağlık haberlerinde sansasyonel (ilgi çekici) ifadeler kullanılmamalıdır.*
- *Sağlık haberlerinde haberi yapılacak konunun bilimselliği önem taşımaktadır.*
- *Sağlık haberlerini magazinleştirme eğilimi, haber değerinin düşmesine neden olmaktadır.*
- *Sağlık haberlerinde kullanılan tıp terimlerinin açıklaması anlaşılır bir şekilde yapılması gerekmektedir.*
- *Sağlık haberlerinde insanları umutsuzluğa sürükleyecek ya da insanlara umut verecek ifadeler büyük risk taşımaktadır (Kaya vd., 2011; Çağlar, 2012; Geçer, 2018).*

Covid-19 döneminde yayınlanan haberler sıralanan bu beş madde ekseninde değerlendirilmektedir. Söz konusu dönemde çok sayıda haber yayınlanmıştır. Bu nedenle yapılacak değerlendirmede haberler, en fazla ziyaret edilen internet haber sitelerinden alınmıştır. Pek çok web sitesi ile ilgili izlenme ve takip verilerine ulaşılabilecek bir platform olan Similarweb'e (2021) göre Hürriyet ve Milliyet Türkiye'nin en fazla ziyaret edilen internet haber siteleridir. Bu başlık altında Covid-19 ile ilgili belirsizliklerin olduğu 2020 Mart döneminden sonra virüsün ikinci dalgası olarak geçen ve pek çok kişinin hayatını kaybettiği Kasım 2020 döneminde yayınlanan haberler değerlendirilmiştir.

Rusya'da koronavirüs kabusu büyüyor!

Abone Ol [Google News](#)

Koronavirüs salgınının önünü alamayan ülkede bir günde 439 can kaybı kayıtlara geçerken 21 bin 608 test pozitif sonuç verdi.

Rusya'da yeni tip **koronavirüs** (Kovid-19) salgınının başlangıcından bu yana son 24 saatte 439 kişinin yaşamını yitirmesiyle "en yüksek günlük ölü sayısı" görülürken, toplam ölü sayısı 32 bini aştı.

Rusya **Koronavirüs** Enfeksiyonu Kontrol ve Önleme Merkezinden yapılan açıklamaya göre, ülkede son 24 saatte Kovid-19 **vaka sayısı** 21 bin 608 artarak 1 milyon 858 bin 568'e, sağlığına kavuşan sayısı da 18 bin 811 artışla 1 milyon 388 bin 168'e ulaştı.

Ülkede virüs kaynaklı 439 kişinin hayatını kaybetmesiyle en yüksek günlük ölüm kayıtlara geçerken, toplam ölü sayısı 32 bin 32'ye yükseldi.

Rusya genelinde vaka sayısındaki günlük artış oranı yeniden yüzde 1,1'den yüzde 1,2'ye çıktı.

Başkent Moskova'da son 24 saatte Kovid-19 vaka sayısı 5 bin 997 artarak 491 bin 542'ye, virüs kaynaklı ölenlerin sayısı ise 71 artışla 7 bin 573'e yükseldi.

Rusya İnsan Sağlığı ve Tüketici Haklarını Koruma Servisi, son 24 saatte 591 bin Kovid-19 testinin yapıldığını ve böylece şimdiye kadarki test sayısının 66 milyon 700 bini geçtiğini bildirdi.

Resim 1. “Rusya’da Koronavirüs Kâbusu Büyüyor” başlıklı haber (www.hurriyet.com.tr; 2020).

Hürriyet Gazetesi'nin 12.11.2020 tarihinde yayınlanan (Resim 1.) haberinde haber başlığı “Rusya’da Koronavirüs Kabusu Büyüyor!” olarak belirlenmiştir. Haber başlığında kullanılan bu ifade sansasyonel etki uyandırmaktadır. Okuyucuda ilgi uyandırmak adına belirlenen başlık, sağlık haberleri sorumluluğu açısından uygun değildir. Toplum koronavirüs salgınından sağlık alanında olduğu kadar sosyal ve psikolojik anlamda da etkilenmiştir. Bu nedenle haberin başlığında geçen “kâbus” kelimesi olumsuz etki uyandırmaktadır.

Toplum nezdinde sağlık haberlerinin etki uyandırması için bilimsel verilerin güvenilirliği önem arz etmektedir. Bu açıdan habere baktığımızda “Rusya Koronavirüs Enfeksiyonu Kontrol ve Önleme Merkezinden yapılan

açıklamaya göre, ülkede son 24 saatte Covid-19 vaka sayısı 21 bin 608 artarak 1 milyon 858 bin 568'e, sağlığına kavuşan sayısı da 18 bin 811 artışla 1 milyon 388 bin 168'e ulaştı.” ifadesi haberin bilimsel bir kaynağa dayandırıldığını göstermektedir. Ayrıca “Rusya İnsan Sağlığı ve Tüketici Haklarını Koruma Servisi, son 24 saatte 591 bin Covid-19 testinin yapıldığını ve böylece şimdye kadarki test sayısının 66 milyon 700 bini geçtiğini bildirdi.” ifadesi de yine sağlık haberlerinin bilimselliği açısından önem taşımaktadır. Bu ifadeler ile haberin güvenilirliği artırılmaya çalışılmıştır.

'Gözlük takanlarda koronavirüs daha az görülüyor'

Abone Ol [Google News](#)

Sağlık Bakanlığı Toplum Bilimleri Kurulu Üyesi Prof. Dr. Mustafa Necmi İlhan, "Gözlük takanlarda koronavirüs hastalığının daha az görüldüğü ile ilgili bir yaklaşım söz konusu. Gözlük kullanınca maskenin üst kısmına gözlüğümüz baskı yaptığı için üstten maskenin içine partikül girmesi engelleniyor" dedi.

Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Başkanı ve Sağlık Bakanlığı Toplum Bilimleri Kurulu üyesi Prof. Dr. Mustafa Necmi İlhan, Covid-19 testi pozitif olan, karantinası devam eden kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak için kesinlikle dışarıya çıkmamaları gerektiğini söyledi. Prof. Dr. İlhan, "Vefa Destek timleri yaşı ne olursa olsun vatandaşlarımızın ihtiyaçlarını karşılıyor.

Evd e izolasyondaysa, karantinadaysa zaten dışarıya çıkma şansı yok. Ama karantinasını tamamladı ve doktorundan da 'dışarıya çıkabilirsin' yaklaşımı söz konusu olduysa her ihtimale karşı kendi önlemini alarak dışarıya çıkması gerekiyor. Ya da diyelim ki evde 3 kişi Covid-19 pozitif, bir kişi değil, bu kişi taşıyıcı da olabilir. Bu vatandaşımız evin ihtiyaçını karşılamak için dışarıya çıktığında **maske** takmalı, fiziksel mesafeye dikkat etmeli. Bu kişi evden dışarıya Covid-19 götürbileceği gibi dışardan da eve virüs getirebilir. Hatta böyle birkaç durum da saptandı. Evdeki kişiler Covid-19 pozitif; ama temas öyküsünü araştırıyorsunuz, evdeki bireyler farklı kişilerden virüs almışlar. Örneğin biri iş yerinden almış, biri komşulardan almış, böyle durumlarda da karşılayabiliyoruz" dedi.

'ÇİFT MASKE TAKMAK DAHA KORUYUCU OLABİLİR'

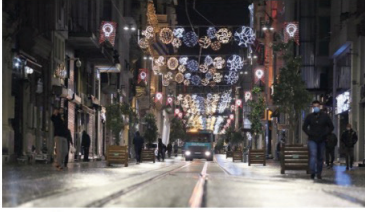
Prof. Dr. İlhan, evdeki bireylerden bir kişi hariç herkes Covid-19 pozitifse ve o kişi evin ihtiyaçlarını karşılamak için dışarıya çıkacaksa alması gereken önlemlere ilişkin, "Normal şartlar altında toplumda da önerdiğimiz cerrahi maske koronavirüsten korunmak için yeterli. Ama kişinin çift maske takması elbette daha koruyucu olacaktır. Siperliğin o kadar da etkisi yok açıkçası. Ama **gözlük** takanlarda **koronavirüs** hastalığının daha az görüldüğü ile ilgili bir yaklaşım söz konusu. Gözlük kullanınca maskenin üst kısmına gözlüğümüz baskı yaptığı için üstten maskenin içine partikül girmesi engelleniyor. Bu şekilde riskin daha az olduğu konusunda yapılan çalışmalar var. Evdeki kişilerin hepsi Covid-19 pozitif ise çok önemli bir ihtiyaç dahi olsa evden çıkmamak gerekiyor. Zaten bu bir suç. Herkes evde pozitifse mutlaka

Resim 2. “Gözlük Takanlarda Koronavirüs Daha Az Görülüyor” başlıklı haber (www.hurriyet.com.tr, 2020).

Hürriyet Gazetesi'nin 12.11.2020 tarihinde yayınlanan (Resim 2.) haberine göre gözlük takanlarda koronavirüsün daha az görüleceği ifade edilmiştir. Bu durum; "Sağlık haberlerini magazinleştirme eğilimi, haber değerinin düşmesine neden olmaktadır." (Geçer, 2018) özelliği ile örtüşmektedir. Haberin "Gözlük Takanlarda Koronavirüs Daha Az Görülüyor" başlığı haberi magazinleştirmektedir. Belirlenen bu başlık ile okurun habere olan ilgisi arttırılmaya çalışılmıştır. Haberin detaylarına baktığımızda "Sağlık haberlerinde haberi yapılacak konunun bilimselliği önem taşımaktadır." (Kaya vd., 2011) maddesine uyulmadığı görülmektedir. Gözlük kullananlara Kovid-19'un daha az bulaşacağı yönündeki yargı, Sağlık Bakanlığı Toplum Bilimleri Kurulu Üyesi Prof. Dr. Mustafa Necmi İlhan'ın "Gözlük takanlarda koronavirüs hastalığının daha az görüldüğü ile ilgili bir yaklaşım söz konusu. Gözlük kullanınca maskenin üst kısmına gözlüğümüz baskı yaptığı için üstten maskenin içine partikül girmesi engelleniyor" ifadelerine dayandırılmaya çalışılmıştır. Fakat bu tezin kanıtlanmış bilimsel bir sonucunun belirtilmemesi, haberin bilimselliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

En kötü dönem başladı

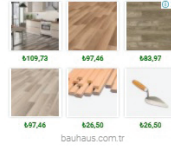
İlk koronavirüs vakasının görüldüğü 11 Mart'tan beri bir günde en fazla ölüm gerçekleşti. Önceki gün ülke genelinde 141 kişi Kovid-19 nedeniyle can verdi. Vehamet tablosu 'Hayat Eve Sığar' uygulamasına yansırken, İstanbul'un 39 ilçesi de kırmızıya döndü

Mert İnan

Türkiye'de ilk Kovid-19 vakasının görüldüğü 11 Mart'tan bu yana, bir günde en fazla ölüm gerçekleşti. 20 Kasım'da ülke genelinde 141 kişi [kasırcılığa](#) nedeniyle yaşamını yitirdi. Nisan ayının ilk üç haftalık döneminde adeta kabusu yaşayan Türkiye'de en kötü tablo oluştu. 1 Eylül-20 Kasım tarihleri arasındaki 81 günlük süreçte 5 bin 717 kişi Kovid-19 nedeniyle yaşamını yitirdi. Vehamet tablosu 'Hayat Eve Sığar' uygulamasına yansırken, İstanbul'un 39 ilçesi de kırmızıya döndü.

Türkiye'de ilk Kovid-19 vakasını tespit edildiği gündün bu yana 250 gün geride kaldı. Bu süreçte ülke genelinde 16 milyon 937 bin 607 PCR testi yapıldı, 435 bin kişiye tani konuldu. Ülke genelinde 367 bin 592 hasta iyileşirken, 12 bin 84 kişi yaşamını yitirdi. Önceki gün ise salgının en şiddetli hissedildiği 11 Nisan'dan bile kötü tablo durum oluştu. Uzmanlar önümüzdeki bir aylık dönemin çok zor geçeceği uyarısında bulundu. Türk Tabipleri Birliği (TTB) Kovid-19 İzleme Kurulu Üyesi ve Halk Sağlığı Uzmanı Doç. Dr. Cavit İçki Yavuz, rakamlar üzerinden Milliyet'e yaptığı açıklamada, şunları söyledi:

"20 Kasım itibarıyla en kötü döneme girmiş durumdayız. 9-15 Kasım tarihleri arasında ülke genelindeki ölüm oranı Nisan'daki tabloyu geçmiş durumda. 250 günlük **pandemi** döneminde en yüksek ölüm oranı, 19 Nisan günü ortaya çıkmış, 127 vatandaşımız yaşamını yitirmişti. Dün ise bu sayı 141 kişi olarak kaydedildi. Hasta sayısındaki artış eğrisine baktığımızda Eylül ayından itibaren hem günlük, hem ağır hasta sayısında ciddi yükseliş olduğunu görüyoruz.

Özellikle haftalık ölümler sayıları korkutucu şekilde arttı. Geçtiğimiz hafta günlük ortalamaya 89 kişiyi kaybetmişlik ancak bu sayı bugün itibarıyla 100'ün üzerine çıkmış durumda. Kasım'ın son döneminde, haftalık ölü sayımız 800'e çıkabilir.

Resim 3. "En Kötü Dönem Başladı" başlıklı haber (www.milliyet.com.tr, 2020)

Milliyet Gazetesi'nin 22.11.2020 tarihli haberinde (Resim 3.) "En Kötü Dönem Başladı" şeklinde bir başlık kullanılmıştır. Kullanılan bu başlık "Sağlık haberlerinde insanları umutsuzluğa sürükleyecek ya da insanlara umut verecek ifadeler büyük risk taşımaktadır." (Kaya vd., 2011) ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Kullanılan başlık olumsuz bir anlam içermekte, okuru umutsuzluğa sürüklemektedir. Bu durum haberin devamının okunmasını engelleyebilmektedir. Ayrıca haberde geçen "Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının görüldüğü 11 Mart'tan bu yana, bir günde en fazla ölüm gerçekleşti. 20 Kasım'da ülke genelinde 141 kişi koronavirüs nedeniyle yaşamını yitirirken, Nisan ayının ilk üç haftalık döneminde adeta kabusu yaşayan Türkiye'de en kötü tablo oluştu." ifadesi, okurda uyandırılan korkunun artmasına neden olmaktadır. Haberin ilerleyen bölümlerinde Türk

Tabipleri Birliği (TTB) Covid-19 İzleme Kurulu Üyesi ve Halk Sağlığı Uzmanı Doç. Dr. Cavit Işık Yavuz'un görüşlerine yer verilmektedir. Buna göre; “20 Kasım itibariyle en kötü döneme girmiş durumdayız. 9-15 Kasım tarihleri arasında ülke genelindeki ölüm oranı Nisan'daki tabloyu geçmiş durumda. 250 günlük pandemi döneminde en yüksek ölüm oranı, 19 Nisan günü ortaya çıkmış, 127 vatandaşımız yaşamını yitirmişti. Dün ise bu sayı 141 kişi olarak kaydedildi. Hasta sayısındaki artış eğrisine baktığımızda Eylül ayından itibaren hem günlük, hem ağır hasta sayısında ciddi yükseliş olduğunu görüyoruz.” cümleleri ile sağlık haberciliğinin bilimsel özelliği vurgulanmaya çalışılmış fakat kullanılan ifadeler arka planda okurun korkularının artmasına neden olabilmektedir.

Son dakika: Felaket kapıda! Ceset deryası böyle görüntülendi...

Son dakika haberlere göre, dünyaya diz çöktüren koronavirüs vakalarındaki korkunç artış sürüyor. İkinci dalganın vurduğu Avrupa ülkelerinde durum her geçen dakika daha da kötüye gidiyor. Son dakika haberine göre, pek çok ülkede sağlık sistemi alarm vermeye başladı. Özellikle İtalya'da, hastane tuvaletindeki ceset görüntüsünden sonra yoğun bakım servislerinden de görüntüler de ortaya çıktı.

AA | 13 Kasım 2020 - 14:42 • Son Güncelleme: 13 Kasım 2020 - 15:27

Ayrıca sosyal medyada, Napoli'de bir hastane tuvaletinde hastanın kaybedilmiş Covid-19 hastasına ait ölüğü belirtilen görüntüler kamuoyunda geniş yankı buldu. Görüntülerle ilgili inceleme başlatıldı.

Resim 4. “Son dakika: Felaket kapıda! Ceset deryası böyle görüntülendi...” başlıklı haber (www.milliyet.com.tr, 2020).

Milliyet Gazetesi'nin 13.11.2020 tarihli (Resim 4.) haberi “Son dakika: Felaket kapıda! Ceset deryası böyle görüntülendi...” başlığı ile servis edilmiştir. Haberin başlığı “Sağlık haberlerinde sansasyonel (ilgi çekici) ifadeler kullanılmamalıdır.” ve “Sağlık haberlerini magazinleştirme eğilimi, haber değerinin düşmesine neden olmaktadır.” (Geçer, 2018) ilkeleri ile bağdaşmamaktadır. Bu bağlamda “Felaket Kapıda” ve “Ceset Deryası” cümleleri ile haberin sansasyonel bir etki uyandırması amaçlanmıştır. Bu durum sağlık haberciliği yapılmaya çalışılırken, haberin magazinleşmesine yol açmıştır. Dolayısı ile okurun bilinçlenmesinden öte haberin magazinzel anlamda değerlendirilmesine neden olmuştur.

Haberin spot bölümünde “...dünyaya diz çöktüren koronavirüs vaka-

larındaki korkunç artış sürüyor. İkinci dalganın vurduğu Avrupa ülkelerinde durum her geçen dakika daha da kötüye gidiyor. Son dakika haberine göre, pek çok ülkede sağlık sistemi alarm vermeye başladı.” şeklinde vurgulanmaya çalışılan duygular, “Sağlık haberlerinde insanları umutsuzluğa sürükleyecek ya da insanlara umut verecek ifadeler büyük risk taşımaktadır.” ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Haberde Avrupa’da Covid-19 salgınının boyutu ele alınmaya çalışılırken aynı zamanda haber, okuru olumsuz duygu ve düşüncelere sevk etmektedir. Kullanılan ifadeler sağlık haberinin değerini düşürmekte, okurun güvenini sarsmaktadır.

Koronavirüs haberleri bağlamında sunulan haberin alt bölümünde görsel ile birlikte (Resim 4.) “*Ayrıca sosyal medyada, Napoli’de bir hastane tuvaletinde hayatını kaybetmiş Covid-19 hastasına ait olduğu belirtilen görüntüler kamuoyunda geniş yankı buldu.*” ifadesi, “Sağlık haberlerinde haberi yapılacak konunun bilimselliği önem taşımaktadır.” (Kaya vd., 2011) ilkesi ile örtüşmemektedir. İlgili metinde bilgilerin kaynağının net olmaması, verilerin bilimsel bir kaynağa oturtulmaması, haberin özünün yitirilmesine yol açmıştır. Ayrıca bu durum sağlık haberciliği sorumluluklarının göz ardı edildiğini göstermektedir.

Sonuç

Geçmişten günümüze yeryüzünde birçok salgın hastalık görülmüştür. Bu salgın hastalıklar sadece belirli bir bölge ile sınırlı kalmayıp, ülkeler arası ve kıtalar arası yayılmışlardır. Bu durum pandemi olarak değerlendirilirken, siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda çok sayıda önlemin alınmasına neden olmuştur. Pandemi olarak değerlendirilen Kara veba, İspanyol gribi, Kolera, Sars, Kuş gribi ve Domuz gribi gibi salgın hastalıklar, sadece insanların hayatını alt üst etmekle kalmamış, ülkelerde ciddi krizlerin yaşanmasına da neden olmuştur. Bu bağlamda sadece İspanyol Gribi’nin görüldüğü Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaklaşık 100 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Orta Çağ’da görülen Kara Veba da ise Avrupa’nın neredeyse üçte biri yaşamını yitirmiştir.

Aralık 2019 itibari ile Dünya Sağlık Örgütü yeni bir koronavirüs ile karşı karşıya kalındığının haberini vermiş ve bu virüsün merkezinin Çin olduğu duyurulmuştur. Nano teknolojilerin, yapay zekâların, uçan arabaların buluşlarını gerçekleştiren bilim insanları bu yeni koronavirüs karşısında çaresiz kalmışlardır. Daha önceki virüslere benzememesi nedeni ile Covid-19 ismi verilen salgın, ülkelerin ana gündemi haline gelmiş ve sosyal hayatı derinden etkilemiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de etkisini gösteren Covid-19 ve bu bağlamda karantina günleri, dijital dönüşümün hızlanmasına yol açmıştır.

Medya küresel anlamda bilgi alışverişine katkı sağlayan en önemli araçtır. İnsanlar haber alma ihtiyaçlarını bu kanaldan sağlamaya çalışmak-

tadırlar. Bununla beraber sağlık alanındaki gelişmelerin insanların bilgisine sunulması sağlık haberciliği aracılığı ile gerçekleşmektedir. Kamuoyunun gazete, dergi ve televizyon aracılığı ile sağlık sorunlarının aydınlatılması, sağlık haberciliğinin sorumluluğundadır. Covid-19 küresel salgınında da sağlık haberciliğinin önemi anlaşılmıştır. Bununla beraber sağlık haberlerinde görülen eksiklikler, sağlık haberciliğinin ve sağlık muhabirlerinin sorgulanmasına yol açmaktadır.

Çalışmada değerlendirilen haberler ekseninde, sağlık haberlerinin kamuoyunu bilgilendirirken bir takım eksikliklerinin de var olduğu ortaya konulmuştur. Özellikle haber başlıklarında yer alan sansasyonel ifadeler, haberin çekiciliğini arttırmak için magazinsel yaklaşımlar, sağlık haberciliğine olan güvenin sarsılmasına yol açmaktadır. Haberlerde söylemler bilimsel temellere dayandırılmaya çalışılırken, halkı umutsuzluğa sürükleyecek ifadelerin kullanıldığı görülmüştür. Bu bağlamda küresel ölçekte değer kazanan sağlık haberciliğinin Covid-19 sürecinde niteliklerinden ödün verdiği görülmüş, bu niteliklerin haber yapma sürecinde yeniden gözden geçirilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, A., Beşirbellioğlu, B. (2005). “Kuş Gribi (Avian Influenza)”. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4(6), 345-353.
- Akın, H. (2018). “Felaket Geliyorum Demişti: Ortaçağ’da Yaşanan Büyük Veba Salgını ve Toplumsal Yaşamdaki Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Kebikec: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi*, 46, 247-277.
- Akyol, A. D. (2005). “Şiddetli Akut Solunum Yetmezliği Sendromu (Sars) ve Korunma Önlemleri”. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 21(2), 107-123.
- Ardıç, M. (2019). “Bakü’de Kolera Salgını ve Osmanlı Devleti’nin Başvurduğu Bazı Sıhhi Uygulamalar (1893-1894)”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, 303-316.
- Arslan, İ., Karagül, S. (2020). “Küresel Bir Tehdit (COVID-19 Salgını) ve Değişime Yolculuk”. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 1-36.
- Aslan, R. (2020). “Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19”. *Ayrıntı Dergisi*, 8(85), 37-38.
- Bozkurt, Y., Zeybek, Z., Aşkın, R. (2020). “Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri ve Terapötik Müdahaleler”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 304-318.
- Budak, F., Korkmaz, Ş. (2020). “Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği”. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 1, 62-79.
- Can, Ö., Ünal, N., Memikoğlu, O., Tulunay, M. (2010). “Pandemik Influenza A (H1N1) 2009 Virüsü ve Klinik Tecrübemiz”. *Yoğun Bakım Dergisi*, 9(1), 1-12.
- Ceyhan, M. (2006). “Avian Influenza (Kuş Gribi, Tavuk Vebası): Yaşadığımız Bir Salgının Ardından”. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49, 81-89.
- Çağlar, Ş. (2012). “Sağlık Haberciliği”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 23, 111-115.
- Duran, M. S., Acar, M. (2020). “Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: COVID-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri”. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67.
- Eraksoy, H. (2010). “Pandemik Influenza A (H1N1) 2009: Patogenez ve Klinik Özellikler”. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 73, 12-19.
- Gürcün, D., Cömertler, N. (2020). “Türkiye’nin 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Covid-19 Kriziyle Mücadelesi”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 305-316.
- Geçer, E. (2018). “Sağlık haberciliği ve Hasta-Hekim İlişkileri: Etkileşimler ve Riskler”. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 169-180.

- Genç, Ö. (2011). “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve orta Çağ Avrupa’sına Etkileri”. *Tarih Okulu Dergisi*, 10, 123-150.
- Gündüz, F. (2020). “Türkiye’nin Yeni Koronavirüs (Kovid-19) Salgını ile Sınavı: Güvenli Gelecek İnşası Çalışmaları ve Kamuoyu Algısı”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(23), 447-467.
- Hürriyet Gazetesi (2020). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusyada-koronavirus-kabusu-buyuyor-41661182>.
- Hürriyet Gazetesi, (2020). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gozluk-takanlarda-koronavirus-daha-az-goruluyor-41660843>.
- Kaya, A., Yüksel, E., Ögüt, P. (2011). “Sağlık Haberlerinde “Mucize Tedavi”ler”. *Selçuk İletişim Dergisi*, 7(1), 49-64.
- Kırık, A. M., Var, S. S. A., Özkoçak, V., Darıcı, S. (2020). “Pandemi Dönemlerinde İletişim ve Algı Yönetimi: Yeni Koronavirüs Hastalığı (Covid-19) Örneği”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 104, 36-37.
- Memikoğlu, O., & Genç, V. (Eds.). (2019). *Covid-19*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Milliyet Gazetesi (2020). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/en-kotu-donem-basladi-6360804>.
- Milliyet Gazetesi (2020). <https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-felaket-kapida-ceset-deryasi-boyle-goruntulendi-6353999/1>.
- Morens, M. D., Folkers, K.G., Fauci, S. A. (2009). “What Is a Pandemic?” [Pandemi Nedir?]. *Journal of Infectious Diseases*, 200, 1018-1021.
- Öner, A. F. (2007). “Kuş Gribi”. *Yoğun Bakım Dergisi*, 7(1), 77-84.
- Ögüt, P. (2017). “Türkiye’de Sağlık Haberciliğinin Tarihsel Gelişimi”. *Atatürk İletişim Dergisi*, 14, 5-26.
- Özden, K., Özmat, M. (2014). “Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa’da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları”. *İdealkent*, 5(12), 60-87.
- Pala, S. Ç., Metintaş, S. (2020). “Covid-19 Pandemisinde Sağlık Çalışanları”. *Estüdam Halk Sağlığı Dergisi*, 5, 175-187.
- Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü (2019). *Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı*. Ankara.
- Similarweb.com (2021). <https://www.similarweb.com/>.
- Şanlı, K. (2010). “İnfluenza Virüsü ve Domuz Gribi”. *Jinekoloji Obstetrik Pediatri Dergisi*, 2(1): 4-12.
- Şirin, H., Özkan, S. (2020). “Dünyada ve Türkiye’de Covid-19 Epidemiyolojisi”. *Kulak Burun Boğaz ve Baş Boyun Cerrahisi Dergisi*, 28, 6-13.
- Tekin, B. (2020). “Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Ekonomik-Finansal Etkileri: Bir Literatür İncelemesi”. *İktisadi ve İdari Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, 39-64.

- Temel, M. K., Ertin, H. (2020). “1918 Grip Pandemisi Kıssasından COVID-19 Pandemisine Hisseler”. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25, 63-78.
- Tunç, A., Atıcı, F. Z. (2020). “Dünyada ve Türkiye’de Pandemilerle Mücadele: Risk ve Kriz Yönetimi Bağlamında Bir Değerlendirme”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 329-365.
- Turan, A., Çelikyay, H. H. (2020). “Türkiye’de Covid-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 1-25.
- Türk Dil Kurumu (2020). *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Tosun, S. (2017). *İnfluenza(Grip) Nedir, Ne Değildir?*. İzmir: İzmir Tabip Odası.
- Üstün, Ç., Özçiftçi, S. (2020). “Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması”. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 142-153.
- WHO (2020). “What is a pandemic?”. https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/.
- Yardan, T., Yardan, E. D., Bölükbaşı, F. B. (2018). “Toplumun Sağlık Haberciliği Konusundaki Algı, Tutum ve Davranışları”. *Uluslararası Sosyal & Hukuk Çalışmaları Kongresi International Congress on Social & Legal Studies*, 17-27.
- Yıldız, O. (2017). “Pandemik Enfeksiyonlar ve Seyahat”. *Türkiye Klinikleri Infectious Diseases Special Topics*, 10(3), 30.
- Yılmaz, Ö. (2017). “1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 23-55.
- Yücel, B., Görmez, A. (2019). “Sars-Corona Virüsüne Genel Bakış”. *Türkiye Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 2(1), 32-39.
- Yüksel, E. (2017). “Sağlık Haberciliğinde “Buluş, Keşif ve Teknolojik Yenilikler’in Yeri”. *III. Uluslararası Sağlık İletişimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 135-146.

BÖLÜM 8

ADİ ORTAKLIKTA ORTAKLARIN TEMSİL YETKİSİNE TTK VE TBK HÜKÜMLERİ AÇISINDAN BİR BAKIŞ

Nazım AKSOY^{1}*

¹ * Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, E-mail Adresi: naksoy@mehmetakif.edu.tr
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1835-7476

1. Giriş

Şirketlerin kuruluş sözleşmelerinde ortaklığın kimler tarafından temsil edileceği zorunlu kayıtlar arasında yer almaktadır. Kanun koyucu da temsil kurumunu önemine binaen genel hükümlerle birlikte, özel hükümlerle de bu konuyu düzenlemiştir. Kuruluş sözleşmesinin kanuni şekilde yapılmaması ya da sözleşmedeki noksanlıklarda, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) 214'üncü maddesi gereği şahıs şirketlerinde adi şirketlere ilişkin hükümlerin uygulanacağı belirtilmiştir. Diğer şirketlerden farklı olarak adi şirket TTK'da değil, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'da (TBK) düzenlenmiştir. Dolayısıyla ortaklığın temsili, ortaklar arasındaki ilişkiler kapsamında TBK'nın 637'nci madde hükmünde, dolaylı ve doğrudan temsil ayırımı gözetilerek düzenlenmiştir. Dolaylı temsil, tüm ortaklar tarafından temsil yetkisi verilen ortağın, kendi adına tüm ortaklar hesabına hareket etmesiyle gerçekleşir. Adi ortaklığı temsile yetkili ortak, bir işlemi tüm ortakların ad ve hesabına yaptığını karşı tarafa açıkça bildirir veya durumun gereğinden bu anlaşılıyorsa doğrudan temsilden söz edilir. Bununla birlikte, bir de yetkisiz temsil durumu da olmaktadır ki, temsilcinin ortak olup olmaması hususu iç ilişkide ve üçüncü kişiye karşı sorumluluk kapsamının belirlenmesinde önem taşımaktadır. Bunun gibi, yetkisiz temsilci tarafından yapılan işlemin ortaklarca onaylanıp onaylanmaması durumunda işlemin baştan itibaren geçerli olması veya onaylanmaz ise kesin hükümsüz olması durumu söz konusu olmaktadır. Bütün bu hususların, temsilcinin ve yapılan işlemin akıbetinin adi ortaklık açısından irdelenmesi gerekir.

Ticari ilişkilerin temelinde tüm borç ilişkisinde olduğu gibi ana kural, hukuki işlemin bir kişi tarafından bizzat yapılması ve bu işlemin yapan için hüküm ifade etmesidir. Ancak bazı durumlar var ki, maddi ve hukuki engellerden dolayı temsil kurumuna başvurulmaktadır (Esener ve Gündoğdu, 2017, s. 257). Temsili kısaca, sonuçları başka bir şahıs üzerinde doğacak şekilde, o şahıs ad ve hesabına hukuki işlem yapılması şeklinde tanımlamak mümkündür (Oğuzman ve Öz, 2006, s. 163). Kanun koyucu tarafından ticari işletme tanımlanırken, her ne kadar şirketlerin tüzel kişilikleri konusunda hiçbir açıklama yapılmamışsa da, TTK'nın "II - Ticaret unvanının şekli" bölüm alt başlığı ile düzenlenen "2. Tüzel kişiler" başlıklı 42'nci madde hükmü olan "a) Kollektif ve komandit şirketler" ve 43'üncü madde hükmü olan "b) Anonim, limited ve kooperatif şirketler" şirket türlerinin ünvanlarından bahsedilmiş ve sadece bu şirketlerin tüzel kişiliklerinin benimsendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, sırf bu hükümler ve TBK'nın ilgili hükümlerinden de yola çıkıldığında, adi şirketlerin tüzel kişiliklerinin olmadığını söylemek mümkündür. Keza hukuk sistemimizde adi ortaklıkların tüzel kişiliği haiz olmadığı Yargıtay'ın 3. Hukuk Dairesi'nin 13.06.2012 tarihinde vermiş olduğu 2012/11608E. ve 2012/15091K.

sayılı kararıyla da bu hususu açıkça belirtmektedir: “BK. 520. maddesine göre adi ortaklığın tüzel kişiliği yoktur. Adi ortaklığa karşı açılmış dava, diğer ortakların tümüne karşı yönetilmiş demektir. Bu nedenle, davacıya dava edilen adi ortaklığın bütün ortaklarının isim ve adresi açıklattırılarak, davaya bu ortakların huzuru ile devam edilmelidir. Mahkemece, bu yönün göz ardı edilerek davanın kabulüne karar verilmiş olması usul ve yasaya aykırıdır.” (www.kazancı.com.tr ET: 20.12.2021)

Bunun gibi, bir şirketin ve ortakların üçüncü kişilerle ilişkilerinde TTK'nın çeşitli maddelerinde şirketlerin ticaret siciline tescil ile tüzel kişilik kazandığı ve bunun aksi durumunda yapılacak sözleşmelerin üçüncü kişilere karşı geçersiz olacağı hükme bağlanmıştır (TTK m. 232, 305, 355, 365, 565, 577, 588). Bununla birlikte, ticaret şirketlerinin tüzel kişiliği bulunmayan bir ortaklık yapısı ile işlettikleri durumlarla bu tür ticari işletmelerin hangi nitelikleri haiz oldukları kanun koyucu tarafından belirtilmediğinden, TTK ve ilgili mevzuat hükümleriyle düzenlenmemiş bu tür ortaklıklarda TBK'nın 620 vd. maddelerinde yer alan adi ortaklığa ilişkin hükümlerin uygulanacağı öğretide ileri sürülmüştür (Özsungur, 2017: 42).

Yukarıdaki açıklamalardan da görüldüğü üzere, ticari şirketlerden farklı olarak hukukumuzda sadece adi şirketlerin (ortaklığın) kanun gereği tüzel kişiliği yoktur. Mevzuatın Medenî Kanunu'nda, Alman hukuk sisteminin ortaklık hukukuna ilişkin benzer hükümler içerdiği olsa da, Alman hukukunda adi ortaklığa ilişkin hak ehliyeti konusunda farklı düzenlemeler yer almaktadır. Zira Türk hukukundan farklı olarak, Alman hukukunda adi ortaklığın hak ehliyetini bulunmasına karşın, İsviçre hukuk sisteminde adi ortaklığın tüzel kişiliği haiz olmadığı, bundan dolayıdır ki, adi ortaklığın ayrı bir süje olarak hak ve taraf ehliyetinin bulunmadığı kabul edilmektedir (Pfammatter, 2002: 42; Druey/ Druey/ Glanzmann, 2010: 36; Meier-Hayoz/ Forstmoser 2007: 311). Benzer bir durum Türk hukukunda da olduğundan, Türk borçlar hukukunda adi şirketin organları ile temsili mümkün değildir. Adi ortaklıkta temsil ya ortakların tümünün birlikte hareket etmesi, ya da oybirliğiyle, ortaklardan veya üçüncü kişilerden atayacakları temsilci vasıtasıyla hukuki işlem gerçekleştirilmektedir (TBK m. 624, 637). Dolayısıyla adi ortaklıkta dış ilişkilerin yürütülmesinde temsil kurumu büyük önem arz etmektedir (Armutçuoğlu, 2009: 112).

Adi ortaklık kendisini oluşturan ortaklardan bağımsız bir hak süjesi olmadığından, ortakların borçlar hukukuna göre temsili söz konusudur. Bu nedenle, özel hükümler genel hükümlerle paralel bir şekilde yer almaktadır. Yine de adi ortaklığın yapısından kaynaklı farklı hususlar da mevcuttur (Ayar, 2015: 216). Çalışmamızda önemine binaen adi ortaklıkta temsil konusu; dolaylı temsil, doğrudan temsil, temsil yetkisinin kapsamı, temsil yetkisinin sona ermesi, yetkisiz temsil ve temsilin sonuçları hususları diğer şirket türlerine de değinilerek incelenmiştir.

2. Adi Ortaklıkta Temsil Türleri

Türk borçlar hukukunda, TBK düzenlemesinden hareketle, doğrudan temsil ile asıl temsil, dolaylı temsil ise istisnai bir temsil türü olarak algılanması gerektiği öğretide ileri sürülmüştür (Kılıçoğlu, 2018: 311).

Tüzel kişiliği olan ticari şirketler için istisnai bir durum oluşmadığından temsile dair genel düzenlemeler yeterli görülmeyle birlikte, adi ortaklıkta temsil hususunda kanun koyucu tarafından özel hükümler konulmuştur (Girgin, 2016: 82). Bu bağlamda, TBK'nın 48'inci maddesinde yer alan temsil yetkisine ilişkin özel hükümlerin saklı olduğuna dair düzenleme nedeniyle, adi ortaklıkta temsile dair özel hüküm öngörülmediği hallerde genel hükümlerin uygulanacağı öğretide ifade edilmiştir (Poroy vd., 2014: 68). Buradan hareketle denilebilir ki, adi ortaklıkta temsile ilişkin öncelikle özel hüküm olan TBK'nın 637'inci maddesi uygulanacak, eğer uygulanamaz ise temsile ilişkin genel hükümlere gidilecektir (Bengül, 2019: 27). Uygulama önceliği olan söz konusu TBK'nın 637'inci maddesinde temsil, TBK'nın 40'inci maddesinde vd. paralel olarak dolaylı temsil ve doğrudan temsil olarak ele alınmıştır (Eren, 2017: 869). Bununla birlikte TBK'nın 638'inci maddesinde temsilin hüküm ve sonuçları düzenlenmiştir.

2.1. Adi Ortaklıkta Dolaylı Temsil

2.1.1. Genel Olarak

Dolaylı temsil konusunda Türk hukukunda her hangi bir açık düzenlemenin bulunmaması nedeniyle doktrinde çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Öğretide dolaylı temsil, temsilcinin kendi adına fakat temsil olunan hesabına hareket ettiği, sözleşme hükümlerinin önce temsilci üzerinde doğup temsil olunana devretmekle yükümlü olduğu temsil türü olarak tanımlanmıştır (Yavuz, 1983: 15-23; Nomer, 2015: 123).

Kanun koyucu, TBK'nın 637/I'inci madde hükmünde ortaklardan birinin kendi adına ve ortaklık hesabına işlem yapması durumunda bizzat kendisinin alacaklı ve borçlu olacağını düzenleyerek, adi ortaklıkta dolaylı temsile işaret etmiştir (Ayar, 2015: 229). Mehaz İsviçre Borçlar Kanunu'nda da söz konusu düzenleme aynı şekilde kaleme alınmıştır. Düzenlemeye göre: “*I A partner who deals with a third party on behalf of the partnership but in his own name acquires rights and obligations as against that third party in a purely individual capacity.*” (Art. 543/I; <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ch/ch310en.html> ET: 10.02.2022) . İşlemin diğer ortaklar için hüküm ifade etmesi için ise, iç ilişkide aktarımı şart kılınmıştır (Topsoy, 2019: 25). Dolayısıyla denilebilir ki, dolaylı temsilin söz konusu olabilmesi için, temsilcinin öncelikle kendi adına başkası hesabına işlem yapması ve sonrasında da ikinci bir işlemle yapılan işlemin

sonuçlarının temsil olunana devri olmak üzere, iki hukuki işlemin gerçekleşmesi gerekir (Yılmaz, 2019, s. 60).

Öğretide bazı yazarlar tarafından dolaylı temsilde temsil yetkisinin iki boyutu olduğu ileri sürülmüştür (Tekinay vd. 1993: 173; Eren, 2016: 436). Buna göre, temsilci ile temsil edilen arasındaki ilişkiye “*iç temsil yetkisi*”, temsilci ve üçüncü kişiler arasındaki hukuki ilişkiye ise “*dış temsil yetkisi*” denilmiştir (Tekinay vd. 1993: 173; Akyol, 2009: 59). Dolayısıyla iç temsil yetkisi temsilciye verilen yetkiyle kurulan bir ilişkiyken, dış temsil yetkisi bu yetkinin dış dünyaya ilan edilmesi durumu olarak kabul edilmiştir (Girgin, 2016: 53).

Genel hükümlerden farklı olarak, adi ortaklıkta dolaylı temsilci ile işlem yapan üçüncü kişinin, temsil ilişkisinin varlığını ileri sürerek tüm ortakların sorumluluğuna gidebilmesi hususu düzenlenmemiştir. Bu nedenle karşımıza temsilcinin yaptığı hukuki işlemi temsil yetkisine mi yoksa şahsi iradesine mi dayanarak yaptığının tespiti noktasında olacaktır (Poroy vd., 2014: 84). Böyle bir durumda işlemin adi ortaklığın işletme konusu ile ilgili olup olmadığına bakılması gerektiği öğretide vurgulanmıştır (Şener, 2008: 401). Buna göre, temsilcinin yaptığı işlem eğer adi ortaklığın faaliyet alanını ile ilgili ise işlemin ortaklık hesabına, ilgili olmadığı durumlarda ise temsilcinin şahsi işlemi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Girgin, 2016: 57). Ayrıca dolaylı temsilcinin kazandığı alacakların ve borçların devrinin TBK’nın 630/1’inci madde hükmü gereği yapılan atıfla vekâlet sözleşmesine dayandırılacağı düşüncesindeyiz.

2.1.2. Adi Ortaklıkta Dolaylı Temsilin Şartları

Dolaylı temsilin, temsil yetkisi ve temsil olunan hesabına hareket etme olmak üzere iki temel şartı bulunmaktadır. Ancak bu iki şartın doğrudan temsilde de söz konusu olacağından dolaylı temsilde bu iki şartla birlikte temsilcinin başkası adına hareket ettiğini açıklamaması da gerektiği öğretide ileri sürülmüştür (Girgin, 2016: 51; Bengül, 2019: 59; Akyol, 2009: 57-58). Dolaylı temsilde, temsil olunanın, bazı sebeplerden dolayı kendi hesabına işlem yapıldığını gizli tutmak isteğinden dolayı, temsilciye bu durumun açıklanmamasını ve saklı tutulmasını söyleyebilir. Bu nedenle, temsilciye verdiği yetki temsilcinin bizatihi kendisi adına işlem yapması şeklinde cereyan eder (Küçükdağlı, 2015: 57; Akyol, 2009: 46). Dolaylı temsil yetkisi, ortaklık sözleşmesinden, ortakların aldığı karardan veya yönetici ortağın temsil yetkisine sahip olduğuna ilişkin kanuni karineden kaynaklanabileceği öğretide ileri sürülmüştür (Kaya, 2021: 71-72).

Dolaylı temsilin ikinci şartı temsilcinin temsil olunanın hesabına hareket etmesidir. Dolaylı temsilden söz edebilmek için temsilcinin kendi adına fakat temsil olunan hesabına hareket etmesi gerekir (Yavuz, 1983: 23). Ancak bu durumda temsilcinin yaptığı işlemin sonuçlarının temsil

olunanın malvarlığında etki etmesi beklenebilecektir (Yücel, 2011: 63). Adi ortaklıkta temsilci ortağın hukuki işlemi ortaklık hesabına mı, yoksa şahsi irade ile mi yaptığının tespiti önemlidir (Bengül, 2019: 61). Eğer yapılan hukuki işlem ortaklık amacına uygun ve ortaklığın işleriyle bağlantılı ise ortaklık hesabına yapıldığını kabul etmek gerekir, aksi halde söz konusu işlemin ortağın şahsi işlemi olarak kabul edilmesi gerektiği öğretide vurgulanmıştır (Ayar, 2015: 234).

Bununla birlikte, TTK’da yer alan kollektif şirket bakımından dolaylı temsilin mümkün olmayacağı düşüncesindeyiz. Zira TTK’nın temsilin kapsamını öngören maddede: “*Şirketi temsile yetkili olan kimse, şirketin işletme konusuna giren her türlü işi ve hukuki işlemleri şirket adına yapmak ve şirketin unvanını kullanmak yetkisine sahiptir. Bu yetkiyi sınırlayan her şart, iyiniyetli üçüncü kişilere karşı ileri sürülemez.*” hükmü yer almaktadır. Dolayısıyla aksi bir durumda o işlemin dolaylı temsilden ziyade hangi unvan ve tüzel kişiliği ile yapıldığı konusunda tereddütler oluşacak ve işlemin sakatlığı söz konusu olabileceğinden bu durum ticari hükümlere uygun olmayacaktır (TTK m. 233/1). Bunun gibi, bir sonraki madde hükmünde yer alan ifadeye göre: “*Şirketi temsil yetkisini haiz olan kimseler tarafından, açık veya zımni olarak şirket adına yapılmış olan işlemlerden dolayı, şirket alacaklı ve borçlu olur*” temsilcinin zımni olarak da hareket etmesi durumunda, yine şirketin sorumlu olmasından hareketle, temsilcinin temsilci olduğunu açık bir şekilde ifade etmemiş olması durumunda dahi sonucun değişmeyeceği anlaşılmaktadır (TTK m. 234/1).

Bununla birlikte, yine anonim şirketleri temsilen TTK’nın 365’inci madde hükmü gereği yönetim kurulunun sorumluluğu söz konusudur. Buradaki sorumluluk da dolaylı olmayacaktır. Zira TTK’nın 771/1’inci madde hükmüne göre temsile yetkili olanlar şirketin amacına ve işletme konusuna giren her tür işleri ve hukuki işlemleri, şirket adına yapabileceği ve bunun için şirket unvanını kullanabilecekleri hüküm altına alınmıştır. Son olarak belirtmek gerekir ki, anonim şirketi temsilde TTK’nın 371/5’inci madde hükmü ile 629/1’inci maddedeki atıftan ve 632’nci maddesinden hareketle limited şirketteki temsilcilerin (müdürlerin), ayrıca kollektif şirkette ve TTK m. 318/1’deki atfı ile komandit şirket ortaklardan birinin (kural olarak komandite ortak) şirkete ait görevlerini yerine getirirken işlediği haksız fiillerden şirketin de doğrudan sorumluluğu söz konusu iken, adi şirket ortağının temsiline bu konuda hüküm olmadığından şirketin haksız fiilden sorumluluğunun söz konusu olmayacağı ve sadece ortağın bu fiilden sorumlu olacağı kanaatindeyiz.

2.1.3. Adi Ortaklıkta Dolaylı Temsilin Sonuçları

Adi ortaklıkta dolaylı temsil yoluyla yapılan işlem yalnızca işlemi yapan temsilci ortak ve işlemi yaptığı üçüncü kişiyi bağlar. Dolaylı temsil

ilişkinde temsilcinin yaptığı hukuki işlemde temsil olunanı söz konusu hukuki işlemin tarafı haline getirme gücü ve yetkisi yoktur (Cihan, 2011: 9). Temsilci ortak alacağı veya borcu ortaklara temlik veya nakil etmediği sürece sadece üçüncü kişi ile temsilci ortak birbirlerinin alacaklısı veya borçlusu olurlar. Temsilci ortağın bu işlemler nedeniyle diğer ortaklara rücu hakkı saklıdır (Pulaşlı, 2017: 36). Ayrıca, işlemin hüküm ve sonuçlarından diğer ortaklar değil, sadece dolaylı temsilcinin bağlı olmasının sonucu olarak, irade bozukluğunu ileri sürecek olan ve iradesi incelenecek olan yalnızca dolaylı temsilci ortak olacaktır (Girgin, 2016: 89).

Bunun yanı sıra, her ne kadar yalnız dolaylı temsilci ortağın borçlu veya alacaklı olması söz konusu olsa da, işlem diğer ortaklar hesabına yapıldığından iç ilişkide diğer ortaklara bunun aktarılması gerekmektedir (Şener, 2017: 77). TBK'nın 630/1'inci maddesinde ortaklık sözleşmesi veya kanuni düzenlemelerde aksi öngörülmediyse, adi ortaklığa vekâlet hükümlerinin uygulanacağı düzenlenmiştir. Bu nedenle, dolaylı temsilci ortağın elde ettiği menfaatlerin diğer ortaklara aktarımı, vekil tarafından edinilen hakların vekâlet verene geçişini düzenleyen TBK'nın 509' uyarınca olmaktadır (Yavuz vd., 2014: 1518).

Bununla birlikte, taşınmazların diğer ortaklara devri hususunda istisnai bir durum söz konusudur (Yassıkaya, 2019: 91). Taşınmazların devri için tapu siciline tescil şarttır. Tescilin de bir hukuki sebebe dayanması gerekir. Yukarıda da bahsettiğimiz vekâlet sözleşmesine yapılan atıf sayesinde, vekâlet sözleşmesine dair TBK'nın 508/1'inci maddesinde düzenlenen "*Vekil, vekâlet verenin istemi üzerine yürüttüğü işin hesabını vermek ve vekâletle ilişkili olarak aldıklarını vekâlet verene vermekle yükümlüdür.*" hükmünden yola çıkıldığında, temsilcinin temsil olunana aldıklarını verme borcu tescilin hukuki sebebini oluşturacaktır. Böylece ortaklar bu alacak hakkına dayanarak 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK) m. 716 hükmü uyarınca dolaylı temsilciye tescile zorlama davası açabileceklerdir (Girgin, 2016: 94). Ayrıca, her ne kadar dolaylı temsile özgü bir düzenleme olmasa da, alacağın devri yoluyla da dolaylı temsilcinin elde ettiği alacakları diğer ortaklara devredebilmesi mümkün olacaktır (Yavuz vd., 2014:1240).

Bununla birlikte, dolaylı temsilcinin ortaklara borçları aktarması ya da diğer bir ifadeyle, diğer ortakların temsilci ortağın payını aşan kısmı kadar borçtan kurtarması gerekir. Bu yükümlülüğün dayanağı ise ortaklardan birinin ortaklık işleri için yaptığı giderlerden veya üstlendiği borçlardan dolayı diğer ortakların ona karşı sorumlu olacağını düzenleyen TBK'nın 627/1'inci madde hükmüdür (Şener, 2017, s. 77).

Bunun yanı sıra, kanun koyucu tarafından TBK'nın 40/2'nci maddesinde şu şekilde hüküm mevcuttur: "...*Ancak, karşı taraf temsil ilişkisinin*

varlığını durumdan çıkarıyor veya çıkarması gerekiyor ya da hukuki işlemi temsilci veya temsil olunandan biri ile yapması farksız ise, hukuki işlemin sonuçları doğrudan doğruya temsil olunana ait olur.” Buradan hareketle, dolaylı temsil yetkisi olan ortağın karşısındaki üçüncü kişinin, zaten arada bir temsil ilişkisinin olduğunu anlamayacağı ve diğer ortakların da kendisine karşı müteselsil sorumlu olduklarını iddia edemeyeceği için TBK'nın 40/2'nci maddesinin uygulama alanı bulunmayacağından, bu durumda TBK'nın 637'inci maddesindeki düzenlemesine TBK'nın 40/2'nci maddesinin bilerek alınmadığı öğretilerinde ileri sürülmüştür (Poroy vd., 2014: 80; Bozkurt, 2018: 89)

2.2. Adi Ortaklıkta Doğrudan Temsil

2.2.1. Genel Olarak

Doğrudan temsil, temsil kurumunun en olağan şekli olup, temsilcinin, temsil yetkisini haiz olması ve aynı zamanda temsil olunan adına işlem yaptığını açıklaması durumunda söz konusu olmaktadır (Akyol, 2009: 151; Eren, 2016: 444; Aybay, 2016: 76). Diğer bir ifade ile, doğrudan temsil, temsilcinin yaptığı işlemin hüküm ve sonuçlarının ek bir işleme gerek olmaksızın temsil olunanı bağladığı temsil türüdür (Esener ve Gündoğdu, 2017, s. 262). TBK'nın 637/2'nci madde hükmünde ortaklardan birinin diğer tüm ortaklar adına işlem yaptığı halde işlemde doğan hak ve borçların tüm ortaklara ait olacağı düzenlenerek, adi ortaklıkta doğrudan temsile işaret edilmiştir (Baş, 2019: 40). Dolayısıyla, adi ortaklığı temsile yetkili ortak, işlemi tüm ortakların ad ve hesabına yaptığını karşı tarafa açıkça bildirir veya durumun gereğinden bu anlaşılıyorsa işlemde doğan hak ve borçlar tüm ortaklık için hüküm doğurur (Bilgili ve Demirkapı, 2013, s. 40).

Doğrudan temsil ilişkisinde hukuki işlemin sonuçları temsilcide değil, temsil olunanda hüküm ifade eder. Fakat adi ortaklıkta temsil yetkisine sahip ortak da, nihayetinde şirketin bir ortağı olduğundan dolayı, diğerleriyle birlikte işleme taraf olduğundan hukuki sonuçların muhatabı da olmaktadır (Baş, 2019: 40). Temsil yetkisi verilen ortak, işlemi tüm ortakların ad ve hesabına yaptığını karşı tarafa bildirir veya durumun gereğinden anlaşılıyorsa doğrudan temsil gerçekleşir. TBK'nın 630/3'üncü fıkrasında yönetici ortağın aynı zamanda temsil yetkisi olduğu düzenlenmiştir. Temsil yetkisinin kapsamının belirlenmesi hususunda dayanağı olan ortaklık sözleşmesi veya ortaklık kararı belirleyici olmaktadır. Temsil yetkisi yönetim hakkına dayanıyorsa kapsamı olağan işlemlerle sınırlı olup, bu yetkinin sona ermesinde genel hükümler uygulama alanı bulacaktır. Bununla birlikte, haklı sebeplerin varlığı halinde TBK'nın 629'uncu maddesi kıyas yoluyla uygulanır (Şener, 2008: 80).

2.2.2. Adi Ortaklıkta Doğrudan Temsilin Şartları

Doğrudan temsil için temsil olunan adına hareket etme ve temsil yetkisi olmalıdır.

2.2.2.1. Temsil Olunan Adına Hareket Etme ve Bildirilmesi

Temsilcinin adi ortaklık adına hareket etmesi ve temsil ilişkisini belli etmesi doğrudan temsilin gerçekleşmesi için şarttır. Konuyla ilgili Yargıtay'ın 12. Hukuk Dairesi'nin 07.06.1996 tarihinde vermiş olduğu 1996/9143E. ve 1996/8594K. sayılı kararında "... *Adi ortaklıkta, şirket namına ortaklardan biri tarafından yapılan işlem temsil hükümleri uyarınca diğerlerini alacaklı veya borçlu kılar...*" bu husus vurgulanmıştır (www.kazancı.com.tr ET: 20.12.2021).

TBK'nın 40/2'nci madde hükmünde karşı taraf temsil ilişkisini durumdan çıkarıyor veya çıkarması gerekiyorsa ya da kiminle yapıldığı üçüncü şahıs açısından fark yaratmıyorsa da doğrudan temsilin gerçekleşeceği düzenlenmiştir (Esener ve Gündoğdu, 2017: 262). Daha açık bir ifade ile, doğrudan temsilin birinci şartı, başkası adına ve hesabına harekettir. Başkası adına harekette, temsil edilen kişiyi açıklama ilkesini TBK'nın 40/2'nci madde hükmünde belirtilmiştir. Burada bir istisna söz konusudur. Sözleşmeyi yaparken temsilci sıfatını belirtmezse, alacak ve borçlar temsilciye ait olur. Uğranılan zarara, güvenin boşa çıkması sebebiyle ortaya çıkabilecek sözleşmenin iptali, feshi, sözleşmeden dönme, vb. zararlara hep temsilci katlanır. Bu hükmün adi ortaklık için de geçerli olduğu öğretide ileri sürülmüştür (Şener, 2017: 78). Bununla birlikte, temsilci karşı tarafa ortaklığı temsil ettiğini beyan ederek hukuki işlem yaptıysa bu durumda diğer ortakların da temsilci ile birlikte müteselsilen sorumluluğu söz konusu olacaktır. Yargıtay bazı kararlarında, bu durumda doğrudan temsilin söz konusu olacağı ve temsilci ortak tarafından bütün ortaklar adına hukuki muamele yapıldığı takdirde diğer ortakların da sorumlu olacağını belirtmiştir. Şöyle ki, Yargıtay'ın 11. Hukuk Dairesi'nin 28.12.1976 tarihinde almış olduğu 1976/5670E. ve 1976/5671K. sayılı kararında "...*BK.nun 533. maddesinin 2. cümlesi hükmü gereğince adi şirket namına 3. şahıs ile şirketlerden biri muameleye giriştiği takdirde, diğer şirketler aynı kanununun 534. maddesinin son cümlesi hükmü uyarınca bir mümessil vasıtasıyla üçüncü şahsa karşı deruhte ettikleri borçlardan müteselsilen sorumlu olurlar...*" (www.kazancı.com.tr ET: 21.01.2022)

Doğrudan temsilin gerçekleşebilmesi için temsil iradesi, temsil olunanlar adına hareket iradesi ve bu iradenin bildirilmesi veyahut yukarıda bahsedilen istisnalar mevcut olmalıdır. Eğer tek eksik bildirim ise temsilci işlemi kendisi adına yapmıştır. Hak ve borçları ikinci bir işlemle diğer ortaklara devredip ilişkiyi dolaylı temsile dönüştürmesi uygun olur. Fakat tek eksik unsur temsil yetkisi ise yetkisiz temsil, eğer başkası adına hareket iradesi ise şahsi işlem söz konusudur (Girgin, 2016: 111).

2.2.2.2. Doğrudan Temsil Yetkisi

Başkası adına hareket etmekten sonraki ikinci önemli unsur temsil yetkisidir. Temsil olunan ad ve hesabına hukuki işlem yapma yetkisine temsil yetkisi denir. Temsil yetkisi, temsilciye temsil olunan tarafından kendisi adına işlem yapma yetkisinin verilmesidir. Temsil yetkisi tek taraflı bir hukuki işlemle verilir ve temsilcinin kabul etmesi şartı aranmamaktadır. Çünkü burada temsilci hiçbir borç altına girmemektedir. Bu husus temsil kurumunu vekâlet kurumundan ayıran en belirgin faktördür. Çünkü vekâlet bir sözleşme olup, temsilcinin kabul etmesiyle kurulmakta ve vekile (yani temsilciye) de borç yüklemektedir (Şener, 2017: 83; Pulaşlı, 2017: 62 vd.).

Bununla birlikte, ortaklar tarafından temsil yetkisinin vekâlet sözleşmesiyle de vermesi mümkündür. Bu durum temsil yetkisinin geçerliliği konusunda her hangi bir şekil şartı olmadığı gibi, vekâlet sözleşmesi olmasa dahi temsil yetkisi ortaklar tarafından alınacak bir kararla da verilebilecektir (Girgin, 2016: 75; Poroy vd. 2014: 81). Öğretide konuyla ilgili olarak, temsilin geceliğinin her hangi bir şekil şartına balı olmamakla birlikte, ortakların yetki belgesinin, sadece temsil yetkinin üçüncü kişilere bildirilmesine yarayan bir belgeden ibaret olduğu belirtilmiştir (Girgin, 2016: 76).

Bunların yanı sıra, adi ortaklıkta kanundan kaynaklanan temsil yetkisi ile ilgili düzenleme TBK'nın 637/3'üncü madde hükmünde yönetici ortağın aynı zamanda tüm ortakları temsil yetkisine sahip olduğu hükümde yer almaktadır (Kurşat, 2012: 316). Getirilen bu karine iyiniyetli üçüncü kişilere karşı mutlak olup, diğer ortaklar aksini ispat ederek sorumluluktan kurtulamaz (Poroy vd., 2014: 69). Ayrıca TBK'nın 637'nci madde hükmünde yönetim görevinin ortak olmayan üçüncü kişilere de verilebileceği düzenlenmiştir. Öğretide yönetici ortağın aynı zamanda temsil yetkisinin olduğuna dair bu karinenin ortak olmayan fakat yönetici olan üçüncü kişiler için de geçerli olduğu kabul edilmektedir (Girgin, 2016: 103).

Ortaklık sözleşmesiyle açık veya zımni olarak ortaklardan biri veya birkaçına temsil yetkisi ortaklığın iradesi ile verilebilir (Bengül, 2019: 31-32). Ortaklık sözleşmesinde kararların oy çokluğuyla alınabileceği belirtilmemişse, kural olarak tüm ortakların katılımı ve oybirliği ile alınacak bir ortaklık kararıyla da temsil yetkisi verilebilir (Girgin, 2016: 106). Ortaklık kararı yoluyla açık veya dolaylı biçimde verilen temsil yetkisi geçerli olsa da, uygulamada çoğunlukla ortaklık kararının bir vekâletname ile birlikte veya sadece vekâletname şeklinde verildiği görülmektedir (Poroy vd., 2014: 69).

Genel hükümler çerçevesinde doğrudan temsilde, temsil yetkisinin bulunmaması veya sonradan onay verilmemesi durumunda temsil olunanın bağlı olmamasına karşın, TBK'nın 47/1'inci madde hükmü gereği yetkisiz temsilcinin hukuki işlemle bağlılığı söz konusu olacaktır (Küçükdağlı,

2015: 74). Adi ortaklıkta ise genel hükümlerden farklı olarak işlemi yapan ortak söz konusu işlemi aynı zamanda kendi adına yaptığından işlemin tarafı olacaktır (Barlas, 2008: 75-76).

3. Adi Ortaklıkta Temsil Yetkisinin Kapsamı

Temsil yetkisinin kapsamının belirlenmesinde öncelikli olarak, temsil yetkisinin dayandığı hukuki işlem, ortaklık sözleşmesi ve ortaklık kararı esas alınır. Şayet konuyla ilgili bir hüküm bulunamadıysa bu durumda temsil yetkisi, yöneticinin aynı zamanda temsilci olduğu karinesine dayanıyorsa, temsil yetkisinin kapsamı da yönetim hakkının kapsamı olan olağan işlemlerle sınırlı olduğu varsayılır. Bununla birlikte, temsil yetkisinin kapsamı, olağan işlemlerden de dar kapsamlıysa, üçüncü kişiler için bildikleri veya bilmeleri gerektiği durumda hüküm ifade edeceği öğretilerinde belirtilmiştir (Şener, 2017: 79) Temsil yetkisinin olağanüstü işlemler için verilmesinde ise, tüm ortakların oybirliğinin olması ve yetki belgesinde bu hususun belirtilmesi kanundan gelen bir zorunluluktur (TBK m. 637/3 son).

Temsil yetkisinin kapsamı anonim ve limited şirketlerde (TTK m. 629/1) sadece birlikte imza ve merkez veya şube ile sınırlandırılabilirken (TTK m. 371/3), kolektif ve komandit şirketlerde TTK'nın 318'inci maddede hükmü ile 233/2 madde hükmü gereği birlikte imza ile sınırlandırılabilir. Adi ortaklıkta ise TTK'da geçen şirket türlerinden farklı olarak, temsil olunan tarafından dilediği şekilde belirlenebilir ve uygun gördüğü sınırlamaları konulabilir (Girgin, 2016: 82) Adi ortaklıkta son olarak, temsil yetkisi sadece hukuki işlemleri kapsayacağı ve haksız fiiller için söz konusu olmayacağı bilinmelidir (Poroy vd., 2014: 70).

4. Adi Ortaklıkta Temsil Yetkisinin Sona Ermesi

Temsil yetkisinin geri alınması ve sona ermesi ile ilgili olarak, adi ortaklıkta yönetim yetkisinin kaldırılması ve sınırlandırılmasını düzenleyen TBK'nın 629'uncu maddesi dışında herhangi bir düzenleme mevcut değildir. Bununla birlikte konuya genel hükümler çerçevesinde bakıldığında, TBK'nın 42'nci madde hükmünde temsil yetkisinin sona erme hallerini temsil yetkisinin kaldırılması ve sınırlandırılması şeklinde, TBK'nın 43'üncü maddesinde ise kendiliğinden sona erme hallerinin düzenlendiği görülmektedir (Günay, 2015: 224; Bengül, 2019: 41). Dolayısıyla adi ortaklıkta temsil yetkisinin sona ermesi ile ilgili genel hükümler mi, yoksa kendine özgü özelliklerine göre uygulanması konusunda hangi hükmün uygulanacağı göre duruma göre değişmektedir (Şener, 2017: 81).

Öğretilerde, temsil yetkisinin ortaklık kararıyla verilmesi hâlinde eğer temsilci, ortak olmayan üçüncü bir kişi ise TBK'nın 42'nci maddesinin uygulama alanı bulacağı ileri sürülmüştür. Bunun gibi, temsil yetkisi, sözleşmede aksine bir hüküm yoksa ortakların tamamının kararıyla her za-

man kısmen veya tamamen geri alınabilecektir. Fakat ortaklık kararıyla temsil yetkisi verilen kişi ortaklardan biri ise, TBK'nın 42'nin doğrudan uygulanması pek mümkün olmayacaktır. Zira temsilci ortağın kendi lehine oy kullanması durumunda temsil yetkisi geri alınamayacak, aleyhine oy kullanması durumunda ise istifası söz konusu olacaktır. Bu durumda temsilci ortak katılmaksızın ortakların tamamının katılımı ve oybirliğiyle ya da sözleşmede hüküm olması durumunda oy çoğunluğuyla alacakları bir kararla temsil yetkisi geri alınabilir. Ayrıca temsilcinin ortak veya üçüncü kişi olması fark etmeksizin, temsilci ortak da dâhil, oybirliği şartı sağlanarak veya ortaklık sözleşmesinde oy çokluğu yeterli görüldüyse bu şart sağlanarak ortaklık sözleşmesinin değiştirilmesiyle de temsil yetkisi geri alınabilir. Diğer taraftan, temsil yetkisinin ortaklık kararı veya ortaklık sözleşmesi yoluyla verilmesi fark etmeksizin, temsilci ister üçüncü kişi ister ortaklardan biri olsun ortada haklı bir sebep olduğu durumlarda TBK'nın 629'uncu maddesi kıyas yoluyla uygulanacak ve her bir ortak temsil yetkisini geri alabilecektir (Küçükdağlı, 2015: 85 vd.).

Bunun yanı sıra, TBK'nın 43'üncü maddesinde ölüm, gaiplik, fiil ehliyetinin kısıtlanması ve iflas temsil ilişkisinin kendiliğinden sona erme halleri düzenlenmiştir. Dolayısıyla temsilci ortak değilse, temsilcinin ölümü, gaipliğine karar verilmesi, fiil ehliyetini kaybetmesi veya iflas etmesi durumlarında temsil yetkisi sona erecektir. Temsilci ortaklardan biriye, hem temsilci hem de temsil olunanların TBK'nın 43'üncü maddesindeki hallerden birinden dolayı, kural olarak temsil yetkisiyle birlikte ortaklık da sona ermektedir. Ayrıca yönetici ortağın temsil yetkisine sahip olduğuna ilişkin kanuni karineden kaynaklı olarak temsil yetkisi de yönetim yetkisinin kalkmasıyla kendiliğinden sona erecektir (Şener, 2017: 81). Son olarak belirtelim ki yönetim yetkisinin sona ermesi halinde buna bağlı olarak ortaya çıkan temsil yetkisi de sona erecektir (Çelik, 2013:123).

5. Adi Ortaklıkta Yetkisiz Temsil

5.1. Genel Olarak

TBK'nın 46 ve 47'nci maddelerde düzenlenen yetkisiz temsil ile, temsil yetkisinin bulunmaması veya hiç verilmemiş olması, yapılan hukuki işlemin temsil yetkisi kapsamı dışında kalması veya mevcut yetkinin sona ermesi hallerinden kaynaklı olarak temsilcinin temsil yetkisi olmamasına rağmen temsil olunan adına hukuki işlem yapması durumudur (Ayar, 2015: 226).

Adi ortaklıkta yetkisiz temsil hükümleri uygulanırken yetkisiz temsilcinin ortak olması ile üçüncü kişi olması arasında sonuçlar bakımından şirket ile ortak arasındaki iç ilişkide önemli farklılıklar mevcuttur. Hemen belirtelim ki, yetkisiz temsilci ister ortak olsun ister üçüncü kişi olsun, bu kişinin dış ilişkisinde yetkisiz temsil hükümlerinin uygulanacağı açık-

tır. Bununla birlikte, yetkisiz temsilcinin ortak veya üçüncü kişi olması iç ilişkide ayrıca değerlendirilmelidir. Zira yetkisiz temsilci üçüncü kişi ise, iç ilişkide vekâletsiz iş görme hükümleri uygulanır. Yetkisiz temsilci ortaklardan biri veya temsil yetkisine sahip olup, bunu aşan üçüncü kişi ise, öncelikle adi ortaklık sözleşmesine bakılmalıdır. Yine de konuyla ilgili sözleşmede hüküm bulunmaması durumunda vekâletsiz iş görme hükümleri uygulanmalıdır (Küçükdağlı, 2015: 99-100).

5.2. Yetkisiz Temsilin Hüküm ve Sonuçları

TBK' da yetkisiz temsile ile ilgili her hangi bir tanım yer almadığından, konuyla ilgili hüküm ve sonuçlarına yönelik genel bir düzenleme yapılmıştır. Dolayısıyla yetkisiz temsilde temsilcinin yapmış olduğu sözleşme kurulmuş olmakla birlikte, temsil olunan bakımından hüküm ve sonuçlarını doğurmayacaktır. Aynı durum adi ortaklık için de uygulanacak ve yetkisiz temsilcinin yaptığı hukuki işlemler herhangi bir sonuç doğurmayacaktır (Bengül, 2019: 70). Aynı yönde Yargıtay'ın konuyla ilgili 1. Hukuk Dairesi'nin 04.06.1985 tarihinde 1985/5206E. ve 1985/7255K. sayılı kararı söz konusudur. Buna göre: “*Temsil kudreti olmayan kimsenin mümessil sıfatıyla yaptığı tasarruf, temsil edilmek istenen kimsenin yarar ve zararına hiç bir hüküm ve netice doğurmaz*” (www.kazancı.com.tr ET: 01.02.2022)

Bu bağlamda yetkisiz temsilcinin üçüncü kişi ile yaptığı işlem geçerlilik şartlarını sağlamadığından eksik bir işlem olup, temsil olunan tarafından onay verilinceye kadar askıda hükümsüzlükle sakat işlem olarak nitelendirilecektir (Ergün, 2016: 281-282). Üçüncü kişi ise, bu durum devam ettiği sürece işlemle bağlı kalmaya devam edecektir. Bu sebeple TBK'nın 46'ncı maddesinde üçüncü kişiye temsil olunanlara onaylayıp onaylamayacaklarını bildirmeleri için uygun bir süre tanıma ve süre içerisinde onay verilmemesi halinde işlemle bağlı olmaktan kurtulma hakkı tanınmıştır (Küçükdağlı, 2015: 101). Bu durumda yetkisiz temsilci ile işlem yapan üçüncü kişinin uğradığı zarardan yetkisiz temsilci TBK'nın 47'inci madde hükümlerine göre bizzat sorumlu olacaktır (Pulaşlı, 2017: 36).

Yukarıda da bahsedildiği gibi yetkisiz temsilci tarafından gerçekleştirilen işlem temsil olunanlar tarafından onay (icazet) verilinceye kadar askıda hükümsüzdür. Temsil olunanların onay verip vermemesine göre iki farklı hüküm ve sonuç doğuracaktır. İlk olarak, temsil olunanlar onay vermezse veya hiçbir irade beyanında bulunmazsa üçüncü kişi süre sonunda işlemle bağlı olmaktan kurtulacaktır (Ergün, 2016: 282). Oluşan bu kesin hükümsüzlük nedeniyle yetkisiz temsilci işlemin tarafı olmaktan kurtulsa da, işlemin onanmaması neticesinde üçüncü kişinin uğradığı zararı bizzat tanzim etmelidir (Bengül, 2019: 74). Bu hususta öğretilde çoğunluk görüşü genel hükümlerden farklı olarak, yetkisiz temsilcinin ortaklardan biri ol-

ması durumunda tazminat yaptırımı ile sınırlandırılmaksızın bizzat sorumlu olduğu yönündedir (Ayar, 2015: 227). Yetkisiz temsilci ortaklardan biri değil ise, yalnızca üçüncü kişinin zararını tazminle yükümlüdür (Küçükdağlı, 2015: 102). İkinci olarak, temsil olunanlar onay verirse işlem baştan itibaren geçerli gibi hüküm ve sonuç doğuracak ve ortaklar işlemle bağlı hale geleceklerdir (Girgin, 2016: 120).

Ticari hükümler açısından duruma bakacak olursak hemen belirtmek gerekir ki, ticari işletme sahibinin, ticari temsilcilik yetkisi verdiğinde bu durumu ticaret siciline tescil ettirmesi gerekir (TTK m. 233/2, 317, 373, 629,). Bu husus zorunlu olmakla birlikte, ticari işletme sahibinin ticari temsilcinin fiillerinden sorumluluğu tescilden bağımsız olarak devam eder. Ancak ticaret sicilinin aleni olmasından hareketle, yetkisiz temsilci ile işlem yapan üçüncü kişinin TBK'nın 47/1'nci maddesinin 2'nci cümlesinde geçen "...Ancak, yetkisiz temsilci, işlemin yapıldığı sırada karşı tarafın, kendisinin yetkisiz olduğunu bildiğini veya bilmesi gerektiğini ispat ederse, kendisinden zararın giderilmesi istenemez..." hükmü gereği, kimsenin buradaki kayıtları, basiretli bir tacir gibi hareket etme yükümlülüğü kapsamında, bilmediğini iddia edemeyeceğinden dolayı, söz konusu düzenleme ticaret şirketleri açısından geçerli olmayacağı kanaatindeyiz.

Bununla birlikte, adi ortaklığın tüzel kişiliğinin olmamasından ve ticaret siciline de tescilinden söz edilemeyeceğinden dolayı TBK'nın 47/1'in 2'nci cümlesinden değil, TBK'nın 47/1'in 1'ci cümlesi gereği zarar sadece yetkisiz temsilciden bizzat talep edilebilecektir.

6. Adi Ortaklıkta Temsilin Sonuçları

Temsilin sonuçları TBK'nın 638'inci maddesinde üç fıkra halinde düzenlenmiştir. Birinci fıkrada, ortaklık için edinilen veya ortaklığa devredilen şeyler, alacaklar ve aynı haklar ortaklık sözleşmesi çerçevesinde elbirliği hâlinde bütün ortaklara ait olduğu düzenlenmiştir. Buna göre, ortaklar ortaklık sözleşmesiyle veya ortaklık kararıyla hak sahipliği rejimini müşterek hak sahipliği olarak belirlemediyse, ortakların tek başına ortaklık malvarlığı üzerinde tasarrufta bulunması mümkün olmayıp, ortakların beraber veya temsilci vasıtasıyla tasarrufta bulunması gerekir (Küçükdağlı, 2015: 103-104).

İkinci fıkrada, ortaklık sözleşmesinde aksine hüküm bulunmadıkça bir ortağın alacaklılarının haklarını ancak o ortağın tasfiyedeki payı üzerinden isteyebileceği düzenlenmiştir. Ayrıca TBK'nın 636/2'nci madde hükmünde ortaklık sıfatı sona eren kişinin tamamlanmamış işler nedeniyle kendisine düşecek kar payını isteyebileceği düzenlenmiştir. Ortağın alacaklıları bu kâr payından da haklarını alabilirler (Poroy vd., 2014: 74).

Son fıkrada ise, ortakların birlikte veya bir temsilci aracılığı ile bir

üçüncü kişiye karşı ortaklık ilişkisi çerçevesinde üstlendikleri borçlardan, aksi kararlaştırılmamışsa müteselsilen sorumlu oldukları düzenlenmiştir. Bu borç para ve tazminat gibi tek başına bir ortak tarafından yerine getirilmesi mümkün bir edime ilişkin ise müteselsil sorumluluk söz konusudur. Fakat ortaklığa ait taşınmaz gibi elbirliği ile tasarruf edebilecekleri bir edime ilişkin ise ortakların tamamına başvuru yapılmalıdır, müteselsil sorumluluktan bahsedilemez (Şener, 2017: 83).

7. Sonuç

Şirketlerdeki temsil kurumu TTK’da geçen ticari hükümlerle birlikte esas olarak TBK’da düzenlenmiştir. Burada, genel olarak TBK’nın 40-48’inci maddelerinde düzenlenen temsil, birde özel olarak adi ortaklık açısından 637-638’nci maddelerinde düzenlenmiştir. Dolayısıyla önemine binaen kanun koyucu adi ortaklıkta temsile dair özel hükümler düzenleyerek, öncelikle bu özel hükümlerin uygulanmasını, hüküm bulunmayan hallerde ise genel hükümler uygulamasını istemiştir. Adi ortaklıkta temsilin düzenlenmesi çoğunlukla genel hükümlerle paraleldir. Fakat adi ortaklığın kendine özgü bazı özellikleri nedeniyle farklı olan veya farklı yorumlanan hususlar da mevcuttur. Buna göre, dolaylı temsilci ile işlem yapan üçüncü kişinin temsil ilişkisinin varlığını bildiğini ileri sürerek tüm ortakların sorumluluğuna gidememesi, yönetici ortağın aynı zamanda temsilci olduğuna dair karine sebebiyle, temsil yetkisinin kendiliğinden sona erme halleri oluştuğunda ortaklığın da sona ermesi, yetkisiz temsilcinin ortak olup olmamasının yetkisiz temsile uygulanacak hükümler ile yetkisiz temsilcinin sorumluluğunun farklı değerlendirilmesi sonucunu doğurması gibi durumlar, kanun koyucu tarafından ticari hükümlerden ayrı olarak ayrıca ele alınmıştır.

Bununla birlikte, ticaret şirketlerinde temsil hususu TTK ve Ticaret Sicili Yönetmeliği tarafından da düzenlenmiştir. Buna göre, tüm ticaret şirketlerinde temsilcinin kim olduğu ve yetkisinin kapsamı gibi temsile ilişkin hususlarda alınan kararların öncelikle aleni olan (TTK m. 35/2) ilgili ticaret siciline tescil ve Türkiye Ticaret Sicil Gazetesi’nde ilan edilmektedir. Dolayısıyla yetkisiz temsil durumundan kaynaklı zararlarda zarar edenin TBK’nın 47/1’inci fıkrasının 2’nci cümlesindeki hükmüne dayanarak tazminat talep edemeyecektir. Adi ortaklıkta ise her hangi bir tüzel kişilik ve temsilcilerin tescil kayıtları söz konusu olmayacağından dolayı yetkisiz temsilciden tazminat talep edilebilmesi için bulunması gereken “*yetkisizlik durumunu bilmeme veya bilebilecek durumda olmama*” şartı sağlanamamakla birlikte, zarar TBK’nın 47/1’in 1’inci cümlesi gereği sadece yetkisiz temsilciden bizzat talep edilebilecektir.

Son olarak belirtelim ki, dolaylı temsil kurumu adi ortaklıkta var olmakla birlikte, diğer şirketlerde tüzel kişiliği haiz olmalarından dolayı

mümkün görülmemektedir. Ayrıca yine adi ortaklıkta temsil yetkisi, diğer şirketlerden farklı olarak, temsil olunan tarafından dilediği gibi sınırlandırılabilir. Son olarak ifade etmek gerekir ki, yine diğer şirketlerden farklı olarak, adi şirketlerde temsilcinin haksız fiillerinden sorumluluk mevzuatımızda kabul edilmemiştir.

Kaynakça

- AKYOL, Ş. (2009), *Türk Medeni Hukukunda Temsil*, İstanbul, Vedat Kitapçılık,
- ARMUTCUOĞLU, C. Y. (2009), *Adi Ortaklıkta Borçlardan Sorumluluk* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi), İstanbul.
- AYAR, A. (2015), *Adi Ortaklık Sözleşmesinde İç ve Dış İlişkiler* (Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi), İstanbul.
- AYBAR, Z. B. (2013), 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'na Göre Adi Ortaklık Sözleşmesindeki Yenilikler ve Değişiklikler, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (24), 127-147.
- AYBAY, A. (2016), *Borçlar Hukuku Dersleri Genel Bölüm*, 14. Baskı, İstanbul.
- BARLAS, N. (2008), *Adi Ortaklık Temeline Dayalı Sözleşme İlişkileri*, 2. Baskı, İstanbul, Vedat Kitapçılık.
- BAŞ, B. (2019), *Adi Ortaklığın Yönetimi* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi), İstanbul.
- BENGÜL, T. D. (2019), *Adi Ortaklığın Yönetimi ve Temsili* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi), İstanbul.
- BİLGİLİ, F. ve DEMİRKAPI, E. (2013). *Şirketler hukuku: 6335 ve Sayılı Kanunla Değişik 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'na göre*, 9. Baskı, Bursa, Dora Yayıncılık.
- BOZKURT, T. (2018), *Şirketler Hukuku*, Gözden Geçirilmiş Güncellenmiş 9. Baskı, Ankara.
- ÇELİK, A. (2013), *Yeni Türk Ticaret Kanunu'na Göre Ticaret Hukuku*, Güncelleştirilmiş 3. Baskı, Ankara.
- DRUEY JUST, E. / DRUEY, J. N. / GLANZMANN, L. (2010), *Gesellschafts- und Handelsrecht, Systematische Darstellung mit Einschluss des Rechts für börsenkotierte Gesellschaften und des Wertpapierrechts*, Zehnte, völlig überarbeitete Auflage der Teile III und IV des Werks von Theo Guhl, Das Schweizerische Obligationenrecht, Zürich.
- EREN, F. (2017), *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*, 5. Baskı, Yetkin Yayınları.
- EREN, F. (2016), *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 20. Baskı, Ankara.
- ERGÜN, H. (2016), Türk Borçlar Hukukunda Yetkisiz Temsil Halleri ve Sonuçları, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 271-289.
- ESENER, T. ve GÜNDÖĞDU, F. (2017), *Borçlar hukuku I: Sözleşmelerin Kuruluşu ve Geçerliliği (TBK m. 1-48)*, İstanbul, Vedat Kitapçılık,
- CİHAN, H. (2011), *Temsil Yetkisinin Verilmesi ve Kapsamının Belirlenmesi*, İstanbul, Beta Yayınları,

- GİRGIN, Ö. A. (2016), *6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'na Göre Adi Ortaklıkta Dış İlişkiler* (Yükseklisans tezi, Anadolu Üniversitesi), Eskişehir.
- GÜNAY, C. İ. (2015), *Türk Borçlar Kanunu Şerhi*, 2. Baskı, Ankara.
- KAYA, E. (2021), *Adi Ortaklıkta Temsil* (Yüksek lisans tezi, Ufuk Üniversitesi), Ankara.
- KILIÇOĞLU, A. M. (2018), *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 22. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi.
- KURŞAT, Z. (2012), Yeni Borçlar Kanunumuzda Adi Ortaklık Hükümlerinin Değerlendirilmesi, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 70(1), 301-317.
- KÜÇÜKDAĞLI, U. (2015), *Adi Ortaklığın Temsili* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi), İstanbul.
- MEIER-HAYOZ, A./ FORSTMOSER, P. (2007), *Schweizerisches Gesellschaftsrecht, mit neuem Recht der GmbH, der Revision und der kollektiven Kapitalanlagen*, Zehnte, vollständig neu bearbeitete Auflage, Bern.
- NOMER, H. N. (2015), *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler*, 14. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- OĞUZMAN, M. K. ve Öz, M. T. (2006), *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 5. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- ÖZSUNGUR, F. (2017), Adi Ortaklık Kavramı ve Ticaret Şirketlerinin Tüzel Kişiliği Bulunmayan Bir Ortaklık Yapısı İle İşlettikleri Ticari İşletmelerin Ticaret Siciline Tescili, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(5), 31-56.
- PFAMMATTER, A. R. (2002), *Vertretung und Haftung in der einfachen Gesellschaft*, St. Gallen.
- POROY, R., TEKİNALP, Ü. ve ÇAMOĞLU, E. (2014). *Ortaklıklar Hukuku I*, 13. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık.
- PULAŞLI, H. (2017), *Şirketler Hukuku Genel Esaslar*, 5. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi.
- ŞENER, O. H. (2017), *Teorik ve Uygulamalı Ortaklıklar Hukuku Ders Kitabı*, 3. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- ŞENER, O. H. (2008), *Adi Ortaklık*, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara.
- TOPSOY, F. (2019), *Şirketler Hukuku Ders Notları*, 1. Baskı, İstanbul, Legal Yayıncılık.
- TEKİNAY, S. S., AKMAN, S., BURCUOĞLU, H. ve ALTOP, A. (1993), *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 7. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- YASSIKAYA, K. K. (2019), *Adi Ortaklık Sözleşmesi* (Yüksek lisans tezi, Kırık-kale Üniversitesi).

YAVUZ, C. (1983). *Türk İsviçre ve Fransız Medeni Hukuklarında Dolaylı Temsil*, İstanbul.

YAVUZ, C., ACAR, F. ve ÖZEN, B. (2014), *Türk Borçlar Hukuku Özel Hükümler*, Yenilenmiş 10. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık.

YILMAZ, İ. Ç. (2019), *Adi Ortaklık Niteliğindeki Joint Venturelar ve Yönetici Ortak Tarafından Temsili* (Yüksek lisans tezi, Medipol Üniversitesi), İstanbul.

YÜCEL, C. E. (2011), *Adi Ortaklıkta Temsil* (Yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi), İstanbul.

(20.12.2021 tarihinde www.kazancı.com.tr adresinden alındı.)

<https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ch/ch310en.html> (ET: 10.02.2022)

BÖLÜM 9

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ, KENTLEŞME GÖSTERGELERİ VE TÜRKİYE

Gamze ÇOBAN¹

Osman UZUN²

1 Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Düzce/Türkiye, gmzkurkut26@gmail.com, Orcid: 0000-0001-6144-6012

2 Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Düzce /Türkiye, osmanuzun@duzce.edu.tr., Orcid: 0000-0002-7588-9524

1. GİRİŞ

Günümüzde sürdürülebilirlik kavramı yaşamın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kentsel alanlarda nüfusun artmasıyla birlikte yaşanan değişimler kentsel gelişimi etkilemektedir. Bu anlamda kentlerde sürdürülebilir gelişmenin sağlanması büyük önem kazanmaya başlamıştır.

Kentsel alanlar toplumun ekonomik, sosyal ve çevresel süreçlerin etkileşimiyle yakından ilişkili olup, topluma sağladığı sosyo- ekonomik fırsatlardan dolayı kırsal alanlardan kentlere doğru nüfus artışı yaşanmaktadır (Hiremath vd., 2013; Rama vd., 2020). Birleşmiş Milletlerin (2014) raporuna göre, 2050 yılına kadar dünya nüfusun üçte ikisinden fazlasının kentsel alanlarda yoğunlaşacağını belirtilmiştir (Klopp ve Petretta, 2017).

1950’li yıllardan bu yana sanayi ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak nüfusun kırsal bölgelerden kentsel alanlara doğru hareket eğiliminin artması kentleşme sürecini hızlandırmıştır (Rama vd, 2020). Kentlerde yaşanan bu nüfus artışı üretim ve istihdam yapısını tarım dışında sanayi ve hizmet sektörüne dönüştürerek ekonomik açıdan Gayri Safi Milli Hâsıla oranını artmasını sağlamıştır (Karakurt Tosun, 2019). Öte yandan nüfus artışı kentsel alanların genişlemesine bağlı olarak arazi kullanım değişmesine, CO₂ emisyonların artmasına ve doğal kaynakların hızlı tüketilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla kentleşme süreci çevre üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Bu yüzden kentleşmenin getirdiği sorunlar, kentleşme sürecinde sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin etkin bir şekilde uygulanmasının gerekliliğini ortaya koymuştur (Shen ve Zhou, 2014).

1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunda yayınlanmış olan Brundtland Raporunda sürdürülebilir kalkınma kavramı yer alarak, uluslararası alanda en geçerli tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre sürdürülebilir kalkınma “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamak” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç temel boyutunun birbirleriyle etkileşimin sonucunda gelişmektedir. Nitekim Tanguay vd. (2010) bu boyutların etkileşimlerin temsil ettiği nitelikleri şu şekilde belirtmektedir; kalkınma ekonomik ve sosyal boyutların etkileşiminde adil olmalıdır, çevre ve sosyal boyut arasında yaşam kalitesini sağlayacak sosyal ihtiyaçları karşılayan yaşanabilir olmalıdır ve son olarak ekonomik kalkınma, ekosistemlerin destekleyici kapasitesine uymalı ve yenilenemeyen kaynakların tükenmesinden kaçınılmalıyı sağlayan yaşayabilir ve bunların kesişim noktasında sürdürülebilir olmalıdır (Şekil 1). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın temeli ekonomik kalkınmanın çevre dostu bir anlayışla gerçekleştirilebileceği anlayışından yola çıkılarak, çevre kaynakların

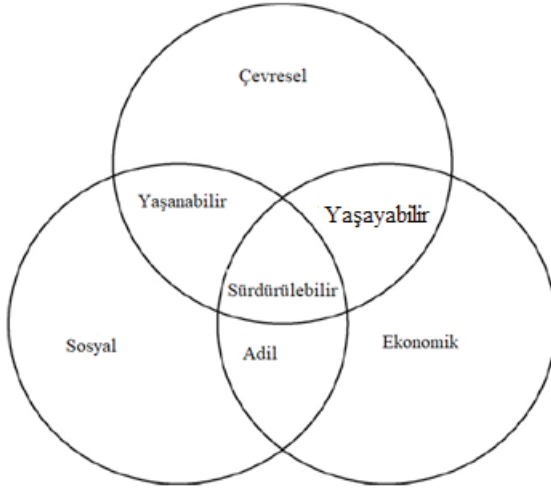
korunarak ve yaşam kalitesinin uzun dönemli gelişmenin sağlanmasına dayanmaktadır (Gürel Üçer, 2017).

Vuuren ve Kruifj (1998) ise sürdürülebilir kalkınmayı üç boyutu bir bütün olarak ele alarak, kıt kaynakların en verimli şekilde ve yok etmeyecek şekilde kullanarak, sadece bir kesim ya da bölge için değil, tüm insanlık için adil ve fırsatları değerlendirerek ekonomik gelişme olarak tanımlamıştır. (Saraç ve Alptekin, 2017). Buna göre sürdürülebilir kalkınmanın boyutlarının temel aldığı ilkeler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Sürdürülebilir kalkınma boyutları ve ilkeleri

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BOYUTLARI	İLKELERİ	KAYNAK
Ekonomik Kalkınma	Kıt kaynakları tüketmeyerek, ekolojik sisteme zarar vermeyerek, dünya üzerindeki sosyal adaletsizliği önleyerek sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası olmalıdır.	Saraç ve Alptekin, 2017
	İş fırsatları ve sürdürülebilir ekonomik büyüme başarısı sağlayarak elde edilir.	Helmi vd., 2021
	Kıt olan kaynakların kullanımı ile ilgilidir. Ekonomik olarak sürdürülebilir bir sistem, mal ve hizmetleri devamlılık esaslarına göre üretebilen, tarımsal ve endüstriyel üretime zarar veren sektörel dengesizliklerden sakınan, iç ve dış borçların yönetebilir düzeyde sürdürülebilirliğini sağlayan sistemdir.	Tıraş, 2012
Sosyal Kalkınma	Toplumu oluşturan bireylerin her birinin doğal kaynaklara ulaşımında eşit haklara sahip olduğunu, günümüz kuşağı ile birlikte gelecek kuşakların da aynı kaynaklardan yararlanabilmesi gerektiğini ifade eder.	Saraç ve Alptekin, 2017
	Erişilebilirliğin artırılmasıyla, açık alanların kalitesinin zenginleştirilmesi, eğitim ve sağlık düzeyinin iyileştirilmesi yoluyla sağlanır.	Helmi vd., 2021
	İnsanı temel alarak, eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetlerin yeterliliği ve eşit dağılımı, cinsiyet eşitliği, politik sorumluluk ve katılımı sağlayabilen sistemdir.	Tıraş, 2012

Çevresel Kalkınma	Atmosfere zararlı gazların salınımının çevresel bütünlüğü tehlikeye atan unsurlar olduğunun altını çizerek, insanoğlunun etkinliklerinin toprağı, suyu ve havayı olumsuz etkilemediğı sürece sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabileceğini anlatır.	Saraç ve Alptekin, 2017
	Peşajların artırılması, enerjinin zararlı etkilerinin azaltılması, erişilebilirliğin ve ulaşımın iyileştirilmesi, su ve hava kalitesinin yükseltilmesi ve atık yönetimi ve geri dönüşüm yöntemlerinin iyileştirilmesi yoluyla elde edilir.	Helmi vd., 2021
	Biyolojik ve fiziksel sistemlerin dengeli olması öngörülür. Amaç, ekosistemlerin değişen koşullara adapte olmasının sağlanmasıdır. Çevresel olarak sürdürülebilir bir sistem, kaynak temelini sabit tutarak, yenilenebilir kaynak sistemlerinin ya da çevresel yatırım fonksiyonlarının istismarından kaçmalı ve yenilenemeyen kaynaklardan yalnızca yatırımlarla yerine yeterince konulmuş olanları tüketmelidir. Bu sistem aynı zamanda ekonomik kaynak olarak sınıflandırılmayan, biyolojik çeşitlilik, atmosferik denge ve diğer ekosistem unsurlarının korunmasını da içerir.	Tıraş, 2012

Şekil 1. Sürdürülebilir kalkınma boyutları ve Nitelikleri

İnsanoğlu varoluşundan beri çevreyle sürekli etkileşim halinde olup, kendi çıkarları doğrultusunda değişimine neden olmuştur. Sürdürülebilir kalkınmanın temelini kıt kaynakların verimli kullanarak gelecek nesillere sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu anlamda çevresel sürdürülebilirlik ön plana çıkmakta olup, diğer boyutların gelişimini de etkilemektedir. Dolayısıyla doğal kaynakların kullanımını kendini yenileme

hızını geçmemesine özen göstererek, biyoçeşitliliğin, hava, su ve toprak kalitesinin korunması çevresel sürdürülebilirliğin temelini oluşturmaktadır (Tıraş, 2012). Tablo 1 ve Şekil 1 incelendiğinde yaşanabilir bir sosyal yapı içinde yaşayabilir bir ekonomik gelişmenin sağlanması çevresel sürdürülebilirlikle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir.

1992 yılında Rio de Janerio kentinde BM tarafından düzenlenen Çevre ve Kalkınma Konferansa 178 devlet üyesinin katılarak, sürdürülebilirlik boyutlarının bütüncül şekilde ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Ancak ekonomik faaliyetler sürdürülürken çevrenin göz ardı edilemeyeceğinin belirlenmesi adına uluslararası seviyede beş önemli belge kabul edilmiştir (Tıraş, 2012; Tuğaç, 2018).

- *Rio Bildirisi*, bildiride Stockholm konferansı ilkelerine bağlı kaldığı, bunu sağlamak amacıyla ülkeler ve toplumlar arasında küresel işbirliğinin oluşturulması, uluslararası anlaşmalarla birlikte çevre ve kalkınma sistemleri arasındaki entegrasyonun ve herkesin ortak menfaatinin korunması vurgulanmaktadır.

- *Gündem 21*, çevre ve kalkınma sorunlarıyla başa çıkılması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması için belirlenen ilke ve eylemler ortaya koymaktadır.

- İklim değişikliği çerçeve sözleşmesinin temel amacı karbondioksit ve diğer sera gazı emisyonlarının azaltılması, atmosferdeki sera gazı birikimlerini iklim sistemi üzerindeki insan kaynaklı tehlikeli etkiyi önleyecek bir düzeyde tutulması, az gelişmiş ülkelere bu yönde kaynak ve teknoloji transferi sağlamaktır.

- *Biyolojik çeşitliliğin korunması sözleşmesi*, biyolojik çeşitliliğin korunması, biyolojik çeşitlilik bileşenlerinin sürdürülebilir kullanımı ve genetik kaynakların kullanımından doğan faydanın adil ve eşit paylaşımının sağlanması amaçlanmaktadır.

- *Orman varlığının korunmasına dair bildiri*, gerek doğal gerekse sonradan oluşturulan ve tüm coğrafi bölgelerdeki ve iklim kuşaklarındaki orman varlıklarının korunması ve yönetimini amaçlamaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili en önemli gelişmelerin birisi 1992 yılında düzenlenen Rio zirvesinin önemli çıktularından birisi Gündem 21'in kabul edilmesidir. Gündem 21 kırk bölümden oluşmakta olup, peyzaj ve çevresel konuların önemine ilişkin bölümler bulunmaktadır. Bu bölümlerdeki konu dağılımlarına bakıldığında sekiz bölümde sürdürülebilir kalkınmanın sosyal ve ekonomik boyutlarıyla ilişkili, on dört bölümde kalkınmanın sağlanmasında kaynakların korunması ve sürdürülebilir yönetimiyle ilişkili, on yedi bölümde ise kurumların eğitim rolünün güçlendirilmesiyle ilişkilidir (Masnavi, 2013). Bu bağlamda Gündem

21’de peyzajın ve çevresel sürdürülebilirliğine ilişkin konuları Tablo 4’de sunulmaktadır.

Tablo 4. *Gündem 21’in hedeflerinin peyzaj ve çevre konularıyla ilişkisi (Masnavi, 2013 derlenmiştir).*

	HEDEFLER	BAĞLANTI NOKTASI	BÖLÜM KAYNAĞI
1	Yoksullukla Mücadele	Doğal kaynakların yönetimi, korunması ve erişilebilirliği	3. bölüm
2	Tüketim Modellerinin Değiştirilmesi	Doğal kaynakların üretimi ve tüketimi	4. bölüm
3	Demografik Dinamikler ve Sürdürülebilirlik	Çevre ve kalkınma için ulusal politikalar	5. Bölüm
4	İnsan Sağlığının Korunması ve Teşvik Edilmesi	Çevre kirliliği ve tehlikelerden kaynaklanan sağlık risklerini azaltmak	6. Bölüm
5	Sürdürülebilir İnsan Yerleşimi Gelişimini Desteklemek	Arazi Kullanım Planlaması ve Yönetimi Hammadde/Kaynak Tüketimi	7. Bölüm
6	Karar Vermede Çevre ve Kalkınmanın Entegre Edilmesi	Çevresel ve ekonomik muhasebe	8. Bölüm
7	Atmosferin Korunması	Deniz kaynaklarının geliştirilmesi ve arazi kullanımında verimlilik ve tüketim	9. Bölüm
8	Planlamaya Entegre Yaklaşım ve Arazi Kaynaklarının Yönetimi	Kaynak bileşenlerini (hava, su, biyota, arazi, jeolojik ve doğal kaynaklar) yönetme.	10. bölüm
9	Ormansızlaşmayla Mücadele	Ormanların yönetimi, korunması ve geliştirilmesi; ormanların mal ve hizmetlerinin kullanımı ve üretimi	12. Bölüm
10	Kırılır Ekosistemlerin Yönetimi: Sürdürülebilir Dağ Gelişimi	Dağ ekosistemleri ve havza geliştirme	13. bölüm
11	Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınma	Gıda üretimi, artan nüfusu desteklemek için potansiyel tarım arazileri, doğal kaynakların korunması ve rehabilite edilmesi	14. bölüm
12	Biyolojik Çeşitliliğin Korunması	Ormanların, savanların, çöllerin, tundraların, nehirlerin, göllerin ve denizlerin doğal ekosistemleri, Dünya’nın biyolojik çeşitliliğinin çoğunu içermektedir.	15. Bölüm
13	Biyoteknolojinin Çevresel Yönetimi	Çevre korunmasının artırılması	16. Bölüm

14	Okyanusların ve Kıyı Alanlarının Korunması, Canlı Kaynaklarının Akıllı Kullanımı ve Geliştirilmesi	Açık denizlerin deniz canlı kaynaklarının korunması; küçük adalar	17. Bölüm
15	Tatlı Su Kaynaklarının Kalitesinin ve Tedarikinin Korunması	Su kalitesi ve su ekosistemleri; iklim değişikliği; kara ve su ile ilgili hususların entegrasyonun sağlanması	18. bölüm
16	Tehlikeli Atıklarda Uluslararası Trafik Dahil Tehlikeli Atıkların Çevresel Yönetimi	Tehlikeli atıklar; çevre koruma ve doğal kaynak yönetimi; sağlığa ve çevreye zararların azaltılması	20. Bölüm
17	Katı Atıkların ve Kanalizasyon İle İlgili Sorunların Çevresel Yönetimi	Arazide atık bertarafı ve artırılması	21. Bölüm
18	Radyoaktif Atıkların Güvenli ve Çevresel Yönetimi	Arazide atık bertarafı ve artırılması	22. Bölüm
19	Çiftçilerin Rolünü Güçlendirmek	Toplam tarımsal üretimde artış sağlama ve çiftçilik faaliyetlerini sürdüren doğal kaynakların korunması	32. Bölüm

Gündem 21’de yer alan kırk bölümden on dokuzunun çevresel konularla ilişkili olduğu Tablo 1’de görülmektedir. Bu bağlamda çevresel sürdürülebilirliğin kentsel gelişimin sağlanmasında önemli yeri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin sağlanmasında göstergelerin önemli araç olduğunu Gündem 21’de vurgulanmaktadır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2015 yılında sürdürülebilirliğin önemini küresel boyutta dikkate alınması için Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini belirlemiştir. Bu kapsamda ülkeleri birbiriyle kıyaslayacak çalışmalar yapılmakla birlikte, yaşadığımız kentler bağlamında da sürdürülebilir kentleşme konusunda bazı göstergelerin oluşturulduğu görülmektedir.

Dolayısıyla kentsel alanlarda çevresel sürdürülebilirliğin değerlendirilebilmek için göstergelerden yararlanılması gerekmektedir. Saraç ve Alptekin (2017) göstergeler, kamuoyuna ve karar vericilere basit ve kullanışlı bilgiler sağlamakta, sürdürülebilir kalkınmanın çok yönlülüğünü özetlemede bir araç olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra insanların kavramı anlayabilmesine yardımcı olmakta ve kentlerin ya da bölgelerin sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Tanguy et al, (2010), sürdürülebilir kalkınmaya yönelik belirlenecek göstergelerin seçim ve uygulanma süreci, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini belirlenmesiyle bağlantılı olarak ilerlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramının çoğunlukla kentler üzerinden tartışılmasının nedeni özellikle büyük kentlerin hem doğal kaynakların başlıca tüketicisi, hem de kirlilik ve atıkların asli üreticisi olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Ertürk (1996) Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma yolunda kentsel sorunlara yönelik çözümün önemini vurgulayarak, kentlere sürdürülebilir olma yeteneğinin kazandırılması, sürdürülebilir kalkınma stratejisinin benimsenmesinden geçtiği belirtmiştir. Bu bağlamda kentlerin sürdürülebilirliğin ölçülebilmesi ve performanslarının değerlendirilmesi için göstergelerden yararlanılması gerekmektedir. Dolayısıyla göstergeler bir sistemin ne kadar sürdürülebilir olduğunu, baskıların neler olduğu gibi konuları anlamamıza yardımcı olabilecek bilgiler vermektedir (Şirin Pınarcıoğlu ve Kanbak, 2020).

Bu çalışmanın amacı, öncelikle 17 adet Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden çevresel sürdürülebilirlikle ilişkili olanların belirlenmesinin yanı sıra, kentlerdeki sürdürülebilir göstergelerin oluşumu sırasında uluslararası düzeyde farklı gösterge setlerinin çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili neler olduğu konusunda bazı değerlendirmelerin yapılmasıdır. Bu süreç içinde kentlerin sürdürülebilir gelişimin değerlendirilmesinde çevresel sürdürülebilirliğe yönelik belirlenen gösterge setlerinin temsil ettiği sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle olan ilişkileri de ortaya konulmuştur.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmanın materyalini 1987 Brundtland Raporu sonrasında sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kentsel göstergeler bağlamında çalışmanın amacı doğrultusunda günümüze kadar yapılan ve ulaşılabilen tüm literatür oluşturmaktadır.

Çalışmanın yöntemi birbirini izleyen 4 aşamadan oluşmaktadır.

1. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin açıklanması
2. Çevresel sürdürülebilirlik ve doğadaki işlevlerin ortaya konulması
3. Sürdürülebilir kentsel göstergelerin oluşturulması bağlamında, BM Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri, OECD Gösterge seti, Avrupa Çevre Ajansı Temel Gösterge setlerinin neler olduğunun açıklanması
4. Tüm bu süreçlerle ilgili olarak ülkemizde bu süreçlerin nasıl gerçekleştiğinin ortaya konulmasıdır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde yöntemde belirtilen aşmalara yönelik yapılan çalışmalar alt başlıklarda açıklanmıştır.

3.1. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Çevresel Sürdürülebilirlik

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2015 yılında sürdürülebilirliğin önemini küresel boyutta dikkate alınması için Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini belirlemiştir. 17 hedefe yönelik 169 alt hedef, 232 gösterge bulunan SKH, ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere sürdürülebilir kalkınmanın üç temel boyutuna odaklanmıştır. Doğal kaynakların bilinçsiz kullanımı ve çevre üzerinde artan baskılardan dolayı çevresel boyut sürdürülebilir kalkınmanın temeli olarak görülmektedir. Ayrıca ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik gelişimi çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasıyla gerçekleşmektedir (Wang vd., 2022). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle ilişkili olanlar Tablo 2 'de verilmiştir.

Tablo 2. SKH ile çevresel sürdürülebilirlik ilişkisi

No	SKH	Çevresel sürdürülebilirlik hedefleri	Kaynak
SKH 6	Temiz su ve sanitasyon	Su, insanın hayatta kalması için bir temel kaynak ve yeterli temiz suya ve sanitasyon erişim temel bir insan hakkıdır. Dolayısıyla su kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı sağlanmalıdır.	Carino and Xie, 2013
SKH 7	Erişilebilir ve temiz enerji	Enerjinin iklim değişikliğine en büyük katkısı yaptığı ve toplam küresel sera gazı (GHG) emisyonlarının yaklaşık yüzde 60'ını oluşturduğu göz önüne alındığında, iklim değişikliğiyle mücadele temiz ve uygun fiyatlı enerji kaynaklarıyla kullanımı artırılmalıdır.	Dragos Cirstea vd., 2013
SKH 11	Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar	Kentsel sürdürülebilirlik, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için kritik öneme sahiptir. Yeşil alanlar, hava kalitesi ve atık yönetimi gibi çevresel hizmetler ve ürünler için değerlendirmelerini "sağlamak" veya "garantiye almak" için planlamalar yapılmalıdır.	Thomas vd., 2021
SKH 13	İklim eylemi	İklim değişikliği günümüzün en önemli sorunlarından biridir. Artan sera gazı emisyonları (CO ₂ gibi) gibi insan faaliyetleri iklim değişikliğini hızlandırmakta, biyolojik çeşitliliği ve ekolojik hizmetleri tehdit etmektedir. Bu yüzden iklim değişikliği kaçınılmazdır ve etkilerine uyum sağlamak için planlamalar yapılmalıdır.	Arora ve Mishra, 2019

SKH 14	Sudaki yaşam	İnsan faaliyetlerinin hem suda hem de karada yaşam üzerinde gözle görülür bir olumsuz etki oluşturmuştur. Hayatta kalmamız hem deniz hem de kara ekosistemlerin korunması sağlanmalıdır.	Selim ve diğerleri, 2018
SKH 15	Karasal yaşam	Karasal ve deniz ekosistem hizmetlerinin nicelleştirilmesi, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimine katkıda bulunmaktadır.	

Moldan vd. (2012) sürdürülebilir kalkınma bağlamında düşük maliyetli ve operasyonel çevre politikalarını geliştirmek için birbirleriyle bağlantılı hedefler ve çevresel sürdürülebilirliğin temel ilkeleri şu şekilde sıralanmaktadır (Gedik, 2020):

- Doğal kaynakların verimli yönetimi ile ekosistemlerin bütünlüğünü korumak
- Karar alma için bilgileri iyileştirmek (göstergeler yoluyla ilerlemeyi ölçme)
 - Sosyal ve çevresel ara yüz (yaşam kalitesini artırmak)
 - Küresel çevresel bağlılık (yönetişimin ve işbirliğinin geliştirilmesi)
 - Geri dönüşüme önem vermek
 - Tehlikeli ve kirletici maddelerin çevreye salınımını önlemek
 - Yenilenemez kaynakları verimli kullanmak (yenilenebilir kaynaklarla ikame edilmeli)
 - Uzun vadeli perspektif (belirlenmiş herhangi bir zaman sınırı olmaksızın)
 - Geri bildirimleri dikkate almak
 - Farklı ölçeklere önem vermek (zaman ve mekânda)
 - Esneklik (değişen bir duruma tepki verme, yaparak öğrenme)
 - Doğaya ve biyolojik çeşitliliğe saygı

Genel olarak ülkelerin, Moldan vd. (2012)'nin belirttiği ilkelere uygun olarak hareket etmeleri çevresel sürdürülebilirlik açısından sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmesini sağlayacaktır.

Wang vd., (2022), yapmış oldukları çalışmada Çin'in çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini gerçekleştirilmesinde önemli bir engel oluşturduğunu belirtmiştir. Bu yüzden Çin'de çevresel sürdürülebilirliği değerlendirilmesinde sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle (SKH 6, SKH 11, SKH 12, SKH 13,

SKH 14, SKH 15) uyumlu ve sistematik bir gösterge seti oluşturulmuştur. 2010- 2018 yılları arasında Çin'in ulusal ve bölgesel düzeyde çevresel sürdürülebilirliği değerlendirebilmek için bir model geliştirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda 2010 yılında 55,77 olan çevresel Sürdürülebilirlik endeks puanının 2018'de 60,24'e yükseldiği görülmüştür. Bu durum Çin'in çevresel sürdürülebilirliğinin 2010'dan 2018'e geliştiğinin göstergesidir. Ayrıca süreç içerisinde illerin çevresel sürdürülebilirlik endeks puanları farklı düzeylerde gelişim göstermiştir. Bunun yanı sıra SKH 6, SKH 11, SKH 12, SKH 13 ve SKH 15 hedeflerine yönelik geliştirilen göstergelerin aldığı puanlarının artış eğiliminde olduğunu, SKH 14 gösterge puanlarında ise düşüş yaşadığı belirtilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada Çin eyaletlerinde çevreyle ilgili değerlendirmelerin, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda gerçekleştirilmesine yarar sağladığı vurgulanmıştır.

Opoku vd., (2021) yapmış oldukları çalışmada, ekonomik ve sosyal boyutu bir arada planlayarak insani gelişme endeksinin çevresel sürdürülebilirliğe nasıl katkıda bulunduğunu incelemektedir. 1996 - 2016 yılları arasında OECD ülkelerinin verilerini kullanarak, regresyon analizi gibi yöntemlerden yararlanılarak insani gelişim endeks düzeyinin çevresel sürdürülebilirlikle ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Buna göre insani gelişme endeksinin artışı ekolojik ayak izi, karbondioksit (CO₂) , toplam sera gazı (GHG) emisyonlarında ve hava kirliliğine maruz kalma oranında azalma çevresel sürdürülebilirliğe yönelik olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Dolayısıyla insani gelişmenin artması çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında olumlu katkı sağlamaktadır.

3.2. Çevresel Sürdürülebilirlik ve Doğadaki İşlevleri

Bir yaşam alanı olarak kentler, doğal ve kültürel birçok unsurun bir arada ve karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu insan ekosistemleridir. Kentsel alanlarda hava, su, toprak ve bitki örtüsü gibi doğal kaynakların sürdürülebilir kullanılmasının yanı sıra, yaşayan nüfusa sağlanan hizmetler ve fırsat eşitliliğini de göz önünde bulundurularak ekonomik ve sosyal gelişimin de sağlanması önemli bir konudur. Dolayısıyla ekosistemin bileşenleri olan doğal ve kültürel unsurların birbiriyle uyumuna ve aralarındaki dengenin sağlanması gerekmektedir (Karadağ, 2009).

Sanayi devriminin etkisiyle birlikte teknolojik gelişmeler, kentsel alanlarda kalkınmanın ekonomik boyutunu öne çıkarmıştır. Ancak düzensiz nüfus artışı ile birlikte artan mal ve hizmet ihtiyacı hem toplumun gelişimini hem de doğal kaynakların tükenmeyecek şekilde bilinçsiz kullanımı kentin çevresel boyutunu olumsuz etkilemektedir (Mangili et al., 2019). Nitekim Liddle ve Moavenzadeh, (2002), sanayi devriminin gelişimiyle birlikte kentsel alanların hızla gelişmiş ve bu alanlarda yaşayan nüfus oranlarının

da hızlı bir şekilde artma eğilimi gösterdiğini belirtmiştir. Kentsel alanlarda artan hızlı nüfus oranları çevresel sürdürülebilirlik açısından olumsuz etkilere neden olmuştur (Yılmaz, 2019).

Günümüzde dünya nüfusunun yarısından fazlasının kentlerde yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda kentlerde yaşayan nüfusun sürekli artışıyla kent sakinlerinin aşırı kaynak kullanımı söz konusu olacaktır. Bu bağlamda Yeni (2015), çevresel sürdürülebilirlik kavramının yeryüzünde yaşamın temelini oluşturan doğal çevrenin uzun vadede korunması ve sağlanan hizmetlerin devamlılığı açısından büyük önem arz ettiğini belirtmektedir (Yılmaz, 2019). Doğanın işlevleri çevresel sürdürülebilirlik açısından ilkeleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Doğanın işlevleri ve Çevresel sürdürülebilirlik İlkeleri

	Açıklama	Çevresel sürdürülebilirlik ilkeleri
Düzenleme işlevi	Yarı doğal ve doğal ekosistemlerin ekolojik süreçleri ve yaşam destek sistemlerini düzenlemesidir. Biojeokimyasal döngüler, ekstrem iklim olaylarını önleme, su ve toprağı düzenleme, atık arıtımı, canlı nüfusunu kontrol düzenleme işlevi kapsamındadır.	Taşıma kapasitesinin aşılmaması gereklidir. Yaşam destek sistemlerinin korunması gereklidir.
Habitat işlevi	Biyolojik ve genetik çeşitliliği sürdürmek için doğanın bitki, hayvan ve insanların uygun ortamı sağlamasıdır.	Biyolojik çeşitliliğin korunması; minimum ekosistem büyüklüğünün sağlanmasıdır.
Enformasyon işlevi	Doğanın bireylerin bilişsel gelişmelerini sağlaması, maddi ihtiyaçların yanı sıra manevi ihtiyaçları da karşılamasıdır.	Kültürel, tarihi değerlerin yanı sıra çevre değerlerinin koruma altına alınmasıdır.
Üretim işlevi	Yarı doğal ve doğal ekosistemler tarafından kaynak sağlanmasıdır. Gıda, hammadde, enerji, ilaç gibi unsurların temini üretim işlevi içerisinde yer almaktadır.	Kaynak tüketiminin doğadan elde edilebilecek azami sınırlar içerisinde olmasıdır.

Yılmaz (2019) genel olarak çevresel sürdürülebilirlik kavramını, doğanın temel işlevlerinin sürekliliğini sağlayarak, yaşam destek sistemlerinin korunmasını dikkate alan, yenilenebilir kaynakların yenilenme oranlarını aşmadan tüketildiği, üretim ve tüketim sürecinde ekosistemlerin taşıma kapasitelerini aşmayan, tür çeşitliliğinin korunduğu ve salınımların çevrenin özümseme oranlarını aşmadığı bir sistemin üzerine kurulu olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında düzenleme işlevinin önemi vurgulanmıştır.

Uzun vd, (2012), Biyolojik çeşitlilik insan yaşamı için temel olan ürün ve hizmetleri sağlamakta ve ekosistemlerin sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Ancak insan kaynaklı değişimler biyolojik çeşitliliğin üzerinde tehdit oluşturmaktadır. Nüfus hızlı artışı çevreye olumsuz etkiler oluşturarak, yaşam alanları olan doğal habitatların

tahrip edilmesinden dolayı biyolojik çeşitliğin yok olmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda habitatların parçalanmasının önüne geçerek, ekosistem bütünlüğünün sağlanması çevresel sürdürülebilirlik açısından büyük önem arz etmektedir.

Goodland (1995)'a göre çevresel sürdürülebilirlik gelecek nesilleri göz ardı etmeden insan ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan ham madde kaynaklarını koruyarak ve oluşacak atıkların taşıma kapasitesi aşılmasını önleyerek insan refahını iyileştirmeyi amaçladığını belirtmiştir (Moldan vd., 2012). Morelli (2011) ise çevresel sürdürülebilirliğin en geniş tanımıyla, insanların ihtiyaçlarını tatmin etmesini sağlayan ekosistemlerin dayanıklılık, esneklik ve bağlantılı olma ilkelerini göz önünde bulundurarak, ekosistemlerin kendilerini yeniden yaratma özelliklerine dikkat eden ve biyoçeşitliliği azaltmayan eylemler olarak açıklamaktadır (Bilgili, 2017).

3. 3. Sürdürülebilir Kentsel Göstergeler

Hızlı kentleşmeyle birlikte, kentsel alanlarda insan faaliyetlerinin etkileşimi ekolojik sisteminin yapısında sorunları ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla kentsel alanlarda çevresel sürdürülebilirlik ile insan eylemleri arasındaki eşgüdümsüz gelişmesi ciddi boyutta sorunlara neden olmaktadır. Bu anlamda Meijering vd., (2018) doğal kaynakların bilinçsiz kullanımı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerin artması sürdürülebilir kentsel gelişimin sağlanmasında çevresel sürdürülebilirliğin önemli rol oynadığını belirtmiştir (Zhang ve Chen, 2021). Bu yüzden çevresel sürdürülebilirliğin değerlendirilmesinde göstergelerden yararlanılması, dinamik durumun izlenmesine ve sürdürülebilir kentsel gelişimin sağlanmasında karar vericilere önemli katkılar sağlamaktadır.

Sürdürülebilirliğin değerlendirilmesinde çevresel boyutun önemli bir ayağı olduğu literatürde vurgulanmaktadır. Bu bağlamda çevresel sürdürülebilirlik göstergeleri mekânsal planlama kararlarının alınmasında yarar sağlamaktadır. Bu yüzden belirlenen gösterge setleri kentleşmenin çevresel sürdürülebilirlik boyutuna etkilerini belirleyerek, bu doğrultuda politikalar üretilmesinde önemli rol oynamaktadır. Nitekim Reyhan, (2017)'e göre, çevresel göstergeler çevresel politikaların geliştirilmesinin ve çevre durumunun raporlanmasının önemli bir parçası olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda çevresel gösterge seti, çevre politikalarının üretilmesi ile çevre durumunun raporlanması, çevresel performansın ölçülmesi yanında sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin izlenmesi ve raporlanması için kullanılan önemli bir araçtır.

Uluslararası düzeydeki göstergelerde önemli rol oynayan kuruluşlar incelendiğinde, A.B.D Çevre Koruma Ajansı (EPA), OECD, Avrupa Komisyonu İstatistik Ofisi (EUROSTAT), Avrupa Çevre Ajansı (AÇA), Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu ve Dünya Bankası

gibi uluslararası kuruluşlar yer almaktadır (Reyhan, 2017). Bu bağlamda Tablo 5 de uluslararası kuruluşlar tarafından benimsenerek literatürde en çok rastlanılan ve kullanılan BM Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri, OECD Gösterge seti, Avrupa Çevre Ajansı Temel Gösterge setlerinin çevresel sürdürülebilirliğe yönelik özeti verilmiştir (Kaya, 2019; Yılmaz, 2011).

Tablo 5. Uluslararası Gösterge Setleri

Tema	BM Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri	OECD Gösterge seti	Avrupa Çevre Ajansı Temel Gösterge seti
Hava kalitesi	- Kentsel alanlardaki hava kirlenmelerin yoğunluğu	-Hava emisyonları yoğunluğu -Kentsel hava kalitesi	-Asitleştiren maddelerin emisyonu - Birincil partikül maddeler ve ikincil partikül öncülleri - Kentlerde hava kalitesi limit değerlerinin aşması
İklim değişikliği	- Sera Gazı Emisyonları - CO ₂ Emisyonları	- CO ₂ Emisyon yoğunlukları - Sera gazı emisyonu konsantrasyonları	- Atmosferdeki sera gazı yoğunluğu - Avrupa ve dünya sıcaklığı - Sera gazı emisyon tahminleri - Sera gazı emisyonlarının gelişimi
Ozon tabakası kaybı	Ozon tabakasına zarar veren maddelerin tüketimi	- Ozon tabakasına zarar veren maddeler - Stratosfer ozon seviyesi	- Ozon öncüllerinin emisyonu - Ozon tüketen maddelerin üretim ve tüketimi
Atık	- Atık üretimi - Tehlikeli atık üretimi - Atıkların bertaraf edilmesi - Radyoaktif atık yönetimi	- Atık yaratımı - Geri dönüşüm	- Ambalaj atıklarının üretimi ve tüketimi - Belediye atık üretimi
Su kalitesi	- Yapay su alanlarındaki biyokimyasal oksijen talebi - Tatlı suda dışkı organizmalarının bulunması - Atık su arıtımı	- Nehir kalitesi - Atık su arıtımı	- Kullanma suyu kalitesi - Deniz, kıyı ve geçiş sularındaki nitrat ve fosfor yoğunluğu - Nehirlerdeki biyolojik oksijen ihtiyacı ve amonyak yoğunluğu - Kentsel atık su arıtımı
Su miktarı	- Kullanılan toplam su kaynaklarının yüzdesi - Ekonomik faaliyetlere göre su kullanım yoğunluğu	- Su kaynaklarının kullanım yoğunluğu - Kamuya su arzı ve fiyatı	- Temiz su kaynaklarının kullanımı

Biyçeşitlilik	<ul style="list-style-type: none"> - Korunan karasal alan oranı - Korunan alanların yönetim etkinliği - Seçilmiş anahtar ekosistem alanlar - Habitatların parçalanması - Türlerin tehdit durumundaki değişme - İstilacı yabancı türlerin bolluğu - Türlerin tehlike durumundaki değişimi 	<ul style="list-style-type: none"> - Tehdit altındaki türler - Korunan alanlar 	<ul style="list-style-type: none"> - AB direktifleri çerçevesinde belirlenen korunan alan miktarı - Tür çeşitliliği - Nesli tehdit altındaki ve koruma kapsamındaki türler
Tarım	<ul style="list-style-type: none"> - Ekilebilir alan - Gübre kullanım etkinliği - Zirai ilaç kullanımı - Organik tarım alanı 	<ul style="list-style-type: none"> - Nitrojen ve fosfat gübrelerin yoğunluğu - Böcek ilacı kullanımı yoğunluğu - Canlı hayvan yoğunluğu 	<ul style="list-style-type: none"> - Organik tarım alanı - Topraktaki nitrojen miktarı
Orman kaynakları	<ul style="list-style-type: none"> - Ormanlarla kaplı alanların oranı - Yaprak dökümünden zarar göre ağaçların yüzdesi - Sürdürülebilir orman yönetimi altındaki orman alanı 	<ul style="list-style-type: none"> - Orman kaynaklarının kullanım yoğunluğu - Orman ve ağaçlık alan 	
Arazi kullanımı ve durumu	<ul style="list-style-type: none"> - Toprak kullanımındaki değişim - Toprak kaybı 		<ul style="list-style-type: none"> - Yapılaşma için arazi kullanımı
Çölleşme	<ul style="list-style-type: none"> - Çölleşmeden etkilenen toprak 		
Balıkçılık	<ul style="list-style-type: none"> - Güvenli biyolojik limitler içindeki balık stok oranı 	<ul style="list-style-type: none"> - Yakalanan ve tüketilen balık oranları 	<ul style="list-style-type: none"> - Su ürünleri tüketimi - Balıkçılık filosunun büyüklüğü - Deniz balığı stoku
Ulaşım	<ul style="list-style-type: none"> - Yolcu taşımacılığı paylaşımı - Yük taşımacılığı paylaşımı - Ulaştırımda enerji yoğunluğu 	<ul style="list-style-type: none"> - Yol trafik ve araç yoğunlukları - Yol alt yapı yoğunluğu - Yol yakıt fiyatları ve vergiler 	<ul style="list-style-type: none"> - Yük taşımacılığı talebi - yolcu taşımacılığı talebi - Temiz ve alternatif yakıt kullanımı
Enerji	<ul style="list-style-type: none"> - Yıllık enerji tüketimi, toplam ve temel kullanıcı kategorisine göre - Toplam enerji kullanımında yenilenebilir enerji kaynaklarının payı - Enerji kullanım yoğunluğu, toplam ve ekonomik faaliyete göre 	<ul style="list-style-type: none"> - Enerji yoğunluğu - Enerji karışımı - Enerji fiyatları 	<ul style="list-style-type: none"> - Sektörel enerji tüketimi - Yakıt cinsinden birincil enerji tüketimi - Yenilenebilir birincil enerji tüketiminin payı - Yenilenebilir elektrik enerjisi tüketimi - Toplam birincil enerji tüketiminin GSYHye oranı
TOPLAM	37	26	33

Tablo 5’de Uluslararası kuruluşların hazırlamış olduğu gösterge setleri incelendiğinde;

- BM Sürdürülebilir kalkınma Göstergelerinin her temayla ilişkili ayrıntılı göstergeler belirlemiştir. Ayrıca BM sürdürülebilir kalkınma göstergelerinde sosyal ekonomik ve çevresel olmak üzere tüm boyutlar göz önünde bulundurularak göstergeler belirlenmiştir. Burada çevresel sürdürülebilirliğe ilişkin gösterge setleri yer almaktadır.

- Uluslararası kuruluşların temalar altında belirlemiş olduğu gösterge sayıları bakımından incelendiğinde BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (37), Avrupa Çevre Ajansı (33) ve OECD (26) olarak sıralanmaktadır. Burada önemli olan çok sayıda gösterge sayısının olması değildir. Nitekim Shen vd. (2011), göstergelerin belirlenme süreci sadece çok sayıda göstergeyi toplamakla ilgili olmamalı, tercihen özünde daha temel olanları ve uygulamanın durumu hakkında en doğru bilgiyi üretme olasılığı daha yüksek olanları değerlendirebilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

- İklim değişikliği ve hava kalitesi çevresel sürdürülebilirliğin en önemli konularından birisidir. Bu bağlamda her üç kuruluşun bu konulara yönelik gösterge setleri bulunmaktadır. Örneğin kentsel alanlardaki hava kirleticilerin yoğunluğu önemli bir gösterge olup, 2030 yılına kadar hava kirliliğinin azaltılmasına önemli katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla hava kirleticisi emisyonlarını kontrol altında tutmanın kamu sağlığı ile ekosistemlerin uğradığı zararların azalmasında yarar sağlamaktadır. Ayrıca sera gazı emisyonları yoğunluğuna ilişkin gösterge ise karbon birikmesine yönelik bilgiler vermektedir. Atmosferde sera gazlarının yoğunluğu buz tabakalarının erimesini hızlandırmakta ve iklim değişikiminin etkilerini artırmaktadır (Reyhan, 2017). Dolayısıyla iklim değişikliği kaçınılmaz bir sorun olup, etkilerini belirleyip uyum sağlamak için tamamlanması gereken eylemler yapılmalıdır.

- Çevresel sürdürülebilirliğin değerlendirilmesinde su kaynaklarının yönetimine yönelik göstergeler önemli araçlardır. Üç setin ortak noktalarından birisi de atık su artımı ve suyun kullanımının yoğunluğudur. Bu bağlamda Kırtorun ve Karaer (2018), su kaynaklarının korunması, iyileştirilmesi ve kullanılmasına ilişkin politikaları belirlemek, ulusal ve uluslararası düzeyde kalkınma hedeflerinin sağlamak için yüzey ve yeraltı sularının kalite ve miktarını belirli zaman aralıklarıyla kontrol ederek korunmasına yönelik çalışmalar yapılması gerektiğini belirtmiştir.

- Kentsel alanlarda hızlı nüfus artışı arazi kullanımında değişimlere neden olmaktadır. Özellikle kentleşme çevresindeki tarım ve orman alanlarına doğru yayılması çevre üzerinde ciddi baskılara neden olmaktadır. Bu bağlamda belirlenen göstergeler arazi değişimine yönelik planlamalarda yol gösterici olmaktadır. Ekilebilir tarım alanlarının varlığı, yeterli gıda

güvenliğinin sağlanması uluslararası sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden birisidir. Bu yüzden kentsel yayılmanın denetlenebilmesi için yeşil kuşak uygulamalarıyla doğal peyzajlar ile tarım topraklarının korunmasını sağlanmalıdır (Akseki ve Meşhur, 2013). Ayrıca topraktaki nitrojen oranının belirlenmesi, toprak verimliliğinin sağlanması ve yer altı su kaynaklarının kirliliğinin önlenmesi açısından önemli bir göstergedir.

- BM Sürdürülebilir kalkınma ve OECD göstergelerinden birisi de ormanlarla kaplı alan oranıdır. Orman ekosistemleri ekolojik fonksiyonları açısından erozyonu önleme, iklimik (iklim koruma) ve doğayı koruma fonksiyonu bulunmaktadır (Tekin ve Helvacı, 2014). Özellikle orman alanları atmosferdeki CO₂ yoğunluğu üzerinde önemli bir etkiye sahip olup, iklim değişikliğiyle mücadelede önemli rol oynamaktadır. Ayrıca bitkilerle kaplı orman alanları erozyondan koruyarak, toprağın su tutma ve besin maddesi kapasitesini artırarak çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında katkı sağlamaktadır (Koçyiğit, 2008).

- Biyolojik çeşitlilik önemli konu başlıklarından birisi olup, her üç gösterge setinde yer almaktadır. Yapılı çevredeki insan aktiviteleri ekosistemin işleyişi üzerinde baskılar oluşturmakta olup, biyoçeşitlilik kaybına neden olmaktadır (Lundholm, 2006; Zari, 2012). Tüm canlıların yaşamını sürdürülebilmesi iyi işleyen bir ekosisteme ihtiyaç vardır ve biyolojik çeşitlilik bu sürecin önemli bir parçasıdır (Opoku, 2019). Sürdürülebilir kalkınma Hedeflerinden 15.'si karasal ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımını sağlanmasını, ormanları sürdürülebilir bir şekilde yönetmeyi, çölleşmeyle mücadele etmeyi, habitatların parçalanmasının önüne geçerek biyolojik çeşitlilik kaybını durdurmayı ve tersine çevirmeyi amaçlamaktadır (Opoku, 2019). Bu bağlamda biyoçeşitlilik ile ilgili göstergeler kentin mevcut durumunu ortaya çıkararak, yapılı çevrenin oluşturacağı baskılara yönelik doğa tabanlı planlamalar ile korunmasına katkı sağlamaktadır.

- Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden birisidir. Bu bağlamda üç gösterge seti enerji tüketiminin yoğunluğu ve yenilenebilir enerjinin kullanılan payını belirlemeye yönelik göstergeler bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklardan yararlanılması, fosil yakıtların yerini alarak sera gazı emisyonlarının azaltılmasında önemli katkı sağlamakta (Kuriqi vd., 2019; Maroušek vd., 2015), enerjide dışa bağımlılığı azaltarak ekonomik sürdürülebilirliği teşvik etmekte (Alper ve Oğuz, 2016) ve son olarak Afrika gibi yoksul bölgelerdeki enerji yoksulluğunu çözmeye yardımcı olarak sosyal sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaktadır (Akella vd., 2009; Kaygusuz, 2011). Dolayısıyla yenilenebilir enerjiden kaynaklarından yararlanılması ekonomi, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği sağlanmasında önemli rol oynamaktadır (Wang ve Zhan, 2019).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, ekonomik ve çevre olmak üzere üç önemli ayağının birbiriyle bağımlı ve etkileşimlerinin önemi olmasına rağmen, çevre boyutu yaşam destek aracı olması nedeniyle temel unsur olarak görülmektedir. Dolayısıyla peyzaj ekolojisi ve ekolojik karmaşıklık gibi konular sürdürülebilirliğin çevre ayağında önemli bir rol oynamaktadır (Masnavi, 2013).

Bu çalışmada çevresel sürdürülebilirliğin önemi ayrıntılı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İlk olarak 2030 Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerinden çevresel sürdürülebilirlikle ilgili maddeler belirlenerek, önemine ilişkin literatür taramalarına yer verilmiştir. Daha sonra çevresel sürdürülebilirliğin doğadaki işlevleri ile ilgili bağlantıları ortaya koyulmuştur. Son olarak da çevresel sürdürülebilirliğin değerlendirilmesinde göstergelerin önemli bir araç olduğunu belirterek, uluslararası boyutlardaki gösterge setleri incelenmiştir. Bu bağlamda ülkemizde çevresel sürdürülebilirliğin değerlendirilmesinde Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda dikkat edilmesi gereken konular ve göstergelerin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır.

2019 yılında hazırlanan Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri raporunda çevresel sürdürülebilirliğine yönelik göstergelerin sonuçları Tablo 6'da verilmiştir (Anonim, 2022).

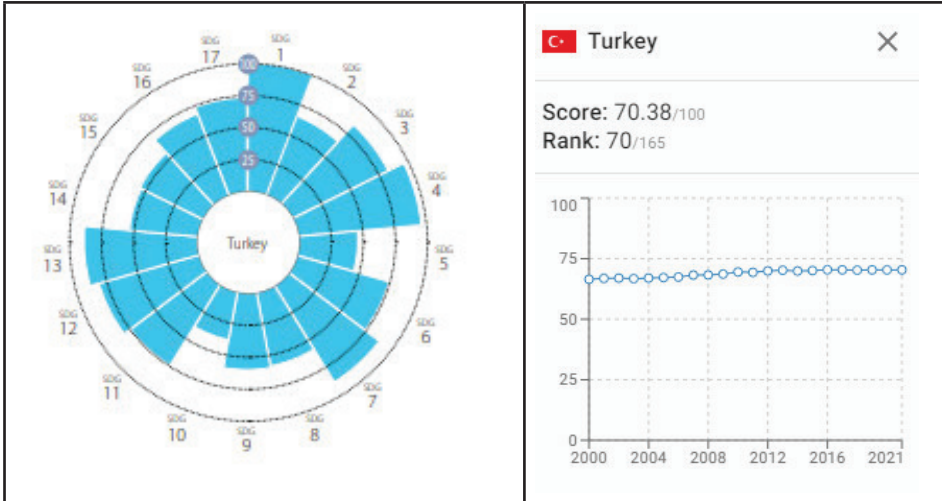
Tablo 6. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerin Gösterge Sonuçlarının Değerlendirilmesi

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ	GÖSTERGE SONUÇLARI
SKH 6. Herkes için erişilebilir su ve atıksu hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak	<ul style="list-style-type: none"> - Nüfusun içme suyuna erişiminin sağlanmasında 2016 yılında %92 seviyesine çıkarak kayda değer ilerleme kaydedilmiştir. - Güvenilir şekilde yönetilen atıksu ve kanalizasyon hizmetlerini kullanan nüfusun toplam nüfusa oranında ilerleme kaydedilmiş olup, 2001 yılında %63 olan bu oran 2016 %84 seviyelerine ulaşmıştır. - 2001-2016 döneminde evsel atıksu arıtma tesisi sayısı 26'dan 881'e, atıksu arıtma tesisiyle hizmet verilen belediye nüfusunun toplam nüfusa oranı ise %27 seviyesinden, %70 seviyesine yükselmiştir. - Su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimine yönelik, su ekosistemlerinin 25 havzada koruma eylem planları hazırlanarak, 2023 yılına kadar tüm havzaların Nehir Havza Yönetim Planları doğrultusunda planlamaların yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.

<p>SKH 7. Herkes için karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Elektriğe erişimi olan nüfusun oranı, Türkiye’de 2000’li yılların ortasından itibaren %100’e ulaştığı belirtilmekte olup, hızlı bir gelişim kaydedildiği görülmektedir. - Yenilenebilir enerji yatırımlarının hidroelektrik odaklı büyüme stratejisinden, iyileştirilen mevzuat ve teşvik mekanizmalarının etkisiyle rüzgâr ve güneş gibi diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına da odaklanan ve bu alanlarda da büyümeye yönelik gelişim gösterdiği belirtilmiştir. Böylece kaynak çeşitliliğinin artırılarak, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına ve çevrenin korunması yönünde olumlu gelişmeler görülmektedir.
<p>SKH 11. Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Gecekonuda yaşayan nüfusun oranı 1990 yılında %23,4 iken, 2014’de %11,9 seviyesine düştüğü görülmektedir. - Toplu taşıma hizmetlerinden duyulan memnuniyet incelendiğinde toplumun %55’i belediyenin sunduğu toplu taşıma hizmetinden memnun olduğunu bildirmektedir. - Yerel düzeyde katılımı sağlayan kent konseyleri Türkiye genelinde sayısı iki yüzü aşkın olduğu belirtilmektedir (Akdemir, 2020). - Türkiye, kişi başına 182 m² ile OECD ülkeleri arasında kişi başına imarlı arazi oranı en düşük ülke olmaktadır. 2000-2012 yılları arasında imarlı arazi oranı %10 artmış olduğu belirtilmiştir. - Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB) verilerine göre 2000-2016 döneminde toplam 688 kişi deprem nedeniyle yaşamını kaybetmiştir. - Türkiye’de kentlerin çevresel etkilerinin azaltılması ve yönetilmesi konusunda gelişme yaşanmakta olup, atık yönetimi konusunda belediyeler aracılığıyla toplam nüfusun %91’ine atık hizmeti verilirken, atık bertarafı ve geri dönüşüm hizmetlerinden ise nüfusun %71 yaralandığı belirtilmiştir. Bu anlamda ilerleme kaydedildiği görülmektedir. - Ülke genelinde hava kalitesi, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına ait tam otomatik ölçüm istasyonları ile izlenmekte olup, partikül madde ve kükürt dioksit ölçümlerinin 81 il genelinde 300 noktada yapıldığı belirtilmiştir (Şişman, 2019). Hava kalitesi indeksine göre kentlerin hava kirliliği değerlendirilmektedir.
<p>SKH 13. İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmek</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Türkiye’de kişi başına düşen seragazı emisyonları 1990-2015 döneminde artış göstermiştir. Bu emisyonlarda en büyük pay enerji sektörüne, seragazı emisyonları açısından CO₂ emisyonu olduğu belirtilmiştir. - İklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki başlıca etkilerinin kuraklık, çölleşme, tarımsal verimde düşüş, biyolojik çeşitlilik kaybı, orman yangınlarında ve salgın hastalıklar ile zararlılarda artış olacağı tahmin edilmektedir. Bu yüzden su kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve su kaynaklarının kirlenmeden kullanılması bilinci, tarım arazilerinin korunması, çayır/mera ıslahı, erozyonla mücadele, risklerin erken algılanması, bitkisel ve hayvansal üretimde kuraklığa dayanıklı türlerin seçimi ve geliştirilmesine yönelik önlemlerin artırılması gerektiği vurgulanmaktadır.

SKH 14. Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir kullanmak	- Deniz kirliliğinin azaltılmasına, deniz ve kıyı ekosistemlerinin iyileştirilmesine yönelik önemli mesafe kaydedildiği vurgulanmaktadır. - Türkiye’de balık stoklarındaki azalmaya bağlı olarak ve avcılık sebebiyle denizlerden üretilen su ürünleri miktarında dalgalanma olduğu, 2002 yılında 522 bin ton civarında olan üretimin 2016 yılında 300 bin ton civarına düştüğü görülmektedir. Dolayısıyla stoklarındaki azalmaya yönelik daha etkili politikalar geliştirilmelidir.
SKH 15. Karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek; sürdürülebilir orman yönetimini sağlamak; çölleşme ile mücadele etmek; arazi bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek; biyolojik çeşitlilik kaybını engellemek	- 1999 yılında 20,7 milyon hektar olan ormancılık sahası 2015 yılında 22,3 milyon hektara çıkmıştır. Bu gelişim atmosfere karbon salınımı olumlu etkilerken, ülke ölçeğinde ekosistemlerin dayanıklılığı ve iklim değişikliğine uyum açısından da güçlü bir etki yaratmasında olumlu katkı sağlamaktadır. - Doğal kaynaklar (toprak, bitki, orman, deniz, tatlı su), biyolojik çeşitlilik, gen kaynakları, rezerv kaynaklar nedeniyle korunan alanlar hem ulusal hem de uluslararası değerdedir. Korunan alanlarda ve çevresinde yapılan sosyoekonomik faaliyetlerin, bu alanlar üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirecek politikalar geliştirilmelidir.

Sachs ve ark (2021) tarafından hazırlanan Sürdürülebilir Kalkınma Raporu 2021’de Birleşmiş Milletler nezdindeki tüm ülkelere ilişkin 17 Sürdürülebilir kalkınma ilkelerine yönelik çalışmalar yapılarak puanlanmıştır. Türkiye 70,38 puanla 165 ülke arasında 70. Sırada yer almaktadır. Son 20 yıllık süreçte de görüldüğü üzere bir gelişim söz konusudur (Şekil 2). Çevresel sürdürülebilirlik ile ilişkili hedefler incelendiğinde SKH 13(İklim değişikliğiyle mücadele) ve SKH 7 (Erişilebilir ve temiz enerji), 75’in üzerinde puan skorlarla öne çıkmaktadır.

Şekil 2. Sürdürülebilir Kalkınma Raporu Türkiye (Sachs ve ark 2021).

Sonuç olarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesinde çevresel sürdürülebilirliğin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasıyla gerçekleştiğini vurgulanarak, diğer boyutların gelişiminde

etkili olduğunu belirtilmektedir.

Çevresel sürdürülebilirliği değerlendirebilmek için göstergelerden yararlanılması sürecin işleyişi hakkında bilgi almamızı sağlayacaktır. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle bağlantılı olarak göstergelerin belirlenmesi süreci doğru analiz etmemize yardımcı olacaktır. Dolayısıyla çevresel sürdürülebilirliğin etkilerini belirleyerek rasyonel politikalar üretilmesinde önemli rol oynamaktadır.

TEŞEKKÜRLER: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'nun 2211-A programına ve 100/2000 YÖK öncelikli alanlar Doktora Bursiyer programına verdiği desteklerden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışma, '**Sürdürülebilir Kent Göstergelerinin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi: Düzce – Bilecik Örneği**' adlı başlıkta devam etmekte olan doktora tezinden üretilmiştir.

5. KAYNAKLAR

- Akdemir, D. Ş. (2020). Yerel Demokrasi, Katılım ve Türkiye Kent Konseyleri Platformu. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 10(19), 35-54.
- Akella, A., Saini, R., Sharma, M.P., 2009. Social, economical and environmental impacts of renewable energy systems. *Renew. Energ.* 34, 390–396.
- Alper, A., Oguz, O., 2016. The role of renewable energy consumption in economic growth: evidence from asymmetric causality. *Renew. Sust. Energ. Rev.* 60, 953–959.
- Anonim (Şubat, 2022). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*. [Çevrimiçi]. Erişim: [Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf](https://sbb.gov.tr/Surdurebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf) (sbb.gov.tr).
- Arora, N.K., Mishra, I., 2019. United Nations Sustainable Development Goals 2030 and Environmental Sustainability: Race Against Time. *Environ. Sustain.*, 2, 339–342.
- Bilgili, M. Y. (2017). Ekonomik, Ekolojik Ve Sosyal Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma. *Journal of International Social Research*, 10(49).
- Carino, T., Xie, Y. (2013). Water and sanitation in six villages in Guizhou and Guangxi Provinces, China: a critical perspective. *Water international*, 38(7), 954-966.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Goodland, R., (1995). The concept of environmental sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 26, 1–24.
- Helmi, M., Hegazy, I., Qurnfulah, E., Maddah, R., & Ibrahim, H. S. (2021). Using sustainable development indicators in developing Saudi cities—case study: Makkah city. *International Journal of Low-Carbon Technologies*, 16(4), 1328-1340.
- Hiremath, R. B., Balachandra, P., Kumar, B., Bansode, S. S., & Murali, J. (2013). Indicator-based urban sustainability—A review. *Energy for sustainable development*, 17(6), 555-563.
- Karadağ, A. (2009). Kentsel Ekoloji: Kentsel Çevre Analizlerinde Coğrafi Yaklaşım. *Ege coğrafya dergisi*, 18(1-2), 31-47.
- Karakurt Tosun, E. (2019). *Sürdürülebilir Kentleşme ve Kent Modelleri Üzerine Bir İnceleme*. Bursa: Dora Basım Yayın
- Karataş, A., & Kılıç, S. (2017). Sürdürülebilir Kentsel Gelişme ve Yeşil Alanlar. *Journal of faculty of political science*, (56).

- Kara, Y. (2015). Türkiye’de illerin sürdürülebilirliğinin analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile ölçülmesi. Doktora tezi, İktisat Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye.
- Kaygusuz, K., 2011. Energy services and energy poverty for sustainable rural development. *Renew. Sust. Energ. Rev.* 15, 936–947.
- Kırtorun, E., & Karaer, F. (2018). Su yönetimi ve suyun sürdürülebilirliği. *Sürdürülebilir Mühendislik Uygulamaları ve Teknolojik Gelişmeler Dergisi*, 1(2), 151-159.
- Klopp, J. M., Petretta, D. L. (2017). The urban sustainable development goal: Indicators, complexity and the politics of measuring cities. *Cities*, 63, 92-97.
- Koçyiğit, R. (2008). Karasal ekosistemde karbon yönetimi ve önemi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2008(1), 81-85.
- Kuriqi, A., Pinheiro, A.N., Sordo-Ward, A., Garrote, L., 2019. Influence of hydrologically based environmental flow methods on flow alteration and energy production in a run-of-river hydropower plant. *J. Clean. Prod.* 232, 1028–1042.
- Lundholm, J.T., 2006. Green roofs and facades: a habitat template approach. *Urban Habitats* 4 (1), 87–101.
- Mangili, P. V., Santos, L. S., & Prata, D. M. (2019). A systematic methodology for comparing the sustainability of process systems based on weighted performance indicators. *Computers & Chemical Engineering*, 130, 106558.
- Maroušek, J., Hašková, S., Zeman, R., Váchal, J., Vaníčková, R., 2015. Assessing the implications of EU subsidy policy on renewable energy in Czech Republic. *Clean Techn. Environ. Policy* 17, 549–554.
- Masnavi, M. R. (2013). Environmental sustainability and ecological complexity: Developing an integrated approach to analyse the environment and landscape potentials to promote sustainable development. *International Journal of Environmental Research*, 7(4), 995-1006.
- Moldan, B., Janoušková, S., & Hák, T. (2012). How to understand and measure environmental sustainability: Indicators and targets. *Ecological Indicators*, 17, 4-13.
- Opoku, A. (2019). Biodiversity and the built environment: Implications for the Sustainable Development Goals (SDGs). *Resources, conservation and recycling*, 141, 1-7.
- Opoku, E. E. O., Dogah, K. E., & Aluko, O. A. (2021). The contribution of human development towards environmental sustainability. *Energy Economics*, 105782.
- Pınarcıoğlu, N. Ş., & Kanbak, A. (2020). *Sürdürülebilir Kent Modelleri*. Ijopec Publication.

- Rama, M., González-García, S., Andrade, E., Moreira, M. T., & Feijoo, G. (2020). Assessing the sustainability dimension at local scale: Case study of Spanish cities. *Ecological Indicators*, 117, 106687.
- Reyhan, A. S. (2017). Küresel İklim Değişikliği Bağlamında Çevresel Bilgi Yönetimi: Çevresel Göstergeler Seti. *Kesit Akademi Dergisi*, (12), 150-173.
- Sachs, J.D., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., Woelm, F. 2021. Sustainable Development Report 2021 Includes The Sdg Index And Dashboards The Decade Of Action For The Sustainable Development Goals. (Erişim adresi: <https://s3.amazonaws.com/sustainabledevelopment-report/2021/2021-sustainable-development-report.pdf>) University Printing House, Cambridge CB2 8BS, United Kingdom, One Liberty Plaza, 20th Floor, New York, NY 10.
- Saraç, B., Alptekin, N. (2017). Türkiye’de illerin sürdürülebilir kalkınma göstergelerine göre değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 19-49.
- Shen, L. Y., Ochoa, J. J., Shah, M. N., & Zhang, X. (2011). The application of urban sustainability indicators—A comparison between various practices. *Habitat international*, 35(1), 17-29.
- Shen, L., Zhou, J. (2014). Examining the effectiveness of indicators for guiding sustainable urbanization in China. *Habitat International*, 44, 111-120.
- Şişman, E. (2019). Türkiye’de seçilen hava kalitesi izleme istasyonları için eğilim (trend) değerlendirmeleri. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(1), 134-152.
- Tanguay, G. A., Rajaonson, J., Lefebvre, J. F., Lanoie, P. (2010). Measuring the sustainability of cities: An analysis of the use of local indicators. *Ecological indicators*, 10(2), 407-418.
- Tekin, H., & Helvacı, F. (2014). Orman Ekosistemleri Açısından Hava Kalitesinin İzlenmesi, Önemi ve Yöntemleri. II. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu, *Bildiriler kitabı*, s343-351.
- Thomas, R., Hsu, A., & Weinfurter, A. (2021). Sustainable and inclusive—Evaluating urban sustainability indicators’ suitability for measuring progress towards SDG-11. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 48(8), 2346-2362.
- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
- Tuğaç, Ç. (2018). Uluslararası sürdürülebilir kent ölçütleri bağlamında Türkiye için bir değerlendirme. *Kent Akademisi*, 11(4), 703-740.
- Uzun, S. P., Uzun, A., & Terzioğlu, S. (2012). Orman ekosistemlerinde habitat parçalanmaları ve biyolojik çeşitlilik üzerine etkileri. *KSÜ Doğa Bil.*

- Dergisi. Özel Sayı,(Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu, 26-28 Ekim 2011, Kahramanmaraş), 136-144.
- Üçer Gürel, Z. A. (2017). Kentsel politikaların belirlenmesinde bir araç: Sürdürülebilirlik göstergeleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 26(1), 103-124.
- Vuuren, D., & Kruijf, H. (1998). Following sustainable development in relation to the north south dialogue: Ecosystem health and sustainability indicators. *Ecotoxicology and Environmental Safety*, 40, 4-14.
- Wang, Q., & Zhan, L. (2019). Assessing the sustainability of renewable energy: An empirical analysis of selected 18 European countries. *Science of the Total Environment*, 692, 529-545.
- Wang, Q., Liu, C., Hou, Y., Xin, F., Mao, Z., & Xue, X. (2022). Study of the spatio-temporal variation of environmental sustainability at national and provincial levels in China. *Science of The Total Environment*, 807, 150830.
- Yeni, O. (2015). Sürdürülebilirlik Ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 181-208.
- Yıkılmaz, R. F. (2011). Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye için Yöntem Geliştirilmesi. *Uzmanlık Tezi, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Türkiye.*
- Yılmaz, F. H. (2019). Sürdürülebilirlik Bağlamında Yeşil Kent Yönetimi: Avrupa Yeşil Başkentleri Üzerinden Bir Değerlendirme. *Yüksek Lisan tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye.*
- Zari, P.M., 2012. Ecosystem services analysis for the design of regenerative urban built environments. *Build. Res. Inf.* 40 (1), 54–64.
- Zhang, D., & Chen, Y. (2021). Evaluation on urban environmental sustainability and coupling coordination among its dimensions: A case study of Shandong Province, China. *Sustainable Cities and Society*, 75, 103351.

BÖLÜM 10

İLETİŞİM VE BİLGİSAYAR KAVRAMLARININ GÜNLÜK HAYATA YANSIMASI

Serdar Oktay¹

¹ Yrd. Doç. Dr., Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü, Uluslararası Final Üniversitesi

1. GİRİŞ

İnsanlık kadar eski olan iletişim konusu iki insanın bir araya gelmesiyle veya bir noktadan başka noktaya bir mesaj göndermek istenmesiyle varlık kazanır (Oskay, 1985). İletişim olgusunun temelinde hareket eden bir bilginin var olması iletişimin daima canlı ve ayakta kalmasını sağlamaktadır (Tekinalp, 1990). Kaynaktan çıktıktan sonra hareketine başlayan bilgi, bu andan itibaren teknik bir kavrama dönüşmekte yani bir elektronik sinyal ya da elektromanyetik ses dalgası olmaktadır. Teknolojinin sürekli devrim halinde gelişmesi ve insanların iletişime duydukları ihtiyaçtan dolayı; artık iletişim sadece yüz yüze değil; uydu, bilgisayar, tablet, telefon, fax vd. gibi çeşitlenmektedir (Aydın, 1988). Temel tez olarak; daha iyi iletişim kurma çabasında olan insan teknolojinin ilerlemesine neden olmaktadır. Aynı zamanda iletişimin ilerlemesi teknoloji ilerlediği içindir tezini de ortaya çıkarmaktadır (Oktay, 1992).

Bireylerin haricinde toplumlarında haberleşmesinde kitle iletişim araçları devreye girmekte ve radyo, televizyon, sinema, bilgisayar ağları, sosyal medya gibi araçlar hızla gelişmektedir. Bu araçların her birisinin gelişmesinde ise arka planda bilgisayar temelli bir yapı ortaya çıkmaktadır (Akolaş, 2004).

Bilgisayarların çalışma düzeni yaptığımız tüm işlerde bize zaman kazandıracak birçok oyalayıcı işi kolayca yapabilmesine olanak sağlamaktadır (Aydın, 1982b). Yüzlerce sayfa bir metnin posta, fax, telex vb. araçlarla ayrı ayrı elli adet ofise gönderileceğini düşünün, bilgisayar bu işi kolayca istenilen vakitte yapacaktır (Aydın, 1982a). Üstelik başında durup vakit kaybetmeden. Bu benzeri ve benzeri örneklerle bilgisayarların yeteneklerini güncel hayatımızda ne kadar çok ve kolay kullandığımız anlaşılmaktadır (Güney, 2008).

Bilgi ve İletişim Teknolojileri Bilgiye ulaşılmasını ve bilginin oluşturulmasını sağlayan her türlü görsel, işitsel basılı ve yazılı araçlardır (Sirt.edu.tr, 2022). Bilgi Teknolojilerinin Amaçları; Bilgiye kolay ulaşmayı sağlamak, Maliyeti azaltmak, Hayatımızı kolaylaştırmak, Hızlı haberleşmeyi sağlamaktır.

Yine de, bu aynı gelişmelerin rakipler tarafından taklit edilebileceği ve elde edilebileceği farkındalık reddedilemez, böylece insan kaynağını taklit edilemeyen tek kaynağı yapar. Bu anlayış, kuruluşların insan kaynaklarına yatırım yapmaları ve gelişimi için çaba göstermesi anlayışını doğurur (Ene, 2002).

Bilgisayarlar her kullanılan otomatik cihazın içinde yer alır. Bunlar Yonga, chip, sistem yazılımı gibi değişik terimlerle adlandırılır (Aydın, 1982a). Temelde ise olduğu küçük yada büyük otomatik olarak iş yapabi-

len her ortamda bilgi teknolojilerinin var olduğudur.

Bu araştırma çalışmamızda kavramsal çerçeve olarak, her yerde varlığını hissettiğimiz bilgi teknolojilerinin, iletişim alanında yüksek oranda kullanıldığını irdelemektir. Yüksek oranda teknolojinin iletişimde kullanılması kolaylık sağladığı için, faydalarının yanı sıra, iletişim diğer zararları da ön plana taşımaktadır. Bu tür zararların ana başlıklarını şöyle sıralayabiliriz; Teknolojik aletlerde çok vakit geçirmek insan yaşamına zarar verir, Teknolojik aletlerin yaymış olduğu zararlı etkilerden beyin olumsuz etkilenir, Teknolojiye bağımlı olan insanlar asosyal insanlar haline gelmektedir, Göz sağlığını olumsuz etkiler ve genç yaş da gözlük kullanmak zorunda kalabiliriz, İnsan ilişkilerine zarar verir (Siirt.edu.tr, 2022).

2. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Bilgiye ulaşılmasını ve bilginin oluşturulmasını sağlayan her türlü görsel, işitsel basılı ve yazılı araçlar *Bilgi ve İletişim Teknolojileri*'dir (kı-saca BİT). Bilgi ve iletişim teknolojik araçlarını üç ana grupta inceleyebiliriz. Görsel BİT Araçları. İşitsel BİT Araçları. Yazılı ve Basılı BİT Araçları (Siirt.edu.tr, 2022).

Günümüz çağın teknoloji çağı denmesini sıklıkla duymaktayız. Bunun sebepleri ise; BİT'in gözlemlenebilir faydalarıdır. Faydaları şu şekilde sıralamak mümkündür;

BİT Bilgiye kolay ve hızlı bir şekilde ulaşmayı sağlar. İletişim ve hızlı haberleşmeyi sağlar. Maliyeti azaltır ve verimliliği artırır. Bilginin kolay ve güvenli bir şekilde saklanmasını sağlar. Zamandan tasarruf sağlar (Siirt.edu.tr, 2022). Geleceğe dönük yaşamsal çalışmalara alt yapı hazırlar. Gelecek ile ilgili deneyleri hızlandırır, yani sanal ortamlarda yapılan deneyler (Kocaoğlu & Usta, 2021).

İletişimin Önemi

İletişimin önemi telefonun ilk icat edilmesinden bu yana her zaman gündemde var olmaya devam etmiştir. Bilgiler paylaşılabilme oranı artıkkça ve bilgiler daha süratle başka bir kaynakla paylaşıldığı sürece medeniyetin ilerlediği anlaşılmıştır. Temelde Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) uygulamalarından, genel halk, devlet yönetimi, ticari işletmeler, vakıflar, sivil toplum kuruluşları ve insanlık yararına çalışan birlikler, dernekler ve bunlar gibi diğer oluşumlar ortak düzlemde karar almayı kolaylaştırmak için yararlanırlar. Hayatı kolaylaştıran daha yaşanabilir, fonksiyonel, modern bilgi teknolojileri lüks değil ihtiyaç haline gelmiştir. Bir diğer taraftan yoğun verilerin yönetildiği teknolojik işlemler doğal kaynakları daha etkin ve sürdürülebilir şekilde kullanılmasına da olanak sağlamıştır (Wien, 2017).

Bilgi iletişim teknolojilerinin genel yaşamsal alanlarda tüm noktalarıyla yer alması yönetimde etkinliğin ve verimin sağlanmasına olanak yaratmıştır. Yanı sıra çok yönlü kültür ve bilgi düzeyi yüksek halkın oluşması da olumlu bir gelişme olarak gözlenmektedir. İletişim kavramı açısından incelediğimizde; Kamu hizmetlerine erişim kolaylığı ve sivil toplum kuruluşlarının iletişiminin gelişmesi, ülkenin tasarruf, üretkenlik, çevre duyarlılığı, istihdam, gayri safi gelir artışı, yolsuzluklara karşı mücadele, hesap verebilirlik, kamu idaresine erişilebilirlik gibi birçok konuda önemli olduğu anlaşılmaktadır (Oktay, 1992).

Güncel hayatta bilgi iletişim teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak artan sanal bağlantılar, internet kullanımı, veri iletişimi, sosyal medya uygulamaları, bulut bazlı ağlar ve metaverse gibi internet teknolojileri, navigasyon uygulamaları ve buna benzer sistemlerin yaygınlaşması ile ortaya çıkacak büyük verilerin seneler içinde daha da hızla büyümesine bağlı olarak bu verilerin doğru yönetilmesine ve bilgisayarlara olan ihtiyacı fazlasıyla hissettirecektir. Bu tanımlamalar bize iletişimin bilgisayarlarla doğrudan paralel yapıda ilerlediğini göstermektedir.

BİT'in Kullanım Alanları ve İletişim

1. Günlük Yaşam: Günlük yaşamda eğitim, ticaret, online iletişim ve bankacılık sektöründe bilgisayar kullanımı bir devrim sayılabilir. Veri ve bilgileri depolamak, erişmek, işlemek, hesaplamak, analiz etmek için yazılım uygulamasını yalnızca bu bilgisayar makinelerinin yardımıyla kullanıyoruz. Tüm günlük yaşam aktivitelerimiz, yalnızca bilgisayarlar aracılığıyla mümkün olabilecek çevrimiçi hizmet ve ürünlere dayanmaktadır. Bilgisayarlar son yıllarda hayatımızı değiştirdi ve artık bu teknolojik dünyada gelişmek için günlük hayatta bilgisayar kullanmak bir zorunluluk haline gelmiştir (Madakam vd., 2015).

2. Eğitim: Dünyanın dört bir yanındaki okullar ve kolejler, öğrencilere veri görselleştirme ile dijital ve yaratıcı bir şekilde öğretmek için bilgisayarları ve internet teknolojilerini kullanıyor. Bilgisayar ve eğitim birlikte ve ayrı ayrı kullanılabilir (İşman, 2001). Bilgisayarın eğitimde kullanılması öğrencilerin zihnindeki yaratıcılığı ve hayal gücünü keşfetmesini sağlamaktadır (Engin vd., 2010).

3. Sağlık: Bilgisayarlar artık laboratuvar ekipmanlarını, kan basıncı monitörlerini, kalp atış hızı monitörlerini ve diğer önemli tıbbi ekipmanları kontrol edebilir ve bir şeyler yolunda gitmediğinde personele haber vermektedir. Bazı durumlarda, bilgisayarlar prosedürlerde doktorlara yardımcı olarak durumları hem hasta hem de personel için daha güvenli ve uygun hale getirmektedir (Eti vd., 2005).

4. Ev: Evde bilgisayar kullanımı kullanıcıya bağlıdır. İnsanlar evle-

rindeki birçok cihazlarının içinde bilgisayarların olduğunu bilmeden bu faydayı kullanmaktadırlar. (Engin vd., 2010).

5. Pazarlama: İnternete bağlı bilgisayar kullanımı, ürün ve hizmet pazarlamasını çevrimiçi yapmak için yeni yollar yaratıyor. Dijital pazarlama hizmetleri, ürünleri, web siteleri ve dijital işletmeler internet üzerinden her geçen gün büyüyor. İşletmeler, pazarlama içeriği yazmak, web sitelerinde ve sosyal medyada içerik pazarlama makalesi yayınlamak için bir bilgisayar kullanmaktadır (Fairlie, 2006). Küçük işletmeler için de bilgisayar kullanımı yaygınlaşmakta ve küçük işletmelerde elektronik ticaret alanı gittikçe yaygınlaşmaktadır (Akın, 2001)

6. Devlet: Geçmişte devlet memurunun çalışmalarının tamamlanması daha fazla zaman alırdı. Ayrıca her türlü işi yönetmek için çok sayıda personele ihtiyaç vardı. Ancak günümüzde vatandaşlar, tüketiciler sadece resmi işlerde bilgisayarın kullanılması nedeniyle yüksek hız ve doğrulukta bir çözüm elde etmektedir. Bilgisayar kullanımı, resmi işlerin sürecini ve kalitesini hızlandırmaktadır (Yavuz & Çarıkçı, 2009).

7. İletişim: Bilgisayar ve iletişim ağları, sağlıktan finansa ve ulaşım kadar birçok kritik hizmetin doğru işleyişine katkı sağladığı için sosyo-ekonomik değeri yüksek bilgi toplumunun temel altyapılarıdır. İnternet, günümüzün bilgisayar-iletişim altyapılarının özüdür. Bu, İnternet’i bilgisayarlar arasında veri aktarımı için sağlam bir ağdan, içeriğin giderek kullanıcılar tarafından üretildiği ve insan sosyal ilişkilerine göre dağıtıldığı küresel, zengin içerikli bir iletişim ve bilgi sistemine dönüştürmüştür (Wang vd., 2022).

8. Sanayi: Bu alanda otomasyon ve veri alışverişinde sistemlerin fiziksel süreçleri izlediği, fiziksel dünyanın sanal bir kopyasını oluşturduğu ve merkezi olmayan kararlar aldığı modüler yapıllı akıllı fabrika kavramı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Sanayide bilgisayar kullanımı Nesnelerin internet üzerinden veya sistemlerin birbirleriyle gerçek zamanlı olarak iletişim kurmasıyla üretim yaptığını görmekteyiz (Öğünç, 2018).

Donanım ve Yazılım

Bilgisayarın gözle görülebilen ve elle tutulabilen kısımlarına donanım denir. Örneğin, ekran, klavye, sabit disk, fare, yazıcı gibi olanlar. Bilgisayar Donanımları kasanın dışında olabileceği gibi içerisinde de yer almaktadır. Kasa içerisinde yer alan donanımlara “dahili donanım” kasa dışında kalan donanımlara ise “harici donanım” denir (Siirt.edu.tr, 2022).

Harici Donanım Birimleri

Bilgisayarı oluşturan birçok cihaz bulunur. Bu cihazlar bir bilgisayarın içinde entegre olarak yer alabilir ve biz bunları görmeyiz ya da

bu cihazlar bilgisayara dışardan entegre edilir ve biz bunları görebiliriz (Premysl, 2017). Aşağıda bu cihazların tanımları yer almaktadır. Monitör / Ekran: Bilgisayarın görüntüyü verdiği donanımdır. Ekran bilgisayarda yapılan işlemleri ve sonuçlarını görebilmemizi sağlar. LCD, CRT ve LED gibi çeşitleri vardır.

Ana Kasa: Bilgisayarın çeşitli iç donanımlarının içinde bulunduğu ana koruyucu ünedir.

Yazıcı: Bilgisayardan basılı çıktı almamızı sağlayan cihazdır. Lazer, mürekkep püskürtmeli, nokta vuruşlu tipleri vardır.

Klavye: Bilgisayara bilgi girmemizi sağlayan tuşlu daktilo benzeri donanımdır. Klavye üst sol köşedeki hangi alfabe tuşu Q klavye veya F klavye gibi isimlerle adlandırılır

Fare / Mouse: Ekrandaki ok İşaretçisi olarak bilinir. Ekrandaki imleci hareket ettirmeye yarar. Optik, lazer, kablosuz veya kablolu modelleri vardır.

Modem: Bilgisayarları uzak erişim ile kablolar veya kablosuz birbirlerine bağlayan cihazdır.

Tarayıcı: Basılı bir dokümanı bilgisayara aktarma işlevini yapan donanımdır.

Bilgisayar Kamerası: Bilgisayar vasıtasıyla görüntülü işlemler yapılmasına olanak sağlayan cihazdır. Bildiğimiz fotoğraf makinesi mercekleli/lensleri kullanılır.

Mikrofon: Her türlü Sesin bilgisayarda işlenmesini sağlayan cihazdır.

Dahili Donanım Birimleri

Kasa içerisinde yer alan bu donanımlar bilgisayarın temel çalışma sistemini oluşturur, hızını ve özelliklerini belirler.

Ana kart: Tüm donanımların birlikte çalışmasını sağlayan takıldığı kasa içerisinde yer alan elektronik donanımdır.

İşlemci: Bilgisayarın hızını belirleyen; tüm işlemlerin (sayısal ve mantıksal) yapıldığı donanımdır.

Ekran Kartı: bilgisayarın görüntüleri işleyerek ekrana aktarılmasını sağlayan elektronik parçasıdır.

Bellek: Bilgisayar çalışır vaziyetteyken bilgilerin geçici olarak işlendiği ve depolandığı donanımdır.

Sabit Disk: Bilgileri bilgisayarda sürekli olarak depolayan cihazdır. Dosya, yazı, müzik, video gibi bilgiler sabit diske kayıt edilir.

Ağ Kartı: Bilgisayarların birbirleriyle iletişimini sağlayan donanımdır.

Fanlar: Bilgisayarın içindeki cihazların hep birlikte çalışması ısı yayar. Bu ıslıyı düşürmek ve bu parçaları soğutmak için hava akımı yaratır.

Diğer Kartlar: Bilgisayarda çeşitli işler için kartlar da bulunur. TV, video gibi görüntüyü başka yere aktarmak için kullanılır.

Yazılım

Bilgisayarın işlevini yerine getirmesi için kullanılan özel program dili ile geliştirilen kodlara yazılım denir. Yazılımlar, sistem yazılımı ve uygulama yazılımı şeklinde iki ana başlıkta tanımlanır.

Sistem Yazılımı

Bilgisayar işletim sistemi şeklinde anılır. Bilgisayar içindeki tüm cihaz ve donanımların düzenli çalışmasını sağlar.

Uygulama Yazılımı

Bilgisayarda yazı, çizim, ticari, internet uygulaması yapmak için kullanılan yazılımlardır. Muhasebe kayıtlarını tutmak, müzik dinlemek, resim yapmak, yazı yazmak, interneti kullanmak bu tür yazılımlara örnek olarak verilebilir.

İşlemci ve Bellek

İşlemci ile bellek çalışması arasında iki çeşit yol bulunur. Bunlara Adres yolu ve Veri yolu denir. Adres yolu tek yönlü çalışır. İşlemci belleğe istediği verinin adresini bu yoldan gönderir. Veri yolu iki yönlüdür. İşlemci bellekten adres yolunu kullanarak veri istediğinde bellek bu veriyi veri yolu üzerinden işlemciye gönderir (Siirt.edu.tr, 2022).

Bilgisayar Sınıfları

Günümüz bilgi işlem teknolojilerinde temel olarak bilgisayarlar birkaç sınıfa ayrılmaktadır. Ofislerde kullanılan kısıtlı bir ağ ile birbirlerine bağlı *profesyonel ofis bilgisayarları* birinci sınıfta yer alır. İkinci sınıfta birden fazla ofisleri ve işletmeleri birbirlerine bağlayan ve belli bir merkezden yönetilen büyük *süper bilgisayarlar* bulunur. Üçüncü sınıfta kişisel olarak sürekli yanımızda bulunan küçük ama her türlü kişisel işlerin yapılabilirdiği *kışisel bilgisayarlar* yer alır (Oktay, 1992).

3. YÖNTEM

Çalışmamızda iletişim, bilgisayar ve bilgi teknolojileri hakkında basılı akademik çalışmalar baz alınarak literatür taraması yapılmıştır. Bu konudaki ilgili bilimsel araştırmalar, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri, basılı bilimsel kitaplar ve belgeler incelenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili teknoloji üreten yerler ziyaret edilip, uzmanlardan teknolojiler ve iletişim

hakkındaki bilgi ve tecrübelerinden alıntılar yapılmıştır. Araştırmada çalışma yazarının 1992 yılındaki 'İletişim ve Bilgisayar' isimli doktora tezi temel alınmıştır.

4. SONUÇ

Günümüzde hayatımız tamamen bilgisayarlardan etkilenmektedir. Günlük hayatta internet bağlantılı bilgisayarın kullanımı alışkanlıklarımızı değiştirmiştir. Bilgisayarda müzik dinlemek, internetten e-ticaret yapmak, internet bankacılığını kullanmak, sosyal ağ sitelerini kullanmak, internette kişisel iş yapmak, internetten ders almak gibi yeni alışkanlıklar hayatımızın bir parçası haline gelmiştir.

Yukarıda saydığımız alışkanlıklar iletişimin bir parçasıdır. Günlük yaşam aktiviteleri için daha fazla bilgisayar kullanımı, daha az fiziksel çalışma ve daha akıllı çalışma anlamına gelir. Bu makinelerin ve internetin bu kadar çok özelliği iletişimin erişilebilirliğini artırıyor (Beauvisage, 2009).

Gelinen noktada üzerinde tartışılması gereken ve daha fazla araştırma yapılması gereken bir konu ortaya çıkmaktadır. İnsanların iletişime verdikleri önemden dolayı teknoloji çok hızlı şekilde geliştirilmeye zorlanmakta veya bilgi teknolojileri hızla geliştiği için insanların iletişime olan ihtiyaçları daha fazla büyümektedir.

KAYNAKÇA

- AKIN, H.B. (2001). “Girişimcilik ve küçük işletmeler açısından elektronik ticaret: Kavramlar, örnekler, öneriler”, *Verimlilik Dergisi*, 2001/2, s.89-104.
- AKOLAŞ, D.A. (2004). “Bilişim sistemleri ve bilişim teknolojisinin küreselleşme olgusu ve girişimcilik üzerine yansımaları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, s.29-43.
- AYDIN, E.A. (1982a). *Bilgisayar nedir. Mikro-tip yayınları*, İstanbul
- AYDIN, E.A. (1982b). *Bilişim nedir. Mistaş yayınları*, İstanbul
- AYDIN, E.A. (1988). *Bilgi Bilimi ve Kitle İletişimi. Mistaş yayınları*, İstanbul
- BEAUVİSAGE, T. (2009). Computer usage in daily life. In *Proceedings of the SIGCHI conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 575-584).
- ENE, S. (2002). *Elektronik ticarete tüketicinin korunması ve bir uygulama*, Pusula Yayıncılık ve İletişim Ltd., İstanbul.
- ENGİN, A. O., TÖSTEN, R., KAYA, M. D. (2010). Bilgisayar destekli eğitim. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 69-80.
- ETİ İ., G., ETİ A., F., KUĞUOĞLU, S. (2005). Bir Hizmet İşletmesi Olan Sağlık Kuruluşlarında Bilgisayar Kullanımı ve Bilgisayara Dayalı Kayıt Sisteminin Önemi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- FAIRLIE, R. W. (2006). “The personel computer and entrepreneurship”, *Management Science*, vol.52, No.2, February 2006, 187-203.
- GÜNEY, S. (2008). *Girişimcilik, Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular*, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- İŞMAN, A. (2001). *Bilgisayar ve eğitim. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 1-34.
- KOCAOĞLU, M., USTA, S. (2021). *Kurumsal Bilgi Yönetimi Teknolojik Eğilimler. Eğitim yayınevi. İstanbul*
- MADAKAM, S., RAMASWAMY, R., TRIPATHI, S. (2015). Internet of Things (IoT): A literature review. *Journal of Computer and Communications*, 3(05), 164.
- OKTAY, S. (1992). *İletişim ve Bilgisayar. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- OSKAY, Ü. (1985). *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş. AİTİA yayınları*, Ankara.
- ÖĞÜNÇ, H. (2018). Nesnelerin İnterneti Uygulamalarının Tam Zamanında Üretim Sistemi Üzerindeki Etkisi. *SDÜ The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences Y.2018, Vol.23, Special Issue on Industry 4.0 and Organizational Change*, pp.1651-1673

- PREMYSL D. (2017). Communication technology for industry 4.0 *In Electromagnetics Research Symposium-Spring (PIERS)*, pp. 1694-1697. IEEE, 2017.
- SİİRT edu tr, (2022). <https://www.siirt.edu.tr/dosya/personel/tarimda-bilisim-teknojileri-siirt-20194293225473.pdf> (erişim 12.02.2022)
- TEKİNALP, Ş. (1990) Elektronik Kitle İletim ve Değişim. Beta basım yayın, İstanbul.
- WANG, Y., TİNG H., GUOHUA W., HUI L., AND HUAYU Z. (2022). Scalable name identifier lookup for Industrial Internet. *Computer Communications*.
- WIEN (2017). Vienna Outgrows Itself, www.wien.gv.at, (Erişim Tarihi: 19.01.2022).
- YAVUZ, A., ÇARIKÇI, O. (2009). Bir e-devlet hizmeti olarak e-maliye uygulamalarının algılanması: Isparta ili örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 1-28.

BÖLÜM 11

HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMASI OLARAK SOSYAL MEDYA KRİZLERİNİN YÖNETİLMESİ

Fatma Karaoğlu¹

¹ Öğretim Görevlisi Fatma Karaoğlu, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Giresun/Türkiye, fatmakaraoglu28@gmail.com, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-2367-8215>

Giriş

İletişim faaliyetleri içinde varlık gösteren en önemli alanlardan biri şüphesiz halkla ilişkiler çalışmalarıdır. Bir yönetim fonksiyonu olmasının yanısıra, kurumlara dair imaj, itibar ve stratejik iletişim çalışmalarını kapsayan halkla ilişkiler araçlarından belki de en önemlisi sosyal medya olmaktadır. Elbette halkla ilişkiler alanında sosyal medyanın en çok kullanıldığı alanlardan bir tanesi kriz süreçleridir. Krizlerin geleneksel medyadan sosyal medyaya doğru evrilerek yönetildiği halkla ilişkiler çalışmaları, günümüz stratejik kriz yönetimi çalışmalarının yol haritası olmaktadır.

Küreselleşme olgusuyla zaman, mekân ve sınırlardan bağımsız hale gelen dünya düzeninde en önemli olaylardan biri şüphesiz covid-19 sürecidir. Postmodern çağın beklenti ve farklılıkları çok yönlü bir yelpaze ile bireye sunması, teknoloji ve iletişim alanındaki baş döndürücü gelişmeler, artan rekabet ve piyasa koşulları tüm sektörleri etkilediği gibi iletişim ve halkla ilişkiler alanında da değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle sağlık nedeni ile ticarete yaşanan ve bu anlamda getirilen seyahat kısıtlamaları, işletmelerin dolayısıyla da insanların birbirleri ile etkileşimlerini interaktif şekilde sağlamalarına önayak olmuştur. Bu kapsamda, evlerinden iş ve iletişimlerini sürdürerek sosyal medya araçlarını daha etkin bir şekilde kullanmak durumunda kalmışlardır.

Bu süreç, yasaklamaların azalması ile eski durumuna dönüyor olsa da sosyal medya ile iletişimler günümüz şartlarında oldukça önemli bir hale gelmiştir. İletişim kavramının giderek önem kazanmasında disiplinlerarası tartışılan bir konu olmasında sosyal medyanın rolü büyüktür. Sosyal medya kısa zamanda tüm dünyayı etkisi altına almış, hemen her gün birçok yeni uygulamanın geliştirildiği, ortamların oluşturulduğu ve yeni kavramların ortaya çıktığı bir mecra olmuştur.

Halkla ilişkiler, çeşitli meselelerdeki eğilimleri önceden tahmine dayalı ve soruna yönelik ilişkileri gidermeye çalışan ve çeşitli meseleleri, eğilimleri önceden tahmin etmek ve önlem almakta faaliyet gösteren uygulamalardır (Can, 2015, 74).

Çalışmada kriz dönemlerinde hem işletmeler hem de ülke yönetimleri açısından halkla ilişkiler içerisinde önemli bir uygulama olan sosyal medya araçlarının nasıl yönetilmesi gerektiği, sosyal medyanın önemi ve halkla ilişkiler içerisindeki yansımalarına değinilmektedir. Özellikle reaktif krizlerin hız bakımından anıandalık ilkesiyle çok sayıda kişiye ulaşması ve önlenemez şekilde yayılması gibi nedenlerden ötürü, sosyal medyanın halkla ilişkiler alanında donanımlı kişiler tarafından doğru ve etkin şekilde yönetilmesi zorunludur. Birçok işletme yaşadığı krizlerin yanısıra sosyal medyayı doğru yönetememenin verdiği krizlerle de baş etmek durumunda kalmıştır. Bu durum işletmelerin hayati varlıklarını devam ettirememesinde de oldukça büyük bir etken olmuştur. Ayrıca günümüzde

enteraktif adını verdiğimiz gerek reaktif yani kriz oluşumundan sonraki süreçler; gerekse proaktif yani çözüme yönelik olası önlemlerin birleşimi anlamında kullanılan enteraktif olma durumu sosyal medyanın doğrudan etkileşime olanak veren doğal yapısı nedeniyle de kullanımını kolay hale getirmekte, halkla ilişkiler birimleri için vazgeçilmez bir mecra olma özelliğini sürdürmektedir.

Çalışma, sosyal medyanın kriz dönemlerinde kullanım nedenlerini ortaya koyarken neden sosyal medyaya kriz dönemlerinde daha çok ihtiyaç duyduğumuz sorusuna da cevap bulmaktadır. Enteraktif yöntemlerin günümüz dijital dünyasında etkileşimi zorunlu kılan bir süreç olması nedeniyle çalışmada özellikle kriz süreçlerinde sosyal medyanın iletişim açısından önemini kişiler, kurumlar ve ülke yönetimleri açısından değerlendirmesi yapılmaktadır. Sosyal medyanın kriz süreçlerindeki önemi ve kullanımının nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda akademisyenlere ve ilgili alanlara katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Halkla İlişkiler Kapsamında Kriz Yönetimi

İşletmelerde kriz yönetim süreci ve stratejisi belirlenirken halkla ilişkiler birimleri çoğunlukla medyayla iyi ilişkiler kurma ve kamuoyunu daimî şekilde bilgilendirme görevini yürütmektedir. Ayrıca, herhangi bir kriz meydana gelmeden alınması gereken proaktif önlemlerin yanısıra, yaşanan reaktif krizleri dönüştürme konusunda da enteraktif yöntemlerle uyarılarda bulunmaktadır. Bu nedenle sosyal medya, krizlerin duyurulmasından çözümlenmesine kadar birçok aşamanın an be an hedef kitlelerle paylaşıldığı, bilgi akışının hızlı ve dinamik şekilde sağlandığı bir mecra olma yoluyla halkla ilişkiler birimlerinde en çok kullanılan araçlardan bir tanesi niteliğindedir.

Sosyal bilimlerin pek çok alanında olduğu gibi kriz kavramını açıklayan çok sayıda tanım bulunmaktadır. Krizin tanımdan ziyade krizin en genel anlamıyla, içerisinde tehdit ve fırsatları barındıran bir süreç olduğu söylemek mümkündür. Krizi tehdit ya da fırsata çeviren nirengi noktası ise kriz yönetim sürecidir.

Kriz sözcüğü İngilizce aslı “crisis” sözüne karşılık gelmektedir ve sözcük “birçok insanı etkileyen, sıkıntıya, güçlüğü ve ölüme neden olabilen ciddi ve tehlikeli bir durum” şeklinde ifade edilmesinin yanısıra, İngilizceye Latince’den geçtiği, Yunanca kökenli olduğu ve Yunanca’da ‘yargılamak, ayırmak, karar vermek’ anlamına gelen “krinein” kelimesine karşılık geldiği söylenmektedir (Baltaş, 2002, 6).

Tanımsal açıdan kriz yönetimi kavramına kısaca değinmek, konunun anlaşılması bakımından uygun olacaktır. Oluşma ihtimali olan ya da aniden gelişmiş bir biçimde ortaya çıkan, önceden belirlenmesi, tedbir alınması ve sonuçlarına karşı tepkilerin hazırlanması bakımından normal yönetim süreçlerinden farklılık arz eden durumlar için yapılan yönetimsel

faaliyetler bütününe kriz yönetimi adı verilmektedir (Mackenzie, 1995, 73). Bir başka tanımda ise kriz yönetimi, “aniden ortaya çıkan ve olumsuz sonuçlar ortaya çıkarması muhtemel durumlara karşı, işletmelerin imajlarını ve varlıklarını korumak amacı ile uyguladıkları yönetsel süreçler” olarak tanımlanmaktadır (Paksoy, 1997, 47).

Gerilim durumları kriz olarak ifade edilmektedir. Ortaya çıkan gerilim durumlarında, birden oluşan, anında yanıtlanması zorunlu olan, işletmenin tedbir ve işbirliğini, mevcut değerlerini, amaçlarını ve vizyonunu tehdit etmekte olan durumları belirtmektedir (Dinçer, 2013, 407). İşletmelerin varlığını ve vizyonunu tehdit eden kriz dönemleri, acil yönetsel müdahale gerektiren, zaman ve mekân baskısı içinde olması muhtemel durumları ortaya koymaktadır. Beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan ve nasıl gelişeceği belli olmayan bu süreçler, yönetsel panik ve korku yaratan durumlardır. Kontrol edilmesinde güçlükler olacağından, işletme imajına, personel istihdamına, finansman durumuna ve dolayısıyla işletmelerin varlığına doğrudan etki edebilecek bir tehlike durumu olarak ifade edilmektedir (Tankut Tuğcu, 2017, 16).

Kriz dönemlerinde işletmeler açısından en önemli hususların başında personel, dağıtım kanalları ve tüketiciler ile olan iletişim durumları gelmektedir. Halkla olan ilişkilerin kriz dönemlerinde yönetilmesi çok daha önemli hale gelmektedir. İşletmelerin ve kamu kurumların ciddi sorun olan ekonomik, savaş, terör, deprem ve doğal afetler anında daha etkin şekilde iletişim kurması önem arz etmektedir. İnsanların kriz dönemlerinde çok daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğu, devlet kurumları başta olmak üzere özel kurumlarla olan iletişimlerine önem verdikleri görülmektedir. Bu durum, doğal bir bilgi ihtiyacı ile ortaya çıkmakta, işletmelerin halkla olan ilişkileri daha da önemli bir hale gelmektedir. Halkla ilişkiler faaliyetleri içerisinde kriz dönemlerinde farklı yönetsel tedbirler ve çözümler gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, işletmelerin ve kurumların kriz öncesinde tedbirler alması çok daha önerilen ve mantıklı bir durum olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, kurumlar kendi bünyelerinde krizler ile ilgili birimler oluşturmakta ve geleceğe dair planlamalarında bu tür yönetsel işlemlere yer vermektedir.

Bu kapsamda, işletme içerisinde oluşturulan kriz yönetimleri ekiplerinin halkla ilişkiler kapsamında yapmaları gerekenleri kısaca aşağıdaki maddelerde özetlemek mümkündür (Vergiliel Tüz, 2004, 62-63):

- Kriz öncesi planlar yapmak,
- Kriz yönetimi planlarını genel işletme planlarına dahil etmek,
- Farklı kriz tedbirlerini göz önünde bulundurmak,
- Yerel ve dünya genelinde çıkabilecek krizleri tahmin etmek,
- Kriz dışındaki sorunları araştırmak,

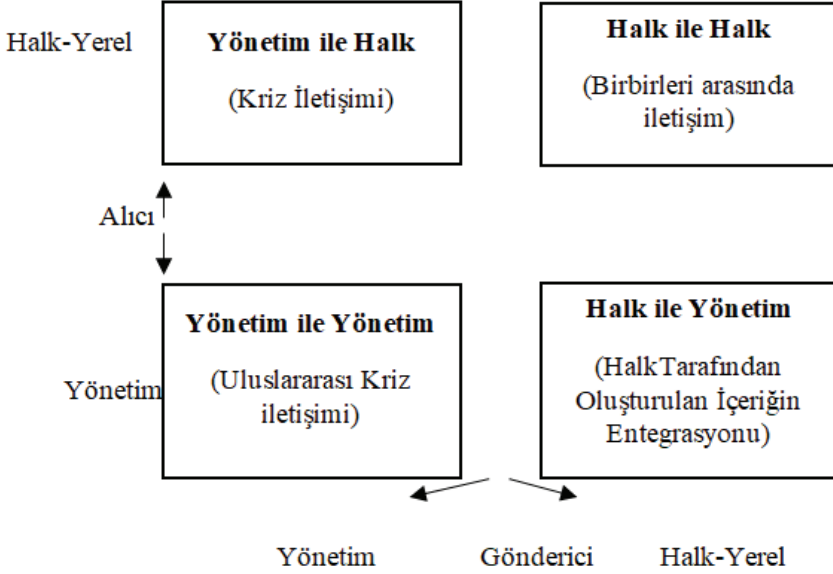
- Krizlere karşı stratejiler geliştirmek,
- Geliştirilen stratejileri sürekli ve sistemli şekilde kontrol etmek,
- Kriz sürecinde danışmanlık yapmak,
- Yönetimi kriz bitene kadar süreç yönetiminde desteklemek.

Kriz dönemlerinde tüm işletmelerin basın ile sürekli ve sistemli bir ilişki kurması, iç ve dış paydaşlarla etkili bir iletişim sağlaması, amaç ve hedeflere uygun olarak halka bilgilendirmeler yapması gerekmektedir. Krizin türü ne olursa olsun, kurum imajının bozulmaması için etkin bir kriz yönetiminin halka ilişkiler faaliyetleri üzerinden sağlanması temel hedef olmalıdır (Tankut Tuğcu, 2017, 18). Bununla birlikte, günümüz sosyal medya araçlarının kriz dönemlerinde kullanılması ciddi anlamda hem işletmeler hem de halk açısından önemlidir. İnternetin etkisinin dünya genelinde artması ve özellikle insanların cep telefonlarında sık olarak internetten işlem yapmaları sonucunda, halkla ilişkiler faaliyetlerinde internetin etkisi artmıştır. Günümüzde en sık kullanılan Facebook, Youtube, Instagram ve Twitter gibi sosyal medya araçlarının halka ilişkiler açısından değerli bir iletişim aracı olduğu bilinmektedir. Sosyal medyanın kriz dönemlerinde çok daha etkili bir iletişim aracı olduğu, akıllı cep telefonu ve interneti kullanan kişi sayısının her geçen gün arttığı günümüz dünyasında, işletmelerin veya devlet kurumlarının halkla ilişkiler kapsamında bu araçları kullanması, zorunlu hale gelmiştir.

Kriz dönemlerinde sosyal medyanın neler yapabileceğinin ilk odak noktası olarak sosyo-teknik fenomene daha derinden bakmaya başlamıştır. Sosyal medyanın getirdiği zorluklar nedeni ile kriz zamanlarında da yönetimi kolay olmamaktadır. Bu tür zorluklar, örgütsel destek eksikliği, yetersiz eğitim, yetersiz zaman ve kaynaklar olarak belirtilmektedir. Acil durumlarda insanların nasıl sosyal medya araçlarını kullandığının belirlenmesine yönelik olarak dünya genelinde bilim insanları tarafından çalışmalar yapılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkarılması, halkla ilişkiler kapsamından kriz dönemlerinde insanlarla etkileşimin kolaylaşmasına ve krizin yönetilmesinde halkın bilgilendirmesinde önem taşımaktadır. Krizin bitmesinden sonraki zamanlarda da insanlarla etkileşimin günümüz sosyal medya araçları ile sürekli olarak sağlanması gerekmektedir (Medina ve Diaz, 2016, 55).

Krizlerde yönetim biçiminin iletişim kanalları açık olacak şekilde dizayn edilmesi önemli bir husustur. Özellikle de iletişim konusunda farklı araçların ayırt edilmesi, sistemli bir şekilde ele alınması ve yönetilmesi gerekmektedir. Sosyal medya kullanımı, menzil nedeniyle sınıflandırma yapılması zorunlu bir iletişim çeşididir. Nitelikli teknolojinin kullanımını ve geliştirilmesini kolaylaştırmak, davranışların etkileşimini ve sistematik analizini ortaya koyacak yapıların uygulanması zorunlu bir yönetim işlevidir. Acil durum medya araçları kriz iletişim matrisini farklılaştır-

makla birlikte, gözlemlenen bilgi akışı veya sosyal medya araçları gibi iletişim unsurları detaylı olarak araştırılmalıdır. Kriz dönemlerinde halkla ilişkiler iletişimi matrisi şekil-1'de gösterilmektedir (Reuter vd., 2016, 96).

Şekil-1: Kriz Dönemi Halkla İlişkiler Matrisi

Kaynak: Reuter, C., Ludwig, T., Kaufhold, M. A. and Spielhofer, T. (2016, 101).

Krizler hazırlıklı olunması muhtemel konularda olmayabilir. Günümüz iletişim ve teknoloji çağında dünya genelinde bir yerde ciddi bir kriz durumu neredeyse bütün ekonomisi düşük düzeyde olan ülkeleri etkileme ihtimaline sahiptir. Bu nedenle, kamu kurumları ve özel işletmelerin özellikle kendi sektöründeki gelişmeler ile birlikte dünya genelindeki gelişmeleri de takip etmesi gerekmektedir. Kamu kurumları halkla ilişkiler açısından çok daha kolay bir şekilde halk ile iletişim sağlama imkanına sahip olduğundan, kriz dönemlerinde özellikle özel kurumların halkla ilişkiler faaliyetlerini çok daha önce planlaması gerekmektedir. İşletmelerin hayatını devam ettirmesi açısından ürün ya da hizmet satma zorunluluğu olduğu düşünüldüğünde, kendi hedef kitlesi ile iletişimlerini optimal seviyede sağlaması önem arz etmektedir. Günümüz iletişim imkanları düşünüldüğünde bu iletişim ağının çok kolay bir şekilde düzenlenmesi imkânı bulunmakla birlikte, etkin bir şekilde profesyonel olarak yönetilmediği takdirde ciddi maddi ve manevi kayıplara yol açacağı gerçeği bulunmaktadır. Kriz durumlarının sadece krizin olduğu zamanı etkilemediği, kriz bittikten sonrası süreçte de halkla ilişkiler faaliyetlerinin aynı etkinlikte

devam etmesi gerektiğini de unutmamak gerekmektedir. Çünkü, dünya genelindeki veya ülke içindeki krizler düşünüldüğünde, kriz sonrasında bile etkisinin yıllarca sürmesi ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle, ister ürün veya hizmet satma işini gerçekleştiren işletmeler, isterse de halkın huzuru ve sistemli yaşaması için çalışan kamu kurumları olsun, kriz dönemleri öncesinde ve sonrasında halka ilişkiler faaliyetlerini planlamalıdır.

Halkla İlişkiler ve Sosyal Medya

Halkla ilişkiler faaliyetleri günümüzde profesyonel işletmeler tarafından yönetilmektedir. Sadece bu amaçla kurulmuş olan ve medyayı yoğun olarak kullanan işletmeler mevcuttur. Halkla ilişkiler yoluyla etkileşimde bulunulan “halk”, çalışanlardan ve müşterilerden, devlet kurumlarına ve medyaya kadar herkesi kapsayabilmektedir. Halkla ilişkilerin yapmış olduğu faaliyetler sadece halkın kendisini değil, iç müşteri adı verilen işletmelerin kendi çalışanlarını ele almaktadır. Halkla ilişkiler, genel olarak halkla nasıl ilişkili kurulması gerektiğini hesaplamaktadır. Bir halkla ilişkiler şirketinden hizmet alındığı takdirde, işletmenin gerçekleştirdiği uygulamalar ve eylemlerle anında ilgilenmek için genellikle üst yönetimlerle birlikte çalışmaktadırlar (Aziz, 2012, 27).

Özellikle, işletmelerin kâr paylarının birçok sektörde azaldığı günümüz koşullarında, halkla ilişkiler faaliyetlerinin sosyal medya araçları ile yoğun şekilde yürütüldüğü gerçeğini kabul etmek gerekmektedir. İletişim faaliyetlerini sosyal medya aracılığıyla yürüterek, yeni bakış açıları oluşturabilen, kendini daima güncelleyen, dinamik ve proaktif girişimler sürekli yükselirken, kendilerini bu bağlamda soyutlayan otokratik girişimler yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda halkla ilişkiler çalışmaları içinde sosyal medyanın aktif kullanımı, proaktif ve reaktif halkla ilişkiler faaliyetlerinin de etkin şekilde gerçekleştirilmesini mümkün kılmaktadır.

Sosyal medya ilişkileri, halkla ilişkilerin önemli bir aracı olarak ifade edilmektedir. Medya ilişkileri yalnızca şirket ve medya arasındaki ilişkiye odaklandığından, terimler birbirinin yerine kullanılamaz. Bir işletmenin hikayesini anlatmak için halkla ve kilit paydaşlarla doğrudan etkileşim kurmak yerine farklı medya kuruluşlarını ve kapsamını kullanmaktadır. Bununla birlikte, medya ilişkileri ve halkla ilişkiler arasındaki çizgiler, internetin ve sürekli birbirine bağlı olan toplumumuzun evrimi ile iç içe girmiştir. Örneğin, 2020 yılında yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nde blog yazan yaklaşık 7 milyon insan varken, bunlar sosyal ağ sitelerinde blog yazanları içermemektedir. İnternet ile birlikte bu sayı 12 milyona kadar çıkmaktadır. Bloglar ana akım medya ile rakip haline gelmiştir. Birinci sınıf bir iletişim stratejisinde başarının anahtarı, güçlü halkla ilişkilerin güçlü medya ilişkileriyle birleşimidir. Kazanılan medya, daha geniş ve daha kapsamlı başarılı bir halkla ilişkiler stratejisi oluşturan bulmacanın

sadece bir parçasıdır (Auxier ve Anderson, 2021, 87).

Sosyal medyanın kullanımında diğer bir önemli konu da halkla ilişkiler uygulayıcılarının medyayı kullanma durumudur. Sosyal medya ve halkla ilişkiler uygulayıcıları birçok yönden birbirine çok benzemektedir. Her iki taraf da bilgileri kamuoyuyla paylaşmayı amaçlamaktadır. Bu bilgiler, halkı haberler ve diğer olaylar hakkında eğiterek fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Halkla ilişkiler uygulayıcıları, müşterileri ile ilgili haberler ve güncel olaylar hakkında güncel kalarak, müşterilerinin medya kapsamını genişletmeye çalışmaktadır. Halkla ilişkiler uygulayıcıları genellikle bir müşteriye odaklandığından, önyargılı oldukları veya kamuoyunu etkilemeye çalıştıkları iddia edilmektedir. Halkla ilişkiler uygulayıcıları, medyanın haber değeri taşıyan olaylar için gidebileceği iyi ve güvenilir bir yerdir. Genellikle, haber değeri taşıyan veya kamu hizmeti verileri sağlamakta, bu da sosyal medyaya kendi araştırmalarını ve kaynak bulmalarını tamamlamak için gereken zamandan tasarruf etmesine imkân tanımaktadır (Akyurt ve Külekçi, 2022, 186).

Halkla ilişkiler uzmanlarının yıllardır haber kitle iletişim araçlarına bilgi sağlaması, medyanın kaynaklara olan güvenini değiştirmemektedir. Güven, medya ve halkla ilişkiler uygulayıcıları arasında kritik bir bileşendir ve başarılı bir çalışma ilişkisi olması için mevcut olması gerekmektedir. Gazeteciler ve halkla ilişkiler uygulayıcıları arasındaki sorunun bir kısmının, halkla ilişkiler uzmanlarının gazetecilere haber değeri taşıyan materyal sağlama konusunda iyi olmadıkları algısı olduğu ifade edilmektedir. Gazeteciler, haber verilerinin türü ve kalitesinin daha iyi iletilmesine ve iyileştirilmesine olanak sağlamak için bu halkla ilişkiler uzmanlarına düşüncelerini ve endişelerini ifade etmelidir. Her ilişkide olduğu gibi, her iki taraf da başarıya ulaşmak için birlikte çalışmaya kararlı olmak zorundadır. Bu durum medya ve halkla ilişkilerin başarısı için gerekli bir durumdur (Johnston, 2008, 36).

Özellikle sosyal medyanın gelişiminin hızlı olması nedeni ile halkla ilişkiler faaliyetlerinde etkin bir rol almış durumdadır. Sosyal medya, halkla ilişkiler uygulayıcılarına yeni teknoloji biçimlerini benimsetirken, bunları günlük yaşamlarına entegre etmiş ve halkla etkileşim kurmaları için sayısız fırsat sunmuştur. Teknolojideki bu ilerlemeler, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve gazeteciler arasında yaygın bir kullanıma sahiptir. Daha fazla sosyal medya biçimi ortaya çıktıkça, halkla ilişkiler uygulayıcılarının işleriyle ilgili oldukları için bu araçları nasıl kullanacaklarını anlamaları faydalıdır. Özellikle, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar için çalışan uygulayıcılar, genellikle sınırlı olan parasal kaynakları nedeniyle sosyal medyayı benimsemekten yararlanmaktadır. Sosyal medya araçlarının kâr amacı gütmeyen sektörde halkla ilişkiler uygulayıcıları için faydalı iletişim yöntemleri haline geldiğini göstermektedir. Halkla ilişkiler departmanları tanımlanmış işletmeler, sosyal medya teknolojilerini benimseme-

leri ve kurumsal hedeflerine ulaşmak için bunları kullanmaktadır. Ayrıca, halkla ilişkiler uygulayıcıları, sosyal medya araçlarını güvenilir şekilde kullanmanın yollarını aramaktadır (Wiederhold, 2020, 276).

Halkla ilişkiler faaliyetleri içerisinde sosyal medya, bir markayı, ürünü veya hizmeti satmak veya tanıtmak için tüm araç ve de kanalların kullanılmasıdır. Bu kapsamda, halkla ilişkilerde sosyal medya araçları işletmelere aşağıdaki konularda fayda sağlamaktadır (Gründl, 2020, 45):

- Marka bilinirliğini arttırmak,
- Ürün ya da hizmetle ilgili topluluklar oluşturabilmek,
- Ürün ve hizmet satmak,
- İnsanların işletme hakkında düşündüklerini ölçmek,
- Sosyal medya platformlarında müşteri hizmetleri sunmak,
- Ürünleri ve hizmetleri hedef kitlelere tanıtmak,
- İşletme performansını takip etmek,
- İşletme stratejilerini belirlemek,
- Rakiplerin durumlarını izlemek,
- Müşterilere anında cevap verebilmek,
- Potansiyel müşterilere ulaşabilmede maliyetleri azaltmak.

Teknolojinin gelişimi ile birlikte iletişim ve medyanın sektörler üzerindeki etkilerinin değişimi, bu alanda yatırımların artmasına ve de insanların kullanımının artmasına yol açmaktadır. Özellikle günümüz koşullarında kullanılan sosyal medya araçlarının iletişim üzerindeki etkinliği, sektörlerin medya konusunda profesyonel destek almaları ve hedef kitlelerine medya aracılığı ile ulaşmaları sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Akyurt ve Külekçi, 2022, 5).

Sosyal medya platformları, özellikle halkla ilişkiler kapsamında insanların birbirleri ile iletişimleri konusunda oldukça önemli bir hale gelmiş durumdadır. Günümüzde bilginin bu platformlar aracılığı ile aktarılması artık doğal bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bilgi aktarımları sırasında işletmeler yapmış oldukları sosyal medya çalışmalarının sonuçlarını doğrudan kısa vadede veya dolaylı olarak uzun vadede almaktadır. Ayrıca, halkla ilişkiler faaliyetleri akıllı telefon uygulamaları ile aktif şekilde yapılmaya başlanmıştır. İnsanların ilgi alanlarına göre daha kolay bir biçimde ayrımlar yapılarak, insanlara ulaşma ve ilgili oldukları alanlarda bilgiler aktarma aracı olarak kullanılmaktadır. Sosyal medya araçlarının bu şekilde yoğun olarak kullanımı günümüz işletme ve ülke yönetimleri açısından zorunlu bir durum haline gelmiştir.

Kriz Süreçlerinde Sosyal Medya

Yeni iletişim teknolojileri sayesinde günümüz iletişim biçimlerinin başrolüne yerleşen sosyal medyayı etkin şekilde benimseyen ve yöneten kişi veya kuruluşlar, bu dönemde çok daha başarılı yol almaktadır. Halkla ilişkiler faaliyetleri içinde ciddi bir kriz olarak karşımıza çıkan covid-19 süreci, sosyal medyanın oldukça etkin bir biçimde yönetilmesini zorunlu hale getirmektedir. İşletmelerin kamu veya özel sektör olması fark etmez, etkili yöntemler denediği ve kullanmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Sosyal medya gerçeği, günümüz tüm sektörlerinde ve bilim alanlarında artık kabul edilir bir duruma gelmiş, etkisinin incelenmesi ve gelecekte daha hangi etkilerde bulunacağına dair çalışmalar devam etmektedir.

Günümüzün sürekli değişen eğilimleri hedef kitlelere en ekonomik, kolay ve etkili yoldan ulaşmayı hedeflemektedir. Fakat bu durum bir açmazı da beraberinde getirmektedir. Çünkü sosyal medya gerek tanımsal açıdan gerekse sınırlarının çizilmesinin zorluğu bakımından zor bir mecedir. Buna rağmen, özellikle son yıllarda sosyal medya ile ilgili birçok alanda farklı çalışmalara rastlamak mümkündür. Sosyal medya kavramı sadece kriz dönemlerinde değil, normal dönemlerde de oldukça önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Günümüz akademik çalışmalarında hemen hemen her alanda sosyal medyanın etkileri araştırılmakta, hatta birçok araştırma sosyal medya araçları ile insanlara sunulmaktadır.

Bu kapsamda, sosyal medya kavramına kısaca yer vermek uygun olacaktır. Alshehri tarafından (2019) sosyal medya, “bireylerin herkese açık profiller oluşturmaya, başkalarıyla bağlantı paylaşırken kullanıcıları ifade etmesine ve bir sistemdeki diğer kullanıcılar tarafından yapılan bağlantıların bir listesini görüntülemesine olanak tanıyan web tabanlı bir hizmet” olarak tanımlanmaktadır. Farklı bir tanımda ise, “kullanıcılara düşünce, enformasyon, ilgi, bilgi paylaşım imkânı sunması ile karşılıklı etkileşim oluşturan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için ortaklaşa anlamda kullanılan terime sosyal medya” adı verilmektedir (Sayımer, 2008, 123).

Sosyal medyanın yükselişini kişisel hikayeleri halka duyururken, yerel sorunları ve krizleri küresel bazda paylaşmaya açmaktadır. Özellikle, dünyada genelindeki bir destinasyonda oluşan kriz veya sorunlar çok hızlı bir şekilde toplumlar arasında yayılmaktadır. Sosyal medya, bilgi akışını ve yeni teknolojilerin aktarılmasında kolaylıklar sağlamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, sosyal medyanın kendine özgü kapsamı ve özellikleri bulunmaktadır. Kriz dönemlerinde işletmelerin ve ülke yönetimlerinin daha da üzerinde durduğu bu özellikler, genel olarak bazı araştırmacılar tarafından aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Appel vd., 2020; Olanrewaju vd., 2020).

- İnsanlar arasında yerel, bölgesel veya uluslararası çapta iletişim kurma özelliğine sahiptir.
- İletişim kurmanın en az maliyetli yollarından biridir.
- Sosyal medya kanalları, toplu fikir oluşturmaya ve ilgili konular hakkında sağlıklı tartışmaları hızlandırmaya yardımcı olmaktadır.
- Sosyal medya ağı, insanların aktif olarak katıldığı, bilgi alışverişinde bulunduğu, deneyimlerini paylaştığı, kendi anlayışlarına dayalı olarak görüş ve değerlendirmelerini sunduğu bir yerdir.
- İnsanların hem birbirleri ile hem de işletmelerin temsilcileri ile gerçek zamanlı olarak etkileşime girebileceği ve iletişime geçebileceği ortamlardır.
- Sosyal medya ağının yazılı ve haber medyasının faaliyet gösterdiği sınırlı kanallara kıyasla çok çeşitli kanal ve mecralara yayılmaktadır.
- Sosyal medya, ses, video, metin, ses bölmeleri ve özel forumlar, genel tartışma panoları, SMS, sohbet, e-postalar ve bloglama dahil olmak üzere çeşitli araçlarla çalışmaktadır.
- Sosyal medya ağı, içerik, araç olarak sürekli değişen ve gelişen dinamik ve de esnek bir ortamdır.
- Katılımcılar girdi vermeye devam ettikçe ve grubun ortak bilgeliği, içeriğin değişmesine ve güncellenmesine neden olmaktadır.
- Sosyal medya, insanların tartışmaları yönlendirmesini sağlamakta ve işletme temsilcilerinin tartışmayı yönetmekten çok dinlemeleri gerektirmektedir.
- İşletmelere ürün ve hizmet sunumunda çok sayıda insana ulaşma imkânı vermektedir.
- Kullanıcılar oyun oynayabilmekte, oyun oluşturabilmekte ve eğlenceli vakit geçirecekleri ortamlar bulabilmektedir.
- İlgi alanı olan konular ile ilgili dünyadaki diğer insanları bulma, konuşma ve bilgi paylaşımı imkânı sunmaktadır.
- Gizlilik ve güvenlik ile ilgili endişelere yol açabilmektedir.
- Sanal kimlik ile insanların bilgileri gizleme imkânı sunmaktadır.
- Sosyal ağlar, insanların bir arkadaş topluluğu içinde ihtiyaçlarını iletmesine ve anında yanıt almasına olanak tanımaktadır.
- Halkla ilişkiler açısından büyük imkanlar sunmakta hem tüketicilere hem de işletmelere ürün ve hizmetler hakkında bilgi alışverişini sağlamaktadır.

Araştırmalar göstermektedir ki, sosyal medyanın diğer medya unsurlarına göre kendine has bazı özellikleri vardır. Sosyal medyayı diğer medya unsurlarından ayıran en önemli özelliği, insanların doğrudan ve anında iletişimlerinin olmasıdır. Gizlilik ve güvenlik açısından sorunlar gününüzde de çözülmesi gereken en önemli durum olarak görülmektedir. Ancak, insanların bir bilgiye, ürüne ya da hizmete ulaşmasında diğer insanların fikirlerine ulaşması, hükümetlerin ya da işletmelerin etkilerinden kurtulması, en önemli özelliklerindedir. İlgilenilen konularda sosyal medya aracı bulmak mümkün olduğundan, internete ulaşabilen her insan sosyal medya ile iletişime geçebilmektedir. Bu durum özellikle yerel ya da küresel bazda kriz ortamlarında oldukça faydalı bir durum olabilmekte, toplumların küresel krizler ortak tepkiler vermesini sağlamaktadır.

Normal dönemlerde olsun, kriz dönemlerinde olsun sosyal medya araçlarına neden önem verilmesi gerektiği, aşağıdaki maddelerden anlaşılmaktadır. Özellikle salgın, doğal afet ve savaş gibi kriz dönemleri sonrasında sosyal medya kullanımlarının önemi daha da artmış durumdadır. Kriz dönemlerinde sosyal medyanın öneminin vurgulanması bakımından aşağıdaki maddeler önemli birer gösterge olarak kabul edilmektedir (Auxier ve Anderson, 2021; McDonald, 2021):

- Bir kullanıcının bir günde sosyal medyada geçirdiği ortalama süre 2 saat 24 dakikadır,
- Sosyal medya kullanıcılarının kontrol ettiği uygulama sayısı, sosyal ağlar ve mesajlaşma uygulamaları da dahil olmak üzere ortalama 8'e ulaşmaktadır,
- Dünyada 4,57 milyar insan interneti kullanmakta; çoğunlukla sosyal medyayı kullanmak için 3,5 milyar kişi aktif şekilde takip etmektedir,
- En çok kullanılan sosyal platformlar Facebook YouTube, WhatsApp, Facebook, Messenger, Twitter, WeChat ve Instagram'dır,
- Pazarlamacıların %73'ü sosyal medyanın işlerinde etkili olduğuna inanmaktadır,
- İnternet kullanıcılarının %54'ü en sevdikleri ürünleri bulmak için sosyal medyada arama yapmaktadır,
- Tüketicilerin %49'u, bir markadan satın alma konusunda influencer'ların tavsiyelerine güvenmektedir,
- 2020 yılında aktif hikâye ve Instagram sayısı 500 milyona ulaşmıştır,
- Sosyal medya kullanıcılarının %91'i sosyal kanallara akıllı telefon ve tablet gibi mobil cihazlar üzerinden ermektedir.

Sosyal medya araçları ifade edilirken, duruma iki farklı açıdan yaklaşmak uygun olacaktır. Sosyal medya işletmeler için vazgeçilmez bir pazarlama aracıdır ve çok yoğun şekilde kullanılmaktadır. Diğer bir husus ise, sosyal medyanın bireysel kullanıcılar tarafından kullanım tarzlarıdır. Bu iki durum, sosyal medya araçlarının kullanımında farklılıklar oluşmasına neden olmaktadır. Bireysel bir kullanıcının sosyal medyadan madde bir çıkar endişesi olmayacağından, amacı sadece bilgi almak, eğitim görmek ya da diğer insanlarla iletişim sağlamak olacaktır. Ancak, işletmeler açısından ürün ve hizmetlerinin tanıtımı ile satışını gerçekleştirme hedefleri başta olmak üzere, bir marka imajı oluşturma ve sürdürülebilirlik amaçları bulunmaktadır (Akyurt ve Külekçi, 2022, 155). Bu kapsamda, kriz dönemlerinde sosyal medyanın rolü daha da katlanarak artmaktadır. Kullanıcıların sürekli olarak araştırma içerisinde olduğu günümüz dünyasında, sosyal medya paylaşımları ile bilgiye ulaşmanın kolaylığı nedeni ile önemli bir araç haline gelmiştir.

Sosyal medya gelişmeye devam etmekte, acil durum ve kriz durumlarında kullanımları da farklılaşmaktadır. 2001 yılında sosyal medya ile kaydedilen ilk afet yardımı vakasından bu yana, sosyal medyanın kriz öncesi, sırası ve sonrasında kullanımı giderek daha yaygın hale gelmiştir. Acil durum ve kriz yönetimi ile savunma ve güvenlik yönetimi gelişmeler göstermektedir. Kriz yönetimi alanında çeşitli vaka, yöntem, uygulama, araç ve kullanıcıları araştıran çalışmalar bulunmaktadır. Her tür ve boyutta krizler, afetler ve acil durumlar ile ilgili sosyal medyanın insanlar arasında yaygın olarak kullanımı her geçen gün giderek daha da artmaktadır. Kriz iletişimi, sosyal medya içerisinde hala bir zorluk içermektedir. Birçok vatandaş yetkililerin beklediğini mesajlarına cevap verme durumunda olmadığı gibi insanların yetkililerden aldığı cevaplar yetersiz kalabilmektedir. Bu durumda da sosyal medyanın kriz dönemlerinde kullanımında sorunlar ortaya çıkabilmektedir. (Reuter vd., 2016, 103).

Kriz dönemlerinde sosyal medyadan vatandaş tarafından oluşturulan içeriği incelemek ve dahil etmek için farklı algoritmik yaklaşımlar uygulanmıştır. Kriz yöneticilerinin bir yandan, kritik olayları tanımlamaları veya tahminleri, yönetilemeyen yüksek hacimli büyük ve çok sesli verileri dönüştürmeleri beklenmekte, diğer yandan ise acil durumlarda hızlı ve etkin kararlar alması gerektiği bildirilmektedir. Bununla birlikte, algoritmaların istatistiksel yaklaşımlar veya görsel analitik uygulamalar ile insanların sosyal medyadaki ruh hali gibi olguları da tanımlaması beklenmektedir. Bu nedenle, sosyal medyada kriz yönetimi ile ilgilenen yöneticilerin, krizlerden çok daha önce sistemli bir kriz yönetimi planlamaları gerekmektedir. Sahte haberler ve sosyal botlar bu çabaları karmaşıktırmakta, ancak uygun algoritmalar ve eşiklerle büyük ölçekli olaylar veya daha küçük acil durumlar gibi krizlerin çeşitli ayrıntılarını hesaba katmak gerekmektedir. Kriz yöneticileri bazen vatandaşlar tarafından oluşturulan içeriğin ve sosyal medyanın etkilerini engelleyememekte,

yanlış ve provokatör yayınlara karşı çaresiz kalabilmektedir. Yine de bir dereceye kadar tarafsızlık ve şeffaflık sunarak, ek bir filtreleme katmanı olarak algoritmaların kalitesini arttırarak, yanlış ve aldatıcı yayınlara karşı tedbirler alabilmektedirler. Ayrıca, insanların kriz zamanlarında doğru bilgilere ulaşması için sosyal medya faaliyetlerini yakından takip ederek, gerçek ve tarafsız içerikleri paylaşmaya çalışmalıdırlar (Reuter, Hughes ve Kaufhold, 2018, 289).

Sosyal medyanın etkin yönetimi ile bilgi kirliliği, yanlış ve saptırıcı bilgilerden arındırılması mümkün olarak görünmese de, sistemli bir şekilde sosyal medya yönetimi uygulandığı takdirde, krizlerde oluşan iletişim sorunları aza indirilebilecektir. Günümüz teknolojisinde dünyanın herhangi bir yerindeki krizin yayılma hızı oldukça fazladır. Bu nedenle, doğru şekilde yapılandırılan bir kriz yönetim sistemi ile sosyal medyanın kontrol edilmesi daha mümkün olacaktır. Kötü niyetli, propaganda yapan ve haberleri saptıran insanların etkinliğinin azaltılması ancak kriz zamanında sosyal medya iletişim araçlarının profesyonel şekilde yönetilmesi ve doğru bilgilerin tarafsız bir şekilde aktarılması ile mümkün olacaktır.

Covid-19 Sürecinde Sosyal Medya Yönetimi

Dünyanın karşılaştığı en önemli salgınlardan biri olan covid-19 süreci, tüm sektörleri etkilediği gibi insanlar arasındaki iletişimlerini de etkilemiştir. Özellikle sağlık nedeni ile ticaret ve seyahat kısıtlamaları işletmelerin dolayısıyla da insanların birbirleri ile etkileşimlerinde etkili olmuştur. Bu kapsamda, evlerinden iş yapan ve iletişimlerini bulunduğu alan içerisinde yapan insanlar, sosyal medya araçlarını daha etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu süreç, yasaklamaların azalması ile eski durumuna dönüşüyor olsa da, sosyal medya ile iletişimlerin günümüz şartlarında oldukça önemli bir hale gelmiştir.

Sosyal medyayı başarılı bir şekilde benimseyen ve yöneten kişi veya kuruluşlar, bu dönemde daha başarılı yol almaktadır. Halkla ilişkiler faaliyetleri içinde ciddi bir kriz olarak karşımıza çıkan covid-19 süreci, sosyal medyanın çok daha etkin bir biçimde yönetilmesini zorunlu hale getirmektedir. İşletmelerin kamu veya özel sektör olması fark etmeksizin, etkili yöntemler denediği ve kullanmaya çalıştığı görülmektedir. Özellikle, işletmelerin kar paylarının birçok sektörde azaldığı günümüz koşullarında, halka ilişkiler faaliyetlerinin sosyal medya araçları ile yoğun şekilde kullanıldığı gerçeğini kabul etmek gerekmektedir.

Sosyal medya bilinci, bir kişinin varlığının hem kendi içinde hem de dışında bir şeyi gerçekleştirmesinin özel koşulu olarak ifade etmektedir. Sosyal medya farkındalığı ve yönetilmesi, covid-19 süreci ile birlikte dikkat edilmesi gereken bir yapı haline gelmiştir. Halkla ilişkiler faaliyetlerinde insanların en yoğun olarak kullandığı sosyal medya araçları üzerinde çeşitli araştırmalar yapılarak, hangi sosyal medya araçlarının halkla

ilişkiler faaliyetlerinde etkin olduğu belirlenmeye çalışılmıştır (Effendi vd., 2020, 917).

Sosyal medya kullanımındaki farkındalık, dünyada veya birinin etrafında olan bir şey hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak ve anlamak anlamına gelmektedir. Sosyal medya kullanımıyla çelişen sorunlardan biri olarak farkındalık eksikliğini belirlemiştir. Farkındalığının informal bilimsel iletişimin birincil belirleyicisi olduğunu belirtilmektedir (Hew, 2011, 665). Sosyal medya farkındalığı ile informal bilimsel iletişim için sosyal medyanın benimsenmesi gerektiği, bu durumun kriz dönemlerinde sosyal medyanın etkinliğinin artırılması için önemli olduğu belirtilmektedir. Sosyal medya farkındalığının bilginin yayılması ve iyileştirilmesi için bir araç haline geldiği, insanlara ulaşmada en etkili yöntemlerden biri olarak dünya genelinde hem ülke yönetimleri hem de işletme yönetimleri tarafından kabul gördüğü ifade edilmektedir. Ülke yönetimlerinin sosyal medya araçlarını hem kriz dönemlerinde hem de normal dönemlerde insalara ulaşmak ve bilginin yayılması açısından dikkatli bir şekilde yönetmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır (Mergel, 2013, 126).

Covid-19 süreci ile ortaya çıkan temassız etkileşim sonucunda, Chandra ve Kumar (2018) teknolojik göreliliğin önemli olduğunu belirtmekte, e-ticaret amacıyla işletmelerde artırılmış gerçekliğin benimsenmesi gerektiğini ve bu durumun halklarla etkileşimi etkileyen avantaj faktörleri olduğunu ifade etmektedirler. İşletmelerin teknolojik yenilikleri kullanmanın hem örgütsel performans açısından hem de ekonomik olarak işletmeye fayda sağlayacağı önemle belirtilmektedir (Chandra ve Kumar, 2018, 245). Bu süreçte, sosyal medyanın yanlış kullanımı neticesinde insanlar arasında sağlık endişesi ile ilgili sorunlar ortaya çıkmıştır. Covid-19 korkuları, belirsizliği ve stresi sanal olarak çok fazla yönetildiği için insanlar normal yaşam işlevlerine eskisi gibi devam etmek için birçok sorun ve zorlukla karşılaşmıştır. Bu durum neticesinde, ülke yönetimleri sosyal medya araçları ile sağlık endişesini ortadan kaldırmak amacı ile ciddi bir şekilde halkla ilişkiler faaliyetlerine ağırlık vermek zorunda kalmıştır. Çünkü, insanların sosyal medya araçları ile edindikleri bilgi kirliliği hem işletmeleri hem de ülke yönetimlerini zor durumda bırakmaktadır (Abbas vd., 2021, 1920).

Sosyal medya, yanıtın ele alınmasında da bir düşman olabilmektedir. Böyle bir sağlık salgınında bilgi hacmi büyüktür ve ezici ve “infodemik” olarak adlandırılmaktadır. Birden fazla eşzamanlı bilgi aktarımı yöntemi sunmanın bilişsel aşırı yüklenme, kafa karışıklığı yarattığını ve hata olasılığını artırdığını bildirilmektedir. Bu durum sosyal medya nedeni ile medya okuryazarlığı olmayan insanlar üzerinde etkili olmaktadır. Sosyal medya ile bilgi, bir ağ üzerinden dünya çapında daha hızlı bir şekilde, hatta pandemi virüsünden bile daha hızlı bir şekilde paylaşılmaktadır (Merchant ve Lurie, 2020, 2011).

Her sağlık sistemi ve sağlık hizmeti sağlayıcısının ihtiyaç duyduğu bir alternatif halkla ilişkiler yapısı bulunmaktadır. Covid-19 süreci ile ilgili kritik sorunları ele almak için coğrafi sınırlar ve saat dilimleri arasında hızlı, güvenilir bilgi sağlanması gerekmektedir. Dünyada bu sistemde ancak sosyal medya araçları ile insanlar arasında hızlı bir şekilde yapılmaktadır. Pandemiyle ilgili bilgilerin halklara ulaştırılması ve hızlı yanıt verilmesi zorunludur. Bu nedenle, bu süreçte sosyal medya araçlarının kontrol altında tutulması gerekmektedir. Ancak, dünya genelinde bunun yapılması oldukça zor ve imkânsız bir süreç olarak görülmektedir (Kearsley ve Duffy, 2020, 995).

Bilgilerin hızla değiştiği ve yazılı basında geri çekilmelerin meydana geldiği bu dönemde, insanların bilgiye çoğunlukla sosyal medya araçları ile ulaştığı görülmektedir. Sosyal medya bu karşılanmayan ihtiyacı kolaylaştıran ve duyurulmasında aracı olabilecek en önemli halkla ilişkiler aracıdır. İnsanlara doğru bilgilerin aktarılması ile covid-19 sürecinin dünya genelinde yayılmasını engelleyici tedbirlerin alınmasında yardımcı olmaktadır. Bu kriz ele alınırken, tüm bu yeni bilgilere ayak uydurmak neredeyse imkânsız olduğundan, sosyal medyanın etkin bir şekilde yönetilmesi zorunlu hale gelmiştir (Gottlieb and Dyer, 2020, 641).

Sosyal medyanın virüs yayılımı gibi dünya genelinde etkin sorunlara ilişkin ciddi bir şekilde rolü olduğu artık tüm literatürlerde kabul edilen bir durum olarak yerini almış durumdadır. Bu nedenle, sosyal medyanın etkinliğinin araştırılması birçok farklı bilim alanında yapılmaktadır. Özellikle, covid-19 süreci ile birlikte, insanların olduğu yerden bilgiye ulaşma isteği ve bu süreçle ilgili bilgileri kendi zihninde sentezlemesi ile farklı bakış açıları ortaya çıkmaktadır. Bu nedenden dolayı, sosyal medya araçlarının yönetilmesi hem halkla ilişkiler açısından hem de bilginin doğru şekilde anlaşılmasını sağlamak bakımından önem arz etmektedir.

Bu kapsamda, covid-19 sürecinde sosyal medyanın olumlu ve olumsuz etkilerini aşağıdaki Tablo-1'de ifade etmek mümkündür.

Tablo-1: Sosyal Medyanın Covid-19 Sürecinde Olumlu ve Olumsuz etkileri

Sağlık Alanında Olumlu Etkileri	Sağlık Alanında Olumsuz Etkileri
Coğrafi sınırlar ötesinde hızlı anahtar bilgi paylaşımı,	Yanlış sağlık bilgilerinin yayılması,
En iyi tedavi yöntemlerinin halka arasında bilgilendirme,	Sağlık sonuçlarının sapıtılması,
Yeni bulguların ve sonuçların hızlı şekilde paylaşılması,	Panik durumu yaratılması,
Sosyal medya araçları ile toplumun sağlık konusunda davranış biçimini yönlendirme.	Düşük kalitede sağlık bilgilerinin insanlar arasında yayılması,

Yerel Yönetimler Açısından Olumlu Etkileri	Yerel Yönetimler Açısından Olumsuz Etkileri
Hükümetlerin duyurularını hızlı şekilde yayması, Anahtar noktaların toplumlara kolay aktarımı, Sağlık bilgilerinin hızlı paylaşımı, Kriz yönetiminde bilgilerin takip edilmesinde kolaylık sağlaması.	Yanlış veya manipüle edilen bilgi paylaşımı, Propaganda amaçlı kullanımlar, Doğrulanmamış bilgilerin yayılması, Farklı sosyal medya araçlarında büyük bilgi kirliliğinin oluşması.

Kaynak: Venegas-Vera vd. (2020). Positive and negative impact of social media in the COVID-19 era, s.562.

Risklerin nedenleriyle ve sonuçlarıyla ilgili belirleyici unsurların olmayışı, bireyleri risk alma konusunda karar vermeye zorlamaktadır (Giddens, 2008, 1017). Bu durum, Ulrich Beck'in risk toplumu adını verdiği çağdaş toplumsal yaşamın içerisindeki bütün değişimleri kapsamaktadır. Küresel ısınma, salgın hastalıklar, nanoteknoloji, besinlerin genetiğinin değiştirilmesi ile ilgili tartışmalar gibi konuların günlük yaşamda giderek artan şekilde birey ve kurumların varlıklarını sürdürmede meydan okumalara yol açan durumlar olduğu açıktır. Bu nedenlerden dolayı, işletmeler, kurumlar ve kişiler açısından sosyal medyanın önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Özellikle de hem işletmeler hem de ülke yönetimleri kriz dönemlerinde sosyal medya araçlarının yönetilmesinde profesyonel destek alarak, halkla ilişkiler faaliyetlerini çok daha etkin yönetme çabası içine girmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Kriz anlarında kötü haberler iyi haberlerden çok daha hızlı yayılmaktadır. Bu nedenle, kriz iletişiminde sosyal medyanın kullanımı önem taşımaktadır. Günümüz dünyasında herhangi bir yerde yaşanan krizlerin sosyal medya aracılığı ile insanlar arasında çok hızlı şekilde yayılması nedeniyle, sosyal medya araçlarının kontrol altında tutulması veya etkin şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Kurumlar sosyal ağlar ve bloglar sayesinde kriz ile ilgili çıkan söylentileri yine bu araçlar ile yanıtlayabilir ya da olumsuz haberler fazlaca yayılmadan doğru haberleri kamuoyuna bu kanallar aracılığıyla iletebilmektedir. Kurumların kriz anlarında sosyal medyayı kullanması ile kriz iletişimi sürecinde yaşanacak ileti aksaklıklarının önüne de geçilebilmektedir. Basın bültenlerinin hazırlık süreci, bunların farklı medya organlarında kendine yer bulup bulamayacağı sorusu ve yine bu haberlerin ne şekilde kurumun istediği şekilde sunulacağı problemleri sosyal medyanın kullanımı ile ortadan kalkmış olacaktır.

Sosyal medya kurumlara birçok fayda sağlamaktadır. En büyük fay-

dası ekonomik oluşudur. Kamuoyu üzerinde farkındalık yaratmak, markanın tanınmasını sağlamak, gibi olanakları bulunmaktadır. Sosyal medya işletmelerin takipçileriyle etkileşim kurmasına da fırsat vermektedir. Kurum ve hedef kitle arasında samimi ilişkiler için sosyal medya önemli bir noktadır. Bunun yanında her zaman olumlu sonuçlar ortaya çıkmayabilmektedir. Sosyal medya kurumları başarıya götürdüğü gibi işletmeleri kriz süreçlerine de sokabilmektedir. Kurumların en olağanüstü durumları olan kriz, doğru yönetilmelidir. Aniden ortaya çıkarak işletmeleri olumsuz yönde etkileyip, önlem alınmadığı takdirde işletmelere büyük zararlar verebilmektedir.

Sosyal medyanın kullanımından önce kurumlar interneti sadece web siteleri ve e-posta özellikleri nedeniyle kullanırlarken, özellikle kriz anlarında etkili iletişim yürütmek adına yukarıda adı geçen en fazla üyeye sahip olan sosyal medyalarda yer almaya başlamışlardır. Kurumlar tıpkı bireyler gibi bu sitelerde profiller oluşturup kurum hakkında her türlü bilgiyi bireylere ulaştırmakla kalmayıp, bireylerden gelen geri beslemeleri de direkt olarak edinmektedir. Sosyal medyanın “etkileşim” üzerine kurulu bu özelliği, özellikler kriz anlarında kurumlara iletişim fırsatı sunmaktadır. Kurumların sosyal medyada yer almaları, kriz anlarında kuracakları iletişime katkı sağlamaktadır. Düzenli olarak sosyal medya kanallarında iletişim içerisinde bulunan kurumlar, kamuoyunu düzenli olarak bilgilendirebilmekte, kriz anlarında da yine bu kanallardan iletişim kurarak kriz ile ilgili bilgilendirmeyi birinci ağızdan yapabilmeleri imkânı tanımaktadır. Kurumlara sağladığı faydalardan ötürü, sosyal medyanın önümüzde yıllarda oldukça etkili bir halkla ilişkiler ve kriz iletişimi aracı olacağı öngörülmektedir.

Hızlı iletişim kurabilmek ve işletme olarak hedef kitleye, ortaklara, sosyal paydaşlarla iletişim kurup sesini duyurabilmek büyük önem taşımaktadır. Sürecin bu evresinde yeni medyayı düzgün ve anlaşılır kullanmak birinci hedefdir. Krizin işletme tarafından önemsendiği, en kısa sürede krizin çözüleceğine dair paylaşımlar ve bilgiler kamuoyuna aktarılmasıdır. Geri bildirim, aktif katılım ve hız özellikleri sayesinde sosyal medya son yıllarda kullanıcı sayısını olarak oldukça artış göstermiştir. Kriz iletişiminde sosyal medyayı kullanan kurumlar, tamamen kendi yönetimlerinde olan ileti akışının yanı sıra, kişilerden gelen tepkileri de direkt olarak alır ve böylece krizin kamuoyu tarafından nasıl algılandığını anlamış olur. Buna bağlı olarak, karşı tarafın algısını etkilemek amacıyla çok kısa bir sürede, doğrudan bir iletişim kurularak kriz nedeniyle oluşabilecek itibar kayıplarının da önüne geçilebilecektir.

Sosyal medyada kriz iletişiminde kriz öncesi ve kriz sonrasında yapılabilecek uygulamalar söz konusudur. Kriz öncesinde kurum hakkında yapılan tüm paylaşımlar takip edilmeli, sosyal medya mecralarında sü-

rekli aktif olarak kullanılacak kurumsal sosyal medya hesapları açılmalı ve güncel olmalıdır. Kriz döneminden sonra ise tüm sosyal medya hesaplarından aynı mesaj verilmeli, şeffaf davranılarak takipçilerden bilgi gizlenmemeli, negatif içeriklere karşı yumuşak davranılmalı ve kaldırılması istenilmemeli, krize yanıt niteliği taşıyan içerikler zaman kaybetmeden sosyal medya mecralarında paylaşılmalıdır.

Kaynaklar

- Abbas, J., Wang, D., Su, Z. and Ziapour, A. (2021). The Role of Social Media in the Advent of COVID-19 Pandemic: Crisis Management, *Mental Health Challenges and Implications. Risk Manag Healthc Policy*, 14, 1917–1932.
- Akyurt, H. ve Külekçi, S. (2022). *Turizmde İletişim ve Medya*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Alshehri, O. (2019). Usage and Perceptions of Social Media Tools among Higher Education Instructor. *International Journal of Information and Education Technology*, 9(7), 493-497.
- Appel, G., Grewal, L., Hadi, R. ve Stephen, A.T. (2020). The future of social media in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48, 79–95.
- Auxier, B. ve Anderson, M. (2021). *Social Media Use in 2021*. USA: Pew Research Center.
- Aziz, A. (2012). *İletişime giriş*. (Genişletilmiş 4. Baskı). İstanbul: Hiperlink Yayıncılık.
- Baltaş, Z. (2002). *Krizde Fırsatları Görmek, Yöneticiler İçin Krizde Yönetim El Kitabı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Can, C. (2015). Halkla İlişkilere Yakın Kavramlar, *Halkla İlişkiler*, Editör: Nilüfer Fatma Gökse, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Chandra, S., and Khumar, K. N. (2018). Exploring Factors Influencing Organizational Adoption of Augmented Reality in E-commerce: Empirical Analysis Using Technology–Organization– Environment Model. *Journal of Electronic Commerce Research*, 19(3), 237-265.
- Diñçer, Ö. (2013). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Effendi, M.I., Sugandini, D. and Istanto, Y. (2020). Social Media Adoption in SMEs Impacted by COVID-19: The TOE Model. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(11), 915–925.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gottlieb, M. and Dyer, S. (2020). Information and disinformation: social media in the COVID-19 crisis. *Academic Emergency Medicine*, 27, 640-641.
- Gründl, J. (2020). Populist ideas on social media: A dictionary-based measurement of populist communication. *New media & society*, 1, 1-19.
- Hew, K. F. (2011). Students' and teachers' use of Facebook. *Computers in Human Behavior*, 27(2), 662-676.
- Johnston, J. (2008). *Media Relations: Issues and Strategies*. 1st ed. Sydney, Australia: Allen & Unwin Academic.

- Kearsley, R. and Duffy, C. C. (2020). The COVID-19 information pandemic: how have we managed the surge? *Anaesthesia*, 75, 993-996.
- Mackenzie, A. (1995). *Başarı ve Zaman*. (Çev. Gürcan Banger). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- McDonald, J. (2021). *Social Media Marketing for Business*. USA: CreateSpace Independent Publishing.
- Medina, R. Z., and Diaz, J. C. L. (2016). Social media use in crisis communication management: An opportunity for local communities? In M. Z. Sobaci (Ed.), *Social Media and Local Governments*, (pp. 321–335), Switzerland: Springer International Publishing.
- Merchant, R. M. and Lurie, N. (2020). Social media and emergency preparedness in response to novel coronavirus. *JAMA*, 323, 2011-2012.
- Mergel, I. (2013). Social Media Adoption and Resulting Tactics in the U.S. Federal Government. *Government Information Quarterly*, 30(2), 123-130.
- Olanrewaju, A.S.T., Hossain, M.A., Whiteside, N. ve Mercieca, P. (2020). Social media and entrepreneurship research: A literature review. *International Journal of Information Management*, 50, 90-110.
- Paksoy, A. Ç. (1997). *Türkiye’de Halkla İlişkiler Uygulamaları*. İstanbul: Rota Yayınları.
- Reuter, C., Ludwig, T., Kaufhold, M. A. and Spielhofer, T. (2016). Emergency services attitudes towards social media: A quantitative and qualitative survey across Europe. *International Journal on Human-Computer Studies* (IJHCS), 95, 96–111.
- Reuter, C., Hughes, A. L. ve Kaufhold, M.A. (2018). Social Media in Crisis Management: An Evaluation and Analysis of Crisis Informatics Research. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 34(4), 280-294.
- Sayımer, İ. (2008). *Sanal Ortamda Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tankut Tuğcu, Ş. (2017). Kriz Yönetiminde Liderlik Kavramının Önemi, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 3(2), 10-24.
- Wiederhold, B.K. (2020). Social Media Use During Social Distancing. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23(5), 275–276.
- Venegas-Vera, A.V., Colbert, G.B. and Lerma, E.V. (2020). Positive and negative impact of social media in the COVID-19 era. *Rev Cardiovasc Med*, 21(4), 561-564.
- Vergiliel Tüz, M. (2004). *Kriz Yönetimi*. 5. Basım, Ankara: Nobel Yayıncılık.

BÖLÜM 12

MESLEK YÜKSEKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN GÖZÜYLE PANDEMİ DÖNEMİNDE UZAKTAN EĞİTİMİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şebnem ZORLUTUNA^{1}*

¹ * Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekono-
metri Bölümü, szorlutuna@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-
7683-3832

Giriş

Dünya Sağlık Örgütüne Çin Ülke Ofisi 31 Aralık 2019'da, Çin'in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde görülen etiyojisi bilinmeyen pnömoni vakaları bildirmiştir. 30 Ocak 2020'de Dünya Sağlık Örgütü, Covid-19 olarak adlandırılan salgını "uluslararası boyutta halk sağlığı acil durumu" olarak sınıflandırmıştır. Çin'den başka 113 ülkede daha Covid-19 vakalarının bildirilmesi, virüsün bulaşıcılığı ve şiddeti sebebiyle Dünya Sağlık Örgütüne tarafından 11 Mart 2020'de pandemi olarak tanımlanmıştır (WHO, 2020).

Böylece tüm dünyada ve Türkiye'de alınan önlemler kapsamında yüz yüze eğitime ara verilmiş ve tüm eğitim kademelerinde uzaktan eğitime geçilmiştir. Salgın öncesinde de pek çok ülke, kurum ve kuruluş tarafından kullanılan yaşam boyu öğrenmenin bir parçası olan uzaktan eğitim, örgün eğitimin alternatifi iken zorunlu hale gelmiştir.

Uzaktan eğitim, öğrenen, öğreten ve öğrenme kaynakları arasındaki sınırları ortadan kaldırmaya yarayan, bunun için var olan teknolojileri pragmatist bir yaklaşımla kullanan disiplinler arası bir sistemdir (Bozkurt, 2017). Teknolojideki hızlı gelişmeler uzaktan eğitimi kolaylaştırmıştır (McBrien, Cheng ve Jones, 2009). Bilgi ve iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler, ani olarak gelişebilecek durumlarda eğitimin kesintiye uğramadan devam edebilmesi için okul ve sınıf gibi fiziksel mekândan bağımsız eğitim sistemlerini olanaklı hale getirmiştir. Uzaktan eğitim sistemi de bu sistemlerden biridir (Tuncer ve Taşpınar, 2008). Uzaktan eğitim, öğrencilerin herhangi bir ortamda doğrudan sosyal, eğitimsel veya iş dinamiklerine uygulanabilecek bilgilere erişmesine olanak tanır (Ball ve Crook, 1997).

Uzaktan eğitim, Covid-19'dan korunmak için öğrencilere izolasyon imkanı sağlarken bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Bunlardan bazıları, sosyalleşmeye engel olması, uygulama derslerinden gereken yararın sağlanamaması, teknolojiye bağımlı olma, alt yapı oluşturmalarının masraflı olması gibi. Bu çalışmanın amacı, pandemi sürecinde meslek yüksekokulu öğrencilerinin gözüyle uzaktan eğitimin olumlu olumsuz yönlerinin değerlendirilmesidir.

Bu amaçla yapılmış bazı çalışmalar olmakla birlikte, daha fazla sonucu bir arada görerek gelecekte uygulanacak uzaktan eğitim veya karma bir eğitim sistemindeki olumsuzlukları en aza indirmek mümkün olacaktır.

Literatür

Literatürde birçok çalışmada üniversite öğrencilerinin yüz yüze eğitimi uzaktan eğitime tercih edecekleri tespit edilmiştir (Zorlutuna ve Erilli, 2021; Öz Ceviz vd., 2020). Yine Ercan ve Künc'ün (2020) yaptıkları araştırmada öğrencilerin yarısından fazlasının kişisel bilgisayar ve internet bağlantısı olmadığı, yüz yüze eğitimi tercih etmemekle beraber, salgın teh-

likesi geçinceye kadar yüz yüze eğitim yapılmaması gerektiğini düşündükleri belirlenmiştir.

Acun Köksalanlar ve Esenkal Çözeli (2021) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin yarısından fazlasının uzaktan eğitime bakışı olumsuzdur. Öğrencilerin bir kısmının ortamın rahat ve konforlu olması, rahat erişilebilir ve vaktin verimli kullanılması vb. avantajları nedeniyle uzaktan eğitime bakışları olumludur.

Öğrencilerin uzaktan eğitimde yaşadıkları en önemli sorunu araştırdıkları çalışmalarında Akbal ve Akbal (2020) fiziki koşulların en önemli sorun olduğu sonucuna ulaşmışlardır. İkinci önemli sorun ise iletişim araçlarının yetersizliği şeklinde belirlemişlerdir. Ünal vd. (2021) çalışmalarına katılan öğrencilerin yaklaşık yarısının iletişim araçlarına sahip olduğunu, ancak internet bağlantı sorunu yaşamalarına rağmen çevrimiçi öğrenme hazırbulunuşluk düzeylerinin iyi olduğunu belirlemişlerdir. Tüm iletişim araçları ve sıkıntısız internet bağlantısı olanların çevrimiçi öğrenme hazırbulunuşluk puanlarının ise daha iyi olduğu saptanmıştır.

Araştırması sonucunda Erkoca (2021), uzaktan eğitime öğrenci ilgisinin dönemin başlangıcından sonuna doğru azaldığını görmüştür. Meslek yüksekokullarındaki öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili tutumlarının belirlenmesini amaçlayan Göldağ (2021), araştırma sonucunda, öğrencilerin uzaktan eğitimle ilgili olarak olumlu veya olumsuz bir tutum geliştirmedikleri belirlenmiştir. Erkek öğrencilerin uzaktan eğitimle ilgili tutumları kızlara göre daha olumludur. Öğrenim görülen sınıflar bakımından 2. sınıftaki öğrencilerin diğerlerine göre uzaktan eğitime yönelik tutumları daha olumludur. Bilgisayar sahibi olma, internete sahip olma bakımından, bilgisayarı olan öğrencilerin, internete sahip öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumları daha olumludur. Canlı derse katılım sorunu yaşayan öğrencilerin, sorun yaşamayan öğrencilere göre uzaktan eğitime yönelik tutumlarının daha olumsuz olduğu belirlenmiştir.

Türkmen vd. (2021), pandemi döneminde üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sisteminden memnuniyetlerini etkileyen etmenleri ve sıkıntıları tespit etmeyi amaçlamışlardır. Sonuç olarak uzaktan eğitimin teknik boyutu, avantajları ve bağımsız öğrenme stiline uzaktan eğitimden memnuniyeti pozitif yönde etkilediği, uzaktan eğitimin dezavantajlarının ise memnuniyete negatif yönde etki ettiği belirlenmiştir.

Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime geçişle salgının yayılmasına engel olduğunu düşündükleri, bununla beraber salgın dolayısıyla yaşanan kaygılar, geleceğin belirsizliğinden dolayı uzaktan eğitime odaklanamadıklarını belirttikleri Han ve Demirebilek'in (2021) çalışmasında esneklik, eğitimin kesintisiz devam etmesi, öğrencilerin aileleri ile daha fazla birarada olmaları vb. faktörler uzaktan eğitimin olumlu yanları olarak

belirtilmektedir. Uzaktan eğitimin olumsuz yönleri ise, ders içeriklerinin yeterli olmaması, uygulamalı derslerin yapılamaması, değerlendirme konusundaki belirsizlikler, teknik sorunlar, hocalar ile iletişim problemleri, evde çalışma ortamının yetersizliği vb. nedenler olarak görülmektedir. Doğan ve Çelikten'in (2021) çalışmalarının sonucuna göre, öğrenciler uzaktan eğitimi erişilebilirlik ve interaktif derslerin verimli olmasından dolayı avantajlı görmektedir. Ancak mesleki/uygulamalı dersler ve ölçme-değerlendirme bakımından dezavantajlı bulmaktadır. Öğrencilerin kendi tutum ve bazı karakteristikliklerinin uzaktan eğitim ile ilgili düşüncelerini etkilediği görülmüştür.

Bu çalışma sonucunda da, Covid-19 pandemi sürecinde yapılan uzaktan eğitime Sivas Cumhuriyet Üniversitesi MYO öğrencilerinin bakışları değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde öğrencilerin uzaktan eğitim için kullanılan sistemden, bölüm hoca ve asistanları ile iletişim kurabiliyor olmaktan, hocaların uzaktan eğitim derslerindeki hakimiyetinden, Üniversitenin yapmış olduğu duyuru ve bilgilendirmelerin yeterliliğinden memnun olduklarının görülmesi ile birlikte yüz yüze eğitimi uzaktan eğitime tercih ettikleri ve uzaktan eğitimdeki derslerin yüz yüze eğitim ile eşdeğerde olmadığını düşündükleri görülmüştür.

Yöntem

Bu çalışmada geçmişte veya şu anda var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlenmeye çalışan genel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde duruma herhangi bir müdahale söz konusu değildir (Karasar, 2012). Tarama modellerinde görüşlerin ve özelliklerin kaynaklarından ziyade örneklemdeki bireyler bakımından dağılışıyla ilgilenmektedir (Fraenkel ve Wallen, 2006). Büyüköztürk vd. (2014) tarama araştırmalarını, bir grubun belirlenen bir konu hakkındaki özelliklerinin fotoğrafını çekmeye benzetmişlerdir. Tarama modeli ile bilimin gözlem, kayıt, olaylar arasında ilişki kurma, kontrol edilen değişmez ilişkiler üzerinde genellemeler yapma sağlar. Yani bilimin betimleme fonksiyonu öne çıkmaktadır (Yıldırım, 1966).

Uygulama ve Bulgular

Covid-19 pandemi döneminde önlisans (meslek yüksekokul) öğrencilerinin bakış açısı ile uzaktan eğitimi değerlendirmek için bir anket uygulaması yapılmıştır. Anket öğrencilerin sosyo demografik bilgilerini ve pandemi sürecindeki uzaktan eğitimle ilgili görüşlerini belirlemeyi amaçlayan toplam 44 sorudan oluşmaktadır. Çalışmanın katılımcılarını Sivas Cumhuriyet Üniversitesi bünyesinde eğitim veren 14 meslek yüksekokulunda eğitim gören 7254 önlisans öğrencisi oluşturmaktadır. Veriler öğrencilere uzaktan eğitim sistemi (LMS) üzerinden yapılan anket aracı-

lığı ile elde edilmiştir. Verilerin analizinde SPSS.22 istatistik paket programı kullanılmıştır. İstatistiksel karşılaştırmalarda öğrencilerin pandemi sürecindeki uzaktan eğitimle ilgili görüşlerini içeren 34 soruya verdikleri cevapların toplam puanları karşılaştırılmıştır. Bu sorular 5’li Likert tipindedir ve Kesinlikle Katılıyorum: 1, Katılıyorum: 2, Kararsızım: 3, Katılmıyorum: 4 ve Kesinlikle Katılmıyorum: 5 olarak kodlanmıştır. Toplam puan yükseldikçe öğrencilerin uzaktan eğitime bakışları daha olumsuz olmaktadır. Toplam puana ait çarpıklık değeri (0,033) ve basıklık değeri (-0,394) verilerin normal dağılım varsayımını karşılamaktadır (George ve Mallery, 2010). Bu sebeple, istatistiksel karşılaştırmalarda iki değişken için bağımsız t-testi ve ikiden fazla gruplarda varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Tüm istatistiksel karşılaştırmalarda güven düzeyi $\alpha=0,05$ alınmıştır. Cronbach’s alpha katsayısı ise 0,96 olarak bulunmuştur ki, bu da çalışmanın güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Çalışmaya katılan öğrencilerin 4075’i (%56,2) kız, 3179’u (%43,8) erkektir. Katılımcıların %46,9’u Sivaslı öğrenciler iken geri kalan %53,1’i Sivas dışından gelen öğrencilerden oluşmaktadır. Yine öğrencilerin %54,9’u şehir merkezinde ikamet ederken, %45,1’i ilçe ve köylerde ikamet etmektedir. Öğrencilerin diğer sosyo-demografik özelliklerine göre de dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Dağılımlar

	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Kız	4075	56,2
Erkek	3179	43,8
İkamet Edilen Yer		
İl Merkezi	3980	54,9
İlçe Merkezi	1783	24,6
Köy-Kasaba	1491	20,6
Evde Başka Uzaktan Eğitim Alan		
Evet, Var	4640	64,0
Hayır, Yok	2614	36,0
Ailenizin Aylık Geliri		
0-2000 TL	2790	38,5
2001-4000 TL	3052	42,1
4001-6000 TL	976	13,5
6001-8000 TL	258	3,6

8001-10000 TL	92	1,3
10001 TL ve Üzeri	86	1,2
Dersleri Takip Sıklığınız		
Derslerimi Düzenli Olarak Takip Eттіm	531	7,3
Derslerimi Sıklıkla Takip Eттіm Ancak Kaçırđığım Dersler Oldu	1920	26,5
Derslerimi Nadiren Takip Edebildim	3349	46,2
Derslerimi Takip Etmedim / Edemedim	1454	20,0
Dersleri Takip Edememe Gerekçeniz		
Bilgisayar vs Olmaması	458	6,3
İnternet Paketi Olmaması	985	13,6
İnternet Bağlantı Sorunu	1790	24,7
Çalışıyorum	2381	32,8
Erken Kalkmak Yerine Uyumayı Tercih Ediyorum	258	3,6
Diğer	1382	19,1
Eğitim Aldığınız Yüksekokul		
Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO	1786	24,6
Divriği Nuri Demirağ MYO	124	1,7
Gemerek MYO	91	1,3
Gürün MYO	149	2,1
Hafik Kamer Örnek MYO	326	4,5
İmranlı MYO	116	1,6
Kangal MYO	107	1,5
Koyulhisar MYO	133	1,8
Sağlık Hizmetleri MYO	2327	32,1
Sivas Teknik Bilimler MYO	1059	14,6
Suşehri Timur Karabal MYO	155	2,1
Şarkışla Aşık Veysel MYO	407	5,6
Yıldızeli MYO	414	5,7
Zara Ahmet Çuhadaroğlu MYO	60	0,8
Toplam	7254	

Cinsiyet ve evde başka uzaktan eğitim alan kardeşiniz var mı değişkenlerinin, öğrencilerin pandemi sürecindeki uzaktan eğitimle ilgili görüşlerini belirlemeyi amaçlayan sorulara verdikleri cevapların toplam-ları ile yapılan istatistiksel karşılaştırmaların sonuçları Tablo 2’de veril-

miştir. Buna göre her iki değişken için de istatistiksel olarak fark bulunmuştur ($p<0,05$). Yani, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre pandemi sürecindeki uzaktan eğitimle ilgili görüşlerinin daha olumludur. Evde başka uzaktan eğitim alan kardeşi olmayanlar olanlara göre uzaktan eğitime daha olumlu bakmaktadır.

Tablo 2. İkili Karşılaştırma Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	p-değeri
Cinsiyet				
Kız	103,9	30,3	9,210	0,000
Erkek	97,3	30,6		
Evde Başka Uzaktan Eğitim Alan				
Evet, Var	101,7	30,5	2,541	0,011
Hayır, Yok	99,8	30,8		

Tablo 3'te ise ANOVA analizi ile diğer değişkenler ile öğrencilerin toplam puanlarının karşılaştırılmasıyla elde edilen sonuçlar gösterilmektedir. Analiz sonucu bütün gruplarda istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmüştür ($p<0,05$) ve post-hoc testi olarak Scheffe testi ile hangi gruplarda farklılık olduğu belirlenmiştir.

MYO öğrencilerinin ikamet ettikleri yere göre ankete verdikleri cevaplar açısından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p<0,05$). İlçe ve il merkezinde ikamet eden öğrencilerin köy ve kasabada ikamet eden öğrencilere göre verdikleri cevaplar açısından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. İlçe ve il merkezinde yaşayan öğrencilerin uzaktan eğitime bakışlarının daha olumlu olduğu görülmektedir. Bunun internet erişiminden kaynaklandığı düşünülebilir.

Öğrenci ailelerinin aylık gelirler durumuna göre ankete verilen cevaplar açısından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p<0,05$). 0-2000 TL gelir grubu ile 2001-4000 TL, 4001-6000 TL, 6001-8000 TL, 8001-10000 TL ve 10001 TL ve üzeri gelir grupları arasında yani, diğer tüm gelir grupları arasında istatistiksel olarak fark bulunmuş. Ayrıca gelir grubu 2001-4000 TL olanlar ile 6001-8000 TL gelir grubunda olanlar arasında istatistiksel farklılık bulunmuştur. Ailesinin aylık geliri daha düşük olan MYO öğrencilerinin uzaktan eğitime bakışlarının yüksek gelir gruplarına göre daha olumsuzdur. Yine bunun da derslere erişmek için gerekli iletişim araçlarına sahip olmamaktan kaynaklandığı düşünülebilir.

MYO öğrencilerinin dersleri takip sıklığına göre verdikleri cevaplar arasında istatistiksel farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Tüm grupların sonuçları Scheffe testine göre birbirlerinden farklılık göstermektedir.

Dersleri takip edememe gerekçesine göre de sorulara verilen cevaplar arasında istatistiksel farklılık söz konusudur ($p<0,05$). Ders takibi yap-

mama sebebi internet paketi olmaması olanlar ile çalışıyor olanlar ve diğer gerekçeleri gösteren öğrenciler arasında farklılık söz konusudur. İnternet bağlantı sorunu olanlar ile çalışıyor olanlar ve yine diğer gerekçeleri gösteren öğrenciler arasında farklılık söz konusudur.

Öğrencilerin hangi MYO'da olduklarına göre de verdikleri cevaplar arasında istatistiksel farklılık görülmüştür ($p < 0,05$). Sivas Teknik Bilimler MYO öğrencileri ile Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO, Sağlık Hizmetleri MYO, Şarkışla Aşık Veysel MYO öğrencileri arasında verdikleri cevaplar bakımından farklılık bulunmuştur. Sivas Teknik Bilimler MYO öğrencilerinin uzaktan eğitime bakışlarının diğerlerine göre daha olumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	F -değeri	p-değeri
İkamet Edilen Yer				
İl Merkezi	98,3	30,7	59,009	0,000
İlçe Merkezi	100,9	30,1		
Köy-Kasaba	108,3	30,1		
Ailenizin Aylık Geliri				
0-2000 TL	105,3	31,8	25,065	0,000
2001-4000 TL	99,8	29,4		
4001-6000 TL	96,2	29,4		
6001-8000 TL	92,9	28,9		
8001-10000 TL	89,7	30,1		
10001 TL ve Üzeri	91,3	32,8		
Dersleri Takip Sıklığımız				
Derslerimi Düzenli Olarak Takip Ettim	83,3		219,608	0,000
Derslerimi Sıklıkla Takip Ettim Ancak Kaçırduğum Dersler Oldu	92,1			
Derslerimi Nadiren Takip Edebildim	103,4			
Derslerimi Takip Etmedim / Edemedim	113,6			
Dersleri Takip Edememe Gerekçeniz				
Bilgisayar vs Olmaması	102,8	31,9	12,994	0,000
İnternet Paketi Olmaması	106,5	30,9		
İnternet Bağlantı Sorunu	102,8	29,7		
Çalışıyorum	98,9	30,9		
Erken Kalkmak Yerine Uyumayı Tercih Ediyorum	100,1	30,7		
Diğer	97,8	29,8		
Eğitim Aldığımız Yüksekokul				

Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO	101,7	30,4	5,029	0,000
Divriği Nuri Demirağ MYO	97,8	32,4		
Gemerek MYO	101,7	26,8		
Gürün MYO	105,3	33,9		
Hafik Kamer Örnek MYO	101,4	31,6		
İmranlı MYO	94,1	31,6		
Kangal MYO	96,4	32,7		
Koyulhisar MYO	97,8	33,0		
Sağlık Hizmetleri MYO	102,3	29,9		
Sivas Teknik Bilimler MYO	95,9	31,0		
Suşehri Timur Karabal MYO	103,7	32,5		
Şarkışla Aşık Veysel MYO	105,1	30,2		
Yıldızeli MYO	99,8	30,0		
Zara Ahmet Çuhadaroğlu MYO	111,7	26,9		

Tablo 4'te MYO öğrencilerinin pandemi sürecindeki uzaktan eğitimle ilgili görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bazı sorulara verdikleri cevapların değerlendirilmesi ile elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Tablo 4. Anket Sorularına Verilen Cevapların Dağılımları

Anket Soruları	Kesinlikle Katılıyorum (%)	Katılıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılmıyorum (%)	Kesinlikle Katılmıyorum (%)
Sahip olduğum teknolojik alt yapı ile uzaktan eğitimlere katılmakta sorun yaşamıyorum.	15,6	21,5	26,3	15,4	21,2
Uzaktan eğitimde verilen dersi, yüz yüze eğitime göre daha rahat anlıyor ve öğreniyorum.	12,7	12,1	24,2	14,8	36,2
Uzaktan eğitim zamanımı daha verimli kullanmamı sağlamaktadır.	18,7	16,3	25,4	13,6	25,9
Uzaktan eğitimi, yüz yüze eğitime tercih ederim	18,4	11,7	24,2	13,2	32,5
İstediğim zamanda istediğim yerden derse katılma esnekliğine ihtiyacım var	21,8	22,1	30,8	10,7	14,6
Uzaktan eğitim öğrencinin kendi hızında öğrenmesini sağladığını düşünüyorum	15,8	19,2	30,9	13,1	21,1
Uzaktan eğitim sisteminin sonraki dönemlerde de yüz yüze eğitimi destekleyici bir unsur olabileceğini düşünüyorum	18,7	20,6	29,7	11,0	20,0
Uzaktan eğitimdeki derslerin yüz yüze eğitim ile eşdeğerde olduğunu düşünüyorum	14,4	14,4	26,0	12,4	32,9

Buna göre, MYO öğrencilerinin sahip olduğu teknolojik alt yapı ile uzaktan eğitimlere katılmakta sorun yaşamayanlarının oranı %37,1 iken sorun yaşayanların oranı %36,6'dır.

Öğrencilerin çoğunluğu (%51) uzaktan eğitimde verilen dersi, yüz yüze eğitime göre daha rahat anlıyor ve öğreniyorum ifadesine katılmamışlardır, katılanların oranı ise %24,8'dir.

Benzer şekilde öğrencilerin %45,7'si uzaktan eğitimi yüz yüze eğitime tercih etmemişlerdir, tercih edenlerin oranı %30,1'dir.

Yine öğrencilerin %45,3'ü uzaktan eğitimdeki derslerin yüz yüze eğitim ile eşdeğerde olmadığını düşünmektedir, eşdeğer olduğunu düşünenlerin oranı ise %28,8'dir.

Bununla birlikte, öğrencilerin %35'i uzaktan eğitimin zamanlarını daha verimli kullanmalarını sağladığını ifade etmiş, %39,5'i ise bu görüşe katılmamıştır.

İstediğim zamanda istediğim yerden derse katılma esnekliğine ihtiyacım var diyen öğrencilerin oranı %43,9 iken, aksi yönde görüş belirtenlerin oranı %25,3'tür.

Uzaktan eğitimin öğrencinin kendi hızında öğrenmesini sağladığını düşünenlerinin oranı %35, aksi yönde düşünenlerin oranı ise %34,2'dir.

Uzaktan eğitim sisteminin sonraki dönemlerde de yüz yüze eğitimi destekleyici bir unsur olabileceğini düşünenler %39,3 oranında iken, böyle düşünmeyenlerin oranı % 31'dir.

Tablo 4'te frekans dağılımları verilen soruların cinsiyet, eğitim alınan MYO, ikamet edilen yer ve ailenin gelir durumu değişkenleri ile aralarındaki ilişki, sayısal olmayan değişkenler arasındaki ilişki durumunu incelemeye yardımcı olan ki-kare testi (Erilli, 2015) ile incelenmiş ve sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Seçilmiş Soruların Bazı Değişkenler İçin Ki-Kare Test İstatistikleri

Anket Soruları	MYO Ki-kare / p-değeri	Cinsiyet Ki-kare / p-değeri	İkamet Edilen Yer Ki-kare / p-değeri	Ailenin Gelir Durumu Ki-kare / p-değeri
Sahip olduğum teknolojik alt yapı ile uzaktan eğitimlere katılmakta sorun yaşamıyorum.	96,090 0,000	23,079 0,000	293,262 0,000	325,333 0,000
Uzaktan eğitimde verilen dersi, yüz yüze eğitime göre daha rahat anlıyor ve öğreniyorum.	98,453 0,000	171,076 0,000	46,252 0,000	59,934 0,000
Uzaktan eğitim zamanımı daha verimli kullanmamı sağlamaktadır.	128,234 0,000	114,133 0,000	79,414 0,000	67,283 0,000

Uzaktan eğitimi, yüz yüze eğitime tercih ederim	107,836 0,000	131,994 0,000	73,647 0,000	79,148 0,000
İstediğim zamanda istediğim yerden derse katılma esnekliğine ihtiyacım var	89,017 0,001	29,893 0,000	71,851 0,000	106,468 0,000
Uzaktan eğitim öğrencinin kendi hızında öğrenmesini sağladığını düşünüyorum	136,708 0,000	81,842 0,000	85,429 0,000	81,365 0,000
Uzaktan eğitim sisteminin sonraki dönemlerde de yüz yüze eğitimi destekleyici bir unsur olabileceğini düşünüyorum	99,813 0,000	88,920 0,000	59,981 0,000	87,379 0,000
Uzaktan eğitimdeki derslerin yüz yüze eğitim ile eşdeğerde olduğunu düşünüyorum	151,147 0,000	210,061 0,000	60,621 0,000	67,978 0,000

MYO'na göre "Uzaktan eğitimi, yüz yüze eğitime tercih ederim" ifadesine katılımların dağılımları Tablo 6'da verildiği gibidir. Bu ifade MYO öğrencilerinin uzaktan eğitime bakışlarının özeti niteliğindedir. Okullar bazında da bakıldığında her ne kadar uzaktan eğitimin bazı avantajlarından bahsetseler de istisnasız tüm MYO'lardaki öğrencilerinin çoğunluğunun yüz yüze eğitimi uzaktan eğitime tercih ettikleri görülmektedir. Eğitimin tamamen uzaktan yapılması öğrenciler için yeni bir deneyim olduğu için kaygı duymalarının ve alışıl gelmiş yüz yüze eğitimi tercih etmelerinin normal olduğu düşünülmektedir.

Tablo 6. MYO'na göre "Uzaktan eğitimi, yüz yüze eğitime tercih ederim" ifadesine katılımların dağılımları

	Uzaktan eğitimi, yüz yüze eğitime tercih ederim				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO	320	205	465	252	544
	17,9%	11,5%	26,0%	14,1%	30,5%
Divriği Nuri Demirağ MYO	27	15	28	18	36
	21,8%	12,1%	22,6%	14,5%	29,0%
Gemerek MYO	18	14	26	7	26
	19,8%	15,4%	28,6%	7,7%	28,6%
Gürün MYO	30	15	32	18	54
	20,1%	10,1%	21,5%	12,1%	36,2%
Hafık Kamer Örnek MYO	69	36	75	44	102
	21,2%	11,0%	23,0%	13,5%	31,3%
İmranlı MYO	26	13	25	14	38
	22,4%	11,2%	21,6%	12,1%	32,8%
Kangal MYO	20	19	20	15	33
	18,7%	17,8%	18,7%	14,0%	30,8%

Koyulhisar MYO	28	14	31	10	50
	21,1%	10,5%	23,3%	7,5%	37,6%
Sağlık Hizmetleri MYO	371	266	543	307	840
	15,9%	11,4%	23,3%	13,2%	36,1%
Sivas Teknik Bilimler MYO	240	147	280	120	272
	22,7%	13,9%	26,4%	11,3%	25,7%
Suşehri Timur Karabal MYO	25	21	25	23	61
	16,1%	13,5%	16,1%	14,8%	39,4%
Şarkışla Aşık Veysel MYO	71	30	108	52	146
	17,4%	7,4%	26,5%	12,8%	35,9%
Yıldızeli MYO	79	44	88	63	140
	19,1%	10,6%	21,3%	15,2%	33,8%
Zara Ahmet Çuhadaroğlu MYO	9	10	11	14	16
	15,0%	16,7%	18,3%	23,3%	26,7%
	1333	849	1757	957	2358
	18,4%	11,7%	24,2%	13,2%	32,5%

Sonuç

Uzaktan eğitim uzun zamandır bilinen ve yüz yüze eğitime alternatif olarak kullanılan bir eğitim şekli olmakla birlikte Covid-19 salgını sebebiyle eğitimin her kademesinde zorunlu bir eğitim şekli haline gelmiştir. Eğitim sisteminde yaşanan bu büyük değişim, eğitim hayatının hangi aşamasında olursa olsun tüm öğrencileri oldukça etkilemiştir. MYO öğrencileri de bu değişimden etkilenenler arasındadır. MYO öğrencilerinin eğitim süresinin iki yıl olması nedeniyle birinci sınıf öğrencileri sadece bir dönem yüz yüze eğitim alabilmiştir. Bu durum neticesinde öğrencilerin üniversite kampüs ortamındaki sosyal yaşamları ve aldıkları yüz yüze eğitim çok sınırlı bir süre olmuştur. **İkinci sınıf öğrencileri** ise üniversite hayatlarının son dönemini uzaktan eğitim ile tamamlamak durumunda kalmışlardır. Bu çalışma ile 2020 ve 2021 yıllarında henüz üniversite hayatına yeni adapte olan ve tamamlamak üzere olan MYO öğrencilerinin uzaktan eğitime bakışları değerlendirilmiştir.

Eğitimin kesintiye uğramaması için bir acil durum tedbiri olarak geçilen uzaktan eğitime **Sivas Cumhuriyet Üniversitesi MYO öğrencilerinin gözüyle baktığımızda**, cinsiyetin, evde başka uzaktan eğitim alan bir kardeşin olması, ikamet edilen yer ve ailenin aylık geliri gibi değişkenlerin uzaktan eğitime bakışta anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Uzaktan eğitimle ilgili sorulara verilen cevapların puan toplamalarına göre bu değişkenleri değerlendirdiğimizde erkekler kızlara göre uzaktan eğitime daha

olumlu bakmaktadır. Evde başka uzaktan eğitim alan bir kardeşin olanlar olamayanlara göre uzaktan eğitime daha olumsuz bakmaktadır. Köy/kasabada ikamet eden öğrenciler ilçe ve şehir merkezinde ikamet eden öğrencilere göre uzaktan eğitime yine olumsuz bakmaktadır. Ailesinin aylık geliri daha düşük olan **öğrencilerin uzaktan eğitime bakışları yüksek gelir gruplarına göre daha olumsuzdur.**

Covid-19 pandemi sürecinde yapılan uzaktan eğitime MYO öğrencilerinin bakışları genel olarak değerlendirildiğinde öğrencilerin uzaktan eğitim için kullanılan sistemden, bölüm hoca ve asistanları ile iletişim kurabiliyor olmaktan, hocaların uzaktan eğitim derslerindeki hakimiyetinden, Üniversitenin yapmış olduğu duyuru ve bilgilendirmelerin yeterliliğinden memnun olduklarının görülmesi ile birlikte yüz yüze eğitimi uzaktan eğitime tercih ettikleri ve uzaktan eğitimdeki derslerin yüz yüze eğitim ile eşdeğerde olmadığını düşündükleri görülmüştür.

Bu sonuç çerçevesinde Uzaktan eğitim sisteminin sonraki dönemlerde de yüz yüze eğitimi destekleyici bir unsur olabileceği, ancak tamamen yüz yüze eğitimin yerini alamayacağı düşüncesinin hakim olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Akbal, H., & Akbal, H. İ. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitim ile ilgili yaşanan sorunların öğrenci bakış açısına göre AHP yöntemi ile incelenmesi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 533-546. <https://doi.org/10.47129/bartiniibf.795863>
- Ball, J., & Crook, B. (1997). Managing change through distance learning. *Community College Journal of Research and Practice*, 21(1), 13-22.
- Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 85-124.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Doğan, S., & Çelikten, L. Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Dair Kompozisyonlarının İncelenmesi: Yıldız Teknik Üniversitesi Örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 126-157. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1008747>
- Erkoca, M. C. (2021). Uzaktan eğitim sürecinde öğrenci ilgisi–bir çalışma. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 148-163.
- Fraenkel, J.R. & Wallen, N.E. (2006). *How to Design and Evaluate Research in Education*. New York: McGaw-Hill International Edition.
- Ercan, C., & Künc, S. (2020). Covid-19 nedeniyle üniversitelerde verilen uzaktan eğitime öğrencilerin bakış açısı: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(61), 3320-3329. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2159>
- Erilli, N. A. (2015). *İstatistik-2* (1. baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Göldağ, B. (2021). Meslek Yüksekokullarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1207-1229. <https://doi.org/10.17679/inuefd.916058>
- Han, F., & Demirbilek, N. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Salgını Süresince Yürütülen Zorunlu Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 182-203. <https://doi.org/10.35826/ijoess.2897>
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (24. baskı). Ankara: Nobel Yayınevi
- Köksalanlar, A. A., & Çözeli, F. E. (2021). İznik Meslek Yüksekokulu Turist Rehberliği Bölümü Öğrencilerinin COVID-19 Nedeni ile Uzaktan Yapılan Eğitime Bakış Açıları. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Der-*

- gisi (AKAD), 13(25), 539-550. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.869875>
- McBrien, J.L., Cheng, R., & Jones, P. (2009). Virtual spaces: Employing a synchronous online classroom to facilitate student engagement in online learning. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 10(3), 1–17.
- Öz Ceviz, N., Tektaş N., Basmacı G., & Tektaş, M. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime bakışı: Türkiye örneği. *Ulakbilge*, 52, 1322-1335. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-08-54-06>
- Tuncer, M. ve Taşpınar, M. (2008). Sanal Ortamda Eğitim ve Öğretimin Geleceği ve Olası Sorunlar, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 1,125-144.
- Türkmen, İ., Sardoğan, B., & Sözen, İ. Covid-19 Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Memnuniyetini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 854-875. <https://Doi.Org/10.30798/Makuiibf.834458>
- Ünal N., Şanlıer, N., & Şengil, A. Z. (2021). Pandemi Döneminde Üniversite Öğrencilerinin Çevrimiçi Öğrenmeye Hazırbulunuşluklarının Ve Uzaktan Eğitime İlişkin Deneyimlerinin Değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 9(1), 89-104. <https://doi.org/10.33715/inonusaglik.812109>
- Zorlutuna, Ş., & Erilli, N. A. Covid-19 Pandemi Sürecinde İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Yaklaşımları. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi: Krizler, Belirsizlikler ve Arayışlar Özel Sayısı), 31-53. <https://doi.org/10.33399/biibfad.1029307>

BÖLÜM 13

16. YÜZYILDA HİNDİSTAN İLE AKDENİZ ARASINDA YAPILAN TİCARETTE BAHARATIN ÖNEMİ

Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Zonguldak / TÜRKİYE, <https://orcid.org/0000-0002-1621-587X>

Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında, Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN danışmanlığında, Canan KUŞ tarafından 2012 yılında tamamlanmış olan “*XVI. Yüzyılda Ticari Alanda Osmanlı-Hindistan İlişkileri*” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

GİRİŞ

Hindistan'dan Akdeniz'e akan ticaretin tarihi, tüccarların ve ticaret mallarının hareketliliği ile doludur. Ticari hareketliliğin gerçekleşmesinde ise baharatın önemli bir yeri olmuştur. Baharata ve ticaretinin gelirlerine sahip olmak için pek çok devletin bu hareketliliğe siyasî anlamda müdahil olduğunu görmek de mümkündür. Çünkü başta Hindistan olmak üzere Anadolu, İran, Arap Yarımadası, Afrika, Merkez Asya ve Avrupa gibi yerlerde kurulan devletler ticaret gelirlerinden büyük kârlar elde etmişlerdir. Bu sebeple ticaret yollarına sahip olmak için savaşmaktan da geri kalmamıştır. Böylece ticaret yolları ve gelirleri, devletler arası siyasi ilişkileri etkilemiş; ilişkilerin gerildiği durumlarda ise ticaret yolları ve tüccarlar zarar görmüştür. Buna göre, 16. yüzyılda, dünya pazarlarını besleyen Hindistan mallarının ticareti yapılırken ticaret yollarının sahipleri, ticaretin ve güzer-gahın şekillenmesinde etkin roller oynamışlardır.

Ticaretin uluslararası sahasında belki de 'en hareketli' olan bölge Akdeniz'dir. Coğrafi keşiflerin etkisine kadar Akdeniz, uluslararası ticaretin nabzını tutmuştur. Coğrafi Keşiflerin sonucunda ise Avrupalılar daha çok Ümit Burnu'nda geçen rotayı tercih etmiştir. Bu durum Akdeniz ticaret yolunda dalgalanmaları meydana getirmiştir. Ancak ticaretin tamamının yeni yollardan yapıldığı veya Akdeniz ticaretinin öldüğü fikri oluşmamalıdır. Özbaran (2011)'a göre Akdeniz ticareti, hareketliliğini 17. yüzyılın başlarına, Avrupalı şirketlerin yeni yollarda görünmesine kadar korumuştur (s. 69). Bu süreçten itibaren Asya malları, daha çok yeni yollardan Avrupa'ya götürülmüştür.

Ticaretin yolu hangi coğrafyadan geçerse geçsin, ticareti yapılan emtia, tüccarları ve ulaştığı pazarları zengin etmeye devam etmiştir. Özellikle baharat çeşitleri uluslararası yol ve pazarlarda daima talep görmüş ve değerli olmuştur. Çoğunlukla Hindistan ve Afrika coğrafyalarından Akdeniz'e ve Avrupa'ya doğru yola çıkan baharatın satışından pek çok ulus tüccarı büyük gelirler elde etmiştir. Çünkü baharat tababet, mutfak, ıtriyat ve mabetlerde kullanımının yanı sıra inanç alanında da yerini almış ve geniş bir kullanım yelpazesine sahip olmuştur. Özellikle de karabiber, karanfil, tarçın, kakule ve zencefil gibi baharatlarla kafur gibi bitkilere, tababet ve mutfak gibi hayati sahalarda kullanıldığı için, daha çok ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla bu baharatlar, ticaretini yapan tüccarlara yüksek kâr getirmiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, Akdeniz ve Ümit Burnu yolunu kullanarak ticareti yapılan ve öne çıkan baharat çeşitlerinin özellikleriyle beraber kullanım alanlarını araştırmaktır. Ayrıca baharatla birlikte Asya mallarına ulaşma arzusunun uluslararası ticaret yollarını değiştirebildiğine vurgu yapmaktır.

BAHARAT: TARİHSEL ÇERÇEVE

Lügat anlamı itibariyle Arapça'dan dilimize geçen 'bahar' kelimesi güzel, papatya, sarı papatya, sığır papatyası ya da karanfil, tarçın karabiber gibi kokulu şeyler anlamlarını taşımaktadır. Baharat ise kelimenin çoğulunu ifade etmektedir (Develioğlu, 2002, s. 65). Başka bir ifadeye göre baharat, yemeklerde, kutlamalarda, başta parfüm olmak üzere çeşitli kozmetiklerde, dini törenlerde ve tıpta kullanılan koruyucu, koku ve tat verici bitkilerin genel adıdır (Dalby, 2004, s. 18-19). Yalçın (2000)'a göre, baharatın M.Ö. 4000 yıllarında, Neolitik Çağ'da kullanılmaya başlandığı görüşü çoğunluk kazanmıştır. İnsan ateşi keşfettikten sonra, avlandıklarını pişirmeye başlamış, tat arayışına girerek, tatlı ve tuzluya ihtiyaç duymuştur. Buna göre tuz yerine yabancı turp, tere, soğan, sarımsak gibi kokulu bitkiler yemeklere katılmıştır. Zamanla bu bitkiler bazı ilkel ilaç yapımında da yerini almıştır (s. 13). Demircioğlu, Yaman ve Şimşek (2007)'e göre ise, ilk çağlardan itibaren, kötü ruhları yok etmek, hastaları iyileştirmek ve dini ayinlerde kullanmak için yararlanılan baharat, zamanla mutfakta da kullanılmıştır (s. 161). Baharatın yemeklerde katılmasının yanı sıra esans yapımında kullanıldığı da bilinmektedir. Örneğin Mısırlılar baharattan hem mutfakta hem de esans yapımında yararlanmışlardır (Yalçın, 2000, s. 17). Romalılar ise Asya ülkelerinden gelen baharatı sofralarında kullanmakla kalmayıp zaman zaman para yerine bile kullanmışlardır (Yalçın, 2000, s. 20-27).

Dalby (2004)'e göre, tarihten bu yana sofraları tatlandıran, dinî ayinlere konu olan, kozmetik sanayi ve tababet gibi alanlara hizmet eden baharat, ticaret yolunu kullanan hatta o yolu oluşturan ilk ticaret ürünü olmuştur (s. 10,18). Neolitik Çağ'da Uzak Doğu ve Afrika'daki bitki ve baharat ticaretinin merkezi Babil ve Ninova olmuştur. Asur ve Bâbilliler, Hindistan ve Çin'den gelen karabiber, zencefil, tarçın ve zerdeçal gibi pek çok baharatın Mezopotamya'da ticaretini yapmışlardır. Antik İranlılar da Hindistan'dan gelen zerdeçal, küçük Hindistancevizi, safran, kebere ve benzeri baharatları satın almıştır. Hititlerden itibaren Anadolu, baharat ticaretinde köprü olma işini üstlenmiştir (Yalçın, 2000, s. 13-17).

Çin, baharatın anavatanı olup Çinli tüccarlar yıllarca baharat ticaretini ellerinde tutmuşlar ve Arap tüccarlar vasıtasıyla ürünleri Avrupa'ya göndermişlerdir. Ancak karabiber, kimyon, karanfil, tarçın, küçük Hindistancevizi ve benzer baharatın ana vatanı sadece Çin değil aynı zamanda Hindistan'dır. Hindistan, baharatı hem mutfakta hem de tababette kullanmıştır (Yalçın, 2000, s. 15). Eski Yunanlılar ve Romalılar, aslında doğudan gelen malları, Arabistan'dan çıkan yerli üretim olduğunu sanmışlardır. Çünkü Arap tüccarlar ticaret tekeli oluşturmuşlar ve sattıkları malların Hindistan ve Habeşistan kaynaklı olduğunu gizlemişlerdir (Bakır, 2000, s. 55-56). Yunan ve Romalıların bu yanlış sanıları uzunca bir süre devam etmiştir.

Arap tüccarlar yüzlerce yıl Akdeniz ticaretinden en büyük payı alan kesim olmuş ve bu durum 15. yüzyılın sonlarına kadar bu şekilde devam etmiştir (Bayur, 1987, s. 31). Batı Hindistan sahilleri, Seylan ve Sumatra'dan gelen ticaret malları Arap ve Gücerat asıllı Müslüman tüccarlar vasıtasıyla önce Basra Körfezi ve Kızıldeniz limanlarına, oradan da Doğu Akdeniz'e ve nihayet Avrupa ülkelerine taşınmıştır. Baharat ve karabiber gibi önemli ticaret mallarının Batı'ya aktarımındaki giriş kapıları Hürmüz ve Aden gibi limanlar olmuştur (Göksoy, 2004, s. 17). Bu limanlardan sonra baharatın sonraki durağı ise Akdeniz'dir. Akdeniz, ticarete elverişli olan coğrafi özelliği sayesinde Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlamıştır. Arap ve Müslüman tüccarlar, Hindistan ve Hint denizi ülkelerinden aldıkları baharatı Mısır'a getirmişlerdir. Venedik ve Cenovalı tüccarlar ise bu malları alarak gemileriyle Avrupa'ya götürüp satmışlardır. Bu ticaret, İtalyan denizci ve tüccarlara kazandırırken, Mısır sultanlarına da vergi geliri sağlamıştır (Bayur, 1987, s. 31). Lewis (1952)'e göre; Fatımiler, Eyyubiler ve Memlûkler dönemlerinde Mısır ve Kızıldeniz yolu, doğu-batı ticaretinde esas bağlantı kanalı ve miğferi olmuştur (s. 360).

Tarihte, ticaret trafiğinin önemli ölçüde yoğun olduğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmak ve Akdeniz ticaretinde etkin rol oynamak isteyen pek çok devlet olmuştur. Bunlardan biri de Anadolu Selçuklu Devleti'dir. Anadolu Selçuklularının 1207 yılında Antalya'yı fethetme amaçlarından biri ticaret yollarının kontrolüne sahip olmaktır. 1221'de Kalonoros'un (Alaiye) zapt edilmesinde de yine aynı amaç söz konusudur. Ayrıca Selçuklular Venedik ve Kıbrıs Krallığı ile çeşitli ticari antlaşmalar da yapmışlardır (Çavuşdere, 2009, s. 57-61). Osmanlılar da Batı Anadolu'yu Doğu ülkelerine bağlayan *İpek yolu*, *Kral Yolu gibi* ticaret yollarına sahip olmuşlardır. Doğu'dan gelen mallar kervanlarla İran üzerinden Trabzon'a veya İskenderun'a getirilip, buralardan Avrupa'ya gönderilmek üzere Ceneviz ve Venedik limanlarına sevk edilmiştir (Yalçın, 2000, s. 24). 15. yüzyılda özellikle Bursa, Hindistan ve Arabistan'dan gelen baharat için önemli bir transit ticaret merkezi olmuştur. Çoğunlukla Suriyeli Arap tüccarlar tarafından Bursa'ya, Halep ve Şam'dan büyük miktarda baharat ithal edilmiştir. Baharat çeşitleri içeresinde en çok rağbet gören ise karabiber olmuştur. Bursa'ya gelen karabiber hem Balkanlara hem de Tuna ve Karadeniz ilerisinde Kuzey ve Merkez-Doğu Avrupa ülkelerine ihraç edilmiştir (İnalçık, 2009, s. 293). 16. yüzyılda da ticarete öne çıkan Bursa'da, gözde bir iş olan baharat ticareti, bir taraftan Halep ve Şam'daki Arap ithalatçıların, diğer taraftan da Türk ve Yahudi tüccarların kontrolünde gerçekleşmiştir. Baharat ticaretinde uluslararası boyutta ticaret yapıp, esas olarak kazanç sağlayanlar ise yine Orta Doğu ulusları olmuştur (İnalçık, 2000, s. 360-361).

Baharat ticaretinde doğudaki kilit noktaları Kalikut, Kolombo ve Malakka şehirleri olan Müslüman tüccarların Ortadoğu'daki en büyük pa-

zarları Konstantinopolis ve İskenderiye'dir. Uzak Doğu ve Hindistan'dan Konstantinopolis için çıkan baharatlar, Basra Körfezi'ndeki Hürmüz Adası yolundan; İskenderiye için çıkan baharatlar ise Kızıldeniz ve Mekke yolundan geçmiştir. Bu baharat trafiğini Akdeniz'den Avrupa'ya taşıyan tüccarlar ise Venedikliler olmuştur (Parry, 1955, s. 200). 8.yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Venedikliler Orta Doğu ile yürütülen baharat ticaretinde tekel olmuş ve ticaret mallarını diğer İtalyan şehir devletlerine aktarmışlardır (Ayyıldız & Sarper, 2019, s. 369). Baharat tüccarlığı oldukça karlı bir iş olduğu için Floransa bu işi sanat haline getirmiş ve 16. yüzyılın başlarına kadar 288 çeşit baharat satmıştır. Bu kârlı işten dolayı, baharat ticaretini Venedik'in tekelinden kurtarma isteğiyle Avrupalılar, yeni ticaret yollarını arama girişiminde bulunmuşlar ve coğrafi keşiflere başlamışlardır (Yalçın, 2000, s. 27).

BAHARAT YOLU VE COĞRAFİ KEŞİFLER

Asya mallarının ticareti yapılırken belli başlı büyük ticaret yolları tercih edilmiştir. Asya'dan İtalya'ya, özellikle de Venedik'e, kadar uzanan ticaret yollarının birincisi Orta Asya, İran, Hazar'ın kuzeyi, Kafkasya, Karadeniz ve Balkanları; ikincisi İran, Suriye ve Anadolu'yu; üçüncüsü ise Hint Denizi, Basra Körfezi, Suriye veya Kızıldeniz üzerinden İskenderiye'yi takip etmiştir (Tabakoğlu, 2005, s. 286). Tarihte Baharat yolu diye adlandırılan ticaret yolu ise genel hatlarıyla, Hindistan ve Seylan'dan İran Körfezine ve Kızıl Deniz'e; buralardan da Doğu Akdeniz'e kadar uzanmıştır (Stavisky, 2002). 16. yüzyılın öncesine kadar Doğu Akdeniz, Hint mallarının Avrupa'ya aktarımında kıymetli bir yere sahiptir. Hindistan'ın malları, Kızıldeniz'e ve Süveyş'e, sonra kervanlarla Nil yoluyla İskenderiye'ye gönderilmiş ve oradan da ekseriyetle İtalyan tüccarlar vasıtasıyla Avrupa'ya satılmıştır (Bayur, 1987, s. 545-546). Bayur (1987)'a göre, Avrupalılar Hindistan'a gitmeden önce Hindistan ticareti önemli ölçüde Arap tüccarların elinde olup Hindistan'ın liman kentlerinde yapılan ticaret de Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Hindistan'ın mallarının Doğu Akdeniz'e taşınmasında Müslümanların önemli bir yeri olmuştur (s. 545-546).

Hindistan, tarih boyunca ticaret mallarına konu olan zenginliklerin vatanıdır. Bu vesile ile pek çok ulus bu kıymetli malların ticaretini yapmak istemiştir. Öte yandan ticaret yollarındaki alınan vergiler ve uluslararası hareketlilik göz önünde bulundurulduğunda, Hindistan mallarının geçtiği yollara sahip olmak, arzu edilen bir şey olmuştur. Tarihte Hindistan mallarına doğrudan ya da dolaylı olarak sahip olmak isteyen Avrupalılar gerek kendi ihtiyaçlarını karşılamak gerekse ticaret yapmak ve pazar paylarından yararlanmak için farklı yollar aramaya koyulmuşlardır. Avrupalılar, Asya'nın zenginlikleri, baharatı ve ipeği uğruna kendi kabuğundan dışarı çıkmış ve keşifler çağını başlatmışlardır. 1492'de İspanyol Krallığı için

çalışan Ceneviz asıllı Kristof Kolomb, Hindistan yolunu ararken Amerika kıtasına varmıştır (Pamuk, 2009, s. 70). Öte yandan İspanyolların komşusu ve yakın rakipleri olan Portekizliler ise Afrika'nın güneyindeki Ümit Burnu'nu dönerek Hindistan'a denizden ulaşmayı başarmışlardır (Pamuk, 2009, s. 70).

Avrupalıları coğrafi keşifleri yapmaya iten pek çok sebep yer almıştır. Örneğin Avrupa'ya akan ticaretin Venedik'in tekelinde bulunması, coğrafi keşiflerin sebeplerinden birisidir (Yalçın, 2000, s. 27). Bu sebepler içerisinde Avrupalıların Doğu Akdeniz'den geçen ticaret yollarında alınan vergilerden kurtulma isteği de yer almıştır (İnalçık, 2000, s. 136). Ayrıca yeni rota Akdeniz yolundan daha kısa ve daha ucuz olduğu için de tercih edilmiştir (Casale, 2006, s. 188-189). Buna göre Avrupalı tüccarlar, Akdeniz'e geçirilmek üzere gemilerdeki emtianın kara kervanlarına aktararak yapılan taşımacılık yerine, Ümit Burnu'ndan doğrudan geçmeyi ve böylece nakliye maliyetlerini de düşürmeyi hedeflemişlerdir.

15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında yapılan bu bir dizi gezilerle Doğu'yu keşfetmek üzere çıkan Portekiz'i Bojador Burnu'nu geçmeye teşvik eden şeyin altın ve baharat olduğu bilinmektedir. Sonraları bu mallara köle, şeker, gümüş, pamuklu dokuma, kahve ve çay gibi ticari emtialar da eklenmiştir. Böylece 1400 ile 1600 yılları arasındaki dönem, inceleme ve keşif, okyanusların araştırılması, yeni yolların açılması ve sonrasında da denizaşırı imparatorlukların oluşması dönemi olmuştur (Arnold, 1995, s. 29). 1487'de Lizbon'dan hareket eden Bartelemy Diaz, Afrika'nın güneyinden geçerek Hindistan'a ulaşan bu deniz yolunun bulunmasında ilk adımı atmış, sonrasında ise Vasko da Gama, Ümit Burnu'nu dolaşarak 1498'de Hint Okyanusunu aşmış Hindistan kıyısındaki Kalikuta şehrine ulaşmıştır (Yıldırım, 2001, s. 25-26). Böylece Avrupa ile Hindistan ve Güney Doğu Asya arasında gerçekleşen deniz ticaret yolları Portekizlilerin denetimine girmiştir (Pamuk, 2009, s. 70). Portekizlilerden sonra diğer Avrupalı devletler de bu yeni ticaret yolunu kullanmaya başlamışlardır. Artık baharat ve ipek gibi pek çok Asya emtiası, yeni yoldan Avrupa'ya akmaya başlamıştır. Avrupalılar, yayılma çağının ilk adımları olan Coğrafi Keşiflerle değerli madenlere, kıymetli dokumalara ve pek çok baharata daha rahat ulaşmışlar ve bolluk yaşamışlardır. Avrupa'daki bu bolluk ve zenginliğin yansımaları zaten Rönesans'ta da kendini göstermiştir. Nitekim Smith (2007)'in "*Haklı olarak Rönesans, yemek pişirmede baharat kullanımının altın çağını temsil eder.*" (s. 239) sözlerinden, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da baharat kullanımının arttığı ve baharata daha rahat ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

Coğrafi Keşiflere kadar, Akdeniz ticaretini besleyen Mısır ve Kızıldeniz'in Avrupa ile Asya'nın ticaret rotasında çok önemli yerleri olmuştur. Coğrafi Keşiflerden sonra ise Hindistan'ın ticaret malları, Afrika'nın güney yolundan geçerek Avrupa'ya akmaya başlamıştır. Ancak yine de bu

durum Akdeniz ticaretini tamamen söndürmemiştir. Çünkü, Atlantik'e kıyısı olan İspanyollar, Portekizler, Fransızlar ve İngilizler okyanus yolundan asıl faydalanan uluslar olsa da Augsburg, Nürnberg ve Venedik gibi şehirlerdeki tüccarlar, keşiflerle bulunan bu yeni yoldan yararlanmamışlardır (Sédillot, 2005, s. 187). Onlar ticaretlerini Akdeniz üzerinden devam ettirmişlerdir. Buna göre Keşifler sonunda Akdeniz yolundan Avrupa'ya giden baharatın Venedik gibi ülkelerde ekonomik krize yol açtığı ve artık Akdeniz'e baharatın gelmez olduğu düşünülse de Baharat ticareti Akdeniz yoluyla -bazı dalgalanmalara rağmen- 16. yüzyılda da devam etmiştir (Özbaran, 2011, s. 68). Özbaran (2011)'a göre; yeni yolların olumsuz etkisiyle Akdeniz'in Hindistan baharatından mahrum kalışı, 17. yüzyıl başlarında Hollandalıların ve İngilizlerin Hint Okyanusu'nda görünmelerinden sonra gerçekleşmiştir (s. 68).

Hindistan yolunun bulunması, Avrupalılar için çok büyük bir olay olmuştur. Zira, Anadolu'ya yerleşerek Orta Doğu ve Uzakdoğu'ya geçiş rotası üzerinde duran ve gün geçtikçe Avrupa'ya doğru yayılan Osmanlı Devleti'nin toprakları dışında, Hindistan'a ulaşılabilen başka bir yol keşfedilmiştir. İstanbul'un Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Anadolu üzerinden geçişleri zora düşen Avrupalılar, atık yeni yolu kullanmaya başlamışlardır. Ancak Avrupalıların bu yeni yolu kullanmaları hem keşfedilen yolun sahillerinde bulunan hem de Hindistan'da yaşayan Müslüman toplumlar için bir tehlike haline gelmiştir (Yıldırım, 2001, s. 25). Ayrıca, Portekizlilerin Hindistan-Kızıldeniz yolundaki Müslüman tüccarların önünü kesmeleri ile İskenderiye, Kahire ve Beyrut pazarlarında baharat fiyatları hayli yükselmiştir (Özbaran, 2011, s. 86). Bununla beraber Portekiz'lerin Ümit Burnu deniz yolunu bulmaları ve üstün denizcilik bilgi ve teknikleriyle Hint denizlerine egemen olmaları Akdeniz ticaretini baltalamış ve hem Müslümanları hem de Venedik ve Ceneviz'lileri zarara uğratmıştır (Bayur, 1987, s. 545-546). Ayrıca bu yeni ticaret yolunun kullanılması kıta Avrupa'sındaki yolları da olumsuz etkilemiştir. Örneğin, Avusturya'da Sibirya'dan geçen yollar ıssızlaşmış, Ren yolu önemini yitirmiştir. Augsburg, Nürnberg gibi zamanında önemli olan kentler, dünyanın yeni ticaret ekseini olan Atlantik'in kıyısında olmadıkları için, Venedik gibi önemli ölçüde etkilenmişlerdir (Sédillot, 2005, s. 187). Coğrafi keşiflerle yeni yollarda gerçekleşen büyük çaptaki toptancı ticaretinden Atlantik'e kapısı olan uluslar yararlanabilmiştir. Bunlar İspanyollar, Portekizliler, Fransızlar ve İngilizlerdir. Ancak, Akdeniz'e kapanmış olan İtalyanların bu devletlerin arasında yeri olmasa da onlar yine de gemicilikteki ustalıklarını yabancı devletlerin hizmetine sunmayı başarmışlardır (Sédillot, 2005, s. 187).

Yıldırım (2001)'a göre, keşfedilen bu yeni yol üzerindeki Avrupalıları durdurmak, İslam dünyasının hâkim ve muktedir devleti olan Osmanlı Devleti'nin görevi olmuştur. 1516 ve 1517 seferleriyle Osmanlıların önce

Mısır ve Hicaz, sonra da Yemen'i almaları, Hint Okyanusundaki Portekizlilere karşı koymak içindir. Portekizlilerin Kızıldeniz'deki adalara ve Arap yarımadasının kıyılarına saldırmalarını önlemek, dolayısıyla İslam alemini giderek artan bir Hıristiyan tehlikesine karşı korumak amacı ile Yemen'e sahip olan Osmanlı Devleti, böylece Hindistan'a giden yolu tutmuş ve batıdan gelen Hıristiyan tehlikesinin önüne geçmeye çalışmıştır (s. 25). Ayrıca Osmanlılar, 1529'da Nil ile Kızıldeniz arasında bir de kanal inşasını hedeflemişlerdir. Ancak Akdeniz'de gerçekleşen bazı çekişmeler Osmanlı'nın bu icraatını kesintiye uğratmıştır (Braudel, 1992, s. 645).

Ümit Burnu'nun keşfinden sonra sorun yaşayan Osmanlı pazarları, Osmanlı Devleti'nin girişimleri sayesinde yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu gelişme aynı zamanda Avrupa'nın yükselen ekonomisine de katkıda bulunmuştur. Böylece 16. yüzyılda Mısır'dan Karadeniz'e kadar olan ticari hareketliliği de içine alan *Levant* bölgesi, dünya ticaretinde çok önemli bir yere sahip olmuştur (İnalcık, 2010, s. 34). Buna göre İngiliz Levantenler, Osmanlı ülkesinde ticaret yapmak için Fransızların 1535 ve 1569'de aldıkları ticari imtiyazların bir benzerini elde etmişlerdir. 1579 ve 1597'de ayrıcalıklı ticarete sahip olan İngilizler, 1581'de '*Levant Company*'yi kurmuşlardır (Mantran, 1987b, s. 160). İngilizlere tanınan bu imtiyazlar 1583'te daha da genişletilmiştir (İnalcık, 2007, s. 144). Ayrıca Osmanlı, 1612'de ahdnâme gibi bir kapitülasyonu Hollandalılara da bağışlamıştır (İnalcık, 2010, s. 34).

Diğer yandan, yeni yolların keşfine rağmen Osmanlı-Hindistan ticaretinde Halep pazarının hala canlı olmasını Hürmüz'ün gelişmesiyle de ilişkilendirmek mümkündür. 16. yüzyılın sonlarına doğru Halep'e İran ipeğinin yanı sıra Hürmüz ve Basra yolu ile Hint malları gelmiştir (İnalcık, 1979, s. 9). Ayrıca Kızıldeniz ile Açe limanları arasındaki ticaret, 1534'te canlılık arz etmiştir (Göksoy, 2004, s. 17). Bu yüzyıl boyunca da devam eden Kızıldeniz-Açe baharat ticaret hattı Portekiz engellerine rağmen ticari faaliyetlerini devam etmiştir (Göksoy, 2004, s. 18). Osmanlı 16. yüzyıl boyunca doğrudan doğruya Hindistan ve Endonezya'dan baharat almayı sürdürmüştür. Halep, Kahire, İstanbul ve Bursa pazarlarında Avrupalı tüccarlarla Hint malları değiş-tokuş edilmiştir (İnalcık, 2007, s. 133).

Vasco de Gama'nın Hindistan sahillerine ulaşmasından kaynaklı olarak Akdeniz baharat ticareti ilk zamanlar etkilenmiş gibi görünse de kendini 65 sene içerisinde yeniden toparlamış ve 1560-1564 yılları arasında keşif öncesi nakledilen kantar miktarına ulaşmıştır. Ayrıca Akdeniz pazarının yeniden canlanması ile Lizbon pazarı dönem dönem bunalıma girmiştir. Bununla birlikte Osmanlı'nın baharattan aldığı gümrük vergileri 1487'den 1587'ye kadar dört kat artmıştır (İnalcık, 2007, s. 133). Özbaran (2011)'a göre, 16. yüzyıl başında bir duraklamadan sonra Orta Doğu boyunca uzanan ticaret yolları eski ehemmiyetini yeniden kazanmıştır ve bu yüzyılın

sonunda kıtalararası kervan ticareti, belki de tarihi neticesi olarak telakki edilmesi gereken boyutlarına ulaşmıştır. Kervan ticaretine kat'ı darbe ise kuzey-batı Avrupalı ticaret kumpanyalarının¹ Hint okyanusuna gelişinden sonra vurulmuştur (s. 69). Faroqhi (2004)'ye göre de Akdeniz dünyasında ki uzun dönemli ekonomik kriz, 17. yüzyıl başlarında silahlandırılmış Hollanda gemilerinin Afrika çevresini dolaşmasıyla gerçekleşmiştir (s. 2-3). 17. yüzyılda Hollandalılar Ümit Burnu yolunu kullanarak baharat ticaretini kendi lehine çevirmiş ve ticarete Venedik'i geride bırakmıştır (Mantran, 1987a, s. 1438). Neticede Osmanlı, İran üzerinden Avrupa'ya akan ticareti kısmen kurtarabilmişse de Hind baharat ticaretini 1630'a doğru kaybetmiş sayılabilir. Bağdat, Halep ve Kahire Doğu ile Batı arasında dünya ticaretinin transit merkezleri olmaktan çıkmışlardır (İnalçık, 2009, s. 177). 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyılın başlarından itibaren, çeşitli baharatlar Uzak Doğu ve Hindistan'a yerleşen Hollandalı ve İngilizler tarafından Ümit Burnu yoluyla Avrupa limanlarına taşınmışlardır (Şehsuvaroğlu, 1970, s. 266).

Dünya ticaretinde transit aktarım için yeni yolların cazibesi mühim rol oynamıştır. Ne var ki, Akdeniz'in ticari hareketliliği ve transit aktarımının eskisi gibi olmaması Akdeniz'in gözden düştüğü anlamına gelmemelidir. Öztürk (1999)'e göre:

“Akdeniz, tarihte koruduğu önemini gelecekte de korumağa devam edecektir. XV. yüzyılın sonlarında başlayan coğrafi keşiflerle yeni ticaret yollarının bulunmasıyla XVI. yüzyıldan itibaren cazibe merkezlerinin Atlas kıyılarına kaydığı, Akdeniz'in eski önemini kaybettiği yolunda yaygın bir kanaat vardır. (...) Yeni ticaret yollarının bulunması ve cazibe merkezlerinin değişmesi, belki ilk zamanlarda Akdeniz'in öneminde bir sarsıntı geçirmesine sebep olmuştur. Fakat hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir. Nitekim yeni bulunan (Afrika'nın güneyi dolaşarak Hindistan'a ulaşan) yolların, mevcut teknoloji ile aşılmasının zorlukları, tehlikeli ve uzun yolculuk, maliyet fiyatlarını arttırdığından kısa sürede 16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akdeniz'in öneminin yeniden artmasına sebep olmuştur. Gerçekten de bundan sonraki Avrupa siyasî dengesinin mihverini Atlas veya Afrika yolu değil, Akdeniz oluşturmuştur” (s. 52-53).

Akdeniz'in coğrafi keşiflerden önceki ticari hareketliliği, artık eskisi gibi olmasa da Akdeniz'e emtia gelmeye devam etmiştir. Akdeniz gibi dünyanın kalbi olan bir bölgenin ticaretinin öldüğünü ve öneminin bittiğini düşünmek yanlış bir izlenim bırakabilir. Akan ticaret, transit ve global bir eksenden çıkmış olduğu düşünülse de bölgede hala ticaret devam etmiştir. Bu sebeple Akdeniz'e ve ticaretine sahip olma arzusu da güdülmüştür. Örneğin 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında, Safevilerin Akde-

¹ 1595'den itibaren Hollandalı *Vorkompagnieen*, 1600'den itibaren İngiliz *East India Company*, 1602'den itibaren *Dutch United East India Company* (VOC) (Özbaran, 2011, s. 69).

niz'e sahip olma arzusuyla Osmanlı ile siyasi münasebetlerde bulunması ya da Halep'i alma girişimleri (Kuş Büyüktaş, 2020, s. 97,98) Akdeniz merkezli ticaretin cazibesinden kaynaklıdır. Ayrıca Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nden ticari imtiyazlar alma girişimleri de yine Akdeniz'in önemiyle ilişkilidir. Bu imtiyazlarla Osmanlı Devleti ile Avrupalı Devletler arasında ticari yakınlaşmalar gerçekleşmiştir. Netice itibarıyla, 16. yüzyılda Avrupa'nın transit ticaret eksenini değiştirmiş ve mal akışı daha çok yeni yollarla sağlanmış olsa da Akdeniz önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Çünkü Akdeniz'in ticari önemi, siyasi, iktisadi ve stratejik önemlerle birlikte vücut bulmuştur.

BAHARAT TİCARETİNİN ÖNEMİ VE ÖNE ÇIKAN BAHARATLAR

Avrupa'nın uğruna keşifler çağını başlattığı Asya mallarının içerisinde, baharat önemli bir ticaret kalemi olmuştur. 'Baharat ticareti neden önemlidir?' sorusunun cevabını ise çeşitli alanlarda baharata duyulan ihtiyaçlarda aramak gerekmektedir. Özellikle *Mutfakta, tababette ve inanç dünyasında* ihtiyaç duyulan baharatlar, her zaman ticarete konu olmuş ve ticari hareketliliğini korumuştur.

Mutfak için kullanımı insanlık tarihi kadar eski olan baharatlar, tek başlarına temel gıda ham maddeleri değildir. Tat, koku ve renk maddelerince zengin olan baharatlar yemeklere ve çeşitli gıdalara çeşni ve tat katmak veya iştah açmak için kullanılmıştır. Ayrıca biyoaktif maddelere sahip olan baharatlardan mantar, bakteri ve mikroplara karşı gıda ürünlerinin bozulmasını önlemek ya da geciktirmek için de yararlanılmıştır (Yiğit, 2016, s. 217).

Osmanlı mutfağı için karabiber, kişniş, kimyon, safran, tarçın, zerdeçal, zencefil ve karanfil gibi baharatlar oldukça önemli olmuştur (Ayyıldız & Sarper, 2019, s. 366). Zerde, aşure, lokum gibi tatlılar yapılırken safrandan faydalanılmıştır (Ceylan, 2005, s. 151). Tarçın, çorbalarda, sebzeli ve etli yemeklerde, pilavlarda, deniz ürünlerinde, tatlılarda, şerbetlerde ve turşularda kullanılmıştır (Güldemir & Işık, 2012). Baharat yollarının denetiminin Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle, baharatın Osmanlı mutfağındaki kullanımının daha çok arttığı bilinmektedir (Ayyıldız & Sarper, 2019, s. 370). Ayrıca 16. yüzyılda Doğu Akdeniz ticaret yollarının Osmanlı denetimine geçmesiyle Osmanlı, ticaret vergi gelirlerinden önemli kazançlar elde etmişlerdir (Casale, 2006, s. 188-189).

Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Avrupa'da da baharat hem yemeklere tat vermesi hem de havayla teması engelleyerek gıdaların ekşime ve bozulmalarının önlenmesi için besinleri saklamada kullanılmıştır (Yiğit, 2016, s. 218). Bayur (1987)'a göre, Hindistan'dan Avrupa'ya ihraç olunan baharattan hem aşçılıkta yemeklere tat katmak hem de et gibi gıdaların

bozulmamasını sağlamak için yararlanılmıştır. Gıdaların bozulmaması ve uzun ömürlü olması için baharata ve bilhassa bibere çok ihtiyaç duyulmuştur (s. 540). Avrupa’da tuzlayarak saklanan etler, yenildiği zaman ya çok tuzlu ya da bozulmuş olma durumları göz önünde bulundurularak yemeklere çok miktarda ot, baharat da katılmıştır. Özellikle biber, yağlı eti daha sindirilebilir hale getirdiği için tercih konusu olmuştur. Bu yöntem buzdolabının icadına kadar devam etmiştir (Pollmer, 2000, s. 62). Avrupa’daki baharat kullanımının artışı ise Rönesans dönemine isabet etmiştir (Smith, 2007, s. 239). Böylece coğrafi keşiflerin etkisi ile Avrupa’da baharat daha bol ve ulaşılabilir hale gelmiştir. Pek tabii baharatın coğrafi keşiflerden çok daha önce de kullanıldığı bilinmektedir. Ancak Avrupa, özellikle keşiflerden itibaren yeni yollarda yaptığı ticari seferlerin sonrasında baharat zenginliği olabilmıştır.

Tababet, baharat kullanımının nedenleri arasında belki de en önde olan alandır. Hoş kokuları ve renkleriyle mutfaktaki kullanımında yerini alan baharatın gıdalara katılması ya da drog² yapımında kullanılması suretiyle insan sıhhatine iyi gelmesi umulmuştur. Böylece hastalıkları iyileştirmesi ya da yaralara merhem olması için baharata her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple, baharatın ticari hareketliliğinin belki de en önemli sebebi sağlık içindir. Baharatların ilaç olarak kullanımlarının yanı sıra antioksidan özelliklere sahip oldukları da bilinmektedir. Yiğit (2016)’e göre, baharatların pek çoğu aynı zamanda değerli birer tıbbi ve aromatik bitkidirler. Örneğin biberiye, ada çayı, zencefil ve yenibahar gibi bazı baharatlar oksitlenmeyi engelleyici (antioksidan) etkileri vardır. (s. 217). Ayrıca karabiber, kişniş, kimyon, safran, tarçın, zerdeçal ve karanfil gibi baharatlar da yine antioksidan özellik göstermektedirler (Ayyıldız & Sarper, 2019, s. 366).

Tüm İslam dünyasında olduğu gibi, Anadolu’da da hekim ve eczacıların yanında kökçü ya da aktar dükkanları da yer almıştır. Aktarlar, ilaç yapımında ihtiyaç duyulan maddeleri temin etmeye çalışmışlardır (Şehsuvaroğlu, 1970, s. 236). Osmanlı döneminde, halk ihtiyaç duyduğu ilaçları ve karışımları ya aktarlar ya da hekimlerden temin etmişlerdir (Faydaoğlu & Sürücüoğlu, 2011, s. 55). Osmanlılar bu sağlık maddelerini ve bilhassa nebati drogları doğudan, Hindistan ve Arabistan’dan Mısır yoluyla temin etmişlerdir. Baharatlar özellikle İstanbul’da Mısır Çarşısı’nda yerini almıştır. Ayrıca İstanbul’un muhtelif semtleriyle birlikte Anadolu’nun diğer şehirlerinde de aktarlar bulunmuştur (Şehsuvaroğlu, 1970, s. 237). Öte yandan Osmanlılar baharatı olağanüstü güç vermesi ve kuvvetli yapması için macun yapımında da kullanmışlardır (Yalçın, 2000, s. 23). Örneğin Hekim Yakup Paşa tarafından Fatih Sultan Mehmet için hazırlanan macunlarda

2 “Drog ilaç yapmakta kullanılan iptidai maddeye denir. Drog Farsça koku, deva manasına gelir. Avrupa dillerinde de Drogue (Fr.), Drug (Ing.), Droga (It., Isp.) kelimeleri aynı manaya gelir.” (Şehsuvaroğlu, 1970, s. 266).

damla sakızı, rezene, anason, karanfil sinameki, günlük ağacı, tarçın, Hindistan cevizi (küçük), ravent, öd ağacı, kedi otu, zencefil gibi baharat ve bitkilerden yararlanılmışlardır (Cavlaçoğlu Davulcu & Tugay, 2018, s. 12).

Avrupa ise, birçok droglarla baharatı bilhassa Haçlı Seferlerinden sonra doğu yolu ile tanımıştır (Şehsuvaroğlu, 1970, s. 266). Orta Çağ Avrupa'sında da baharat tüccarları ve eczacılar arasında net bir ayırım olmamıştır. Eczanelerde ve baharat dükkanlarında biber, zencefil, tarçın, Çin tarçını, Hindistan cevizi (küçük), topuz, karanfil, kakule ve zerdeçal gibi Asya baharatları, her zaman stokta bulundurulmuş temel ilaçlar olmuşlardır (Nam, 2014, s. 320). Örneğin, çürük dişlerdeki ağrıyı tedavi etmek için, amonyum tuzu ve marsıvan otu ile karabiber ve karanfilden yararlanılmıştır (Nam, 2014, s. 335). Ayrıca Asya baharatları güzellik ve kişisel bakım ürünleri olarak da kullanılmıştır. Avrupalı kadınlar, beyazlatmak için yüzlerine zencefil, yumurta ve hardal karışımını sürmüşlerdir. Özellikle daha beyaz ten için cerotum³ adlı bir ilaç reçete edilmiştir. Ayrıca tarçın, karanfil, Hind sümbülü, sakız, sığla, tahıl gibi malzemeler öğütülmüş ve beyazlatmak için dişlere sürülmüştür (Nam, 2014, s. 334).

Dini ayinlerde ve inanç dünyasında da yerini alan baharat ve bitkiler, insanların mistik duygu ve düşüncelerini beslemiştir. En eski tarihlerden itibaren insanlar tütsü yakma adetini edinmişlerdir. Erdem (1992)'e göre, "*Tarihte bilinen ilk medeniyetlerden itibaren hemen bütün çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerde, dinî ve sihrî törenler sırasında ateşe güzel kokulu madde atmak veya mayi serpmek, yerine getirilmesi gereken önemli şartlardan biri sayılmıştır.*" (s. 383). Örneğin, kullanımı ilk çağlara kadar dayanan kafur, yakıldığında güzel kokular çıkarmasından dolayı dinî ayinlerde tütsü yapılmış ve pek çok kültürde yerini almıştır. Hristiyan kültüründe de kiliselerde tütsü olarak yakılan kafur, bu vesile ile duaların yaratıcıya yükselmesini sembolize etmiştir. Özellikle 9. yüzyıldan itibaren Yunan ve Latin kiliselerindeki kullanım yaygınlaşmıştır (Erdem, 1992, s. 383). Kafur İslam aleminde de önemli bir yere sahip olmuştur. Buna göre, Kur'an'ı Kerim'de İnsan Suresi 5. Ayette; "*Şüphesiz biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık (4). İyiler ise, katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten içerler (5)*" (Kur'an-ı Kerim, 76/4-5) kafur kelimesi geçmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed'in vefat eden kızı Zeyneb'in naaşının yıkanmasında suyuna kafur katılmasını istediği bilinmekle birlikte İslam'ın ilk dönemlerinde mescitlerde buhur da yapılmıştır (Erdem, 1992, s. 383-384).

Baharatların aynı zamanda sihir ve büyü işlerinde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Osmanlı toplumunda, karabiber (fülfül) bazı büyü işlerinde kullanılmış ve çoğunlukla sevgiliyi kendisine aşık etmek isteyen

3 Cerotum, yağ ve balmumu ile yapılan bir merhemdir (World of Dictionary, 2022).

kişi, bu yola başvurmuştur (Kufacı, 2020b, s. 98). Ayrıca üstte ya da kolda taşımak üzere tılsımlı olduğuna inanılan bazı duaların yazıldığı kağıtlar hazırlanmış; kötülük ve nazarlardan korunmak, sevgiliye sevimli görünmek için muskalar düzenlenmiştir. Bu konuda Ceylan (2005)'a göre, “*Kötülükleri ve kem nazarları savuşturmak için düzenlenmiş bu muskalardan biri de taşıyanı sevimli gösteren şirinlik muskasıdır. Üzerinde mercan duâsı ya da şirinlik duâsı denilen bir duânın bulunduğu kâğıt parçası, güzel koku veren birtakım maddeler de eklenerek katlanır. Misk ve gül suyu gibi safran da koku verici olarak muskaların içine konan maddelerden biridir*” (s. 161).

Baharatlar, kullanım alanlarının çeşitliliğinden dolayı, talep gören ticari emtia listesinin ilk sıralarında yer almıştır. Dünya çapında bilinen ve kullanılan 70’den fazla baharat çeşidi vardır (Üner Temel, 1998, s. 5); (Yiğit, 2016, s. 222). Özellikle “karabiber, karanfil, kırmızıbiber, besbase⁴, kakule, tarçın, vanilya, zencefil, zerdeçal ve yenibahar” gibi baharatlar en çok bilinen baharatlardır (Yiğit, 2016, s. 222). Ayrıca Asya ve Avrupa’nın birçok bölgesinde yoğun olarak baharat kullanımı büyük bir ticaret potansiyeli oluşturmuştur. Tarihteki ticarete en çok alışverişi yapılan baharatlar ise karanfil, tarçın, kakule, zencefildir (Yiğit, 2016, s. 218). Bu listeye karabiber baharatı ile kafur bitkisinden elde edilen kafur zatkını da eklemek mümkündür.

Karabiber

Karabiber, ticareti yapılan baharatlar arasında özel bir değere sahiptir. Karabiber’in anavatanı Hindistan’dır (Kufacı, 2019, s. 437). Hindistan’dan gelen karabiber, İskenderiye’ye oradan da Avrupa’ya ulaşmıştır (Akbulut, 2017). Braudel (2000)’e göre, kitlesel bir ticarete konu olan yegâne mal karabiberdir (s. 644). Ayrıca 16. yüzyıla kadar çok pahalı bir ürün olduğu bilinmektedir. Öyle ki Orta Çağ’da değerli şeyler için “*Karabiber gibi pahalı!*” denilmiştir (Yalçın, 2000, s. 25).

Karabiber ağacı nar ağacı gibi bir ağaçtır. Üzüme benzer bir şekilde salkımlarda yetişir. Meyveleri yuvarlak ve küçüktür. Eylül ayında olgunlaşır, ancak iyice kurumuş olsun diye geç toplanılır (Karabulut, 1993, s. 388). Yaklaşık 4000 yıldan beri sofralarda ve tabakta kullanılmaktadır. Karabiber’in dünya ticaretine ilk olarak ne zaman konu olduğu bilinmemekle beraber, Büyük İskender’in Mısır’ı ele geçirmesiyle dünyaya yayıldığı düşünülmektedir (Akbulut, 2017).

Çok yaygın olarak kullanılan karabiber antioksidan, antimikrobiyel ve ateş düşürücü özelliğe sahip olmuştur (Ayyıldız & Sarper, 2019, s. 368). Bünyesindeki %5-9,5 civarında piperin bileşiği sayesinde ateşi düşürmek

4 Küçük Hindistancevizigillerden olan besbase, muskat (*Myristica Fragrans* Houltt), küçük Hindistan cevizi ya da Hint cevizi olarak da bilinmektedir (Yiğit, 2016, s. 226)

ve bakterilerden kurtulmak için kullanılan karabiber, yüzlerce yıldır ilaç olarak kullanılmıştır (Akbulut, 2017). Ayrıca tarihte karabiber ve incirli şarabının akciğerlerden ve solunum organlarından kalın safrayı çıkarmak için kullanıldığı bilinmektedir (Nam, 2014, s. 325). İncirle pişirilen karabiberli şarabın göğüs ve solunum organlarındaki kalın yapışkan balgamı giderdiği ve soğuk algınlığının neden olduğu astım hastalığı için de çok etkili olduğu düşünülmüştür (Nam, 2014, s. 327).

Karanfil

Yoğunlukla Hindistan'ın güneyinde ve Çin'e sınır olan yerlerde yetişen bir ağaçtır. Karanfilin erkeği ve dişisi şeklinde iki cinsi olup dişisinin meyve verdiği; erkeğinin ise meyve vermediği bilinmektedir. Ancak her iki cinsi de mutfakta, ilaç ve esans yapımında kullanılmıştır (Karabulut, 1993, s. 392). Drog olarak kullanılan karanfil ise bitkinin kurutulmuş çiçek tomurcuğudur (Başer, 2014, s. 26). Karanfilin antibakteriyel özelliğe sahip olan uçucu yağı, bazı hastalıklar için tedavi edici ilaçların yapımında kullanılmıştır. Mide ve karaciğeri güçlendirmek, sara, kusma, ishal, hıçkırık ve iştahsızlık gibi hastalıkları tedavi etmek için de karanfilden yararlanılmıştır (Başer, 2014, s. 27). Ayrıca karanfil mutfakta da tercih edilmiştir. Güzel koku yaydığı için yemeklere, tatlılara, kompostolara, hoşafalara ve şerbetlere katılmıştır (Biber, 1986, s. 50); (Yalçın, 2000, s. 137).

Tarçın

Anavatani Güney ve Güneydoğu Asya olan ve defnegiller familyasından olup yaprak dökmeyen aromatik kokulu bir ağaç cinsidir. (Aydın, 2011, s. 30). Ağacın kabuğu soyularak elde edilen tarçın baharatı, çubuk ve toz halinde kullanılır (Yalçın, 2000, s. 227). Çin tarçını ve Seylan tarçını olmak üzere iki cinsi vardır (Aydın, 2011, s. 31). Çinlilerin Milattan 2700 yıl önce kullandığı ve Mısırlıların da Milattan 2000 yıl önce Çin'den getirttikleri bilinmektedir. Böylece Antik dönemlerden beri tarçından istifade edilmiştir (Yalçın, 2000, s. 227). Baharat ve koku verici olarak gıdalara katılan ve sağlık alanında da yararlanan tarçının güçlü bir antioksidan olduğu bilinmektedir (Aydın, 2011, s. 31). Geleneksel Doğu ve Batı tıbbında binlerce yıldır kullanılmış, iştahsızlık, gazlılık, hazımsızlık, sindirim sistemindeki spazm durumu gibi rahatsızlıklara iyi geldiği düşünülmüştür (Başer, 2012, s. 24).

Kakule

Anavatani Hindistan'ın güney batısı olup Güney ve Batı Hindistan'da bataklık ormanlarda yabani olarak yetişir (Başer, 2018, s. 32); (Yiğit, 2016, s. 224). Tohumlarının dökülmemesi için olgunlaşmadan toplanıp kurutulan kakule meyveleri, tüm ya da toz haline getirilerek gıdalara tat ve koku vermesi için ya da tıp alanında kullanılmıştır (Yiğit, 2016, s. 225). Kaku-

lenin Hindistan’da M.Ö. 4. yüzyılda ilaç olarak kullanıldığı bilinmektedir (Yalçın, 2000, s. 128). Tarihte hazımsızlığı gidermek ve iştah açmak için kullanılan kakuleden soğuk algınlığı ve öksürüğü iyileştirmek için de faydalanılmıştır. Ayrıca mutfakta da yerini alarak çeşitli hamur işlerinde kullanılmakla beraber, lezzet katması için kahveye de katılmıştır (Başer, 2018, s. 32); (Yalçın, 2000, s. 129)

Zencefil

Anavatanı Asya’nın güneyi olan zencefil, Hindistan ve Çin gibi ülkelerde yaşam alanı bulmuştur (Başer, 2013, s. 30). Kamış görünümünde olan bitkinin kökü ve sapları ya bütün olarak ya da toz haline getirilerek kullanılmıştır (Karabulut, 1993, s. 779). Tarihten bu yana zencefili pek çok kültürün bildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, ilk olarak Çinliler ve Hintliler kullanmışlardır. Romalılar zamanından beri de Avrupa’da kullanılagelen bir baharattır. Zencefil Kur’an-ı Kerim’de İnsân Suresi 17. ayette de yerini almıştır (Yalçın, 2000, s. 245). İyilik, yardımseverlik ve sabretmek gibi güzel meziyetlere sahip olan müminlere cennette çeşitli nimetler sunulacağı bildirilirken, bu nimetler arasında zencefilin adı da zikredilmiştir. Buna göre Kur’an-ı Kerim’de; “*Ayrıca kendilerine orada zencefil karışımı dolu bir kadeh sunulur.*” (Kur’an-ı Kerim, 76/17) ifadesi yer almaktadır.

Zencefilin daha çok tababette ve mutfakta kullanıldığı bilinmektedir. Sıcak mizaçlı ve antioksidan baharatlar grubundadır (Ayyıldız & Sarper, 2019, s. 364). Özellikle tababette kendisinden söz ettiren zencefilin kusma önleyici, gaz söktürücü, safra salgısı arttırıcı ve antispazmodik özelliğinden yararlanılmıştır (Başer, 2013, s. 30). Öksürük söktürücü ve sindirim kolaylaştırıcı olarak da kullanılmıştır (Biber, 1986, s. 50). Mutfakta ise, yemeklerde, çorbalarda, meyve salatalarında ve hamur işlerinde yerini almıştır. Yalçın (2000)’a göre, zencefilli ekmek ve bisküviler, Orta Çağ’da Fransa ve İngiltere’deki panayirlarda satılmıştır. Avrupalılar bu ekmekleri sevdiklerine hediye etmişlerdir (s. 245). Osmanlı Saray mutfağında da zencefil, özellikle tatlılarda kullanımı ile öne çıkmıştır (Ayyıldız & Sarper, 2019, s. 377).

Kafur

Hindistan, Çin ve Güney Asya ülkelerinde yetişen kafur ağacının yarıklarından çıkan zamktan elde edilir. Beyaz ya da sarı renkte olan kafurdan tababette ve esans yapımında yararlanılmıştır. Ayrıca soğutucu, kurutucu ve koruyucu özelliklerinden dolayı cenaze gaslinde de kullanıldığı bilinmektedir (Karabulut, 1993, s. 368). Keskin kokuya sahip, acı ve yakıcı bir madde olan kafur, tarihte mum yapımında da kullanılmıştır. Örneğin Osmanlı döneminde kafurlu mumların yapıldığı bilinmektedir (Kufacı, 2020a, s. 189,191). Ayrıca kafur ağacının dalları kaynatılarak elde edilen saydam sıvıdan baş ağrısını dindirmek için yararlanılmıştır (Ceylan, 2005,

s. 158). Daha çok tababette, tütü ve mum yapımında kullanıldığı anlaşılan kafurun yemeklere ‘katılmadığı’ bilinmektedir.

SONUÇ

Asya kıtasının güneyinde yer alan Hindistan, tarihten bugüne emtia ambarı olarak dünya ticaretine hizmet etmiştir. Uğruna savaşlar yapılarak dünya siyasetini şekillendiren ve uluslararası ticarete yön veren Hindistan mallarının içinde, baharat önemli yer tutmaktadır. Baharatın ticaretinin yapıldığı güzergahlarda, ilk çağlardan beri Akdeniz önemli bir bağlantı noktası olmuştur. Avrupalı tüccarlar, Asya malları arasında en çok rağbet ettikleri baharatı Akdeniz limanlarından satın alarak kendi coğrafyalarına götürmüşlerdir. Bu bağlamda, Hindistan ve Seylan’dan yola çıkan baharat ya Kızıl Deniz ya da Basra körfezinden kervanlarla Doğu Akdeniz’e aktarılmıştır. Doğu Akdeniz, 16. yüzyıla kadar Hint mallarının Avrupa’ya aktarımında önemli bir yere sahip olmuştur.

Akdeniz ticareti gerçekleşirken, deniz ve kara taşımacılığındaki yüksek nakliyat masrafları, alınan ticaret vergilerinin yüksekliği ve ticaretin Müslümanların elinde bulunması gibi nedenlerden dolayı, Avrupalılar ucuz ve doğrudan ulaşım sağlayabilecekleri alternatif ticaret yollarını aramaya koyulmuşlardır. Bunun üzerine Ümit Burnu’nu dolaşarak Asya mallarına ulaşmışlardır. Ancak bu yeni yollar daha çok Atlantik’e kapısı olan devletleri zengin ettiği için Akdeniz’de ticaret yapan tüccarları ve bu ticareten gelir elde eden devletleri sevindirmemiştir. Yeni yollarla Kızıldeniz ve Basra ticaretinin önünde engel olan Portekizlileri durdurmak için Osmanlı Devleti birtakım girişimlerde bulunmuştur. 1516 ve 1517 seferleriyle Mısır, Hicaz ve Yemen’i alarak hem Hint Okyanusunda Portekizlilere karşı durmuş hem de Portekizlilerin İslam coğrafyalarına saldırılarının önüne geçmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Akdeniz’de ticaret canlılığının devam etmesi için 16. yüzyılda Fransa ve İngiltere’ye, 17. yüzyılın hemen başında ise Hollanda’ya çeşitli ticari imtiyazlar tanımıştır. Ayrıca, 1581’de İngilizlerin kurmuş olduğu Levant Şirketi, uluslararası arenada çok önemli bir yere sahip olan Akdeniz odaklı ticaretini gerçekleştirmiştir. Bu gelişmeler 16. yüzyılda yaşanmış ve Akdeniz hareketliliğine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla, Avrupalıların Asya mallarını Ümit Burnu rotasından Batı’ya aktarmaları, Akdeniz ticaret trafiğini bu yüzyılda yok etmemiştir. Ancak 17. yüzyıldan itibaren İngiltere ve Hollanda’nın ticaret şirketlerinin faal ve yoğun bir şekilde yeni yolları kullanmaya başlamalarının ardından Akdeniz ticari hareketliliği darbe almıştır. Avrupa, Doğu’nun baharatına doğrudan ulaşmanın kârını ve bolluğunu 17. yüzyılda bu şirketlerin Ümit Burnu yoluyla ticaret yapmalarından itibaren yaşamaya başlamıştır.

Hindistan mallarının alışverişini yapan tüccar taifesi dönem dönem değişik milletlerden olmuş ya da ticaret yolları rota değişikliğine uğramış-

tır. Daha önce Müslüman tüccarların egemenliğinde olan Hindistan ticareti, 16. yüzyıldan itibaren Hint okyanusunda görünen Avrupalıların egemenliğine geçmiştir. Bu süreçten itibaren Avrupalı tüccarlar Hindistan mallarını yerinde satın almış ve Avrupa'ya ulaştırmışlardır. Böylece baharat ticareti öncelikli olarak Akdeniz rotasından değil Ümit Burnu rotasından akmaya başlamıştır. Ancak ticaret yolları ya da tüccarların değişmiş olması emtianın önemini kaybettirmemiş; her halükârda Hindistan malları, dünya pazarlarını zengin etmeye devam etmiştir. Tüm bu değişiklikler, Avrupalıların Hindistan'ın baharat gibi kıymetli mallarına ulaşma isteğinden kaynaklanmıştır. Hindistan baharatına talebin yüksek olmasındaki sebep ise kullanım alanlarından kaynaklanmaktadır. Çünkü baharat, mutfak, tababet, kozmetik alanlarında olmakla beraber inanç mevzuunda da kullanım alanı bulmuştur. Dünyada yetmişten fazla baharat çeşidinin içerisinde karabiber, karanfil, tarçın, kakule ve zencefil alışverişte öne çıkmış olanlardır. Ayrıca mutfakta kullanılmayan; ancak tababet ve dini törenlerde önemli bir yere sahip olan Kafur zambakının da alışverişi yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, U. (2017). Karabiber: Coğrafi Keşifleri Hızlandırdı. 01 24, 2022 tarihinde <https://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2017/05/KARAB%4%B0BER-CO%4%9ERAF%4%B0-KE%5%9E%-C4%B0FLER%4%B0-HIZLANDIRDI-16-N%4%B0SAN-2017.pdf> adresinden alındı
- Arnold, D. (1995). *Coğrafi Keşifler Tarihi*. (O. Bahadır, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Aydın, Ö. (2011). *Tarçın, Kimyon ve Sumak Adlı Baharat Türlerinden Elde Edilen Su, Etanol-su, Metanol ve Kloroform Ekstarktlarının İn Vitro Antioksidant Özelliklerinin Belirlenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ayyıldız, S., & Sarper, F. (2019). Antioksidan Baharatların Osmanlı Saray Mutfağındaki Yeri. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 363-380. 01 29, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joiss/issue/47457/599937> adresinden alındı
- Bakır, A. (2000). *Ortaçağ İslam Dünyasında İtriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Başer, K. H. (2012). Tarçın. *Bağbahçe*, (43), 24-25. 02 07, 2012 tarihinde <https://khcbaser.com/wp-content/uploads/43-Bag-Bahce-Eylul-Ekim-2012-Tar-cin.pdf> adresinden alındı
- Başer, K. H. (2013). Zencefil. *Bağbahçe*, (49), 30-31. 02 08, 2022 tarihinde <https://khcbaser.com/wp-content/uploads/49-Bag-Bahce-Eylul-Ekim-2013-Zen-cefil.pdf> adresinden alındı
- Başer, K. H. (2014). Karanfil. *Bağbahçe*, (53), 26-27. 02 07, 2022 tarihinde <https://khcbaser.com/wp-content/uploads/53-Bag-Bahce-Mayis-Haziran-2014-Karanfil.pdf> adresinden alındı
- Başer, K. H. (2018). Kakule. *Bağbahçe*, (80), 32. 02 08, 2022 tarihinde <https://khcbaser.com/wp-content/uploads/80-Bag-Bahce-Kasim-Aralik-2018-Kakule.pdf> adresinden alındı
- Bayur, H. (1987). *Hindistan Tarihi* (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Biber, S. (1986). Yiyeceklerimizin İçinde Kullandığımız Baharatlar ve Özellikleri. *Gıda*, 11(1). 02 07, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/77579> adresinden alındı
- Braudel, F. (1992). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (Cilt 1). (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Casale, G. (2006). The Ottoman Administration of The Spice Trade in The Sixteenth-Century Red Sea and Persian Gulf. *The Journal of the Economic and Social History of the Orient (JESHO)*, 49(2), 170-198. 02 01, 2022 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/pdf/25165138.pdf> adresinden alındı

- Cavlızoğlu Davulcu, A., & Tugay, O. (2018). Osmanlı Döneminde Hekim Yakup Paşa'nın Fatih Sultan Mehmet İçin Yaptığı İlaçlarda Kullanılan Tıbbi Bitkiler. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(20), 1-15.
- Ceylan, Ö. (2005). Taşranın Altın Çiçeği Safran. *Osmanlı Araştırmaları*, 26 (26 Prof. Dr . Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan-II), 147-162. <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/oa/issue/10952/130905> adresinden alındı
- Çavuşdere, S. (2009). Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar. *Tarih Okulu*, (IV), 53-75.
- Dalby, A. (2004). *Tehlikeli Tatlar Tarih Boyunca Baharat*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Demircioğlu, Y., Yaman, M., & Şimşek, I. (2007). Kadınların Baharat Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(3), 161-168. 01 08, 2022 tarihinde https://ejmcr.com/fulltext/khb_006_03-161.pdf adresinden alındı
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (19. Baskı b.). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Erdem, S. (1992). Buhur. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 383-384). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Faroqhi, S. (2004). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. (N. Kalaycıoğlu, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faydaoğlu, E., & Sürücüoğlu, M. S. (2011). Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi . *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 11(1), 52-67. 01 29, 2022 tarihinde <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/kastorman/issue/17236/180072> adresinden alındı
- Göksoy, İ. H. (2004). *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Güldemir, O., & Işık, N. (2012). Tatlara Tat Katan Kabuk: Tarçın (Osmanlı Mutfakındaki Yeri). *1. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü) (14-15Ekim 2010)* (s. 311-334). içinde Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.
- İnalcık, H. (1979). Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (Özel Sayı), 1-65.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Cilt I). İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, H. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*. (R. Sezer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

- İnalçık, H. (2010). *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile ilişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karabulut, A. R. (1993). *Tıbb-ı Nebevi Ansiklopedisi* (Cilt 1-2). Kayseri: Mektebe Yayınları.
- Kufacı, O. (2019). Divan Şairinin İmgelem Dünyasından Bir Örnek: Fülful. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6(16), 433-449.
- Kufacı, O. (2020a). Divan Şiirinin Estetik Dünyasında Şem'-i Kâfur (Kâfurdan Mum). *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(67), 187-206.
- Kufacı, O. (2020b). Fülful ile Yapılan Büyünün Divan Şiirindeki Akisleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (3), 93-102.
- Kur'an-ı Kerim. 76/4-5. 02 03, 2022 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/insan-suresi-76/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> adresinden alındı
- Kur'an-ı Kerim. 76/17. 02 20, 2022 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C4%B0ns%C3%A2n-suresi/5602/11-22-ayet-tefsiri> adresinden alındı
- Kuş Büyüктаş, C. (2020). Safevi Hükümdarı Şah I. Abbas'ın Osmanlı Devleti'nin Hindistan Ticaretindeki Rolünü Engelleme Faaliyetleri. *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 94-116. 02 10, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1155049> adresinden alındı
- Lewis, B. (1952). Fatımiler ve Hindistan Yolu. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11 (Ayrı Basım), 355-360.
- Mantran, R. (1987a). XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti. (Z. Arıkan, Çev.) *Belleten*, LI(201), 1433-1443.
- Mantran, R. (1987b). XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Değişmesi. (Z. Arıkan, Çev.) *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 159-175. 01 26, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/5030/68489> adresinden alındı
- Nam, J. K. (2014). Medieval European Medicine and Asian Spices. *Korean Journal of Medical History*, 23(2), 319-342. 01 29, 2022 tarihinde <https://www.medhist.or.kr/journal/view.php?doi=10.13081/kjmh.2014.23.319> adresinden alındı
- Özbaran, S. (2011). Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu. *Tarih Dergisi*, 0(31), 65-146 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9603/119852> adresinden alındı
- Öztürk, M. (1999). *Tarih Felsefesi*. Elazığ.
- Pamuk, Ş. (2009). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parry, J. W. (1955). The Story of Spices. *Economic Botany*, 9(2), 190-207. 01 04, 2022 tarihinde <http://www.jstor.org/stable/4287851> adresinden alındı

- Pollmer, U. (2000). The Spice Trade and Its Importance for European Expansion. *Migration & Diffusion*, 1(4). 01 29, 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/228437372_THE_SPICE_TRADE_AND_ITS_IMPORTANCE_FOR_EUROPEAN_EXPANSION adresinden alındı
- Sédillot, R. (2005). *Değiş Tokuştan Süper Markete*. (E. N. Erendor, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Smith, S. H. (2007). Demystifying a Change in Taste: Spices, Space, and Social Hierarchy in Europe, 1380-1750. *The International History Review*, 29(2), 237-257. 02 04, 2022 tarihinde <http://www.jstor.org/stable/40110784> adresinden alındı
- Stavisky, B. Y. (2002). İpek Yolu ve İnsanlık Tarihindeki Önemi. *Türkler*, 3, s. 222-233.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1970). *Eczacılık Tarihi Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi.
- Tabakoğlu, A. (2005). *İktisat Tarihi: Toplu Makaleler 1*. İstanbul: Kitabevi.
- Üner Temel, Y. (1998). *Piyasada Satışa Sunulan Çeşitli Baharatın Bazı Patojenler ve Genel Mikrobiyolojik Kriterler Yönünden İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- World of Dictionary. (2022). 30 01, 2022 tarihinde <https://worldofdictionary.com/dict/latin-english/meaning/ceratum> adresinden alındı
- Yalçın, A. (2000). *Baharat Dünyası Baharat ve Popüler Otlar Ansiklopedisi*. İstanbul: Geçit Kitabevi.
- Yıldırım, M. (2001). *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Yiğit, A. (2016). Baharatlar. S. Günay Aktaş (Dü.) içinde, *Gıda Coğrafyası* (s. 216-246). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

BÖLÜM 14

“KÜLLERİNDEN DOĞMAK”: BELGESEL SİNEMA VE TOPLUMSAL BELLEK

Serdar GEZER¹

1 * Öğretim Görevlisi Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-8639-3831, serdargezer@sdu.edu.tr

GİRİŞ

Belgesel sinema, kurmacaya yer vermeden gerçeğin olduğu gibi izleyiciye aktarılması sanatıdır. Bunun sonucu olarak, izleyici belgeselde anlatılan konuyla ve filmdeki karakterlerle arasına mesafe koymaz; gördüklerini kendi yaşam deneyimleri ve bilgileri arasına dahil eder. Bu nedenle toplumsal bellek oluşturmak açısından belgesel sinema çok önemli, etkili bir araçtır. Bu makalede belgesel sinemanın, toplumsal belleğin tanımları yapılmış, belgesel sinema ve toplumsal bellek, dil ve kültür arasındaki ilişki açısından *Çerkesleri ve 21 Mayıs 1864 yılında yaşanan “Çerkes Sürgünü”*nü konu alan Enis Rıza Sakızlı'nın 2007 yılında çektiği *Küllerinden Doğmak* belgeselinin analizi yapılmıştır. Ayrıca toplumsal belleğin ve kültürün oluşumunda, aktarılmasında belgesel sinemanın ve dilin önemi ortaya koyulmuştur. Makalenin ilk bölümünde Belgesel Sinemanın tanımını literatürdeki farklı kuramcılar tarafından ele alınmış ve kapsayıcı bir tanımlamaya ulaşılmıştır. İkinci bölümde bellek ve toplumsal bellek kavramları üzerine tartışılmış, toplumsal bellek ve kültür ilişkisi ortaya koyulmuştur. Üçüncü bölümde dil ve kültür ilişkisine değinilmiş, kültürün ve toplumun var olabilmesi için dilin önemine vurgu yapılmıştır. Dördüncü bölümde Çerkes tarihi, kültürü ve kimliği tarih yazımından hareketle ortaya koyulmuş ve Çerkes toplumunun tarihinde üzücü bir olay olan “Çerkes Sürgünü”nünden bahsedilmiştir. Beşinci bölümde ise makale boyunca tartışılan toplumsal bellek, kültür, dil bağlamlarında *Küllerinden Doğmak* belgeselinin çözümlemesi yapılmıştır.

1. Belgesel Sinema

Belgesel sinema, sinema sanatı içinde ayrı bir yeri olan ve çeşitli alt türlere¹ ayrılan bir sanat dalıdır. Süha Arın'a göre bir belgeselin, belgesel olarak nitelendirilmesi için mutlaka bir mesajının olması gereklidir. Aksi takdirde o film bir 'bilgisel'dir (Topaloğlu, 2008, s. 206). Toplumsal yaşamda yahut doğada cereyan eden bir gerçekliğin kaydının yapılarak olduğu gibi aktarılması o görüntülerin belgesel film olması için yeterli değildir. Belgesel film her şeyden önce bir medya metnidir ve her medya metni gibi o da bir temsildir. Her temsilde de temsili gerçekleştiren yazarın/sanatçının bakışı devreye girer. Bu bakış yazarın hayat görüşünü, deneyimini ve ideolojisini kapsayan geniş bir perspektifi çerçeveler. Bu anlamda ister tek bir fotoğraf karesi ister bütün bir film olsun yazarın-yönetmenin-sanatçının kendi sesinin dahil olmadığı bir eser düşünülemez. Gerçekliğe sadık kalmak belgeseli kurmacadan ayıran başat faktördür. Nijat Özön belgesel film tanımını yaparken bu faktörün altını çizer. Onun tanımına göre belgesel film kurmacaya çok az ya da hiç yer vermeden, malzemesini dolaysız bir şekilde doğadan alarak dış dünyayı olabildiğince sübjektif bir biçimde

1 Haber belgeseli, gezi belgeseli, toplumsal belgesel, araştırma belgeseli, bilimsel belgesel, tarih belgeseli belgesel sinemanın alt türleri arasında sayılabilir.

temsil etmeye çabalayan bir sinema türüdür (Pembecioğlu, 2005, s. 19). Belgeseller izleyicisini hem zihinsel hem duygusal yönden etkilemeye ve anlattığı toplumsal gerçeklikle ilgili onları ikna etmeye çalışır. Bunu yaparken malzemesiyle ilgili kendi argümanlarını ortaya koyar. Örneğin bir fabrika grevini konu alan belgesel filmde kameranın konumlandırıldığı fiziki eksen filmin ideolojisiyle ilişkili bir referans verir. Kamera işçilerin yanında mı yer alıyor, sermaye sahibin yanında mı yer alıyor meselesi filmin ve yönetmenin hayata bakışı hakkında çok şey söyler. Bu anlamda belgeselde gerçeklik literatürde hayli tartışılmalı bir konudur.

Belgeselde mutlak nesnellığe ulaşmanın imkansızlığı sıklıkla dile getirilir. Zaten böyle bir çaba filmi belgesel film olmaktan çıkartarak onu güvenlik kamerası görüntüsüne indirger. Tan ve Akbulut da belgeselin temsil düzeyine ilişkin yukarıda zikredilen hususa vurgu yaparak belgesel filmin verili gerçekliği izleyiciye yönetmenin gözüyle aktardığını, bunu yaparken de gerçekliği dokunulmamış bir biçimde iletmekten ziyade yorumlayarak sunduğunu söyler. Onlara göre belgesel film yönetmeni kamera, ışık, montaj gibi sinemasal tekniklerin her birini seçerken bu kararlarda kendi bakış açısının işe koşulduğunu ve dolayısıyla nihai filmin yönetmenin dünyayı anlama ve algılama modelinin bir yansıması olduğunu ifade ederler (Tan&Akbulut, 2005, s. 86). Fakat bu belgesel filmde gerçeklikten tamamen uzaklaşılacak anlamına gelmemelidir. Yine de belgesel çalışmalarda nesnellığe yakın olmak oldukça önemlidir.

İngiliz belgeselciliğinin kurucularından olan John Grierson'a göre belgesel film, gerçeğin yaratıcı bir şekilde işlenmesidir. Onun belgesel film tanımlamasında aslına sadık kalarak verili gerçekliğin yeniden kurulması ve bunu yaparken de izleyicinin aklına ve duygularına hitap etmek önemlidir. Ona göre belgesel filmi kurmacadan ayıran üç ilke vardır. Bunlar (1) Sinemanın gerçek yaşamı gözleme yeteneğinin diğer sanat dallarından daha güçlü olması ve özellikle stüdyo yapıtlarından farklı olarak belgesel filmin yaşamı perdeye yansıtmadaki kabiliyetinin üstün olması. (2) Toplumsal oyuncu olarak isimlendirilen gündelik hayatın içinden insanların yaşamının dünyayı perdeye taşıyabilecek en iyi rehber olması. (3) Gerçek yaşamdan bulunup çıkarılan malzemenin kurmaca yoluyla üretilenden felsefi manada çok daha değerli bulunması (Arda, 2010, s. 8). Grierson'un tanım ve ilkelerinden anlaşılacağı üzere belgesel filmin gerçek yaşamı yakalayabilme kabiliyeti diğer film biçimlerinin fevkindedir. Amerikalı belgesel araştırmalarının öncülerinden olan Nichols Bill ise Grierson'un belgesel film tanımlamasının yeterli olmadığını düşünerek çağdaş ve kapsayıcı bir tanımlama yapmaya çalışır. Ona göre belgesel film:

“Gerçek kişilerin (toplumsal oyuncuların) içinde yer aldığı durum ve olaylardan bahseder. Bu kişiler, betimlenen yaşamlar, durumlar ve olaylar hakkında inandırıcı bir önerme ya da bakış açısı edinebilmemiz için ak-

tarılan bir öyküde, bize kendilerini kendileri olarak sunarlar. Yönetmenin özgün bakış açısı, bu öyküyü kurgusal bir alegori yerine tarihsel dünyayı doğrudan görmemizi sağlayan bir araç haline getirir” (Bill, 2017, s. 40).

Bill’in tanımlaması belgesel film araştırmaları literatüründe en kapsayıcı tanımlamadır. Bu tanımda Bill belgesel filmdeki karakterlerden, gerçekliğe sadakatten, yönetmenin perspektifinden ve özgün bakış açısından, gerçekliği ne şekilde temsil ettiğinden bahsederek belgeselin kurmacadan ayrıldığı temel faktörleri de dolaysız olarak belirtmiş olur. Tanımda belgesel filmde, akla ve duygulara seslenecek biçimde ele alınan konunun aslına sadık kalarak yeniden yorumlanması ve gerçeğe uygun bir şekilde beyazperdeye yansıtılması başat gereklilik olarak değerlendirilir. Bu nedenle gerçeğe sadakat, belgesel filmin ayırt edici ve vazgeçilmez özelliğidir. Belgesel sinema bir anlamda yaşadığımız günün ya da yakın tarihimizin yönetmenin perspektifinden bir izdüşümüdür.

Belgesel sinema bir temsil olduğu için yönetmenin kendine has dünya görüşü, dünyayı ve olayları anlama ve algılama biçimi kaçınılmaz olarak belgesel filme sirayet eder. Belgeselin sesi dediğimizde filmin yönetmenin planlama, çekim ve montaj süreçlerinde yaptığı teknik tercihlerin tamamı işin içine dahil olur. Belgeselin sesi esasında filmin üslubuyla benzerlik gösterir. Örneğin 1989 yapımı Jon Silver’ın yönettiği *Watsonville Grevde* filminde Silver kamerasını işçilerin yanına sermayenin karşısına yerleştirmiştir. Ayrıca fabrika sahiplerinin tehditleri kayda alınırken uzun planlar kullanmış ve bu planları montajda kesmemiştir (Bill, 2017, s. 89). Yönetmenin film yaparken kullandığı bütün araçlar, kendi dünya görüşünü filme yansıtmak için işe koşulur ve bu ise belgeselin sesini oluşturur. Yönetmenin sesinin filme dahil olması yoluyla belgesel film güvenlik kamerası görüntüsünden kurtularak bir sanat formuna dönüşür.

2. Toplumsal Bellek

Bellek bireysel düzlemde insanların geçmiş deneyimlerinin depolandığı bir alan olarak değerlendirilir. Her bir bireyin belleğinden bahsedildiği gibi aynı şekilde toplumların da geçmişlerinde yaşanan tarihsel, kültürel, ekonomik olaylar, durumlar kolektif olarak o toplumun belleğini oluşturur. Bellek benliğimizin ve kimliğimizin oluşmasında başat faktör olarak çalışır. Bellek aynı zamanda içinde bulunulan toplumla ilişkili olarak çalışır ve toplumsaldan bağımsız değildir. Toplumda anlatılagelen ve bilişsel haritaları oluşturan mitler, efsaneler, törenler, ritüeller, şarkılar gibi ortak olarak paylaşılan ve bireyin onlara bakarak yaşamını tasarladığı bilgi kümeleri aynı zamanda belleği ve bununla beraber benliği oluşturan temel yapılarıdır. Toplumsal hafıza, kültürel bellek olarak da adlandırılan “*toplumsal bellek*” kavramını sosyal ve beşerî bilimler yazınına Fransız sosyolog Maurice Halbwachs kazandırmıştır. “Halbwachs’ın ileri sürdüğü başat tez in-

san belleğinin içinde bulunduğu sosyal ve toplumsal koşullarla şekillendiği yönündedir. Toplumsal bellek zaman ve mekândan bağımsız düşünülemez. O, belleği biyolojik ve fizyolojik bakımdan değerlendirmek yerine belleğin maddesel bir şey olmadığını onun soyut bir form olduğunu ileri sürer. Ona göre öznenin belleğini oluşturan şey onun içinde doğup büyüdüğü sosyal ve toplumsal çevredir. Bu bakımdan sosyal ve toplumsal çevre olmaksızın insanların hatıralarını sabitleyecekleri ve yeniden hatırlayabilecekleri başka bir bellek türü insanda yoktur. Fizyolojik ve biyolojik bellek yani insanın kafa tasının içerisinde yer alan ve hafızayı oluşturduğu iddia edilen beynin bir bölümü toplumsal ve sosyal çevre olmadan işlevsizdir (Assmann, 2001, s. 39). Halbwachs'ın öne sürdüğü tezin anlamı şudur; bireyin nöroloji ve beyin fizyolojisi açısından bir belleği vardır. Ancak onu oluşturan içinde yaşadığı toplumdur. İnsanın biyolojik olarak sahip olduğu bellek, toplum olmadığı sürece yoktur. Toplumsal bellek o toplumu oluşturan bireylerin geçmişe yönelik ortak anıları paylaşıyor olmasına dayanır. Geçmiş bilgisinin paylaşımı arttığı oranda toplumsal bellek artar. Bu anlamda bireysel bellek toplumsal yaşamdan ve toplumsal bellekten beslenir (Atik&Bilginer Erdoğan, 2014, s. 3). 1864 yılında Çerkeslerin yaşadığı büyük sürgün ve soykırım bu durum için güzel bir örnektir. Göç sırasında Çerkeslerin çoğunun ölmesi, hayatta kalanların ise dağınık bir şekilde Osmanlı topraklarına yerleştirilmesi, Çerkeslerin bir topluluk olarak varlık sürmesini engellemiştir. Zaman içinde dillerini de unutmaları gelecek kuşaklar için bir toplum bilincinin ve kültürel belleğin oluşmasını olumsuz etkilemiştir.

“Hatırlama” ve “unutma” toplumsal bellek konusunu açıklarken unutulmaması gereken iki önemli kavramdır. Halbwachs'a göre “hatırlama” geçmiş deneyimlerin beyin ekranda belirmesi ve cisimleşmesi, geçmiş zamanın o ana nakledilmesi, adeta ışınlanmasıdır. Somut bir zaman ve mekânda gerçekleşmiş geçmiş deneyimler başka bir zaman ve mekânda duygu ve bellek düzleminde yinelenir, çağrılır (Assmann, 2001, s. 42). Unutma ise insana verilmiş iyileştirici bir cihaz olarak çalışır. Geçmiş yaşamdaki acıların ve yıkımların tamamen olmasa da kısmen unutulması insanın yaşamına devam edebilmesi için gereklidir. Unutma bu yönüyle bir iyileşme biçimidir. Bu anlamda Çerkesler için “21 Mayıs” büyük sürgünün ve soykırımın hatırdaki kalması için somut bir tarihtir. Ama aynı zamanda yıkımın yaşandığı anki şekliyle hatırlanmıyor olması da o toplumu oluşturan bireylerin hayatına devam edebilmesi için gereklidir. Toplumsal bellek için önemli olan diğer bir özellik ise gruba bağlılık/aidiyettir. Toplumsal bellek onu taşıyan insanlar var oldukça yaşar fakat maddesel bir şeyin devredilmesi gibi öylece bir diğer kuşağa aktarılamaz. Grubu oluşturan bireyler arasında paylaşılması gereken bir sürecin sonucu olarak iletim gerçekleşir. Bu özelliğiyle gruba bağlılık/aidiyet o grubun hafızasını paylaşan üyelerin kimliklerinin bir parçasıdır (Assmann, 2001, s. 43). Örneğin 19. yüzyılın

ortalarına kadar Çerkesya’da yaşadıkları bölgeye ve bağlı oldukları soylulara göre ayrı ayrı isimlendirilen Çerkesler, büyük sürgün ve soykırım sonrasında, her biri farklı bir soydan ve bölgeden gelmesine rağmen etnografik ve kimlik düzlemindeki farklılıklarına son vermiş ve ortak tek bir Çerkes kimliği etrafında toplanmışlardır. Bu anlamda hatırlama sadece geçmişimizi oluşturmaz. Hatırladıklarımız ortak unsurlarımızı oluşturur, kimliğimizi oluşturur, kısaca o bugünümüzü ve geleceğimizi belirler. Topluluk olarak bireyleri bir bütün haline getirmek için hatırlamak vazgeçilmez bir araçtır. Bu anlamda Çerkesler de hatırladıkları kadar kendilerine ortak bir kimlik oluşturmuşlardır.

“Toplumsal bellek, öğrenme süreciyle oluşur ve gelişir” (Karaca, 2006, s. 44). Toplumsal bellek geçmişten günümüze uzanan bir bağdır, köprüdür. Toplumun yaşadığı olayların ve kültürü oluşturan öğelerin, geçmiş kuşaklardan gelecek kuşaklara iletilmesi için toplumsal belleğin canlı tutulması gerekmektedir. Örneğin, Çerkeslerin yaşadığı büyük sürgünü ve soykırımı gençlere aktarmak, öğretmek, gelecek kuşakların unutmamasını önlemek için Çerkesler 21 Mayıs tarihinde İstanbul’da buluşarak Marmara denizine çiçekler bırakır, atalarını anar ve konuyla ilgili belgesellerin yapılmasına önem verir. Belli bir toplumun geçmişte yaşadığı sıkıntıları anlatan belgesel filmlerde, toplumsal belleği koruyan, canlı tutan soyut ve somut unsurlara fazlasıyla yer verilir. Somut ürünler şarkılar, hikayeler gibi söze dayalı hatırlama biçimleridir. Sözel kültür, yazılı ve görsel kültüre geçişimizle kaybolmamıştır, hala etkisini bir şekilde göstermektedir. Çerkeslerin yaşadığı sürgünü ve soykırımı anlatmak için yakılan ağıtlar ve söylenen türküler de bunlara örnektir. Çerkeslerin inanç, tören, eğlence gibi geleneklerini anlatan “Nart destanları” vardır ve bu destanlar kültürün taşınmasında etkili bir araç olmuştur. Sözlü ürünler Çerkeslerin yaşadığı olumsuzluklara rağmen günümüze kadar gelmiştir. Bunun yanı sıra somut ürünler olarak sayılabilecek diğer veriler ise arşiv, müze, kütüphane gibi bilgi depolama merkezlerindeki bilgilerdir. Bunlar toplumsal bellek için son derece hayati önem taşır. Toplum ve bellek kavramlarını aslında bir arada tutan bağlayıcı öge kültürdür. Toplumun belleği o toplum tarafından paylaşılan ve yaşatılan kültür olgusunun etrafında şekillenir. İkisi arasında karşılıklı üretmeye ve yaşatmaya dayalı bir ilişki mevcuttur. Bunlara tarihsel süreçleri ve ‘dil’i de eklemek gerekmektedir.

Diğer yandan toplumsal bellek sanat yapıtları yoluyla canlı kalır ve yaşamaya devam eder. Bellek özellikle sinemasal anlatımın kalbinde yer alır. Her film aslında yönetmenin veya senaristinın geçmiş deneyimlerinden izler taşır. Sinema bilinç altının bilinç katmanına çıkartılmasıdır. Unutularak derinlere gömülen geçmiş duygular, düşünceler, sanat yoluyla tekrar gün yüzüne çıkartılır. Sinema filmleri toplumsal belleği korumanın ve gelecek nesillere aktarmanın bir aracı olarak çalışmaktadır (Kula&Koluvaçık, 2016,

388). Sinema sanatının içerisinde toplumsal belleği oluşturmak bakımından belgesel sinemanın ayrı bir yeri vardır. Bellek geçmiş deneyimlerin hatırlanmasını temsil ederken belgesel sinema bu sürece yardımcı olmaktadır (Bingöl, 2018, s. 52). Bilinç altına atılmış dünyanın dört bir yanında ve geçmiş bütün zamanlarda yaşanmış olay ve durumlar belgesel yoluyla bilinç boyutuna çıkartılabilir.

3. Dil ve Kültür İlişkisi

Dil, insanlar ve topluluklar arasında iletişimi sağlayan, canlı bir varlıktır. Bir topluluk duygu ve düşüncelerini diliyle ifade eder ve diliyle ifade ettiği sözlü, yazılı her şey o toplumun kültürünü oluşturur. Kültür, toplumsal olarak öğrenilen ve aynı yoldan yeni kuşaklara iletilen davranış kalıplarıdır ve ilk insanla birlikte ortaya çıkmıştır. İlk insanların mağara duvarlarına resimler çizmesi, taşları yontup birtakım aletler yapması birer kültür ürünüdür. Kültürün üretimle sıkı bir birlikteliği vardır. Kültür olmadan ne üretimden ne de toplumdan söz edilebilir. Kültür olmadan insan da olmaz. Kültür insanın doğaya ilk müdahalesi ile başlar. Kültür doğayla, üretimle, insanla başlar ve var olur. Özetle, insan emeğinin sonucu olarak ortaya çıkan maddi ve manevi değerlerin ortak toplamına kültür denir. Her toplum kendi yarattığı değerlerini üretimde kullanır. İnsanın kullandığı ve yarattığı araçların toplamı o toplumun kültür kapsamı içerisinde. Toprağın işlenmesi, besinlerin pişirilmesi, araç-gereç yapımı, madenlerin işlenmesi ve yaratılan değerler o toplumun kültürünü oluşturur (Saltık, 1997, s. 9-10).

“Kültür” kavramı ilk kez Herder tarafından, toplumların kendileri için faydalı olmak yolunda gerçekleştirdikleri etkinlikler ve bu etkinlikleri gerçekleştirirken ortaya çıkan bütün ürün ve çıktılar anlamında kullanılmıştır. Kültür bir olgudur, dolayısıyla somut, maddi bir şey değildir, aksine insan zihnindedir ve soyuttur (Yazoğlu, 2005, 134). Kültürü oluşturan temel öğeler başta dil olmak üzere din, tarihi miras, savaş ve göçtür. Bir toplumda savaş, göç gibi yaşanan olaylar o toplumunun kültürünün oluşmasında etkilidir. Fakat kültür, bu toplumsal olayların ışığında dil aracılığıyla oluşur ve yine dil aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılır. Yani bir topluluğun kültürü, dil olmazsa oluşamaz ve gelecek nesillere aktarılamaz. Kültürü oluşturan ve aktaran başat gereklilik ‘dil’dir. Nasıl birey olarak kendimizi dilsiz düşünemezsek, aynı şekilde toplumun hiçbir alanını da dilden bağımsız düşünemeyiz. Dil kültürel olan her şeyin taşınmasında çalışan yegâne araçtır. Toplumun yüzyıllar boyunca ürettiği bütün soyut ve somut değerleri, kurumları, ritüelleri kısaca o toplumu toplum yapan her şeyi içine alan ve geleceğe taşıyan bir hazinedir. Bu yönüyle dil, ait olduğu milletin sosyo-kültürel yapısını, tarihsel birikimini ve yüzyıllar boyu süren macerasını sonraki nesillere taşıyan vazgeçilmez bir kaynaktır.

Dil ve kültür arasındaki ilişkiye yönelik Wilhelm von Humbolt dilin bir ulusun ruhu olduğunu söylemiştir. Ona göre dil toplumla birlikte büyür ve gelişir, toplumun ruhunu edinir. Toplumun ruhu neyse dili de odur. Kültür toplumun tarihsel süreçte oluşturduğu soyut ve somut bütün değerler birikimidir. Dil kültürü inşa eder ve geliştirir. O toplumun içinde doğan ve büyüyen birey de ortak bir dil konuşulduğu için paylaşılan kültürün de bir parçasıdır (Yazoğlu, 2005, 138,139). Kültür, dil aracılığı ile kendisini ifade eder. Bu yüzden dil ve kültür arasında derin ve sarsılmaz bir ilişki vardır. Kendi dilini koruyamayan, diline gerekli özeni gösteremeyen topluluklar bugün kültürlerini de tam anlamıyla yaşayamaz, gelecek nesillere aktarmakta zorlanırlar. Dil, bir milletin kültür kimliğidir. Dili unutan bir millet kültürünü, tarihini kısaca kimliğini unuttur. Dil olmadan kültür olmaz ve aktarılamaz. Savaş, göç, sürgün gibi sebeplerle bir millet toprağından koparılmış, yerleştiği yerde çeşitli sebeplerden dolayı dilini kullanamamış ve zaman içinde unutmuşsa, o milleti millet yapan değerleri de hatırlayamaz, unuttur. Dili unutmak her şeyin unutulması demektir. Dilin unutulması dün, bugün ve geleceğin unutulmasıdır.

Dil ve kültür arasındaki ilişki insan doğasını anlamaya çalışan bilimsel disiplinlerin temel meselelerinden birini oluşturmaktadır. Bilişsel psikoloji kültür kavramından insanoğlunun tarihsel süreç boyunca edindiği bilgilerin toplamıdır diye söz eder ve bu kavramın sadece insana has olduğunun altını çizer. Buna göre insan olmayan varlıklar açısından kültürden söz edilemez. Kültürel psikoloji disiplini ise kültür, anlatılar, anlam yapıları, düşünce sistemleri, epistemoloji ve dünya görüşü, iletişim modellerinin tamamı olarak kabul edilir. Bu bağlamda kültürün oluşmasında, kelimeler, gramer yapısı, anlatı biçimlerinden mütevellit dil vazgeçilmez bir öğedir. Buna göre bir genel kabul olarak dilin kültürün bir parçası olduğu gerçeğini kabul etmek gerekir. Dil bu bağlamda kültürü oluşturur ama aynı zamanda kültürün de bir parçasıdır (Imai vd., 2015, s. 3). Her disiplin dil ve kültür ilişkisi üzerine farklı sorular sorarak araştırmalar yaparlar. Örneğin dilbilimciler, insanların algılamalarının, inanç sistemlerinin ve değer yargılarının dilsel göstergelerde nasıl kodlandığını araştırırken; antropologlar kültürün o kültürü oluşturanlar tarafından etkileşimde nasıl inşa edildiğini araştırırlar. Edebiyat ve iletişim çalışmalarında ise kültürün yazının bulunmasından başlayarak, matbaanın icadı, bilgisayar teknolojileri ve bilişim teknolojilerinden mütevellit iletişim teknolojilerinden nasıl etkilendiği sorgulanır (Kramsch, 2014, s. 2). Her bilimsel disiplinin dil ve kültür ilişkisine yönelik yaklaşımı farklılık göstermektedir.

4. Çerkes Tarihi, Kültürü, Kimliği

Çerkeslerin ana vatanı tarihi kaynaklarda Kuzeybatı Kafkasya olarak geçer ve bu bölge Çerkesya olarak belirtilir. MÖ 6. yüzyıldan itibaren Azak Denizi, Karadeniz ve Gürcistan arasında kalan bölge Çerkeslerin

ana vatanlarını oluşturmuştur (Aslan, 2006, s. 75). İsadın Önce Meotlar, Sindler olarak bilinen halklar ile İsadın sonra Kasoglar ve Zihler olarak adı geçen halklar Çerkeslerin ataları olarak kabul edilmiştir. 1800'lerden itibaren ise Çarlık Rusyası'nın düzenli işgali ve asimilasyon politikaları ve bunun yanında bitmeyen savaşlar neticesinde Çerkeslerin etnik haritası değişime uğramış; Rus-Çerkes savaşlarının (1763-1864) sonucunda 1864 yılından itibaren ise Çerkesler Osmanlı topraklarına sürgün edilmişlerdir (Saltık, 1997, s. 22). Bu sürgün tarihe "Çerkes Sürgünü" olarak geçmiştir (Kalaycı, 2015, s. 73). Yaklaşık 1,5-2 milyon Çerkes savaş sonrası 21 Mayıs 1864'te iki seçenikle yüzleşmiştir: Çarlık Rusyasının sömürgesi olmak ya da Osmanlı topraklarına sürgün gitmek. Çerkesler Osmanlıya sığınmayı seçmişlerdir ve onlar için sürgün başlamıştır. Osmanlı yönetimi Çerkesleri Rumeli ve Suriye bölgesinde iskân etmiştir (Aslan, 2006, s. 79-80).

"Çerkes Sürgünü"nin soykırım olup olmadığına ilişkin literatürde tartışmalı açıklamalar vardır. Fakat kaynakların genelinde sürgünün etnik temizlik olduğu kabul edilmektedir. Çünkü sürgün boyunca Çerkeslerin köyleri yakılmış, yağmalanmış ve insanlar katledilmiştir. Soykırım olması için her bir Çerkesin yok edilmesinin amaçlanması gerekmektedir diyen Henze, Çerkeslerin durumunda onları topraklarından göndermek yoluyla onlardan kurtulmak isteğinin egemen olduğu görüşündedir. Bu bakımdan sürgünün soykırım değil de etnik temizlik olarak adlandırıldığını ileri sürer (Shenfield, 2006, s. 6). Cahit Aslan ise makalesinde uzunca anlattığı Çerkes-Rus savaşlarının neticesinde gerçekleşen sürgünden soykırım olarak bahseder (Aslan, 2006, 104).

Çerkeslerin Antik Yunanlılarla, özellikle Atinalılarla yakın kültürel ve ticari bağları vardır ve hatta Olimpiyat Oyunlarına katılmışlardır. Onların tanrıları da Yunan tanrılarına çok yakındır. Örneğin Şi-bla, Şimşek Tanrısı, onların Zeus'udur; Tlepsh'i, Demir ve Ateş Tanrısı ise onların Hephæstos'larıdır (Shenfield, 2006, s. 2). Çerkesler dini inanış itibarıyla anavatanlarındaki ve sonrasında sürgün gittikleri topraklardaki dini inanışı benimsemiş görünmektedirler. Yazılı kaynaklar 16. yüzyılda Çerkeslerin çoğunluğunun Müslüman olduğunu, küçük bir azınlığın ise Hıristiyan olduğunu yazmaktadır. Fakat Çerkesler dini inanışı bir ayrılık meselesi yapmamışlar, dini farklılıklarını görmezden gelerek ortak değerler ve ortak kültür çerçevesinde birleşmişlerdir (Aslan, 2006, s. 90).

Çerkes dilinin alfabe kullanımı da zaman içerisinde farklılıklar göstermiştir. 1800'lü yıllarda ilk önce Arap alfabesi kullanılmış; 1927-1938 yılları arasında Latin alfabesine geçilmiş; sonrasında ise Kiril alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Diasporada yaşayan Çerkeslerin ana dillerini unutmaması, daha doğrusu Çerkesçe'nin yok olmaması için çalışmalar yapılmış; Türkiye Kafkas Dernekleri Federasyonunun aldığı kararla birlikte

2006'dan itibaren Kiril-Adıge alfabesinin kullanılmasına karar verilmiştir (Aslan, 2006, s. 89).

Çerkes kültürünü, geleneğini, adetlerini öğrendiğimiz en temel kaynak “Nart Destanları” olarak bilinen mitoloji külliyatıdır. Bu destanlar Çerkeslerin eski çağdan geleneksel döneme kadar inanışları, ibadetleri, törenleri, ritüelleri, dansları, müzikleri hakkında bilgiler barındırır. Destanların genelinde yayılmış olan tema ise insan yaşamını daha güzel, mutlu, huzurlu, onurlu kılacak olanın insan sevgisi olduğu fikridir (Aslan, 2006, s. 86).

5. Belgesel Film: “Küllerinden Doğmak”

Küllerinden Doğmak, Enis Rıza Sakızlı'nın 2007 yılında tamamladığı, **Çerkeslerin** yaşamını ve Kuzey Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgali sonucu 21 Mayıs 1864 yılında gerçekleşen “Çerkes Sürgünü” olarak bilinen büyük trajediyi konu alan belgesel filmidir. İlk gösterimini İstanbul 10. Uluslararası 1001 Belgesel Film Festivalinde yapmıştır. Bu festivalde geçmişte aydınlatan belgesellerin gösterildiği özel bölüm olan “Hatırlamak” seçkisinde yer almıştır. 45 dakikalık bir belgesel filmidir ve ilk gösterimi 4 Ekim 2007 tarihinde Beyoğlu Sineması'nda yapılmıştır. Avarupa Birliği, Kafkas Dernekleri Federasyonu ve TRT desteğiyle gerçekleştirilmiş bir filmidir. Çerkeslerin yoğun olarak yaşadığı Düzcce, İzmit, Sakarya, Bursa, Balıkesir, Eskişehir, Amasya, Adana, Kahramanmaraş, Kayseri, Sivas, Samsun'da 2 ayı aşkın bir çalışma gerçekleştirmiştir. Filmde Anadolu'nun farklı coğrafyalarına yerleşmiş olan, Çerkeslerin ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşaklarının tanıklığında göçleri, yeni yurtlarını nasıl kurdukları, onları özgün Çerkes toplulukları yapan yaşama biçimleri anlatılır. *Küllerinden Doğmak*, günlük hayatları ve ritüelleri çerçevesinde Çerkeslerin kültürünü yeniden hatırlatır ve bu yolla toplumsal bellek oluşturur.

5.1. Belgesel Sinema ve Toplumsal Bellek Bağlamında “Küllerinden Doğmak”

Belgesel sinemayı toplumsal açıdan değerlendirdiğimizde izleyici deneyimi bakımından kurmacadan farkı ön plana çıkar. Kurmaca filmde, özellikle hikâye anlatan ana akım sinema filmlerinde özdeşleşme kavramı önemlidir. Ana akım sinema izleyicinin perdede seyrettiği ana karakterle “özdeşleşmesini” ve bu sayede ana karakterin yaşadığı duyguları yaşamasını ve filmin sonunda da “katarsis” denilen arınmayı yaşamasını ister. Bütün bir film yapma sistemi bu özdeşleşme ve katarsis ekseninde tasarlanır. Fakat yine de filminden çıktıktan sonra izleyici perdede gördüğü şeylerin kurmaca olduğunun ayırdındadır. Öte yandan belgesel film izleyicisi perdede gördüklerinin gerçek yaşamdan alınmış olduğunu bildiği için bizzat o olanlara tanıklık ettiğinin bilincindedir (Güngör, 1997, s. 118). İzleyici belgesel filmde seyrettiği kişilerle yine özdeşleşebilir, onlarla aynı duyguları paylaşabilir ama belgeselin temel ereği katarsis değil tanıklıktır.

Bu nedenle, toplumsal bellek oluşturma sürecinde belgesel filmlerin kurmaca filmlere oranla toplumsal etkisi daha ziyadedir. Belgesel sinemanın etkisinin yanı sıra William Miller'in belgesel metni ve senaryo yazımında imge ile ilgili önerisi ise altın değeri taşımaktadır. Çünkü toplumsal bellek deneyim, bilgi ve imgeler sonucu oluşur. Miller belgesel filmle uğraşanlara öğüt olarak olayları ve düşünceleri o toplum tarafından anlamı olan imgelere dönüştürme alışkanlığını kazanmanın zorunluluğundan bahseder (Miller, 2008: 20). Bunun yanı sıra belgesel filmde izleyicinin duygu paydaşlığında buluşabileceği kişilerin hikayelerinin anlatılmasının; meselelerin insanlar aracılığıyla anlatılmasının ve izleyicinin anlatılanlara katılımının sağlanmasının önemine vurgu yapar (Miller, 2008: 43). Bu öneriler ışığında, görsel imgenin ilgi çekmesi açısından zamanın tanıkları olan kişiler ve arşivler belgesel filmlerde ön plana çıkarılmalıdır. Anlatılanların dikkat çekmesi ve inandırıcı olması bakımından doğrudan tanık olanların yaşananları anlatması oluşan imgelerin etkisini oldukça artıracaktır. *Küllerinden Doğmak* belgeselinde de Miller'in önerilerine uyulduğu görülmektedir. Çerkeslerin yaşadığı büyük sürgün ve soykırım ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşağın tanıklığı çerçevesinde izleyiciye aktarılır. Belgeselde atalarının yaşadığı sıkıntıyı ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşağın tanıklığı ile dinlerken, söylenenlerin doğruluğunu kanıtlamak içinse arşivlerden, fotoğraflardan, resimlerden yararlanılmaktadır. Bu resimler ve fotoğraflar savaşı yaşamış olan, göç halinde olan Çerkeslerin görüntülerini, yaşadıkları sıkıntıları yansıtır. Ayrıca, belgeselde Çerkeslere ait yaşam biçimi, gelenekleri, ritüelleri, şarkı ve dansları da ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak tanıklığında anlatılmıştır. Böylece, görsel ve sözel ürünler yardımıyla Çerkesler arasında özellikle de gelecek nesil için toplumsal bellek oluşturulmaya çalışılmıştır. Öte taraftan bu insanlar için ana dillerini az bilmeleri ya da unutmuş olmaları en büyük kısıtlayıcı unsurdur. Dil kaybı kültür kaybına sebep olmaktadır. Bu bakımdan *Küllerinden Doğmak* belgeselinin hatırlatma ve toplumsal belleğin yeniden inşası sürecindeki işlevi yadsınmamalıdır.

5.2. Dil ve Kültür İlişkisi Bağlamında “Küllerinden Doğmak”

Küllerinden Doğmak belgeselini dil açısından değerlendirdiğimizde, belgeselin Türkçe olduğunu ve Çerkesçeye çok az yer verildiğini görüyoruz. Bu durumun temel nedeni ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşağın dillerini çok az ya da hiç bilmemeleridir. Halk yaşadığı sürgün sonucu gemilerle ve trenlerle Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu kendi ekonomik istikrarının ve iç huzurunun bu sürgünden etkilenmemesi için Çerkesleri Anadolu'ya, Orta Doğu'ya ve sınır bölgelerine yerleştirmiştir. Böylece Çerkeslerin ileride bir tehdit oluşturmasını da engellediklerini düşünmüşlerdir. Fakat küçük topluluklar halinde imparatorluğun farklı bölgelerine yerleştirilen Çerkeslerin en büyük sorunu 'dil'dir. Yerleştikleri

bölgedeki dili bilmemeleri, kendi dilleri ile konuşmalarının yasaklanması, Çerkeslerin Türkçe öğrenmelerini hızlandırmıştır. Zaman içinde dillerini kullanmayan Çerkes toplumu ana dillerini ya çok az hatırlar ya da unuttur. Çerkes toplumunun ana dilini kaybetmesi sorunsalına *Küllerinden Doğmak* belgeselinde de yer verilmiştir. Belgeselde Çerkeslerin ritüellerini, şarkılarını, yaşayışlarını, atalarını anlatan bazı tanıklar Çerkesçe konuşur, fakat bazıları ise dili unuttuklarını hatta dili unuttukları için her şeyi unuttuklarını hüznü bir şekilde ifade ederler. *Küllerinden Doğmak* ana dilin bir toplum için ne kadar önemli olduğunu bize bir kez daha anımsatır.

Ayrıca, belgeselde Çerkes şarkılarına ağırlık verildiğini de görürüz. Çünkü şarkılar yani sözlü ürünler o toplumun kültürü hakkında bilgi veren önemli kaynaklardır. Eskiden yazının olmadığı sözlü kültürlerde eski yaşamışlıkları, kahramanlıkları anlatırken şarkılara, efsanelere başvurulurdu. Bu şekilde topluma özgü kültürel özellikler kuşaklara aktarıldı. Fakat zaman içinde yazının bulunmasıyla sözel ürünler yazıya döküldü ve gelecek kuşaklara somut ürünler bırakıldı.

Çerkeslerin kendilerine ait yazın dili, belli bir edebiyatı, felsefi anlayışı olmasına rağmen savaş sonucu topraklarından sürülmeleri, hayatta kalanların dili unutulması ya da az bilmeleri yazılı ürünlerin Çerkes toplumu için önemini azaltmış görünmektedir. Belgeselde vurgulanan başat sorunsal Çerkeslerin ana dillerini unutmalarıdır. Ülkelerinden sürülmeleri sonucu yazılı bir Çerkes dilini beraberlerinde getirememeleri ve zaman içinde dillerini unutmaları kültürlerini anlatmak, sonraki kuşaklara aktarmak için ağırlıklı olarak sözlü kültürü yani şarkıları, efsaneleri kullanmalarına neden olmuştur. Bu yüzden de belgeselde Çerkeslere ait kültürel özellikler anlatılırken şarkılara büyük önem verilir. Dili az bilen ya da hiç bilmeyen ikinci, üçüncü, dördüncü kuşaktan tanıklar anımsadıkları şarkılar, atalarının onlara anlattıkları anılar çerçevesinde Çerkes toplumunu, kültürünü ve ritüellerini *Küllerinden Doğmak* filmde anlatır. Aslında dili unutmaları ya da az hatırlamaları o topluma ait çoğu şeyi unutmalarına da neden olmuştur. Belgeselde tanıklığına başvuru olan bir Çerkes kadının “Dili unutmak, çok şeyi unutmama neden oldu. Dili unutmaysaydım, çok şey anlatırdım” demesi de bu durumu anlatan en önemli diyalogdur. Dil toplum ve toplumun kültürel öğeleri için hayati öneme sahiptir. Dil giderse toplum kaybolur.

SONUÇ

Sinemanın ve özellikle belgesel sinemanın toplumsal belleği oluşturmada özel bir önemi vardır. Kurmaca filmlerden farklı olarak belgesel filmlerde gösterilen kişiler ve yaşamlar izleyicisine gerçek bir yaşam deneyimi sunmaktadır. İzleyici belgesel filmde gördüğü yaşamların gerçekliğine kurmacada olduğundan daha çok inanır ve bu görüntüler onun kişisel

belleğinde yer eder. Ayrıca geçmiş olaylar ve yaşamlar belgeseller yoluyla gelecek nesillere aktarılır. Bu anlamda toplumsal belleğin inşasında ve geleceğe taşınmasında belgesel filmler vazgeçilmezdir.

Toplumun bir üyesi olan insanın belleği toplumsal bellekten ayrı düşünülmediği gibi insanın biyolojik olarak sahip olduğu bellek, toplum olmadığı sürece yoktur. Toplumlara belleği görsel, sözel ve yazılı unsurlar aracılığı ile oluşturulmaya, canlı tutulmaya çalışılır. Bu süreçte belgesel filmler en önemli araçlardır. Çünkü belgesel sinema vasıtasıyla görsel, sözel, yazılı unsurlar, kişilerin tanıklığıyla izleyiciye sunulur. Örneğin, makalede ele alınan *Küllerinden Doğmak* belgeselinde görsel (fotoğraflar, resimler) ve sözel (şarkılar, efsaneler) unsurlar ikinci, üçüncü, dördüncü kuşağın tanıklığında anlatılır. Özellikle “21 Mayıs” büyük sürgünün ve soykırımın hatırlanması için somut bir tarih olarak belgeselde yansıtılır. Böylece Çerkes toplumu ve özellikle genç kuşak için toplumsal bellek yaratılmaya çalışılır.

Toplumsal belleğin oluşmasında görsel, sözel ve yazılı ürünler temel öğelerdir ki bunlar da o toplumu ve onun kültürünü yansıtır. Bu ürünlerin oluşması ve gelecek kuşaklara aktarılması ise o toplumun sahip olduğu dil aracılığıyla olur. Yani dil, kültürel ürünlerin oluşması ve aktarılmasında vazgeçilmez bir araçtır. Fakat Çerkesleri konu alan, *Küllerinden Doğmak* belgeselinde ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşağın dillerini ya çok az bildiklerine ya da unuttuklarına tanık oluyoruz. Bu yüzden belgeselde, Çerkesçe’den çok Türkçe’nin kullanıldığını görüyoruz. Bunun sonucunda da Çerkes toplumuna özgü kültürel özellikler, ancak atalarının anlattıkları ve anımsanan Çerkes şarkılar çerçevesinde belgeselde dile getirilebiliyor. Bir toplumun kendi dilini unutması ya da çok az bilmesi o toplumla ilgili çoğu özelliği de unutmasına neden olmuştur. Çerkesler de ana dillerini unuttukları, yazın dilini de kullanamadıkları için gelecek nesillere kültürlerini şarkılar, efsaneler (yani sözlü ürünler), fotoğraf, resim (görsel ürünler) ve belgesel sinema ile aktarmaya çalışıyorlar. Bu yolla toplumsal bilinç, kültürel bellek oluşturmak için uğraşıyorlar. Bu bakımdan kültürün oluşmasında ve aktarılmasında dilin, toplumsal belleğin oluşmasında ise belgesel sinemanın önemi yadsınamaz.

KAYNAKÇA

- Arda, Ö. (2010). *Belgesel Film*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, C. (2006). “Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü”. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, (s. 103-153).
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atik, A.&Bilginer Erdoğan, Ş. (2014). “Toplumsal Bellek ve Medya”. *Atatürk İletişim Dergisi*. Sayı:6.
- Bingöl, C. (2018). “Toplumsal Bellek, ‘Sürgün’ ve Belgesel Sinema”. *Asya Studies*. Sayı: 4 (s. 51-57). DOI: 10.31455/asya.435226
- Güngör, Ş. (1997). “Belgesel Sinemanın İşlevi: Belgesel Sinema Üzerine” İçinde *Belgesel Sinemacılar Birliği Birinci Ulusal Konferans Bildirileri*. İstanbul: BSB Yayınları.
- M. Imai, J. Kanero, T. Masuda. (2015). “The Relation between Language, Culture, and Thought”. *COPSYC*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.10.011>.
- Kalaycı, İ. (2015). “Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler)”. *Avrasya Etüdleri*, 47:1, (s. 71-111).
- Karaca, B. (2006). *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi*. İstanbul: Say yayınları.
- Küllerinden Doğmak. (2007). Yönt. Enis Rıza Sakızlı. VTR Araştırma Yapım Yönetim.
- Kramsch, C. (2014). “Language and Culture”. *AILA Review*, 27. Doi 10.1075/aila.27.02kra
- Kula, N.&Koluvaçık, İ. (2016). “Sinema ve Toplumsal Bellek: Türk Sinemasında Almanya’ya Dış-Göç Olgusu”. *OÜSOBİAD*, (s. 384-411).
- Miller, W. (2008), “*Belgesel Metni-Senaryo Yazımı*”, <http://www.kameraarkasi.org/makaleler/makaleler/senaryoyazimi.html>, Erişim: Şubat 2022
- Nichols, B. (2017). *Belgesel Sinemaya Giriş*. Duygu Eruçman (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Pembecioğlu, N. (2005). “Toplum ve Belgesel Film”. İçinde *Belgesel Film Üstüne Yazılar*, Nilüfer Pembecioğlu (Der.), Ankara: Babil Yayıncılık.
- Pembecioğlu, N. (2005). “Birey ve Belgesel Film”. İçinde *Belgesel Film Üstüne Yazılar*, Nilüfer Pembecioğlu (Der.), Ankara: Babil Yayıncılık.
- Saltık, T. (1997), *Çerkesler: Edebiyat ve Kültür Tarihi*. İzmir: Etki Yayınları.
- Shenfield, S. D. (2006). *The Massacre in History*. Oxford: Berghahn Books.
- Tan, N.&Akbulut, H. (2005), “Belgesel Gerçekliği Yeniden Kurar”. İçinde *Belgesel Film Üstüne Yazılar*, Nilüfer Pembecioğlu (Der.), Ankara: Babil Yayıncılık.

- Topaloğlu, Ü. (2008). *Belgesel Sinema*. İstanbul: Belgesel Sinemacılar Birliği Yayınları.
- Yazoğlu, R. (2005). “Dil-Kültür İlişkisi”. *Muhafazakâr Düşünce*, 2(5).
- Watsonville Grevde. (1989). Yön: John Silver. Yapımcı: John Silver. Migrant Media Productions.

BÖLÜM 15

OSMANLI DEVLETİ'NDE ZİRAAT VE HAYVANCILIK OKULLARI (1876-1908)^{1*}

Yaşar ARSLANYÜREK²⁺

1 * Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda, Yaşar ARSLANYÜREK tarafından 2015 yılında tamamlanan, danışmanlığını Prof. Dr. Ahmet EYİCİL'in yürüttüğü "Osmanlı Devleti'nde Mesleki ve Teknik Okullar (1876 – 1908)" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

2 + Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/Türkiye. yasararslanyurek@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3108-9306

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin tarım ve hayvancılığa vermiş olduğu önem XIX. yüzyıldan itibaren artmaya başladı. Bundan dolayı bu alanlarda bir dizi girişimlerde bulunuldu. Bu bağlamda nezaretler kurularak, teknik personel ihtiyacını karşılamak amacıyla bir takım kurslar açılmaya başlandı. Bu kurslar da zamanla ihtiyacı karşılamadığı için nezarete bağlı okulların açılması düşüncesi gündeme geldi. Geçen süre içerisinde tarım ve hayvancılık konusunda kurslarda eğitim verebilecek donanıma sahip yabancı uzmanlar getirilmeye başlandı. Bu okullara Müslüman Türklerin yanı sıra gayrimüslimler de kabul edildi. Açılan okullarda öğrencilerle birlikte halka da ziraat ilmi hakkında bilgiler verildi. Devlet tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi adına birçok girişimde bulundu ve kurulan okullarda ücretsiz eğitim verildi.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin son dönemine doğru veteriner ihtiyacı ortaya çıktığı için bu ihtiyaç ilk olarak Harbiye Mektebi içinde baytarlık dersleri gören doktorlar tarafından yürütüldü. Ancak bu durum da mevcut ihtiyaca cevap vermediği için daha sonra askeri okullar içinde yetiştirilen öğrenciler bu iş için görevlendirildi. Zamanla Memleketin baytar ihtiyacını karşılamak amacıyla müstakil bir hayvancılık okulu açılmasına karar verildi. Ziraat ve hayvancılık birlikte değerlendirildiği için daha sonra her iki okul birleştirilerek, müstakil bir okul haline getirildi. Bu okullarda dönemin gelişmelerine ayak uydurabilmek amacıyla da yurt dışından uzmanlar getirildi ve Avrupa'ya öğrenciler gönderildi.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, ekonomik çağdaşlaşma dönemi içerisinde tarıma büyük önem verdi. Zira bu dönemde başta buğday olmak üzere, pamuk, ipekçilik ve diğer tarım ürünleriyle hayvancılık büyük bir potansiyele sahipti (Bilim, 2002: 288). Tarım alanında böylesi bir potansiyele sahip olan Osmanlı Devleti'nde, bu alanda bir dizi girişimlerde bulunuldu. Bu bağlamda yukarıda da kısaca bahsedildiği gibi 1843'te Maliye Nezareti içerisinde Ziraat Meclisi,¹ 1846 yılında da Ziraat Nezareti oluşturuldu. Daha sonra ticaret ve tarımın birbirini tamamlayan bir bütün olduğu düşüncesiyle iki nazırlık birleştirilerek, Ziraat ve Ticaret Nezareti kuruldu. Bu alanda çalışacak teknik eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla da Gülhane içerisinde tarımla ilgili kurslar açılmaya başlandı (Bilim, 2002: 290-292).

İstanbul'da bir basma fabrikasının 1847 senesinde faaliyete başladı ve burada çalışacak kalifiye eleman ihtiyacı ortaya çıkmıştı. O dönem Yedikule'de açılan bez dokuma fabrikasına gerekli ipeğin hammaddesini sağlayacak pamuğu yetiştirmek, pamuk ziraatını geliştirmek ve daha kaliteli

1 1843'te kurulan bu meclis, 1845'te Ticaret Nezareti içerisine alındı. Tarım konularıyla ilgili çalışmalar yapan bu meclisin görevleri hakkında geniş bilgi için bk. Bilim, 2002: 290-291.

ürünler oluşturmak amacıyla fabrika müdürü olan Hüsnü Efendi, Tarım ve Ziraat Nezareti'ne bağlı bir Ziraat Mektebi açılmasını önerdi (Bilim, 2002: 292; İhsanoğlu, 1999: 332). Bu bağlamda 1847'de Yeşilköy'de bulunan Ayamama Çitliği, talimhane haline getirilerek ilk pamuk ziraatı uygulama eğitimi burada verilmeye başlandı. Bu okul aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde fiilen öğretime başlayan ilk mesleki ve teknik öğretim kurumlarından biri olma öncülüğünü de taşımaktaydı. Okulun kurulması amacıyla, Davis adlı bir Amerikalı uzmanın öğretimle görevlendirildiği, yanına da tercüman olarak Fransa'da ziraat öğrenimi görmeleri amacıyla gönderilen ilk öğrencilerden olan, sonraları hükûmette ilk Hristiyan Nazır olarak yer alan Agaton Efendi'nin verildiği bilinmektedir. Okulun öğrenci sayısı 10'u Müslüman, 10'u Hristiyan olmak üzere Mekteb-i Tıbbiye'den nakledilmiş 20 öğrenci ile dışarıdan alınmış 30 öğrenci ile birlikte toplam 50 kişiydi (İhsanoğlu, 1999: 333).

Böylece 24 Ocak 1847'de açılan okul,² üç sene sonra, 1850'de Nafia Nezareti'ne bağlandı. Ancak okul, daha sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye taşındı. Daha sonra da öğrencilerin; okulun yerini beğenmemeleri, gerekli olan kitapların yetersizliği, kış mevsiminin gelmesi ve barınma sorunları gibi nedenlerden dolayı okul kapatıldı. Dört yıl kadar ömrü olan bu okulun kapanmasından sonra, bu alanda görülen ilk hareket, vilayet ıslahhanelerinde ziraat sınıfları kurulması hakkında bir iradenin çıkması ile bazı ıslahhanelerin, kadrolarına birer ziraat muallimi ilavesinden ve basit bir ziraat öğretiminden ibaret kalmış olan teşebbüstür. Ancak olumlu bir gelişme gösteremediğinden daha sonra bu teşebbüsten de vazgeçildi (Unat, 1964: 80k-80L; Bilim, 2002: 293-297).

Ziraat Mektebi başlarda müstakil bir okul olarak kurulamadı. Daha ziyade bu konuda oluşturulan kurslar ve talimhanelerin bu konudaki etkisi beklenirdi. Daha sonra da farklı müesseseler içerisinde bu konularla ilgili birer sınıf oluşturulması düşünüldü. Ne var ki bunlar bir çözüm olmayınca bu konuda bağımsız birer okul oluşturulması konusu gündeme geldi. Her ne kadar bir Ziraat Mektebi ile bir Baytar Mektebi'nin açılması amacıyla daha önceki tarihlerde bir takım girişimler gerçekleştirildiyse de bu girişimler zaman zaman sekteye uğramışlar ve yerel boyutta kalmışlardır. Ancak II. Abdülhamid döneminde müstakil, planlı, kapsamlı ve İstanbul dışında farklı şehirlerde bu tür okullar açılabilmiştir. Osmanlı Devleti'nde çoğunlukla ziraat ve baytarlık birlikte değerlendirildiği için bu iki okul birlikte konuya dahil edilmiştir.

1. HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ

Bir Ziraat Mektebi'nin açılarak, ziraat ilimlerin ve yöntemlerin halka öğretilmesi amacıyla 1877 tarihinde bir takım teşebbüslerde bulunul-

2 Okulun bütçesi, kadrosu ve programıyla ilgili olarak bk. Bilim. 2002: 294-296.

maya devam edildi (BOA., Y.PRK.OMZ., 1/1). Yeniden bir Ziraat Mektebi açılması zorunluluğu ise ancak 1878-1879 yıllarında Ahmet Cevdet Paşa'nın Ticaret Nazırlığı zamanında duyuldu. Söz konusu Ziraat Mektebi'nin açılmasına o sırada Ticaret Nezareti'nde bulunan Amasyan Efendi'nin ön ayak olduğu görülmektedir (Unat, 1964: 80k-80L; Bilim, 2002: 293-297). Bu göreve Cevdet Paşa tarafından özel olarak getirilen Amasyan Efendi, tarımın eski geleneksel usuller yerine modern yöntemlerle yapılmasını ve bunu yapacak elemanlar sağlanması için de çağdaş bir tarım mektebinin kurulmasını istiyordu. Amasyan Efendi, Avrupa tarım okullarına oradaki ziraat eğitimini almaları amacıyla, geneli Ermeni olmak üzere öğrencilerin gönderilmesini sağlamıştı (S. Shaw ve E. K. Shaw, 1983: 283; Bilim, 2002: 297). Ancak Amasyan Efendi'nin Ziraat Mektebi açılması yönündeki teşebbüsleri gerçekleşmedi (Unat, 1964: 80k-80L). Böylece bu okul açma girişimi de başarısız oldu.

Ziraat sisteminin Osmanlı Devleti'nde gelişmesi devletçe en önemli konulardan birisiydi. Zira Osmanlı Devleti'nde ziraat oldukça önemli bir yer tutmaktaydı. Sultan II. Abdülhamid, ziraatın gelişmesini sağlamanın başlıca gaye edinilmesi gerektiğini, zira Osmanlı Devleti topraklarının oldukça bereketli olduğunu, ziraatın istenilen sevide tutulabilmesi için memleketteki ziraatçıların o dönemki modern ziraat ilmini öğrenmeleri gerektiğini vurgulamıştır (Siyasi Hatıratım, 2010: 148).

Osmanlı Devleti'nde ilk Ziraat Mektebi, Selanik'te Vitalis Efendi tarafından kuruldu. Burada ziraî tecrübeler ayrılan tarlalarda, öğrenciler uygulamalarda bulunarak bilgilerini artırmaya başladılar. II. Abdülhamid'in, Halkalı'daki Ziraat Mektebi'nin açılışına kadar bu konuda oldukça ısrarlı olduğu görülmektedir. Açılacak olan Ziraat Mektebi'nde eğitim öğretim, bütün öğrenciler için ücretsiz olacaktı. Bu öğrenciler kendi eğitimlerine ayrılan tarlalardan ve laboratuvarlardan faydalanabileceklerdi. Okulun iyi netice verebilmesi amacıyla hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayarak, donanımlı bir şekilde çalışacak gençlerin yetiştirilmesi amaçlanmıştı (Siyasi Hatıratım, 2010: 148).

Suphi Paşa'nın Ticaret ve Nafia Nazırlığı döneminde açılan okul için 14 Ağustos 1884'te bir nizamname oluşturuldu. Okulun yapılacağı yerin seçimi önemliydi. Bunun için Amasyan Efendi'nin girişimleriyle Mısırlı Hurşit Paşa'nın Halkalı'daki arazisi satın alınarak bir kurul oluşturuldu. Bu sırada Ticaret Nazırı Zihni Paşa'ydı. Bu kurulun çabalarıyla okul binası yapımına başlandı (Bilim, 2002: 298). İstanbul civarında Halkalı'daki Numune Çiftliği'nde devlet tarafından 25.000 liraya satın alınan yerdeki çiftlik içinde bir Ziraat Mektebi yapımı başlatıldı ve inşaatın dörtte üçü kısa sürede tamamlandı (Said Paşa, 1328, I: 158).

Ziraat ve çiftçiliğin geliştirilmesi ve ilerletilmesi amacıyla bazı büyük

şehirlerde 9 adet ziraat mektebi, numune çiftliği ve tarlası kuruldu. Buralarda öğretmenlik ve müdürlük yapmak için yetenek ve kabiliyet esasına göre öğretmen alınması kararlaştırıldı. Ayrıca ziraat usullerini bilen kişiler yetiştirmek amacıyla, Mekteb-i Sultani, Mülkiye, Darüşşafaka ve Sanayi Mektebi'nden mezun olan kişilerden 25 öğrencinin sınavla okula alınması uygun görüldü. Okullara 1500'er kuruş maaşla birer müdür tayin edilmesi ve okul öğrencilerinden 10 tanesinin yeni usul ve teknikleri öğrenmeleri amacıyla Avrupa'ya gönderilmeleri 21 Aralık 1890'da kararlaştırıldı (BOA., MV. 60/48).

Okulun kurulmasıyla ilgili çalışmalar daha sonraki tarihlerde de devam etti. Bu anlamda 9 Nisan 1891 tarihli bir belgede 20.000 lira kadar bir ücret harcanarak Küçükçekmece'de bir Ziraat Mektebi oluşturulması için çalışmalarda bulunduğu kayıtlıdır (BOA., Y.A.RES., 54/25). Bu çalışmalar sonucunda Ekim 1892 tarihinde Ziraat Mektebi'nin kurulması kararlaştırıldı. Okulun eksiklerinin tamamlamak ve gereken masrafları karşılamak amacıyla, Ziraat Bankası ile Ziraat İdaresi Genel Müdürü Cermal Bey zaman zaman okula giderek gözlemlerde bulundu (BOA., İ.DH., 1284/101051).

Selanik ve Hüdavendigar'da (Bursa) açılan Ziraat Mekteplerinin üstünde olarak ve bu okullara öğretmen yetiştirmek üzere Halkalı Ziraat Mektebi'nin masraflarının karşılanmasıyla ilgili olarak 11 Ocak 1892 tarihinde bir karar alındı ve Baytar Mektebi'nin de bu okula dâhil edileceği belirtildi (BOA., İ.Ş.D., 113/6816). Buradan anlaşılıyor ki Halkalı Ziraat Mektebi'nden önce de bazı vilayetlerde ziraat okulları açılmıştı.³ Ancak bu okulların üzerinde bir okul ihtiyaç halinde idi. Ayrıca, bu okullara öğretmen yetiştirecek bir kurum da yoktu. İşte bu ve bunun gibi nedenlerden kaynaklanan ihtiyaçtan dolayı Halkalı Ziraat Mektebi'nin kurulması kararlaştırıldı.

Okulun kuruluşuyla ilgili olarak bir takım siyasi çekişmelerin de mevcut olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, yukarıda da bahsedildiği üzere Amasyan Efendi'nin, çoğunluğu Ermenilerden oluşan bir kısım gençleri ziraat eğitimi almaları için Avrupa tarım okullarına göndermişti. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nde bakanlık görevini üstlenen Suriyeli bir Katolik olan Selim Melhame Efendi, kardeşi Necip'in hafife örgütünde yüksek bir makamda bulunmasından istifade ederek, kişisel politikalarını istediği gibi uygulayabiliyor ve ihtiyacı olan maddi imkânlarla da erişebiliyordu. Bu bağlamda Selim Efendi, profesyonel tarım uzmanlarından oluşan bir kadro kurmaya muvaffak oldu. Oluşturduğu kadroda yine Ermeniler çoğunlukta olsa da Avrupa'ya önceki teşebbüse nispetle daha çok

3 22 Eylül 1890 tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası'nda Hüdavendigar vilayetinde Ziraat Mektebi ile Numune Çiftliği'nin kurulmasının kararlaştırıldığı belirtilmektedir. bk. BOA., MV., 58/46.

sayıda Müslüman ve Rum gönderildi. Bunlar yurda döndükten sonra tarım müfettişleri düzeni yaygınlaştırıldı. Bu kadroyu dolduracak kadar Osmanlı uzmanı yetişince de Küçük Çekmece’de 1892 yılında Halkalı Ziraat Mektebi kuruldu (S. Shaw ve E. K. Shaw, 1983: 283).

18 Ekim 1893 tarihinde Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi’nin açılması kararlaştırıldı (BOA., BEO., 296/22186). Bu bilgiye göre okulun açılması bir sene kadar gecikmiş görünmektedir. Okulun kapısının üzerindeki kitabede ziraatın hayvanlarla ilişkisi münasebetiyle baytarlık ve ziraatçılık mesleği bir arada öğretilmek üzere okulun açıldığı ifade edilmiştir (Ergin, 1941, III: 969).

Okul açıldıktan sonra Orman ve Maadin Mektebi kapatılarak, ormancılık derslerinin bu tarihten itibaren Halkalı Ziraat Mektebi’nde verilmeye başlandığı görülmektedir⁴ (Unat, 1964: 80n). Zira 9 Kasım 1893 tarihinde alınan bir karar gereğince, Orman Mektebi’nin İdadi sınıflarının lağvedilerek Sınıf-ı Âliyesi’nin Halkalı Ziraat Mektebi’ne dönüştürülmesi kararlaştırıldı (BOA. BEO., 310/23176).

İdadiden sonra dört yıllık öğretim süresi bulunan okuldan mezun olanlardan bir kısmı, dönüşlerinde öğretmen olarak çalıştırılmak üzere Avrupa’nın çeşitli merkezlerine gönderildiler (Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi, 1980: 20). Daha önce okulun eğitim öğretim süresi 3 yıl idi. Ancak 11 Kasım 1894 tarihli Meclis-i Vükela Mazbatası’nda okulun daha iyi bir eğitim verebilmesi amacıyla eğitim öğretim süresinin 4 yıla çıkarılması gerektiği vurgulandı. Ancak bunun o dönem için gerekli olmadığı vurgulanarak, bu daha sonraki bir tarihe ertelendi (BOA., MV., 82/16).

1894 yılında okul, ikinci dönem mezunlarını verdi ve bu sınıflar İstanbul’a nakledilerek müstakil bir okul haline getirildi. Böylece Halkalı’daki okul ziraat mektebi olarak kaldı ve 1896’dan itibaren mezun vermeye devam etti (İhsanoğlu, 1999: 333; Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi, 1980: 20). Okulun mezunları kısa bir süre sonra memleketlerine dönerek bakanlığın çalışmalarını sürdürmeye başladılar. Aşağıda da birçoğundan bahsedileceği üzere okulda tarım teorisi ve uygulaması, kimya, matematik, toprak ve vergi yasaları ile tarım araçlarının kullanımı ve çeşitli ürünlerin yetiştirilmesi konusunda dersler verilmeye başlandı (S. Shaw ve E. K. Shaw, 1983: 283).

Okulun kuruluş tarihi olarak 1892 yılı kayıtlı olup, kuruluşundan itibaren 1897 yılına kadar geçen sürede kayıtlı öğrenci sayısı, diploma alanlar ve çeşitli sebeplerle okuldan ayrılanlar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir (Güran, 1997: 103):

4 Reşat Özalp ise, Bahçeköy’deki Orman Mektebi henüz kurulmamış olduğundan, öğrencilere ormancılık hakkında bilgi verildiğini ve orman memurlarının bu okulda yetiştiğini belirtmektedir. bk. Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi, 20.

Tablo 4.35. 1892 Yılı Ziraat Mektebi Öğrencilerinin Milletlere Göre Dağılımı
(Güran, 1997: 103).

	Öğrenci Sayıları		Diploma Alanlar		Çeşitli Sebeplerle Okuldan Ayrılanlar	
	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim
1892	19	5	-	-	1	-
1893	47	14	-	-	1	-
1894	69	23	-	-	3	1
1895	77	23	-	-	6	5
1896	87	25	16	4	7	6
1897	59	14	15	4	5	-
Toplam	358	104	31	8	23	12

Yukarıdaki tablo göz önüne tutulduğunda okulun eğitim öğretim süresinin 5 yıl olduğu, okulun 1896 tarihinden sonra mezun vermeye başladığı, okuldaki öğrenci sayılarının çoğunlukla seneden seneye artış gösterdiği, okulda Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte eğitim aldıkları, çeşitli sebeplerle okuldan ayrılan öğrenci sayılarının oldukça az olduğu anlaşılmaktadır.

Halkalı Ziraat Mektebi'ndeki öğrenci sayıları ilgili olarak maarif salnamelerinde şu bilgiler mevcuttur.

Tablo 4.36. Yatılı Halkalı Ziraat Mektebine Kayıtlı Öğrencilerin Senelere Göre Dağılımı

Eğitim Öğretim Dönemi	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1897 (H. 1315) ¹	59	14	73
1898 (H. 1316) ²	58	15	73
1899 (H. 1317) ³	67	17	84
1901 (H. 1319) ⁴	55	9	64
1903 (H. 1321) ⁵	55	9	64

1892-1898 seneleri arasında okuldan ortalama 39 öğrenci mezun olurken (S. Shaw ve E. K. Shaw, 1983: 304); yukarıdaki tabloya göre, 1897-1903 seneleri arasında ortalama 72 öğrencinin okula kayıtlı olduğunu, bunların ortalama 59'unun Müslüman, yine ortalama 13'ünün gayrimüslim olduğunu ve bu açıdan okulun büyük çoğunluğunu her zaman Müslüman öğrencilerin oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 4.37 1897 Senesinde Halkalı Ziraat Mektebi Öğrencilerinin Milletlere Göre Dağılımı (Güran, 1997: 103).

	Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi
Birinci Sınıf	17	1	-	2
İkinci Sınıf	12	3	1	3
Üçüncü Sınıf	11	-	2	-
Dördüncü Sınıf	19	1	1	-
Toplam	59	5	4	5

Okulun içerisinde Harbiye ve Mülkiye Mektebi'nde de görüldüğü üzere Aşiret Mektebi'nin ön hazırlığı şeklinde "Sınıf-ı Mahsus"lar açılmıştır (Alkan, 2010: 306). Daha sonraları İzmir'de de bir Ziraat Mektebi oluşturulması amacıyla Etmecizade Hanı'nda bir daire kiralanmıştır (Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, 2002: 204). Bunun yanında Bursa'da da bir ipek böceği yetiştirme merkezinin ve Ağaççılık Mektebi'nin bulunduğu, bu okulun şehrin ipek endüstrisine ve meyve ağaçlarına oldukça faydasının olduğu, her vilayette de bir ağaççılık ve ziraat mektebinin bulunmasının oldukça gerekli olduğu, ancak bu kuruluşlardan ilk faydalanacak olanın Duyûn-ı Umûmiye olduğu için bu okulları söz konusu kurumun kurması gerektiği II. Abdülhamid tarafından dile getirilmişti (Siyasi Hatıratım, 2010: 148).

1886'da Duyun-ı Umumiye İdaresi tarafından "Harir Darüttalimi" adıyla bir okul açıldı. Bunun yanında 1899'da Bursa'da Amelî Ziraat Okulu'na bağlı olmak üzere ayrı bir binada "Harir Darüttahsili" adı altında bir ipek böcekçiliği serbest okulu da kuruldu (Unat, 1964: 80m).

Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezun olan öğrenciler için 1899'da alınan bir karar gereğince, her sene mezun olacak öğrencilerden 10 kişinin 4'er sene süreyle büyük çiftliklerde istihdam edilmeleri ve bunlara, ödeneği Ziraat Bankası'ndan karşılanmak üzere aylık 500'er kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı. Bu sistemle öğrencilerin alanlarında tecrübe edinererek herhangi bir devlet hizmetine tayinlerinde, bunlardan olabildiğince fayda sağlanmaya çalışıldı. Diğer taraftan bu kişilerden herhangi bir devlet hizmetine atanamayanlar ise bu çiftliklerde kazandıkları ücret ile ya bir arazi alabilecekler, ya da bir arazi kiralamak suretiyle, edindikleri bilgileri de kullanarak kendi işlerini yürütebileceklerdi. Diğer taraftan ziraat ile uğraşan bu kişiler zaten maddi olanaklardan yoksun oldukları için devlet, bunları böyle bir hizmete tabi tutarak bir nebze de olsa maddi olanak sağlayabilecekti. Ayrıca bu kişilerin kazanacakları ücretlerle kendi ziraat işlerini kurmaları da düşünülmüştü. Bu uygulama Avrupa'daki staj uygulaması gözlemlenerek uygulamaya geçirilmiştir. Ayrıca ziraatı geliştirmek amacıyla, Halkalı Ziraat Mektebi'nin yanı sıra, Hüdavendigâr ve

Selanik’te de birer Ziraat Ameliyat Mektepleri daha kurulmuştur (BOA., BEO., 1362/102104).

Adana’nın ziraat ve kabiliyet yönünden önemi ve bölge halkının da ziraata olan ilgi ve alakasından dolayı, 1902’de Adana’da oluşturulmuş olan Numune Çiftliği’nin hızlı bir şekilde mevsim geçmeden Ziraat Mektebi haline getirilmesi için çalışmalarda bulunuldu. Burada hızlı bir şekilde okul inşa edileceği, 16 Mayıs 1904 tarihinde “mevsim geçmeksizin inşaat başlanılmak üzere muamelenin tesri’i...” ifadelerinden anlaşılmaktadır (BOA., BEO., 2333/174923).

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti’ne yazılan 10 Kasım 1905 tarihli resmi bir yazıya göre, Halkalı Ziraat Mektebi, Mekteb-i Âlî haline yani bir yüksek okul haline getirilerek, Orman Mektebi ile birleştirildi (BOA., BEO., 2223/166724).

1.1. Halkalı Ziraat Mektebi’nde Okutulan Dersler

1897 ve 1898 tarihinde Halkalı Ziraat Mektebi’nde okutulan dersler yıllara göre şu şekildeydi.

Tablo 4.38. Halkalı Ziraat Mektebi’nde Okutulan Dersler

1897 ⁶	1898 ⁷
Kitabet	İlm-i Servet ve Hendese-i Ziraat
Hendese	Ormancılık
Hendese-i Ziraiyye	Kitabet
Cebir	Fenn-i Mevâşi
Ziraat	Fenn-i Hayât-ı Nebâtât
Hayvanat	Riyâziye
Fransızca	Eşcâr-ı Müsmire ve Bahçivanlık
Kimya	Arazi Kanunnâmesi
Nebâtât	Ziraat ve Bağcılık ve Hayvânât
Madeniyyât	Fenn-i Baytârî
Hikmet	Sanâyi-i Zirâiye
Ameliyyat-ı Ziraiyye	Hıfzı’s-sıhha
Mesaha-i arazi	Ziraat Makinaları
Fenn-i Mihanikî	Nebâtât ve Tabakât
Tabakatü’l-arz	El-arz
İlm-i Servet	Kimya
Fenn-i Mevâşi	Hikmet-i Tabiiyye
Sanayi-i Ziraiyye	Fransızca
Alâim-i Cevviyye	Ameliyat-ı Ziraiyye

Ormancılık	
Fenn-i hayat-ı nebat	
Bahçıvanlık	
Fenn-i baytarî	
Kavânin-i Ziraiyye	
Teşhîs-i ahşab	
Eşcâr-i Müsmire	
Hıfzıssıhha	

Okutulan dersler göz önünde tutularak okulda; yazışma, geometri, ziraat hesaplamalar, hayvancılık, bitkiler ve bitki türleri, fizik, madenler, arazi ölçümü, mekanik, jeoloji, iktisat, besicilik, ziraat sanayisi, tarım hukuku, meyve ağaçları, ormancılık, Fransızca gibi teorik ve pratik bilgiler birlikte gösteriliyordu. Diğer okullarda olduğu gibi bu okulda da yabancı dil olarak Fransızca öğretildiği görülmektedir. Yukarıda geçtiği üzere hayvancılık ziraattan ayrı düşünülmediğinden, okulda havanlarla ilgili derslere de yer verilmiştir. Ayrıca senelere göre verilen derslerde farklılıkların olduğu gözlemlenmektedir.

2. MÜLKİYE BAYTAR MEKTEBİ (VETERİNERLİK OKULU)

Osmanlı Devleti'nde veterinerliğin bilimsel yöntemlerle ele alınarak yapılmasına kadar hayvan yetiştiriciliği, hayvanların bakımı, beslenmesi ve hayvan hastalıklarının tedavisi, yetişmiş sanatkârlar tarafından yürütülüyordu. Özellikle XVI. yüzyıl sonlarında sayıları 300'ü bulan ve "nalbandân-ı ahûr-ı has" ya da "has ahır nalbandları" olarak isimlendirilen gurubun içinde görev alan bu sanatkârlar, veteriner hekimliği yani baytarlık hizmeti görevini yürütmüşlerdir. Veterinerliğin müstakil bir eğitim ve meslek olarak uygulanmaya başlanması ise XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir (Özlu, 2012, LXXVI: 239-240; Özen, 1999, VIII: 625).

Osmanlı Devleti'nde meslek okullarının çoğu askeri ihtiyaçlar dolayısıyla açılmıştır. Yine bu şekilde orduda kullanılan hayvanların tedavisi için 1839'da Harbiye Mektebi içinde baytarî dersler gören doktorlar bu görevi yürüttüler (Ergin, 1941, III: 967). Dolayısıyla uzman veteriner ihtiyacı ilk kez orduda hissedildiği için II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında, Almanya'dan bir uzman getirildi ve atlı birliklerden seçilen bir kısım erlere hasta hayvan tedavisini göstermek üzere pratik bir kurs halinde öğretme başlandı. 1841'de Osmanlı Devleti, Prusya'dan, İstanbul'da veteriner mektebi kurması için bir uzman gönderilmesini istedi. Bu bağlamda Godlewsky adlı bir askeri veteriner bu iş için gönüllü olarak İstanbul'a geldi ve ilk olarak kurs niteliğinde, genç askerleri ordudaki atların hastalıklarını teşhis ve tedavi edecek derecede yetiştirmek amacıyla çalışmalara başladı. Godlewsky'nin yürüttüğü bu kursun öğretim süresi üç yıldır. 1842'de

öğretime başladığı anlaşılan kurs, ilk mezunlarını 1845'te, ikinci mezunlarını da 1848'de verdi. 1849'dan itibaren de Mekteb-i Harbiye bünyesinde özel bir baytar sınıfı açıldı. Veteriner sınıfı ilk mezunlarını 1853'te verdi. Buradan mezun olan Osman ve Ahmed Beyler okulun öğretim kadrosuna dâhil edildiler. Veteriner sınıflarını bitiren hekimler, binbaşı rütbesine kadar yükselebildiler. Daha üst rütbelere geçebilmeleri için ise süvari sınıfına geçmeleri gerekiyordu (İhsanoğlu, 1999: 330; Özlü, 2012, LXXVI: 241-242). Dolayısıyla okuldaki mevcut öğretmen ihtiyacı yine okul mezunları tarafından karşılanıyordu.

1849'da Harbiye Mektebi içinde oluşturulan baytar sınıfı için Fransa'dan bir uzman getirildi. Burada bazı dersler Harbiye Mektebi süvari sınıfı öğrencileriyle birlikte gösterildi ve yüksek veterinerlik öğrenimine başlandı. Süresi dört yıl olan ve ilk mezunlarını 1853'te veren Harbiye Baytar Sınıfı, meslek dersleri için özel bir program takip ederek son iki sınıfta seririyat, yani klinik derslerini izledi (İhsanoğlu, 1999: 331).

1849'da açılan Mekteb-i Harbiye Baytar Sınıflarında, sivil sektörün ihtiyacı olan veteriner hekimlerin aynı okul içerisinde yetiştirilmeleleri düşünüldü. Böylece 1871, 1872 yıllarında baytar sınıfı öğrencilerinin bir kısmı, sivil sektörde veteriner hekim olarak görevlendirildiler (Unat, 1964: 75). Harbiye Baytar Sınıfı, 1872'ye kadar konumunu muhafaza etti ve o sene veteriner sınıfları, süresi üç yıl olmak üzere öğretimine Galatasaray'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye içinde ayrı bir şube halinde devam etti (İhsanoğlu, 1999: 331).

Sivil veteriner hekim yetiştiren yükseköğretim kurumunun açılması, Osmanlı Devleti'nde ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşebildi ve bu alanda sivil okul, veterinerlik öğretiminin Osmanlı Devleti'nde ilk başlayışından 47 sene sonra bağımsız bir kurum halinde açıldı (Unat, 1964: 75). Osmanlı Devleti'nde, ziraat ve hayvancılık oldukça önemli bir yere sahip olmasına rağmen, II. Abdülhamid dönemine kadar bu gibi ihtiyaçlar için bir okul kurulması düşüncesi gündeme gelmedi (Karal, 1983: 399). Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde bir kısım talebe, hayvancılık üzerinde araştırmalarda bulunmak üzere Almanya'ya gönderildi (Siyasi Hatıratım, 2010: 148).

1881'den itibaren askerî statüde olan baytarlık okuluna, sivil öğrenciler de alınmaya başlandı. Bu bağlamda 12 sivil veteriner öğrencisi okula alındı (Tekeli ve İlkin, 1999: 80). 1 Ocak 1882 tarih ve 6 numaralı belgeye göre Mülkiye Baytar Mektebi müstakil olarak henüz kurulamamıştı. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de baytarlık dersi olmadığı için baytarlık derslerini alacak kişiler, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'ye müracaat etmeleri gerekiyordu (BOA. MF. MKT, 75/41).

15 Kasım 1882 tarihinde, Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye baytar sınıflarında ihtiyaç oranında baytar öğrencisi bulundurulmasını sağlamak amacıyla baytar sınıflarının eğitim süresinin askeri rüştiyelerde olduğu gibi dört sene olması, her sene okutulacak derslerin yine Askeri Rüştiyeler programına uygun olması ve her sınıfın 15'er kişiden toplam 60 kişiden oluşması kararlaştırıldı. Bu bağlamda Mekteb-i İdadi-i Tıbbî Dairesi'ne bağlı olarak, Baytar Sınıfları adı altında yatılı olmak üzere, Kuleli Kışla-i Hümayunu'nda dört sınıf kurulması kararlaştırıldı. Baytar sınıflarına ders vermekle de yine tıp mektebi öğretmenleri görevlendirildi. Bu sınıfları bitirenler baytar olmak üzere önce Mekteb-i Tıbbiye İdadisi'ne ve oradan da baytarlık ilimlerini öğrenmek üzere asıl Mekteb-i Tıbbiye'ye gireceklerdi (BOA. Y.MTV, 10/6).

Veteriner hekim Dezutter 1884 tarihinde Belçika'dan getirildi ve Tak-sim'de Baytar Ameliyat Mektebi oluşturuldu. Böylece ordudaki hayvanların sağlık bakımlarıyla ilgilenildi ve yeni mezun olan veteriner adaylarına bir sene staj yaptırılma imkânı sağlandı (Özlu, 2012, LXXVI: 244).

Mekteb-i Tıbbiye bünyesinde ayrı bir şube olarak öğretimine devam eden Baytar Sınıfı, 1888'de tekrar Harbiye Mektebi bünyesine alındı (İhsanoğlu, 1999: 331). Okulun gerekliliği ve önemiyle ilgili olarak bu konu Ergin tarafından, Tercüman-ı Hakikat gazetesinin bir makalesinde şu şekilde aktarılmıştır (1941, III: 967-968):

Umum memalik-i vasia-i şahanede yalnız sekiz nefer mülkiye baytarı mevcut olup bu kadar baytarla o kadar vasi memalikte müteayyış milyonlarca hayvanatı mütenevvi'a sürülerinin ahvali sıhhiyelerinin muhafazası külliye emri muhal olduğu için şimdiye kadar serveti mülkiyemize bu yüzden tatarruk etmekte ve gittikçe tezayüt eylemekte bulunan Haleb ve Nakisenin derecesinden bihakkın bahsedecek olsak kâffe-i erbabi hamiyeti müteessir ve dilhûn etmiş oluruz ki buna bir türlü kalemimiz varamıyor.

Ne garipdir ki evveleri zikrolunan baytarlardan maada bazı vilâyatta müstahdem diğer birkaç mülkiye baytarı maaşı alamamaktan dolayı terk-i hizmet ile dâhili silk celili askerî oldukları gibi el-yevm müstahdem olanlar dahi vilâyat belediye varidatından tesviyesi nizamı mahsus iktizasından bulunan maaşlarını yoliyle ahze muvaffak olamadıklarından herbar (her bir) ref'i şikâyet eylemektedirler.

Memalik-i şahane arazisi vüs'atının beşde biri nisbetinde bulunan Fransız memalığında el-yevm dört bin nefer mülkiye baytarı müstahdem bulunduğu nazarı dikkate alınırca memleketimizde baytar yetiştirilip istihdam olunmasından ne kadar fevaid ve muhassenat görüleceği istidlâl olunur...

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin bahsi geçen makalesine göre, Osmanlı Devleti gibi geniş bir coğrafyada, hayvan yetiştiriciliğinin de son derece önemli olmasına karşın sadece 8 mülkiye baytarı bulunduğu ve bunun son derece az olduğu vurgulanmaktadır. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin beşte biri oranında olan Fransa'da dahi o gün rakamlarıyla 4000 kadar baytar bulunduğu belirtilerek ülkede baytar yetiştirilmesinin önemi de vurgulanmıştır.

Baytar Mektebi'nin açılmasıyla ilgili olarak bahsedilen nedenlerin dışında Avrupalılar, kendi ülkelerini hayvan hastalıklarından korumak için Türkiye'den gelen hayvanlara, yün ve diğer hayvansal ürünlere kapılarını kapayarak ancak gümrüklerde baytar muayenesi şartıyla bu ürünleri kabul edeceklerini ve yasağı kaldıracaklarını bildirdiler. Bunun üzerine hükümet, bazı sivil öğrencilere, Askerî Baytar Mektebi'nde eğitim vermek suretiyle gümrüklerde görevlendirdi. Bunun üzerine mevcut baytarlar ihtiyacı karşılamadığı için ayrıca bir Mülkiye Baytar Mektebi açılmasına karar verildi (Ergin, 1941, III: 968).

Sadece Pastör Usulü aşı ile bulaşıcı ve geçici hayvan hastalıklarının önü alınmayacağından, ayrıca hayvancılığın ve hayvan mahsullerinin korunması hususu, ekonomik hayatı zorlamaya başlayınca, baytarlığın bütün esaslarını öğretmek amacıyla 9 Eylül 1888 tarihinde bir Mülkiye Baytar Mektebi oluşturulması için Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane Müdürü Kaymakam Hüseyin Sabri, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Miralay Ahmed Hilmi, Mekteb-i Harbiye-i Şahane Fünûn-ı Baytariye Ders Nazırı Miralay Dâniş, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Fünûn-ı Kibâlî öğretmeni Kaimakam Vâhid, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane İlmül-arz ve'l-maadin öğretmeni Miralay İbrahim Lütfü, Mekâtib-i Âliye İlm-i Hayvânât muallimi Miralay Hüseyin Remzi, Mekâtib-i Harbiye-i Şahâne Fünûn-ı Baytariye öğretmenlerinden Kaimakam Hüseyin Hüsnü ve Ticaret ve Nafia Nezaret Celilesi Tıbb-ı Baytârî Müfettişi Kaimakam Muhammed Ali Beylerin imzalarını taşıyan bir mazbata yazılarak pusula verildi. Fakat bütçenin, kısa sürede böyle esaslı bir okul açılmasına izin vermemesinden dolayı hikmet (felsefe), kimya, nebatat ve hayvanat gibi derslerin tıbbiye öğrencileriyle birlikte teşrih (anatomi) ve fizyoloji gibi derslerin ayrıca okutulması ve böylece okulun ilk iki sınıfının Mülkiye Tıbbiyesi'nde diğer iki sınıfının da Halkalı Ziraat Mektebi'nde açılması uygun görüldü. Yani okulun ilk iki senesi teorik ve gündüz eğitimi; son iki senesi de uygulamalı ve yatılı eğitime ayrıldı ve okula 40 öğrenci alınması uygun görüldü. Ayrıca okula alınacak öğrencilerde aranacak şartların, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin şartlarına uygun olması kararlaştırıldı. Okulun Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlı olması kararlaştırılarak, ihtiyaç halinde yurt dışına eğitim amacıyla baytar gönderilmesi de ayrıca 29 Ekim 1888'de kararlaştırıldı. 1889 senesinde Mülkiye Tıbbiyesi binasındaki baytar mektebine

giren 25 öğrencinin 19'u iki sene sonra yani 1891 senesinde inşaatı biten Halkalı Ziraat Mektebi'ne yatılı olarak nakledildiler (BOA., MF. MKT., 102/93; Ergin, 1941, III: 968-969; İhsanoğlu, 1999: 331-332).

1891 senesinde ülkenin ihtiyaçlarına cevap verebilecek baytarlar yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Tıbbiye'de bir komisyon oluşturuldu ve baytarlık eğitimi 4 seneye çıkarıldı. Bunlardan 1. ve 2. sınıflara mahsus olan derslerin Tıbbiye-i Mülkiye'nin gündüz kısmında, uygulamaya ihtiyaç olan 3. ve 4. sınıf derslerinin de Halkalı Çiftliği'nde, Halkalı Ziraat Mektebi'nde leyli yani yatılı kısmında verilmesi ve masrafların Ziraat Bankası'ndan karşılanması kararlaştırıldı (Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, 2002: 229, 231).

Hüdavendigâr (Bursa) vilayetinden gönderilen 24 Mart 1893 tarihli resmi bir yazıyla, vilayetçe hayvan hastalıklarının önlenmesi ve yok edilmesi amacıyla vilayet merkezinde bulunan Genel Baytar Müfettişliği'ne ek olarak kaza merkezlerinde de toplan 8 baytarın görevlendirilerek birer tahaffuzhane (klinik) yapılması uygun görüldü (BOA., BEO., 182/13642).

Ziraat öğrencileri bu okula bir sene sonra kabul edildi. Okulun o zamanki ismi, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi idi. Hatta kapısının üzerindeki kitabede ziraatın hayvanlarla ilişkisi münasebetiyle bu büyük binanın da bu iki faydalı mesleğin bir arada öğretilmek üzere yapılmış ve açılmış olduğu ifade edilmiştir (Ergin, 1941, III: 969).

Halkalı Ziraat Mektebi'nden; birincisi 1893, ikincisi 1894 senelerinde olmak üzere iki baytar sınıfı diploma ile mezun oldular. Böylece birinci ve ikinci sınıfları Mülkiye Tıbbiyesinden, üçüncü ve dördüncü sınıfları Halkalı Ziraat Mektebinden ayrılan Mülkiye Baytar Mektebi dört sınıfı bir arada ve yatılı olmak üzere başlı başına bir okul haline geldi⁵ (Ergin, 1941, III: 969). 1895'te Sultanahmet'e taşınan Mülkiye Baytar Mektebi eğitim öğretime orada devam etti (Unat, 1964: 75; Tekeli ve İlkin, 1999: 80).

Osmanlı Devleti'nde baytarların askerî yani Mekteb-i Harbiye-i Şahane ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye olmak üzere iki sınıf halinde eğitildikleri ve görev yaptıkları için her iki okulun program ve nizamnamesi benzerlik göstermektedir. Farklı sınıflardaki baytarlar zaman zaman birbirlerine katkı sağladılar ve konuyla ilgili olarak üst düzey yetkililer emirler dahi çıkardılar. Bazen bu iki tür baytarların birbirleriyle yardımlaşmaları da istendi (Özlü, 2012, LXXVI: 243-244).

Memleketin baytar ihtiyacını karşılamak, hayvan hastalıkları tedavisinde bilgi sahibi olan baytarlar yetiştirmek ve Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlı olan Mülkiye Baytar Mektebi mezunlarından daha fazla verim

5 Okul, 1903 tarihinde dahi Halkalı Ziraat Mektebi'nin içerisinde kayıtlıydı. bk. Maarif Salnamesi, 1321: 247.

alınmasını sağlamak amacıyla, önce 1893'te aylıkları 1000'er Frank'ı geçmeyecek şekilde Avrupa'dan iki uzman getirilmesi, ardından da 1895 tarihinden itibaren yurt dışına öğrenci gönderilmesi kararlaştırıldı.⁶ Paris'te bulunan Elfur Baytar Mektebi bu amaç için uygun görülerek, öğrencilerin 4'er sene süreyle yatılı olarak bu okula gönderilmeleri uygun görüldü. Paris'e gönderilecek öğrencilere aylık 250'şer Frank maaş da verildi. Bu öğrenciler, yurt dışı eğitimlerinden sonra memlekette kendilerine verilecek görevi iyi bir şekilde yerine getirmekle sorumlu tutuldular. Yurt içinde görevlendirilecek baytarlara da aylık 500'er kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı. Bunun yanında Halkalı Mektebi de bu tarihlerde baytar yetiştirmekteydi. Bu okul mezunlarına aylık 750'şer kuruş maaş verilmesi uygun görülmüştü (BOA., BEO., 182/13642; BOA., İ.OM., 2/51; BOA., BEO., 286/21431; BOA., MF.MKT., 304/20). Elfur Baytar Mektebi'ne öğrenci gönderilmesi uygulamasını 1889'da da görüyoruz. Nitekim 11 Temmuz 1889 tarihli Ticaret ve Nafia Nezareti'nin tezkeresinde, Halkalı Mektebi yatılı sınıflarında Sarf-ı Fünûn, Baytariye Nazariyât ve Ameliyat dersleri gösterileceğinden dolayı ileride bu kısmın öğretmenliğini yapmak üzere, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den doktorluk diplomasına sahip olmak üzere, Fransızca'ya hâkim olanlardan sınavla dört kişinin daha önce olduğu gibi 4 sene süreyle Fransa'nın Elfur Baytar Mektebi'ne gönderilmeleri kararlaştırıldı. Bu öğrencilerin her biri için senelik Elfur Baytar Mektebi, 1800 Frank ücret almaktaydı. Bu tezkere 13 Temmuz 1889'da uygun görülerek gereğinin yapılması kararlaştırıldı (BOA., İ.DH., 1146/89334).

Mülkiye Baytar Mektebi'nin açılmasında en çok hizmeti dokunan Mehmet Ali Bey'dir. Mehmet Ali Bey önce Askeri Baytar Mektebi'nde derslere girmiş, sonra Ticaret Nezaretine alınmış, sonra da baytar müfettişliğine atanmıştır. Baytar Mektebi'nin hatta Ziraat Mektebi'nin ilk müdür-lüğünü de Mehmet Ali Bey yapmıştır (Ergin, 1941, III: 969).

Mülkiye Baytar Mektebi'nin yatılı kısmındaki (leylî) öğrenci miktarıyla ilgili olarak Maarif Salnamelerindeki veriler şu şekildedir.

Tablo 4.39. Yatılı Mülkiye Baytar Mektebine Kayıtlı Öğrencilerin Senelere Göre Dağılımı

Eğitim Öğretim Dönemi	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1897-1898 (H. 1315-1316) ⁸	51	9	60
1898-1899 (H. 1316-1317) ⁹	51	9	60
1899-1900 (H. 1317-1318) ¹⁰	59	6	65

⁶ Bu tarihten önce de yurt dışına eğitim amacıyla öğrenci gönderiliyordu. Bu bağlamda, 1890 tarihinde okul içinde açılan sınavdan başarılı olan öğrencilerden Adil, Nuri, Hayrettin ve Ahmed isimli öğrenciler, Fransa'nın Alfort Veteriner Okulu'na gönderildiler. bk. Özlü, 2012, LXXVI: 246.

İlk 7 senesinde okula ortalama 42 öğrenci kaydoldu ve okuldan ortalama 40 öğrenci mezun oldu (S. Shaw ve E. K. Shaw, 1983: 304). Shaw bu bilgileri verirken, salnamelerdeki bilgilere göre okulda ortalama 60 öğrencinin mevcut olduğunu, bu verilere göre de okuldan 40'dan fazla öğrencinin mezun olmuş olabileceğini görülmektedir.

Tablo 4.40. 1897 Senesinde Mülkiye Baytar Mektebi Öğrencilerinin Milletlere Göre Dağılımı (Güran, 1997: 102).

	Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi
Birinci Sınıf	11	-	-	1
İkinci Sınıf	15	-	-	1
Üçüncü Sınıf	19	2	-	-
Dördüncü Sınıf	6	3	2	-
Toplam	51	5	2	2

Askeri Baytar mektebi 1848'de açılmasına karşın asıl Mülkiye Baytar Mektebi bu tarihten 47 sene sonra yani 1895'te açılabilirdi. Önceleri Cinci Meydanı'nda kiralanmış binada eğitim öğretime başlayan Baytar Mektebi daha sonra Sultanahmet Camii'nin yanında bir binaya, yeni binalar eklenmek suretiyle taşındı. 1908 İnkılabı'ndan sonra da bünyesinde laboratuvar barındıran okul, Avrupa'ya öğrenci göndermeye de başladı (Ergin, 1941, III: 969).

3 Kasım 1901 tarihinde Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'ne gönderilen yazıya göre, yeni eğitim öğretim yılında Mülkiye Baytar Mektebi'ne devam etmek üzere, kura ile alınan nalbant esnaflarından, okula devam etmeyenlere ceza verileceği bildirildi (BOA., DH.MKT., 2551/57).

Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi daha sonraki tarihlerde de devam etti. Bu konuyla ilgili olarak dönemin Sivas mebusu Dr. Dagavaryan, Tanin Gazetesi'nde, Ziraat, Baytarlık, Orman ve Maadin Tahsili İçin Avrupa'daki Öğrencilerimiz başlığı adı altında bir makale kaleme aldı. Bu makalede özetle şu bilgiler bulunmaktadır:

Genellikle Avrupa'ya gönderilen talebe pekiyi hazırlanmış olmalıdır. Bundan 30 sene önce ve daha önceleri Avrupa'ya gönderilecek talebe büyük bir özen ile seçilirdi. Bu öğrencilerden sadece dil ve genel bilgiler açısından yeterli olanların seçilmesine dikkat edilirdi. Bunlar gittikleri okullarda parlak bir mevki kazanırlardı. Bu özen maalesef gittikçe azaldı. Bugün Avrupa'ya öyle öğrenciler gönderiliyor ki bu öğrenciler, çoğunlukla gittikleri ülkenin dillerini de bilmiyorlar. Bu çaresiz öğrenciler her ne kadar güzel niyetler besleseler ve işleri iyi yapmaya çalışsalar da derslerini zorlukla takip edebilirler. Tabii olarak iyi bir sonuç elde edemezler. Kolaylık ve ülkemize faydalı olmak üzere gelecekteki üç şartın dikkate alınması gereklidir.

Birinci şart, öğrenci eğitim için gittiği ülkenin diline oldukça vâkıf olmalı, böyle hazırlanmış olanların arasında kendini göstermelidir. Daha önceki tecrübelerle göre bir öğrenci bu şartı yapmadığı takdirde yurt dışına gönderilirse bunun kötü sonuçlarının ortaya çıktığı görülmüştür.

Öğrenci ilk olarak bir iki sene dil eğitimiyle uğraşır. Daha sonra eğitim süresinin tamamladığını görerek mektebi tamamen bitireceği yerde, eğitimin bir alanını tamamlayarak geri dönmeye çalışır.

Bu durum 25-27 sene önce ziraat eğitimi için Almanya'ya gönderilen öğrencilerde de görülmüştür. Bunlardan biri kimya, diğeri sütçülük, üçüncüsü de küçükbaş hayvanların eğitimidir. Bazıları arazi kurutması (bataklık) veya istatistik eğitimi görerek geri döndüler. Bunlardan hiçbiri ziraat ilminin bütün alanları ile ilgili bir eğitim görmedi. Bazıları geri döndükten sonra Fransızca kitaplar sayesinde ziraat ilminin bazı kısımlarını öğrenebildiler. Bu bize bir ders vermedi. Gittikleri ülkelerin dillerini bilmeyen öğrencileri biz gönderdik.

İkinci şart, öğrenciler gidecekleri okul için hazırlanmalıdır ve bunun için talep edilen ülkedeki kabul sınavlarına girmelidir. Aksi takdirde Osmanlı Devleti'nin veya elçisinin tavsiye mektubuyla okula kabul edilirler. Daha sonra körü körüne devam etmek ve bunun sonucu olarak birinci sınıfı tekrar etmek zorunda kalarak, diploma yerine adi bir tasdikname ile geri dönmeye mecbur olurlar.

Ziraat mektebi için idadi mektebini bitirmiş olmak yeterlidir. Uygulamalı Ziraat Mektebi için daha az bilgi gereklidir. Fakat Paris Ziraat Mektebi için bir idadi mektebi, daha sonra burada veya Fransa'da kabul sınavlarının istenilmesi çerçevesinde giriş sınavlarını başarıyla geçirmek için bir sene de hazırlanmak gereklidir. Zira çok çalışkan ve matematik eğitimine kabiliyetli olanlar başarılı olabilirler. İdadi mektebi diplomasına sahip olanlar, Almanya'ya Ziraat Mektebi'ne girebilirler. Fransa Mektebi Alisine girme konusunda çok fazla dikkat edilir. Yalnız Paris Ziraat Mektebi-î Âlisinden Poloniki'nin mektebinden mezun olanlar sınavla kabul edilirler. Fakat öğrenci dersleri takip edebilmek için hiç değilse Paris Ziraat Mektebi Alisi giriş sınavını geçmelidir.

Fransa'nın Bâr Ameli Orman Mektebine girmek için büyük bir bilgi birikimine sahip olmak gerekmez. Almanya ve Fransa'da Baytar Mektebi'ne girmek için idadi mektebinden mezun olmak yeterlidir.

Maadin Mektebi için daha fazla bilgi gereklidir. Matematik ve kimya bilgisinin yeterli olması gereklidir.

Üçüncü şart, öğrencinin okula devam etmesi ve okulun tüm derslerini takip etmesi gereklidir. Sadece dinleyici olarak kalmak yahut yalnız bir kısım derslere katılmak yeterli değildir. Avrupalılar ve özellikle Fransızlar

asıl öğrencileri fevkalade bir gözleme tabi tutarlar. Öyle bir gözlem ki kendi ebeveynleri bunu yapamazdı. Hâlbuki serbest bulunan dinleyiciler ile bir kısım derslere devam eden kişilerin kayıtları, okula yapılmazdı.

Osmanlı hükümeti tarafından gönderilen öğrencilerin bir kısmı giriş sınavlarında başarılı olamayacaklarını ve okulun sert otoritesini görek ya dinleyiciler olarak ya da bir kısım özel öğrenciler sıfatıyla okula kaydedilirlerdi. Bu bir hatadır. Hükümet bunların önünü almalıdır. Çünkü ihtisas için hazırlananlar asla sürekli olarak devam eden bir öğrenci kadar okuldan yararlanamaz. Bunu bir örnek ile açıklayalım. Paris Ziraat Mektebi Alisi için hakkıyla hazırlanan bir öğrenci iki sene içinde, okulun tüm kısımlarını eşit derecede tamamlayarak ziraat mühendisi unvanıyla okuldan mezun olur. Şayet bir alanın uzmanı olmak istiyorsa o kısmın uygulamalı alanında bir sene çalışması yeterlidir. Eğer hazırlanmış değilse 3 sene içinde uzmanlığın eğitimini ancak alabilir.

Bu meseleye son vermek için bizdeki geleneğe göre öğrenciyle bir memur göndermek ihtiyaçtır. Gönderilecek talebeye, gidecekleri bölgenin sefiri veya şehbenderine tavsiyename vermek yeterlidir. Bunlar kendilerine verilen görevi memnuniyetle yapacaklarından, bizzat veya görevlileri vasıtasıyla onları okullarına gönderecekler ve böylece oldukça önemli bir zaman kaybı engellenmiş olacaktır.

Sivas mebusu Dr. Dagavaryan (Tanin, 27 Mart 1911, S. 2, Numara: 921).

1911’de çıkan bir yangında Baytar Mektebi’nin yarısı yandı ve I. Dünya Savaşı sırasında okul kapatıldı. Milli hükümet teşekkül ettiği sırada İstanbul’da biri askeri, diğeri mülki olmak üzere mevcut olan iki mektep birleştirilip ismi Baytar Mektebi Âlisi’ne çevrildi. Birleştirilen okulda verilen dersler Avrupa’da eğitim alan öğretmenler vasıtasıyla yapıldı. Daha sonra da Baytar Enstitüsü’nün açılmasıyla okul İstanbul’dan Ankara’ya nakledildi (Ergin, 1941, III: 969-970).

2.1. Mülkiye Baytar Mektebi’nde Okutulan Dersler

Mülkiye Baytar Mektebi’nde Okutulan Dersler sadeleştirilmiş olarak şunlardı: Osmanlıca yazışma, hayvan anatomisi, jeoloji, fizik, organik ve inorganik kimya, botanik, zooloji, dokübilimi, fizyoloji, Fransızca, cerrahi ameliyat, dahili ve harici hastalıklar, besicilik, hıfzıssıhha, şekiller, tıp müfredatı, iktisat, ve genel ziraat, patoloji, mikrobiyoloji, doğum, bulaşıcı hastalıklar (Maarif Salnamesi, 1316: 747-748; Güran, 1997: 97).

1900-1902 (H. 1318-1320) Salname-i Umumiyesinde okutulan dersler ve dersi veren hocalar şu şekilde kayıtlıdır (Salname-i Umumi, 1318-1320: 436-437);

Tablo 4.41. Mülkiye Baytar Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Hocaları
(1900-1902) (Salname-i Umumi, 1318-1320: 436-437).

Okutulan Ders	Dersi Veren Hoca	Okutulan Ders	Dersi Veren Hoca
İlm-i Servet ve Ziraat-ı Umumiye	Aram Efendi	İlm-i Ünsâh	Nuri Efendi
Kitabet	Reşad Bey	Muayene-i Lehum	Adil Efendi
Fenn-i Mevâşî	Esterati Efendi	Fenn-i Eşkâl-i Fers	Ziya Bey
İlm-i Hikmet-i Tabiiyye	Ethem Bey	Ameliyat	Ziya Bey
Teşrih-i Hayvanât-ı Ehliyye	Neşet Bey	Fenn-i Nalbendî	Hayreddin Efendi
Zabita-i Sıhhiyye	Galip Bey	Cerrahî	Hayreddin Efendi
Hıfzıssıhha-i Mevâşî	Fahri Bey	İlm-i Hayvânât	İsmail Efendi
İlmü'l-arz ve'l-maadın	Fahri Bey	Lisan-ı Fransuvî	Hasan Bey ve Kemal Efendi
İlm-i Emerâz-ı Dâhiliye	Minas Bey	Lisan-ı Osmaniye ve Kitabet	Nafiz Bey
Vilâde	Minas Bey	Hüsn-i Hatt	Tahsin Bey
Mikrobiyoloji	Nikolaki Efendi	Kimya	Arif Bey
İlm-i Nebatât	Bikyan Efendi	Hesab	İsmail Efendi
Müfredât-ı Tıp	İsmail Besim Bey	Arabî	Şakir Efendi
Kimya-yı Uzvî ve Gayri Uzvî	Şükrü Bey	Fransızca	Faik Efendi ve Hayat Efendi
Emerâz-ı Umumiye	Refet Bey	Kıraat-i Türkiyye	Ömer ve Hasan Efendi
Teşrih-i Emerâz	Nuri Efendi	Fen	Mösyö Luenfor

Okulda gösterilen dersler incelendiğinde hayvancılıkla ilgili bir okulda gösterilmesi gereken birçok dersin bulunduğu ve ders veren hocalara bakıldığında da farklı etnik unsurlardan kişilerin olduğu görülmektedir.

SONUÇ

I. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan yeniliklerde toplumun ihtiyaçları göz önünde tutularak, bir takım kuruluşlar ve eğitim müesseseleri oluşturulmaya başlandı. Ancak bu süre içerisinde bazı okullar, askeri sistemin içinde faaliyet gösterebildi. Bu kurumların zamanla sivil alanda da faaliyet gösterdikleri görülmektedir.

İhtiyaçlar kapsamında oluşturulan veya oluşturulmaya çalışılan okullarda Tanzimat'tan başlamak üzere bir süreklilik ve değişim görülmektedir. Bu bağlamda oluşturulan okulların bir kısmının farklı tarihlerde kapatıla-

rak daha donanımlı olarak tekrar açılması, bir kısmının farklı fonksiyonlarda tekrar oluşturulması, bir kısmının da ilk olmak üzere kurulması, bu sürekliliği göstermektedir. Bu açıdan kurulan okullar yalnız başlarına bir anlam ifade etmedikleri gibi bir zincirin birer halkaları olarak da değerlendirilebilirler ve birbirlerinin birer tamamlayıcısı durumundadırlar.

Bu dönemde eğitim bir ihtiyaç ve zorunluluk haline gelmişti. Bu ihtiyaç ve zorunluluk nedeniyle halkın her kesimine hitap edilmeye ve eğitim yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, dönemin gelişmelerinden hakkıyla faydalanabilmek adına öğrencileri yurt dışına gönderme yoluna gitmiştir. Böylece yurt dışına gönderilen gençler, gittikleri ülkelerdeki bilgi ve birikimlerini memlekete transfer ederek dönemin gelişmeleri, bu yol ile takip edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti, sınırları oldukça geniş olan ve çeşitli milletleri bünyesinde barındıran bir devlettir. Bu açıdan ziraat ve hayvancılık mekteplerinin oluşturulması sürecinde başta Müslüman Türkler olmak üzere, çeşitli etnik ve dini unsurların bu konuda çaba harcadıkları görülmektedir. Bunun yanında çeşitli etnik ve dini unsurların söz konusu okullarda Müslüman Türklerle birlikte eşit derecede eğitim aldıkları görülmektedir.

Ziraat ve hayvancılık mekteplerinin müstakil ve modern birer eğitim müesseseleri olarak ortaya çıkmasında II. Abdülhamid'in önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu okullar, bu dönemde sadece İstanbul ile sınırlı kalmadı. Aynı zamanda bazı büyük şehirlerde de bu okullar açılmaya başlandı. Ziraat ve hayvancılık okullarında senelere göre verilen derslerde farklılıkların olduğu görülmektedir. Müfredatın güncel tutulması ve ihtiyaçlar nedeniyle böyle bir durumun meydana geldiği değerlendirilebilir.

Ziraat Mektebi kurulduktan sonra Baytar Mektebi de bu okula dâhil edilmeye çalışıldı. Osmanlı Devleti'nde ziraat ve hayvancılık birlikte değerlendirilmekteydi. Zira 1893 tarihinde açılan okulun ismi de Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi olarak kabul edilmişti. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde müstakil bir okul olarak ortaya çıkan ve modern usullere göre eğitim veren, eğitim amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderen ziraat ve hayvancılık okulları edindiği tecrübeler sayesinde, kendisinden sonra bu alanda ortaya çıkacak diğer modern eğitim kurumlarına birer alt yapı oluşturdu.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

A.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı (Y.PRK.OMZ.): 1294., 1/1.

(BOA., MV. 60/48).

BOA, Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.): 29 Şaban 1308., 54/25.

BOA, İrade, Dahiliye (İ.DH.): 19 Zilhicce 1309., 1284/101051; 15 Zilkade 1306., 1146/89334.

BOA, İrade, Şura-yı Devlet (İ.ŞD.):10 Cemazeyilahir 1309., 113/6816.

BOA, Yıldız Tasnifi Babıali Evrak Odası (BEO.): 8 Rebiulahir 1311., 296/22186; 29 Rebiulahir 1311., 310/23176; 21 Rebiulahir 1317., 1362/102104, 30 Safer 1322., 2333/174923, 12 Ramazan 1323., 2223/166724, 24 Ramazan 1310., 182/13642, 22 Rebiulevvel 1311., 286/21431, 24 Ramazan 1310., 182/13642.

BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 12 Cemaziyelevvel 1312., 82/16.

BOA, Maarif Nezareti Evrakı (MF.MKT.): 28 Safer 1299., 75/41; 23 Safer 1306., 102/93; 15 Şaban 1313., 304/20.

BOA, Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y..MTV.) : 4 Muharrem 1300., 10/6.

BOA, İrade, Orman Meadin (İ.OM.): 9 Şevval 1312., 2/51.

BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 21 Recep 1319. 2551/57.

A.2. Süreli Yayınlar

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321. Mabaa-i Âmire, 740s.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316. Mabaa-i Âmire, 1257s.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1317. Mabaa-i Âmire, 1496s.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1318. Mabaa-i Âmire, 1677s.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1319. Mabaa-i Âmire, 985s.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321. Mabaa-i Âmire, 740s.

Tanin, 27 Mart 1911, S. 2, Numara: 921.

A.3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Alkan, M. O., 2010. “Modernleşme ve Eğitim”, II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul, Ed.: Dr. Coşkun Yılmaz, İstanbul, ss. 299-319.

- Bilim, C. Y., 2002. Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 538s.
- Ergin, O., 1941. Türkiye Maarif Tarihi, C.3., Mutlakiyet Devri Mektepleri, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1052s.
- İhsanoğlu, E., 1999. “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Osmanlı Devleti’nin 700. Kuruluş Yılı Dönümü Armağanı, 1, Feza Gazetecilik, İstanbul, ss.223-359.
- Karal, E. Z., 1983. Osmanlı Tarihi VIII. Cilt., Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1908, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 631s.
- Mahmud Cevad İbnü’ş-şeyh Nâfi, 2002. Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı, Hazırlayanlar: Mustafa Ergün vd., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 490s.
- Millî Eğitim Bakanlığı Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı, 1977. Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi, Yıl 24, Ocak (287), 56s.
- Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897 The First Statistical Yearbook Of The Ottoman Empire, 1997. Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 5, Hazırlayan: Tevfik Güran, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 305s.
- Özen, A., 1999. “Osmanlı Devleti’nde Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Faaliyetleri”, Osmanlı, 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.623-628.
- Özlu, Z., 2012. “19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Veterinerlik Mesleği İle İlgili Bir Değerlendirme”, Belleten, LXXVI (275), ss. 239-260.
- Parmaksız, E., 2008. “II. Abdülhamid Dönemi (1876 – 1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler”, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü FBE Mimarlık Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Said Paşa’nın Hatıratı, 1328. C. I. Sabah Matbaası, Dersaadet, 615s.
- Shaw, S. J., Shaw. E. K., 1983. Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. II., Çeviren: Mehmet Harmancı, E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul, 580s.
- Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıratım, 2010. Dergah Yayınları, İstanbul, 179s.
- Tekeli, İ., ve İlkin S., 1999. Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 221s.
- Unat, F.R., 1964. Türkiye Eğitim Sistemi’nin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 200s.

BÖLÜM 16

KONYA DESTİNASYONU'NUN AKILLI ŞEHİR VE AKILLI TURİZM KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

*Gözde ÖZTÜRK*¹*

*Semih BÜYÜKİPEKÇİ***

¹ *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ABD, gozde678e@gmail.com, ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-2784-6965>

**Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, sbi-pekci@selcuk.edu.tr, ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-8174-5682>

GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerle birlikte insanların yaşam kalitesini yükselten aynı zamanda birçok kolaylığı da beraberinde getiren birçok yenilik hayatımıza girmiştir. Elektronik alanda yararımıza yapılan birçok gelişme beraberinde sürdürülebilirliğin sağlanmasını da amaçlayan yeni tasarım ve projelerin gelişmesine büyük olanak sağlamıştır. Bununla birlikte dördüncü sanayi devrimiyle birlikte yani diğer bir ifadeyle endüstri 4.0 kavramının hayatımızda yerini almasıyla beraber teknolojinin yapısında birtakım değişimler ve gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu değişimlerle birlikte akıllı teknolojiler öncelikle şehirlerin sürdürülebilirlik temelli yaklaşımlarına entegre edilmiş sonrasında ise bu amaç doğrultusunda turizm sektörünü de etkisi altına almayı başarmıştır.

Akıllı şehirler kavramının ortaya çıkmasıyla geliştirilen akıllı turizm kavramı teknolojik tabanlı olarak turistlerin deneyimlerinin farklılaşmasını, turistik faaliyetlerin zenginleşmesini, turistlerin şehrin bünyesinde barındırdığı sosyo-kültürel zenginlik ile harmanlanmasını ve aynı zamanda destinasyonların yarış halinde oldukları diğer destinasyonlar bazında sürdürülebilirliklerinin sağlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda Konya bünyesinde barındırdığı tarihi, kültürel, doğal güzellikleri ve ön plana çıkan inanç turizmiyle birlikte turistik çekiciliklerin oluşmasına zemin hazırlayan turizm destinasyonlarının başında gelmektedir. Bununla birlikte her yıl turistik çekicilikleri ile birlikte turist sayısını ve gelirlerini arttırmaya yönelik çalışmaları hayata geçirmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla Konya bu hedefe ulaşabilmek adına yeni projeler, yatırımlar ve tanıtım faaliyetleri üzerinde çalışmaktadır.

Dünya çapında akıllı şehir ve akıllı turizm platformunun uygulandığı farklı destinasyonlarda turist sayılarının arttığı ve buna bağlı olarak gelirlerinde arttığı bilinmektedir (Erkmen vd., 2020:111). Bu alışma ile Konya'nın akıllı şehir ve akıllı turizme yönelik uygulamalarını belirlemek ve bu uygulamaların destinasyon bazında katkısının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda ele alınan akıllı şehir ve akıllı turizm kavramları ile bu tarz akıllı şehir ve beraberinde akıllı turizm uygulamalarının yaygınlaştırılması konusunda önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Son olarak Konya'nın akıllı şehir ve akıllı turizm girişimindeki önemli boşlukları belirleyerek bunları ele alan bir ereve önererek sonuca varılması sağlanacaktır. Çalışmada öncelikle akıllılık terimi sonrasında akıllı şehir ve akıllı turizm kavramları devamında akıllı şehir ve akıllı turizm arasındaki bağlantı incelenecek, daha sonrasında ise Türkiye'deki örnek uygulamalarla Konya'daki akıllı şehir uygulamaları incelenerek kıyaslanarak değerlendirilecektir. Böylece Konya'nın akıllı şehir ve akıllı turizm vizyonunda ulaştığı boyut daha net saptanacaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kapsamında veri toplama tekniği olarak öncelikle döküman analizi ve son-

rasında yarı yapılandırılmış görüşme yönteminden yararlanılacaktır. Araştırmaya konu olan Konya'nın seçilme sebeplerinin başındaki en büyük etken inanç turizminin ön plana çıktığı bir destinasyon olmasıdır. Bununla birlikte Yabancı yazın incelendiğinde akıllı turizme yönelik olmak üzere birçok çalışma bulunmaktadır. Ülkemizde bu alanda yapılan çalışmaların son yıllarda artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Konya Destinasyonu kapsamında düşünüldüğünde akıllı şehir kavramına yönelik çalışmaların bulunduğu fakat akıllı turizme yönelik çalışmaların yok denilebilecek kadar az olduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte akıllı şehir ve akıllı turizm uygulamalarının bir arada araştırıldığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu kapsam çerçevesinde bu çalışma ile Konya Destinasyonunun akıllı şehir ve akıllı turizme yönelik mevcut potansiyelinin ortaya çıkarılması büyük önem taşımaktadır. Çalışmaya başlamadan önce bazı varsayımlarda bulunulmuştur. Bu varsayımlar;

- 1)Konya akıllı şehir destinasyonudur.
- 2)Akıllı Turizm Konya' da uygulanabilir.
- 3)Akıllı şehir ve akıllı turizm kavramları birbirleriyle ilişki içerisindedir.
- 4)Konya'nın akıllı şehir uygulamaları, akıllı turizm uygulamalarına nazaran daha kolay gerçekleştirilebilir olarak belirlenmiştir.

1. Akıllılık, Akıllı Şehir ve Akıllı Turizm Kavramları

Teknolojinin gün geçtikçe farklı boyut alması insanların teknolojik imkanlardan yararlanma istek ve arzusunu ortaya çıkarmıştır. Bu istek ve arzuya karşılık olarak nitelendirilebilecek akıllılık, akıllı şehir ve beraberrinde akıllı turizm kavramları birbirleriyle bağlantılı ve aynı zamanda birbirlerini tamamlayan kavramlar olarak ele alınmaktadırlar.

1.1. Akıllılık Kavramı

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte akıllılık kavramına olan ilgi artmaya başlamıştır. Taşındığı anlam ve bünyesinde barındırdığı özellikler kapsamında akıllılık kavramının geniş bir kullanım alanı bulunmakla birlikte farklı alanların da ilgi odağı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda akıllılık kavramında birçok tanımlamaya gidilse de en genel anlamıyla; "Akıllı" kelimesi, sensörleri, büyük verileri, açık verileri, yeni bağlantı yollarını ve tamamen bilgi alışverişine dayanan BİT devrimleriyle zenginleştirilmiş teknolojik, sosyal ve ekonomik gelişmeleri ifade eden bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle akıllılık kavramı zekanın modern teknoloji üzerinde yansımadır diyebiliriz (Erdem A., 2021:1).

Akıllılık kavramına bilginin üretilmesinden iletilmesine kadar her adımda ihtiyaç duyulmaktadır. Akıllılık, kolektif performans ve rekabet

gücünü optimize etmek ve herkes için çözümler ve değer üretmek için farklı paydaşları aynı anda dahil ederek ürünleri, eylemleri, süreçleri ve hizmetleri gerçek zamanlı olarak şekillendirmeyi kolaylaştırır. Genellikle akıllı kavramı, hızlı olmak ve hızlı sonuç vermekle ilişkilendirilir. “Akıllı” terimi, en son teknoloji üzerinde çalışan her şeyi temsil etmektedir. Bu tanımlamalardan yola çıkarak akıllılık kavramı için yenilikçi sistemler ve süreçler kullanılarak belirli hedeflere nasıl ulaşıldığı ile ilgilenmektedir diyebiliriz. Bununla beraber akıllılık kavramı kapsamında dünya, şehir, çevre, insanlar ve iş kollarının tamamının etkilenmeye devam edeceği de varsayılmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmada akıllılık kavramını şehir ve turizm kapsamında ele alacağız.

1.2. Akıllı Şehir

Küreselleşme ve nüfus artışından kaynaklı çeşitli engeller şehirleri bu sorunları yönetmek için akıllı çözümler bulmaya zorlamıştır. Ortaya çıkan zorluklarla baş edebilen teknoloji tabanlı modern şehirler “Akıllı Şehir” olarak adlandırılmıştır. Başka bir ifadeyle literatür, genel olarak kentlerdeki modernleşmenin akıllı şehir kavramının ortaya çıkışını ve büyümesini teşvik eden kilit faktör olarak tanımlamaktadır. Akıllı şehirlerin ana temasını işletmelerin, kamu ve özel sektör kuruluşlarının, hükümetin ve tüm sakinlerin yaşamlarını teknoloji tabanlı olarak kaliteli bir boyuta erdirmeye çalışmak oluşturmaktadır. Akıllı şehir fikirleri, dijital şehir, yeşil şehir, bilgi şehri gibi kentsel politikaları özümsemiştir (Harrison vd., 2010).

Literatürde “Akıllı Şehir” veya “Akıllı Kent” kavramına yönelik birçok tanım bulunmakla birlikte akıllı kavramı dünyada birçok alanda kullanıldığı için farklı tanımlamalarla ele alındığı görülmektedir. Bu tanımlamalar;

Akıllı şehirler, günlük yaşama yön veren elektrik, ulaşım ve diğer lojistik operasyonların performansını artırmak ve böylece kaliteyi iyileştirmek için şehirlerin altyapılarına eklenmiş iletişim ve sensörlerinden, yeteneklerinden yararlanan şehirlerdir (Chen, 2010: 2). Harrison (2010) ise akıllı şehirleri yaşanabilir ve sürdürülebilir şehirler olduğunu vurgulamıştır (Harrison vd., 2010: 11). Awad vd. (2017) sürdürülebilirliğin ve ekonominin gelişmesi ve aynı zamanda vatandaşların refahının artırılması için bilgi ve teknolojiyi kullanan şehirleri akıllı şehir olarak nitelendirmişlerdir (Awad vd., 2017:44).

Akıllı şehir kavramı Akıllı Şehir Endeksi (2020) tanımına göre, sadece kentte yaşayan vatandaşlar için kentleşmenin faydalarını arttıran ve eksi yönlerini azaltan teknoloji tabanlı kentler olarak ele alınmaktadır. Akıllı Şehir Konseyi tanımlamasına göre ise akıllı şehirler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin şehirlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması için kullanılması anlamını içermektedir (Silik ve Akgül, 2021:545).

Akıllı şehirler ile ilgili yapılan tanımlamaları genel olarak özetleyecek olursak; akıllı teknolojilerle birlikte şehirlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması, daha yaşanılabilir bir hal alması ile kentte yaşayan vatandaşların refahının artırılması, ekonominin gelişmesi gibi olumlu etkilerin yer aldığını görmekteyiz. Kısacası akıllı şehirler için; hali hazırda bulunan kaynaklarını teknoloji tabanlı olarak daha etkin kullanmaları ve şehir sakinlerine daha iyi hizmet sunmalarına ön ayak olan “modernleşme” gayretlerinin tamamıdır diyebiliriz.

Akıllı şehirlerin belirli hedeflere ulaşabilmeleri için bazı özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Bu özellikler genel olarak literatürde şunları kapsayacak şekilde tanımlanmıştır: Verimli bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT), paydaşları dahil etmek için ortak yaratıcı platformlar, fikir üretiminden ürün çözüm aşamalarına, önemli paydaşlarla ara yüzler aracılığıyla oluşturulan verilerin etkin kullanımı, son teknoloji sistemler kullanılarak büyük veri kullanılabilirliği dahildir. Tüm bu özelliklerin ana merkezinde vatandaşların refahını artırmak ve kamuya katkı sağlamak gibi refah odaklı hedefler yer almaktadır. Bu bağlamda akıllı şehirlerin özünde bilgi ve teknolojinin beşeri sermayeye ve altyapıya vurgu yaptığı görülmektedir. Bir şehrin akıllı şehir olabilmesi için en önemli husus nesnelerin internetidir. Nesnelerin interneti bilgiyi üretebilen ve üretilen bilgiyi internet ortamında paylaşabilen tüm bilgi işlem cihazlarını nesnelere ve insanları birbirine bağlamaya yarayan teknolojiye verilen genel addır. Nesnelerin internetiyle şehir içerisinde sensörler, cihazlar ve bulut sistemleri ile vatandaşlara daha iyi ve hızlı hizmet verebilmek mümkün olmaktadır (Terzi ve Ocakçı, 2017: 13).

1.3. Akıllı Turizm

Literatür incelendiğinde akıllı şehir kavramına yönelik birçok tanım bulunmasına rağmen tam olarak bir tanımlama yapılamadığı gibi akıllı turizm kavramında da net bir tanımlama mevcut değildir. Aynı zamanda “Akıllı Turizm” kavramının akıllı şehir kavramından doğduğu düşünülmektedir. Akıllı turizm kavramının ilk olarak 2000’li yıllarda Gordon Philips tarafından ele alındığı varsayılmaktadır. Literatürdeki akıllı turizme yönelik en genel tanımlamalar şu şekildedir;

Akıllı turizm, bilgiyi seyahat edebilmenin tek yoludur. Teknolojinin mevcut turizm bilgileriyle entegre edilmesiyle akıllı turizm sistemleri oluşmaktadır. Bu sistemler çerçevesinde çevrimiçi turizm gibi turizm ile ilgili görevler, hizmetler, müşteri ilişkileri yönetimi, operasyonel alan yönetimi, yurtiçi ve yurtdışı turizm pazarının gelişimi, akıllı izleme yönetim sistemi, turizm bilgilerinin toplanması ve turizm gelişiminin tahminine olanak sağlanmaktadır (Su vd., 2011: 1031). Huang (2012) ise akıllı turizmin en doğru tanımının bilgi ve iletişim teknolojilerinin gündelik kültürle

harmanlanarak turistin kişisel ihtiyaçlarına yönelmek ve ilgilenmek olduğunu vurgulamıştır (Huang vd., 2012: 444).

Buhalis ve Amaranggana (2013) akıllı turizmin, her bir turistin benzersiz tercihlerini karşılamak için daha kişiselleştirilmiş ürünler/hizmetler aracılığıyla turizm deneyimini geliştirmek için gerekli olduğunu vurgulamışlardır. Bununla birlikte Akıllı şehirlerin turizmdeki hükümetler, turizm organizasyonları, yerel sakinler, turistler ve çevreler olmak üzere beş ana paydaşı kucakladığını öne sürmüşlerdir (Buhalis ve Amaranggana, 2013: 553).

Almbaideen vd., (2016)'nın tanımlamasına göre akıllı turizm, turistlere seyahatlerinden önce, seyahatleri boyunca ve seyahat sonrasında turistlere hizmet ve bilgileri sunabilmek için BİT'in turizm destinasyonları ile bütünleşmesidir (Ağraş vd., 2020: 213).

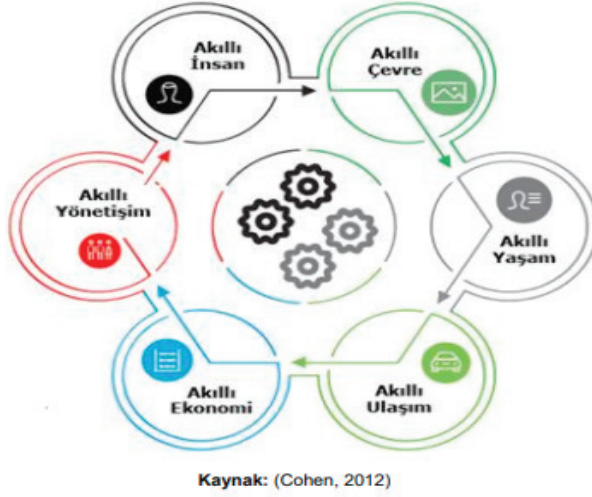
“Akıllı turizm; verimlilik, sürdürülebilirlik ve deneyim zenginliğine açık bir şekilde odaklanarak ileri düzey teknoloji kullanımıyla insanların bedenleri veya zihinleriyle, fiziksel altyapı, sosyal bağlantılar ve diğer kaynaklar ile elde edilen verilerin toplanıp kullanımı, analizi ile bu verilerin yerinde ve zamanında deneyim ve yeniliklere dönüştürülmesi için belirli bir destinasyon merkezinde yapılan bütüncül çabalar”. Bu tanımdan yola çıkarak akıllı turizmi şu şekilde özetleyebiliriz; Akıllı turizm bilgi ve teknolojilerin turizme entegre edilmesiyle turizmin daha geniş ve farklı açılardan bakılmasını ve deneyimlenmesini sağlayan bir kavramdır diyebiliriz (Akmaz vd., 2018: 157).

Tüm bu tanımlamalardan yola çıkarak Akıllı turizm destinasyonlarını en genel anlamıyla turizm perspektifinden tanımlayacak olursak; Akıllı turizm destinasyonları turistlere zevk ve deneyimler sağlamak için bilgi, teknoloji ve yeniliklerden yararlanan akıllı şehirlerdir kanısına varabiliriz. Akıllı turizmin genel amacı, belirli ihtiyaçları çözebilmek adına turist ile destinasyon arasında bir ara yüz sağlamaktır. Bu tür destinasyonlar daha yüksek düzeyde teknoloji ve ara yüzler kullanılan yüksek düzeyde yenilik, kolaylık ve refah ile nitelendirilmektedir. Özellikle, akıllı turizm destinasyonları hem kent sakinlerinin hem de turistlerin yaşam kalitesini benzer şekilde iyileştirme gayesini güden destinasyonlardır (Roberto vd., 2013: 1405)

1.4. Akıllı Şehir Olmanın Kriterleri

Literatürde “Akıllı Şehirler” ve “Akıllı Kentler” adına birçok yaklaşım ve kriter bulunmakla birlikte bu konu hakkında Cohen (2012)'in “Akıllı Şehir Çarkı” yöntemi ön plana çıkmaktadır.

Şekil 1: Akıllı Şehrin Temel Bileşenleri (Akıllı Şehir Çarkı)

Bu yönetime göre Akıllı Şehir veya Akıllı Kent olabilmenin özünde altı kriteri vardır. Bu kriterler;

1) Akıllı İnsan (Smart People): Bu kriter ile birlikte insanların teknolojiyi etkin kullanma ve üretme becerilerinin geliştirilerek sürekli yeniliğe özendirilen ve yönlendirilen bir toplum yaratmak amaçlanmaktadır.

2) Akıllı Çevre (Smart Environment): Bu kriter ile doğaya ve çevreye verilecek zararın en aza indirilmesini sağlayan yenilenebilir enerji, akıllı şebekeler, mikro şebekeler, akıllı sayaçlar, ileri hava kirliliği izleme sistemleri, çevre dostu binalar ve kent planlaması, enerji verimli akıllı sokak aydınlatmaları, katı atık yönetimi, akıllı su yönetim ve drenaj sistemleri gibi çözümleri kapsamaktadır.

3) Akıllı Yaşam (Smart Living): Bu kriter ile teknoloji tabanlı olarak insanların yaşam kalitesinin artırılması ve şehir sakinlerine daha sürdürülebilir bir ortamın sağlanması amaçlanmaktadır.

4) Akıllı Ulaşım (Smart Mobility): Bu kriter bilgi ve iletişim teknolojileriyle bütünleşik ulaşım sistemlerini içerir. Bu kriter ile gerçek zamanlı trafik bilgisinin yolcular, sürücüler ve operatörlerle paylaşılması sağlanmaktadır.

5) Akıllı Ekonomi (Smart Economy): Bu kriter ile bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak şehrin makro ve mikro boyutuyla ekonomik girdi ve çıktı faaliyetlerinin yönetilmesi sağlanmaktadır.

6) Akıllı Yönetişim (Smart Governance): Bu kriter ile bilgi ve teknoloji çözümleriyle farklı konumdaki paydaşlar arasında aktif ve tesirli bir iletişim, kamu idaresinde şeffaflık ve katılımcı karar alma mekanizmaları-

nın oluşturulması sağlanmaktadır.

Cohen (2012)' in "Akıllı Şehir Çarkı" nda görüldüğü üzere bu altı kriter birbirine bağlı ve birbirinin gelişmesini sağlayan yöntemleri kapsadığı için, akıllı şehir uygulamalarında bu kriterlerin bir bütün olarak ele alınmasının uygulamanın verimliliğini artıracaklarını düşünülmektedir. Bununla birlikte Cohen (2012)' in akıllı şehirler için oluşturduğu yöntemin akıllı destinasyonlar için de uygulanması mümkündür. Tablo 1 de uyarlanan bu yöntem akıllı şehirlerin boyutları olarak ele alınmıştır.

Tablo 1. Akıllı Şehir Boyutları

Boyut	Örnekler
Akıllı İnsan	Teknolojiyi etkin kullanan, eğitime erişimi olan, yeniliğe açık olan toplum.
Akıllı Yönetişim	e-hizmetler, şeffaflık, açık veri
Akıllı Çevre	Yenilenebilir , çevre dostu binalar ve kent planlaması
Akıllı Ekonomi	Yenilik, e-ticaret, akıllı ekosistem, yerel ve küresel bağlantı
Akıllı Ulaşım	Birbirleriyle bütünleştirilmiş bilgi ve iletişim teknolojileri tabanlı ulaşım sistemleri, temiz ve motorsuz seçenekler
Akıllı Yaşam	Teknolojik tabanlı yaşam kalitesinin yükseltilmesi, sağlıklı ve güvenli yaşam.

Kaynak:Cohen, 2012

1.5. Akıllı Şehir ve Akıllı Turizm İlişkisi

Son yıllarda teknolojik gelişmelerle birlikte hemen hemen her sektörün yapısında bazı değişim ve gelişmeler meydana gelmiştir. Hizmet üretiminin ve emeğin yoğun olduğu turizm sektörü üretim, yönetim ve pazarlama aşamalarında teknolojiye her geçen gün daha bağımlı bir hale gelmeye başlamıştır (Özgüneş ve Bozok, 2017: 626). Bununla birlikte akıllı şehir ve akıllı turizm kavramları birbirleriyle paralel kavramlar olmakla beraber akıllı turizm kavramı akıllı şehir kavramının bir alt boyutu olarak ele alınmaktadır. Şehirlerde kurulan teknolojik altyapının hem kent sakinleri hem de turistler açısından değerlendirildiğinde pozitif etki alanına sahip olduğu ve turizm faaliyetlerini doğrudan etkilediği görülmektedir. Kısacası akıllı şehrin oluşmasına zemin oluşturan bütün etkenlerin (fiziksel ve teknik alt yapı) turizm sektörünü etkilediği görülmektedir. Bununla beraber akıllı şehir ve turizm arasında bazı farklar bulunmaktadır. Bu farklar; Akıllı şehirler sadece kent sakinlerini önemserken akıllı turizm destinasyonları hem kent sakinlerini hem de turistleri önemsemektedir. Akıllı turizm destinasyonlarının özü turistler için deneyim kalitesinin artırılması ilkesine dayanmaktadır.

Akıllı şehir kavramını turizm bağlamında incelemek, özellikle seyahat deneyimi ve turistlerin üzerindeki etkisi bakımından çok önemlidir. Turizm sektörü ekonomik faydalarla birlikte aynı zamanda hedef şehrin

vatandaşlarını ve kültürünü de yakından etkilemektedir. Buna göre turizm sektöründeki paydaşlar akıllı şehir ve akıllı turizmin hem turistlerin hem de o bölgede yaşayan vatandaşların yaşam kalitesinin artırılmasının bir yolu olarak görmektedir. Bu bağlamda akıllı turizm şehirleri yaşamı kolaylaştıran ve turistlere deneyimler sağlayan sürdürülebilir kalkınmayı garanti eden yenilikçi turizm destinasyonlarıdır diyebiliriz (Lee, P. vd. 2020: 3958). Başka bir ifadeyle akıllı turizm uygulamaları turistlerin ziyaretlerini kolaylaştıran onlara deneyim kazandıran ve tüm bunlara ek olarak destinasyonlara artı bir değer katan uygulamaların tamamıdır. Akıllı şehirlerin genel amaçları arasında her ne kadar vatandaşlarının refahını artırmak olsa da birçok şehrin gelir kaynağı turizm olması nedeniyle akıllı şehirlerin turizme odaklanmaya ihtiyaçları vardır.

Akıllı şehirlerin turizmle ilgili altı ana unsuru vardır: akıllı hareketlilik, akıllı hükümet, akıllı ekonomi, akıllı insanlar, akıllı yaşam ve akıllı çevre. Turizm açısından da altı ana unsur vardır; turistik yerler, erişilebilirlik, olanaklar, mevcut paketler, faaliyetler ve yan hizmetler-bunlar, turistlere değerli deneyimler sunarak nihayetinde varış noktası için kar ve fayda sağlayan niteliklerdir (Boes vd., 2016: 108).

2. Araştırma Yöntemi

2.1. Amaç

Bu çalışmada Konya'nın akıllı şehir ve akıllı turizme yönelik uygulamalarını belirlemek ve bu uygulamaların destinasyon bazında katkısının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda akıllı şehirler ve akıllı turizm destinasyonları ile ilgili mevcut literatürü gözden geçirmek amaçlanmakla birlikte çalışma özellikle akıllı şehirler ve akıllı turizm destinasyonları kavramlarının ve aralarındaki ilişkinin gözden geçirilmesine odaklanmaktadır. Bununla birlikte ele alınan akıllı şehir ve akıllı turizm kavramları ile bu tarz akıllı şehir ve beraberinde akıllı turizm uygulamalarının yaygınlaştırılması konusunda önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Son olarak Konya'nın akıllı şehir ve akıllı turizm girişimindeki önemli boşlukları belirleyerek bunları ele alan bir çerçeve önererek sonuca varılması amaçlanmaktadır.

2.2. Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Böylece Konya Destinasyonunun akıllı şehir ve akıllı turizme yönelik uygulamalarına yönelik detaylı verilere ulaşılabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte nitel araştırma yöntemleri kapsamında veri toplama tekniği olarak öncelikle doküman analizi ve sonrasında yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Doküman analizi ile elde edilen veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği sonucunda elde edilecek verilerin destek-

lenmesine zemin hazırlamıştır.

2.3. Kapsam

Araştırmaya dahil edilen kurum ve kuruluşların seçilmesinde bazı sınırlamalarda bulunulmuştur. Öncelikle turizm sektörü içerisinde yer alan (konaklama, seyahat vb.) işletmelerin çalışmaya dahil edilmesi uygun görülmüştür. Çalışmada turizm işletmeleri bünyesinde faaliyet gösteren seyahat acentası yetkilileri, seyahat acentası çalışanları, konaklama işletmesi yöneticisi ve TÜRSAB yönetim kurulu üyesi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar işletmedeki konumları ve uzmanlık alanları açısından ele alındıklarında akıllı şehir ve akıllı turizm konseptinin uygulanabilirliği konusunda bu katılımcılarla görüşülmesinin çalışmanın amacına uygun olduğu düşünülmektedir.

2.4. Veri Toplama

Akıllı şehir ve akıllı turizme yönelik doküman analizi 9 Eylül – 7 Kasım tarihleri aralığında internet üzerinden yapılmıştır. Çeşitleri açısından incelenen dokümanlar haber, makale ve çeşitli internet sitelerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte söz konusu dokümanlar “Türkiye’de akıllı şehir ve akıllı turizm üzerine dokümanlar” ve “Konya’da akıllı şehir ve akıllı turizm üzerine dokümanlar” olmak üzere iki grupta incelenmiştir. Birinci grupta 14, ikinci grupta 10 adet olmak üzere toplamda 24 adet doküman incelenmiştir. Araştırma kapsamında çalışma, açık uçlu araştırma soruları kullanılarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada “Edirne Destinasyonunun Akıllı Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi” adlı tez çalışmasında kullanılan sorular Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi’ndeki danışman tarafından değerlendirilerek çalışmanın amacına uygun olması gerekçesiyle sorularda Konya’ya yönelik farklılıklar yapılarak kullanılmıştır. Görüşme formu iki grup soru çeşidinden oluşturulmuştur. Birinci grupta katılımcıların demografik bilgilerini ölçmeye yönelik sorular, ikinci grupta ise akıllı şehir ve akıllı turizmin uygulanabilirliğinin analizine yönelik sorulara yer verilmiştir.

3. Türkiye’de Akıllı Şehir ve Akıllı Turizm Uygulamaları

Türkiye’nin son yıllarda akıllı şehir ve beraberinde akıllı turizm platformlarına yöneldiği görülmektedir. Özellikle büyük şehirlerde akıllı şehir ve akıllı turizm destinasyonu politikalarında büyük gelişmelerin yaşandığı göze çarpmaktadır. Bu kapsamda akıllı şehir ve akıllı turizm uygulamalarına yönelik 14 şehir bulunmakla birlikte bu şehirlerden bazıları; İstanbul, Konya, Bursa, Ankara, İzmir ve Antalya’dır. Çalışmaya konu olan Konya şehri akıllı kent uygulamalarında İstanbul’dan sonra ikinci sırada yer almaktadır.

Türkiye’de Akıllı şehir uygulamaları ilk kez “Entegre Akıllı Kent Uygulamaları Projesi” adı altında Karaman ili tarafından başlatılmıştır.

Proje Türk Telekom önderliğinde hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında öncelikle trafikten sağlığa, eğitimden kamu hizmetlerine ve ayrıca enerji tasarrufuna kadar birçok hususla birlikte ekonomik kazancın sağlanması, çevresel iyileşmenin sağlanması ve böylelikle şehir sakinlerinin daha yaşanılabilir bir şehirde yaşamaları ve bununla birlikte aynı zamanda turistler içinde farklı deneyimlerin kazanılması amaçlanmıştır.

Türkiye’de Akıllı Şehir uygulamaları kapsamında Türk Telekom’un katkılarıyla geliştirilen birçok uygulama vardır. Bu uygulamalar (<https://www.karamandan.com/haber/6392082/akilli-kent-nedir>);

- Akıllı Durak: Otobüsün geleceği vaktin telefonda ve duraktaki ekrandan görebilme imkânı.
- Akıllı Otopark: Boş olan otoparkı cep telefonundan görebilme ve boş otoparka yönlendirilme imkânı.
- Akıllı Kavşak: Trafik yoğunluğunun en aza indirilebilmesi için kavşaklarda en yoğun caddelere önceliğin sağlanması imkânı.
- Öncelikli Geçiş: Ambulans vb. trafikte geçiş önceliği bulunan araçlara sistem otomatik olarak yeşil ışık yakmaktadır.
- Tedes: Trafiğin daha güvenli hale gelebilmesi için Tedes ile trafik kurallarına aykırı araç kullananların tespit edilmesi sağlanıyor.
- Akıllı Aydınlatma: Enerji tasarrufunun sağlanabilmesi için sokak lambaları havaya göre ayarlanmaktadır.
- Akıllı Sulama: Parklar nem oranı ihtiyacına göre otomatik olarak sulanıyor ve böylece su ve gübreden tasarruf sağlanıyor.
- Uzaktan Sayaç Okuma: Elektrik ve su sayaçları merkezi olarak okunarak kayıp kaçak miktarlarının takibi sağlanıyor.
- Akıllı Atık Toplama: Çöplerin doluluk miktarının takibi gerçekleştirilerek atık toplama operasyonun optimize edilmesi sağlanıyor.
- Engelli Navigasyonu: Görme engelli vatandaşlara kamusal alanlarda yol tarifi görme engelli navigasyonu ile yapılmaktadır
- Akıllı Ölçüm: Sıcaklık, nem ve gürültü seviyesi takibi gerçekleştirilmektedir.
- Hasta Takip: Kronik hastaların hayati değerleri (tansiyon, nabız, şeker) merkezden anlık olarak takibi sağlanmaktadır.
- Panik Buton: Acil durumlarda tek bir butona basılarak polis ve ambulansın direk olarak çağırılması sağlanmaktadır.

- Akıllı Güvenlik: Şehrin merkezi yerlerine kameralar yerleştirilerek görüntülerin vatandaşlarla paylaşılabilmesi sağlanmaktadır.
- Sevgi Zinciri: Kayıp kişilerin ve kayıp hayvanların takibi sağlanarak bulunmalarını kolaylaştırmaktadır.
- Kablosuz İnternet: Şehir merkezinde ücretsiz Wi-Fi hizmeti sağlanmaktadır
- İnteraktif Kiosklar: Şehrin farklı alanlarına şehrin tanıtımını yapan ekranlar yerleştirilerek bilgilendirme yapılmaktadır.

Türk Telekomun katkılarıyla gerçekleştirilen bu uygulamaların tamamının bilişim ve teknoloji ile paralel insan odaklı uygulamaların olduğu göze çarpmaktadır.

3.1. Konya Destinasyonunun Akıllı Şehir ve Akıllı Turizm Uygulamaları

Çalışmada araştırma sahası Konya Destinasyonu olarak belirlenmiştir. Konya tarihi, kültürel ve doğal güzellikleriyle birlikte gelişmekte olan ve inanç turizmi ile ön plana çıkan turizm destinasyonudur. Bununla birlikte küreselleşme ve nüfus artışından kaynaklı çeşitli engeller şehirleri bu sorunları yönetmek için akıllı çözümler bulmaya zorlamıştır. Akıllı çözümler Konya ilinde de kendisini göstermiştir. Konya yüzölçümü olarak Türkiye'nin en büyük ve nüfus bakımından değerlendirildiğinde yedinci kalabalık şehri olarak yerini almaktadır (<http://konya.com.tr/genel-bilgiler>, 2021).

Konya hem paydaşların refahını artırmak hem de turizmin gelişimine katkı sağlamak amacıyla akıllı şehir ve beraberinde akıllı turizm platformlarını hayata geçirmeyi amaçlamıştır. Konya'daki akıllı şehir uygulama çalışmaları incelendiğinde, Konya Belediyesi tarafından başlatılan teknoloji ve bilişime bağlı çalışmaların sürekliliğini koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2018 yılında Konya'nın akıllı kent vizyonunun uygulanabilirliğinin sağlanabilmesi için Konya Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından "Akıllı Kent Şube Müdürlüğü" kurulmuştur. Konya Türkiye'de e-belediye projesini uygulamaya geçiren ilk büyükşehirdir. Bu uygulama kapsamında vatandaşlar istedikleri bilgiye ulaşabilmekte ve birçok işlemi elektronik ortamda yapabilmektedirler.

Konya'nın akıllı kent olma kapsamında hayata geçirdiği bazı uygulamalar vardır. Bu uygulamalar (<https://www.konya.bel.tr>);

Akıllı Toplu Ulaşım Sistemleri: Akıllı ulaşım kapsamında hizmete sunulan ATUS uygulaması ile toplu ulaşım araçlarını kullanan vatandaşlara kolaylık sağlamak amaçlanmıştır. ATUS ile toplu ulaşım araçlarının hangi saat aralıklarında durağa geleceklerine, güzergâh bilgilerine ve ad-

res bilgisine göre en yakın durağın nereden geçtiği gibi ulaşım ile ilgili birçok bilgiyi öğrenmek mümkün olmaktadır. ATUS'a www.atus.konya.bel.tr, Konya Mobil Uygulaması, Akıllı Durak Ekranları, 5669 SMS Hizmeti, duraklarda bulunan kare barkodlar gibi beş erişim kanalından vatandaşların ulaşabilmesi mümkündür.

Akıllı Kavşak: Akıllı Trafik Yönetim Sistemi ile Konya' da yaklaşık 102 kavşakta trafik yoğunluğunun en aza indirilebilmesi için kavşaklara kurulan kamera sistemi ile en yoğun caddelere öncelik sağlanmaktadır. Bununla birlikte kavşaktaki yeşil ışık süreleri otomatik olarak ayarlanmaktadır. Bu uygulama ile gereksiz araç yoğunluğu önlenmekte, sürüş konforu sağlanmakta ve sonucunda enerjiden tasarruf edilmektedir.

Akıllı Bisiklet Uygulaması: Bu uygulama ile otomobil kullanımının en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte bisikleti kullanmak isteyen vatandaşlar bisikleti teslim alabilecekleri ve tekrar teslim etmeleri gereken noktaları Mobil Konya uygulaması ile bilgi edinebilmekte ve kiralama ücretlerini banka kartları veya el kartlarıyla ödeme imkanına sahiptirler.

Akıllı Konya Mobil Uygulaması: Konya'nın Akıllı Kent uygulamaları kapsamında tüm olanaklara erişmek mümkündür. Turistik mekanları, hastaneleri, eczaneleri, otelleri adres bilgilerine kadar sıralamak kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir. Uygulama içerisinde akıllı ulaşım sistemi, kent kameraları, nöbetçi eczaneler gibi birçok farklı altyapı vatandaşların ihtiyaçlarına cevap vermektedir.

Mobil Mesnevi Uygulaması: Bu uygulama ile Mevlana'nın en çok bilinen eseri olan Mesnevi 13 farklı dilde okunabilmektedir. Bununla birlikte Mevlâna müzesine ait fotoğrafların incelenmekte ve Mesnevi'den alınan sözler farklı platformlarda paylaşılabilir. Kullanıcıların Mobil Mesnevi uygulamasından yararlanabilmeleri için uygulama marketlerinden Android ve IOS işletim sistemli mobil cihazlarına indirmeleri gerekmektedir.

Özetle Konya'nın akıllı kent uygulamaları kapsamındaki faaliyetleri değerlendirildiğinde akıllı uygulamaların daha çok akıllı ulaşım ile ilgili olduğu gözle çarpılmaktadır. Bununla birlikte kentin sahip olduğu kültür ve inanç turizmine yönelik değerlerin tanıtımındaki eksiklik dikkat çekmektedir. Literatürde yapılmış bazı çalışmalarda (Bilici vd., 2018: Örselli ve Dinçer, 2019: Korkmaz, 2021), Konya'daki Akıllı Şehir Uygulamaları incelenmiştir.

4. Bulgular ve Tartışma

Araştırmanın bu bölümünde, öncelikle ön çalışmayı oluşturan doküman analizine yönelik bulgulara yer verilmektedir. Sonrasında Konya des-

tinasyonunun akıllı şehir ve akıllı turizme yönelik uygulamalarının belirlenmesi adına görüşülen kişilerin konu hakkındaki görüş ve değerlendirmelerinden oluşan bulgular daha detaylı ele alınmaktadır. Bununla birlikte yabancı yazında dahil olmak üzere Akıllı şehir ve akıllı turizme yönelik olarak birçok çalışma incelenmiş ve sonucunda “Edirne Destinasyonu’nun Akıllı Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi” adlı çalışmada kullanılan yedi boyutu (uygulanabilirlik, altyapısal yeterlilik, gereklilik ve uygunluk, performans ve etkinlik, işletme, çalışan ve turistlerin adaptasyonu, yenilik ve değer oluşturma, sürdürülebilirlik) barındıran görüşme sorularına verilen yanıtlar değerlendirilmiştir (Erkmen, 2021).

Doküman analizine yönelik bulgulara göre; Konya destinasyonunun akıllı şehir ve akıllı turizm ilişkisinin geliştirilmesi ve devamlılığının sağlanması açısından turizm paydaşları ve vatandaşlar arasında güçlü bir beraberliğin var olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Konya’nın akıllı şehir olabilmeye yolunda büyük bir çaba göstermekle birlikte yapılan araştırmalar sonucunda akıllı ulaşım haricinde akıllı şehir konseptinin gereklerini tam anlamıyla yerine getiremediği görülmektedir. Akıllı turizm özelinde değerlendirildiğinde ise yolun çok başında olduğu ve akıllı turizme gereken değerlerin verilmediği şeklinde bulgular ortaya çıkmıştır.

Araştırma bulgularının değerlendirilmesinin kolaylığı açısından katılımcıların isimleri K1....K10 olarak kodlandırılmıştır. Kodlamaya yönelik bilgiler Tablo 2 ‘de gösterilmektedir.

Tablo 2. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	İşletmedeki Unvanı	Eğitim Durumu	Turizm Eğitimi
K-1	Erkek	27	Konaklama İşletmesi Yöneticisi	Yüksek Lisans	Var
K-2	Erkek	31	Seyahat Acentası Yetkilisi	Önlisans	Var
K-3	Kadın	25	Seyahat Acentası Çalışanı	Lisans	Var
K-4	Erkek	34	Seyahat Acentası Yetkilisi	Lisans	Var
K-5	Erkek	29	TÜRSAB yönetim kurulu üyesi	Lisans	Var
K-6	Erkek	24	Seyahat Acentası Çalışanı	Önlisans	Var
K-7	Erkek	33	Seyahat Acentası Yetkilisi	Önlisans	Var
K-8	Erkek	45	Seyahat Acentası Yetkilisi	Lisans	Var

K-9	Kadın	23	Seyahat Acentası Çalışanı	Lisans	Var
K-10	Erkek	26	Seyahat Acentası Çalışanı	Lisans	Var

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya 3 farklı kurum ve kuruluştan olmak üzere toplam 10 kişi katılmıştır. Araştırmaya katılan 10 katılımcının %80'i erkek kalanı kadın katılımcılardan oluşmaktadır.

Katılımcıların yaşları 18-29 yaş arası, 30-39 yaş arası, 40-49 yaş arası ve 50 yaş ve üzeri yaş olmak üzere dört grupta incelenmiştir. Bu çalışma, 18-29 yaş aralığında olan 4 katılımcı (%40), 30-39 yaş aralığında olan 5 katılımcı (%50) ve 40-49 yaş aralığında olan 1 katılımcıdan (%10) oluşmaktadır.

Katılımcıların eğitim durumları, %60'ı lisans, %30'u ön lisans ve %10'u yüksek lisans mezunudur.

Araştırmaya katılan 10 katılımcının turizm eğitimi alıp almadıkları araştırıldığında ise katılımcılarının tamamının turizm eğitimi aldığı bilgisine ulaşılmıştır.

Araştırmaya dahil edilen katılımcıların unvanları incelendiğinde %40'ı seyahat acentası çalışanı, %40'ı seyahat acentası yetkilisi, %10'u konaklama işletmesi yöneticisi, %10'u TÜRSAB yönetim kurulu üyesi olduğu belirlenmiştir.

4.2. Akıllı Şehir ve Akıllı Turizmin Gerekliliği ve Uygunluğu ile İlgili Bulgular

Teknolojide meydana gelen değişim ve gelişimlerle teknoloji hayatımızın birçok alanında kullanılmaktadır. Katılımcılara akıllı şehir ve akıllı turizmin gerekliliği ve uygunluğunu ölçmek amacıyla toplamda üç soru yöneltilmiştir.

Tablo 3. Akıllı Şehir ve Akıllı Turizmin Gerekliliği ve Uygunluğu ile İlgili Sorular

Akıllı Şehir ve Akıllı Turizmin Gerekliliği ve Uygunluğu ile İlgili Sorular
Teknolojinin bireylerin ve toplumların yaşamındaki yerini nasıl değerlendiriyorsunuz?
Giyilebilir ve taşınabilir akıllı teknolojileri (saat, bileklik, gözlük, telefon, tablet, laptop vb.) günlük yaşamda ve seyahatler sırasındaki kullanım sıklığını nasıl değerlendiriyorsunuz?
Akıllı şehirleri (Smart City) nasıl değerlendiriyorsunuz?

4.2.1. Teknolojinin Bireylerin ve Toplumların Yaşamındaki Yerinin Değerlendirilmesi

Yapılan görüşmeler neticesinde tüm katılımcılar teknolojisiz bir hayat düşünülemeyeceğini ve her alanda teknolojinin kullanılmakta olduğunu çok az bir alanda kullanımının olmadığını belirtmişlerdir. Aynı zamanda teknolojinin amacına uygun kullanıldığı sürece bireylere fayda sağladığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte teknolojinin kullanımının getirdiği faydaları genel olarak rahatlık, hız ve kolaylık olarak ifade etmişlerdir. K6 teknolojinin bireylerin ve toplumların yaşamındaki yerinin değerlendirilmesi hakkındaki düşüncelerini *“Teknoloji günlük yaşantımızdaki faaliyetlerimizde ve birçok alanda büyük kolaylıklar sağlamaktadır”* cümlesiyle ifade etmiştir. K2 *“Teknolojisiz bir hayat düşünemeyiz en basiti internetsiz telefona 1 saat bile dayanamıyoruz”* ifadesiyle teknolojinin hayatımızdaki yerini ve önemini belirtmiştir.

4.2.2. Giyilebilir ve Taşınabilir Akıllı Teknolojileri Günlük Yaşamda ve Seyahatler Sırasındaki Kullanım Sıklığının Değerlendirilmesi

Katılımcıların tamamı giyilebilir ve taşınabilir akıllı teknolojilerin günlük yaşamda ve seyahatler sırasındaki kullanım sıklığı oranının fazla olduğunu ve aynı zamanda teknolojinin hayatımızın her alanına hükmettiği için yaşamımızın ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmişlerdir. K8 konuyla ilgili düşüncelerini *“Giyilebilir hale geldi ve sağlık konularında da yardımcı oluyor. Bu tip cihazların kullanımının yaşantımıza katkısını görüyoruz”* ifadesiyle giyilebilir ve taşınabilir teknolojilerin sağlığa olan faydasına değinmiştir. K3, K5, K9 giyilebilir ve taşınabilir teknolojilerin günlük yaşantımızı kolaylaştırdığı için sık kullanıldığını ve çok fazla yaygınlaştığını vurgulamışlardır. Bununla birlikte giyilebilir ve taşınabilir akıllı teknolojileri kullanım sıklıklarına göre derecelendirdiklerinde en fazla telefon- saat- tablet üçlüsünü kullandıklarını belirtmişlerdir.

4.2.3. Akıllı Şehir Değerlendirmeleri

Katılımcıların Akıllı şehir kavramı hakkındaki düşüncelerinin başında sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesinin yüksekliği gibi konular ön plana çıkmaktadır. K7 akıllı şehir ile ilgili düşüncelerini *“Kentlerin kalkınması ve her yönden gelişebilmesi için olması gereken bir uygulamadır”* olarak ifade etmiştir. Bununla birlikte K8 *“Akıllı şehir uygulamaları destinasyonların sürdürülebilirliğini sağlamaktadır”* ifadesiyle akıllı şehir uygulamalarının şehir için önemine değinmiştir. K1 *“Şehrin mevcut ve gelecek beklenti ve problemlerini çözer diye düşünüyorum”* ifadesiyle bu konu hakkındaki düşüncelerini aktarmıştır. Ayrıca K9 akıllı şehirlerin daha fazla geliştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

4.3. Altyapısal Yeterlilik ile İlgili Bulgular

Çalışmada akıllı şehir ve beraberinde akıllı turizmin uygulanabilirliği için destinasyon olarak seçilen Konya'nın altyapısal yeterliliğini ölçmek amacıyla katılımcılara bu konu hakkında 3 soru yöneltilmiştir.

Altyapısal Yeterlilik ile İlgili Sorular
1)Konya'yı akıllı bir şehir olarak görüyor musunuz? Neden?
2)Konya'nın akıllı şehir teknolojileri konusundaki mevcut altyapı durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?
3)Konya'daki turistik işletmelere, yerlere ve çekiciliklere akıllı teknolojilerin entegre edilmesi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Tablo 4. Altyapısal Yeterlilik ile İlgili Sorular

4.3.1. Konya Destinasyonu'nun Akıllı Şehir Olarak Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan tüm katılımcıların Konya'da ikamet ettikleri göz önüne alınarak, katılımcıların Konya'yı akıllı bir şehir olarak görüp görmediklerine ve bununla birlikte nedenlerine ulaşılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde katılımcılardan K2, K4, K7, K8 ve K9 Konya'yı orta seviyeli olmak üzere akıllı şehir olarak gördüklerini belirtmişlerdir. K3, K5, K6 ve K10 ise Konya'nın kesinlikle akıllı bir şehir olduğunu belirtmişlerdir. K1 ise Konya'yı akıllı bir şehir olarak görmediğini ifade etmiştir. K8 "*Konya'yı orta seviyeli bir şehir olarak nitelendirebiliriz. Ulaşımaya yönelik olmak üzere teknolojik faaliyetler çok fazla. Diğer alanlar için aynı durum geçerli değil*" cümleleriyle Konya'da akıllı teknolojilerin kullanımının ulaşım alanıyla sınırlı kaldığını belirtmiştir. K1 "*Konya'yı akıllı bir şehir olarak görmüyorum çünkü belediye hizmetleri verimli bir şekilde yönetememekte ve elde edilen bilgileri kullanmamakta*" ifadesiyle öncelikle belediye hizmetlerinde olmak üzere akıllı teknolojilerin kullanımının az olduğu hakkında görüşünü bildirmiştir. K3 "*Konya'yı akıllı bir şehir olarak görüyorum çünkü, Konya gerek ulaşımında olsun gerekse diğer alanlarda teknolojinin sıkça kullanıldığı gelişime açık bir şehirdir*" ifadesiyle Konya'nın ulaşım dışında diğer alanlarda da bilgi ve iletişim teknolojileriyle entegre edilmiş bir şehir olduğuna dikkat çekmiştir.

4.3.2. Konya'nın Akıllı Şehir Teknolojileri Konusundaki Mevcut Altyapı Durumu ile İlgili Değerlendirmeler

Konya'nın akıllı şehir teknolojileri konusundaki mevcut altyapı durumu katılımcılar tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir: Katılımcıların neredeyse tamamı temel altyapının yeterli olduğunu fakat geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. K8 "*Fiziksel, sosyal ve dijital planlamayı birlikte ele alabilirlerse sağlam bir alt yapı olabilir, fakat bu konuda biraz gelişime ihtiyaç var*" cümleleriyle Konya'nın akıllı şehir teknolojileri konusundaki

mevcut altyapı durumunun gelişime ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. K2 “*Teknolojinin gelişimine bağlı olarak altyapı gelişimi henüz istenilen seviyede değildir ancak, gerekli yatırımların yapılması sonucunda alt yapıda gelişme sağlanabilir*” olarak ifade etmiştir. K1 “*Konya'nın akıllı şehir teknolojileri konusundaki mevcut altyapı durumunun gidişatını olumlu buluyorum fakat, belediyeler arasındaki rekabet öncelikle yenilmeli ve ortak çalışmalar yapılmalıdır*” olarak bu konu hakkındaki fikrini belirtmiştir. Bununla birlikte K7 ve K3 Konya'nın akıllı şehir olma gereklerini yerine getirdiğini ve aynı zamanda akıllı şehir olabilecek altyapıya sahip bir destinasyon olduğu konusunda düşüncelerini beyan etmişlerdir.

4.3.3. Konya'daki Turistik İşletmelere, Yerlere ve Çekiciliklere Akıllı Teknolojilerin Entegre Edilmesi ile İlgili Değerlendirmeler

Konya'daki turistik işletmelere, yerlere ve çekiciliklere akıllı teknolojilerin entegre edilmesi ile ilgili görüşler şu şekildedir: Katılımcıların neredeyse tamamı akıllı turizme yönelik uygulamaların kullanılmasında Konya'yı başarısız ve yetersiz gördüklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte akıllı teknolojilerin turistik işletmelere, yerlere ve çekiciliklere entegre edilmesiyle turistlerin deneyim kalitesinin artacağına, yerel halkın yaşam kalitesinin ve refahının artacağına, destinasyonunun sürdürülebilirliğine etki edeceğine bununla birlikte turizme pozitif yönde katkı sağlayacağına yönelik ortak düşüncelerini beyan etmişlerdir. K8 “*Tüm bu akıllı uygulamalar ürünler ve teknolojik altyapı destinasyonun sürdürülebilirliği, yerel halkın yaşam kalitesinin artırılması ve turistlerin deneyim kalitesinin artırılması açısından oldukça önemlidir ve turistlerin destinasyon seçim sürecine doğrudan etki etmektedir bu yüzden Konya için de önem kazandırır*” olarak düşüncelerini ifade etmiştir.

4.4. Uygulanabilirlik ile İlgili Değerlendirmeler

Katılımcılara Konya'da akıllı turizmin uygulanabilirliğini ölçmek amacıyla toplamda 1 soru yöneltmiştir.

Uygulanabilirlik ile İlgili Sorular
1) Sizce Akıllı (smart) turizm konsepti Konya'da uygulanabilir mi?

Tablo 5. Uygulanabilirlik ile İlgili Sorular

4.4.1. Akıllı Turizmin Konya'da Uygulanabilirliği ile İlgili Değerlendirmeler

Konya'da akıllı turizmin uygulanabilirliği ile ilgili görüşler şu şekildedir: Katılımcıların tamamı akıllı turizmin Konya'da uygulanabileceği konusunda fikirlerini belirtmişlerdir. K4 “*Akıllı turizm uygulamaları Konya'da uygulanabilir fakat son derece teknoloji ve altyapı çalışması ister. Uygulanırsa kaliteli turizm ve sürdürülebilirliği en üst düzeye taşır*” ifadesiyle öncelikle alt yapının yeterli olmadığını ve geliştirilmesi gerektiğini

belirtmiştir. K2 “Konya için akıllı turizmin uygulanabilirliği konusunda konuşmamız için çok erken. Öncelikle akıllı şehir olmanın gereklerini yerine getirmesi gerek” ifadesiyle akıllı şehir uygulamalarının daha önce uygulanması gerektiğine dikkat çekmiştir.

4.5. İnovasyon ve Değer Oluşturma ile İlgili Değerlendirmeler

Katılımcılara akıllı turizmin inovasyon ve değer oluşturmasını ölçmek amacıyla katılımcılara toplamda 1 adet soru yöneltilmiştir.

İnovasyon ve Değer Oluşturma ile İlgili Sorular
1) Konya’da akıllı (smart) turizmi geliştirmek ve yaygınlaştırmak (teşvik etmek) için neler yapılabilir?

Tablo 6. İnovasyon ve Değer Oluşturma ile İlgili Sorular

4.5.1. Konya’da Akıllı Turizmi Geliştirmek ve Yaygınlaştırmak (Teşvik Etmek) için Neler Yapılabileceği ile İlgili Değerlendirmeler

Konya’da akıllı (smart) turizmi geliştirmek ve yaygınlaştırmak (teşvik etmek) konusunda görüşler şu şekildedir. Katılımcıların tamamı akıllı turizmin gelişimi ve yaygınlaşması konusunda tanıtım faaliyetlerinin uygulanması gerektiği konusunda düşüncelerini ifade etmişlerdir. K8 “*Turizmin fiziksel, sosyal ve donanımsal yapılarına entegre edilebilmesi (Otel, Restoranlar, Müzeler vb.). İnteraktif olması hem turizmciler hem de turistler tarafından kullanılır olması ve karşılıklı etkileşimlere imkan verilmesi gerekmektedir.*” olarak düşüncesini ifade etmiştir. K7 “*Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları ile çalışmalar ve projeler geliştirilebilir*” K3 “*En önemlisi turizmin her dalından işletmelerle tanıtım tarzı toplantı yapılarak bu teknolojiler tanıtılmalı*” İfadesiyle akıllı turizmin gelişimi ve yaygınlaşması konusunda tanıtım programları düzenlenerek turizm işletmelerine eğitim verilebileceğini dile getirmiştir.

4.6. Performans ile İlgili Değerlendirmeler

Katılımcılara Konya’nın akıllı turizm performansını ölçmek amacıyla toplamda 1 adet soru yöneltilmiştir.

Performans ile İlgili Sorular
1) Sıze Akıllı (smart) turizm stratejik açıdan Konya’nın turizm potansiyelini ve pazar payını artırabilir mi?

Tablo 7. Performans ile İlgili Sorular

4.6.1. Akıllı Turizmin, Konya’nın Turizm Potansiyeli ve Pazar Payı Üzerindeki Etkileri İle İlgili Değerlendirmeler

Katılımcıların tamamı akıllı turizm uygulamalarının Konya’nın turizm potansiyeli ve pazar payı üzerinde pozitif etki yaratacağını belirtmişlerdir. K1 “*Pazar payımı kesinlikle artıracakımı düşünüyorum. Zaten akıllı turizmin amacı sürdürülebilirliği sağlamak bilgi alışverişini geliştirmek,*

kişiler arasında iletişim ve etkileşimin sağlanması ile birlikte dolaşımı en üst düzeye çıkarmaktır. Bu nedenle mevcut pazar payımızın büyük oranda artacağını düşünüyorum” şeklinde ifade etmiştir. K9 *“Turistlerin taleplerine cevap verecek şekilde gelişme sağlanırsa turizm potansiyelinin ve pazar payının artacağını düşünüyorum”* ifadesiyle turizm potansiyelinin ve pazar payının artırılması konusunda turistlere yönelik olmanın önemini vurgulamıştır.

4.7. Adaptasyon ile İlgili Değerlendirmeler

Katılımcılara temsil ettikleri endüstri dalındaki akıllı turizme yönelik adaptasyonu ölçmek amacıyla 1 adet soru yöneltilmiştir.

Adaptasyon ile İlgili Sorular
1) Temsil ettiğiniz endüstri dalının akıllı turizm teknolojilerine adaptasyonu ve kullanımı hakkında neler düşünüyorsunuz?

Tablo 8. Adaptasyon ile İlgili Sorular

4.7.1. Temsil Edilen Endüstri Dalının Akıllı Turizm Teknolojilerine Adaptasyonu ve Kullanımı ile İlgili Değerlendirmeler

Temsil edilen endüstri dalında akıllı turizm teknolojilerinin adaptasyonu ve kullanımı konusunda görüşler şu şekildedir: Görüşülen turizm işletmelerinin hepsi akıllı turizm teknolojilerine adaptasyon sürecini hızlı bir şekilde atlattıklarını ve işlerinin hızı, kolaylığı ve konforu açısından akıllı turizm teknolojilerinin destek sağladığını belirtmişlerdir. K3 *“İşlemlerimizi kolaylıkla yapabilmemizi sağlayacağına inanıyorum ve seyahat alanını daha üst düzeye çıkaracağını biliyorum”* K7 *“Adaptasyon sürecini teknolojide atlatmış durumdayız. İşlerimizin hızlı ilerlemesini sağladığı için kullanımından çok memnunuz”*

5. Sonuç ve Öneriler

Teknolojinin ivmesinin hız kazanmasıyla birlikte hayatımızın her alanına yerleşen “akıllılık” kavramı son yıllarda turizm sektörünü de yakından etkileyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojinin bir çıktısı olarak ortaya çıkan akıllılık kavramı zaman içerisinde turizm sektörünü tamamen ele alarak akıllı şehir ve beraberinde akıllı turizm kavramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Turizm kapsamında ele alınan akıllılık kavramının altında akıllı şehirler yatmaktadır. Buradan hareketle bir turizm destinasyonun akıllı turizm destinasyonu olarak ele alınması için öncelikle akıllı şehir olma şartını yerine getirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla akıllı şehir ve akıllı turizm kavramları birbirlerine paralel kavramlar olmakla birlikte hem turistlerin hem de o bölgede yaşayan vatandaşların yaşam kalitesinin artırılmasını teknolojik altyapı ile sağlayan uygulamalar olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Teknolojide meydana gelen hızlı değişim ile akıllı şehir ve akıllı turizm uygulamalarında her

geçen gün yeniliğe ve en iyisine gitmek mümkündür.

Akıllı turizm ile ilgili Türkiye bazında güncel örneklere bakıldığında önemli destinasyon imajına sahip şehirlerin turistlerin zamandan tasarruf sağlamalarını, turizm deneyimlerinin artırılmasını ve turistik çekicilikler hakkında bilgi edinmelerine imkân sağlayan teknolojik tabanlı uygulamaların geliştirildiği görülmektedir. Bu uygulamalar ziyaretçilerin turistik destinasyonda geçirdiği süre boyunca kaliteli hizmet imkânı ve beraberinde farklı deneyimler sağlayan pozitif uygulamalardır. Bu nedenle belirli destinasyon imajına sahip şehirler için akıllı turizme yönelik uygulamaların geliştirilmesi oldukça önemlidir.

Bu çalışma ile akıllı şehir kavramı, akıllı turizme genişletilerek bu iki kavram arasında bağlantı kurulmuş ve Konya'nın destinasyon imajı keşfedilerek akıllı turizm perspektifinden değerlendirilmesi sağlanmıştır. Doküman analizi sonuçlarına göre, Konya'nın son yıllarda akıllı şehir uygulamaları kapsamında büyük bir çaba gösterdiği görülmekle birlikte yapılan araştırmalar sonucunda akıllı şehir olgusunu tam anlamıyla yerine getiremediği dikkat çekmektedir. Konya'nın akıllı turizm konseptinin tam anlamıyla işlevsel hale gelebilmesi için çok yol kat etmesi gerektiği düşünülmektedir. Cohen (2012)'in yaklaşımına göre akıllı kent olabilmek için “akıllı ekonomi, akıllı insan, akıllı yönetim, akıllı ulaşım, akıllı çevre ve akıllı yaşam” olmak üzere altı kriterden en az birinin yerine getirilmiş olması gerekiyordu. Bu yaklaşıma göre Konya Akıllı kent olma açısından değerlendirildiğinde “Akıllı Toplu Ulaşım Sistemi (ATUS)”, “Temassız Kart Sistemi”, “Akıllı Kavşak Sistemi”, “Akıllı Bisiklet Sistemi”, “Akıllı Atık Yönetimi”, “Mobil Uygulamalar” gibi uygulamaların örneklerinin olduğunu görmekteyiz. Konya'nın akıllı kent uygulamaları kapsamındaki faaliyetlerinin altı kriter içerisinde en fazla akıllı ulaşım kriterine yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Konya'da yaşayan vatandaşların son yıllarda akıllı şehir uygulamalarına ayak uydurdıkları ve refah düzeylerinin arttığı görülmektedir.

Sonuç olarak yapılan doküman analizi ve görüşmelere dahil olan katılımcılardan sağlanan bilgiler neticesinde Konya Destinasyonu'nun akıllı şehir ve akıllı turizm konseptinin uygulanabilirliğine hazır olduğu fakat, mevcut altyapının geliştirilerek akıllı teknolojilerin sadece ulaşım alanıyla sınırlı kalmaması diğer alanlarda da etkisini göstermesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda akıllı teknolojilerin turistik işletmelere, yerlere ve çekiciliklere entegre edilmesiyle turistlerin deneyim kalitesinin artacağına, yerel halkın yaşam kalitesinin ve refahının artacağına, destinasyonun sürdürülebilirliğine ve aynı zamanda turizme pozitif etki edeceği düşünülmektedir. Çalışmada ele alınan varsayımlar yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen veriler analiz edilip değerlendirilmiştir. İlk varsayım “Konya akıllı şehir destinasyonudur”, ikinci varsayım “Akıllı Turizm Konya'da

uygulanabilir” üçüncü varsayım “Akıllı şehir ve akıllı turizm kavramları birbirleriyle ilişki içerisindedir”, son olarak dördüncü varsayımda “Konya’nın akıllı şehir uygulamaları, akıllı turizm uygulamalarına nazaran daha kolay gerçekleştirilebilir” varsayımlarının doğruluk payı yapılan analizler neticesinde doğrulanmıştır. Bununla birlikte araştırmaya konu olan Konya Destinasyonu başta olmak üzere akıllı şehirlerin, akıllı turizmin gelişme zorunluluğunun başarılmasının sağlanması için bir araç olduğu kanısına varılmıştır. Tüm bu sonuçlar ışığında Konya’nın akıllı şehir ve akıllı turizm uygulamalarına yönelik bazı önerilerde bulunulacaktır. Bu öneriler;

- Araştırmaya konu olan Konya ili başta olmak üzere Türkiye’deki önemli destinasyonlara akıllı şehir ve akıllı turizm kapsamında Dünyadaki başarılı örnekler model alınarak yatırımlar yapılmalı ve böylelikle akıllı şehir ve beraberinde akıllı turizm uygulamalarının kapsamı genişletilmelidir.

- Turizmin her dalından işletmelerle tanıtım tarzı toplantı yapılarak akıllı teknolojiler tanıtılmalı.

- Konya’nın Akıllı şehir uygulamaları kapsamında kent sakinlerinin farkındalık eksikliğinin tamamen kapatılarak akıllı şehir ve akıllı turizm uygulamalarının daha çok yaygınlaşması sağlanabilir.

- Konya şehrinin akıllı turizm kapsamında lider bir şehir olabilmesi için daha çok beraberliğe dayanan bütüncül bir yaklaşımla tüm vatandaşların ortak hareket etmesi ve hali hazırda bulunan turistik kültürel öğelerin yeniden dikkate alınarak dijitalleştirilmesi önerilmektedir.

- Şehir merkezinde ücretsiz olarak sağlanan wifi hizmetinin şehrin her alanında sağlanması önerilmektedir.

- Akıllı Şehir Uygulamaları kapsamında Antalya ilinde yerini alan Şehir Bilgilendirme Ekranları (Kiosklar) gibi bir uygulamanın Konya ilinde de uygulamaya konulması turistler için yararlı olacaktır. Turistlerin bu uygulama kapsamında şehir ile fotoğraf çekilebilmeleri ve QR Kod ile Akıllı Telefonuna indirilme özelliği ile buldukları destinasyonun ölümsüzleştirilmesinin Akıllı Turizme katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

- Konya kültür ve inanç turizminin başkenti sayılabilecek birçok özelliği bünyesinde barındıran bir şehirdir. Fakat kültür ve inanç turizmine yönelik değerlerin tanıtımı konusunda eksiklikler mevcuttur. Söz konusu eksikliklerin giderilebilmesi için farklı uygulamaların uygulanması önerilmektedir.

- Konya, Akıllı Kent olma yolundaki uygulamalarını turistlere yönelik olmak üzere yeniden tasarlanmalıdır. Buna en güzel örnek Sanal Rehber uygulaması olabilir.

- Akıllı iletişim sistemleri kullanılarak Konya'nın kültür ve inanç turizmi haricinde bilinmeyen farklı turizm türlerinin (sağlık turizmi, yayla turizmi, karavan turizmi) tanıtımının yapılması ile şehrin turizm potansiyeli artırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ağraş, S., Yıldız, A., & Aktürk, E. Akıllı Turizmin Türkiye’de Uygulanabilirliği: İstanbul Örneği. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 207-231.
- Akmaz, Ö. G. A., & Kale, A. G. D. A. Endüstri 4.0 Teknolojilerinin Ağırlama İşletmelerindeki Uygulamaları.
- Boes, K., Buhalis, D., & Inversini, A. (2016). Smart tourism destinations: ecosystems for tourism destination competitiveness. *International Journal of Tourism Cities*.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future. *Tourism management*, 21(1), 97-116.
- Buhalis, D., & Amaranggana, A. (2013). Smart tourism destinations. In *Information and communication technologies in tourism 2014* (pp. 553-564). Springer, Cham.
- Chen, T. M. (2010). Smart grids, smart cities need better networks [Editor’s Note]. *IEEE Network*, 24(2), 2-3.
- Cohen, B. (2012), „The Smart City Wheel“, <http://www.smart-circle.org/smart-city/boydcohen-smart-city-wheel/> (09/09/2021).
- Erdem, A. (2021) Dijitalleşen Dünyada Turizm 4.0: Akıllı Turizm Destinasyonu Oluşturmada Şanlıurfa İçin Bir Model Önerisi. *Yayınlanmış Doktora Tezi*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkmen, B., & Güler, E. G. (2020). Turizm ve Dijitalleşme: “Haskovo-Edirne Kültürel ve Tarihi Destinasyonlar Projesi” Örneği. *Tourism and Recreation*, 2 (Ek 1), 111-118.
- Erkmen, B., (2021). Edirne Destinasyonu’nun Akıllı Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Harrison, C., Eckman, B., Hamilton, R., Hartswick, P., Kalagnanam, J., Paraszcak, J., & Williams, P. (2010). Foundations for smarter cities. *IBM Journal of research and development*, 54(4), 1-16.
- Huang, X. K., Yuan, J. Z., & Shi, M. Y. (2012, December). Condition and key issues analysis on the smarter tourism construction in China. In *International Conference on Multimedia and Signal Processing* (pp. 444-450). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Karamandan.com, “Akıllı Kent Nedir?”, <https://www.karamandan.com/haber/6392082/akilli-kent-nedir> (Erişim Tarihi: 04.10.2021).
- Konya Büyükşehir Belediyesi, <https://www.konya.bel.tr/> (Erişim Tarihi: 07.11.2021).

- Konya Büyükşehir Belediyesi, <http://konya.com.tr/genel-bilgiler> (Erişim Tarihi: 29.10.2021).
- Korkmaz, H. U. Akıllı Turizmde Kültürel Miras ve Yaratıcılık: Konya Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 132-143.
- Lee, P., Hunter, W. C., & Chung, N. (2020). Smart tourism city: Developments and transformations. *Sustainability*, 12(10), 3958.
- Örselli, E., & Dinçer, S. (2019). Akıllı Kentleri Anlamak: Konya ve Barcelona Üzerinden Bir Değerlendirme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 90-110.
- Özgüneş, R. E., & Bozok, D. (2017). Turizm Sektörünün Sanal Rakibi (Mi?): Artırılmış Gerçeklik. *Proceedings Book*, 619.
- Roberto, M., Presenza, A., & Del Chiappa, G. (2013). SMART Destinations: new strategies to manage tourism industry. In *IFKAD 2013-International Forum on Knowledge Asset Dynamics* (pp. 1405-1422).
- Silik, C. E., & Akgül, S. Ö. (2021). Akıllı Şehir Endeksi Kapsamında Ankara'ya İlişkin Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 542-557.
- Su, K., Li, J., & Fu, H. (2011, September). Smart city and the applications. In *2011 international conference on electronics, communications and control (ICECC)* (pp. 1028-1031). IEEE.
- Terzi, F., & Ocakçı, M. (2017). Kentlerin geleceği: akıllı kentler. *İTÜ Vakfı Dergisi*, 77, 10-13.

BÖLÜM 17

MEDYA OKURYAZARLIĞI BAĞLAMINDA HABERİ OKUMAK

Şeyma Bilginer Erdoğan¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Medya, kendine özgü yapısı itibari ile birçok açıdan farklı işlevlere sahiptir. Kimi zaman kitleleri harekete geçirip, kimi zaman toplumun sesi olup, kimi zaman insanların dikkatini belli olay veya durumlara çekerken, öte yandan eğlence, bilgi, haber alımında ve siyasal iktidarla kamuoyu arasındaki ilişkinin kurulmasında da önemli derecede etkili olabilmektedir. Medya, sunduğu gerçeklik ve neyin nasıl algılandığı konusunda, bireyin ve toplumun etkileşimde bulunduğu her alanla ilintili olması nedeniyle, bu durum onun önemini daha da artırmaktadır. Dolayısıyla bireylerin oluşturacağı “bilinçli şeffaf bir toplum” ile medyanın sunacağı kaliteli bir iletişim ”den bahsetmek gerekmektedir

Kaliteli bir iletişim arayış çabaları ise bizi “medya okuryazarlığı” adresine ulaştırmaktadır. Medya okuryazarlığı eğitiminin amacı, medyadan faydalanmanın yansıra zararlarından da korunma becerisi geliştirmektir. Çok uzun bir geçmişi olmamakla birlikte, yoğun çalışmaların yapıldığı ama tam manasıyla hedefine ulaşmamış olan medya okuryazarlık eğitiminin amacı, bireylerin, medya mesajlarına karşı savunma mekanizması geliştirebilmek ve aynı zamanda eleştirel bir kültürün yerleşmesini sağlamaktır.

Günümüz dünyasında sadece kültürün şekillenmesi değil, bir kültür oluşturulmasında da etkili olan medya, aynı zamanda öğrenme ve eğitim biçimlerinin değişmesine neden olmakta, hatta geleneksel eğitim ve öğretim sistemlerine meydan okumaktadır. İletişim alanında devrim yaşanan yirminci yüzyılda, değişen yapı, bireysel etkinin ötesinde ekonomik ve politik alanda da önemli hale gelmiştir. Aşırı enformasyona maruz kalan veya enformasyona ulaşmadığı takdirde bilgi kaygısı yaşayan birey, hangi bilginin güvenilir olduğu, güvenilir bilginin nasıl ölçüleceği noktasında kafa karışıklığı yaşamakta, hatta bilginin güvenilir olup olmadığını bilmesi gerektiği konusunda bir farkındalığa dahi sahip olamayabilmektedir. Bundan dolayı geleneksel veya yeni fark etmeksizin medyanın önemini anlamak, bilgiyi etkili şekilde kullanmak için bir takım beceriler kazanmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Uçsuz bucaksız olan medya konusunda genel olarak bir medya okuryazarı olmanın yanında, onun bir dalı olarak haber okuryazarlığı da güçlü demokratik yapıların kurulmasında önemli bir konudur. Yine içinde yaşadığımız toplumun özelliklerini dikkate alarak, temeli sağlam şekilde kurulmuş bilgi arayış yollarını geliştirmek, doğru iletişim kanalları vasıtasıyla dünyada olan bitenden haberdar olmak, doğru iletişim kurmanın önemli bir yolu olarak ortaya çıkmaktadır.

1. MEDYA OKURYAZARLIĞI NEDİR?

Medya okuryazarlığı, yazılı ve yazılı olmayan farklı formatlardaki (tv, video, sinema, reklamlar, internet vs.) iletilere erişim, onları çözümleme, değerlendirme ve iletme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (İnceoğlu, 2011, s. 19). Okuryazarlık; dışarıdan bir gözlemci gibi medya mesajına farklı açılardan bakabilmeyi, mesajı tersten okuyabilmeyi gerektirir. Medya okuryazarlığında sık sık vurguda bulunulan, gerçek anlamda demokrasiyi özümseyebilme, farklılıklara tolerans gösterebilme ufuk genişliği; ırk, din, dil, dünya görüşü vb. farklılıkları hoşgörü ile karşılama becerisi kazanmış olmak, medya okuryazarı bir bireyin ayırt edici niteliklerinden- dir (Bilici, 2014).

Medya okuryazarlığının çeşitlilik arz eden tanımlarına rastlanması mümkündür. Bunun nedeni ise medya metinlerinin farklı disiplinler tarafından değerlendirilmesi ve her disiplin alanının kendine özgü yaklaşımları olmasıdır. Elbette bu süreçte bireyin içinde yaşadığı toplum, sahip olduğu kültür, inancını taşıdığı din vb. unsurların da mesajların okunmasında etkisi vardır.

Medya okuryazarlığının, kitle iletişim araçlarının güçlü etkilerinin sonuçlarını değerlendirmede veya medyayı insanların hangi amaçla kullandığını; medyanın insanlara değil, insanların medyaya ne yaptığı gibi araştırma başlıkları sonucunda, bugün nitelikli çalışmalardan elde edilen verilerle okul müfredatlarının düzenlenmesi de söz konusu olmaktadır.

Medya okuryazarlığı, geleneksel medya ve yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı yeni medyayı da kapsayan, belirli kurallara bağlı kalmayan, kullanım becerisi yanısıra eleştirel bakışa imkân tanıyan bir düşüncüyü de barındırır. Eleştirel düşünce, medyada sürekli akan mesajlar karşısında bireyde farkındalık oluşturur veya bu farkındalığı arttırma amacı taşır. Medya okuryazarı olabilmek için bazı yetkinliklere sahip olmak kişinin aynı zamanda sorunlara çözüm üretme ve bilgi kirliliği karşısında bilgiyi bilinçli olarak tüketmesini sağlar. Bu durum bir bakıma kişinin ifade özgürlüğüne ve demokrasiye giden yolda bir kapı aralamaktadır.

Rene Hobbs, *Dijital ve Medya Okuryazarlığı Temel Yetkinlikleri* ana başlığı altında 5 alt başlık belirlemiştir (Hobbs, 2010, s. 19):

1- Access (Erişim): Diğerleriyle ilgili, uygun bilgi paylaşımı, teknoloji ve medya ortamlarını/araçlarını ustalıkla bulma ve kullanmak

2- Analyze & Evaluate(Çözümleme ve Değerlendirme): Mesajların olası etkilerini ve sonuçlarını göz önüne alarak, mesajların bakış açısı, eleştireliliği, güvenilirliği, doğruluğunu analiz etmek için eleştireliliği kullanma ve mesajları kavrama.

3- Create(Yaratıcılık): Seyircinin kendini ifade etmesine olanak veren güven ve yaratıcılık içeriklerini kullanmak.

4- Reflect (Yansıtma): İletişim davranış ve kurallarını, kişinin kendi yaşam deneyimi ve kimliği, sosyal sorumluluk ve ahlaki ilkeleri edinmek.

5- Act(Eylem): Ulusal ve uluslararası düzeyde, bölgesel ve yerel bir topluluğun üyesi olarak katılan, toplumda, işyerinde, ailede sorunları çözmek, bilgiyi bireysel ve işbirliği içinde paylaşmaya çalışmak.

Medya ortamının günden güne değişmesi, ilerlemesi, dönüşüme uğrayarak yeniden üretilmesi onun cazibesini arttırmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu olağanüstü imkânlar, insanların düşünce, davranış ve tercihlerini de etkilemektedir. Gündelik hayatın dahi artık medya temsilleriyle yaşanması, özellikle dijital çağ rüyasında hayat bulan gençler ve çocukların medya ortamına hazırlıklı olmalarını da zorunlu kılmaktadır. Mike Gange'e göre "bir yaşam becerisi olarak medya eğitimi, tıpkı bir sürücü ehliyeti gibi gereklidir. Çünkü insanlar televizyon ve izleyerek, bilgisayar kullanarak ve müzik dinleyerek" (Bilici, 2014, s. 28) ve hayatlarını artık medya göre düzenlemektedirler.

Medyada sunulan temsiller, rastgele seçilmiş değildir; özenle seçilmiş, düzenlenmiş ve kurgudan oluşan yapılardır. Gerçek gibi sunulan, ancak gerçeğin temsilinden başka bir şey değildir. Bu sunuş biçimi, medya tüketicilerinin algılayışlarını da etkilemektedir. Bireylerin bu "gerçek-gerçeğin temsili" ayırımını yapabilmeleri için medya okuryazarı olmaları gerekliliği ortaya çıkar. Andrew Hart medya okuryazarlığını, "medya mesajlarının nasıl bir işlevselliğe sahip olduğunun, bu mesajların kişisel deneyimlerden ve birbirlerinden nasıl ayrıldıklarının ve medya mesajlarının ana unsurlarının öğrenilip kullanılması" (Hert, 1991, s. 9) olarak tanımlar. Medya mesajları bir takım değer ve ideolojileri de barındıran ekonomik, siyasal, kültürel, tarihsel ve estetik bağlamlara bağlı olarak üretilir. Ve bireyin bunlara bağlı olarak içinde yaşadığı toplumsal gerçekliği belirlenen ölçütlere göre kavramalarını sağlar. Bu doğrultuda, medya okuryazarlığının amacı da, demokratik toplumun kurulması ve güçlenmesi, eleştirel düşüncenin gelişmesi, sosyal düzen ve adaletin sağlanması, gerçek(-miş) gibi gerçekliklerin farkına varılması, başka bir ifade ile kamusal alan oluşumuna katkı sunacak bir iletişimsel eylem durumunun sağlanması şeklinde ortaya çıkar.

Ulusal olarak kaynaştırıcı-bölücü, iktidar veya toplum üzerinde baskı aracı, propaganda aracı olarak ve daha birçok yönleriyle 'medya' nın dilini okuma gereksinimi her dönemde büyük önem taşımıştır (Bilici, 2014, s. 27). Medya okuryazarlığını, toplum- medya, toplum-kültür, medya-siyaset, medya-ekonomi vb. açılardan incelerken, medyayı bu ikili ilişkilerin ve kültürel kodların deşifre edilmesinde bir kodlayıcı olarak görmek mümkündür. Bu işlevi sayesinde bireyin, toplumsal olaylara ve toplumsal

kurumlara, yanı başında olup bitene seyirci kalmamasının yanısıra, sadece medyanın gözüyle yetinmeyip, çözüm üretebilen, kendi eleştirel bakış açısını geliştirebilen “yurttaş olma kimliği üzerinden giderek yeni bir politik özne yaratılmasını” da (Hepkon & Aydın , 2011, s. 73) sağlar.

Medya okuryazarı olabilmek için öncelikle bilinmesi gereken şey, medya sahiplerinin “kim” olduklarıdır. Aynı zamanda medya sunularındaki yapımcıların da bu çerçevede bilinmesine ihtiyaç vardır. Endüstri olan medyanın ekonomik olarak işleyişini, medyanın “kimi, hangi konuda, nasıl” etkilediğini ve bu etkilerin aşamalarını bilmek, medyanın kontrol alanına daha temkinli yaklaşmayı sağlar. Medya mesajlarında verilen herhangi bir mesajın anlamı, onun yüzeysel olarak ifade ettiği anlamdan daha fazlasını da içerebilmektedir. Medya mesajlarının etkisi konusunda, eğitimsizlikten ziyade eleştirel düşüncesi gelişmemiş kişilerin ve toplumların, bu yüzeysel anlamları medyanın kontrolü doğrultusunda algılamalarına neden olacağından, özgür bir alanın varlığını da tartışılır hale getirir.

W. James Potter ’a göre, yaşadığımız hayatta iki dünyada vardır: Bunlar, gerçek dünya ve medya dünyasıdır. Medya okuryazarlığı ise, medya dünyasından uzak durmak değil, yeni mesaj formatları ve yeni teknolojilerle sınırları belirsiz hale gelmiş ve birbiri arasına girmiş bu iki dünyayı ayırabilmektir (Potter, 2011, s. 16). Çünkü Baudrillard’ın sözünü ettiği bu simülasyon evrenindeki medyanın yarattığı, dönüştürdüğü gerçekliğin farkına varabilmek, sanıldığı kadar kolay bir iş değildir.

Medya manipülasyonu veya mesajlarının etkisinin devlet destekli kurumlar aracılığıyla bir takım yasal düzenlemelerle giderilmesi amaçlanmaktadır. Bazı uzmanlar da bu konuda, hükümetlerin “Kamu Politikası ’nın üç P”sini öncelikli sıraya göre geliştirilmesi gerektiği görüşündedir (Meigs, 2009, s. 20) (Meigs ve Torrent, 2009:20):

- **Provision (Hazırlama,sağlama):** Tüm vatandaşlar için medya eğitiminin sağlanması.
- **Participation (Katılma):** Tüm vatandaşların kültürel, ekonomik ve sosyal etkinliklere katılması.
- **Protection (Korunma):** İhtiyacı olan tüm vatandaşların korunması(gelirlerinden, engellilik durumlarından veya yaşlarından dolayı).

Bu şekilde medyanın etkilerini en aza indirmek ve neler olup bittiğinin farkına varılmasını sağlamak amacıyla, insanların bu mesajlar karışığında kendi tedbirlerini nasıl alacaklarını öğretmek, sosyal devlet açısından sonuçları daha verimli bir eylem olacaktır. Zira hayatın her alanında bilginin, kültürün, tarihin hatta ahlak ve erdem öğretilerinin dahi gözümüz kulağımız olan medyadan öğrenilmesi beraberinde ciddi endişelerin duyulmasına da sebep olmaktadır.

Medya okuryazarlığı ile ilgili olarak devlet politikası bağlamında bakıldığında, İngiltere için medya okuryazarlığı eğitiminin kilit taşı olduğu söylenebilir. Çünkü İngiltere'nin bu alandaki eğitim çalışmalarına 1920'li yıllarda kolları sıvamış olduğu görülmektedir ve etkinliğini ortaya koymasından önemlidir. 1920'lerde İngiltere'de ilk olarak film çalışmalarıyla başlayan medya okuryazarlık eğitimi, yıllar içerisinde televizyon ve internet teknolojisi ile birlikte bu alanda yeni düzenlemeler yapılmasına neden olmuştur. Özellikle British Film İnstitute(BFI) öncülüğünde kültürel yapılar üzerinden çeşitli çalışmalar yapılarak, medya mesajlarının algılanarak içeriğin anlaşılabilmesini sağlanması amaçlanmıştır. Sadece bu enstitü değil farklı kurumlar da çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Bu kurumlar süper medya düzenleyicileri olan Ulusal Müfredat bağlamında BBC ve OFCOM'dur. OFCOM, Türkiye'deki RTÜK benzeri düzenleyici bir kurum olarak İngiltere'de genel olarak medya alanında çalışmalar yürütmektedir.

Fransa'da medya okuryazarlığı eğitiminin ilerleyişi İngiltere'dekine benzer bir yolda seyreder. Fransa'da da bu alandaki eğitim çalışmaları köklü bir geçmişe sahiptir. 1920'lerde başlayan sinema kulüplerinin kuruluşu ve akabinde filmler üzerine konuşmalar, çeşitli toplantılar, seminerler ve konferanslar birbirini takip etmiştir. “Özellikle, 2000'lerin başında, İnternet bilgisi ile ilgili olarak öğrencilerin güvenliği ve sorumluluğu ile birlikte, özerk ve eleştirel düşünmeyi geliştirme vazifesini gören ”Educanet” programı geliştirilmiştir (Federov, 2008, s. 28).

Almanya'da Medya eğitimi öğrencileri, medya ürünlerini kendilerinin yaptığı, ihtiyaç ve ilgileri için kitleleri oluşturduğu fırsatlar yanı sıra, medyanın yakın analiz yeteneğine sahip işlediği ve nasıl mesaj ürettiği, etkinliklere karşı “korumacı” yaklaşımdan uzağa taşımıştır (Domaille & Buckingham, 2001, s. 47).

Amerika'da da medya okuryazarlığının, aslında kitle iletişim araçlarının etkilerinin araştırılmaya başladığı günden beri bu ad altında olmasa da farklı şekillerde dile getirildiğini söylemek yanlış sayılmaz. Çünkü 1910'larda başlayan medyanın güçlü etkileri, daha sonraki dönemde sınırlı varsayılan etkileri ve en son aşama olarak kabul edilen 1960'larda başlayan ve günümüze kadar gelen süreçte anlık etkileri de dâhil yapılan çeşitli araştırmalar, kitle iletişim araçlarının etkilerinin sürekli güncellenmesini mecbur kılmaktadır. Ancak ABD, medya içerikleri oluşturma ve medya mesajlarını üretmede ilk sırada yer almasına rağmen medya eğitimi alanında etkin bir rol üstlenmemiştir.

Türkiye'de ise medya okuryazarlığı eğitimi alanında farklı kurumlar tarafından yapılan çalışmalar vardır. Bunlardan ilk adım olarak 2007 yılında, farklı üniversitelerden akademisyenlerin katılımıyla ve aynı zamanda

RTÜK ve MEB uzmanlarının bir araya gelerek oluşturdukları komisyonda “İlköğretim Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı ve Öğretmen Kılavuzu” ile “Öğretmen El Kitabı” hazırlanmıştır. Çalışmaların bugün yeterli düzeyde olmadığı vurgulamakla birlikte temel amaç, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi medya mesajlarına karşı savunma mekanizması geliştirebilecek ve aynı zamanda eleştirel bireylerin yetişmesini sağlamaktır.

Medya okuryazarlığı konusundaki temel hedef, medya teknolojilerinin yoğun olarak kullanıldığı bugünün dünyasında, eğitime öncelik verilmesi yanı sıra, farklı kurumlar aracılığıyla da daha bilinçli bireylerin yetişmesine katkı sağlamaktır. Bu amaçla medyada yer alan olayların, haberlerin, reklamların, çizgi veya dizi filmlerin, oyunların vs. verdiği mesajlarda, kodların çözümünde bu endişeler özellikle bu işin farkına varmış kişiler tarafından dile getirilerek, medya okuryazarlığı kavramının tartışılmasına imkân tanımış ve farklı okuryazarlık türlerinin tanımlanmasına neden olmuştur. Bunlardan biri olan haber okuryazarlığı da, medya- haber- gerçeklik ilişkisi bağlamında irdelenerek eleştirel bir tavır geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu tavır, aynı zamanda zihinlerin uyutularak, insanların kitlesel olarak güdülmesine bir karşı koyuş çabasıdır.

2. BİR OKURYAZARLIK TÜRÜ OLARAK HABER OKURYAZARLIĞI

2.1. Haber Nedir?

Haber okuryazarı olabilmek için öncelikle haberin ne olduğunu bilmeye ihtiyaç vardır. Haber, genel olarak insanı ve toplumu ilgilendiren olay, durum veya gelişmelere binaen ortaya çıkan bilgiler şeklinde tanımlanabilir. Ancak haberin yapılmış sayısız şekilde tanımı olduğunu da belirtmek gerekir.

Bunlar içerisinde sıklıkla başvurulan John Hohenberg’in (1978, s. 87-88) haber tanımı, “olayların normal akışının kesintiye uğraması, insanların hayat hakkında kararlar alabilmek için ihtiyaç duyduğu bilgi, bir olayın raporu, acele kaleme alınmış bir edebiyat, yarının tarihi, insanları ilgilendiren bir fikir, olay veya sorunun özet biçimi” şeklindedir. Yani haber genel olarak, yakın veya uzak coğrafyada, bireysel, yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde, insanı ve toplumu dolaylı veya doğrudan ilgilendiren, düşünce ve davranışları üzerinde etkili olan, basit anlamda toplumun ilgisini çeken eylem veya söylemden oluşan bilgilerdir.

Olağandışı bir olay, durum veya konu henüz olmuş ve yayınlanmışsa haber niteliği kazandığı anlamına gelir. Yani haber bir seçme ve reddetme sürecinin ürünü olarak, hangi olayın habere dönüşüp dönüşmeyeceği, yayınlanıp yayınlanmayacağı noktasında editoryal süreç belirleyici olmaktadır (Arşan, 2005, s. 137) Başka bir ifade ile gün içerisinde sayısız

şekilde meydana gelen olaylar arasından bazılarının seçilip yayınlanması, o olaya haber niteliği kazandırır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise haberin oluşturulma sürecinde kullandığı dil, sözcük, fotoğraf vs. araçların okuyucu, dinleyici veya izleyicide bırakmak istediği etkidir.

Haberlerin söylemi ciddi bir dile dayandığı için, kasıtlı veya kasıtsız olarak sahte veya yalan bilgiye dayanan her haberin ayırdına varmaksızın, insanlar tarafından gerçek olarak algılanma ihtimali yüksektir. Bu durumda medyanın gerçeklik algısı üzerinde etkili olmasından dolayı üç farklı düşünce yapısından bahsetmek gerekir.

- İlki liberal söylemin ifade ettiği gibi medyanın toplumsal gerçekliği olduğu gibi yansıttığı ve sunduğu varsayımına dayanır.
- İkincisi, Marksist düşünceye göre medya toplumsal gerçekliği çarpıtır ve bozar. Bu şekilde medya var olan tahakküm ilişkilerinin sürdürülmesinde önemli rol oynar.
- Üçüncüsü ise fenomenolojik yaklaşımla desteklenen ve medyanın belirli anlam ve yorumları tercih etmesi veya dışta bırakması sonucu insanların günlük dünyası buna göre şekillenir. Yani temel olarak toplum, ne olduğunu medya yoluyla bilmektedir (Dursun, 2013, s. 34).

Bu doğrultuda genel olarak medya okuryazarlığı, özelde ise medya okuryazarlığının bir alanı olarak haber okuryazarlığı kavramı ile amaçlanan şey, medya metinlerinde yer alan mesajların doğru çözümlenmesi yanında, kontrollü olarak haber ile gerçek arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır.

2.2. Haber Okuryazarlığı

Bir haber, sadece alıcı kitlenin mesajları nasıl okuduğu ile ilgili olmayıp, aynı zamanda haber üretim sürecinde de haber medyası veya haber muhabirlerine bağlı olarak biçimlenmektedir. Örneğin içerik oluşturulurken doğruluğu netleşmemiş, maksadı aşan uydurma veya çarpıtma bilgiler yer alabilir. Veyahut iletişimin dijitalleşmesi sonucu geleneksel olarak nitelendirilen gazete, radyo, televizyondan farklı olarak ortaya çıkan internet haber siteleri veya sosyal medya platformları, bazen yanlış bilgi içeren haber içeriklerini aktarabilir. Ya da hızlı şekilde kitlelere ilk haberi ulaştırmak için bilgilerin teyit edilmeden servis edilmesi durumunda, haberler yanlışlıkla doğru olmayan bilgiler içerebilmektedir. Doğru olmayan şekilde veya eksik bilgi aktarımı, algının yanlış yönlendirilmesine neden olduğundan, toplumsal gerçekliğin de bu yanlış algı üzerine kurulması söz konusu olacaktır. Bu sebeple bu alanda haber metinlerine erişme, çözümlenme ve değerlendirme noktasında haber okuryazarlığına ihtiyaç duyulmaktadır.

Haber okuryazarlığı, medya okuryazarlığının bir dalı olarak sadece mesajların analiz edilmesine yönelik olmayıp, aynı zamanda mesajlar neden ve niçin verilmektedir? sorusunun cevabını da arar. Ayrıca medyada yer alan haber metinlerinin nasıl oluşturulduğunu bilmek, haber okuryazarı olmak anlamına gelmediği gibi, haberin kaynağına ilişkin olarak eleştirel sorgulama yapmayı da gerektirir. Çünkü bir haber üretiminde kullanılan dil kadar bağlamı da önem arz etmektedir. Dolayısıyla haber okuryazarlığı, sadece haber metninde ne olup bittiğini anlamamanın ötesinde, bu metnin nasıl oluşturulduğu ve kapsamına nelerin dâhil edildiği veya nelerin metin dışında bırakıldığını görmeyi de gerektirir.

Tüketicileri yanlış bilgilerden korumak ve haber okuryazarlığını geliştirmeye yönelik olarak genellikle iki noktadan hareket edilir: İlki, “bazen öncelikli olarak asılsız haberlerde yer alan yanlış bilgilerin doğasına odaklanıp, gerçek haberlerden ayırt edilmesi şeklinde olur. İkincisi ise kullanıcıların duyarlılığına odaklanarak, insanların neden yanlış haberlere kandıkları ve bu güvenlik açığından nasıl korunması gerektiğine” (Molina, Sundar, & Le, 2021, s. 181) yöneliktir. Yani ilkinde haber metni üzerine odaklanılırken, ikincisinde kişinin haber okuryazarı olması konusundaki farkındalığına gönderme yapar.

Ana söylemin ciddiyet ve gerçeklik üzerine kurulu olduğu haberler, farklı değişkenlere bağlı olarak yanıltıcı, yanlış veya sahte olması nedeniyle kategorize edilmektedir. Örneğin, bütün yalan haberlerin kasıtlı olmayıp, bazen de istemeden yayılabildiği düşüncesinden hareket eden araştırmacılar, çeşitli tanımlamalarla aradaki farkları ortaya çıkarmaya çalışmışlar ve yanlış gerçekleri içeren haberlerin ayırt edilmesini önermişlerdir.

Günümüzde bilgi, anlık ve küresel olarak geleneksel ve yeni iletişim ortamlarında sürekli olarak artmaktadır. Haber okuryazarlığı da haber metinlerinin gerçeklik olgusu kadar üretilen söylem, editoryal süreç, kurumsal ve kişisel özellikler vs. unsurları dikkate alarak, bir haberin doğruluğunu ve verilmek istenen mesajın ne olduğuna yönelik yapılan bir okuryazarlık olarak değerlendirilebilir. Bundan dolayı haberin temsil etme biçimi, doğru veya yanlış olup olmadığı, manipülasyona neden olup olmayacağı gibi konularda bazı kavramlara dayanarak haberin okunması, haber okuryazarlığı kapsamında başvuru olan bir yol olarak ortaya çıkmaktadır.

2.1. Haber Okuryazarlığında Öne Çıkan Kavramlar

2.1.1. Sahte Haber (Fake News)

Sahte haberler, kasıtlı olarak yapılan ve yanlışlıkları ortaya koyulabilen, okuyucuyu, izleyiciyi veya dinleyiciyi yanıltan nitelikteki haberler-

dir. Sahte haber kavramı, Collins Dictionary tarafından 2017 yılının kelimesi olarak “*haber muhabirliği kisvesi altında yayılan yanlış, genellikle sansasyonel bilgi*” olarak tanımlanmıştır (Collins 2017). Bununla ilgili olarak The Guardian, 2 Kasım 2017 yılında internet sitesinde yayımlandığı “*sahte haberler 2017 yılının ‘en etkin, en gerçek’ kelimesi*” başlıklı haber ile sahte habere ilişkin bilgiler aktarmıştır.

Sahte haber kavramı, 2016 yılından sonra daha sık dile getirilse de, geçmiş 1835’teki ayda yaşamın keşfi ile ilgili olarak aya seyahatin gerçekleşmediğine dair yapılan “Büyük Ay Sahtekârlığı” haberlerine dayanır (Allcott & Gentzkow, 2017, s. 212-214). Bu haberlerde ayda insan-yarasa melezi canlıların olduğuna dair illüstrasyonlar ve detay veren betimlemeler ile altı makeden oluşan bir seri dört gün boyunca yayınlanmıştır. Haberde bahse konu olan bilgiler düzmece şekilde, olayla ilişkisi olmayan ünlü astronomlardan Sör John Herschel’in elde ettiği öne sürülen kanıtlara dayandırılmıştır. Bu haber, aynı zamanda haberin ilk kez ticari bir metaya dönüşmesi (Taş & Taş, 2018, s. 186) bakımından sahte haber tarihinin bilinen ilkleri arasında sayılır.

2016 yılından itibaren sahte haber kavramına daha fazla rastlanıyor olmasının nedeni, aynı yıl ABD seçimlerinde sosyal medyada yoğun olarak yer alan yanlış bilgiye dayalı haberlerin artmasıdır. Bu platformlarda yer alan haberler, üçüncü bir kişi veya haberleri süzgeçten geçiren ‘eşik bekçisi’ gibi bir kontrolörü sistem dışında bırakmaktadır. “Özellikle sosyal medyanın ortaya çıkışı ve bilginin yayılmasında kilit rol oynaması, geleneksel eşik bekçilerinden bilgi alınması durumunu ortadan kaldırmıştır (Molina, Sundar, & Le, 2021, s. 183). Üstelik internet teknolojisi ile güçlü medya kuruluşlarının ulaştığı sayıdan daha fazlasına ulaşma imkânını sahip olan sosyal medya platformları yanı sıra, ister gerçek ister sahte internet haber sitesi olsun kısa sürede teyide muhtaç bilgilerin gerçekmiş gibi yayılmasına neden olabilmektedir.

Sahte haber siteleri, genellikle yanıltıcı olduklarının farkına varılmaması veya en çok izlenen/tıklanan olabilmek için tanınmış markaları kullanarak tüketiciyi çekmeyi hedeflemektedir. Örneğin, *ABCNews.com.co*’nun *ABCNews.go.com* ile benzetilmeye, düşünmesini sağlamayı amaçlayan oldukça ünlü bir sahte haber sitesidir. Sahte haber sağlamanın altında yatan düşüncenin, sosyal medyada öne çıkan haberlerin tıklanmasıyla elde edilen reklam geliri ve ideolojik olmak üzere iki motivasyondan kaynaklandığı söylenebilir (Allcott & Gentzkow, 2017, s. 217). Sahte haberler, tüketicilere maliyetsiz olarak ulaştırıldığı gibi üreticiye kazanç da sağlamaktadır. Tüketicinin bu haberleri tercih etme nedeni ise de kendi düşüncesini destekleyen nitelikte bilgilere olmasından ileri gelir. Ancak temel sorun, tüketicilerde hangi durumda gerçek veya sahte haber olduğu noktasında anlama gücü yaratacağı için ekonomik ve sosyal olarak önemli bir maliyete neden olabilecek sonuçlar doğurabileceğidir.

Sahte haberler, gerçek haberleri geride bırakacak bir risk taşımaz, fakat demokrasinin kendisi, bilgi içinde boğulabilir (Caplan, 2018, s. 28). Aşırı bilgi yükü ise insanlarda doğru bilgiyi yanlış bilgidan ayırt edememeye, dolayısıyla maruz kalınan enformasyon karşısında panik veya duyarsızlaşmaya neden olabilecektir. Ya da herhangi bir durum veya olayla ilgili gereğinden fazla haber bilgisiyle karşılaşılması halinde, karar vermekte zorlanılabileceği gibi daha en başta dahi anlamada güçlük çekilebilir. Bundan dolayı haber okuryazarlığı, aşırı bilgi bolluğunda yanlış bilgileri eleme işlemini gerçekleştirmede önemli rol oynamaktadır.

Yakın tarihteki kavram ve örneklerle ifade edilecek olursa Covid-19 pandemi sürecinde netleşmemiş bilgilerin dolaşıma sokulması, insanlarda korku ve panik halinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hatta Dünya Sağlık Örgütü (WHO), “salgın sürecinde pandemi kadar infodemi kavramını da öne çıkararak, infodemi, insanların ihtiyaç duyduklarında güvenilir kaynaklar ve güvenilir rehberlik bulmalarını zorlaştıran, bazıları doğru ve bazıları olmayan aşırı miktarda bilgi” (WHO, 2020, s. 2) şeklinde tanımlamıştır. Çok hızlı dolaşabilen ve emilebilen yanlış bilgiler, insanlar üzerinde etkili olmakta ve potansiyel olarak onları yüksek risk durumlarıyla karşı karşıya getirebilmektedir (Kırık & Orkan, 2021, s. 312). Bu durumda teyit edilmemiş ve aşırı bilgi yükünün sonuçlarının öngörülemediği bir ortamda, kaynağı belli olmayan veya yanlış aktarılan haber içerikleri karşısında, bireyin doğru davranış geliştirmesi de mümkün olamayacaktır.

Sahte haberler, Simons ve Manoilo (2021, s. 41) tarafından haber medyası içeriğini biçim olarak taklit eden fakat organizasyon aşamasında ve amaç bakımından taklit etmeyen uydurma bilgiler olarak tanımlanmaktadır. “Genellikle uydurma olarak bir muhabirin veya köşe yazarının bir kaynak, alıntı veya tüm senaryoyu icat ettiği durumlar olabileceği gibi bazen hayali bir hikâye bile sahte haberin tanımları içerisinde gösterilmektedir” (Frank, 2018, s. 382). Başka bir şekilde ise sahte haber konusunda niyete bağlı olarak tanımının yapılması gerektiği öne sürülür. Allcott ve Gentzkow (2017), içeriğin sahte olarak kabul edilebilmesi için içerik oluşturucunun aldatıcı bir niyete sahip olması gerektiğine inanmaktadır. Örneğin, hiciv de sahte haber içerisinde değerlendirilir ve amacı kasıtlı olarak aldatma değildir.

2.1.2. Hiciv Haberleri (News Satire)

Amacı, ulaşmak istediği kitleyi eğlendirmek olan hiciv haberlerinde kullanılan dil ve iletişim kanalı yanı sıra, haberin doğduğu ortamın sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi vb. yapılar da bazen bu haberlerin gerçek olarak algılanmasına ve bir haberin yanlış şekilde aktarılmasına neden olabilir.

Hiciv haberlerinde gerçeklik unsuru da olmakla birlikte bu gerçekler daha çok mizahi bir anlatımla ifade edilmektedir. Temel olarak kitlenin eğlenmesi veya eğlenirken düşünmesi amaçlanırken, diğer taraftan bu haberlerin gerçek sanılması durumunda haberin doğruluğuna ilişkin bir takım sıkıntılar olabilir. “Hiciv medyası hakkında bilgisi olmayan izleyicilerin, hiciv medyası tarafından bildirilen hiciv haberlerini gerçek haber olarak kabul edebilme” (Wang, 2020, s. 149) ihtimalinden dolayı, bir haberi doğru şekilde okuyup anlama konusunda, hiciv haberlerinin ne olduğunu bilmeye ihtiyaç vardır.

Gerçekleri yansıtmada sahte haberlerden farklı olan hiciv haberleri ile ilgili olarak iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır: İlki, hicvin “yanlış yorumlanma ihtimalinin düşük olması” nedeniyle, “sahte haber” tanımının dışında bırakılması gerektiğini iddia eder. İkinci görüşe sahip olanlar ise hiciv haberlerinin doğru haber olarak anlaşılma ihtimalinden dolayı sahte haberle aynı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini (Allcott & Gentzkow, 2017, s. 214) dile getirirler. Sahte haberin tanımı yapılırken hicivli yayımların da sahte haber tanımına dâhil edilip edilmemesi gerektiği noktasında anlaşmazlık olmakla birlikte, dünyayı doğru anlama ve anlamlandırma bakımından iyi haber okuyuruları olabilmek için bu ikisi arasındaki ayrımı da bilmek gerekmektedir.

2.1.3. Önemsiz Haberler(Junk news)

Önemsiz haberler, sahte haberler gibi yanlış bilgiler içermekle birlikte, daha da önemli olan tarafı, sahteliğinden ziyade yayılımıdır. Önemsiz haberler yanlış olduğu için değil, kamusal tartışmaları doyunlaştırdığı, diğer tartışmalara çok az yer bıraktığı, kamusal tartışmanın zenginliğini azalttığı ve daha önemli hikâyelerin duyulmasını engellediği için tehlikelidir. Söylentiler gibi önemsiz haberler de aktarım ve dönüşüm yoluyla çoğalır (Venturini, 2019, s. 126). Mesela internet teknolojisi ile gerek sosyal medya platformları olan Facebook, Twitter ve YouTube’daki paylaşımlarla, gerek yine sanal ortamda sayfalar ve gruplar kurarak veya bir konu üzerinde başlık açarak, görüntüler ve içeriklerle gereksiz haberler gündeme getirilmektedir. Artan bilgi, yığın haline gelerek, hangi bilginin önemli olduğu hakkında kafa karışıklığı yaratabilmekte ve insanların kendilerini ilgilendiren konularda farkında olamadıkları gibi duyarsız kalmalarına da neden olabilmektedir.

Bir başka açıdan yine önemsiz haberler, önemli olaylar sırasında sosyal medyada kötü bilgilerin yayılması ile küresel bir fenomen şeklinde ortaya çıkıp, dünya çapında demokrasiler için endişeye neden olabilir. Buna karşılık, önemsiz haberler, çeşitli propaganda biçimlerini ve ideolojik olarak aşırı, aşırı partizan veya komplocu siyasi haber ve bilgileri de içerebilmektedir. Önemsiz haber olarak etiketlenen içeriğin çoğu, kasıtlı olarak

yanlış raporlama içerebilir veya gerçekleri kontrol eden bilgi ile yorum arasında ayırım yapamamaya neden olabilir (Bradshaw & Howard, 2018). Bu haberler arasındaki farkları ayırt edebilmek veya bilinçli bir haber tüketicisi olmak için bir kez daha haber okuryazarlığının önemli bir farkındalık alanı olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla önemsiz haberlerin kamuoyunu meşgul etmesi, önemli konuların arka planda kalmasını veya fark edilmemesine neden olacağı için medyanın toplumsal gücünü sekteye uğratması açısından da bu haberler, dikkat edilmesi gereken haberler olarak değerlendirilir.

2.1.4. Propaganda Haberleri

Herhangi bir mesajın asimetrik olarak hedef kitleye dayatıldığı tek yanlı bir iletişim sürecini ifade eden propaganda (Bıçakçı, 2016, s. 166), genellikle gerçek ama belirlenmiş bir amacın empoze edilmesi doğrultusunda üretildiği için yukarıda ifade edilen diğer haber türlerinden bu yönüyle biraz farklılaşır.

Farklı şekilde ifade edilen propaganda en temel anlam olarak yalanı, bozumu, zihnin yönlendirilmesini, hileyi ve psikolojik olarak insan bilincini etkilemeyi ifade eder. Propaganda da çift taraflı bir algı olarak bir taraf tesir altına alınmak istenenler, diğer taraf tesir yaratmak isteyenler şeklinde ortaya çıkmaktadır (Çetin, 2014, s. 240). Bu tesir ise bugün kitle özelliğine sahip olduğu düşünülen dünya toplumları üzerinde kitle iletişim araçları vasıtasıyla gerçekleşmekte olup, dünyaya bakış açısının biçimlenmesinde önemli etki yaratmaktadır.

Propaganda haberlerinin, haber medyasında yer bulmak için fonlandığı durumlar da vardır. Hedef kitle ise haberin kaynağı, fon sağlayıcısı ve amaç açıklanmadığı için haberin normal bir haber raporu olmadığından emin olamaz (Wang, 2020, s. 150) , hatta farkına bile varamaz. Bu durumda bilinçli bir haber okuyurunu bilgisine veya eğitimine sahip olmak bu farkındalığı sağlamak için önemlidir.

2.1.5. Sarı Gazetecilik (Yellow Journalism)

1897’de Amerika’da haberin sansasyonel olduğunu belirtmek için kullanılmaya başlayan ‘yellow journalism’, ucuz, popüler ve değer kaybının yaşandığına ithafen kullanılır. “Öncesinde 1895’te New York’ta Pulitzer’in New York World Gazetesi ile Willam Randolof Hearst’ün New York Journal Gazetesi rekabet içerisindeydiler. Her iki gazete satışlarını artırmak için magazin ekleri çıkarmış ve haberleri sansasyonel habere dönüştürerek tirajlarını artırmışlardır” (Soygüder, 2013, s. 198). Öte yandan düşük standartlarda ve belirsiz görev sürelerinde çalışmaya mecbur olan gazeteciler, ücretlerini artırmak için haber hikâyelerinin içeriğini doldururken hatta uydururken, haberlerin sansasyonel olmasına neden olmuşlardır. Özellikle bu tip

haberler, 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı'nda doruk noktasına ulaşmıştır (Kaplan, 2008). Yani kısaca sarı gazetecilik ya da sarı basın, haberleri aşırı abartılı olan, kurmaca, magazinél yönü yoğun olan bir haber türünü ifade etmektedir.

Sarı gazetecilikte bilgi yerine eğlence amacı güdülmekte olup, çok sayıda fotoğraf, abartılı ve insanların dikkatini çekecek şekilde başlıklar atılmakta; siyasetten ekonomiye, spordan özel yaşam haberlerine kadar hayatın tüm alanlarında haber üretimi yapılabilmektedir. Teknolojinin ilerlemesi ile dijital ortamlarda varlığını sürdüren sarı gazetecilik mantığı, yine aynı şekilde yeni olarak adlandırılan ortamlarda devam etmekte; okurun veya seyircinin dikkatini çekmeye yönelik olarak, kimi zaman içeriği doğru olmayan haber üretimi yapılmaktadır. “Geleneksel basında tirajları arttırmaya yönelik geliştirilen bir uygulama olan ‘sarı gazetecilik’, internet haberciliğindeki tık tuzağı uygulaması ile yöntem ve hedef açısından büyük ölçüde benzerlik göstermektedir” (Peker & Acar Şentürk, 2021, s. 1264). Bundan dolayı haber okuryazarlığında dikkat edilmesi gereken önemli bir kavram olarak sarı gazetecilik, teknoloji aracılığı ile şekil değiştirmiş olarak hedef kitleyi cezbedecek içerik üretimi yapmaya devam etmektedir.

2.1.6. Tık Odaklı Habercilik (Click-Based News)

Tık odaklı habercilik, internet ve yeni iletişim teknolojilerine bağlı olarak ortaya çıkan, geleneksel haber medyasından yapısal özellikler ve amaçları bakımından farklılaşan bir habercilik biçimidir. Tık odaklı habercilik, bilginin habere dönüştürülmesi sonucu çevrimiçi ortamlarda, geleneksel medyanın ulaştığı kitleden daha fazlasına ulaşmasının yanı sıra, hedef kitlenin olabildiğince dikkatini çekmeye yönelik olarak üretilen haberlerdir.

Haber üretim sürecinde motivasyon olarak tıklanma kaygısı, yani en çok izlenen veya okunan haber olma amacı ile ortaya çıkan “tık odaklı habercilik”, haberciliğin tanımlarını da değiştirmiştir. Tık odaklı haberciliğin temel amacı, “haber değeri olmayan bilgilerle, kullanıcıda haber değeri varmış hissini uyandırmak için yakınlık, korku, endişe, merak, heyecan duygularına hitap etmektir. Bu şekilde kullanıcıyı sitede tutmaya çalışan ve kapan manşetler olarak nitelenen” (Dönmez, 2010, s. 108) manşetler ile kar elde edecek şekilde sayısal üstünlük sağlanmaktadır. Bu haberleri, habercilik etiği bağlamında ele alan Işık ve Koz (2014) ise “çöp habercilik” tanımlaması ile tık odaklı haberciliği, herhangi bir değer gözetmeksizin ve sadece tık alabilmenin yollarını aramaya dayalı olarak değerlendirirler. Her ne kadar haber içeriği doğru olarak veriliyor olsa da, bu içeriğin okunması veya tıklanma sayısını artırmak için kullanılan yöntemden dolayı tık odaklı habercilik kategorisi içine yerleştirirler.

İnternet haberciliği popülaritesi olan ve sağladığı kolaylıklar yanı sıra bir takım etik sorunları da beraberinde getirmektedir. Örneğin; içeriklerin hızlı yayılması ve kar elde amacı taşıdığından, yanlış ya da eksik haber yapılması sonucu, habere olan güvenin azalmasına neden olmaktadır (Yeğen, 2014, s. 19-20). Özellikle yapısı itibariyle sosyal medya veya internet haber siteleri, habere dikkat çekmek için haberle bağlantısı olmayan, haber benzeri içerikler için “kanıt” görüntüler kullanarak, kullanıcılarını “tıklama tuzağı (clickbait)” na çekmektedir. Bu tıklama, beğeni veya paylaşım sayısı ile içerikler kısa zamanda geniş kitlelere ulaşmakta ve üreticisine kazanç sağlamaktadır (Taş & Taş, 2018, s. 198). Dolayısıyla dijital ortamların sunduğu olanaklara bağlı olarak, geleneksel ve yeni medya arasında yapısal farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin; “hız ve anındalık faktörü, haber üretim süreçlerine doğrudan etki etmekle kalmayıp, geleneksel haber medyasında reyting veya tiraj kaygısının yerini yeni dijital ortamlarda en fazla tıklanma kaygısına bırakmış” (Korap Özel, 2019, s. 81) olduğundan haberciliğin amaçları arasında da bu farklılıklar kendini göstermiştir.

Kitle iletişim araçlarının veya medya kuruluşlarının yayınlarını sürdürebilmesi için maddi bir gelire ihtiyaçları vardır. Bu alandaki en büyük ticari gelir kaynağı ise reklamlardır. Reklam verenler ise geleneksel medyada reyting, tiraj oranına dikkat ederken, bu durum dijital alanlarda varlığını sürdüren İnternet haber siteleri için “tık sayısı” oranı ile hesaplanır. Yani tıklanma oranı reklam almak için önemli bir ölçüttür (Kalender, 2019, s. 7). Hatta bu alanda çevrimiçi habercilikten öte teknolojinin gelişmesi ile SEO odaklı yapılan haberler, “tık yemi (clickbait)” kavramını literatüre sokmuştur. “Tık yemi”, Cambridge Sözlük’e (Cambridge Press , 2022) göre “*dikkat çekmek ve insanları belirli web sitelerinin bağlantılarını tıklamaya teşvik etmek amacıyla hazırlanan makaleler, fotoğraflar vb.*” şeklinde tanımlanmaktadır. Oxford sözlüğünün web sayfasındaki tanımında da benzer bir ifade ile “*ana amacı ilgi çekmek ve ziyaretçileri ilgili web sitesinde yer alan linke tıklamak üzere cesaretlendiren içerikler*” (Oxford Dictionary , 2022) şeklinde tanımlanmaktadır.

Tık odaklı haberlerin içeriği önemsiz bir konu, abartılı görüntü ve başlık kullanımı şeklinde olabileceği gibi haber ve içeriğin uyumsuz olması şeklinde de tüketicinin tıklamasını sağlamaya yöneliktir. Bunlara olarak “yarım cümle ile kurulan haber sunumları, şok-flaş-bomba-son dakika temalı haber sunumları, görüntünün ön planda olduğu haber sunumları, haberin içerisinden seçilen cümle/cümlelerin veya anahtar ifadelerin kullanıldığı haber sunumları, öznenin veya nesnenin gizlendiği haber sunumları, gazetenin yorumunun veya değerlendirmesinin başlık halinde kullanıldığı sunumlar” (Özyal, 2016, s. 289-293) gibi başlıklar tık odaklı haberciliğe örnek verilebilir.

İnternette, sahte, aldatıcı, yanıltıcı veya abartılı bilgi, belge, ses ve video kaydı gibi içerikler ister geleneksel ister yeni medya olsun, bu alanda okuryazarı olmayan bireylerin dikkatini kolayca cezp etmekte ve zincirleme şekilde iletişim ağları vasıtasıyla geniş kitlelere yayılmaktadır. Bu sorunla başa çıkabilmek için bilinçli bir medya tüketicisi olmanın yanında medya okuryazarı olmaya da ihtiyaç duyulmaktadır.

SONUÇ

İçinde yaşanan iletişim çağının bir özelliği olarak daha önce bu kadar bulunmayan, bulunsa da kolaylıkla ulaşılamayan bilgilere, anında, kesintisiz ulaşma imkânı vardır. Bu imkân özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde yeni iletişim teknolojilerine bağlı olarak medyanın gücünü daha da artırmış; özel yaşamdan politikaya, ekonomiden siyasete, eğitimden kültüre kadar her alanda medyanın, insan ve toplum hayatındaki yerini iyice sağlamlaştırmıştır.

Medyanın gerek insan gerek toplum hayatında önemli bir pozisyon işgal etmesi, onu gündelik yaşamın vazgeçilmez bir ögesi olarak bilgi edinmede başvurulan ilk, belki de tek kaynak olarak konumlandırmıştır. İletişim kurma ve bilgilendirme yanında, yönlendirici olması da medyanın etkisini yadsınamaz kılmaktadır. Bu nedenle medya mesajlarını okuyup, anlama ve analiz etme noktasında medya okuryazarlığı kavramı aniden ortaya çıkan bir kavram olmayıp, ihtiyaca binaen üzerinde düşünülerek, nihai amacını sorgulayan bireyler ve onların geliştireceği farkındalıklar üzerine inşa etmeyi hedeflemektedir.

Bu alanda hem politika hem de akademik olarak yapılan sayısız çalışmalar, medya okuryazarlığı kavramı etrafında tanımlanmıştır. Genel olarak medya okuryazarlığında, bütün farklılıkların ötesinde temelde ele alınması gereken nokta, medyanın veya mesaj üreticisinin gerçek niyetini anlamak için en doğru okumanın nasıl yapılacağı konusu olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda görsel-işitsel, reklam, dijital, yeni medya, sosyal medya gibi birçok okuryazarlık türleri ortaya çıkmıştır. Bu türlerden biri olarak haber okuryazarlığı da medya okuryazarlık şemsiyesi altında tanımlanarak daha özel anlamda medyada yer alan haber içerikleri üzerine odaklanmaktadır.

Kitle iletişim araçlarında, bilgisi aktarılan haberle ilgili gerçek olmayan veya abartılan bilgiler, insanlarda kafa karışıklığı yaratmakta ve aşırı bilgi yükünden dolayı anlam karmaşası yaşanmaktadır. Bu durum ise anlamayı zorlaştırarak, yanlış bilgilerin doğru sanılıp yayılmasında, zihnin doğru düşünme yetisini ve iletişim sürecini olumsuz etkilemeye neden olmaktadır. Özellikle iletişimin kitlesel nitelikte, araçlar yoluyla ve çok hızlı şekilde gerçekleşiyor olması, bu konuda kurumsal olarak alınabilecek önlemlerin de sınırlı ya da yetersiz kalmasıyla sonuçlanabilmektedir. Dolayısıyla medya mesajlarını tüketenler ile işbirliği içerisinde olma gerek-

liliği, hem bireysel hem de eğitim politikası olarak ülkelerin gündeminde yer bulmaktadır.

Haberin doğru olup olmadığı üzerine odaklanan haber okuryazarlığı, eleştirel veya sorgulayıcı bireylerin sayısını arttırarak, haber medyası mesajlarında medyanın etkilerine karşı tedbir amaçlı çalışmaları kapsamaktadır. Daha çok bireysel farkındalığa hitap ediyor gibi görünen haber okuryazarlığı, devletlerin eğitim-öğretim politikalarında önemli bir konu olarak yer almaktadır. Benzer şekilde özel medya kuruluşlarının, haberlerin doğruluğu teyit etmek için kurdukları internet siteleri olduğu gibi, bazen de başlı başına hizmet veren farklı örnekleri mevcuttur. Örneğin, yurtdışında Snopes: snopes.com/, Fact Check: factcheck.org/, BBC Reality Check: bbc.com/news/reality-check, Channel 4 Fact Check: channel4.com/news/factcheck, Reverse image search from Google: google.com/reverse-image-search gibi isimlerle haberlerin doğruluğunu teyit etmek için kurulan internet siteleridir. Türkiye’de ise dogrulukpayi.com, teyit.org, malumatfurus.org, yalansavar.org, dogrula.org gibi doğrulama siteleri, kimi zaman haber kimi zaman köşe yazıları üzerine doğrulama yapan kaynaklar olarak başvuru alanlar arasındadır.

Medya okuryazarlığı kapsamında haber okuryazarlığı, anlık ve küresel olarak yayılan bilginin gerçekliğini ortaya çıkarmak için başvuru alan bir okuryazarlık türüdür. Buradaki asıl amaç, medya kullanıcılarının veya bir şekilde medya mesajlarına maruz kalan insanların her yaş düzeyinde medya okuryazarlık farkındalığını arttırmaktır. Bu farkındalık, küçük yaşta çocuklara eleştirel düşünme yetisi kazandırmanın yanında sağlıklı iletişim kurabilecek toplumun ortaya çıkması için de elzemdir. Bundan dolayı hem medya okuryazarlığı hem haber okuryazarlığı, medya metinlerini anlamının ötesinde bir yaşam biçimi inşa etmektir.

Kaynakça

- Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017, November 29). Social Media and Fake News in the 2016. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-236. <http://www.nber.org/papers/w23089> adresinden alındı
- Arsan, E. (2005). Haber ve Habercilik. S. Alankuş içinde, *Gazetecilik ve Habercilik* (s. 137-154). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Bıçakçı, İ. (2016). *Halkla İlişkilerin Kurmaca Dünyası ve Hakikatin Direnişi*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Bilici, İ. (2014). *Medya Okuryazarlığı ve Eğitimi*. Ankara: Nobel Kitap.
- Bradshaw, S., & Howard, P. (2018). *Why Does Junk News Spread So Quickly Across Social Media?* Miami: Knight Foundation. https://kf-site-production.s3.amazonaws.com/media_elements/files/000/000/142/original/Topos_KF_White-Paper_Howard_V1_ado.pdf adresinden alındı
- Cambridge Press . (2022, 02 15). *Cambridge Press*. Cambridge Press: <https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/clickbait> adresinden alındı
- Caplan, R. (2018). *Dead Reckoning Navigating Content Moderation After "Fake News"*. Data & Society Research Institute. https://datasociety.net/wp-content/uploads/2018/02/DataAndSociety_Dead_Reckoning_2018.pdf adresinden alındı
- Çetin, B. N. (2014). Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 239-265.
- Domaille, K., & Buckingham, D. (2001). *Youth Media Education Surve*. London: Institute Of Education.
- Dönmez, İ. H. (2010). İnternet Haberciliğinde Tıklanma Kaygısı ve Kapan Manşetler. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(14), 105-128.
- Dursun, Ç. (2005). Haber ve Habercilik/Gazetecilik Üzerine Düşünmek. S. Alankuş içinde, *Gazetecilik ve Habercilik* (s. 69-90). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Dursun, Ç. (2013). *İletişim Kuram Kritik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Federov, A. (2008). *On Media Education*. Moscow: Icos Unesco IFAP .
- Frank, R. (2018). Fake News vs. "Foke" News: A Brief, Personal, Recent History. *Journal of American Folklore*, 131(522), 379-387.
- Hepkon, Z., & Aydın, Ş. (2011). Medya Okuryazarlığına Politik Bir Bakış: Medya Okuryazarlığı Hareketi. M. C. Şimşek, & N. Türkoğlu içinde, *Medya Okuryazarlığı* (s. 73-87). İstanbul: Parşömen Yayıncılık.
- Hert, A. (1991). *Understanding Media: A Partical Guide*. London: Routledge.
- Hobbs, R. (2010). *Digital and Media Literacy: A Plan of Action*. Washington: The Aspen Institute Publications Office.

- İnceoğlu, Y. (2011). Medyayı Doğru Okumak. M. Şimşek, & N. Türkoğlu içinde, *Medya Okuryazarlığı* (s. 19-25). İstanbul: Parşömen Yayıncılık.
- Işık, U., & Koz, K. (2014). Çöp Yığınlarında Haber Aramak: İnternet Gazeteciliği Üzerine Bir Çalışma. *Humanities Science*, 9(2), 27-43.
- John, H. (1978). *The Professional Journalist*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Kalender, A. B. (2019). İnternet Haberciliğinde Clickbait Savaşları: Bir Okuyucu Tepkisi Olarak Limon Haber Örneği. *Dördüncü Kuvvet. Dördüncü Kuvvet*, 2(2), 1-21.
- Kaplan, L. (2008). Yellow Journalism. *Kaplan, R. L. (2008). Yellow Journalism. The International Encyclopedia of Communication. doi:10.1002/9781405186407.wbiecy0*, 1-3. doi:10.1002/9781405186407.wbiecy0
- Kırık, A. M., & Orkan, S. (2021). Olağandışı Durumlarda İletişim, İnfodemi Ve Toplum Psikolojisi: Koronavirüs Pandemisi Örneği. E. Geçer, & M. Serdar içinde, *Sosyal Psikoloji Kitabı* (s. 311-325). Ankara: Garfiker Yayın.
- Korap Özel, E. &. (2019). “Tık” ve “etik” arasında sıkışan gazetecilik: İnternet. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 443-466.
- Meigs, D. J. (2009). Media Education Policy:. U. Nations, Alliance of Civilizations, UNESCO, European Commission, & Grupo Comunicar içinde, *Media Education Policy: Towards a Global Rationale*”, *Mapping Media Education Policies in the World: Visions, Programmes and Challenges* (s. 14-21). New York: UN-Alliance of Civilizations.
- Molina, M., Sundar, S., & Le, T. (2021). “Fake News” Is Not Simply False Information: A Concept Explication and Taxonomy of Online Content. *American Behavioral Scientist*, 65(2), 180-212.
- Oxford Dictionary . (2022). *Oxford Dictionary*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/spellcheck/english/?q=click+ba%C5%9Ft>: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/spellcheck/english/?q=click+ba%C5%9Ft> adresinden alındı
- Özyal, B. (2016). Tık Odaklı Habercilik: Tık Odaklı Haberciliğin Türk Dijital Gazetelerindeki Kullanım Biçimleri. *Global Media Journal TR Edition*, 6(12), 273- 301.
- Peker, M. R., & Acar Şentürk, Z. (2021). İnternet Gazeteciliğinde Etik Bir Sorun: Tık Tuzağı Kullanımı. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(42), 1260-1271.
- Potter, J. W. (2011). *Media Literacy*. California: Sage Publications.
- Simons, G., & Manoilo, A. (2021). The What, How and Why of Fake News: An Overview. World of Media. *Journal of Russian Media and Journalism Studies* 2, 33-55. doi:10.30547/worldofmedia.2.2021.2

- Soygüder, Ş. (2013). Bir Dil Olarak “Sarı” Rengin Anlamı ve “Sarı Basın” Neden “Sarı”? *E-Journal of New World Sciences Academy*, 8(2), 184-206.
- Taş, O., & Taş, T. (2018). Post-Hakikat Çağında Sosyal Medyada Yalan Haber ve Suriyeli Mülteciler Sorunu. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi İleti-ş-im*(29), 183-208.
- Tokgöz, O. (1987). *Temel Gazetecilik*. Ankara: BYY Yayınları.
- Venturini, T. (2019). From Fake to Junk News, the Data Politics of Online Virality. D. Bigo, E. Isin, & E. Ruppert içinde, *Data Politics: Worlds, Subjects, Rights*. (s. 123-144). London: Routledge. file:///C:/Users/HP/Downloads/Didier%20Bigo_%20Engin%20F%20Isin_%20Evelyn%20Ruppert%20-%20Data%20Politics_%20Worlds,%20Subjects,%20Rights-Routledge%20(2019).pdf adresinden alındı
- Wang, C.-C. (2020). Fake News and Related Concepts: Definitions and Recent Research Development. *Contemporary Management Research*, 16(3), 145-174. doi:<https://doi.org/10.7903/cmr.20677>
- WHO. (2020). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19)*. WHO. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200415-sit-rep-86-covid-19.pdf?sfvrsn=c615ea20_6 adresinden alındı
- Yeğen, C. (2014). İnternet Haberciliğinde Kadın Cinayeti Haberlerinin Sunumu: Posta Gazetesi Örneği. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC*, 4(3), 15-28.

BÖLÜM 18

S-400 KRİZİ VE TÜRKİYE-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLİŞKİLERİ

Erol Kalkan¹

¹ Dr. Öğret. Üyesi.

1. Giriş

Bu çalışmada S-400 krizinin Türkiye-ABD ilişkilerine etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda, ABD'deki karar alıcıların krizin seyrini ne yönde etkilediği noktasında Kongre ve Senato kanatlarının ve yapı içerisinde yer alan isimlerin, girişim ve baskıları yönünden krize olan etkileri açıklanmaya çalışılmış, Trump Yönetimi ve Biden Yönetiminin kendi dönemlerinde krize yönelik yaklaşımları incelenmiştir. Kriz süresince ABD'nin Türkiye'ye yönelik aldığı yaptırım kararları ve tehditleri incelenmiş, Türkiye'ye yönelik gündeme alınan, CAATSA yaptırımları ve Türkiye'nin F-35 Programından çıkarılması gibi durumların ilişkilere ve mevcut krize yönelik yarattığı etki açıklanmaya çalışılmıştır. Krizin çözümüne ilişkin senaryolar, aktörlerin söylemleri açısından ele alınarak, ileriki çalışmalara katkı sunulmaya çalışılmıştır. Son kısımda araştırma boyunca ele alınan bulgular açıklanmaya çalışılmış, çalışma amacının sonucu ortaya konmuş, krizin Türk-ABD ilişkisine etkisi yorumlanmış, çalışmada karşılaşılan zorlukların nasıl aşılmaya çalışıldığı ve ilişkilerde ilerleyen dönemlerde mevcut krizin ne gibi bir etki yaratmaya devam edeceği irdelenmiştir.

2. Türkiye-ABD ilişkileri

Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler, ABD'nin kurulmasına takiben Osmanlı dönemi itibarıyla ele alınabilecek bir döneme uzanırken, bu ilişkilerin ilk görünümü ticari ilişkiler bazında ilk olarak sahneye çıkmakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve bunu takip eden süreç içerisinde ise tam anlamıyla ivme kazanmaya başlamıştır. Artık ticari girişimlerin yanında oluşmaya başlayan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimi ve reformsal ilerleyişi açısından, ABD ile kurulacak ya da geliştirilecek bir ilişki Türkiye açısından önem arz etmektedir. Meydana gelen savaşlarla birlikte ilişkilerin seyri yeni bir hal almıştır. I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla Türkiye ve ABD, savaşta farklı cephelerde yer alsalar da birbirlerine karşı tümenden negatif bir tutum sergilememiş, birbirlerine karşı ilişkileri derinden negatif etkileyecek bir alan oluşturmaktan kaçınmışlardır. Özellikle ABD'yi karşısına almak istemeyen Türkiye bu duruma son derece dikkat etmiştir. ABD'nin II. Dünya Savaşı galibiyetiyle birlikte ve bu sürecin sonrasında tüm kıtalar üzerinde ekonomik bir üstünlük elde etmesiyle, pek çok ülke için ABD ile ilişki geliştirmek temel amaç olurken, savaşa dolaylı olarak dahil olan Türkiye'de ABD ile yakın ilişkiler geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu açıdan ABD'de, Türkiye ile ilişkileri geliştirme açısından kendi çıkarları bağlamında bir strateji izleyerek, ekonomilerini geliştirmeleri için Truman Doktrini ve Marshall yardımları girişimleri ile Türkiye ve Yunanistan'a yönelik mali yardımlar gerçekleştirmiş, Türkiye gibi pek çok ülkenin yakınlık talebine ortaya çıkan Sovyet tehdidini de göz önünde bulundurarak çıkarları bağlamında cevap vermiştir. Tür-

kiye'nin Batı ittifakına olan ilgisinin devam etmesi, güvenliğini sağlama ve arttırma hususuyla birlikte, bu amaç doğrultusunda çeşitli yollar arama süreci devam etmiş, bu noktada ortaya NATO ittifakı çıkmıştır. Türkiye kendisini Batı ittifakına dahil etmek ve II. Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan iki güçten biri olan Sovyetlerden kendisine yönelik gerçekleşme ihtimali olan, güvenliğini tehdit edecek girişimlerden korunmak için NATO üyeliğini ciddiyetle takip etmiş, bu süreçte 1950 yılında Kore'de patlak veren savaşa Türk askerlerinin göndermesiyle, NATO'ya üyelik hedefini 1951 yılı itibariyle gerçekleştirmiştir. Bu üyelik, Batı kanadına tam dahil olma hayalleri olan Türkiye için bunun gerçekleşeceğine olan inancı arttırmış, olsa da ne o gün ne de bugün Batı ile istediği konuma erişememiştir. Olumlu seyreden süreçler bazında iki ülke arasında ilk patlak veren krizler; Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesiyle birlikte, ABD tarafından Türk tarafına gönderilen Johnson mektubu ve Türkiye'ye yönelik silah ambargosu, tarihsel süreç bağlamında ilişkilerde negatif etki yaratmış, ABD karşıtı tutumların oluşumunun zeminini hazırlamıştır. Tarihsel süreçlerde meydana gelen olaylar iki ülke ilişkilerinin seyrinin inişli-çıkışlı, istikrarlı bir zemine oturtulmasına imkân vermeyen bir yapıda gelişim göstermesine sebep olmuş, geline süreçte de bu düzensizliğin devamının temelini oluşturmuştur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren ABD-Türkiye arasındaki ilişkiler, ikili ortaklık düzeyinde devam ederken, ABD'de 11 Eylül 2001 saldırılarının meydana gelmesiyle, ABD ve Türkiye bazında ilişkilerdeki tutumlar dönüşüm izlemeye başlamıştır. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte ABD, dış politikasındaki güvenlik algılamalarını değiştirmiştir. Önceden meydana gelen sorunlarda karışmaz bir tutum takınan ve ortaya çıkan sorunları, ülkelerin iç meselesi olarak gördüğü için çok fazla karışan bir tutum sergilemeyen ABD, saldırılarla birlikte güvenlik politikası ve algılamasında tamamen bir değişim meydana getirmiştir. Değişen güvenlik algılaması, Müslüman ülkelere, İslam'a hatta kişilere bakış açısını değiştirirken, Türkiye'yi ise sahip olduğu konum açısından daha stratejik görmeye ve yaklaşmaya başlamıştır. ABD Türkiye'nin coğrafi konumunu göz önüne aldığı anda, kendisi için tehdit oluşturabilecek devletlere olan yakınlığını görmüş, ve bundan sonrası için atacağı adımları bu stratejik konuma göre düzenlemiştir. Türkiye, 11 Eylül Saldırıları ve bu sürecin sonrasında meydana gelen ABD'nin Afganistan'a olan müdahalesine, kurulduğu dönemden beri izlediği ABD politikası çerçevesince, ABD tarafında yer alan görüşlerde bulunarak, ABD'ye desteklerini göstermiştir. Neticede Türkiye'nin, ne ABD gibi stratejik bir aktörü kaybetmek ne de onu karşısına almak gibi bir politika takip etmesi rasyonel gözükmemektedir.

AK Parti'nin 3 Kasım 2002'de Türkiye'de genel seçimleri kazanmasıyla birlikte Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler düzensiz bir süreç içerisinde inişli ve çıkışlı bir yapıda ilerlemeye devam etmiş, dış politika algılamalarında değişiklikler meydana getirmiştir. Türkiye'de dış politika algılamaları özellikle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Ahmet Davutoğlu politikası perspektifinden ele alındığında, Komşularla Sıfır Sorun Politikası, Davutoğlu tarafından ortaya konulmuştur. Her ne kadar mevcut 11 Eylül Saldırıları ve AK Parti'nin iktidari kazanması durumları bir gerçeklik olarak dış politika söylemlerine değişiklik getirmiş olsa da Türkiye'nin karşıt tutumlar içerisinde ABD'ye tam olarak yüzünü dönmekten kaçındığını söylemek mümkündür. Bu süreç içerisinde meydana gelen diğer olaylar açısından Türkiye'de yaşanan iç karışıklıklar ve güvenliğe yönelik ortaya çıkan tehdit unsurlarının arkasında ABD'nin yer aldığına yönelik görüşler, Türk tarafının algılamalarında var olan bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır. Gezi Eylemleri, 15 Temmuz Darbe Girişimi gibi örnek verilebilecek olan durumların Türkiye siyasi ve sosyal arenasındaki algılamalarında, bu olayların arkasında ABD ve Batı ülkelerinin desteği olma ihtimal ve düşüncesi iki ülke ilişkilerinin seyrini etkileyen önemli olaylar olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 5 Temmuz 2016 Darbe girişiminin arkasında ABD unsurunun bulunuyor olmasına yönelik algılar, ABD'nin darbeden sorumlu olarak görülen Fethullah Gülen'i ülkesinde bulundurması ve Türkiye'nin geri iade edilmesi noktasındaki isteklerini yanıtsız bırakması iki ülke ilişkilerindeki gerilimi tırmandırmıştır. Türkiye'nin Rus S-400 hava savunma sistemine yönelik yapmış olduğu anlaşma, Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir sorun olarak 2017'de ortaya çıkarak, 2022'e geline süreç içerisinde de halihazırda varlığını devam ettiren bir yapıdadır.

3. S-400 Krizinin Türkiye-ABD İlişkilerine Etkisi

Türkiye'nin hava savunma ihtiyacını karşılamak için 29 Aralık 2017'de Rusya'dan almış olduğu S-400'ler düzensiz bir seyrinde devam eden Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir kırılma ve gerilim noktası yaratmıştır. Türkiye-ABD ilişkilerinde tarihsel süreçte meydana gelen olaylar, Türkiye-Rusya yakınlaşması ve diğer meseleler ışığında, S-400 hava savunma sisteminin alımı Türkiye-ABD ilişkilerinde olumsuz etki eden ve sorun yaratan yeni bir olay olarak ortaya çıkmıştır. S-400'lerin tesliminin gerçekleştiği 12 Temmuz 2019 ve bu tarih sonrasına kadar, Türkiye'nin Rusya'dan temin etmiş olduğu S-400'lere yönelik, ABD karar alma mekanizmaları olan Kongre ve Senato tarafından yoğun olarak Türkiye'ye yönelik eleştiriler ve çeşitli yaptırımlar uygulanması gündeme alınmıştır. Özellikle yaptırım kararlarının alınmasında Temsilciler Meclisi (Demokratlar) ve Senato'nun (Cumhuriyetçiler) etki ve baskıları yadsınamaz bir

gerçeklidir. Türkiye'ye yönelik yaptırım süreçlerinde ortaya çıkan diğer unsurlar ise ABD'de değişim göstermekte olan Başkanlık koltuğundaki isimler bazında, Donald Trump Yönetimi ve Joe Biden yönetimi olarak ele alınmaktadır. Türkiye'nin S-400 alımı konusuna getirdikleri farklı yaklaşımlar, sürecin işletilmesinde ve devamında ortaya çıkabilecek sonuçlar bakımından değişiklik göstermektedir.

Türkiye'nin Rusya ile anlaşmaya vardığı, S-400 hava savunma sistemine ilişkin taviz veremeyen tutumu krizi tırmandırarak, sorunun ikili görüşmeler yoluyla çözümü noktasında duraklamaya sebebiyet vermiş, çok boyutlu bir yapı sürecine girmesine de neden olmuştur. Türkiye'ye yönelik yaptırımlar öncelikle, ABD Başkanı Donald Trump'a yapılan baskı ve itirazlar sonucu, savunma alanındaki iş birlikleri düzeyinde ortaya çıkmış, sonraki süreçlerde ise Türkiye'ye yönelik CAATSA ve F-35 programından çıkarılma gibi söz konusu yaptırımlar ortaya çıkmıştır. İlerleyen sayfalarda geniş olarak bahsedilecek olan yaptırım konularına ilişkin olarak, Türkiye'nin S-400 alımına ilişkin, ABD'de 2020'de kabul edilen Ulusal Yetki Savunma Kanununda bu konuda ortaya çıkan maddeler ışığında, Türkiye'ye F-35 projesi kapsamında alacak olduğu uçakların teslimi, süresi belirtilmeden durdurulurken, Türk tarafının taviz vermeyen duruşundan ötürü de uçakların üretim aşamasına önemli katkıda bulunan Türkiye ekarte edilerek, uçakların üretimi için alternatif üretim şirketlerinin araştırılmaya başlanmıştır. Belirtilen ve nicelerini içeren yaptırım kararları ABD kurum ve şirketleri tarafından Türkiye aleyhine oluşturulmuştur.

S-400 hava savunma sistemi alımına karşın, mevcut durumda ele alınan ve ele alınması planlanan yaptırımlar karşısında çeşitli kesimler ve kişiler tarafından konunun seyrine ilişkin görüşler ortaya atılmış, sürecin mevcut durumu ve devamlılığında meydana gelebilecek ihtimaller üzerinden açıklamalar ifade edilmiştir. Mevcut duruma ilişkin kurum, kişi ve söylemlerin etkileri krizin şekillenmesinde yadsınamaz bir etkiye sahiptir. Bu bölümde krize etki eden ABD aktörlerinin söylem ve girişimleri incelenmiş, bunlar neticesinde oluşan yaptırım kararlarının ilişkiler ve taraflar üzerinde yarattığı etkiler ele alınmıştır. Konuya ilişkin tarafların söylemleri dikkate alınarak krizin mevcut dönemde ya da süreç içerisinde ele alınabilecek olan çözümüne ilişkin gelecek senaryoları ortaya çıkartılmıştır.

3.1. ABD Karar Alıcılarının Krizdeki Rolü

3.1.1. Kongre

ABD'nin iki meclisli yapısını oluşturan Temsilciler Meclisi (Demokratlar) ve Senato (Cumhuriyetçiler) ortaya çıkan çoğu konuda fikir birliğine varamamalarına karşın, Türkiye'ye yönelik ortaya çıkan Rusya'dan

S-400 alımına ilişkin problemdeki düşüncelerinde ise, iki tarafında fikir birliğine vardıkları gözlemlenmektedir. Kongre, ABD ve Türkiye'nin ortaya çıkan mevcut problemlerinde sorunun çözümü için, devletlerin konuları karşılıklı bir şekilde konuşup halletmeleri yolu yerine, bu tür problemleri yaptırımlar yoluyla çözmeyi amaçlamışlardır (Yücel, 2020: 13). Türkiye ve Rusya arasında 29 Aralık 2017'de tamamlanan S-400 hava savunma sistemi anlaşmasıyla birlikte Rusya açısından geçerli olan CAATSA yaptırımlarının söz konusu maddeler uyarınca Türkiye'ye de uygulanması Kongre gündemine girmiştir. Kongre, Türkiye'ye yönelik Ulusal Savunma Yetki Kanununda yer alan karar tasarılarını kabul etmesine karşın, bu karar tasarılarının birçoğunu kongreden geçirme noktasında başarılı olamamıştır (Yücel, 2020: 13).

Kongre'nin S-400 meselesine yönelik yaptırım tasarısı genel olarak Türkiye'ye F-35'lerin verilmemesi yönünde ortaya çıkmaktadır. Kongre'de, Ulusal Savunma Yetki Kanunu'nda geçen kararların birçoğunun kabul görmemesi ve özel kanun çıkarılmamasının nedenleri, F-35 yaptırımlarının uygulanma noktasında bir uzlaşmaya varılamaması ve ABD Başkanı Donald Trump'ın, Türkiye'ye yaptırım uygulamak istememesidir (Yücel, 2020: 13). 2018, 2019 ve 2021'de ortaya konan Ulusal Savunma Yetkilendirme Yasası taslaklarında Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi alımı önemli sorun olarak maddeleşmiştir. 2021 taslağında Türkiye'nin Rusya'dan S-400 alımı CAATSA yaptırımlarınca ciddi bir durum olarak görülmeyle birlikte, ABD başkanının Türkiye'ye yaptırım uygulaması gerekliliği ortaya konmuş, yaptırımların uygulanmama koşulu olarak ise Türkiye'nin S-400 sisteminden vaz geçmesi gerektiği taraflarca ifade edilmiştir (Samar, 2020).

Türkiye'nin S-400 alımından son derece rahatsızlık duyan Kongre, Türkiye'yi caydırmak ya da mevcut S-400 alımına yenilerinin eklenmesini sağlamak için, gerekli yaptırım tasarısı önerileriyle bu durumu engellemeye çalışmaktadırlar. ABD başkanı çerçevesince de ileri sürdükleri bu yaptırımları kabul ettirmek, veto etmesini engellemek için girişim ve baskılarda bulunmaktadır. Türkiye'nin Rusya'dan S-400 alımını dış politika zemininin ana yapı olarak ele alan ABD Kongresi, Türkiye'nin cezalandırılması karşısındaki değişmez tutumuyla Türkiye'ye yönelik yaptırım uygulamalarının eninde sonunda gerçekleşeceğinin anlaşılması açısından çalışmaya önemli bir etkiye sahiptir.

3.1.2. Senato

Türkiye'nin S-400 alımından rahatsızlık duyan Cumhuriyetçi ve Demokratik Senatörler, Türkiye'ye karşı yaptırımların uygulanması noktasında daha sert bir tutumla kararlılıklarını sürdürmektedirler. Cumhuriyetçi kanattan olan Senatörler Rick Scott ve Todd Young "Türkiye'ye

yönelik yaptırımlar uygulanması için Senato'ya önerge sunarken", Demokrat kanatta bulunan Bob Menendez ise "sadece Türkiye'nin F-35 programından çıkartılmasının yeterli olmadığını" söyleyerek duruma ilişkin tepkisini ortaya koymuştur (Günaydın, 2019). Cumhuriyetçi Lindsey Graham ve Demokrat Chris Van Hollen meseleden duydukları rahatsızlıklarını ise Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'ya yazdıkları mektupla bildirmişlerdir. "Artık ABD hukukunca Türkiye'ye yönelik kesin yaptırımların uygulanması gerektiğini, yaptırımlar uygulanmadıkça diğer ülkelere bunun kötü şekilde etki edeceğini" belirtmişlerdir (Euronews, 2019). Bu söylemler açısından ABD kanatlarını oluşturan Cumhuriyetçi ve Demokratik kesimler hem Türkiye'nin alacağı S-400 hava savunma sistemlerine karşı ivedilikle bir yaptırım uygulanmasının gerekliliğini öne sürmekte hem de ortaya konulan yaptırım tasarılarının yetersizliğinden de memnuniyetsizlik duyarak yenilerinin eklenmesini istemektedirler. Diğer açıdan ise, Türkiye'ye S-400'ler bazında yaptırımların getirilmemesi, mevcut S-400 alımına ilişkin talebi olan ülkelere olumlu bir hava yaratarak, bu sistemlere yönelimlerinin artmasına sebebiyet verecek bir durum olarak ortaya çıkması da konunun ele alınış şeklinin çeşitlenmesi ve farklı düşünceler bazında ABD'nin konuya olan olumsuz yaklaşımın arka planlarını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Nihayetinde açıklanan tüm talep ve istekler çerçevesinde, Türkiye'yi S-400 direktmesinden vaz geçirmek ve söz konusu yaptırımları uygulamak için Dış İlişkiler Komitesi, ortaya konan yaptırım tasarılarını onaylamıştır (Euronews, 2020). Yaptırımlar Türkiye'ye yönelik olurken, Türk Silahlı kuvvetlerine satış yapan taraflarda yaptırımlar içerisine dahil edilirken, Senato tarafından kabul edilen Ulusal Savunma Yetkilendirme Yasası içerisine (NDAA) Türkiye'ye yönelik yaptırımlarda eklenmiştir (Euronews, 2020). Yaptırımlara göre, Türkiye'nin S-400 alımının CAATSA çerçevesinde kabul edilemez olduğu, S-400 alımına dahil olan herkes için yaptırımların geçerli olması, Türkiye'nin ABD'den temin ettiği F-35'lerin kullanımı için ABD Hava Kuvvetlerine yetki verilirken, F-35 projesinin üretiminde Türkiye'ye alternatif şirketlerin bulunması da kararlar neticesinde belirlenmiştir (Euronews, 2020).

Kongre ile aynı düzlemde olan Senato'da Türkiye'nin Rusya ile yapmış olduğu S-400 hava savunma sistemi anlaşmasından duyduğu rahatsızlıkları her türlü kanalı kullanarak göstermeye çalışmış, yaptırımların uygulanması hususunda ise kararlılıklarını enüst düzeyde sürdürmüşlerdir. Türkiye'ye yönelik yaptırım tasarıları meydana getirilmiş, bu yaptırımların kaldırılması için ise Türkiye'ye çeşitli şartlar koyarak, Türkiye'yi caydırmak noktasında önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Konuya ilişkin olarak ABD Senatosunda 2021 Ulusal Savunma Yetki Yasası görüşmelerinde Senato Çoğunluk Denetçisi John Thune "Türkiye'nin ABD ve NATO'ya

uyumlu olmayan herhangi bir sistem almayacağını garantisini verdiği takdirde ABD'nin Türkiye'ye tesliminin gerçekleştiği S-400 hava savunma sistemini satın alabileceğine yönelik olumlu yöndeki düşüncesini Yetki Yasası görüşmesinde ifade ederken, Senato Silahlı Hizmetler Komitesi Başkanı Cumhuriyetçi Jim Risch ise, Türkiye'nin S-400 hava savunma sistemine ilişkin Yetki Yasası görüşmelerinde konuyla ilgili ileri sürdüğü görüşünde, 2021 Ulusal Savunma Yetki Yasası'nın kabul edilmesine takiben 30 gün içerisinde Türkiye içinde CAATSA yaptırımlarının geçerli olmasını" ifade etmiştir (Habertürk, 2020).

Hem Kongre hem de Senato kanatlarının Türkiye'ye karşı yaptırım tasarıları uygulanması ve geliştirilmesi yönündeki istek ve çabaları göz önüne alındığında, Türkiye'nin olası bir yaptırımdan kaçınması noktasında oldukça imkânsız resim karşımıza çıkmaktadır. Sert bir tutum sergileyen Kongre ve Senato, yaptırımlar uygulama noktasında geri planda duran ABD Başkanı Trump üzerinde bile fikirlerini benimsetmek ve uygulamak için yoğun bir çabaya girişmişlerdir. Açıklandığı üzere bu yaptırım uygulanmasına yönelik çabaların temelinde, savunma sistemlerinin Rus S-400 sistemi içerisinde temin edilmesi yatarken, Türkiye'ye yönelik uygulanmayan her bir yaptırımın da diğer ülkeler üzerinde ABD etkinliğini kırarak gelişmeler meydana getirmesinden endişe duyulmaktadır. Gelişen süreç içerisinde ise konuya ilişkin olarak farklı düşüncelerin ortaya çıkması var olan meselenin çözümüne ilişkin nasıl bir seyir izleneceğinin açıklanmasını ya da tahmin edilmesini zorlaştırmaktadır.

3.1.3. Trump Yönetimi

ABD başkanı Donald Trump Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi alımı ile ortaya çıkan soruna ilişkin fikirlerini Senato ve Kongreye nazaran ilk başta sert söylemlerle konuya ilişkin sert bir tutum belirtmemiştir. Türkiye'ye yönelik Kongre ve Senato kanadından yaptırım kararları istenirken Trump, bu yaptırımların uygulanması konusunda geri planda kalmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanı İsmail Demir ve Türk tarafının konuya ilişkin olarak "S-400 kurulumuna ilişkin Washington ve Ankara ortaklığı çerçevesinde sürecin geliştirilmesine yönelik taleplerine Trump'ın sıcak baktığı görüşü" basında yer alsa da konuya ilişkin ABD kanadından net bir geri dönüş, alınamamıştır" (Euronews, 2019; Yücel, 2020: 13).

Kriz başlarında ABD Başkanı Donald Trump Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türk tarafı ile aynı düzeyde seyreden fikirlere sahiptir. Türkiye'yi Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi teminine iten gücün, Türkiye'ye diğer hava savunma sistemi temin yollarının kapatılması olarak açıklarken, bu hususta Barack Obama döneminde Türkiye'ye verilmeyen Patriot'ları öne sürmüştür (Yücel, 2020: 13). Başkan Trump Türkiye'nin her açıdan

savunma temin yollarının kapatılmasıyla, S-400 alımında öne sürdüğü güvenliğine yönelik tehditler konusundaki endişelerini paylaştığını, dile getirmiştir. Her ne kadar Trump meseleyi direk yaptırımlar, sert söylemler yoluyla gündeme getirmek istemese de Kongre ve Senato baskılarının varlığı da yadsınamaz bir gerçek olarak varlığını göstermektedir. Kongre ve Senato'nun yaptırım söylemlerine karşılık, Türk tarafı her açıklamasında, Trump'ın açıklamalarının kendilerini ilgilendirdiğini belirtmeler de uygulamaya konulan yaptırımlardan kaçınmaları imkânsız bir noktadır. Yaptırımların uygulanabilirliğinin engellenmesi noktasında odağa alınan Başkan Trump bile mevcut durumu engelleyememiştir. Trump'ın S-400 tavrına ilişkin olarak ortaya koyduğu tutumun başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere, Türk tarafı açısından yanlış, algılanıp algılanmadığına ilişkin görüşler de ortaya konmuştur. Bu açıdan Barçın Yinanc'ın Hürriyet Daily News'te yayımladığı yazısında ABD tarafının, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Trump'ın ortaya koyduğu söylem ve tutumları yanlış, anladığına ilişkin ortaya koydukları endişeleri belirtirken, 5 Mart tarihli yazısında

“ABD’li yetkililer, Trump’ın alışılmış tavrının aksine Erdoğan’la konuşmalarında çok kibar ve rahatlatıcı bir tutum izlemesinin Erdoğan tarafından yanlış okunabileceğine ve Trump’ın alınacak olan bir karara ilişkin serbest olduğu düşüncesine kapılabileceğini, ancak konunun Kongre tarafından yakından takip edilmesiyle böyle bir düşünceye mahal verilemeyeceğini, bu yanlış okumaların Türkiye’de S-400 anlaşmasından herhangi bir yaptırımla karşılaşmadan kurtulma düşüncesi yarattığını” (Tokyol, 2019) ifade etmiştir.

Açıklanan görüşleri de ele alarak krize ilişkin yaptırım sonuçlarına baktığımızda, Yinanc'ın da belirttiği üzere, Türkiye S-400 hava savunma alımına ilişkin ABD'nin ileri sürdüğü yaptırımlardan kaçınmamıştır. Süreci içerisinde Türk tarafı sadece Başkan Trump'ın açıklamalarına göre hareket edeceklerini ifade etseler de ABD sistemini oluşturan Kongre ve Senato etkisi gözden kaçırılmış, bu sonuç, neticesinde de uygulanmaz olarak görülen yaptırımlarla Türkiye karşı karşıya kalmıştır. Neticede Türkiye'nin S-400 hava savunma sistemi alımına ilişkin ileri sürülen F-35 programına yönelik mevcut yaptırımlara başka yaptırımlarında dahil edilmesi noktasında istekli olan Senatörler, Başkan Trump ile gerçekleştirdikleri toplantıda Başkana sundukları farklı yaptırımların uygulanması taleplerini de dile getirmelerine karşın, oluşan durumda Başkan Trump'ın sadece Demokrat kanatla değil, Cumhuriyetçilerle de fikir ayrılığına düştüğü gözlemlenmiştir (Yücel, 2020: 14).

Girişte ele alındığı üzere Ulusal Güvenlik Konseyi danışmanları Türkiye'ye yönelik CAATSA yaptırımlarının uygulanmasına yönelik isteklerini Başkan Trump'a bildirmişlerdir. Bu açıdan John Bolton, “S-400 alımından dolayı Türkiye'ye yaptırım uygulanması gerektiğini söylerken,

ortaya çıkan S-400 meselesinin her açıdan sorun meydana getirdiğini” belirtmiştir (Yücel, 2020: 14). Türkiye Rusya’dan S-400 hava savunma sistemi almasıyla Türkiye ve ABD arasında meydana gelen S-400 sorununun askeri iş birliklerine zarar vermesinden çekinen ABD Savunma Bakanlığı içerisinde yer alan isimler, söylemler yoluyla sorunun halledilmesi için rol oynamış olsalar da sorunun çözümüne ilişkin farklı görüşler ortaya koymuştur (Yücel, 2020: 16). Bu açıdan James Mattis, Rusya’dan alınan S-400’lerin Türkiye’nin egemenlik hakkıyla ilgili bir mesele olduğunu belirtirken, Patrigh Shanahan ise “Rusya ile S-400 anlaşmasından Türkiye’yi vaz geçirmek için ikna yolunu kullanırken yaptırım uygulamalarından da vazgeçmeyen bir tutum sergilenmesi gerektiğini” ifade etmiştir (Yücel, 2020: 16). Konuya ilişkin olarak Eski Savunma Bakanı Mattis ilişkilerde büyük değişikliklere sebebiyet verecek söylemlerden geri durarak meseleyi Türkiye’nin kendi kararı olarak ele almayı tercih ederken, Shanahan ise, konuya ilişkin daha sert bir tutum izleyerek, bugüne kadar S-400 alımına ilişkin ABD tarafınca ortaya konan olumsuz söylemlere kendi söylemini de eklemiştir. İlerleyen süreçlerde açıklanacağı üzere Savunma Bakanlığı vekil görevini yürüten Shanahan’ın, ABD’de Türkiye’ye yönelik yaptırım kararlarının alınmasında önemli etkileri bulunmaktadır.

Genel anlamda Trump, Türkiye’nin S-400 alımına ilişkin Türkiye’yi anlar bir tutum izlemiş ve Meseleye Türkiye’ye satılmamış olan Patriot sistemleri ve NATO içerisindeki diğer sistemler bazından yaklaşmış olsa da Kongre ve Senato kanatlarının ve ABD sistemi içerisinde yer alan önemli kişilerin var olan baskısı ve yaptırımlar konusunda taviz vermeyen tutumları karşısında yaptırımları uygulama hususundan kaçınmamıştır. Türkiye tarafı da kendilerine yönelik gündeme gelen yaptırım söylemlerinde ve girişimlerinde Trump ile yapılan görüşmeleri ve söylemleri esas alsalar da Rusya’dan S-400 hava savunma sistemi alımındaki değişmeyen tutumları Trump’ın önünü kesmiş, ve Türkiye’ye yaptırımların uygulanması kararlarını meydana getirmiştir. İki tarafında taviz vermeyen tutumu sorunun çözümünde ikili diyalogların kullanımının önünü kesmiş, bir nevi Kongre ve Senato’nun başından beri istekleri olan sorunun çözümünün yaptırımlar hususunda gerçekleşme durumunu meydana getirmiştir.

3.1.4. Biden Yönetimi

ABD’de yapılan seçimler sonucu Başkanlık koltuğunu elde eden Joe Biden ve Yönetimi meseleye eski Başkan Trump’tan daha farklı yaklaşırken, Türkiye tarafının da yeni yönetim üzerindeki söylemleri bu hususta dikkat çekmiştir. Bu hususta şekillenen yeni etkiler ele alındığında, İlk olarak Başkanlık koltuğunu kazanan Biden’ı tebrik eden mesajında Cumhurbaşkanı Erdoğan “iki ülke arasındaki tarihsel bağları hatırlatarak iliş-

kilerin seyrinin düzelmesi” yönünde dileklerini iletmıştır (Akal, 2021). Erdoğan’ın bu söylemi, meydana gelmiş olan yaptırımların devamından kaçınmak, ilişkileri iyi yönde geliştirmek ve Rusya’dan alınmış olan S-400 hava savunma sistemlerine alternatif sistemler oluşması açısından, ABD’nin Patriotları verme yönündeki görüşüne olumlu yön kazandırmak ve süreci hızlandırmak için bir temenni olarak ele alınabilmektedir.

Seçimlerle birlikte ABD’nin yeni Dışişleri Bakanı olan Antony Blinken, “ABD tarafından en büyük rakip olarak görülen Rusya ile NATO ve ABD’nin ortaklarından olan Türkiye’nin bir anlaşma içerisinde olmalarının ABD açısından kabul edilemez olduğunu söylerken, Türkiye üzerinde uygulanmış olan yaptırımların arttırılıp arttırılmayacağını ele alacaklarını” ifade etmiştir (BBC News, 2021). ABD Başkanı Joe Biden, “NATO üyesi olan Türkiye’nin dahil olduğu S-400 savunma sistemlerinin alınmasına ilişkin endişelerini G-20 zirvesinde dile getirirken, F-16 meselesini de kapsayan iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların çözümü” hususundaki düşüncesini de ifadelerine eklemiştir (Euronews, 2021). S-400’lerin ikinci partının alımı meselesinde ise Başkan Biden (Haber7, 2021) “Bu konuları çoktan geçtiklerini” ifade ederken, ABD tarafı da Türkiye’ye Rusya’dan söz konusu S-400 hava savunma sistemi alımlarının arttırılmaması yönünde bir tutum sergilediği sürece böyle bir hareketin Türkiye’ye yönelik var olan yaptırımlara yenilerinin eklenmesi durumunu yaratacağı hususundaki uyarılarını da açıklamalarına eklemiştirler (Haber7, 2021).

Donald Trump’ın belki de devlet çıkarları doğrultusunda izlediği yaptırıcı duruşa karşın baskılar neticesinde ve Türkiye’nin taviz vermez duruşu karşısında aldığı yaptırım kararlarına karşın, Joe Biden tarafı ise meseleyi tamamıyla bir sorun olarak ele alarak, Türkiye’nin taviz vermeyen duruşuna karşın uygulanan söz konusu yaptırımların Trump yönetimindeki gibi sınırlı kalmayarak arttırılabileceği kişi ve kurumlar tarafından belirtilmiştir. Kriz ilk ortaya çıktığı andan itibaren her ne kadar Türkiye’yi anlar tutumlar başta Başkan Trump olmak üzere farklı kişi ve kurumlarca ortaya konmuş, olsa da Kongre, Senato ve Başkanlık yönetiminde bulunan kesimler konuya ilişkin olarak söz konusu S-400 hava savunma sistemlerinin alınmasına karşı çıkan bir tutum sergilemektedirler. Tüm bunlar ilişkilerin olumlu değil olumsuz bir seyirde devam etmesine sebep olmaktadır. Rusya’dan alınan söz konusu S-400 sistemlerinin ve alınma ihtimali olan diğer savunma sistemlerinin Türkiye tarafından alınmasına devam edilmesi, ABD tarafından yaptırımların arttırılacağı ve ilişkilerin bozulacağı noktasında ciddiyle öne sürülen tutumlar olarak ortaya çıkmaktadır.

3.2. Türkiye'ye Yönelik Yaptırım Kararları: CAATSA ve İkincil Derece Yaptırımlar

Countering America's Adversaries Through Sanctions Act (Amerika'nın Hasımları ile Yaptırımla Mücadele Yasası) olan CAATSA, Rusya, İran ve Kuzey Kore'ye yönelik yaptırım programı olarak 2 Ağustos 2017 tarihinde yürürlüğe girmiştir. CAATSA Rusya'ya yapılan yaptırımların devamlılığı amaçlarından birini taşıırken, bu yaptırımların ABD'nin yaptırımlarına karşı gelen, Rus savunma şirketleriyle ticari anlaşmalar yapan üçüncü ülkeler içinde geçerli olması yasa içerisinde belirtilmiştir (Yeltin, 2021: 74; Yücel, 2020: 16). Yücel "CAATSA yaptırımlarının temel amacının Rus yaptırımlarının devamlılığını sağlamak olsa da arka planında Çin'e yönelik yaptırımların zamanı ele alındığında iki ülkenin ticari savaşlarına denk geldiğini "CAATSA yaptırımlarının uygulanması noktasında ifade etmektedir (Yücel, 2020: 18).

CAATSA yaptırımlarınca Rusya'ya birincil nitelikteki yaptırımlar uygulanırken, Türkiye'nin ikincil dereceden yaptırımlara konu olması ise Rusya ile yaptığı S-400 hava savunma sistemi ticaretinden dolayı, ABD'nin yaptırımları Türkiye içinde uygulaması konusunda meydana gelmiştir (Yücel, 2020: 17). Türkiye, başta ABD, NATO ve Batılı ülkeler tarafından kendisine yapılan uyarıları ve yaptırım söylemlerini görmezden gelmiş, konuya ilişkin olarak belirtildiği üzere ABD Başkanı Donald Trump'ın söylemlerinin geçerliliği hususu üzerinde durarak, bu noktada S-400 alımı noktasındaki taviz vermez tutumu ile S-400'leri 2019'da almasıyla yaptırımlardan kaçınmamıştır. Aynı zamanda Başkan Trump'ın Kongre ve Senato baskılarına yaptırımlar açısından direnememesi de söz konusu CAATSA yaptırımlarından Türkiye'nin kaçınmasını imkânsız hale getirmiştir. Belirtildiği üzere ABD eski Başkanı Donald Trump her ne kadar Cumhuriyetçi ve Demokrat kesimden gelen baskılara direnerek CAATSA yaptırımlarının uygulanmasından kaçınarak sorunun nedenini verilmeyen Patriotlar olarak görse de tam anlamıyla Türkiye'ye bu yaptırımların uygulanması engellenememiştir. Türkiye'nin S-400 alımı konusunda taviz vermeyen duruşu sebebiyle CAATSA yaptırımlarının, Türkiye Savunma Sanayi Başkanlığı ve savunma sanayi alanında öne çıkan dört kurum yetkililerinden İsmail Demir, Faruk Yiğit, Serhat Gençoğlu, Mustafa Alper Denizi de içerecek şekilde 7 Nisan 2021'de Türkiye'ye yaptırım uygulanmasına geçilmiştir. CAATSA yaptırımlarının 231. Bölümüne göre (Yücel, 2020, 16);

- GENEL - İşbu kanun yürürlüğe girdikten yüz seksen gün sonra başkan, Rus hükümetinin savunma ve istihbarat sektörlerinde faaliyet gösteren şahıslarla ticari işlem yapan bir şahsı tespit ettiği takdirde bu şahsa kanunun 235. bölümde açıklanan yaptırımlardan beş, ya da daha fazlasını

uygulayacaktır. Bu sektörler içerisinde, Rusya Silahlı Kuvvetler Genelkurmayına bağlı Baş İstihbarat İdaresi ve Rusya Federal Güvenlik Servisi bulunmaktadır

Yaptırımların içeriklerine bakıldığında ise (Yeltin, 2020: 74; Amerikanın Sesi, 2019)

- i. Savunma Sanayi Başkanlığı ABD’den ihracat lisansına sahip olmayacak olması,
 - ii. Doğrudan ya da dolaylı olarak ABD’nin bulunduğu herhangi bir finans kuruluşundan kredi alama hususunda yasak getirilmesi,
 - iii. Söz konusu yaptırımlarda ismi geçenlerin ABD’deki mal varlıkları dondurulması,
 - iv. Konuyla ilgili kişilere vize yasakları getirilmesi,
 - v. Amerikan bankası Eximbank’a erişimin engellenmesi
- Gibi yaptırım kararlarını kapsamaktadır.

3.1.1. F-35 Programından Çıkarılma Tehdidi

Söz konusu S-400’lerin alımı ile 2002 itibarıyla F-35 programının üretici ortağı ve müşterisi olan Türkiye’nin bu programdan çıkarılması tehdidi Türkiye açısından son derece önem arz etmektedir. Savunma sanayisinin üretiminde, Alp Havacılık, HAVELSAN, Aselsan, AYESAŞ, Fokker Elmo, MIKES, Kale Havacılık, ROKETSAN/TÜBİTAK-SAGE ve Türk Havacılık Uzay Sanayii şirketleriyle gerçekleştiren F-35 projesinin üretiminde Türkiye’nin 12 milyar dolar bazında bir mali payı bulunmaktadır (Kurt, 2019: 9). Türkiye’nin Rusya’dan alacak olduğu S-400’lerin F-35 sistem yapısına zarar vermesi ile NATO sistemiyle S-400’lerin uyumsuzluğunu ileri süren ABD kanadı, F-35 meselesine ilişkin tepkisini ilk olarak ABD Savunma Bakanlığının 2018 Bütçe görüşmelerinde ortaya koymuştur. Bu görüşmelerde Temsilciler Meclisi ve Senato, Türkiye’nin F-35 programından çıkarılması yönündeki isteklerini ortaya koyarak, Savunma Bakanı James Mattis’ten kararlarını desteklemesini istemiş, karşılığında ise Mattis’in “böyle bir kararın ortaya çıkması sonucunda F-35’lerin teslimat süresinde 2 yıl gecikmeler yaşanacağını” ifade etmesiyle F-35 yaptırımlarına ilişkin görüşmelerde net bir süreç oluşmamıştır (Kurt, 2019; 12). F-35 programına yönelik baskı ve istekler neticesinde Savunma Bakanlığından, Türkiye’nin S-400 almasıyla bunun askeri ilişkilere ve Amerika sanayisine ne yönde bir etki yaratacağına ilişkin olarak rapor hazırlanması istenilmiştir (Yücel, 2020: 18). Oluşturulan rapor Kongreye sunulduktan sonra dönemin ABD Başkanı Trump, F-35 tesliminin Tür-

kiye'ye yapılmasına onay verse de Mart olarak planlanan uçak teslimi Kasım ayına kadar gerçekleşmemiş, ve sürekli olarak ertelenmiştir.

S-400 savunma sistemlerinin Türkiye'ye teslimi yaklaştıkça ABD tarafının Türkiye'nin F-35 projesinden çıkarılma isteği ve talepleri yinelenmeye başlanarak gündemin ana maddesini oluşturmuş, bu yönde alınan kararların çoğu bahsedildiği üzere Başkan Trump'ın bu meselede Türkiye'ye hak vermesi vb. nedenlerden dolayı uygulanmaya alınmamıştır. ABD Savunma Bakan Vekili Patricik Michael Shanahan ve ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence "Türkiye'nin söz konusu S-400'leri almasının sonucu olarak F-35 projesinden çıkarılacağını" ifade etmiştir (Kurt, 2019:12). Kongre, 2020'deki Ulusal Savunma Yetki Yasasında, Türkiye'ye yapılan uyarılar neticesinde F-35 yaptırımlarını kanuni maddeler düzeyinde ele alırken, Başkan Trump'a kabul ettirilmek istenen CAATSA yaptırımları Başkanın söz konusu yaptırımlara ilişkin olumsuz tutumuyla sonuçsuz kalmıştır. Türkiye'ye F-35'lerin veriminin devamı için ise, ABD tarafının öne sürdüğü koşullar bağlamında Türkiye'nin S-400 alımından vaz geçtiğini garanti etmesi yoluyla dönüş, gerçekleşebilecektir. Türkiye'nin garanti etmesi gereken hususlar (Yücel, 2020: 19,20)

I. Türkiye S-400 sistemine ilişkin tek bir parçayı bile bulundurmayacak,

II. Şu an ya da gelecek bir dönemde Türkiye'ye S-400 teslimi gerçekleştirilmeyecek,

III. 31 Temmuz 2019'da teslim edilecek olan S-400'ler F-35 için tehdit oluşturmayacak.

Tüm bu maddeler göz önüne alındığında Türkiye açısından gerçekleştirilmesi zor olan maddeleri içermesi ve mevcut sisteme farklı alternatif bulma hususundaki isteksizlik göz önüne alındığında, F-35 programına tekrardan entegre edilmesi maddeler çerçevesince oldukça zor bir süreç, olarak açıklanabilmektedir.

Türkiye'nin temin ettiği S-400 hava sistemlerinden dolayı kendisine getirilen F-35 yasağına ilişkin olarak S-400 savunma sistemlerini depolara kaldırması halinde tekrardan F-35 proje sürecine dahil edilip edilemeyeceği konusunda Savunma Bakanı Mark Esper'e yöneltilen soru üzerine Bakan Esper (Yücel, 2020: 24), "Bu ihtimali reddederek "ya S-400'lerin ya da F-35'lerin Türkiye tarafından seçilmesi gerektiğini belirtmiş, depolarda tutulan S-400'lere karşın birde sahada duran F-35'lerin aynı düzeyde ele alınamayacağını ikisinin bir arada bulunamayacağı" yönündeki soruya getirdiği açıklaması Türkiye'nin F-35 programına dönüşündeki engelin bir diğer olumsuz zeminini oluşturan engel olarak ele alınabilmektedir. Türkiye her ne kadar F-35 sistemini almak istese de ABD

şartları çerçevesince, sunulan maddeleri uygulama noktasında izleyecek olduğu olumsuz süreç, tekrardan F-35 programına dönüşünün zorluğunu ortaya çıkmaktadır. Türkiye ve ABD dışişleri bakanları olan Mevlüt Çavuşoğlu ve Mike Pompeo'nun görüşmesinden önce S-400'lerin F-35'ler açısından bir engel teşkil etmediğini, Türkiye'nin F-35 üreticisi ve alıcısı konumundaki önemini Mevlüt Çavuşoğlu açıklamış olsa da bu sözler ABD tarafında bir etki yaratmamıştır (BBC News, 2019). Kurt'a göre "ABD Türkiye'ye hiçbir şekilde farklı alternatif savunma yolları sunmadan Türkiye'yi almak istediği S-400 sisteminden yaptırımlar, söylemler ve baskılar yoluyla vaz geçirmeye çalışmakta, kendi mevcut sistemi olan Patriot sisteminin Türkiye'ye verilmesi konusunda da isteksiz bir tutum sergilemektedir"(2019, s.13). NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler (SACEUR) Yüksek Komutanı Orgeneral Micheal Scaparrotti, konuya ilişkin olarak getirdiği açıklamalarında ise "ABD Savunma Bakanlığı Pentagon'un, Türkiye'nin S-400 hava savunma sistemini alması durumunda F-35 teslimatının iptal edilmesini önereceğini" ifade etmiştir (Tokyol, 2019).

Türkiye'nin S-400 sisteminin alımını durdurulmasıyla F-35 programından çıkartılacağı yinelenmiş, Arizona Luke Hava Üssünde F-35 eğitimi için bulunan Türk pilotların eğitimine son verilip ABD'den ayrılacak durumda kalacaklarını, F-35 programının mevcut durumunu ve geliştirilmesi yönünde yapılacak olan toplantılara da Türk heyetinin davet edilmeyeceğini Vekil Shanahan Türk tarafına göndermiş olduğu mektupta açıkladıktan sonra Türkiye'nin taviz vermeyen duruşuyla birlikte yaklaşan teslimat sonucunda söz konusu eğitimlere ABD tarafından son verilmiş, 31 Temmuz'a kadar eğitimde bulunan Türk asker ve çalışanlarının ülkeden ayrılmaları istenmiştir (Yücel, 2020: 20; Kurt, 2019: 14). Bu açıdan Vekil Shanahan'ın baştan beri Türkiye'ye Rusya'dan temin etmiş olduğu S-400 hava savunma sistemine yönelik olarak yaptırımlar uygulatılmasındaki baskıları ve söylemleri sonuç vermiştir ki Shanahan'ın, kriz durumuna ilişkin olarak ilk andan itibaren vaz geçmez bir tutumla arttırdığı etkisinin yaptırımların uygulanmasındaki girişimleri gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur. Türkiye'ye yönelik uygulanması planlanan yaptırımlar hususunda F-35 projesinin başında olan ABD savunma şirketi Lockheed Martin ise "Türkiye'de üretilmekte olan parçaların üretiminin durdurulacağını bunların üretiminin Mart 2020 itibariyle artık ABD'de üretilmeye başlanacağını" açıklamıştır (BBC News, 2021). Satın Alma ve İdame İşlerinden sorumlu Müsteşar Ellen Lord ise F-35 yaptırımlarına ilişkin olarak "Türkiye'nin F-35 programındaki ortaklığının askıya alınması sürecini "son derece disiplinli ve aşamalı bir geçiş" olarak nitelendirirken, bu zamana kadar Türkiye ile atılan adımlardan hiçbirinin geri alınamaz adımlar olmadığını da" açıklamalarına eklemiştir (Yücel, 2020: 21). Tüm

bu söylemler ve Türk tarafının S-400 hava savunma sistemi alımından geri dönmeyen tutumları, süreç içerisinde gelişen durumlar neticesinde Türkiye'ye yönelik olarak uygulanması planlanan yaptırımları şekillendirerek ABD tarafından uygulanmaya geçirilmeye başlanılmıştır.

12 Temmuz 2019'da Türkiye'ye planlandığı üzere Rusya'dan alınan S-400 hava savunma sistemlerinin iletilmesiyle Beyaz Saray "Artık Türkiye'nin F-35 programında var olmasının imkansızlığını belirtirken, Savunma Bakanlığı Müsteşarı Ellen Lord ve Yardımcısı David Trachtenberg "Var olan S-400 sisteminin F-35 sistemi üzerinde olumsuz etki yaratacağını bu açıdan Türkiye'nin F-35 projesine katılımını askıya aldıklarını" ifade etmişler (Yücel, 2020: 22). Bu açıklamalar neticesinde Türk tarafından derhal konuya ilişkin eleştiri sesleri yükselmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan F-35 sorunuyla ilgili "Yapılan ödemeleri öne sürerek ya uçakların geri verilmesi gerektiğini ya da ödenmiş olan 1 milyar 400 milyon ödemesinin geri yapılması gerektiğini ifade ederek" bu duruma tepkisini ortaya koymuştur (BBC News, 2021). Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu (Tokyo, 2019) ise Türkiye'ye yönelik yaptırım kararlarına karşıt duruş geliştirirken Türkiye'yi Rus S-400 hava savunma sistemine iten nedenler bağlamında ABD'ye "Siz Patriot sistemini vermek istemediğiniz için bizimde başka ülkelerden bu savunma ihtiyacını karşılamaya yönelik alımlarımıza karışmamanız gerekir" şeklinde ABD söylemlerine eleştiri getirirken, S-400'lerin NATO sistemi ve F-35 üzerinde yaratacağı tehdit algısı içinse Türk tarafı, algıladıkları güvenlik tehditlerine karşı kendilerini savunmanın ulusal egemenlik hakkı olduğunu belirterek alınan savunma sisteminin müttefik ülkeler ya da NATO için tehlike arz etmediğini açıklamışlardır".

S-400 krizine ilişkin uzmanlar tarafından meseleye çeşitli görüşlerde getirilmiştir. Bu açıdan incelersek, Hürriyet gazete yazarı Sedat Ergin konuya ilişkin olarak Türkiye'yi S-400 alımına iten sebebin "ABD'nin Türkiye'nin savunma ihtiyacını karşılayamaması ve taleplerine karşılık vermemesi" olarak ifade ederken, Diplomasi ve dış politika yazarı Semih İdiz ise S-400 krizinin Türkiye'nin sadece Amerika'yla değil, NATO'yla da bir uyumsuzluk krizi olduğunu ortaya koyarken, krizde Amerika'yla olan ilişkileri aşan bir durum ile karşı karşıya olduğunu ve Türkiye'nin müttefiki olduğu ittifak ile bu konuda soruna çözüm getirilmediği takdirde bir sorun yaşayacağına" dikkati çekmiştir (Tokyo, 2019).

Konuya ilişkin olarak Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve ABD Savunma Bakanı Lloyd Austin'in gerçekleştirdikleri görüşme sonrası Pentagon tarafından yapılan açıklamada "Bakan Austin'in Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi hususundaki çalışmaların önemi vurgu yapılarak, Türkiye üzerinde krizin ilk süreçlerinden itibaren ele alınan görüşleri devam ettirerek, Türkiye'nin Rus S-400 hava savunma

sistemini elinden çıkarmasını ve daha fazlasını almamasını, mevcut S-400 sisteminin F-35 programında uyumsuz ve tehdit içeren bir durum yarattığını” belirtmiştir (Cumhuriyet, 2021). S-400 alımına Türkiye’yi iten gücün temel nedenini Türk tarafı, ABD’nin Patriot sistemini verme noktasındaki isteksizliği karşısında farklı alternatiflere yönelmenin sonucu olarak açıklamaktadırlar. F-35 programından Türkiye’nin çıkarılmasının Türkiye’ye ekonomik, askeri ve siyasi yönden olumsuz etkileri olabileceği gibi ABD tarafı içinde olumsuzluklar ortaya çıkarabilmektedir. Özellikle var olan siyasi ve askeri yaptırımların yanı sıra Türkiye’nin süreçteki taviz vermeyen tutumunun ekonomi piyasası göz önünde bulundurulduğunda Dolar bazında Türk TL’sinin olumsuz seyir yaşamasına sebebiyet vereceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Türkiye’nin proje üretim kapsamından çıkarılması, sürecin başka şirketlere verilmesi sonucunda verimsizlik durumu ortaya çıkarabileceği gibi Türkiye’nin Rus savunma sanayiini tercih etmesiyle ABD savunma sanayisine alternatif olarak ortaya çıkan Çin ve Rus savunma sistemlerine yönelimin artması, ABD savunmasının tercih edilebilirliğini düşürebileceği gibi ifade edilebilecek olan tüm nedenler ve sonuçlar göz önüne alındığında Kurt’a göre Türkiye “kısa vadede ABD ise orta ve uzun vadede olumsuz bir etkiyle karşı karşıya kalabilir” (Kurt, 2019: 15).

Her ne kadar ABD’de hükümet değişikliği ile Joe Biden’ın Başkan olmasına yönelik Türk tarafı ilişkileri olumlu seyirde geliştirme vadini iletse de olası bir ikinci part alımının gündeme gelmesi ve diretilmesi var olan düzensiz ilişkileri daha da germekten öteye gitmeyen bir durum yaratacaktır.

3.3. S-400 Krizinin Olası Çözüm Senaryoları

Türkiye’nin Rusya ile 29 Aralık 2017 tarihinde anlaşmaya vardığı ve 12 Temmuz 2019’da ilk part tesliminin gerçekleştirdiği S-400 savunma sistemleri ABD, NATO ve Batı ülkeleri açısından sorun teşkil etmiş, Türkiye’ye yönelik sert söylemler ve yaptırımlar gündeme gelmiştir. ABD’nin Türkiye’ye F-35 yaptırımı getirmesiyle Türk tarafından eleştiri sesleri hızla yükselmeye başlamış, görüşmeler yapılmış ancak iki tarafında taviz vermeyen tutumu ile süreç sonuçlanamamıştır. Türkiye’nin S-400 yaptırımlarından kurtulması ve soruna çözüm getirilmesi için taraflarca fikirler öne sürülmüştür. Bu hususta S-400 krizin çözümüne yönelik olarak tarafların söylemlerini analiz ederek, senaryolar ortaya koyabiliriz.

3.3.1. F-35 Programına Dönüş Koşullarının Kabul Edilmesi Açısından Kriz Çözümü

Öncelikle ABD F-35 projesinden çıkarttığı Türkiye’nin tekrardan projeye geri dönüşü için bazı riskli ve Türkiye’yi mali açıdan zorlayabi-

lecek, savunma ihtiyacını zayıflatabilecek kıstaslar öne sürmüştür. Türkiye’den ya F-35 uçakları tercih etmesini ya da S-400’leri kısa vadede depoya kaldırıp uzun vadede ise elinden çıkarması yönünde Türkiye’yi bir yol ayrımına itmiştir. İlk senaryo olarak Türkiye S-400 krizinde sorunun çözümü için ve F-35 projesine dönmek için, ABD’nin ortaya koyduğu bu şartları yerine getirdiği takdirde, gerçekleşme ihtimali tam olarak bilinmesede krize çözüm sağlanabilir. Ancak bu ilk yolu tercih ederse S-400’leri işlevsiz hale getirmesi ekonomisi açısından büyük bir darbe oluşturabilir (Ünlühisarcıklı, 2020). Bu durum S-400’ler için Rusya’ya harcanan paranın yanması anlamına gelecektir ki Türkiye ekonomisi içerisinde bu durum büyük bir darbe gerçekleştirmiş olacaktır. İlk yolu tercih etmez ise bu da yine Türk ekonomisine zarar verme durumunu yaratacaktır. S-400’leri işlevsiz hale getirip elinden çıkartmadığı gibi bir de ikinci partını alması ABD’nin sürekli gündeme getirdiği yaptırımların etkisinin artmasına sebebiyet verecek, mevcut sıkıntılar içerisinde olan Türk ekonomisine Dolar bazında yapılan girişimlerle yeni sıkıntıların oluşma durumu ortaya çıkabilecektir.

3.3.2. Batı’ya Olan Yeni Yaklaşımlar Açısından Kriz Çözümü

Krizin çözüme ilişkin ikinci yolda ise tarafların değişen söylemlerinden yola çıkılarak bazı olası senaryolar üzerinden hareket edilebilir. ABD’de Başkanlık seçimlerini Joe Biden’ın kazanmasıyla ilişkilerin artırılması mesajını veren Türkiye söylemleri bu noktada krizin çözümünde olumlu bir süreci oluşturabilir. Bu açıdan yine söylem ve görüşmeler üzerinden kurulabilecek senaryolar ele alınırsa, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Joe Biden’ın G-20 zirvesinde gerçekleştirdikleri görüşme sonrası ilişkilerin gelecek seyrine yönelik “geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve iş birliklerinin güçlendirilmesine dair girişimlerin arttırılacağı” söylenmiştir (CNN Türk,2021). Bu açıdan Türkiye’nin Rusya’dan S-400 sistemlerinin ikinci partı yerine yönünü Batı kanadına tekrar dönmesi gibi bir durum ortaya çıkabilir. Bu duruma ise, çalışmada önceden açıklandığı üzere Mihayev’in S-400 alımına ilişkin ikinci part görüşmelerine başlanıldığı söylemine karşı Türk tarafının bu durumu kabul etmeyişi bir zemin oluşturabilir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken husus ise Türkiye tarafının konu üzerine olan çelişkili ifadeleridir. Aynı zamanda hem S-400’lerin alımına ilişkin yeni bir gündem olmadığı söylenirken hem de Erdoğan’ın yaptığı açıklamalarında (Haber7, 2021) “İkinci partın ve geliştirilecek olan S- 400’lerin alımına devam edileceği” yönünde ifade ettiği görüşleri, sorunun olası çözümünde bir ikilik durumu yaratmakta ve tam olarak çözüme ilişkin genel bir kanı üzerinde durulmayı zorlaştırmaktadır.

3.3.3. İtalyan-Fransız SAMP/T Sistemine Yönelik Girişimler Açısından Krizin Çözümü

Başka bir senaryo ise yine söylemler üzerinden gidersek, S-400 krizine ilişkin NATO genel sekreteri Stoltenberg, her ne kadar alınan S-400 sistemlerinin NATO sistemleri ile uyumlu çalışamayacağını söylese de bu alımı Türkiye'nin ulusal kararı olarak ifade etmişti. Konuya ilişkin alternatif önerilerinde ise Fransız-İtalyan SAMP/T sistemleri üzerinde durulmasını öne sürmüş, ve bunu desteklediğini belirtmiştir. Bu bağlamda Erdoğan'ın, Fransız Cumhurbaşkanı Macron ile gerçekleştirdiği görüşmesinde (BBC News, 2020) "SAMP/T ortak üretiminin sürdürülmesi" yönündeki talebi krizin çözümüne ilişkin yeni alternatiflerin ortaya çıkışında olası bir senaryo olarak kendini göstermektedir. Diğer bir ihtimal olarak, Fransız-İtalyan yapımı olan SAMP/T sistemleri S-400'lere alternatif oluşturmanın yanında Doğu Akdeniz sorunundan dolayı Türkiye ve Fransa arasındaki anlaşmazlığın çözümüne katkı sağlayabilecek bir ortam meydana getirebilir. Sonuçta iki ülke arasında böylesine savunma sistemlerine yönelik yapılacak olan iş birlikleri Doğu Akdeniz geriliminin çözümünde Türkiye lehine pozitif bir durum ortaya çıkarabilir. Artan iş birlikleri devletlerin her alanda gerçekleştirecekleri ilişkilere pozitif bir katkı sağlamaktadır. Ancak Fransa'nın böyle bir anlaşmanın sürdürülebilir nitelik kazanması için, Türkiye'den Suriye amaçları noktasında net bir tutum istemesi (Gazete Duvar, 2020), S-400'e alternatif olarak görülebilecek SAMP/T sistemi açısından da ABD gibi koşullar yaratmaktadır.

Sorunun çözümüne ilişkin ortaya konulabilecek olan ve gelecek ilişkilerdeki durumların seyrini etkileyecek olan tüm bu senaryoların gerçekleşmesinin ne derece mümkün olduğu tartışmalı bir durumdur. Ele aldığımız zaman, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın (Bag, 2019; Euronews, 2021) konuya ilişkin "NATO'nun S-400'lere ilişkin kaygılarının dikkate alınması" noktasına vurgu yapmaları, Erdoğan'ın Biden ile ilişkileri geliştirmek yönünde olumlu atılımlar gerçekleştirileceğine yönelik açıklamaları, Macron'la SAMP/T devamlılığına üzerine yapılan açıklamaların kamuoyuna yansımaya paralel olarak S-400 alımlarının ulusal kararlar bağlamında devam edeceğine ilişkin söylemler ve alternatif unsurlara yönelmenin önünü kesen şartlar, krizin çözümünde bir ikilik durumu yaratmaktadır. Bu ikilik durumunda krizin pozitif yönde mi yoksa negatif yönde mi ilerleyeceği tam olarak kestirilememektedir.

Tüm bu süreçler içerisinde Türk-ABD ilişkilerinde yeni bir kriz olarak ortaya çıkan S-400 meselesinin çözümü Türkiye taviz vermedikçe, ikinci parti almak noktasında diretmedikçe ya da ABD Türkiye'nin söz konusu savunma sistemine olan ihtiyacını anlama noktasında bir girişim-

de bulunmadıkça ve yaptırımları durdurmadıkça aynı şekilde alternatif savunma yolları bulmak açısından NATO talebi doğrultusunda İtalyan-Fransız SAMP/T sistemlerinin sürdürülebilirliği noktasında ortaya konan koşullardan geri dönülmedikçe, kriz çözümü noktasında tıkanma yaşamaya devam edecektir. ABD'nin Türkiye'yi iki seçenek arasında bırakması, öne sürdüğü koşullar Türkiye tarafında kabul edilemez niteliktedir. Alınan S-400'lere önemli harcamalar yapılmıştır. Bunların çürümeye terk edilmesi ya da elden çıkarılması ekonomiye büyük bir zarar verecektir. Aynı şekilde ABD'nin F-35 projesinden Türkiye'yi çıkarmaya yönelik yaptırımları üretim ve alım noktasında önemli paralar harcamış olan Türk ekonomisine büyük bir darbe oluşturmaktadır.

Gelecek dönem içerisinde S-400 krizinden dolayı ortaya çıkacak olan problemler hem Türkiye'yi hem konunun ana muhataplarından olan ABD'yi de olumsuz yönde etkileyecektir. Türkiye'nin kaybına karşın ABD'nin ekonomisinin de olası kayıplar vermesi senaryolar dahilinde ele alınabilir. İki tarafında sert söylemler, yaptırımlar ve taviz vermeyen tutumlarından vaz geçmemeleri, alternatif savunma sistemlerine yönelmek noktasında Türkiye'ye sunulan şartların enazından hafifletilmemesi, krizin gelecek dönem içerisindeki çözümüne olanak sağlayacak olan senaryoların gerçekleşmesinin önünü kesmektedir. ABD ve Batı kanadı Türkiye'nin güvenlik ihtiyacını anlamama noktasında algılamalarına ve taviz vermeyen duruşuna devam ettiği sürece, ikili diyaloglar yürüterek sorunu çözme noktasında istek ve girişimlerin bulunmaması Rusya'dan alınan S-400 hava savunma sistemine ilişkin problemin 2019'dan 2021 yılına kadar gelinen süreçte dinamikliğini korumasına sebep olmaktadır.

4. SONUÇ

Çalışma Türkiye ve Rusya arasında gerçekleşen S-400 hava savunma sistemine yönelik anlaşmanın Türkiye ve ABD ilişkilerine etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada belge tarama ve söylem analizleri yöntemi kullanılarak konu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıdan, Türkiye ve ABD arasında AK Parti iktidarı dönemi ile meydana gelen ve ilişkileri etkileyen belirli olaylar ele alınmış, S-400 krizinde ABD ve Türkiye arasındaki krizi derinleştiren kişi, kurum, devlet yaklaşımları sonucunda gündeme alınan negatif söylemler ve yaptırımların ilişkilerin seyrine olan etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

11 Eylül Saldırıları ve AK Parti iktidarı dönemini takip eden süreç içerisinde iki ülke ilişkilerini önemli ölçüde etkileyen sorunlar meydana gelmiştir. Özellikle 15 Temmuz Darbe girişimi, İran Ambargoları sonucu meydana gelen Halkbank Sorunu, Rahip Brunson Davası Türkiye ve ABD ilişkilerinde yaratılan olumsuzluklarının zeminini oluşturmaktadırlar. Türkiye'de meydana gelen 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Eylül 1980 Dar-

besi dönemlerinde olduğu gibi 15 Temmuz 2016 Darbesi'nin arkasında da ABD'nin olduğu görüşleri oluşmuş, bu görüşler neticesinde ABD'nin Fethullah Gülen iadesindeki geride kalan istemsiz tutumu ilişkilerdeki olumsuzlukları etkileyerek Türkiye'yi yeni iş birlikleri arayışına itmiş, mevcut halde süreç içerisinde bulunan ve dönem içerisinde oluşmaya devam eden sorunların çözümünde bu tutum engelleyici bir rol oynamıştır.

ABD'ye karşı tepkili olan Türkiye sorunlarında kendisine bir dost olarak Rusya'yı (Rusya'nın bu görüntüyü sağlamak noktasındaki girişimleri gözden kaçırılmamalıdır) görmüş, ikili ilişkilerinde yakınlaşmalar meydana gelmiştir. Rusya'dan savunmasını geliştirmeye ilişkin olarak S-400 hava savunma sistemi almasına kadar giden bir süreç, iki ülke ilişkileri arasında başlatılmıştır. Türkiye sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle ülke içerisinde yer alan ve komşu devletlerinde meydana gelen olaylardan yoğun bir şekilde "güvenlik tehdidi" hissetmiştir. İlk olarak Suriye iç savaşında ortaya çıkan ve etkinliklerini arttıran DAESH, PYD/YPG, PKK gibi unsurlar ve bunlara destek veren ABD görüntüsü, İkinci olarak, 15 Temmuz 2016 Darbe girişiminde yaşanan olaylar neticesinde ABD'den beklenen desteğin geç gelmesi, ABD'nin Darbecilere destek verdiği şüphesi güvenliğinde tehdit unsurlarını arttıran olaylar olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmasını ve Rus S-400 hava savunma sistemine almasını oluşturan nedenler ortaya çıkmıştır. Doğu Akdeniz'de yaşadığı gerilim sonucunda güvenliğini sağlamak için, ABD'den hava savunmasına ilişkin olarak almak istediği Patriotlar'ın Türkiye'ye verilmesinde istemsiz tutumlar ortaya konmuştur. Bu açıdan savunma ihtiyacını karşılamak için Çin'e yönelen Türkiye'nin yolu ABD yaptırımlarıyla kapatılmış, Fransız-İtalyan SAMP/T sistemlerinin alımından da bir netice alınamamıştır. Bu durumlar Türkiye'nin hava savunma ihtiyacının karşılanmasını imkânsız hale getirmeye başlamıştır. Tam bu noktada ortaya Rus S-400 hava savunma sistemleri çıkmış, ABD, Çin ve Fransız-İtalyan sistemlerinden istediğini elde edemeyen Türkiye, Rusya ile söz konusu S-400 sistemlerinin alımına ilişkin görüşmelere başlamıştır.

Görüşmelerin başlaması, Rusya'dan Türkiye'nin böyle bir sistem alma konusu, düzensiz seyreden Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir sorun olarak ortaya çıkmış, ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Başta ABD olmak üzere NATO ve Batı ülkeleri konuya ilişkin olumsuz tepki ve söylemler getirerek, alınacak olan S-400 sisteminin NATO içerisinde bulunan sistemlerle uyumsuzluklarını ortaya koymuş ve F-35'ler açısından tehdit teşkil edeceğini belirtmişlerdir. Bahsedildiği üzere sorun sadece siyasi olarak değil ekonomik olarak da gündeme alınmış, S-400'lere ilgi artışı meydana gelirse ABD savunma sanayiinde önemli olan şirketlerin kendilerine olan talebin azalmasıyla kârlarının düşeceği endişesi de ABD gündemini krize ilişkin meşgul eden bir başka neden olarak ortaya çıkmıştır.

ABD ve NATO söylem düzeyinde olan konuya ilişkin olumsuz görüşlerini Türkiye'nin konuya ilişkin vaz geçmez tutumları karşısında somut hale getirmeye başlamışlardır. ABD olası bir S-400 alımı karşısında ivedilikle Türkiye'ye uygulanacak olan yaptırımları gündemine almış, bunlarda Türk tarafına bildirilmiştir. ABD eski Başkanı Donald Trump Türkiye'nin S-400 alımına ilişkin güvenlik ihtiyacını arttırma taleplerini anladığına yönelik görüşlerini dile getirip, Türkiye'nin yanında duran bir tutum izlese de ABD'nin yapı taşları Kongre ve Senato baskıları ve söylemleri Türkiye'ye olası yaptırımların uygulanmama durumunu engelleyememiştir. Bu bağlamda ABD kanadından konuya ilişkin farklı söylemler getirilse de Türkiye'nin F-35 programından çıkartılması ve Rusya yaptırımlarının devamının sağlanması için ortaya çıkan CAATSA yaptırımlarının kapsamında ele alınması, Türkiye'ye yönelik yaptırım isteklerinin başında gelmiştir.

Türkiye'nin S-400 savunma sisteminden vaz geçemeyen tutumu ile Türkiye'nin, kabul edilen Ulusal Savunma Yetki Kanunu bağlamında hem önemli üreticisi hem de önemli bir alıcısı olduğu F-35 programından çıkarılması kararlaştırılarak, programa tekrardan dahil edilmesi noktasında sunulan şartlar dönüşü imkânsız hale getirmiştir. Konu üzerine Savunma Vekili Shanahan'ın yapmış olduğu girişim ve baskılar yaptırım sürecinin olumlu sonuçlanmasına sağladığı katkı bakımından önemli bir etkiye sahiptir. F-35 programından Türkiye'nin çıkarılmasıyla eğitim için orada bulunan askeri personelin geri gönderilme süreci başlatılmış, Türkiye'de üretilen parçaların üretimine ilişkin alternatif arayışlara girilmiştir. Tüm bu yaptırımlar, tepkiler Türkiye tarafından yoğun eleştiriyle karşılanmış, olsa da konuya ilişkin olarak yapılan çelişkili açıklamaların konunun çözümünde bir kesinlik yaratmaması çalışmada karşılaşılan zayıflık olarak ortaya çıkmaktadır. ABD'de Joe Biden dönemi başlamasına takiben Türkiye tarafından ilişkileri olumlu seyirde geliştirme istekleri ortaya atılmış, olsa da yeni yapılan açıklamalarda S-400 alımlarından vaz geçilmeyeceğine yönelik ifadelerin kullanılması krizin çözümü için sonuca ulaşamadığımız bir durum ortaya çıkarmaktadır. Aynı şekilde konu üzerine Fransa ile yapılan görüşmeler, NATO'nun eleştirel ama çözüm sunan görüşleri ve Türk tarafının bu görüşleri anladığına ilişkin açıklamaları olsa da sorunun çözümünde ülkeler tarafından ortaya konan koşullar ve çelişkili söylemlerin sorunun çözümünde kesin yargılara varılmasını engellemektedir.

Türkiye'nin S-400 krizinde yaşamış olduğu söylemler, yaptırımlar ve olumsuz durumlar Türkiye'nin ABD ve NATO'ya yönelik algılamalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. S-400 alımına ilişkin kendisine yöneltilen negatif tutumlar karşısında taviz vermeyen tutumu kendisine yönelik hissettiği güvenlik tehditlerini aşmak noktasına verdiği önemi gösterirken, Türkiye tarafından isimlerin de dile getirildiği üzere S-400'ler

ve alınan-alınması düşünülen diğer savunma sistemleri ulusal karar alma hakkı olarak ele alınmıştır. Türkiye'ye yönelik yaptırım süreçlerinin oluşmasında ve krizin seyrinin olumsuz etkisinde, ABD karar alıcılarının girişimlerini yüksek olduğu anlaşılmıştır. ABD'nin karşıt duruşuna karşın Türkiye, Rusya ile askeri ve ticari anlamda ilişkilerini geliştirmiştir. Geliştirilen ilişkilerin başka alanlara da tesir etmesi beklenmektedir. Bu açıdan çalışmada çevrimiçi kaynaklardan ve tarafların söylemlerinden yapılan analizlerden yola çıkılarak krizin çözümüne ilişkin bir gelecek vizyonu oluşturulmaya çalışılmıştır. Ortaya konan gelecek vizyonunun daha sonrasında yapılacak olan çalışmalarda, Krizin Türkiye- ABD ilişkisi içerisinde oluşturduğu etki ve Krizin olası çözümlerinin neler olabileceğine yönelik sorulara ışık tutmaktadır. Sonuç olarak, yapılan çalışma S-400 krizinin var olan düzensiz Türkiye-ABD ilişkilerine olumsuz etki yaratarak yeni bir kriz ortamı yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Amerikanın Sesi, (2018, Aralık 30). “Adım Adım Brunson Krizi”. <https://www.amerikaninsesi.com/a/ad%C4%B1m-ad%C4%B1m-brunson-krizi/4721722.html>
- Amerikanın Sesi, (2019, Mayıs 30). “S-400 Krizi Türkiye-ABD İlişkilerinde Kırılma Yarattır mı?”. <https://www.amerikaninsesi.com/a/s400-krizi-turkiye-abd-iliskilerinde-kirilma-noktasi-olur-mu/4938984.html>
- Bag, Mustafa, (2019, Nisan 24). “Çavuşoğlu: NATO'nun S-400 konusundaki endişelerini dikkate almamız lazım”. Euronews. <https://tr.euronews.com/2019/04/19/cavusoglu-nato-nun-s400-konusundaki-endiselerini-dikkate-almamiz-lazim>
- BBC News, (2019, Nisan 03). “ABD ile Türkiye arasında S-400 restleşmesi”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47785542>
- BBC News, (2019, Nisan 04). “S-400 ve F-35: ABD ile Türkiye arasındaki kriz hakkında bilinmesi gerekenler”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47809807>
- Euronews, (2019, Ağustos 29). “Pentagon: S-400'leri ülke dışına çıkarılırsa Türkiye'yi F-35 programı için yeniden değerlendiririz”. <https://tr.euronews.com/2019/08/29/pentagon-s-400-leri-ulke-dsina-cikarirlarsa-turkiyeyi-f-35-program-icin-degerlendiriz>
- Euronews, (2019, Aralık 02). “ABD'li senatörlerden Türkiye'ye yaptırım için Trump yönetimine mektup: Sabır tükeneli çok oldu”. <https://tr.euronews.com/2019/12/02/abdli-senatorlerden-turkiyeye-yaptirim-icin-trump-yonetimine-mektup-sabir-tukendi>
- Euronews, (2019, Aralık 11). “ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi Türkiye'ye yönelik yaptırım tasarısını onayladı”. <https://tr.euronews.com/2019/12/11/abd-senatosu-d-s-iliskiler-komitesi-turkiye-ye-yonelik-yapt-r-m-tasar-s-n-onaylad>
- Euronews, (2019, Aralık 11). “ABD Senatosu Türkiye'ye yaptırım öngören savunma bütçesini onayladı”. <https://tr.euronews.com/2020/12/11/abd-senatosu-turkiye-ye-yapt-r-m-ongoren-savunma-butcesini-onaylad-trump-n-veto-hakk-yok>
- Euronews, (2020, Aralık 15). “NATO'dan ABD'nin Türkiye'ye S-400 yaptırımı sonrası taraflara çözüm çağrısı”. <https://tr.euronews.com/2020/12/15/nato-dan-abd-nin-turkiye-ye-s-400-yapt-r-m-sonras-taraflara-cozum-cagr-s>
- Euronews, (2021, Ekim 31). “Beyaz Saray: Biden, Erdoğan'a S-400 endişesini ilettili; insan haklarına saygının önemini vurguladı”. <https://tr.euronews.com/2021/10/31/erdogan-ve-biden-g20-zirvesi-kapsam-nda-bir-ara-ya-geldi>

- Euronews, (2021, Haziran 11). ‘‘Hulusi Akar: Muhataplarımızın (S-400) teknik anlamda kaygısını ele almaya hazır olduğumuzu belirttik’’. <https://tr.euronews.com/2021/06/11/hulusi-akar-s-400-muhataplar-m-z-n-teknik-anlamda-kayg-s-n-ele-almaya-haz-r-oldugumuzu-bel>
- Euronews, (2021, Mart 15). ‘‘Stoltenberg: S-400 ve Doğu Akdeniz, Türkiye ile NATO arasında ciddi görüş ayrılıkları var’’. <https://tr.euronews.com/2021/03/15/stoltenberg-s-400-ve-dogu-akdeniz-turkiye-ile-nato-aras-nda-ciddi-gorus-ayr-l-klar-var>
- Gazete Duvar, (2020, Eylül 25). ‘‘İddia: Erdoğan Macron’la uzlaşma istedi’’. <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2020/09/25/iddia-erdogan-macron-dan-silah-istedi>
- Günaydın, Enis, (2019, Temmuz 19). ‘‘ ABD Senatosu’na Türkiye’ye yaptırım uygulanması için yeni önerge sunuldu’’. Euronews. <https://tr.euronews.com/2019/07/19/abd-senatosuna-turkiyeye-yaptirim-uygulanmasi-icin-yeni-onerge-sunuldu>
- Haber7, (2021, Eylül 27). ‘‘Erdoğan’ın S-400 resti sonrası Biden’dan tek cümlelik cevap’’. <https://www.haber7.com/dunya/haber/3144867-erdogan-in-s-400-resti-sonrasi-bidendan-tek-cumlelik-cevap>
- Habertürk, (2020, Haziran 29). ‘‘ABD Senatosu’nda ‘S-400’leri biz alalım’ teklifi!’’. <https://www.haberturk.com/abd-senatosu-nda-s-400-teklifi-iddiasi-haberler-2728571>
- Kurt, Veysel (2019). ‘‘S-400 & F-35 Denklemi’’. Kriter Dergisi-SETA, Sayı 291. s. 9,11- 15. <https://setav.org/assets/uploads/2019/07/A291.pdf>
- Samar, Kamuran (2020, Aralık 04). ‘‘ABD Kongresi Ulusal Savunma Yetkilendirme Yasası taslağına Türkiye’ye yaptırım maddesi eklendi’’. Euronews. <https://tr.euronews.com/2020/12/04/abd-kongresi-nin-ulusal-savunma-yetkilendirme-yasas-taslag-na-turkiye-ye-yapt-r-m-maddesi>
- Tokyol, Gonca, (2019, Mart 10). ‘‘S-400 Krizi: Bu noktaya nasıl geldik?’’. T24. <https://t24.com.tr/haber/s-400-krizi-bu-noktaya-nasil-geldik,811629>
- Ünlühisarcıklı, Özgür, (2020, Mayıs 01). ‘‘S-400 Krizinde yeni perde: Türkiye’nin önündeki seçenekler neler, bundan sonra ne olacak?’’. Euronews. <https://tr.euronews.com/2020/05/01/s-400-krizinde-yeni-perde-turkiyenin-onundeki-seccenekler-neler-bundan-sonra-ne-olacak>
- Yeltin, Hüseyin. (2021). ‘‘Türkiye ve S-400 Hava Savunma Sistemleri: Türkiye-ABD- Rusya İlişkilerindeki Yeri’’. Anadolu Strateji Dergisi, Cilt 3. s. 69-74. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1852567>.
- Yücel, Hasan (2020). ‘‘Türk-Amerikan İlişkilerinde S-400 Krizi’’. Kriter Dergisi-SETA, Sayı 302. s. 12-22. <https://setav.org/assets/uploads/2020/01/A302.pdf>

BÖLÜM 19

KÜLTÜR TURİZMİ KAPSAMINDA GELENEKSEL EL SANATLARININ TURİZME OLAN ETKİLERİ: SAFRANBOLU ÖRNEĞİ¹

Elif KOCAKAYA²

Yasin DÖNMEZ³

1 Bu çalışma “Kültür Turizmi Kapsamında Geleneksel El Sanatlarının Turizme Olan Etkilerinin Karşılaştırılması: Safranbolu- Amasra Örneği” Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

2 Elif KOCAKAYA, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, mail: elifkocakayaaa@gmail.com Orcid ID:0000-0003-1508-4502

3 Doç. Dr. Yasin DÖNMEZ, Karabük Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü mail:yasindonmez@karabuk.edu.tr, Orcid ID:0000-0003-2840-6312

GİRİŞ

Günümüzde en hızlı büyüyen sektörlerden biri olan turizm insanların dinlenme, yeni yerler görme, farklı kültür ve insanlar tanıma ihtiyaçları sonucu ortaya çıkmıştır. Küreselleşen dünyada değişen yaşam koşulları, birey ve toplumların algısını değişmesine, sosyal faaliyet alanlarının genişlemesine etken oluşturmuştur. Fertlerin, yoğun çalışma hayatının yorucu temposundan ve günlük rutinlerinden uzaklaşma istekleri, refah seviyesindeki yükseliş, rekreasyon etkinlikleri, konaklama ve ulaşım olanaklarının kolaylığı gibi birçok faktör turizme olan ilgiyi artırmıştır. Son yıllarda hızla gelişmekte olan turizm sektörü, ülkemiz ve dünya ekonomi açısından önemli bir finans kaynağı haline dönüşmüştür.

Turizm ekonomiyi canlandırmasının yanında kültürler arası diyalogun artmasına olanak sunan ve toplum üzerinde pozitif etkileri olan bir hizmet sektörüdür. Farklı kültürlerdeki insanların birbirleriyle kaynaşmasına bağlı olarak ülkeler arasında kültürel alışveriş yaşanmaktadır. Bunun sonucu olarak da farklı bir turizm çeşidi olan kültür turizminin ortaya çıkmıştır. Kültür turizmi ören yerleri, gelenek görenekleri, el sanatları yerel giysi gibi pek çok unsuru kapsayan bir turizm anlayışıdır. Kültür turizminin bir elamanı olan el sanatları yöresel farklılık göstererek günümüzde farklı toplumlar hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır. Ahşap, dericilik, ahşap gibi malzemelerin, işlenerek toplum faydasına yapılan el sanatlarının, yeryüzünde çok farklı bir şekilde günümüze kadar geldikleri görülmektedir.

Endüstri devrimi ile beraber artan makineleşme ve seri üretim, hayat tarzında yaşanan değişim, tüketim alışkanlıkları, ekonomik kaygılar gibi pek çok bileşen geleneksel el sanatlarını olumsuz yönde etkilemiştir. 20. yy. başlarında el sanatlarının unutulmadan gelecek nesillere aktarılması konusu UNESCO tarafından ciddi bir şekilde ele alınmaya başlamıştır. El sanatları yaşanan yöreye özgü başta yaşam biçimleri olmak üzere, inanışları ve kültürlerini yansıtan önemli kültürel miraslarımız arasında yer almaktadır. Kültür turizminin önemli elemanlarından birisi olan el sanatlarının, günümüzde etkin oluşu yapılan birçok çalışma ile ortaya konmuştur. Safranbolu UNESCO dünya miras kentleri arasına girmiş tarihi kentlerden biridir. Tarihi dokusu bozulmadan günümüze kadar gelen kent, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Kültür turizmi kapsamına ele alınan bu çalışmada Zonguldak ilinden ayrılıp, il statüsüne ulaşan Karabük ilinin önemli turizm kenti olan Safranbolu'nun sahip olduğu el sanatlarının tespit edilmesi, güncel durumları ve turizm üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır.

KÜLTÜREL MİRAS VE TURİZM İLİŞKİSİ

Kültür, insanların ve toplumların karakteristik özelliklerini yansıtan, ulusları birbirinden ayıran, kendine has hayat görüşleri, sanat zevkleri,

yemek biçimleri, duyguları, düşünceleri, gelenek, göreneklerini, el sanatları vb. ifade eden ortak milli değerlerdir.Kültür, toplumlar arasında birlik beraberliği duygusunu kuvvetlendiren ve başka milletler karşısında ayakta durmasını sağlayan önemli bir olgudur. Disiplinler arası bir kavram olan kültür hakkında bugüne kadar birçok araştırmacı tarafından farklı yorumlarda bulunulmuştur.Kültür, insanın zihinsel ve fiziksel gelişimine bağlı olarak, bireylerin düşünme, konuşma, dinleme ve yaratma becerilerinin gelişimine fayda sağlayan toplumsal kuramlar şeklinde yorumlanmaktadır (Öktem, 2020, s. 5). Kültür kavramını Türk düşünür Ziya Gökalp ise “hars” sözcüğünü kullanarak açıklamıştır. “Kültür; yalnız bir milletin din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, dil, ekonomi ve tekniğiyle ilgili yaşayışların uyumlu bir bütünüdür” şeklinde tanımlanmıştır (Gökalp, 2010, s. 26). Birey ve toplumların ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan kültür, maddi ve manevi değerlerden meydana gelmektedir. Maddi kültür; ekonomi, teknik, bilim gibi öğelerin kültürel maksatta yönelik şekilde kullanılmasıyla oluşan varlıkları kapsamaktadır. Doğal olmaktan ziyade insanların zekâsı ve emeğiyle oluşmuş mimari, araç-gereçler ve teknolojik eserler giyim, kuşam maddi kültürü oluşturmaktadır (Baruçugil, 2011, s. 22). Dil, din, hukuk, folklor, geleneksel el sanatları, gelenek ve görenekler, yaşam felsefeleri ise toplumların manevi kültürel değerlerini oluşturmaktadır. Toplumların biriktirdiği kültürel birikim kültürel mirası oluşturmaktadır.

Kültürel miras kavramı, toplumların ortak tarihini anlatan geleceğin şekillenmesinde referans sağlayan ve her açıdan kişilerin yaşamını zenginleştiren değerler bütünü şeklinde ele alınmıştır (Akyıldız ve Olgun, 2020, s. 4). Kültürel miras unsurları, kültürel farklılıkların sürdürülmesi, özelde milli kültürel değerlerin korunması, genelde ise bütün insanlığa ait kültürel değerlerin korunması bakımından büyük önem taşımaktadır (Gürel, 2018, s. 21). Bu sebepten Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), 17 Ekim -21 Kasım 1972 yılları arasında Paris’te bir araya gelen 17. Genel kurulunda “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması” ilişkin Sözleşme kabul edilmiştir (Özdemir, 2019, s. 499). Unesco kültürel mirası somut ve somut olmayan kültürel miras değerleri olarak iki sınıfta ele almıştır. Somut kültürel miras insan eliyle yapılmış; gözle görülen, elle tutulan, kültürel değer taşıyan ve fiziksel bir niteliğe sahip olan somut varlıkların bütünü olarak ifade edilmektedir Somut kültürel miras, tarihi kentler, kültürel alanlar, binalar kültürel objeler, arkeolojik sitler veya taşınabilir kültürel değerler gibi maddi değerler bütününe kapsayan kültürel varlıklardır. (Can, 2009, s. 1-3). Somut olmayan kültürel miras UNESCO tarafından hazırlanan sözleşmede; “grupların, toplulukların ve bazı durumlarda insanların kültürel mirasın ögesi olarak tanımladıkları temsiller, uygulamalar, bilgiler, beceriler, anlatımlar ve

bunlara ait kültürel mekânlar, araç gereçler” şeklinde tanımlamaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013, s. 13).Somut olmayan kültürel mirası “cansız nesnelere ziyade insanlarda anlam bulan miras” olarak yorumlanmıştır (Emre, 2017, s. 15).

Kültürel miras kavramı özellikle son dönemlerde fertlerin gerek kendi toplumlarını anlamak ve tanımak gerekse farklı toplumların kültürel öğelerini keşfetme arzusu olarak seyahat motivasyonu haline gelmiştir (Gümüş ve Dilek, 2020, s. 6). Bu durum beraberinde kültürel maksatlı seyahatin bir turizm türü olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur (Eryücel, 2018, s.12).Turizm, şehirleşme ve hızlı sanayileşme içerisinde, ruh ve beden sağlığı bakımından kendini yenileme, zenginleştirme ve dinlenme, ihtiyacının karşılayan kültürel, beşeri ve sosyal bir hizmet, şeklinde yorumlanmıştır. Bir tanıda ise turizm insan psikolojisinin bir neticesi olarak oluşan, değişiklik, kaçma, uzaklaşma, yer değiştirme olayıdır (Aydın, 2012, s. 91). Dünya Turizm Örgütü (WTO) ise turizmi; “Sürekli kalışa dönüşmemek ve gelir getirici hiçbir uğraşta bulunmamak şartı ile bireylerin geçici süre konaklamalarından doğan olay ve ilişkilerin tümüdür” şeklinde tanımlamaktadır (URL-1).

Son zamanlarda insanlar belli zaman dilimlerine sıkıştırılmış seyahat faaliyetlerinden farklı olarak tüm yıl boyunca gerçekleştirilebilen alternatif turizm türlerine talep göstermektedir. Çalışma alanımız olan Safranbolu kentinde alternatif turizm türleri içinde en çok kültür turizmine rastlanmaktadır. Kültür turizmi; eski eserleri, yerel mimariyi, tarihi yapıları görmek, fuar ve festivallere katılmak, dini seyahatler gerçekleştirmek, yöresel mutfakları deneyimlemek gibi maksatlarla yapılan turist katılımıyla oluşan bir turizm çeşididir (Bandoğlu, 2016, s. 158). Geniş anlamda miras turizmi turistlerin gittikleri destinasyonlardaki tarihi ve bir ülkeye ait değerleri tatması ve görmesi olayıdır (Çulha, 2008, s. 1829). Kültür turizmi diğer turizm çeşitlerinden farklı bir içeriğe ve yapıya sahiptir. Kültür turizminde seyahatin asıl nedeni kültür olduğundan bu durum, turist ev sahibi arasında etkileşimi gerektirmektedir (Alagöz, vd., 2018, s. 176). Turizm gelişimi için yerel halkın desteğinin önemi olduğu, yerel halkın turizme olumlu bakış açısının gelişimi hızlandıran bir nokta olduğu belirtilmektedir (Türkmen ve Dönmez, 2015, s.191).Kültür turizminde özellikle yöre halkının ürettiği geleneksel yemekler, giysiler, el sanatları, sivil mimari gibi kültürel değerler, destinasyonun tanıtılmasında büyük rol üstlenmektedir.

Kültürel mirasın önemli bir unsuru olan geleneksel el sanatları, toplumların kültürünü, örf ve adetlerini, folklorik niteliklerini yansıtan beraberinde insanların zevkini, göz nurunu, kalbinde yatan düşüncelerini ve sabrını sanat olarak meydana döken bir kültür ögesidir (Kalay, 2017, s. 26-27). Kısaca geleneksel el sanatları, bireylerin gönlünü, gözünü, elini sevgi ile

birleştirerek ortaya çıkardığı değerlerdir (Altıntaş, 1992, s. 1). Bu değerler süreç içinde ortaya çıktığı toplumun kültürel özelliklerini duygularını, sanatsal beğenilerini yansıtır duruma gelerek geleneksellik özelliği kazanmıştır (Akpulat ve Üzümcü, 2020, s. 385). Geleneksel el sanatları tarihe tanıklık etmeleri, üretildikleri dönemin yaşam şeklini, sosyal yapısını yansıtan birer delil niteliği taşımasından ötürü önemli birer kültür taşıyıcılarıdır. El sanatları insanların arta kalan zamanlarını değerlendirmesinde de büyük rol üstlenmektedir. Ayrıca turistik çekiciliği artırmakta ve turist alışverişlerinde önem arz etmektedir. Turistler içinde tarihi, kültürü ve yörenin otantik havasını yanında taşımak ve seyahati hatırlama güdüsüyle el sanatları ürünlerine ilgi duymaktadır. Eskiden beri var olan bu güdü, kültürel turizm ve kırsal turizm gibi turizm türlerinin çoğalması ile birlikte son dönemlerde zanaatkârlara yeniden ekmek kapısı olmaya başlamıştır. Turizmin farklılaşmasının ardından artan turist sayısı ile birlikte el sanatları ürünlerine olan talebin artması sebebiyle el sanatları ve turizm artık ayrılmaz bir bağ olduğu görülmeye başlanmıştır (Eren ve Bayram, 2021, s. 391). Öznesi insan olan turizmin ve dolayısıyla turizm gelirlerinin kaynağı, seyahat eden insanların bireysel harcamaları oluşmaktadır (Dönmez ve Türkmen, 2015, s. 16). Bu sebepten turizm hareketlerinin bölgenin gelişim ve kalkınmasında önemli payı bulunmaktadır.

MATERYAL VEYÖNTEM

Araştırmanın materyalini Safranbolu kenti oluşturmaktadır. Safranbolu, Batı Karadeniz Bölgesinde yer alan ve korumanın başkenti olarak kabul edilen bir Osmanlı kentidir. Cumhuriyet kenti Karabük'ün 6 ilçesinden en büyüğüdür. Sahip olduğu tarihi evleri, eski çarşısı ve doğal güzellikleriyle gerek ülkemizin gerekse dünyanın önemli kentleri arasında yer almaktadır.

Şekil 1: Safranbolu'nun Konum Haritası (URL-2)

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan kent,kendine has kültürel dokusunu günümüze kadar bozulmadan taşıyan ender şehirlerarasında yer almaktadır. Kentin her alanında eski uygarlıkların izlerini görmek mümkündür. Pek çok eski kentte olduğu gibi tarihi süreç boyunca ne zaman bir yerleşim alanı olduğu konusundaa net bir bilgi bulunmamaktadır. Eskiden Safranbolu'nun göl veya deniz olan bir alanda suların çekilerek bir yerleşim yerine dönüştüğü inanılan yaygın bir görüştür. Bunun bir kanıtı olarak Kale altında bulunan “burun sandal” kayasında yer alan deniz araçlarının bağlandığı bir halkadan bahsedilmektedir (Ulukavak, 2017, s. 4).

Safranbolu, Osmanlı gelenek ve göreneklerini uygulayan, el sanatları ve ticaretin üst düzeye çıkması ile oldukça zenginleşmiş bir şehir durumundadır. Bu zenginlik tabi olarak sosyal hayatı da olumlu yönde etkilemiş ve bu da mimariye de yansımıştır (Tunçözgür, 1997, s. 26). Ünü dünyaya yayılmış Safranbolu evleri mimari açıdan büyük ailelerin bir arada yaşam bulabileceği genelde iki katlı ve birden fazla odalı tarzda ve inancının bir gereği olarak kadın, erkeğin birbirlerini görmeleri önlenecek şekilde haremlik ve selamlık olarak bölmeli yapıda inşa edilmiştir (Bayazıt, 2014, s. 2).

Resim 1: Safranbolu Kentinden Bir Görünüm

Resim 2: Tarihi Safranbolu Evi

Safranbolu kentinde ekonomik yaşam tarihi gelişimine paralel olarak iniş çıkış göstermektedir (Çetinkaya, 1998, s. 21). Yörede insanlar ticaretle ve çeşitli el sanatlarıyla uğraşırken kırsal alanda yerleşenler hayvancılık ve tarımla geçimlerini sürdürmektedirler (Eski, 2018, s. 2). Kente adını veren boya ve ilaç sanayine ana maddesi olan safran, kentin ekonomik faaliyetleri arasında yer almaktadır. Yöre ile özdeşleşen Safranbolu lokumları kentin gelir kaynakları içinde yer almaktadır. Safranbolu’da Osmanlı hâkimiyetine kadar ekonominin temeli tarım ve hayvancılık oluştururken, Osmanlı hâkimiyetiyle beraber ticaret ve el sanatlarının öne çıktığı ve sonraki süreçte dericilik gibi geliri yüksek bir el sanatı dalının bunlara eklendiği bilinmektedir (Tunçözgür, 2012, s. 38-39).

Kapalı bir ekonomiye sahip olan Safranbolu kentinin en belirgin özelliklerinden biride önemli bir kervan yolu üstünde olmasıdır. Bu özelliği ile kent önemli bir ticaret ve konaklama merkezlerinden biri konumundadır. Yörede 17. yy. beraber imar hareketleri hız kazanmış ve ekonomik yapıyı da etkilemiştir. Cinci Hanı’nın inşa edilmesiyle beraber ekonomik canlanma daha üst seviyelere ulaşmıştır (Tunçözgür, 2012, s. 38-39). Safranbolu, 19. yy. ekonomik bakımdan en parlak dönemini yaşamış ve çok sayıda meslek dalı gelişmiştir. Şehir merkezindeki meslek dalları; demircilik, dericilik, saraçlık, semercilik, dericilik, yemenicilik, kavafı, kunduracılık, kebaçılık, aşçılık, deri ticareti, kasaplık, fırıncılık, katırcılık, hallaçlık, pamukçuluk, urgancılık, bez dokumacılığı, kalaycılık, sobacılık, mühür kazıncılığı, bezihane, ciltçilik, hallaçlık, kereste ticareti, manufakturacılık, çekmecelik, inşaatçılık, zahira ticareti, emtia ticareti, nalbantlık, keçecilik,

mutabiye, şekerçilik, helvacılık, dülgerlik ve boyacılıktır. Köylerde ise; hayvancılık ve tarımsal ürünler dikkat çekmektedir. 19. yy. sonunda dükkân ve konut sayısına bakıldığında, kentte tabaklama ve ayakkabıcılık gibi pek çok iş dalında dışarıya hizmet verdiği ve önemli bir ekonomik gelir sağladığı görülmektedir (Fidan, 2011, s. 55).

Demir Çelik Fabrikalarının 1937 tarihinde Karabük'te kurulmasıyla beraber Safranbolu kentini her yönden etkisi altına almış ve hızlı gelişiminin durağan bir yapıya geçmesine neden olmuştur (Günay, 1998, s.102). Safranbolu ekonomik açıdan 1970'li tarihlerden sonra turizm ile yeniden canlanmaya başlamıştır (Aygün, 2020, s. 57). Özellikle Safranbolu'nun UNESCO tarafından 17 Aralık 1994 tarihinde "Dünya Miras Kenti" olarak ilan edilmesiyle beraber ülke de ve dünyada dikkat çeken bir turizm kenti haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren Safranbolu kenti yerli ve yabancı birçok turisti ağırlayarak, iç ve dış turizme hizmet eden bir kent konumuna gelmiştir. Doğal güzellikleri ve tarihi dokusuyla ön plana çıkan ilçede farklı turizm faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Safranbolu da yapılan turizm faaliyetlerine Tablo 1 yer verilmiştir.

Tablo 1: Safranbolu'da Turizm faaliyetleri

SAFRANBOLU'DA TURİZM FAALİYETLERİ	
Kültür Turizmi	Hanlar, hamamlar, tarihi konaklar, camiler, çeşmeler, el sanatları, Hıdırlık Tepesi, saat kulesi vb.
Yayla Turizmi	Sarı Çiçek, Boduroğlu Yaylası, Dede Yaylası vb.
Botanik Turizmi	Safran Çiçeği
Mağara Turizmi	Bulak Mağarası, Hızır Mağarası
Gastronomi Turizmi	Su böreği, Safranbolu baklavası, Peruhi, Safranbolu lokumu, bükme vb.
Kayak Turizmi	Keltepe Kayak Merkezi
Kanyon Turizmi	Sırçalı Kanyonu, Tokatlı Kanyonu vb.

Tablo 1'de bahsedilen turizm faaliyetlerinden Safranbolu kentinde en yaygın olarak kültür turizmi gerçekleştirilmektedir. Kent tarihi dokusu, geleneksel evleri, han ve hamamları, çeşmeleri, camileri, el sanatları gibi somut ve somut olamayan pek çok kültürel mirasa öğeleriyle önemli kültür duraklarından biri konumundadır. Kültürel mirasın bir unsuru olan el sanatlarının Karabük ve ilçelerinde en yaygın biçimde yapıldığı yer Safranbolu kentidir. Bunun en büyük nedeni Safranbolu'nun kültürel ve tarihi misyonu içerisinde ekonomik olarak ilçeyi sürükleyici bir yapıda olmasıdır. Safranbolu halkının sanatsal kabiliyetinin ve ruh güzelliğinin ürünü olarak ortaya çıkardığı el sanatları ve bu sanatı uygulayan sanatkarlar senelerce ilçe ekonomisine yön vermişlerdir (Acar, 2011, s. 14). Dericiliğin

merkezi olan Safranbolu’ da demircilik, cam üfleme, yemeni yapımı, saraçlık, mestçilik gibi pek çok el sanatı gelişme göstermiştir. Safranbolu kentinde iktisadi yaşamının işleyişi lonca sistemine göre de sürdürülmüştür. Her meslek kendi arasında örgütlenerek bir birlik oluşturmuştur. Daha çok eşya işleyici konumundaki zanaatkârların meydana getirdiği bu birlikler; demirciler, dericiler, semerciler, yemeniciler, bakırcılar gibi kendi meslek isimleriyle isimlendirilmektedir. Kentin yerleşme planında ayrı ayrı sokaklarda yer alarak kendi adlarını vermişler ve günümüzde de Safranbolu da aynı adlarla yer almaktadırlar (Kalyoncu, 2010, s. 40-42).

Resim3: *Deri Malzemedен Üretilmiş Geleneksel El Sanatı*

Çalışmada nitel araştırma yöntemden yararlanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin istifade edildiği, alguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir süreçten ibarettir. Araştırmada nitel veri toplama tekniklerinden biri olan görüşme tekniği kullanılmıştır.

Çalışmamız kapsamında, alan çalışmasının araştırma aşaması “yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi” kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Önceden hazırlanan, iki aşamadan oluşmuştur. İlk bölümde katılımcılara demografik bilgilere ait olan 7 soru, ikinci bölümde ise çalışma alanı ile ilgili 7 soru yer almaktadır. Sorular açık uçlu olup katılımcının kendini istediği gibi ifade etmesine olanak sağlanmıştır. Ayrıca katılımcı ile yüz yüze görüşüldüğünde düşüncelerini ve tepkilerini daha iyi bir şekilde gözlemlene fırsatı elde edilmiştir. Görüşmecilerle soru-cevap şeklinde

mülakat formu uygulanmış olup cevapları not edilmiştir. Görüşmede sorulan sorular tüm katılımcılar için, aynı biçimde sözcüklerle ve aynı anlama gelecek şekilde yöneltilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGU VE YORUMLARI

Safranbolu kentinin sahip olduğu geleneksel el sanatlarının turizm üzerinde oluşturduğu etkilerin araştırılması amacıyla yapılan bu çalışma 1 Temmuz - 1 Kasım 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Covid-19 sebebiyle yalnızca 26 kişi görüşmeyi kabul etmiştir. Araştırmaya katılanlara ilişkin demografik bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Safranbolu’daki Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 2: Yerel halkın demografik özelliklerine ilişkin dağılımı (n = 26)

Araştırmaya katılan Kişilerin Demografik Özelliklerine İlişkin Değerlendirmeler			
Değişkenler	Grup	Frekans Değeri	(%)
Yaş	18-25	6	23,07
	26-35	3	11,53
	36-45	6	23,07
	46 Yaş ve Üzeri	11	42,3
Doğum Yeri	Safranbolu	5	19,24
	Safranbolu Dışı	21	80,76
Eğitim	İlköğretim	4	15,38
	Lise	9	34,61
	Ön Lisans	3	11,53
	Lisans	7	26,92
	Lisansüstü	3	11,53
	Akademisyen	2	7,69
Meslek	Emekli	2	7,69
	Öğretmen	4	15,38
	Ev Hanımı	3	11,53
	Kamu	1	3,84
	Muhasebeci	3	11,53
	El Sanatı Ustası	2	3,84
	Kuyumcu	1	3,84
	İlaç Mümessili	1	3,84
	Öğrenci	3	11,53
	Bankacı	1	3,84
	Güvenlik Sorumlusu	1	3,84
	Endüstri Mühendisi	1	3,84
	İşçi	1	3,84

Medeni Durum	Evli	19	73,07
	Bekâr	7	26,93
Cinsiyet	Kadın	12	46,15
	Erkek	14	53,85
Gelir Durumu	Asgari Ücret ve Altı	5	19,24
	Asgari Ücretten Yüksek	21	80,76

Örneklem grubunun demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 2’de incelenmiştir. Alınan sonuçlara göre bu araştırmaya katılanların % 23,07’i 18-25 yaş aralığının da, % 11,53’ü 26-35 yaş aralığında, % 23,07’i 36-45 yaş aralığında ve % 42,36’sı 46 yaş ve üzerindedir. Örneklem grubunun doğum yerine göre dağılımına bakıldığında % 19,24’ü Safranbolu, % 80,76’ı Safranbolu dışı olduğu görülmektedir. Örneklem grubunun eğitime göre incelendiğinde % 15,38’i ilköğretim, % 34,61’i lise, % 11,53’ü ön lisans, % 26,92’i lisans, % 11,53’ü lisansüstü bireylerin oluşturduğunu görmekteyiz. Örneklem grubu, meslek durumuna göre incelendiğinde araştırmaya katılanların % 7,69’u akademisyen, % 7,69’u emekli, % 15,38’i öğretmen, % 11,53’ü ev hanımı, % 3,84’ü kamu, % 11,53’ü muhasebeci, % 7,69’u el sanatı ustası, % 3,84’ü kuyumcu, % 3,84’ü ilaç mümessili, % 11,53’ü öğrenci, % 3,84’ü bankacı, % 3,84’ü güvenlik sorumlusu, % 3,84’ü endüstri mühendisi, % 3,84’ü işçidir. Araştırmaya katılanların medeni durumuna bakıldığında % 73,07’i evli, % 26,93’ü bekârdır. Araştırmaya katılanların cinsiyet durumuna bakıldığında % 46,15 ‘i kadın, % 53,85’i erkektir. Örneklem grubunun gelir durumuna bakıldığında araştırmaya katılanların % 19,24’ünün geliri asgari ücretten düşük, % 80,76’ının geliri asgari ücretten yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Mülakat Formuna Verilen Cevaplar

Mülakat formu 2 (iki) bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde görüşülen katılımcılara ait demografik bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcılara Safranbolu kentine ilişkin toplam 7 (yedi) soru yöneltilmiştir.

Safranbolu’da bildiğiniz el sanatları nelerdir?

Görüşme yapılan kişilere Safranbolu kentinin bilinen geleneksel el sanatlarına ilişkin sorusuna yönelik cevaplar Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Safranbolu Kentine Ait Geleneksel El Sanatları

	Görüşülenler	Bulgular
Safranbolu’da bildiğiniz el sanatları nelerdir?	G1,G4,G10, G11,G13, G14, G19,G23, G26	Demir, soba, ahşap oymacılığı, el işlemleri, cam üfleme, maket ev yapımı
	G5,G7,G22	Dericilik, yemenicilik, mestçilik, bakırcılık, semercilik, nalbantlık
	G16,G18	Safranbolu bezleri, dokuma
	G2,G3, G6,G8,G9,G12,G15,G17,G20,G21,G24,G25	Bilgileri yoktur.

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların geleneksel el sanatlarından, % 34.61’i (9) demircilik, ahşap oymacılığı el işlemleri, cam üfleme, maket ev yapımını, %11.54’ü (3) dericilik yemenicilik, mestçilik, bakırcılık, semercilik, nalbantlık,% 9.69’u (2) Safranbolu bezleri, dokuma, % 46.15’nin (12) bilgisi olmadığı tespit edilmiştir. Görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G5:”...*debbağlık ,yemenicilik ,bakırcılık ,cam üfleme ,demircilik, maket ev ..*”

G12: “...*bilmiyorum...*”

G15: “...*bilmiyorum, tarihi kenti gezmeye geldim..*”

G17:”...*bilmiyorum geleneksel evleri görmeye geldim.*”

G20:”...*bilmiyorum...*”

Gelen turistlerin geleneksel el sanatları konusunda fikirleri var mıdır?

Görüşme yapılan kişilere “Gelen turistlerin geleneksel el sanatları konusunda fikirleri var mıdır” sorusuna yönelik cevaplar Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Safranbolu Geleneksel El Sanatlarının Bilinirliği

Gelen turistlerin geleneksel el sanatları konusunda fikirleri var mıdır?	Görüşülenler	Bulgular
	G13,G14,G19,G22,G25	Vardır
	G3,G4,G5,G6,G8,G9,G12,G15,G16,G20, G21, G23,G24	Yoktur
	G1,G2,G7,G10,G11,G17,G18,G26	Kararsızdır

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların gelen turistlerin el sanatları hakkında %19,23'nün (5) fikir sahibi olduğu, % 50,00'nin (13) fikir sahibi olmadığını, % 36,76'nın (8) ise kararsız olduğu tespit edilmiştir. Görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G1: “...kısmen olduklarını düşünüyorum çoğunun yok...”

G5: “...mimariyi görmek için geliyorlar...”

G12: “...bilgisi olduğunu düşünmüyorum...”

G13: “bilerek geldiklerini düşünüyorum...”

G25: “...bilinçli, internetten araştırarak geliyorlar...”

Geleneksel el sanatlarının tanıtılması için neler yapılabilir?

Görüşme yapılan kişilere “Geleneksel el sanatlarının tanıtılması için neler yapılabilir?” sorusuna yönelik cevaplar Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: Geleneksel El Sanatlarının Tanıtılması

Görüşülenler	Bulgular
G1, G2, G4, G5, G8, G13, G16, G18, G7,G19, G21	Festivaller, fuarlar, sergiler, çeşitli organizasyonlar yapılmalı, stantlar kurulmalı
G3, G6, G11, G12, G14, G15, G1, G20, G22, G23, G25, G26	Sosyal medya, reklam, tanıtım, televizyon, tanıtım broşürleri basılmalı
G9,G10, G24	Müzeler açılmalı, Örnek imalathaneler açılmalı, Belirli alanlara kavram haritaları konulmalı, rehberlerden yardım alınmalı

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların el sanatlarının gelişmesi konusunda, % 42,30'nun (11) stantlar kurulması, festivaller, fuarlar, organizasyonların düzenlenmesini, % 46,15 'i (12) sosyal medya, reklam, tanıtım, tabela ve broşürlerin, % 11,53'ü (3) müzeler ve örnek imalathaneler açılmalı belirli alanlara kavram haritaları konulmalı, rehber yardımı alınmasına ilişkin cevaplar verildiği tespit edilmiştir; görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G2: “...festivaller düzenlenmeli, otellerde konaklarda tanıtım için stant kurulmalı..”

G3: “...sosyal medya ve televizyonun en güzel araç olduğunu düşünüyorum...”

G6: “...belirli yerlere tabelalar konulmalı, reklam yapılmalı...”

G11: “reklam ve tanıtım yapılmalı..”

G24: “...Belirli alanlara konum haritaları konulmalı, rehberlerden yardım alınmalı..”

Geleneksel el sanatlarının geliştirilmesi için sizce neler yapılabilir?

Görüşme yapılan kişilere “Geleneksel el sanatlarının geliştirilmesi için sizce neler yapılabilir?” sorusuna yönelik cevaplar Tablo 6’da sunulmuştur;

Tablo 6: Geleneksel El Sanatlarının Geliştirilmesi

	Görüşülenler	Bulgular
Geleneksel el sanatlarının geliştirilmesi için sizce neler yapılabilir?	G2, G7, G8, G9, G11, G12, G13, G15, G17, G20, G21, G23, G24, G25, G26	Kurslar açılarak, çeşitli eğitimler verilerek geliştirilebilir.
	G1, G10, G14, G22	Teşvik verilmeli, KOSGEB aracılığı ile destek verilmeli, çırakların ücretleri ödenmeli
	G3, G4, G6, G18	El sanatlarına ilgi artırılmalı, tanıtım filmi çekilmeli, toplum bilinçlendirilmeli, ustaların itibarı artırılmalı
	G5, G9, G16	Kaymakamlık ve belediyeler eşgüdümlü çalışmalı, gençlere sanat öğretilmeli, yeni meslek alanları açılmalı

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların geleneksel el sanatlarının geliştirilmesi için neler yapılması konusunda % 57,69’unun (15) kurslar açılmalı ve eğitim verilmeli, % 15,38’inin (4) teşvik verilmeli KOSGEB aracılığı ile destek sağlanmalı, çırakların ücretleri ödenmeli, % 15,38’nin (4) El sanatlarına ilgi artırılmalı, tanıtım filmi çekilmeli, toplum bilinçlendirilmeli, ustaların itibarı artırılmalı, % 11,53’nün (3) Kaymakamlık ve belediyeler eşgüdümlü çalışmalı, gençlere sanat öğretilmeli, yeni meslek alanları açılmalı şeklinde cevaplar verildiği tespit edilmiştir. Görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G4: “..tanıtım filmleri çekilmeli, insanlar bilinçlendirilmeli...”

G7: “..belediye bünyelerinde ücretsiz kurslar verilmeli..”

G12: “..kurslar açılabilir..”

G16: “.. kaymakamlık eşgüdümlü çalışarak gençlere sanat öğretilmeli..”

G17: “..Kurslar açılabilir, eğitim ve bilgilendirme yapılabilir; çıraklara eğitim verilebilir..”

Geleneksel el sanatlarının korunması için hangi tedbirler alınabilir?

Görüşme yapılan kişilere “Geleneksel el sanatlarının korunması için hangi tedbirler alınabilir ?” sorusuna yönelik cevaplar Tablo 7’de sunulmuştur;

Tablo 7: Safranbolu Geleneksel El Sanatlarının Korunması

	Görüşülenler	Bulgular
Geleneksel el sanatlarının korunması için hangi tedbirler alınabilir?	G2, G3, G5, G6, G14, G15, G16, G18, G20, G22	Maddi destek verilmeli, koruma altına alınmalı, vergiden muaf tutulmalı
	G9, G10, G11, G12, G13, G17, G23, G26	Çıracak yetiştirilerek sanatın devamlılığı sağlanmalı
	G1, G4, G7, G8	Coğrafi işaret alınmalı, müzeler açılmalı, ustaların itibarı artırılmalı
	G21, G19, G24, G25	Yeni kuşağa kültür anlatılarak korunmalı

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların geleneksel el sanatlarının korunması konusunda, % 38,46'ı (10) maddi destek verilmeli, koruma altına alınmalı, vergiden muaf tutulmalı, % 30,76'sı (8) çıracak yetiştirilmesi, % 15,39'u (4) coğrafi işaret alınmalı, müzeler açılmalı, ustaların itibarı artırılmalı, % 15,39'u (4) ise kültürün genç kuşağa anlatılarak sürekliliğinin sağlanacağı ilişkin cevaplar verdiği tespit edilmiştir. Görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G4: "...devlet tarafından desteklenmeli, zanaat ustalarının itibarı artırılmalı, kenarda kalmamalı..."

G11: "...yeni nesle geleneksel sanat öğreterek bilinçlendirilmeli.."

G10: "...devlet, halk ve yerel yönetimler beraber çalışmalı.."

G13: "büyükler küçüklere el vererek devamlılığı sağlanabilir.."

G23: "...çıracak yetiştirilmeli, kurslar açılmalı.."

Geleneksel el sanatlarının turizme katkıları nasıl artırılabilir?

Görüşme yapılan kişilere "Geleneksel el sanatlarının turizme katkıları nasıl artırılabilir?" sorusuna yönelik cevaplar tablo 8' de sunulmuştur.

Tablo 8: Geleneksel El Sanatlarının Turizme Etkilerinin Artırılması

	Görüşülenler	Bulgular
Geleneksel el sanatlarının turizme katkıları nasıl artırılabilir?	G4, G7, G10, G11, G13, G16, G17, G18, G19, G20, G22, G23, G24, G26	Tanıtım ve reklam yapılmalı
	G3, G12, G14, G21, G25	Turiste yönelik ürünlerin çeşitliliği artırılmalı
	G1, G2, G15	Turistlere uygulamalı gösterimler yaptırarak
	G5, G6, G8, G9	Fiyatların makul sevide olması

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların geleneksel el sanatlarının turizme katkılarının nasıl artırılacağı konusunda % 53,84'ü (14) tanıtım ve reklam yapılarak, % 19,26'ı (5) turiste yönelik

ürünler üretilerek, % 11,53'ü (3) turistlere uygulamalı gösterim yaptırarak, % 15,37'i (4) fiyatların makul seviyede tutularak şeklinde cevaplar verdiği tespit edilmiştir. Görüşmeye ilişkin bazı cevaplar şunlardır;

G2: “.., turistlere ufak ufak yapımları için fırsat verilmeli..”

G10: “...tarihe tanıklık eden geçmişimi anlatan el sanatları turistlere tanıtılmalı..”

G11: “..tanıtımlarla geniş kitlelere ulaştırılması..”

G19: “..reklam ve tanıtım yapılarak..”

G22: “..Bölgeye özgü ürünlerin ulusal anlamda tanıtımları yapılmalı..”

Ekleme istediğiniz bir şeyler var mıdır?

Görüşme yapılan kişilere “Ekleme istediğiniz bir şeyler var mıdır?” sorusuna yönelik cevaplar Tablo 9’ da sunulmuştur;

Tablo 9: Katılımcıların Görüşmeye İlişkin Fikirleri

	Görüşülenler	Bulgular
Ekleme istediğiniz bir şeyler var mıdır?	G1, G2, G3, G5, G6, G7, G8, G10, G11, G13, G14, G15, G16, G17, G18, G19, G20, G21, G22, G23, G24, G25, G26	Yok
	G4, G9, G12,	Var

Tabloda yer alan verilere göre görüşme yapılan katılımcıların % 88,47’i (23) herhangi bir şey eklemek istemediğini, % 11,53’ü (3) ise bir şey eklemek istediğine ilişkin cevaplar verdiği tespit edilmiştir. Görüşmeye ilişkin cevaplar şunlardır;

G4: “..turist karşılama alanlarında yöresel müzikler çalınabilir...”

G9: “..gelen turistlere ufak Safranbolu hatırası verilebilir ücretsiz..”

G12: “..otopark sorunu çözülebilir..”

G12: “eklemek istediğim bir şey yok..”

G21: “..hayır yok..”

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, Zonguldak ilinden koparak ayrı bir ile dönüşen Karabük ilinin önemli bir turizm merkezi olan Safranbolu kentinin sahip olduğu el sanatları tespit edilmiştir. Kültür turizmi kapsamında geleneksel el sanatlarının turizme olan etkilerinin araştırılması amacıyla yapılan bu araştırma yazılı kaynaklar dışında görüşülen kişilerden elde edilen bulgular doğrultusunda tamamlanmıştır. Araştırma kapsamında görüşmecilerin demografik özellikleri, geleneksel el sanatlarının çeşitliliği ile Safranbolu kentinin kültürel ve coğrafi yapısı incelenmiştir.

Korumanın başkenti olan Safranbolu kent ekonomisinin, tarım ve hayvancılığa dayandığı, ilerleyen süreçte ise ticaret ve el sanatlarının gelişme gösterdiği tespit edilmiştir. Safranbolu kentinin kapalı bir ekonomiye sahip olduğu bundan dolayı pek çok meslek grubunun ortaya çıktığı ve kendi adına çarşılarının kurulduğu belirlenmiştir. Kentte, demircilik, debbağlık, keçecilik, saraçlık nalbantlık, semercilik, yemenicilik, ayakkabıcılık, sayacılık, mestçilik, sobacılık vb. birçok el sanatı faaliyet göstermiştir. Dericiliğin merkezi olan Safranbolu da özellikle hayvancılığa bağlı olarak debbağlık, yemenicilik, semercilik, nalbantlık gibi el sanatları dikkat çekmektedir. Önemli bir kervan yolu üzerinde bulunan kent birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve çeşitli kültürel varlıkların oluşmasına, sivil mimarinin zenginleşmesine etken oluşturmuştur. Safranbolu, tarihi dokusu bozulmadan birçok medeniyetin izlerini günümüze kadar ulaştırmayı başarmış ender kentlerden biridir. Sahip olduğu kültürel miras unsurları günümüzde Safranbolu kentini önemli kültür turizmi duraklarından biri haline getirmiştir. Yıl boyu turist ağırlayan kent özellikle 17 Aralık 1994 tarihinde UNESCO'nun koruma listesine dâhil edilmesiyle beraber ünü tüm dünyada artmış ve yerli yabancı turistlerin ilgi odağı olmuştur. Çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar maddeler halinde ortaya konulmuştur;

- Safranbolu, sahip olduğu tarihi dokusu, geleneksel evleri, çarşısı ile öne planla çıkmaktadır. Kente gelen turistlerin el sanatları konusuna çok hâkim olmadıkları, kente gelme amaçlarının kentin sahip olduğu tarihi dokusu olduklarını belirtmişlerdir.
- Safranbolu kentinde unutulmaya yüz tutmuş olan el sanatlarının yeniden canlandırılması için gerekli tedbirlerin alınması gereklidir.
- El sanatlarının günümüzdeki son temsilcilerinin özlük haklarının iyileştirilmesi konusunda bazı kararların alınması gereklidir. Nasıl ki devlet sanatçıları özlük hakları devlet tarafından sağlanırken, günümüzdeki son temsilcilerinde özlük hakları konusunda bir düzenleme yapılmalıdır.
- Kenti ziyaret eden yabancı turistlerin yöre halkıyla iletişim kurmakta güçlük çektikleri gözlemlenmiştir.
- Turizm kentlerin ortak sorunlarından biriside otopark sorunudur. Özellikle gezi güzergâhındaki yoğunluktan dolayı kente girişlerde zorluklar yaşandığı tespit edilmiştir.
- Bir kültür unsuru olan el sanatları ülke ve bölgeler açısından büyük önem arz etmektedir. Gelişmesi ve kuşaktan kuşağa aktarılmasına katkı sağlayacak tedbirler alınması gerekmektedir. Ayrıca devlet tarafından finansal kaynak sağlanmalı, çırakların ücretleri ödenerek ve el sanatları konusunda farkındalık oluşturularak gelişmesine katkı sağlanacağı tespit

edilmiştir.

• Turizmle iç içe olan geleneksel el sanatlarının turizme olan etkilerinin artırılması için tanıtımın önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma Alanına Yönelik Öneriler

El sanatları toplumların kültürlerini, yaşam tarzlarını, örf ve adetlerini, üretildikleri dönemin özelliklerinin yansıtan önemli kültürel değerlerdir. Çevresel faktörler, doğal ve beşeri özellikler, hammadde gibi pek çok faktör el sanatlarının çeşitlilik göstermesine etken oluşturmuştur. Araştırma sahası olan Safranbolu kentinde el sanatlarının farkındalığının artması, turizmin gelişmesi ve kültürel mirasın korunarak gelecek kuşaklara iletilmesine katkı sağlayacak araştırma alanına yönelik öneriler maddeler halinde sıralanmıştır;

• Çalışma alanı olan Safranbolu kentinde özelturist noktaları oluşturulmalı ve yöresel müzikler eşliğinde turistler karşılanmalıdır.

• Araştırma sahasında yabancı turistlerle yoğun etkileşimde olan kişilere yabancı dil konusunda eğitimi verilmelidir.

• Yöre halkını kültürel miras ve turizm konusunda bilinçlendirecek çeşitli çalışmalar yapılmalıdır.

• Destinasyonun tanıtımında Sosyal medya(Facebook, YouTube, Twiterrvb.) aktif olarak kullanılmalı, çeşitli basın kuruluşlarından destek alınmalı, belirli noktalara çeşitli tabelalar asılmalı ve kenti anlatan çeşitli broşürler bastırılarak tanıtımlar artırılmalıdır. Turistlerin yoğun olduğu alanlara örnek imalathaneler ve yöresel mağazalar açılarak stantlar kurulmalı ve Türk el sanatı ürünleri teşhir edilerek tanıtımı sağlanmalıdır.

• Halk eğitim merkezleri veya lise dengi okullarda eğitimi verilerek el sanatlarının gelişmesini sağlanmalıdır.

• Araştırma sahasını ziyaret eden turistlere kentle özdeşleşen yöreyi anımsatacak ücretsiz ufak hediyeler takdim edilmelidir.

• Gelen ziyaretçilere kentin köklü tarihini anlatarak kentin tanıtımına katkı sağlayacak ücretsiz rehberlik hizmetleri verilmelidir.

• Safranbolu kentinin tarihi dokusu bozulmadan otopark sorununa çözüm sağlayacak projeler oluşturulmalıdır ve otopark sorunu çözülmelidir.

• Şehri ziyaret eden turistlere el sanatlarını deneyimleme fırsatı vererek algı oluşması sağlanmalıdır.

• Çalışma alanının belirli noktalarına tadım stantları kurularak yöreye özgü yiyeceklerin tanıtımı yapılmalıdır

- Gelen ziyaretçilerin şehri daha rahat gezmeleri adına Safranbolu kentinin belirli noktalarına kültürel değerleri gösteren kavram haritaları konulmalıdır.
- Turistlere yönelik ücretsiz gezi araçları tahsis edilerek kenti daha rahat gezmeleri sağlanmalıdır.

Alanda Çalışma Yapacaklara Yönelik Öneriler

- Kültürel mirasın oldukça zengin olduğu çalışma alanında ileride araştırma yapmak isteyen araştırmacıların, geleneksel el sanatlarını ayrı ayrı değerlendirerek çalışma yapması önerilmektedir (dericilik, demircilik, cam üfleme vb.).
- İnsanların geleneksel el sanatlarına yönelik tutum ve davranışlarını esas alan farklı araştırmalar yapılmalıdır.
- Turizm öğrencilerinin konu üzerindeki düşüncelerini almak amacıyla çeşitli çalışmalar yaptırılabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2011). *Karabük Safranbolu El Sanatları*. Anıt Matbaa, Ankara.
- Akpulat, N. , A. ve Polat Üzümcü, T. (2020). Geleneksel Türk El Sanatlarının Yaratıcı Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi: Ödemiş Yerel Halkının Bakış Açısı. *Journal of SocialandHumanitiesSciencesResearch*, 7 (51), s: 584-597.
- Alagöz, G., Çalık, İ. ve Güneş, E. (2018). Kültürel Miras Turizmi Bağlamında Geleneksel El Sanatları: Erzincan Bakır İşlemeciliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55) , 174-191.
- Altıntaş, Y. (1992). *Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Arda Akyıldız, N. ve Olgun, N. T. (2020). Sürdürülebilir Anadolu Tarihi ve Geleneksel Değerlendirme Maddi Olarak Canlandırılması Bağlamında Konut Alanları Turizmle Kültürel Miras. *Uygulamalı Turizm Araştırması Dergisi*, 1(1), s:1-16.
- Aydın, O. (2012). Türkiye’de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (23), s: 91-96.
- Aygün, G. S. (2020). *Kültür Turizmi Ve Yerli Turistlerin Buna İlişkin Algıları Üzerine Bir Araştırma: Safranbolu Örneği*. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- Bandeoğlu, Z. (2016). Türkiye’de Kültür Turizmi Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), s:155-168.
- Barutçugil, İ. (2011). *Kültürler Arası Farklılıkların Yönetimi*. Kariyer Yayıncılık.
- Bayazıt, N. (2014). Safranbolu Evlerinin Plan Tipolojisi ve Kullanıcı İhtiyaçları Hiyerarşisi. *Tasarım + Kuram*, 10 (17), s: 1-15.
- Can, M. (2009). *Kültürel Miras ve Müzecilik*. Çalışma Raporu. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Coşkun, S., Uçar Sever, A., Adanalı, Y., Ekrem, S. E., Kaynakçı, A. G., Erkal, H. ve Un, H. (2013). *Gelenekten Geleceğe: Türkiye’de Somut Olmayan Kültürel Miras*. Ankara; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çetinkaya, A. (1998). *Alternatif Turizm Türlerinin Safranbolu’ Da Uygulanabilirliği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Çulha, O. (2008). Kültür Turizmi Kapsamında Destekleyici Turistik Ürün Olarak Deve Güreşi Festivalleri Üzerine Bir Alan Çalışması. *Journal of Yaşar University*, 3(12),s:1827-1852.

- Dönmez, Y., Türkmen, F. (2015). Turistlerin satın alma kararında peyzaj düzenlemelerinin rolü: Belek örneği. *Turizm Akademik Dergisi*, 2(2).
- Efe, T. (2013). *Kosova'da Osmanlı Sivil Mimari Örneklerinin Işığında Kültürel Mirasın Korunması*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimler Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Emre, G. (2017). *Kültürel Mirasın Korunması*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Kültürel Miras ve Turizm Ön lisans Programı
- Eren, A. S., ve Bayram, G. E. (2021). El Sanatlarının Turizme Katkısı, Mevcut Durumu Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerinde Sinop Örneğinde Bir Araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(5), 387-400.
- Eryücel, Ö. (2018). *Turizmde Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği: Kazdağı Türkmen Köyleri Örneği*. Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale.
- Eski, M. (2018). *Kastamonu Basımında Safranbolu*. Safranbolu Kültür ve Turizm Vakfı Yayınları.
- Fidan, F. (2011). *Safranbolu'da Tabakhane Bölgesi Örneğinde Endüstriyel Alanların İncelenmesi, Kamusal Fonksiyonlarla Yeniden Değerlendirilmesi*. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Gökalp, Z. (2010). *Kültür ve Medeniyet. Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Gençlik Kitabevi Yayınları, Konya.
- Gümüş, M. ve Dilek, M. (2020). *Kültürel Miras ve Turizm (Disiplenlerarası Yaklaşım)*. Detay Yayıncılık.
- Günay, R. (1998). *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*. Yem Yayın Yapı-Endüstri Merkez Yayınları. İstanbul.
- Gürel D.(2018). *Somut Olmayan Kültürel Miras Etkinliklerinin 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Kullanımı*. Gazi Üniversitesi Eğitimi Bilgileri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı Doktora Tezi. Ankara.
- Kalay, A. H. (2017), "Bir Kültürel Miras Varlığı Olarak Gevaş İlçesinde Geleneksel Çorap Örmeciliği". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), s: 369-392.
- Kalyoncu, H. (2010). *Tarih İçinde Safranbolu*. Safranbolu Belediyesi Kültür Hizmetleri.
- Öktem, E. (2020). *Kültür Turizmi Kapsamında Unutulmaz Turizm Deneyiminin Müşteri Memnuniyetine ve Davranışsal Niyete Etkisi*. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane.
- Özdemir, M. (2019). Geleneksel Meslekler ve Bir Ustanın Hikâyesi: Giresun'da Demircilik. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, (21), 493 - 510.
- Tunçözgür, Ü. (2002). *Dünü ve Bugünü ile Safranbolu*. Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları. Işıl Yayıncılık.

Tunçözgür, Ü. (2012). *Dünden Bugüne Safranbolu*. Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları. Karist.

Türkmen, F., Dönmez, Y. (2015). Korunan Alanların Turizme Açılmasına İlişkin Yerel Halkın Görüşleri (Yenice Örneği). *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 189-204.

Ulukavak, K. (2017). *Bir Safranbolulunun Penceresinden Safranbolu*, Karabük Üniversitesi Yayınları, Karabük.

İNTERNET KAYNAKLARI

URL-1 <http://www.osmed.com.tr/turizm-nedir/>, Erişim Tarihi 10.08.2021

URL-2 <http://www.karabuk.gov.tr/safranbolu-ilcesi>(Erişim Tarihi 28.08.2021).

BÖLÜM 20

ANAYASAL VATANDAŞLIK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE KAVRAMA İLİŞKİN TARTIŞMALAR

*Mazlum Mengüç¹
Doğan Duman²*

1 Bilim Uzmanı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Doktora Öğrencisi, Orcid no: 0000-0001-9009-5688

2 ** Doç. Dr, DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Orcid no: 0000-0002-4662-9942

Bu araştırma Mazlum Mengüç'ün Doç. Dr. Doğan Duman'ın danışmanlığında DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde 2021 yılında hazırladığı "1968-2018 Döneminde Anayasal Vatandaşlık Anlayışının Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına Yansıması" başlıklı tezden alınmıştır.

Giriş

Tarihte ilk olarak Antik Yunan site devletlerinde kullanımına rastlanan vatandaşlık kavramı, temel biçimde bireyin devletle ilişkisinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Çıktığı dönem itibariyle kullanımına bakıldığında, uzun yıllar *hak-sorumluluk* kıstasında birey eksenli tek taraflı bir ödevi temsil etmesine rağmen belirli bir sınıfın veya zümrenin yararlanabildiği ayırt edici bir kavrama da karşılık geldiği görülmektedir.

Ne var ki günümüze dek değişerek yenilenen bu kavram, *modern* dönemlerle beraber, her bireyi kapsayan, her bireye ödev ve sorumluluk yükleyen *eşitlik* vurgusunun temele alındığı bir devlet-birey ilişkisine evrilmiştir. “Daha önceleri yalnızca birey ile devlet arasındaki resmi bağı ifade eden vatandaşlık kavramı, bugün aynı zamanda bir kimlik, bir haklar manzumesi anlamında da kullanılmaktadır.”(Töre, 2017: 553). Tıpkı geçmiş dönemlerin, değişen dünya koşullarını göz önünde bulundurarak kendinden önceki vatandaşlık temsillerini yeterli görmeyip çağa uygun hale getirmesi gibi günümüz koşulları da vatandaşlık temsillerinin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Vatandaşlık kavramının evrimsel serüvenine baktığımızda tarihi önem taşıyan dönüm noktalarıyla kesiştiğini görmekteyiz. İlk site devletlerinden günümüze dek bin yılları kapsayan bu geniş süreçte sayısız temsil ve değişime uğradığı tarihsel olarak ortadadır. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere kavramın ödev olmaktan çıkıp *eşitlik*, *adalet*, *karşılıklılık* esasına dayandığı ve özetle *insan hakları* gibi daha geniş bir kompozisyon zeminine oturduğu kritik dönemleri son 300 küsur yıl içerisinde aramamız isabetli olacaktır. Bu söylemin ışığında sıfır noktasını *Fransız Devrimi* ve etkisiyle oluşan 17 maddelik *İnsan ve Yurttaşlık Hakları Beyannamesi* olarak tercih etmemiz, kavramın evrim sürecini anlamamız noktasında daha efektif olacaktır. 1789 tarihli Fransız Devrimi, vatandaşlık kavramına kazandırdığı yeni boyut günümüz konjonktüründe her ne kadar ilkel bir vatandaşlık temsil formuna denk gelse de çıktığı dönem itibariyle değerlendirildiğinde kavramsal süreç adına kritik dönemlerin başında gelmektedir. Yeni bir insan modeli yaratmayı hedeflediği iddiasını taşıyan devrim, bu iddiasıyla toplumsal bir reformu işaret ederken monarşi rejiminden cumhuriyete geçiş sürecinin ürünü olmakla da hukuki bir reforma karşılık gelmektedir. Bizi ilgilendiren devrimin yurttaşlık ayağı, eşitsizlik üzerine bina edilen monarşik düzenin karşısında konumlanmış ve ortaya çıkan beyanname ile açıktan tartışılır bir hale gelmiştir. 1789 öncesinde Fransızlar çeşitli derecelerde katmanlara bölünmüşken devrimle birlikte tüm imtiyazlar ve farklılıklar kaldırılmak istenmiş ve Fransızlar, hukuk önünde eşitlik ilkesiyle birleştirilmeye çalışılmıştır (Yıldırım, 2019: 253).

Fransız Devrimi'nin mihenk taşı olma görevi üstlendiği vatandaş, yurttaş gibi kavramların artık eski ezberlerle ele alınamayacağı anlaşılmış tıpkı ilk çağ, orta çağ ve sonrası dönemlerde olduğu gibi yeni temsiller oluşturma ihtiyacını doğurmuştur. Bu ihtiyaç sürecini özellikle iki büyük dünya savaşı döneminde yaşanan insan hakları ihlalleriyle birlikte okumamız kavramın tabiatını anlayabilmemiz açısından hayati önem taşımaktadır. Yaşanan ihlallerin izlerini silme çabası, ortaya çıkan demokratik yapı ihtiyacı, kaçınılmaz olan küreselleşme, teknolojideki gelişmeler ışığında evrildiğimiz bu *Modern Dünya*'da bireyin önemi iyice öne çıkmış, arkaik temsillerle yapılan vatandaşlık tabirlerinin günümüz koşullarını karşılayamayacağı anlaşılmıştır. Modernizmin kilit taşı olan *bireycilik* karşısında ülkeler hem tek tek haklar nezdinde hem de vatandaşlık temsillerinde köklü değişimlere gitmek zorunda kalmıştır. “Kişi ile devlet arasındaki hukuki ve siyasi bağ olarak tanımlanan vatandaşlık, esas itibarıyla, son derece dinamik bir kavramdır. Zamana ve mekâna göre değişmekte, sürekli gelişmektedir.” (Töre, 2017: 554). Zira eskinin öğretileri devlet karşısında pasif bir misyon biçerken bireye, küreselleşme ile birlikte modernleşen hatta postmodernleşen dünya, bireyi bu ilişkide artık aktif rol alacak başat bir özne haline getirmiş, devlet kurumunun işleyişinde taraf olarak kabul edilmesini kaçınılmaz kılmıştır. En nihayetinde içinde yaşadığımız çağda devlet mekanizması, özelde bireyi genelde toplum kanaatini muhatap alacak şekilde konumlanmak zorundadır.

Her ne kadar vatandaşlık temsilleri coğrafyadan coğrafyaya, toplumdandan topluma farklı tabir ve uygulamalarla karşımıza çıksa da amaç ve hedef itibarıyla hepsinin müşterek olduğu bir nokta var: ortak iyi. Modern devletler huzurlu ve sağlıklı bir toplum inşasında vatandaşlık anlayışını bu amaç etrafında geliştirmek durumundalar. Homojen bir yapıdaki ülkeyle heterojen, mozaik ve kozmopolit yapıdaki bir ülkeden vatandaşlık kavramını ele alış şekillerinde benzer refleks beklemek olanaksızdır. Popülasyon olarak homojen sayılabilecek Japonya ile Kuzey Kore'nin anayasasındaki vatandaşlık tasvirinin Heterojen olan ABD ile Fransa'dan farklı olmasının altında yatan temel dinamik de tam olarak budur. Bu gibi bünyesinde farklı etnik gruplar barındıran ülkeler, refah ve kalkınma adına herhangi bir ırk veya zümreyi öne çıkarmadan ortak iyi doğrultusunda bir vatandaşlık anlayışı geliştirmek zorundalar. Bu minvalde Alman siyaset bilimci *Dolf Sternberger* tarafından ortaya atılan ve yine bir Alman düşünür olan Jürgen Habermas tarafından geliştirilen “Anayasal Vatandaşlık” kavramı, bünyesinde farklı etnik grup barındıran *çok kültürlü* toplumlarda yaşanabilecek toplumsal sorunları en aza indirmek gayesiyle sistematize edilmiştir. Niyet olarak her ne kadar Avrupa Birliği'nin girmiş olduğu siyasi çıkmazdan kurtarmak adına ortaya atılan bir fikir olsa da, yorum ve tespitleri itibarıyla *çok kültürlü* yapıdaki diğer dünya ülkeleri için de bir kurtuluş olma özelli-

ğine sahip olan anayasal vatandaşlık, ülkemiz için de toplumsal mutabakat adına epey işlevsel bir yapıdadır.

Sonuç itibariyle bu değişen koşullar ve çağ ihtiyaçları bağlamında ele aldığımız “Anayasal Vatandaşlık” anlayışı, görece yeni bir temsil olarak ortaya çıkmıştır. Kavram temel olarak hiçbir etnik, dini, kültürel kimliğin ayrıcalıklı bir statüye karşılık gelmeyeceğini, aksine her bireyin toplum içinde eşit, farklılıklara saygı duyduğu ve devletin her bireye eşit mesafede durduğu takdirde bireylerin devlete karşı aidiyet duygularının gelişeceğini savunmaktadır.

1- Anayasal Vatandaşlık Öncesi 20. Yüzyıl Sonlarına Doğru Yurttaşlık Anlayışı

20.yüzyıla damgasını vuran en önemli iki olay kuşkusuz ki paylaşım savaşları oldu. Özellikle ikinci dünya savaşı, sonuçları itibariyle dünyada birçok şeyin artık eskisi gibi olmadığını kanıtlar nitelikteydi. İkinci dünya savaşına doğru giden dünyada, müthiş bir milliyetçilik havası hakimdi ve ulus-devletler yurttaşlığı siyasi bir kimlik olarak milliyetle bitıştirmiş vaziyettediler. Savaşta kullanılan en önemli enstrüman da kuşkusuz ki yurttaşlığın milliyetçilik kisvesi olarak anıldığı bu tehlikeli manipülasyon ortamıydı. Özellikle Almanya, Japonya ve İtalya gibi ülkeler, milliyetçiliğin türlü varyasyonlarını savaş için amaç kılmışlardı. Bu gibi otokrat rejimlerde yurttaşlık bahsi suiistimal edilmeye o kadar müsaitti ki kavram, kutsallık atfedilen ya da öncelik verilen ırk ve sınıf vurgusunun gölgesinde içi boşaltılmış bir hale gelmişti. Almanya’daki Nazi iktidarı da bunun en açık örneklerinden biriydi. Nazi iktidarında ırk vurgusu her şeyin üstünde tutulmuş, yurttaşlık da onun içinde kendi bağlamından koparılarak kullanışlı bir araç haline getirilmişti. Düzenlenen mitinglerde yurttaşlık çöşkusu temel söylem olmasına rağmen bu sadece ırkçılığın manipülasyonu ve kitleleri harekete geçirmek içindi. Sovyetler de ise yoğun bir siyasi ve sosyal haklar söyleminin hayaleti olsa da uygulamada sonuç çok farklıydı. Nihayetinde Lenin iktidarında 1924 anayasası, yurttaşlık kavramı yerine sınıf kavramını getirdi ve SSCB toplumu, “proleter”, “köylüler ve “askerler” olmak üzere üç ayrı şekilde anılmaya başlandı. Bunu izleyen süreçte Stalin, 1936 yılında göstermelik de olsa sivil hakların ağırlıkta olduğu yeni bir anayasa ile yurttaşlık tabirini yeniden yürürlüğe soktu ve ifade özgürlüğü, basın, vicdan, yasalar önünde eşitlik gibi demokratik ilkeler bu anayasada yer aldı. Yine çalışma, işsizlik, yaşlılık ve hasatlıkta bakım hakkı gibi sosyal haklar da yine bu anayasadaydı. Fakat vadedilen haklar ile uygulamadaki haklar arasındaki uçurum Stalin’in komünist rejiminde net bir şekilde görülüyordu. Özellikle çalışma kampları bu dönemin bir sembolü haline geldi ve muhalefet bu kamplarda sindirilmeye çalışıldı. “NKVD ve KGB milyonlarca insanı çalışma kamplarında bırakmış ve ölüme terk etmiştir: muhalifler, ilan edilen sivil haklarla çelişen bir ceza yasasına göre

suçlu bulunmuştu ve seçimlere sadece resmi adaylar katılabiliyordu. Evet, doğrudur, eğitim ve sağlık hizmetleriyle ilgili sosyal haklar fiilen sağlanıyordu. Ama temel sivil ve siyasal anlamıyla yurttaşlık tam bir aldatmacaydı.”(Heater, 2007: 174).

Hemen hemen dünyanın her yerinde yurttaşlığın ve sivil hakların sui-istimal edildiği benzer uygulamalar hakimdi. Asya’dan Latin Amerika’ya kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bu otoriter yönetim furyası ancak 1948 *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* ile bir nebze olsun fark edilebilirdi. Bunu takip eden yıllarda ortaya çıkan diğer evrensel ve sivil kurumlar ile birlikte bu konunun artık açıktan irdelenmesi gerekliliğini kaçınılmaz kıldı. Bu yüzyılda ve özellikle sonuna doğru yurttaşlık hakları, üç temel ekseninde ele alınmaya başlandı ki bunlar Siyasal Haklar, Sosyal Haklar ve Medeni Haklardır. “Tüm bunları kapsayan insan hakları söylemi, bugünkü bilinen şekli ile Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 10 Aralık 1948’de kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni esas alır. Bu bildirme de 1879 tarihli İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi’nde temellenir. İnsan hakları söyleminin özü, bütün insanlar yasalar önünde eşittir şeklinde ifade edilebilir. Temel amaç, toplum içinde, insanların özgürlük, mülkiyet ve güvenlik haklarına göz kulak olmaktır”(Arslan, 2015: 731).

Bu yüzyılda hak ve özgürlüklere verilen önem kurumsal ve uluslararası düzeyde ne kadar artmışsa da ihlaller halen belirgin bir şekilde görülmektedir. Temel haklardan biri olan adil yargılanma hakkı üzerine Uluslararası Af Örgütü’nün 1988 yılındaki bildirisi, meselenin bir boyutunu oluşturmasına rağmen ne denli ciddi problemlerin olduğunu gösterir nitelikteydi. Bildiri, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi üzerinden 40 yıl geçmesine rağmen 55 ülkede yargısız infaz, 40 ülkede yargılı infaz ve 32 ülkede ise “kaybolma” vakalarını tespit edildiğini söylüyordu. Ve tabii bunun resmi kaynak beyanı olduğunu ve gerçeğin ise bu sayılardan çok daha fazlasına tekabül ettiğinin şerhini düşerek.

Yapılan iki paylaşım savaşı ardından ortaya çıkan yeni dünya düzeni, sivil toplumun güçlendirilmesini, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesini, siyasal, sosyal haklarda yeniliklere gidilmesini zorunlu kılan bir ortama işaret etmekteydi. Bu yeni dünya düzeninde ortaya çıkan üçüncü dünya ülkeleri başta olmak üzere, bünyesinde demokrasi geleneği olmayan ülkelere yurttaşlık haklarını kısa sürede adapte etmek ise sosyokültürel anlamda oldukça zordu. Dünyada 1980 ve 90 yıllarına kadar sayısız komünist rejimin yanı sıra askeri diktatörlük vardı. 1990 yılında dek Sovyet Rusya güdümündeki komünist ülkeler ve özellikle Latin Amerika ülkelerinde 80’lerin sonuna kadar ağırlık gösteren askeri dikta rejimler, dünya nüfusunun azımsanmayacak bir bölümüne karşılık geliyordu. Bu gibi ülkelerde modern anlamda demokrasi ve yurttaşlık bilincini oturtmak oldukça güçlü. Bu yeni dünya ülkelerine nazaran daha köklü bir geçmişi olan ABD, Fran-

sa, İngiltere gibi ülkelerde bile demokrasi kültürünü oturtmanın kuşaklara mal olduğunu düşünürsek bunun bugün dahi yıllar alacağını söylemekle hata etmiş olmayız. Nitekim ABD’de ortaya çıkan teorik iki yaklaşım da yurttaşlığın tam anlamıyla oturması için iki yüzyıldan fazla bir zamana ihtiyaç duyduğunu iddia etmekte. Macaristan’ın 1990 yılında komünist rejimden sivil bir liberal düzene geçme çabası ile Arjantin’in 50’i yılı aşkın otokratik bir yönetimden 1983’te anayasal düzene geçme çabası ve bu bağlamda iki ülkenin de bugün bile yaşadığı sancılar bu iddiayı destekler niteliktedir. Macar siyasi tarihinde aktif katılım kültürü yok, tıpkı Arjantin’de olduğu gibi. Çünkü siyaset, seçkinlerin uğraşı olarak kabul edilmekteydi. Örneğin Arjantin’de 1997 yılında yapılan bir kamuoyu yoklaması, nüfusun %51’inin zorunlu olmadıkça oy kullanmayı problem etmediğini göstermiştir. Son dönem çalışmalar da göstermiştir ki yurttaşlık, tabandan tavana inşa edilen bir süreçtir. Mikro ölçekte köy, kasaba, il, sendika boyutunda ilerlemedikçe devlet geleneği haline gelmesi de oldukça zordur. Bu yüzden bu iki ülke örneğinde olduğu gibi bu kültürün oturması için hem zaman gerekmekte hem de halk arasında kendine bir karşılık bulmak zorundadır(Heater, 2007: 178).

20.yy. sonlarına doğru tarihsel bir sorun olarak her konuda ikinci plana atılan kadınlar, yurttaşlık bahsinde de aynı makus talihe sahiptiler. Yaklaşık 3 bin yıllık bir geçmişi olan yurttaşlık konusunda kadınlar, ancak son 100 yıl içerisinde ve sadece liberal birkaç ülkede bazı haklara sahip olabildiler. Aristoteles’den Machiavelli’ye dek öne sürülen savlarda yurttaşlık hep tipik bir erkek fenomeni üzerinden ele alındığından büyük bir çoğunlukça, erkek için erkekler tarafından sistematize edilen bir konu olarak değerlendirilegelmiştir. Nitekim yurttaşlık, geleneksel olarak mülkiyet sahipliğine dayandığından ve mülkiyet hakkı baskın bir çoğunlukla erkeklerin elinde olduğundan kadınlar bu haktan binlerce yıl mahrum kalmıştır. 19.yy. sonlarına kadar, liberal ülkelerde bile evli kadınlar “koca himayesi” adı altında yurttaş sayılmayıp kocalarının kimliği içerisinde değerlendirilmiştir. Bu yok saymalar o kadar tehlikeli boyutlardaydı ki, 1916’da Kanada’ya yargıç olarak atanan bir kadına, mahkeme ”Gerçek Kişi” olmadığı gerekçesiyle itiraz etti. Bundan ancak 13 yıl sonra kadınların “Gerçek Kişi” olduğu kabul edilebildi.¹

20.yüzyıla geldiğimizde ise karşımıza Ünlü sosyolog Marshall’ın yurttaşlık üzerine düşünceleri çıkmaktadır. Marshall’a göre bu yüzyılın yurttaşlık alanına kazandırdığı en önemli şeyin sosyal haklar olduğudur. Marshall’ın vatandaşlık vurgusunda belki de en önemli unsur, onun eşitlik varsayımıdır. Ona göre eşitlik, toplumun tam üyesi olanlara has bir durum-

¹ Kadına karşı yaklaşım Antik Yunan’dan 20. yüzyıla kadar benzer şekillerde seyretmiştir. Orta Çağ’da Aziz Paulus’un “Toplum içinde kadının sesi duyulmamalıdır”(Akt, Heter, 1962, s. 317) sözü toplumda kadına olan yaklaşımın sadece basit bir örneğini teşkil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Derek Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.179-187.

dur(Sarıpek, 2006: 69). Marshall ilk kez 1950 yılında yayımlanan, günümüzde alanın klasikleri arasına girmiş çalışmasında modern vatandaşlığı haklar temelinde kurgulanmış üç temel unsurdan oluşacak biçimde ele alır: Sivil unsur, bireysel özgürlüğün temini için gerekli haklardan -yani kişinin özgürlüğü, ifade, düşünce ve inanç özgürlükleri, mülk edinme ve sözleşme hakkı ile kanun önünde eşitlik- oluşmuştur. İkinci olarak siyasi unsurdan Marshall'ın kastettiği, siyasi gücün çalışmalarına, siyasi otorite ya da onu seçen üyelerden biri olarak katılabilmidir. Son olarak, sosyal unsur ekonomik refah ve güvenlik hakkından toplumsal standartlara uygun medeni bir hayat sürebilme hakkı gibi bir çizgiye işaret eder(Morva, 2015: 136).

Tarihsel olarak da yurttaş, Antik Yunandan itibaren hep erkek fenomeninde tasarlanmıştır. Yaygın bir görüş olan bu düşünceye göre kadın, ne fiziki ne de mental olarak yurttaş niteliklerine sahipti. Aristoteles'den Aquinumlu Thomas'a uzanan uzun teorik hayatta da kadına yaklaşım hep bu minvaldeydi. Kadınlar binlerce yıl sadece ev işlerinde ve neslin devamı için birer nesne olarak tabir edildi. Toplumla ünsiyetleri yalnızca bu gibi durumlarla sınırlıydı. Orta Çağ'a gelince kimi kadınlar ticarete ve zanaatta ön plana çıkmaya başladı. Orta Çağ'da yurttaşlık, yerel düzeyde ilerlediği ve lonca teşkilatı sistemi ile belirlendiği için kadınlar yine kesinlikle böyle derneklere alınmıyor ve haliyle yurttaş olarak da kabul edilmiyorlardı. Fakat Orta Çağ sonları ve modern çağların başlarında kadın hakları ile ilgili düzenlemeler genel olarak İngiltere öncülüğünde yapıldı. Kadınların, mülkiyet sahibi olmaları kaydıyla çok nadir ve kısa sürse de 1600'ler İngiltere'sinde oy kullanabildiği örnekler mevcut. Ancak kitlesel olarak çatlak sesler, Amerikan Devrimi ile başlayıp 1789 Fransız Devriminin kadınlarda yarattığı bilinçle toplumsal olarak palazlandı. Fransız Devriminin yarattığı bilinç bu anlamda önemlidir. 1791 yılında Fransız Kadınlar, *Kadın Hakları Bildirgesi* ile kadınların erkeklere eşit statüde ve haklarda olması gerektiğini beyan ediyorlardı. Fransa'da tohumları atılan bu düşünce elbette dünya kadınları tarafından binlerce yıl özlemle beklenen bir düşünceydi. Nitekim bu düşünceye sessiz de kalmadılar. Özellikle İngiltere'de Feminist Hareketin öncülerinden sayılan Mary Wollstonecraft tarafından yazılmış olan *Kadın Haklarının Gerekçelenendirilmesi* adlı eser hem ilk feminist çalışma hem de İngiltere'de radikal bir çıkış olarak tarihe geçti. Bunu takip eden yıllarda çok önemli ve çok sayıda Kadın Hareketleri ortaya çıktı. Nihayet 1893 yılında, Yeni Zelanda'da kadınlar, basit ama yurttaşlık için çok önemli bir adım olan oy kullanma hakkına sahip oldular. Birinci Dünya savaşı öncesinde Avustralya, Finlandiya, Norveç gibi ülkelerde de bu uygulamaya geçildi. Amerikan Devrimi ile birlikte Amerikalı Kadınlar, 1869'dan 1914 yılına kadar yaklaşık on eyalette yine oy kullanma hakkını elde ettiler(Heater, 2007: 184).

2- Vatandaşlık Ve Anayasal Vatandaşlık Kavramına Gidilen Süreç

Daha önceki bölümlerde vatandaşlığın daha ilkel bir formu olan “yurttaşlık” kavramının tarihselliği üzerinde dururken bu kavramın, 20.yüzyıla gelene dek genelde çok yüzeysel ve pasif bir statü olarak değerlendirildiğini gördük. Nitekim Orta Çağ ve öncesi için çok karanlık olan bu süreç, ancak Amerikan Devrimi ile yeni bir boyut kazandı ve akabindeki Fransız Devrimi ile birlikte bilinçli bir süreç olmaya evrildi. Daha önceleri sadece kimi teorisyen ve düşünce insanlarıncı poetik olarak irdelenen bu süreç, özellikle iki paylaşım savaşının ardından devlet politikası olarak bizzat devlet kurumlarıncı irdelenmek mecburiyetini doğurdu. Çünkü küreselleşen dünya ile birlikte iyice artan bireyin önemi ve beraberindeki talepleri, artık görmezden gelinemeyecek boyutlara ulaşmıştı. “Vatandaşlık olgusunun tarihsel süreç içerisinde nasıl tanımlandığı ve vatandaşlığı belirleyen ölçütlerin ne olduğu ve günümüze kadar uğradığı değişimler ülkelerin tarihsel tecrübelerine göre farklılık gösterebilmektedir. Bu durum, vatandaşlık olgusunun, formunun evrenselliğine rağmen mahiyetindeki özgünlüğe göndermede bulunur. Her ülkede vatandaşlık yaklaşımlarını biçimlendiren “evrensel sebepler” uluslararası göçler, savaşlar, küreselleşme olsa da bunların etkileme gücü ve yönü ülkenin nesnel koşulları ve buna bağlı olarak öznel koşulları tarafından belirlenir.”(Vurucu, 2020: 128). Gelişen teknoloji ve kitle iletişim araçlarındaki hızlı büyüme, insanoğlunun, dünyanın diğer ucundaki siyasi ve sosyal olaylardan çok hızlı bir şekilde haberdar olmasına olanak sağlamasıyla eski yöntemler miadını doldurmuş ve yeni bir temsil sürecini zorunlu kılmıştır. Şunu belirtmeliyiz ki Anayasal Vatandaşlık kavramı diğer vatandaşlık temsillerinden hem nitelik hem de içerik olarak çok daha önemli bir yerde durmaktadır. Günümüz demokratik ülkelere baktığımızda, vatandaşlık temsillerinin Anayasal Vatandaşlık anlayışı ile paralellik göstermesi bu önemin anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

Temel olarak “Vatandaşlık” kavramı için mutabık olunan, spesifik bir tanımda birlik olmadığını belirtmemiz gerekir. Kavramın doğası itibariyle de böyle fikri bir birliktelik pek olanaklı değildir. Fakat milletleşme, uluslaşma süreçlerine paralel olarak ortaya çıktığı düşünülen Vatandaşlık kavramının tarihi modern çağlara tekabül etmektedir. Bu bağlamda kavram, ilkel bir temsil olan yurttaşlık gibi çok eski bir tarihe sahip değildir. Tanımına dönecek olursak, ülkemizde farklı yorumlamalarla çeşitli zamanlarda çeşitli tanımlamalar yapılmaya çalışılmıştır. Devletin tek taraflı, egemenlik hakkını kullanarak, koşullarını ve hükümlerini saptadığı bir hukukî statüyü gerçekleştiren fert ile arasında kurulan bir hukukî bağ (Doğan, 2013) olarak tanımlayan bir görüşün yanı sıra, “Vatandaşlık, günümüzde bir siyasal topluluğa ait olmaktan kaynaklanan hak ve görevler bütününe ifade eden bir kavramdır.”(Polat, 2010: 5,7) diyen başka bir görüş gibi sayısız tanımlama çabaları olmuştur. Bunlara ek olarak: Vatandaşlık, hukuk öznesinin

özel bir görünüş biçimidir(Korkut, 2015: 5). Vatandaşlık, bireyi devlete bağlayan siyasî ve hukukî bir bağıdır. Bu bağ, bireyin devlete olan aidiyetini gösterir. Bu aidiyette kendini gösteren vatandaşlık, devlet karşısındaki hak ve özgürlükler ile ona karşı olan ödev ve sorumluluk ilişkisini ifade eder(Erdem, 2012: 50). Literatüre baktığımızda ise vatandaşlık kavramının genellikle ulusal kimlik, milliyet ve haklar olmak üzere üç eksenle hareketle ifade edilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Özellikle Fransız Devrimi ile birlikte kavram teorik bir zemine oturmaya başlamış, takip eden yıllarda sayısız yeni temsile ön ayak olmuştur. Sivil Vatandaşlık, Siyasal Vatandaşlık, Küresel Vatandaşlık, Liberal Vatandaşlık, Avrupa vatandaşlığı gibi çeşitli sistem ve temsillerden de anlaşılacağı üzere kavram, son iki yüzyıl içerisinde toplumsal bir boyut kazanmıştır. Bu yeni temsiller, ülkeler ve devletler tarafından toplumu dönüştürmek için birer domino olarak kullanılmış, çağın koşullarına paralel olarak toplumsal mutabakat, toplumsal entegrasyon gibi hayati alanlarda düzenleme ihtiyacından doğmuştur. *Anayasal Vatandaşlık* kavramı da son iki yüzyıl içerisindeki bu diğer temsiller gibi sosyal, siyasal ve toplumsal alanlardaki sıkışmanın önünü açmak adına yeni bir formül olarak ortaya atılmıştır.

Anayasal Vatandaşlığa geçmeden önce Küresel Vatandaşlık üzerine söz almak, Anayasal Vatandaşlık kavramının çıkış noktasını anlamamız adına yardımcı olacaktır. Küresel Vatandaşlık öz itibarıyla bir *dünya vatandaşlığı* anlayışına karşılık gelmektedir. Kavram, kaynakların adil kullanılması, âtil durumdaki grupların haklarının gözetilmesi ekseninde ilerleyen ve eşitlik anlayışını düstur edinen bir öğreti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre küresel vatandaş, dünya devletinin dünyadaki mevcut parçalanmışlığı ve eşitsizliği bertaraf etmek için gerekli olan en önemli unsurun siyasal merkezileşme olduğunu savunan kişidir(Acar, 2002: 21). Kavram, dünya üzerinde yaşayan her insanın toplumsal olaylarda adaletli ve eşitlikçi bir yerde durması gerektiği felsefesinden hareketle küresel ölçekte sivil bir toplum inşasını gerekli görmektedir. Küreselleşme ile birlikte iyice artan haksız ekonomik dağılımın ve toplumsal krizlerin önünü almak adına bireylerin, insan hakları başta olmak üzere toplumsal konularda sorumluluk hissetmesi gerektiği görüşüne dayanır. Bu sebeple küresel vatandaş olabilmek için, bireyde ulus ötesi bir dünya görüşü ve evrensel hassasiyetler gelişmelidir. Kavrama dair diğer bir görüş ise küresel vatandaşın amacını, aynı etnisite ve aynı kökte değil ortak çıkar ve ortak hedefte aramaktadır. Bu görüşün nihai sonucu ise küresel bir sorumluluk anlayışında birleşen elit bir tabaka yaratmaktır. Bu görüşü paylaşanlar için ulusallık ve ulusal sınırların bir anlamı yoktur. Global bir pazar ve sermaye akışını önceleyen görüş, bu yönüyle liberal bir anlayışı da içermektedir.

Küresel vatandaşlığı savunanlar, hakların artık ulus-devlet anlayışıyla tesis edilemeyeceğini, daha küresel daha kompakt bir anlayış ile diğer bir

tabirle uluslararası anlaşmalarla bunun mümkün olabileceği görüşündeler. Bu yaklaşım, küreselleşmenin mahalli olanla ulusal olanın çatıştırılması, fert ve sosyal grupların ulusal yapılardan soyutlanması, coğrafyalara dayalı kimlik türlerinin pompalanması gibi etkiler yarattığı yolundaki eleştirileri de beraberinde getirir (Polat, 2010: 247). Küreselleşme karşıtları ise, bu şekilde devletin işlevsiz hale getirildiğini, küreselleşme yanlılarının farklılıkları abarttığı ve bunlara kutsallık affettiği yanılığında olduğunu söylerler.

Ne var ki küresel vatandaşlığın günümüz şartlarında yürürlüğe konulması pek de olanaklı görünmemektedir. Hem bireyler arasında böylesi yetkin bir bilinç henüz oluşmamış hem de kavram, işler bir mekanizma olarak henüz yetkin bir teorik zemine oturtulabilmiş değildir.

3- Anayasal Vatandaşlık Kavramının Ortaya Çıkışı

Kavram ilk olarak 1970 yılında, Almanya’da bir siyaset bilimci olan Dolf Strenberger tarafından ortaya atılmıştır. Belirtmeliyiz ki kavramın Almanya’da ortaya çıkışı bir rastlantı değil, özellikle *Nazi*’ler tarafından yaşatılan Yahudi soykırımının izlerini silmek ve toplumsal bir bütünlük yaratma ihtiyacından ileri gelmektedir. Strenberger’e göre mevcut vatandaşlık tabiri, ulusal bağlılığı kuvvetlendirecek ve birlikteliği sürdürecektir bir yeterlilikte değildi. Bunun yolu ancak yeni ve kapsayıcı, her yurttaş tarafından sahiplenilip ait hissedeceği bir anayasal düzen ile mümkündür. Strenberger bu baği oluşturma sürecini ise iki koşula bağlamıştır. Bunlardan ilki, devlet idaresinin demokratik bir mekanizmaya oturtulması, ikincisi ise halkın oluşturulan bu demokratik mekanizmaya karşı sempati ve aidiyet hissetmesi.

1990’lara gelindiğinde kavramın bu kez Jürgen Habermas tarafından Avrupa Birliği’ne giden yolda, yeni Avrupa yurttaşlığını tanımlamak için kullandığını görüyoruz. Habermas, ilk kez 1992’de Paris International’de yayımlanan ve Birleşik Avrupa ideali doğrultusunda yurttaşlık sorununa da değindiği “Citizenship and National Identity: Some Reflection on the Future of Europe” (Yurttaşlık ve Kimlik: Avrupa’nın Geleceği Üzerine Bazı Düşünceler) başlıklı makalesinde cemaatçi yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden Cahrles Taylor’a yönelttiği eleştiriler kapsamında kullanmıştır (Polat, 2010: 249). Habermas bu makalede ABD ve İsviçre örneklerinden hareketle Taylor’un cemaatçi bir toplum tipine ve her toplumun kendi kökenine dayanarak kolektif bir bilinç oluşturmaya savına karşı çıkmaktadır. Habermas’a göre hiçbir siyasi olgu, yurttaşların aynı dili, aynı dini ve aynı etnik kökeni paylaştığı bir sisteme dayanmak zorunda değildir. Verdiği ABD ve İsviçre örneğindeki gibi pekâlâ, farklı etnik grup ve çok kültürlü bir yapıyla eşgüdümlü bir anayasal düzen mümkün kılınabilmektedir.

Kavrama dair ilk ciddi tartışmalar yine 1980 yılında Federal Almanya'da yaşanmıştır. Peshing Nükleer füzelerinin yerleştirilmek istendiği Federal Almanya'da yükselen muhalif sesler ile birlikte milli temalı vurgular, süreci, dönemin başbakanına Nazizim'in Alman gençleri arasında kök salamayacağı açıklamalarını yaptırdığı çok daha başka boyutlara taşımıştır. Habermas'a göre ise bu örnekte de olduğu gibi, Nazizim'i tarihin bir döneminde oldu-bitti ile ele almak olanaksızdır. Ona göre bunun tarihsel bir arka planı vardı ve bu antidemokratik eğilimlerin bir sonucu idi. Habermas, etnik temellere dayalı ulus anlayışını reddedebilmek için farklı gelenekler arasında bir ayıklama yapmak gerektiğini ve kabul edilebilir tek ulusal özdeşleşme biçiminin anayasal yurtseverlik olduğunu söylemiştir (Polat, 2010: 250). Habermas, burada da vurguladığı gibi, her anlamda etnik ve kültürel tekçiliğin dışlandığı demokratik bir yapı modeli önermekteydi.

Hem Almanya hem Avrupa Birliği hem de tüm dünya ülkeleri açısından kavram aynı şeye işaret etmektedir: toplumsal ve siyasal anlamda yaşanan kırılmaları ortak ve kapsayıcı bir demokratik yapı ile giderebilmek. Bu yüzden Habermas, hem Almanya hem de Avrupa Birliği'nin geçmişlerinde yaşadıkları savaş izlerini silmenin reçetesi ve toplumsal ayrıksılık halini gidererek ortak bir istikbalde birleştirme idealini Anayasal Vatandaşlık olarak teorize etmiştir. Ona göre, kültürel ve cemaatçi yaklaşımlar AB'yi ancak milliyetçi bir çizgiye vardıracaaktır. Oysa bu çizgi demokrasi ilkeleri ile bağdaşmadığı gibi aynı zamanda farklı kültürel ve etnik kimliğe sahip olan AB'de toplumsal ayrışmayı daha da derinleştirecektir. Bu ayrışmanın önünü almak adına farklılıklara saygı duyulan bir AB inşa etmek gerekmektedir. Bu da geçmişe saplanan, geleneklerinden beslenen bir AB ile değil, ancak rasyonel, eşitlikçi ve geleceğe seslenen bir AB ile mümkündür. Bu bağlamda Habermas'ın vatandaşlık önerisi, farklılıkları tanıyan ve onların her türlü gelişim hakkını güvence altına alan demokratik ve yenilikçi bir öneridir. AB özelinde sistematize ettiği formüle göre bireyler, yaşadıkları ülkedeki gibi benzeri bir vatandaşlığı birlik kapsamında da sürdürebileceklerdi. Bireyler, kendi ülkelerindeki kültürel ve diğer haklarını zedelemeyecek, onlarla çatışmayacak şekilde yeni ve üst bir kimlikle bu birliğe bağlı olacaklardı. Nitekim Habermas bu düşüncesini, tek tiplik üzerine kurulan ulusal kimlik anlayışı yerine "öteki" olanın da temsil edilebildiği kurumların işlerliğiyle desteklemiştir.

Habermas, önceki çok kültürlülük (küresel vatandaşlık vd.) esasına dayanan teorilerin sorunları çözümede yeteri kadar işlevsel olmadığı fikrinde hareketle Anayasal Vatandaşlık teorisini ileri sürmektedir. Ona göre, her geçen gün etnik ve azınlık problemleri derinleşmektedir. Bazı etnik kimlik ve grupların folklorik bir şekilde ele alınması, korunan değerler başlığı altında değerlendirilmesi gibi suni, işe yaramaz ve Romantik yaklaşımların karşısında durmaktadır. Bunun yerine çok kültürlü bir toplum,

eşit haklarla birlikte yaşayan, her yurttaşın kültürel bir miras dünyasında büyüme ve ötekileştirilmeye uğramadan yaşadığı bir model üzerine inşa edilmelidir. Habermas'ın inancına göre, demokrasi ilkelerinden hareketle oluşturulan dayanışma bağları anayasal bir düzenden üretildiği takdirde ayrıştırıcı ve ötekileştirici unsurlar işlevsiz hale gelecektir. Böylesi bir modelde birey pasif vatandaş profilinden kurtulup aktif bir role bürünecektir. Devamla bu model oluşturulabildiği takdirde, rasyonel bir iklimin gölgesinde bireyler arasında fikir teatisi yapılacak ve akabinde topluma aidiyet hissi ve toplumsal bağlar gittikçe kuvvetlenecektir. Bu sayede din, dil, millet gibi modern çağ öncesi söylemler ile birlikte ulus-devlet anlayışından kaynaklanan toplumsal ve etnik çatışmaların önü alınmış olacaktır. Anayasal vatandaşlık, kimliklerin birer ayrıcalık ya da ayrımcılık aracı olarak kullanılmasına müsaade etmez. Bu anlayış, vatandaşlığa, toplumun çoğulcu yapısını ortadan kaldırmanın ve onu homojenleştirmenin bir aracı olarak bakmaz. Aksine, farklılıkları korumanın hukukî kalkanı olarak bakar. Kamu otoritesinin kimliklerden herhangi birinden yana bir tutum içinde olmasına, diğer kimlikleri bastırmasına veya asimile etmesine geçit vermez. Kamu gücü karşısında bütün kimlikleri eşitler. Bu özelliğiyle anayasal vatandaşlık, bireylerin devlete olan aidiyet duygularını pekiştirir (Erdem, 2012: 52).

Habermas, ulus-devlet ve anayasal vatandaşlık kavramını çoğu zaman birlikte dile getirdiği için, kimi teorisyenlerce ulus-devleti aşmak isteyen bir yaklaşım sergilediği iddia edilmektedir. Ulus devlete dair görüşleri aslında açıktır Habermas'ın. Ona göre ulus-devlet, vaktiyle modern çağa ilk entegrasyon sürecinin başat ve başarılı bir aracı olmuştur. Fakat içinde bulunduğumuz çağ çok grift meselelere sahne olduğu için ulus-devlet mekanizmaları bu problemlere çözüm üretme noktasında ciddi sıkıntılar yaşamaktadır (Habermas, 2012: 31-36).

“Hegel’e göre, tarihsel her bir yapı olgunluğa eriştiği anda yok olmaya mahkûmdur. Ulus-devletin ulaştığı zaferde de madalyonun ironik diğer yüzünü görmek için, Hegel’in tarih felsefesini özümsemek gerekmez. Ulus-devlet, zamanında, parçalanma sırasında fark edilmiş ilk-modern toplumsal entegrasyon biçimlerine işlevsel bir eşdeğer bulmaya adeta zorlayan tarihsel gelişmeye inandırıcı bir yanıtı. Bugün yine benzer tarihsel bir süreçle karşı karşıyayız. İlişkilerdeki ve iletişimdeki küreselleşme, ekonomik üretimin ve parasal kaynakların küreselleşmesi, teknoloji ve silah transferinde, özellikle de ekolojik ve askerî risklerde küreselleşme artık bizleri, bir ulus-devlet çerçevesi içerisinde ya da daha önce alışılmalı yollarla egemen devletlerin birleşerek çözemeyeceği sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Eğer bunlar bir aldatmaca değilse, ulus-devlet egemenliğinde yaratılan bu boşluk giderek daha da artacak, siyasî açıdan medenî hakları kullanma yeterliğinin uluslar-üstü düzeyde yapılandırılmasını ve

kurumsallaştırılmasını gerektirecektir - zaten şu sıralar bunun başlangıcını izlemekteyiz. Avrupa, Kuzey-Amerika ve Asya’da kıtasal ‘rejimler’ için, bugün hâlâ oldukça etkisiz çalışan Birleşmiş Milletler’e gerekli altyapıyı sağlayabilecek, devletler-üstü örgütlenme biçimleri ortaya çıkmaktadır.”(-Habermas, 2012: 15-16).

Aşınan ulus-devlet fikrine bir alternatif olarak dünya ülkelerine sunulan anayasal vatandaşlık, modernleşme ile birlikte iyice açılan birey-devlet makasına bir çözüm üretme ihtiyacından hareket etmektedir. Ulus-devletlerin var olma biçimlerini düşünecek olursak, günümüz toplumsal hayatını düzenleyecek kapasitede olmadığı ve çok kültürlü toplumlarda aksayan bir tablo çizdiği görülmektedir. Ulus-devlet anlayışının yüzyıl öncenin koşullarıyla oluşturmak istediği toplumsal düzen, kimlik etrafında yaptığı tanımlar modern yaklaşımların gerisinde kalmakta ve eşitlik, çoğulculuk gibi kapsayıcı tutumlardan uzak kalmaktadır. Bu aksayan yönlere cevap verme iddiasında olan anayasal vatandaşlık, üst kimlik veya kültür temsilinden azade farklılıkları yok etmeden onların toplumsal uyum ve huzurunu tesis etme amacını üstleniyor görünmektedir. Bu bağlamda “Anayasal vatandaşlık, farklılıkları eş düzeyde ve barış içinde birlikte yaşatma çabasına dayanan, demokratik toplumlarda siyasi kimliği yeniden tanımlama girişiminin ifadesidir. Bu noktada anayasal vatandaşlık eşit vatandaşlık fikrini hâkim kılma anlayışını yansıtmaktadır.”(Kösecek ve Ozulu, 2016: 517). Toplumsal hayatın düzenlenmesinde yasaların rolü, modern ve hukuk ilkelerine dayanan ülkelerde gün geçtikçe daha aktif hale gelmektedir. Yasaların birleştirici ve geliştirici olmasının yolu günümüz ihtiyaçlarına karşılık veren bir şekilde oluşturulmasından geçmektedir. Kavram tam olarak bu demokratik ülkeler doğrultusunda yeni ve modern bir temsil önererek, toplumsal bütünleştirmeyi tek tip bir vatandaş yaratma modelinde değil farklılıkların birbirine saygı duyduğu, insan haklarının ışığında oluşturulmuş metinlerde aramak gerekliliğine dayanmaktadır.

Habermas, anayasal vatandaşlık fikrini ortaya atarken ulus-devletlerin küreselleşen dünya ile birlikte içinden çıkılmaz ve epey sıkıntılı bir sürece girdiğini iddia etmektedir. Devamla ulus-devlet anlayışının ilk dönemlerde, siyasi alanda meşru bir zemin sıkıntısını gidermede aktif rol oynayarak başarılı olduğundan bahseden Habermas, beraberinde getirdiği riskleri de ıskalamamak gerektiğini vurgulamıştır. Bu risklerin en başında da milliyetçilik anlayışı gelmektedir. Nitekim, Habermas’a göre ulus-devlet anlayışının oluşmasıyla egemenliğin şekli ve anlamı da değişmiştir. Bununla birlikte Ulus-devlet anlayışında çoğunlukla bir arada hissedilen milliyetçilik ve cumhuriyetçiliğin çelişkilerine vurgu yapmaktadır. “Ulusun iki yüzü vardır: Doğal olmayan devlet vatandaşlığı ulusu, demokratik meşruluğun kaynağını oluştururken, halkçı ulus anlayışı, sosyal entegrasyon için çaba harcar. Devlet vatandaşları kendi çabalarıyla özgürlükçü ve

eşitlikçi siyasi ortaklığı yapılandırırken, halktaşlar (aynı halkın mensupları), ortak dil ve tarihin belirlediği bir toplulukta barınırlar. İşte ulus-devlet kavramı bu ikilemi, eşitlikçi hukuk toplumunun evrenselciliği ile tarihsel ortak yazgılara sahip bir toplumun bölgeciliği (Partikularismus) ikilemini taşır”(Habermas, 2012: 23).

Gerçekten de ulus-devlet, gerek çıkış şartları gerekse dönemi itibarıyla yapay saiklerle oluşturulmuş bir fikirdir. Ve genel anlamda batı ekseninde ortaya çıkan yeni koşullardan türetilmiştir(Erkiş, 2013: 64). Nitekim ayrılmaz bir parçası olan ulusçuluk kavramı da benzer saiklerle oluşturulmuş, özellikle Fransız Devriminden sonra girilen yeni dönemde toplumu bir arada tutma ve bağlılık oluşturmak için bir harç olarak düşünülmüştür. Tıpkı günümüzde anayasal vatandaşlığın toplumu bir arada yaşatma ve aidiyet duygusunu geliştirmede araçsallaştırıldığı gibi ulus-devlet ve ulusçuluk fikri de aynı şekilde araçsallaştırılmıştır. “Ancak çoğulculuk ve insan haklarıyla birlikte hukuk sistemi evrenselleşmiştir. Artık kişi haklarının uluslararası kurumlarda kullanılma özelliği ortaya çıkmıştır. Bunların sonucunda da ulus-devletin meşrulaştırıcısı ve ideolojisi olan ulusçuluk bunalımla yüz yüze kalmıştır.”(Zabunoğlu, 2018, s.537). Ne var ki modern dünyayla birlikte gelişen demokratik ilkeler ve beraberindeki hukuk devleti olma yolundaki hızlı gelişmeler artık ulus-devlet fikrinin öne sürdüğü tarzda bir toplumsal aidiyetin çok daha ötesini gerektirmektedir.

Ulus-devlet kavramının tasavvur edildiği şekil ve anlam önemlidir. Ortaya çıktığı ilk dönemler, zayıflayan birliktelik bağları ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmede büyük bir başarı elde eden ulus-devlet anlayışı, siyasi kamuoyu ve irade oluşturma noktasında kullanım alanına/ kullanacak kişiye göre de büyük riskler taşımaktadır. “İlk çıkış noktası olarak ilerici karakter taşıyan ulus-devlet modeli sonradan bir karşı-devrim aşamasıyla tahakküm altına alınmıştır. Bu noktada milliyetçilik bir kurtarıcı olarak kullanılmıştır.”(Kızıl, 2007)². İlk dönemlerde ulus-devlet modeli, temeline aldığı ulusçuluk ve milliyetçilik fikirlerini bir kurtarıcı olarak görse de modernleşme ve demokratikleşme gibi süreçlerin dahilyle bu kavramların içerden bir erozyonuna maruz kalmıştır. Milliyetçilik fikri kendinden önceki dönemin kurtarıcısı fakat modern dönemin gerici ve yıpratıcı bir argümanı olarak kalmıştır. Habermas ise temel risk olarak gördüğü milliyetçiliği iki şekilde ele almaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası boyutta ve sınırlar özelindedir. “Milliyetçilik, sınırlar sorununu kendi tarzında çözer. Ulus bilincinin gelişmesi, her ne kadar insanoğlunun bir eseri olsa da, bu sanal büyüklük, pozitif hukukun ve anayasal devlet yapısının yapay düzene karşı, kendiliğinden anlaşılır düzgün bir yapı olarak ortaya çıkar. Bu nedenle ‘organik’ ulus kavramına geri dönmek, siyasi toplumun tarihsel

2 Ayrıntılı bilgi için bkz: Çağhan Kızıl, “Ulus-Devlet ve Milliyetçilik”, *Birikim Dergisi*, <https://birikimdergisi.com/guncel/165/ulus-devlet-ve-milliyetcilik>, 2007.

olarak çizilmiş az çok rastlantısal sınırlarındaki bu olumsuzluğu yok edebilir; sınırları taklitçi bir tözcülük havasıyla bezeyebilir ve ‘köken’ yönüyle meşrulaştırabilir.” (Habermas, 2012: 23). Milliyetçiliğin bu yönlü riskine dikkat çeken Habermas, ikincil olarak ise toplumsal olarak net bir şekilde hissedilen ve manipüle edilmeye çok açık olan duygulara seslendiği yönüdür. “Bu diğer neden, herkesçe aşikârdır. Özellikle millî söylencelerdeki yapaylık, bir yandan bilimsel saflaştırma, diğer yandan propagandacı yaklaşım, milliyetçiliğin, siyasî elit gruplarca suiistimalini baştan elverişli kılmaktadır. İç anlaşmazlıkların başarılı dış politikayla dengelenmesi, hükümetlerin her zaman başvurdukları sosyal-psikolojik bir yöntemdir.” (Habermas, 2012: 25).

Ulus-devlet anlayışı, tarihsel olarak zorunlu bir ihtiyaç olarak bir dönem başvurulan ve yine belirli bir dönem başarılı sonuçlar veren bir sistem olsa da günümüz koşullarında yetersiz kalmakta ve ihtiyaçlara cevap verememektedir. Bunun sebeplerinin başında hiç kuşkusuz modernleşme ve demokratikleşme temelinde ilerleyen küreselleşme faktörü gelmektedir. “Ekonomik, siyasî ve kültürel boyutları olan küreselleşme süreci, ulus devletin egemenlik, ulusal kimlik, ülkesel, siyasî, toplumsal, idari ve hukuki bütünlük şeklinde sıralanabilen temel niteliklerini büyük ölçüde etkileyen, aşındıran, ulus devleti değiştiren ve yeniden şekillendiren bir olgudur.” (Özdemir, 2007: 55). Özdemir’in de aktarmış olduğu üzere küreselleşmenin boyutları ve etki alanı düşünüldüğünde ulus-devlet bir çıkmaza itilmektedir. Küreselleşmenin doğrudan ya da dolaylı bir çıktısı olan uluslararası kurumların global ölçekteki etkileri ve gelişen insan hakları ile birlikte artan birey olma bilinci ulusçuluk ve milliyetçilik eğilimlerini ve dolayısıyla ulus-devlet anlayışını zayıflatmaktadır.

Nitekim Habermas da küreselleşmeye dikkat çekerek ulus-devletin, içeride çokkültürlülük ve dışarıda ise küreselleşme ile mücadele etmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. “Bu tarihten alacağımız ders çok açıktır. Ulus-devlet, bir zamanlar ivme kazandıran, potansiyel ikilemleri yaratan bu boyuttan kurtulmalıdır. Bugün, ulus-devletin medenî haklarını kullanabilme konusunda dayandığı sınırlara baktığımızda, örneğinin ne kadar öğretici olduğunu görüyoruz. Zamanında ulus-devlet, toplumsal modernleşmedeki soyutlamaları yakalamayı ve geçmişinden koparılmış bir milletin, ulus bilinciyle, daha gelişmiş ve rasyonelleştirilmiş bir yaşam dünyası içine yeniden yerleştirilmesini olanaklı kılan, siyasî bir iletişim ortamını yaratmıştı. Vatandaşın hukuksal statüsünü kültürel anlamda bir ulusa ait olma düşüncesiyle tanımlayarak, bu entegrasyonu daha da hızlandırmıştı. Bugün artık ulus-devlet, içeride çokkültürlülüğün doğurduğu patlama ve dışarıda küreselleşmenin getirdiği sorunlar altında kendim adeta bir meydan okumayla karşı karşıya hissetmektedir. Bu nedenle, devlet vatandaşları ulusunun ve halk ulusunun bağlayıcılık antlaşmasının (Juriktım), işlevsel

bir eşdeğeri olup olmadığı sorusu karşımıza çıkar.”(Habermas, 2012: 25).

Günümüzün çoğulcu ve demokratik toplumları, kültürel olarak homojen bir yapı öneren ulus-devlet anlayışından uzakta bir yere evrilmektedir. Ortaya çıkan yeni tablo gösteriyor ki, Faşist bir ideoloji haricinde, demokrasi ve modern hukuk ilkeleri gereği hiçbir ideolojinin ve sistemin ön göremeyeceği etnik temizlik dışında sayısı ve kimliği artan etnik grupların, kültürel çeşitliliğin, dünya görüşlerinin, siyasi temayüllerin önünü almamız olanaksızdır. Bu bağlamda demokratik ekseninde alınan ciddi bir sorumluluk ile demokratikleşme sürecinin altını doldurulması ve birbirinden gittikçe kopan toplum dinamikleri için gerekli anayasal düzenlemelerinin yapılması bir aciliyet ihtiva etmektedir. İşte Anayasal vatandaşlığın çokkültürlülük, çoğulculuk, eşitlik ve demokrasi ilkeleri etrafında toplumu birleştirerek kapsayıcı bir anayasal ve toplumsal düzen oluşturma talebi bu bağlamda kıymet kazanmaktadır. “Anayasal vatandaşlık bir arada yaşamının bir formülü olarak yalnızca geleceğe dönük bir müzakere ortamını hedeflememektedir. Geçmişle yüzleşme geçmişin temizlenmesiyle olacaktır. Anayasal vatandaşlıkla ulus, aynı kaderi paylaşma gibi mitsel unsurlara dayanmayıp, azınlıkları dışlamayan, düşmansız bir vatandaşlık anlayışı geliştirilmek istenmektedir.”(Peker, 2017: 4). Bir anlamda geçmiş ve şimdi arasında bir köprü işlevi gören anayasal vatandaşlık, tarihten kalma toplumsal problem kalıntılarını da düşünecek şekilde etraflı ve kalıcı bir çözüm üretme iddiasındadır.

“Tarihsel nedenlerden dolayı birçok ülkede, kültürel kökene bakılmaksızın, tüm devlet vatandaşları tarafından tanınma talebinde bulunan genel siyasî kültür ile çoğunluk kültürü arasında bir füzyon oluşmuştur. Eğer aynı toplum içerisinde, kültürel, etnik ve dinsel açıdan farklı yaşam biçimleri diğerleriyle -ve birbirleriyle- eşit olarak var olma hakkına sahip olacaksa, bu füzyonun çözülmesi gerekir. Ortak siyasî kültür düzeyi, alt-kültürlerin ve politika-öncesi biçimlenmiş kimliklerin düzeyinden bağımsız olarak oluşturulmalıdır. Eşit haklı bir arada varoluşun yegâne önkoşulu, korunan inançların ve uygulamaların, (her bir siyasî kültürün yorumlanması çerçevesinde) geçerli anayasa ilkeleriyle çelişmemesidir.”(Habermas, 2012: 26).

Modern çağ insanlarının ulus-devlet ötesi bir dünyada şansı olabileceğine işaret eden Habermas, demokratik hukuk devleti ilkeleriyle bunun gerçekleştirilebileceği kanaatindedir. Benzeri şekilde demokratik liberal yaklaşımları da bu tema etrafında eleştirir. Ona göre, bu yaklaşımlar azınlık sorunlarını örtbas etmektedir. Cemaatçi ve öznelerarası kuramlardan baktığımızda bu sorunun derinliği belirginleşecektir. Çünkü Habermas’a göre bu sorunun, siyasî egemenlikte olan bir çoğunluk kültürünün kendi yaşam biçimini azınlıklara dikte etmesi ve böylece kültürel kökenleri farklı vatandaşları toplumsal eşitlikten yoksun bırakması sonucunda demokratik

toplumlarda da ortaya çıkması muhtemeldir. Bunlar, vatandaşlık ekseninde ortaya çıkan kimliğe dayalı siyasî sorunlardır. Ki aynı zamanda bir çoğunluk sorunudur bu. Ona göre çoğunluk istekleri olduğu gibi azınlıklara dikte ettirilemez. Çünkü vatandaşlık mevzuunun işleyişi en azından teknik olarak tarafsız bir süreci işaret etmelidir. İşte Habermas eleştirisini buradan yapmaktadır: liberal yaklaşımların savunduğu *çoğunluk demokrasisi* bu konuda tehlikeyi gözden kaçırmış bir yerde konumlanmaktadır. Zira bu çoğunluk sorununu kökten çözmediğimiz sürece, kapsam ve boyutu ne olursa olsun azınlıklar tarafında değişen hiçbir şey olmadığından toplumsal alanda problemler sürmeye devam edecektir. Kültürel bir nedene bağlı siyasî sorunlar, sözgelimi bir ayrılmanın doğurduğu sorunlar, zorunluluk gereği farklı metotlarla tartışılmaz, ama farklı sonuçlara varılır: nihayetinde süreç yeni argümanlardan ziyade yeni çoğunluklarla son bulur. Buradan da anlaşılacağı üzere ayrılımların da benzeri bir şekilde yeni çoğunluklar anlamına geleceğine ve çözüm olmayacağına dikkat çeken Habermas, ancak demokratik ve birleştirici bir hukuk sisteminin çözüm olabileceğini iddia etmektedir. Bunu da anayasal vatandaşlık olarak formüle etmiştir. “Açıktır ki çokkültürlü toplumlarda bu azınlık ya da çoğunluk sorunu çok daha ciddi bir şekilde hissedilmektedir. Fakat bu toplumlar, birer demokratik hukuk devleti biçiminde organize olduklarında, ‘farklılığa duyarlı’ bir dahil edişin zorlu hedefine her şeye rağmen ulaşmanın yolları vardır: Federal yetkinin paylaşımı, devlet yetkilerinin işlevsel açıdan özgülleştirilerek devredilmesi ya da yerel makamlara aktarılması (yerinden yönetim), özellikle de kültürel özerklik güvencesinin verilmesi, sınıflara özgü haklar, eşitlik politikaları ve etkin bir biçimde azınlığın korunması için gerekli başka düzenlemeler gibi.”(Habermas, 2012: 54).

Kavram, hem yapıcı ve çağdaş bir temsil olması hem de Türkiye gibi çokkültürlü toplumlar için bir çözüm önerisi sunması itibariyle önemlidir. “... bireyi tarihsel olarak sorun yarattığı düşünülen aidiyet bağlarından soyutlayıp salt birey olarak devlete bağlamaktadır. Temel amaç, bireyi ‘sorunlu’ bağlarından kurtarmaktır.”(Topuzukanamış, 2013: 145). Küreselleşme ile birlikte demokratikleşmeye duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artarken bireylerin beklentileri de eski ezberlerle ya da eski kurumlarla giderilemeyecek seviyelere ulaşmıştır. 1993 yılında Kavramı Türkiye ile tanıştıran Prof. Dr. Nur Vergin, işlevsizleşen siyasi partilerin yeni bir çıkış bulmalarının aciliyetinden bahsederken Türkiye için yeni bir kimlik ihtiyacına işaret etmekteydi. İşte bu ihtiyaca cevap olarak anayasal vatandaşlık kavramını ileri süren Vergin³, Türkiye’nin yaşadığı toplumsal tıkanıklıklara alternatif bir çözüm olarak bu kavramın benimsenebileceğini öngörüyordu. İlk olarak Siyasal alanda bir yeni kavramın vücut bulması ve yaygınlık kazanması, hâlihazırda var olan kavramların sorun çözme yeteneklerinin

3 Kavram, Prof. Dr. Nur Vergin tarafından “anayasal vatandaşlık” olarak Türkçeye kazandırılmıştır. Bkz. Nur Vergin, “Yeni Siyaset ve Siyasî Partiler”, *Türk Yurdu*, 1993/13 (70), s. 13-14.

aşınmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Eğer acilen çözülmesi gereken bir sorun orta yerde duruyorsa ve mevcut kavram ve enstrümanlar söz konusu sorunu çözmeye muktedir değilse, arayışlara girilir, eskisinden farklı araçlarla olaylara yaklaşılır ve sorunu çözmeye aday yeni kavramlar oluşturulur(Coşkun, 2009: 81-83). Coşkun'un da belirttiği üzere her yeni temsil veya çözüm arayışı aslında eskinin işlevsizliğine dair bir zaruriyetten ileri gelmektedir. Mevcut yasalar ve kurumlar, ihtiyaçlara cevap olabilmek adına ortak iyi amacıyla ya iyileştirmelere ya da değişime tabi tutulur. Gerçekten de mevcut uygulamalar sorunların çözümünde etkili olamadığında devletler ve yöneticiler, sorumlulukları gereği tüm toplumu kapsayan bir formül üretmek zorundadırlar. Üstelik mikro seviyedeki farklılıkların bile görünür hale geldiği bu yeni çağda bu zorunluluk daha kaçınılmaz bir hale gelmiştir. İçinde bulunduğumuz çağ gösteriyor ki yaşlı tarihsel söylemler, etnik ve sınıfsal vurgular, Türkiye gibi çokkültürlü toplumlarda problemleri derinleştirmek dışında başka bir işleve karşılık gelmemektedir. Bu bağlamda demokratik ve kapsayıcı bir dil, aynı zamanda buna payanda olacak hukuki bir zemin çokkültürlü toplumları bu tarihsel sıkışmadan kurtaracak bir reçete olarak okunmalıdır.

Anayasal vatandaşlık, vatandaşlığı tanımlarken herhangi bir etnik ve dinsel kimliğe gönderme yapmadan ya da herhangi bir sınıfı/zümreyi/topluluğu öne çıkarmadan eşitlik ve adalet ekseninden hareket eder. Farklı kimliklere demokratik yarışmacı siyasetin zeminini hazırlar. Şiddeti dışlayarak, farklı kimliklerin demokratik zeminde kendilerini ifade etmelerine ve siyaset yapmalarına fırsat tanır. Bireylerin kimliğe dayalı hak ve özgürlüklerinin anayasal güvence altına alındığı bir toplumsal ortamda, farklı kimlikler arasındaki sorunların demokratik bir zeminde müzakere etmelerine imkân sağlar. Böylece, farklılıkların barışçıl birlikteliğinin toplumsal vasatı sağlanmış olur(Erdem, 2012: 53). Toplumsal mozaiki bir eksi olarak yahut siyaseten zorlayan bir güç durumu olarak değil, farklı renklerin eşit temsil edilebileceği demokratik bir düzen olarak tahayyül eden yaklaşım, anayasal güvence esasına dayanır. Bu anayasal sistem de toplumdaki bütün gruplara eşit ve objektif bir mesafede durur. Böylece her grup, bu güven ortamı içerisinde bir yandan aidiyet hissedip diğer yandan varlıklarını koruyarak geliştirme imkânı bulabilirler. Yaklaşım, herhangi bir ayrıcalığı veya ayrıcalık sağlayacak herhangi bir titri temelden reddettiği için gruplar arası oluşabilecek olası bir hiyerarşinin de önünü almış olacaktır. Bu anlamda yaklaşım, çokkültürlü toplumlarda homojen bir vatandaşlık temsili-nin yarattığı tahribatı silmede önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye açısından düşündüğümüzde yaklaşım, son yıllarda tartışma konusu olmasının yanısıra mevcut ulus-devlet anlayışını sürdürme ya da geleneklere bağlı kalmayı savunan taraflarca şüpheyle yaklaşılmaktadır. Oysa kavram, teorik olarak öne sürdüğü savlarla ayan beyandır. Demokra-

tikleşme ve toplumsal birliğin ehemmiyetine ısrarla dikkat çekiyor olmakla beraber açmış olduğu yeni demokratik alanlarla birlikte kıymetli bir yerde durmaktadır. Etnik ve kimlik vurgusu yapmayan, toplumun her kesimini kapsayan, eşitlikçi bir anayasa önermekle birlikte tüm bunları müzakereci demokrasi yoluyla gerçekleştirme talebi de ayrıca önemlidir. Kavramı Türkiye ile tanıştıran Vergin, anayasal vatandaşlık kavramının Türkiye için iki önemli sacayağına dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, yurttaşlık tanımının her türlü etnik, dinsel ve kültürel imadan arındırılmasıdır. Nitekim anayasal vatandaşlıkta, vatandaşlık düsturu herhangi bir etnik veya dinsel kimliğe atıfla tanımlanamaz ve bunun doğal bir sonucu olarak toplumdaki farklı gruplar alt-üst / iyi-kötü gibi bir sınıflamaya tabi tutulamaz. Daha öncede belirttiğimiz gibi anayasal vatandaşlıkta anayasa, her kesime eşit mesafede durmaktadır. İkinci ayağı ise, kamu kurumlarını bu farklılıkları görünmez veya asimile etmeye dönük açık veya örtük politikalarından men etmesidir. Nihayetinde bu yaklaşım, çokkültürlü toplumlarda tektip bir insan profili değil, heterojen ve birbirine saygılı bir toplum inşa etmeyi hedeflediğinden böylesi ilkel ve yararsız girişimlerin de önünü alma gayretindedir(Polat, 2010: 770).⁴

Tarihsel olarak baktığımızda, yurttaşlık/vatandaşlık terimleri bin-yıllardır insanlığın konusu olmuştur. Antik Yunandan başlayarak çeşitli bağlam ve tanımlamalarla günümüze dek ulaşmıştır. Toplum ve devlet kurumunu oluşturan nadir parçalardan biri olması nedeniyle bin yıllardır düşünür ve siyasetçilerin gündemini oluşturan kavram, içinde yaşadığımız çağda mikro ölçekteki değişikliklerden bile çok ciddi bir şekilde etkilenmektedir. Özellikle Türkiye gibi çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olan ülkelerin bu hassas teraziye korumak için daha fazla efor harcamaları gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlık anlayışına bakıldığında diğer bütün ulus-devletler gibi milliyetçilik felsefesi üzerine bina edildiği görülmektedir. Her ne kadar bu yaklaşım etnik bir milliyetçilik olmayıp batılı bir milliyetçilik esasına dayansa da toplumsal mutabakat adına yasalar oluşturulurken toplumun kesimlerini dışlayan değil kapsayan bir dil ile oluşturulması daha rasyonel olacaktır. Nitekim kimi taraflarca savunulduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti anayasasındaki söylemler, teorik olarak bir ırk'a bir zümre'ye değil bütün vatandaşlara bir "Türklük" ortak paydası atfetse de uygulamada çeşitli zamanlarda ve yönetimlerde bu durumun suiistimal edildiği örnekler de mevcuttur. Bu suiistimal örneklerinin başında kuşkusuz ki Alevi-Sünni, Türk-Kürt tartışmaları gelmektedir. Hem bu gibi tartışmaların önünü almak hem de değişen dünya koşullarıyla birlikte iyice belirginleşen mikro farklılıkları korkutan bir handicap değil tam aksine çeşitliliği besleyen, çokkültürlü toplum yapısını destekleyen bir ortama

4 Ayrıntılı bilgi için bkz: Ezgi Güzel Polat, *Anayasal Vatandaşlık*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Anabilim Dalı, Ankara 2010, s. 770.

kavuşturmak için çağdaş yaklaşımları gözden geçirmek kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Yüz yıl önceki koşullar veyahut yüz yıl önceki yasalar günümüz toplumunun ihtiyaçlarını karşılayacak yeterlilikte değildir. Nitekim 1961 ve 1982 anayasalarına baktığımızda vatandaşlık anlayışı bir “Türk” üst kimliğinden hareketle oluşturulmuştur. Her ne kadar buradaki vurgu bir etnik vurgu olmasa da toplum nezdinde diğer grupların aleyhine bir durum olduğu eleştirilerini de gündeme getirmektedir. Anayasal vatandaşlık, önerdikleri ile birlikte toplumda uzlaşmacı ve ortak iyi amacından hareketle barışçıl, eşitlikçi ve demokratik bir yapı vadettiğinden böylesi tarihsel tartışmaların da önünü almış olacaktır. Anayasal vatandaşlık kurumunun Türkiye açısından uygulanırılığı konusu, mevcut vatandaşlık anlayışının topyekûn kaldırılması ve yerine yeni bir anlayışın yerleştirilmesi şeklinde asla yorumlanmamalıdır. Tam da bu tarz radikal değişikliklerden duyulan korku ile beraber düşünüldüğünde kavramın Türkiye gerçekliğiyle olan uyumu daha iyi kavranacaktır. Anayasal vatandaşlık anlayışı her şeyden önce ulus devlet geleneğine bağlı olmakla birlikte insan unsuru açısından da çeşitliliğe sahip ülkeler açısından geliştirilebilecek bir modeldir. Türkiye’nin her iki nokta açısından da anayasal vatandaşlık için iyi bir çalışma sahası olması gözden kaçırılmamalıdır. Bu olumlu yanlara ek olarak Türkiye’de vatandaşlık anlayışının ulusal vatandaşlıkla eş olması ve “Türklük” olarak tabir edilen kavramın tarihi çıkış noktası itibariyle etnik bir grubu değil, bir ulusu kapsayan bir terim olması Türkiye açısından anayasal vatandaşlık kavramının kabulünü kolaylaştırabilecek etkenlerdendir (Polat, 2010: 359).

Sonuç

Vatandaşlığın, bir kavram olarak, ilkel formlarıyla birlikte M.Ö. 8. yy. Sparta’sına kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Kavram, temelde bireyle devlet arasındaki bir ilişkilene ve bağlılık modeli şeklinde tahayyül edilir. Bu bağlılık ve ilişkilene ilk ortaya çıktığı tarihlerde ödev etiğine ve pasif bir statüye karşılık gelse de modern zamanlarla birlikte siyasi hayata katılan, kararlara etki eden aktif bir statü modeline evrilmiştir.

Geleneksel ve konvensiyonel yaklaşımların son bulması ve 17. yüzyılda yaşanan keskin kırılmaların sonucu olarak ortaya çıkan modernitenin bireysel, toplumsal ve politik alandaki dönüşüme etkisi ile vatandaşlık, modern bağlamlarla yeniden düşünölmeye başlanmıştır. Bu sebeple modernite öncesindeki toplumsal düzen uzun asırlar boyu siyasi ayrıcalıklar üzerinden oluşturulduğundan, sosyal ve siyasi hayata katılım hakkı sadece çok az kişi veya çevreler tarafından kullanılabilmiştir. Hele ki uzun yıllar boyunca krallık, imparatorluk ve mutlak monarşi başta olmak üzere çeşitli monarşi türleri ile dünya toplumlarının yönetildiği düşünölmünce, asırlar boyunca insanların hak ve hürriyetlerinden mahrum bırakıldığı gerçeği or-

tada durmaktadır. Çeşitli dönemlerde çeşitli sebeplerle geleneksel olan bu algı kimi zaman yavaş kimi zaman da hızlı bir şekilde aşınmaya yüz tutmuştur. Feodal sistem ve monarşilerin iyice zayıflayıp iyiden iyiye miadını doldurmaya başlamasıyla geleneksel vatandaşlık anlayışı da zayıflayıp terk edilmek zorunda kalmıştır. Günümüz bağlamındaki vatandaşlık kavramı, modern ulus devletlerin kurulmasıyla kendini bir zorundalık olarak dayatmıştır. Artık köylü, kasabalı, kentli, kul, tebaa gibi kavramlar yerini yavaş yavaş “millet” ve “ulus” gibi modern kavramlara bırakmıştır.

Modern çağ ve ulus devletlerle birlikte değişen bu kavramların harcı olarak da ilk dönemler “milliyetçilik” tercih edilmiştir. Ki o dönemler kullanışlı olan bu kavram **günümüzde de kimi ulus-devletler tarafından halen kullanılmaktadır**. Zira ortaya çıkan bu yeni devletler ülkelerinin çıkarları ve siyasi yetkileri için milliyetçilik etrafında birleşerek baskın kültür potasında toplumdaki diğer kültürleri eritme gayretinde olmuşlardır. İnsan hakları konusundaki klasik düşünce de bu gayrete payanda kılınarak, yaklaşımın uzunca süre ülkelerin temel dinamiği olmasında başat rol oynamıştır. Modern dönemlerle birlikte eşitlikçi, demokrat ve evrenselci öğeler öne çıkartılsa da birçok ülke uygulamada başarısız olmuş, kendini demokrat addeden ülkelerde bile uzun yıllar siyasi yaşama katılım sınırlı seviyede tutulmuştur. Bunu takip eden yıllarda modernin evrenselci olma ve kitle mantığına dayanan yaklaşımı ile Post-modernin bireyci ve her türden farklılığı olumlayan yaklaşımı arasında yaşanan sarkaç nedeniyle vatandaşlık kavramını yeni bir temsile kavuşturmada çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Liberal Vatandaşlık, Küresel Vatandaşlık, Radikal Demokratik Vatandaşlık ve Anayasal Vatandaşlık başta olmak üzere çeşitli teoriler ortaya atılmış ve meselenin çözümüne dair kuramsal çalışmalar yapılmıştır.

Günümüzde vatandaşlık, sacayaklarından biri olan siyasi bir kimliğe atıfla da tanımlanmaktadır. Bu bağlamda bireye yüklemiş olduğu hem siyasal kimlik hem de ödev ve yükümlülükler özellikle ulus-devletlerde daha belirgin olarak görülmektedir. Modern dünya ile birlikte ulus-devletlerin, toplumu birleştirme harcı olarak milliyetçilik öğesini kullanmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Buna bağlı olarak da gelişen ve değişen dünyada çok kültürlü toplum yapısına sahip olup halen ulus-devlet anlayışını sürdüren ülkelerde, çoğunlukla siyasi bir koz ve ayrıcalık nişanesi olarak kullanılan bu milliyetçilik öğesi etnik, din, dil ve cinsiyet temelli problemlerin yaşanmasında temel bir faktör haline gelebilmektedir. Öte yandan küreselleşme yönünde büyük bir eğilim gösteren günümüz dünyasında çok kültürlü ulus-devletlerin vatandaşlık temsillerinde sıkışmalar yaşadığı açıktır. Özellikle ortaya çıkışından beri yaklaşık bir asır geçmesine rağmen halen ilk günkü temsillerinde direten ulus-devletlerde bu sıkışma hali daha belirgin hale gelmiştir. Bir yandan bu sıkışmalara çözüm bulmak diğer yandan ulus-devlet anlayışından kopmak istemeyen ülkelerin insan

haklarına dayalı, eşitlikçi, kapsayıcı ve demokratik bir anayasa tesis etmeleri artık zorunluluk haline gelmiştir.

Vatandaşlık anlayışındaki büyük kırılmaların son yüz yıl içerisinde gerçekleşmesi dünya genelindeki büyük değişimlere paralel olarak yaşanmıştır. Özellikle iki büyük paylaşım savaşı başta olmak üzere, Avrupa'daki soğuk savaş döneminin izleri ve sonrasında yaşanan büyük göç dalgaları, birçok ülkede etnik ve kültürel çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Bu çeşitliliği barındıran kimi ülkeler hızlıca bir aidiyet duygusu oluşturmak için yeni vatandaşlık temsilleri arayışına girmişlerdir. Buna ek olarak dünyadaki sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanması ve akabinde evrensel olan hak ve özgürlükleri kendileri için de talep etmeleri yeni temsillerin arayışında sürece ivme kazandırmıştır. Evrensel ölçekte artan bilinç, hem bireyin artık eski usullerle bir ödev etiği ve yükümlülük olarak değil insani ve eşit haklarla donatılmış bir vatandaş olma talebini, hem de toplumdaki farklı grupların kendi kültür ve yaşam biçimini yaşamak istemesinin önünü açmıştır. Bununla birlikte insan haklarına verilen önem gün geçtikçe artmış, bunun etrafından birleşen evrensel ölçekte kurumlar hayata geçirilmiştir. Modern dünyanın bir üyesi ve buna entegre olmak isteyen ülkelerin yaşanan bu demokratik gelişimlere kayıtsız kalamayacağı da bir gerçektir. Yeni dönemde modern toplumlar, insan hakları ve birey temelinde bir diskur etrafında birleşmiş, bu minvalde toplumsal birliktelik ve uyum yönünde bir değişimi esas edinmiş gibi görünmektedirler.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2002), “Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı?”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 25/26, 13-26.
- Arslan, F. (2015), “21. Yüzyılda Kadın Hakları”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1) , 730-739.
- Çoşkun, V. (2009), “Anayasal Vatandaşlık”, *Toplumsal Barışın İnşası Sivil Bir Anayasa Arayışı*, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, 81-87.
- Doğan, V. (2013), “Anayasal Vatandaşlık Kavramı Üzerine” <http://milliyetcidusunce.org/anayasal-vatandaslik-kavrami-uzerine/>, 29.03.2015
- Erdem, H. F. (2012), “Anayasal Vatandaşlık ve Anayasa”, *Liberal Düşünce*, 66(17) , 49-56.
- Erkiş U. İ. (2013), “Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26(13), 55-75.
- Habermas, J. (2002), “Öteki olmak, Öteki ’yle Yaşamak”, (Çev. Aka, İ.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Heater, D. (2007), *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, (Çev. Üst. D. M.), İstanbul: İmge Kitabevi.
- Kızıllı, Ç. (2007), “Ulus-Devlet ve Milliyetçilik”, *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/guncel/165/ulus-devlet-ve-milliyetcilik>, 2007.
- Korkut, L. (2015), “Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye’de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 5-41.
- Kösecik M. ve Ozulu S. (2016), “Anayasal Vatandaşlık ve Türkiye’de Yeni Anayasa Yapım Sürecinde Siyasal Partilerin Vatandaşlık Söylemleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(21), 513-537.
- Morva, O. (2015), “Öznelarası Bir İletişim Süreci Olarak Kültürel Vatandaşlık”, *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1(2), 133-152.
- Özdemir, Y. (2007), “İlk Cumhuriyet Ya da Sparta’yı Anlamak”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 372-393.
- Peker, Ç.(2007), “Anayasal Vatandaşlık ve Çokkültürlülük Üzerine Eleştiri”, <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/genclerden/2307-anayasal-vatandaslik-ve-cok-kulturluluk-uzerine-elistiri>, 2007.
- Polat, E. (2010), *Anayasal Vatandaşlık*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı.

- Sarıpek, B. D. (2006), “Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm”, *Çalışma ve Toplum*, 2, 67-95.
- Topuzukanamış, E. Ş., (2013), “Anayasal Vatandaşlık Kavramının Anlamı, Amaçları ve Bu Kavram Işığında Geçmişle Yüzleşme Politikaları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(14), 133-168.
- Töre, N. (2027), “Değişen Dünyada Vatandaşlık”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 10(5), 553-595.
- Vergin, N. (1993) “Yeni Siyaset ve Siyasî Partiler”, *Türk Yurdu*, 70, 11-15.
- Vurucu, İ. (2020), “Kimliksiz Vatandaşlık Mümkün mü?”, *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 5, 126-135.
- Yıldırım, Y. (2019), “Fransız Devrimi’nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 251-271.
- Zabunoğlu, G. H., (2018), “Günümüzde Ulus Devlet”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(13), 536-559.

BÖLÜM 21

ENGELLİ ÇALIŞANLAR İÇİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ EĞİTİMLERİNDE GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

Serap TEPE¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, serap.tepe@sbu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9723-6049

Giriş

İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) çalışanların iş yürütümü ile ilgili refah seviyelerini artırma ve çalışma ortamlarında iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı proaktif önlemler alma hususlarında çalışmalar yürüten multidisipliner bir bilim dalıdır. Söz konusu çalışmalar teknik, sosyal ve sağlık alanlarını kapsadığından İSG, diğer bilim dalları ile birlikte girift bir halde konunun paydaşlarına hizmet sunmaktadır. İSG açısından bir taraftan verilen hizmetlerin çeşitliliği diğer taraftan da hizmet verilen paydaşların çeşitliliği büyük önem arz etmektedir. Çalışma ortamları fiziksel, kimyasal, biyolojik, ergonomik, psikososyal risklerle çevrili olduğundan bu risklerin tespiti, önlemlerin alınması, kontrollerin yapılması İSG 'nin teknik boyutu; çalışanların, işverenlerin sorumlulukları, hakları ve sınırları ile ilgili meseleler İSG 'nin hukuksal boyutu; yapılan çalışmaların aktarılması ve bilinçlendirme İSG 'nin eğitim boyutu; periyodik sağlık kontrolleri ve işyeri hekimliği çalışmaları İSG 'nin sağlık boyutu ile ilgilidir. Sunulan hizmetlerdeki bu çeşitlilik paydaşların çeşitliliğinde de gözlenmektedir. İSG ile ilgili kanunlar ve çalışmalar kamu ve özel sektöre ait tüm işyerlerindeki çırak ve stajyerler de dâhil olmak üzere tüm çalışanları kapsar. Burada hatırlatmak gerekir ki; ilgili kanunda belirtildiği üzere fabrika, bakım merkezi, dikimevi ve benzeri işyerlerindeki hariç Türk Silahlı Kuvvetleri, genel kolluk kuvvetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığının faaliyetleri, afet ve acil durum birimlerinin müdahale faaliyetleri, ev hizmetleri, çalışan istihdam etmeksizin kendi nam ve hesabına mal ve hizmet üretimi yapanlar, hükümlü ve tutuklulara yönelik infaz hizmetleri sırasında, iyileştirme kapsamında yapılan iş yurdu, eğitim, güvenlik ve meslek edindirme faaliyetlerinde çalışanlar İSG kanunu kapsamında değildir (İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 2012). İSG faaliyetlerinin kamu ve özel sektöre ait tüm işyerlerindeki çırak ve stajyerler de dâhil olmak üzere tüm çalışanları kapsamaması özellikle İSG 'nin eğitim boyutunun önemini gündeme getirmektedir. Eğitim amaçlanan bir konuda, hedeflenen bir doğrultuda veya belirli bir alanda bilgi ve beceri kazandırma eylemidir, başka bir deyişle eğitim kalıcı davranış değişikliği oluşturma iş ve işlemleridir. Eğitim hem yetiştirme hem de geliştirme özelliklerini ihtiva ettiğinden hayat boyu devam eden öğrenme faaliyetlerinin bütünüdür. İş Sağlığı ve Güvenliği eğitimleri yasal zorunlulukları yerine getirmenin yanı sıra çalışanlar için gelişme fırsatı olarak görülmesi gereken eğitimlerdir. Bu eğitimler sayesinde çalışanlar hem yasal yükümlülükler hakkında bilgi sahibi olmakta hem de iş kazalarına yönelik riskleri ve alınabilecek önlemleri öğrenmektedirler. İşe ilk girişte ve devamında verilen temel İSG eğitimleri, ilk yardım eğitimleri, acil durum ve tahliye eğitimleri, yangın önlem eğitimleri gibi eğitimlerin temel amacı çalışanlarda farkındalık oluşturmaktır. Çalışma ortamlarındaki risk faktörlerini göz önüne sermek,

çalışanları bu başlıklarda bilinçlendirmek, mevzuatla ilgili bilgilendirmeler yapmak yasal zorunlulukların ötesinde güvenlik kültürü oluşturmaya yönelik önemli eğitimlerdir. İşte tam da bu noktada dezavantajlı gruplar içerisinde değerlendirilen engelli çalışanlar için İSG eğitimlerinin önemi, içeriği ve aktarım biçimleri tartışılması gereken bir husus olarak tespit edilmekte, güncel durumda yapılması gerekenler ve teknolojinin bu eğitimlere entegrasyonu gündeme gelmektedir. Engellilik yaşamsal faaliyetlere ve konfor alanına kısıtlama getiren fiziksel veya ruhsal bozukluk olarak tanımlanabilir. Engelli çalışanlar da çalışma ortamlarında diğer çalışanlar gibi risklere maruz kalmaktadır. Ancak engelli çalışan engel durumu dolayısıyla diğer çalışana kıyasla bir takım ek risklere maruz kalabilmektedir (Çoker ve Selim, 2017). Örneğin, engelli bir çalışan sırt problemlerinden dolayı elle taşıma risklerine diğer çalışma arkadaşlarından daha fazla maruz kalabilir. (Yenidünya vd., 2016). Engelli çalışanlar için bir taraftan daha az iş gücü gerektiren, alışılmadık dışında daha esnek çalışma saatleri olan işler düşünülürken bir taraftan da bu tür daha düşük sorumluluk taşıyan işlerin, daha az katkı sağlama vb. sebeplerden ötürü kişide oluşturacağı stresin, dışlanmışlık hissini veya anksiyete gibi psikososyal risklerin gündeme gelmesi söz konusu olabilmektedir. Tüm bu ve benzeri sebeplerden dolayı engelli çalışanların çalışma ortamında karşılaştıkları zorluklar için bazı düzenleme ve iyileştirmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu düzenleme alanlarından biri de hiç şüphesiz İSG eğitimleridir. Engelli çalışanlar için düzenlemeler denildiğinde bunun sadece fiziksel, mekânsal düzenlemeler olmadığı her alanda gerçekleştirilecek değişikliklere ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir (Engür ve Chaush-Ogly, 2019). İş ekipmanlarının engelli çalışana yönelik uyarlanması, işin organize edilmesi, işaret ve levhaların düzenlenmesi, acil durum prosedürlerinin tanıtılması, iletişim adına destek hizmetler sağlanması ve eğitim, gözetim gibi uygulamalar bunlardan bazılarıdır (Kaynak ve Uluğtekin 2018). Engelli çalışanlar devletin düzenleyici ve denetleyici rolüne en çok ihtiyaç duyan grupların başında gelmektedir. Bu gruplar gerek işe ilk girişte gerekse ilerleyen aşamalarda çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Engelli çalışanların karşılaştıkları sorunlar bazen fiziksel, zihinsel ve duygusal engellerden, bazen eğitime erişimdeki kısıtlardan, bazen de sosyal sistemlerin kendisinden kaynaklanabilmektedir. Karşılaşılan sorunlar engelli çalışanları zaman içerisinde zorunlu bir şekilde istihdam dışı bırakabilmektedir. Bu nedenle engelli çalışanların çalışma yaşamı içerisinde yer almalarını sağlayacak faaliyetler yapılması onların topluma kazandırılmaları ve potansiyellerinden en iyi şekilde yararlanılması adına önemlidir (Şen ve Tunç, 2017). İSG eğitimleri de bu noktada devreye girmeli ve sadece bu kişilerin fiziksel olarak çalışma ortamına uyumunu sağlamakla kalmayıp psikolojik ve sosyal olarak da çalışma ortamına uyumunu gerçekleştirmek hususunda öncü ve yardımcı olmalıdır.

Çalışma Hayatında Engellilik

Herhangi bir sebeple oluşmuş bedensel veya zihinsel kapasite yetersizliğinden kaynaklı hayatını idame ettirmede, mevcut durumunu sürdürmede yetersiz kalan çalışanlara engelli çalışan denilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün en güncel tanımıyla engellilik; sakatlıkları, sınırlı aktiviteleri ve katılım kısıtlarını kapsayan genel bir kavramdır. Dünya sağlık örgütünün bu tanımına göre; vücut fonksiyonlarında veya yapısında meydana gelen problemler, bir görevi veya eylemi yürütmede bireyin karşılaştığı zorluklar ve bireyin hayata katılımında karşılaştığı problemlerin bileşkesi engellilik tanımını oluşturmaktadır (WHO, 2022). Engelli çalışanlara yönelik ülkemizde sosyal politikaların geçmişi 1960lı yıllara uzanmaktadır. 1961 Anayasası'nda direkt bir hüküm olmasa da 1967 tarihli Deniz İş Kanunu vesilesi ile engelli çalışan istihdamında kota sisteminden bahsedilmiş, 1971 tarihli 1475 sayılı İş Kanunu ile aynı sistem devam ettirilmiştir. 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu ile 50 ve üzeri çalışanı olan özel sektörde %3, kamuda ise %4 engelli çalışana yer verilmesi kararlaştırılmıştır. 2005 tarihli 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun Madde 14'te engelli istihdamından bahsedilmiştir (Resmî Gazete, 2005). İlerleyen zamanlarda engelli istihdamına ve erişebilirliğe yönelik çalışmalar devam etmiş, engelli çalışanların sorunları ile ilgili konularda bazı gelişmeler gözlenmiştir. O günden bugüne işe girişte karşılaşılan zorluklar, ayrımcı tutumlar, diğer çalışanların ön yargılı tutumları, çalışma ortamlarından kaynaklı sorunlar, niteliksiz işler, düşük ücretler, kaynağa erişememe ve destekten yoksunluk problemleri gibi başlıklar engelli çalışanlar için tartışılmaktadır. Çeşitli nedenlerle engelli çalışanların çalışma hayatının dışında kalması hem ekonomik hem de sosyal açıdan olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Yıllar içerisinde engelli çalışanlar için karşılaştıkları problemlerin nitelikleri veya nicelikleri değişse de temelde bu problemler engelli çalışanın refah seviyesine ayrıca ülkenin gelişimine olumsuz etki yapmaktadır. Evrensel bir hak olan ve Anayasa güvencesi altında bulunan çalışma hakkının engelli çalışanlar için en verimli halde gerçekleştirilebilmesi ve sürdürülebilmesi sosyal adalet açısından önem arz etmektedir. Engelli bireylerin iş hayatına dahil olması birey için kendi kendine yetme duygusunu desteklemekle birlikte manevi tatmin de sağlamaktadır. Ancak bu süreç kolay değildir. Engelli çalışanların istihdamı normal çalışanlara göre daha zor olup, engelli bireylerin gerek iş bulmaları gerekse mevcut işlerinde istikrarlı bir şekilde çalışmaları oldukça zahmetli süreçlerdir. Engelli çalışanın daha çabuk iş kazası yaşayacağı öngörüsü, engelli çalışandan yeterli verim alınamayacağı düşüncesi, fiziksel mekanların uygunsuzluğu ve ek masraf çekincesi gibi sebeplerden dolayı engelli bireyler çalışma hayatında yeteri kadar yer bulamamaktadır. Engelli çalışan istihdamının artırılması için zorunlu kota uygulaması, seçilmiş iş uygulaması, korumalı işyeri

uygulanması, işverenlere maddi destek sağlanması ve ayrımcılığa yönelik mevzuatların oluşturulması gibi faaliyetler yapılmakta böylece çeşitli iyileştirmelere gidilmektedir. Tüm bu faaliyetler engelli çalışan istihdamında olumlu etki yaparken düşünülmesi gereken bir diğer husus istihdam edilen bu çalışanların eğitim süreçleridir. Oryantasyon eğitimlerinin yanı sıra İSG eğitimleri engelli çalışanlar için her bir engel türüne göre ayrı ayrı ele alınması gereken eğitimlerdir.

Çalışma Hayatında İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimleri

Çalışanların İSG eğitimleri ülkemizde ilgili yönetmelikte belirtildiği üzere iş verenin yükümlülüğünde olan ve iş yeri tehlike sınıflarına göre düzenli aralıklarla tekrarlanan eğitimlerdir. Bu eğitimler çalışanlara genelde gruplar halinde verilen teorik eğitimlerdir. Eğitimler sonunda ölçme değerlendirme ve belgelendirme yapılmaktadır. İş veren bu eğitimler için uygun yer, araç gereç sağlanmasından, çalışanların bu eğitimlere katılmasından ve katılımların eğitim katılım tutanağı ile kayıt altına alınmasından, eğitim sonunda katılanlar için eğitim belgesi düzenlenmesinden sorumludur. Eğitimler, değişen ve ortaya çıkan yeni riskler de dikkate alınarak çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde yılda en az bir defa, tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde iki yılda en az bir defa, az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde üç yılda en az bir defa düzenli aralıklarla tekrarlanmaktadır. Çalışanlara verilecek temel eğitimler, işin devamı süresince belirlenen düzenli aralıklar içinde; az tehlikeli işyerleri için en az sekiz saat, tehlikeli işyerleri için en az on iki saat, çok tehlikeli işyerleri için en az on altı saat olarak her çalışan için düzenlenmektedir. (Resmî Gazete, 2013) Eğitimlerde çalışma mevzuatı ile ilgili bilgiler, çalışanların hak ve sorumlulukları, iş kazası ve meslek hastalığından doğan hukuki sonuçlar, çeşitli sağlık konuları, risk etmenleri, elle taşıma, yangından korunma, iş ekipmanlarının güvenli kullanımı, ekranlı araçlarla çalışma, güvenlik işaretleri, tahliye ve kurtarma gibi teknik konular anlatılmaktadır. İş Sağlığı ve Güvenliği eğitimlerinin içeriği ile ilgili başlıklar Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik kapsamında Şekil 1’de ifade edilmiştir.

Eğitim Konuları	
1.) Genel Konular	a.) Çalışma mevzuatı ile ilgili bilgiler, b.) Çalışanların yasal hak ve sorumlulukları, c.) İşyeri temizliği ve düzeni, d.) İş kazası ve meslek hastalığından doğan hukuki sonuçlar
2.) Sağlık Konuları	a.) Meslek hastalıklarının sebepleri, b.) Hastalıktan korunma prensipleri ve korunma tekniklerinin uygulanması, c.) Biyolojik psiko-sosyal risk etmenleri, ç.) İlk yardım d.) Tütün ürünlerinin zararları ve pasif etkileşim,
3.) Teknik Konular	a.) Kimyasal, fiziksel ve ergonomik risk etmenleri, b.) Elle kaldırma ve taşıma, c.) Parlama, patlama, yangın ve yangından korunma, ç.) İş ekipmanlarının güvenli kullanımı, d.) Ekranlı araçlarla çalışma, e.) Elektrik, tehlikeleri, riskleri ve önlemleri, f.) İş kazalarının sebepleri ve korunma prensipleri ile tekniklerinin uygulanması g.) Güvenlik ve sağlık işaretleri ğ.) Kişisel koruyucu donanım kullanımı, h.) İş sağlığı ve güvenliği genel kuralları ve güvenlik kültürü, ı.) Tahliye ve kurtarma
4.) Diğer Konular	Çalışanın yaptığı işe özgü yüksekte çalışma, kapalı ortamda çalışma, radyasyon riskinin bulunduğu ortamlarda çalışma, kaynakla çalışma, özel risk taşıyan ekipman ile çalışma, kanserojen maddelerin yol açtığı olası sağlık riskleri ve benzeri,

Şekil 1. İSG Eğitim Konuları

Ana hatları ile bu şekilde ifade edilen İSG eğitimleri güncel gelişmeler ışığında içerik olarak zenginleştirilmeye çalışılmakta ayrıca aktarım şekilleri açısından yeni yöntemler denenmektedir. Teknolojinin tarihte hiç olmadığı kadar hızlı değiştiği günümüz dünyasında, gelişmelere ayak uydurmak için eğitim metotlarında da değişikliğe gidilmesi gerekliliği ön görülebilir bir durumdur. Eğitimde sıklıkla kullanılması kabul edilen çözümleri değiştirmemekte ısrarcı olmanın gelecekte daha da çoğalacağı öngörülen eğitim ihtiyaç ve isteklerinin karşılanması hususunda eksik kalacağı düşünülmektedir. İSG eğitimlerinin iyileştirilmesi adına gerçek yaşam temelli eğitim materyalleri geliştirerek analitik düşünme, problem çözme, yaratıcılık, girişimcilik gibi eğitim-öğretim programlarının çıktıları arasında olması gereken becerilerin bireye kazandırılmasını sağlamak için yapılan faaliyetler memnuniyet vericidir.

Çalışma Hayatında Engelli Çalışanlar İçin İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimleri

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yayımlanan ilgili kanun ve yönetmeliklerde engelli bireylere özgü iş sağlığı ve güvenliği özelinde mevzuat bulunmamaktadır. Ancak hem 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda hem de ilgili alt mevzuatta engelli bireyler için özel hükümler yer almaktadır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Risk değerlendirmesi, Kontrol, Ölçüm ve Araştırma başlıklı 10. Maddesinde;

“İşveren, iş sağlığı ve güvenliği yönünden risk değerlendirmesi yapmak veya yaptırmakla yükümlüdür. Risk değerlendirmesi yapılırken; “Genç, yaşlı, engelli, gebe veya emziren çalışanlar gibi özel politika gerektiren gruplar ile kadın çalışanların durumu hususlarını dikkate alır.” ibaresi bulunmaktadır. Engelliler özelinde iş sağlığı ve güvenliği ilgili alt mevzuata bakıldığında ise; 29.12.2012 tarihli ve 28512 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan “İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği”, 17.07.2013 tarihli ve 28710 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan “İşyeri Bina ve Eklentilerinde Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerine İlişkin Yönetmelik”, 15.05.2013 tarihli ve 28648 sayılı “Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik”, 05.10.2013 tarihli ve 28786 sayılı “Yapı İşlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği”, 20. 07. 2013 tarihli ve 28713 sayılı “İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik” alt mevzuatlarında engellilere özel hükümler yer almaktadır. Tüm bu özel hükümler özel politika gerektiren ve dezavantajlı grup içerisinde değerlendirilen engelli çalışanların istihdamında ve çalışma ortamlarında karşılaşılabilecek sorunları çözüme adına atılmış önemli adımlardır. Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik Madde 7’de “çalışma ortamlarında on beş yaşını bitirmiş ancak on sekiz yaşını doldurmamış genç çalışanlar, yaşlı, engelli, gebe veya emziren çalışanlar gibi özel politika gerektiren grupların özellikleri dikkate alınarak gerekli eğitimler verilir” ifadesi bulunmaktadır. Bu ifade aslında çalışanın ihtiyacını doğru şekilde karşılamak için dezavantajlı gruplarda eğitim şeklinin farklılaşabileceği anlamına gelmektedir. Dezavantajlı gruplar kendi içerisinde incelendiğinde engelli çalışanların diğerlerine göre daha hassas bir konumda olduğu gözlenmektedir. Çünkü hem engelli hem genç hem engelli hem kadın veya hem engelli hem yaşlı olmak gibi özel gereksinimlerin arttığı bir durum söz konusudur. Bu nedenle ihtiyaç tespiti yapıldığında rutin İSG eğitimlerinin engelli çalışanlar için yetersiz kalacağı görülmektedir. İşte tam da bu evrede İSG eğitimleri engelli çalışanlar için nasıl olmalı sorusu gündeme gelmektedir. Mevcut duruma bakıldığında her ne kadar iyi uygulamalar olsa da İSG eğitimlerinin çalışanlar açısından kıymetine ve önemine dair arzu edilen yeterli hassasiyet oluşmamışken aynı eğitimlerin aynı şekilde engelli çalışanlara verilmesinin istenen olumlu etkiyi yaratmayacağı düşünülmektedir. İSG eğitimleri çalışanlarda farkındalık oluşturmalıdır, çalışan kendi önemini fark etmeli, haklarını, sorumluluklarını, sınırlarını bilmeli, bu eğitimler sayesinde önceden yaptığı veya yaşadığı olumsuz durumları öğrendiklerinin ışığında yeniden yorumlayabilmeli, öğrendiklerini iş hayatında uygulayabilmelidir. Çünkü öğrenme davranış değişikliğidir. Verilen eğitimlerin çıktısını görmek için davranış değişikliği olup olmadığına bakmak gerekmektedir. Genel anlamda gaye davranış değişikliği meydana getirmek olduğundan

söz konusu eğitimlerin engelli çalışanlara verilme şekli engel durumuna, engellilik oranına, çalışma ortamına ve engelli çalışanın ihtiyaçlarına göre çeşitlenmelidir. Bahsi geçen süreçlerin sağlıklı işlemesi için İSG eğitimlerinde teknolojidен, güncel değişimlerden, iş psikolojisi, yönetim organizasyon, ölçme değerlendirme teknikleri gibi farklı alanlardan faydalanılması yararlı olacaktır.

Engelli Çalışanlar İçin İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinde Güncel Yaklaşımlar

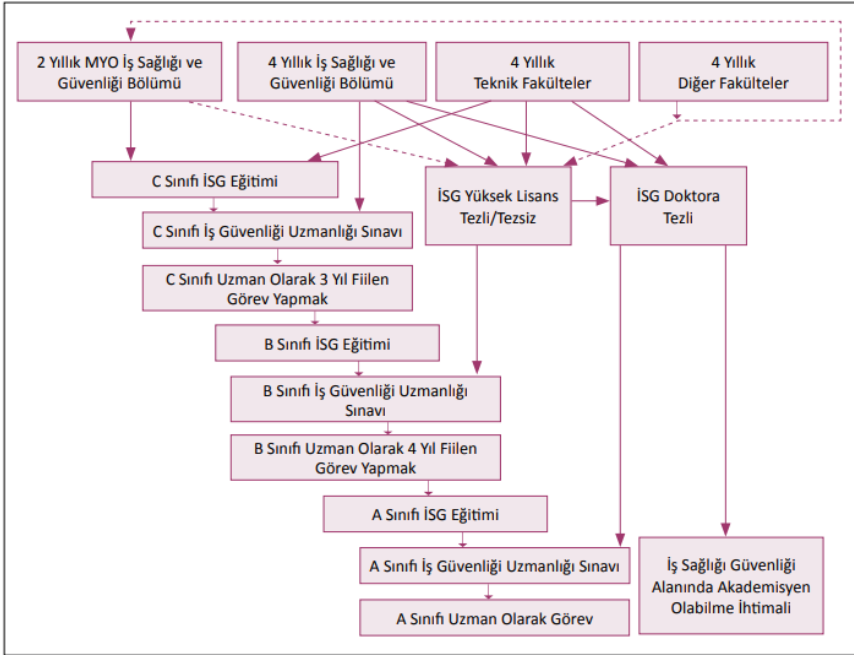
Değişen yaşam koşulları, teknolojinin ilerlemesi vb. sebepler ile birlikte ekonomik, sosyal ve çevresel anlamda mevcut sistemlerin değişimi kaçınılmaz olmuştur. Tarih boyunca farklı zamanlarda endüstri, teknolojik değişimlerden kaynaklı yeniliklere maruz kalmış ve bu maruz kalmalar sanayi devrimleri olarak adlandırılmıştır. Bu devrimlerden en önemlileri arasında sayılan Endüstri 4.0 çalışma hayatına birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Akıllı robotlar, simülasyonlar, yatay/dikey yazılım entegrasyonları, nesnelerin interneti, yapay zekâ, siber güvenlik, siber fiziksel sistemler, bulut depo, eklemeli üretim, artırılmış gerçeklik, büyük veri analizi ve akıllı fabrikalar gibi kavramlar iş hayatında karşılık bulmaya başlamıştır. Endüstri 4.0 süreçlerinin ve teknolojinin hızla gelişimi iş sağlığı güvenliğinde de gelişim sağlayarak çalışanların daha emniyetli ortamlarda iş görmesini sağlayan faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu gelişimle beraber insan makine etkileşiminin en verimli düzeye çıkarılması için çalışmalar yapılmaktadır. Bu değişimlerin kendini gösterdiği bir alan da şüphesiz ki eğitim alanıdır. Özel politika gerektiren grupları maruz kaldıkları ek risklere karşı korumak, iş organizasyonunu bu bağlamda düzenlemek, çalışma için uygun iş ekipmanının engelli çalışanın sağlık ve güvenliğine zarar vermeyecek şekilde kullanımını sağlamak gibi süreçler eğitim sayesinde gerçekleşmektedir. Çalışanlara verilen İSG eğitimlerinde çalışma mevzuatı ile ilgili bilgiler, çalışanların hak ve sorumlulukları, iş kazası ve meslek hastalığından doğan hukuki sonuçlar, çeşitli sağlık konuları, risk etmenleri, elle taşıma, yangından korunma, iş ekipmanlarının güvenli kullanımı, ekranlı araçlarla çalışma, güvenlik işaretleri, tahliye ve kurtarma gibi teknik konular anlatılmaktadır. Bu eğitimlerin tüm engel gruplarına aynı şekilde verilmesi ne yazık ki istenilen performansı sağlayamayacaktır. Eğitim konusundan ayrı olarak şüphesiz ki risk yönetimi, ekipmanlar ve çalışma ortamı düzeni gibi hususlarda engelli çalışanlar için düzenlemeler ve iyileştirmeler mevcuttur. Örneğin; işitme engelli bireylerin çalışma ortamlarında oturdukları yerlerden kolaylıkla görebilecekleri flaş ışıklı sinyaller, görme engelli çalışanlar için riskli alana girmeyi engelleyen bariyerler ve sesli ikazlar, çalışma ortamındaki tezgah veya bantlara yaklaşıldığında uyarı veren bileklikler, acil durum ve tahliye için kılavuz yollar, ofis çalışmalarını için özel klavyeler, Braille klavyeler veya metin okutucu yazılım

gibi ekipmanlar, ortopedik rahatsızlığı bulunan çalışanlar için destek ekipmanları ile çalışma ortamında uyumlaştırma, kameralı okuma sistemleri, çalışanın iş elbisesinde sesli ikazları işitemediğini gösteren semboller ve benzeri birçok iyileştirme engelli çalışanın çalışma hayatına katılımını ve risklerden mümkün olduğunca korunarak iş görmesini sağlayan iyileştirmelerdir. Örnekleri zenginleştirmek gerekirse; çalışma ortamında çalışanın konumunu belirleyen takip sistemleri, çalışanların konum zaman bilgilerini anlık olarak toplayan kaydeden raporlama sistemleri, araç rampa merkezlenme sistemleri, kör nokta alan güvenlik sistemleri, sanal zemin çizgi lazeri, sanal logo projektörü, sanal yaya yolu lazeri, düşme ve hareketsizlik sensörleri gibi iyi uygulamalar iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını zenginleştiren güncel yaklaşımlardır. Burada önemli olan husus yapılmaya çalışılan bu iyileştirmelerin çalışanlara nasıl aktarılması gerektiğinin fark edilmesi ve uygun eğitim modellerinin uygun çalışanla buluşturulmasıdır. Ortopedik engeli bulunan çalışanla zihinsel engeli bulunan çalışan veya görme engeli bulunan çalışanla işitme engelli çalışana verilecek eğitimlerin verilmiş şekillerinin birbirinden farklı olması gerekmektedir. Örneğin zihinsel engelli çalışanlar için verilen eğitimde renkli kartlar kullanılması, yaratıcı dramının eğitim sürecine dahil edilmesi, eğitim süresinin dikkatin azalmasına fırsat vermeyecek şekilde ayarlanması, çalışanları da içine alan interaktif ortamlar oluşturulması son derece önemlidir. Görme engelli çalışanlar için olan eğitimlerde kullanılan sistemlerin seslendirmeli olması, ekran yazı fontlarının esnek değişimlere uyum göstermesi, hazırlanan dokümanların Braille alfabesi vb. alfabelerle desteklenmesi eğitimin verimini artıracaktır. İşitme engelli çalışanlar için oluşturulmuş Türk İşaret Dili İş Sağlığı ve Güvenliği Kitabı bu konuda verilebilecek güzel örneklerdendir. Söz konusu kitabın tamamı uzmanlar tarafından işaret diline tercüme edilerek filme alınmış ve hazırlanan videolar kitapta bulunan kare barkodlar vasıtasıyla engelli çalışanlar için ulaşılabilir hale getirilmiştir (İEEF,2021). Bu çalışma sayesinde İş Sağlığı ve Güvenliği eğitimlerinde verilen temel konuların tamamına engelli çalışanın erişebilmesi sağlanmıştır ayrıca bu kitapla birlikte eğitim veren uzmanlar açısından da farkındalık oluşturulması hedeflenmiştir ki; bu noktada da eğitimcilerin nasıl eğitileceği meselesi gündeme gelmektedir. Bu mesele yazının ilerleyen aşamasında detaylı tartışılacaktır. İSG eğitimlerinde faydalanılabilecek bir diğer alanın da sanal ve artırılmış gerçeklik olduğu düşünülmektedir. Yaparak ve yaşayarak öğrenmenin olumlu etkisinin diğer eğitim metotlarına göre daha fazla olduğu düşünüldüğünde sanal gerçeklikle veya artırılmış gerçeklikle hazırlanacak simülasyonların çalışanlarla paylaşılması ve eğitimlerin bu çizgide devam etmesi önem arz etmektedir. Çalışanın eğitim esnasında pasif halden aktif hale getirilmesi hem dikkat uyandırmakta hem de kalıcılığı artırmaktadır. Gerçek fiziksel çalışma ortamının birebir modellendiği sanal ortamlarda çalışanın risk faktörlerini bulması istendiğinde, yüksekte düş-

me gibi olgular sanal ortamda simüle edildiğinde ve çalışan bunları deneyimleme fırsatı bulduğunda eğitime olan bakış açısı değişmektedir. Ayrıca mobil telefonlar için geliştirilen ve şirket içi kullanımda çalışanların telefonlarından takip edebildikleri eğitim modüllerinden, küçük sınavlardan, bilgi yarışmalarından ve oyunlardan oluşan İSG eğitim uygulamaları da sadece engelli çalışanların değil kurumdaki tüm çalışanların yararına olacak güncel yaklaşımlardır. İSG çok yönlü çalışma alanları olan geniş bir mecradır ve bu mecrada eğitim en önemli temel basamaktır. Eğitimin içeriği ne kadar zenginse, kalitesi ne kadar yüksekse çalışanın eğitimden faydalanma ihtimali de o kadar artmaktadır. Sanal gerçeklik veya artırılmış gerçeklik tabanlı eğitimler duygulara ve hislere hitap etmektedir. Herhangi bir dikkatsizliğin nelere sebep olabileceği, iş yerinde her gün fark edilmeyen ne kadar fazla risk faktörü bulunduğu gibi durumlar bu eğitim metotlarıyla çalışanlara gereksinim durumlarına göre doğru bir şekilde verilebilirse farkındalık oluşacaktır. Bu sistemler ayrıca zaman ve maliyet avantajı sağlayacağından tercih edilebilmektedir. Bir diğer husus ise kişisel değerlendirme imkanının olması yani eğitim modülleri sonrası çalışanın durumu raporlanacağından bireysel hangi iyileştirmelerin yapılması gerektiğinin ortaya çıkmasıdır bu durum da hem performansı artıracak hem de iş verenin ve iş güvenliği uzmanının daha sağlıklı önlemler almasına yardımcı olacaktır. Mevcut durumda her ne kadar iyi örnekler olsa da engelli çalışanların temel ihtiyaçlarından biri olan iş sağlığı ve güvenliği eğitimi alma haklarını tam anlamıyla gerçekleştiremedikleri düşünülmektedir. Bu durumun belli başlı sebepleri arasında fiziksel ortamın uygunsuzluğu, eğiticinin yetersizliği, eğitim materyallerinin eksikliği, yeterli bütçe ayrılammaması, iş verenlerin ve diğer çalışanların engelli çalışanlar konusunda yeterli bilgi ve farkındalık düzeyinde olmaması gibi durumlar işaret edilebilir. Eğitimlerde engelli çalışanlar için öncelik engel kategorisinin ve seviyesinin net bir şekilde tespit edilmesi olmalıdır. Sağlık raporlarında belirtilen engel kategorisi ve seviyesi önemli bir ön bilgidir. İşe girişte yapılacak ilave uygulamalarla çalışanın hazırbulunuşluluğuna uygun çalışma ortamında konumlandırılması ile ilk önemli adım gerçekleştirilmiş olacaktır. Sonrasında bu bilgi eğitim programları için kullanılmalıdır. Eğitimlerde bir düzey belirleme uygulamasına gidilmelidir. Çalışanların engel oranı, fiziksel ve psikolojik özellikleri nedeniyle gerçekleştirilecek uygulamalar her çalışana aynı oranda fayda sağlayamayacaktır. Bu nedenle düzeyler ve ihtiyaçlar belirlendikten sonra çalışanlara eğitimler verilmelidir. Eğitimin ilk aşamasında dikkat çekmek için farklı uygulamalar ve etkinlikler yapılabilir. Eğitimler sonucunda belirlenen davranış değişikliği beklendiğinden eğitimler zamana yayılmalı ve çıktıları kontrol edilmelidir. Hedefe ulaşamadığı gözlemlendiğinde kısa ve farklı bir eğitim programıyla iyileştirmelere gidilmelidir. Böylelikle tüm engelli çalışanlarda İSG bilinci yerleşmesi hususunda önemli adımlar atılmış olacaktır. Eğitimlerde sadece yazılı ve

sözlü içerik bulundurmaktan ziyade; görseller, sanal gerçeklik, oyunlar gibi daha interaktif uygulamalardan da yararlanılmalıdır. Bu uygulamalardan yararlanırken içerikler sonuç odaklı olursa ve yapılan hatanın sonucunda nasıl bir tehlike ile karşılaşılacağı vurgulanırsa çalışanın ilgisi ve dikkati daha fazla çekileceğinden akılda kalması daha kolay olacaktır. Yıl içerisinde belirli periyotlarla, içeriği giderek zenginleşen ve daha ilgi çekici hale gelen bir eğitim programı oluşturulmalı, bu eğitimlerin uygulanmasına ve takibine özen gösterilmelidir. Yasal zorunluluklar az tehlikeli, tehlikeli ve çok tehlikeli iş yerleri için eğitim periyotlarını belirlemiş olsa da hem bu eğitimler gerçekleştirilip hem de engelli çalışanlara yönelik zenginleştirilmiş farklı eğitimler uygulamaya geçirilirse mevcut durumu daha iyi hale getirmek mümkün olacaktır.

İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinde Güncel Yaklaşımlarda İş Güvenliği Uzmanının Rolü

Şekil 2. Türkiye’de İş Güvenliği Uzmanı Olabilmek İçin Var Olan Uygulamalar

İş güvenliği uzmanları işyerlerinde risklerden arındırılmış, sağlıklı ve güvenli bir iş ortamı oluşturmak, çalışanların sağlık, güvenlik ve refahını sağlamak temel amacıyla çalışan kişilerdir (Kılıkış ve Alper, 2015). Bu kişiler uzman ünvanını ülkemizde farklı uygulamalarla almaktadırlar. Söz konusu uygulamaların özeti Şekil 2’de ifade edilmektedir.

İş güvenliği uzmanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na yetkilendirilmiş iş güvenliği uzmanlığı belgesine sahip ve sahip olduğu bu belge ile farklı tehlike sınıflarına ayrılmış iş yerlerinde iş gören kişidir. Ülkemizde işyerleri az tehlikeli (C Sınıfı), tehlikeli (B Sınıfı) ve çok tehlikeli (A Sınıfı) olarak sınıflandırılmıştır. İş güvenliği uzmanlarında da C sınıfı uzman, B sınıfı uzman ve A sınıfı uzman olmak üzere aynı sınıflandırma söz konusudur. İş güvenliği uzmanlarından çalışma ortamlarında teknik konular ile ilgili çalışmalar yapmaları, çalışan eğitimlerini vermeleri, risk analizi yapmaları ve proaktif önlemler konusunda süreçlere hâkim olmaları beklenmektedir. Bu beklentileri karşılaması için bir İSG uzmanının tıpkı içinde bulunduğu alan gibi çok yönlü olması gerekmektedir. Bilindiği üzere uzman, belirli bir alanda eğitim görmüş, yeterlilik kazanmış, bilgi ve beceriye sahip kişi olarak düşünülmektedir. O halde hem teknik hem sosyal yönü gelişmiş kişiler İSG uzmanlığı için ideal bireyler olarak düşünülebilir. Meselenin teknik yönü risk analizlerinden, tatbikatlar ve çeşitli faaliyetlerin yönetilmesinden, ortam ölçümlerinin sıhhatli bir şekilde gerçekleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Meselenin sosyal yönü ise İSG eğitimleri ile ilgilidir. Eğitimler önemli bir iletişim kaynağıdır, uzmanın çalışanlara ulaşabileceği kıymetli zamanlardır. Bu zamanları en verimli şekilde kullanabilmenin anahtarı İSG uzmanının hazırbulunuşluğu, alan hakimiyeti ve güncel durum takip yeteneği ile ilintilidir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile çalışan sayısına bakılmaksızın tüm işyerlerinin iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri kapsamına alınması ve bu hizmetlerin İSG uzmanları ve iş yeri hekimlerince yerine getirilmesi ön görülmüştür. Bu durum İSG hizmetlerinde iş güvenliği uzmanlığının rolünü artırmıştır. Kanun İSG uzmanı olma sürecine önem vermiş, eğitim alma ve gerçekleştirilecek merkezi sınavda başarılı olma şartlarını kriter olarak belirlemiştir. Ancak kanunun hemen uygulanması halinde ihtiyaç duyulan sayıda İSG uzmanının bulunmaması nedeniyle ilgili kanunun bazı hükümleri kademeli olarak hayata geçirilmiştir. Kanunlar ve yönetmelikler kapsamında çalışan İSG uzmanlarının sorumlulukları çalışan sağlığı ve çalışma ortamının refahı ile ilgili olduğundan uzmanların bu parametrelerle ilintili tüm alanlarda bilgi, beceri ve tecrübeye sahip olması beklenmektedir. Tüm çalışanları kapsayacak bu kapsamda da engelli çalışanlar için gereksinimlere göre eğitimler verebilecek düzeyde olma adına İSG uzmanlarının çok yönlü yetiştirilmesi gerekmektedir. İSG uzmanlarının yaptıkları işin doğası gereği mevzuata hâkim olmaları ve teknik deneyimlerinin olması beklenmektedir. Çünkü İSG alanı yürürlükteki kanun ve yönetmeliklerin sıkı takibini gerektirmektedir. Teknik anlamda yapılacakları bilmek, riskleri ön görmek, önlemler almak işin mühendislik ve deneyim boyutudur. Söz konusu boyutlarda donanıma sahip İSG uzmanı hem ortaya çıkabilecek iş kazalarını önlenmiş hem de mevzuata ve saha uygulamalarına hâkimiyetiyle mesleğinin gerekliliklerini yerine getirmiş olur. Ayrıca

İSG uzmanlarının iletişim yönlerinin kuvvetli olması ve alanlarındaki güncel gelişmelere açık olmaları verecekleri hizmetin değerini artıracaktır. Bu noktada eğiticinin eğitimi meselesi gündeme gelmektedir. İSG uzmanlarının sertifikalandırıldıkları andan itibaren önceki eğitimlerini destekleyecek ve yeni kazanımlar elde etmelerine vesile olacak şekilde farklı eğitimlere tabi tutulmaları hem kendilerinin mesleki gelişimlerini sağlayacak hem de çalışma ortamlarındaki işleyişe pozitif etkide bulunacaktır. İSG uzmanı vereceği eğitimlerle engelli çalışanları aktif bir şekilde merkeze alan bir yaklaşım benimsek suretiyle zihinsel, fiziksel, işitsel, görsel, sosyal, duygusal yetersizlik içerisinde olan veya konuşma güçlüğü çeken çalışanların işlevsel becerilerini geliştirip, kendi kendilerine yeterli bir duruma gelmelerini sağlamak, çalışma ortamlarında iş kazalarına karşı engelli bireyleri bilinçlendirmek bununla birlikte; topluma uyumlarını, uygun eğitim programları ile özel yöntem, araç ve gereç kullanarak; ilgileri, gereksinimleri, yetenekleri ve yeterlilikleri doğrultusunda iş ve meslek alanlarına hazırlanmalarını sağlayacaktır.

Sonuç ve Tartışma

Geçmişten bugüne engelli bireylerin gündelik hayatta kendilerini kabul ettirmeleri hususunda bazı olumsuzluklar yaşadıkları gözlenmektedir. Diğer kişiler tarafından acıma ve kaçınma gibi olumsuz duygulara maruz kalan engelliler, “eksik” ya da “farklı” olarak nitelendirilip zaman zaman dışlanmaktadır. Bu dışlanmalar engellileri sosyal hayattan uzağa itmekte, özellikle çalışma hayatına dahil olmaları noktasında önemli bir duvar oluşturmaktadır. Zihinsel veya fiziksel işlevleri tam olarak yerine getirememek anlamında kullanılan engellilik kavramı, çalışma hayatında önemli bir yere sahiptir. Engelliler yaşadıkları ekonomik, sağlık ve sosyal içerikli problemlerin çözüme kavuşturulması bağlamında sosyal politikaların odağı haline gelmiştir ve engellilerin haklarının hem ulusal hem de uluslararası arenada güvence altına alınması için çalışmalar devam etmektedir (Karaca, 2021). Engelli çalışanların istihdamları tüm diğer dezavantajlı grupların istihdamı gibi gün geçtikçe artmakta, bu artış sevindirici bir gelişme olarak değerlendirilirken engelli çalışanların çalışma ortamlarında alması gereken eğitimler beraberinde yeni sorular getirmektedir. Çalışma ortamlarının engelli çalışanların eğitim alması için uygunluk durumu, araç ve gereç yeterliliği, eğitim verecek İSG uzmanının engelli çalışanlara hitap edebilecek durumda oluşu, teknolojiden yararlanma seviyesi ve eğitim içerikleri ayrı ayrı incelenmesi gerekli başlıklardır. Bu başlıkların her birinde yapılacak iyileştirmeler aslında daha çok engelli çalışanın çalışma hayatına dahil olmasına olanak sağlayacaktır. Mevcut durumda teknolojinin gelişimiyle birlikte pek çok meslek engellilerin de yapabileceği hale gelmiştir. Ancak çalışma hayatına başlamadan önce ve çalışma hayatında engellilerin hala pek çok sorunla karşılaştıkları bilinmektedir. Engelli

çalışanların yaşadıkları sorunlar istihdam edilmeden önce ve istihdamları halinde olmak üzere ikiye ayrılabilir. Gerek istihdam edilmeden önce gerekse istihdam halinde engellilerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri “eğitim” sorunudur (Kanyılmaz vd., 2020). Eğitim, bireyin doğru ile yanlış ayırt etmesini sağlayan, sorgulama imkânı veren, ufku açan ve hayatla iç içe bir olgu olduğundan sadece engelli çalışanlar için değil tüm çalışanlar için önemli bir konudur. Tüm çalışanların mesleki gelişiminde, iş kazaları ve meslek hastalıkları konularında bilinçlenmelerinde, çalışma ortamlarındaki risk faktörlerini fark etmelerinde ve yapılabilecekler hakkında fikir sahibi olmalarında eğitimin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle İSG eğitimleri tüm çalışanlar için hassas bir konumdayken tartışmasız engelli çalışanlar için daha da önemli hale gelmektedir. Bu önemli konunun hak ettiği değeri görebilmesi için öncelikle eğitimcilerin yani iş güvenliği uzmanlarının mercek altına alınması ve birtakım iyileştirmeler yapılması gerektiği düşünülmektedir. Ülkemizde iş güvenliği uzmanı olmak için alternatif yollar bulunmaktadır. Meslek Yüksek Okulları’nda iki yıllık iş sağlığı ve güvenliği programını bitirip ardından 180 saatlik bir eğitim programını tamamlayarak merkezi sınav sonucu uzman olma hakkı elde edilebileceği gibi, fakültelerin dört yıllık iş sağlığı ve güvenliği bölümünden mezun olup merkezi sınav sonucu ile de uzman olmak mümkündür. Ayrıca dört yıllık teknik fakülte mezunu olup 180 saatlik eğitim programını tamamlayarak ya da tezsiz/tezli yüksek lisans yapıp yine merkezi sınav sonucu ile uzman olunabilmektedir. Bu alternatif yollar ile iş güvenliği uzmanı olma hakkını elde eden kişilerin hazırbulunmuşlukları ve deneyimleri birbirinden farklı olmaktadır. İSG akademik birikimin yanı sıra tecrübe de gerektiren disiplinler arası bir konumdur. Zaman zaman sahadaki uygulamalar kitaplarda anlatılan teorik bilgilerden farklı ilerlediğinden iş güvenliği uzmanının hem teorik donanıma sahip olması hem de uygulama tecrübesinin bulunması beklenmektedir. İSG uzmanın çalışma alanlarından biri olan eğitim başlığında ise iletişim, ikna kabiliyeti, ölçme değerlendirme, teknolojik yatkınlık, eğitim metotları, eğitim program geliştirme yöntemleri, hatta diksiyon ve beden dili gibi parametreler verilen eğitim kalitesini artıran hususlardır. Bu nedenle hem eğitimcinin eğitimi konusu gündeme gelmekte hem de iş güvenliği uzmanı olma yapısında güncellemelere gidilmesi gerekmektedir. Alanda tekniker, uzman yardımcısı ve uzman gibi ayrımların olması, uzman olmadan önce belirli süre sahadaki uygulamada geçecek bir zamanın ön koşul olarak konulması, ön lisans programlarının kendi içerisinde lisans programlarının da kendi içerisinde müfredat birliğinin sağlanması, öğrenim anındaki zorunlu staj sürelerinin artırılması hatta zamana yayılması, ön lisans programlarında 3+1, lisans programlarında 7+1 gibi bir dönemi uygulamaya ayıracak şekilde staj güncellemeleri yapılması, müfredatlarda yukarıda bahsi geçen iletişim, ikna kabiliyeti, ölçme değerlendirme, teknolojik yatkınlık, eğitim metotları,

eğitim program geliştirme yöntemleri, hatta diksiyon ve beden dili gibi hususları içine alan eğitimler verilmesi iş güvenliği uzmanı olacak kişileri çalışma hayatına hazırlama noktasında etkili olacaktır. Bu meziyetlerle donanmış iş güvenliği uzmanları şüphesiz ki hem çalışma ortamlarındaki uygulamalarda hem de verdikleri eğitimlerde güncel gelişmelere açık olacaklardır. İSG uzmanlarının farkındalıkları ve gayretleri yüksek olduğunda bu durumun çalışanları da olumlu anlamda etkileyeceği düşünülmektedir. Çalışma hayatında farklı ailelerde yetişmiş, farklı inanç ve değerleri olan farklı kültürlerden gelmiş birçok insan beraber bulunmakta ve bu farklılıkların ışığında iş görme eylemini gerçekleştirmektedirler. Engellilik hali de tüm diğer farklılıklar gibi olağan karşılanması gereken bir durumdur. Her sağlıklı insanın potansiyel bir engelli olduğu düşünüldüğünde bu durumun önemi daha iyi anlaşılacaktır. Engelli çalışanların da diğer çalışanlar gibi eğitim alma, iş kazaları meslek hastalıkları konusunda bilinçlenme, risk faktörlerini bilme, kendileri ile ilgili mevzuat ve güncel konular hakkında bilgi sahibi olma gibi haklar en doğal haklarıdır ve bu haklar kanun koyucu tarafından garanti altına alınmıştır. Bu durumda yapılması gereken engelli çalışanların iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinde güncel içerik ve aktarım yolları oluşturmak ve oluşturulan bu programları en efektif şekilde çalışana aktarmak olacaktır ki; bu durum sosyal toplum olmanın gereklilikleri arasında bulunmaktadır. Bir toplumun refah seviyesini artırmak tüm üyelerinin refah seviyesini artırmak suretiyle mümkün olacaktır. Farklılıkların kıymetini bilerek kırılma noktalarına temas etmek yorucu bir emek gerektirmektedir. Bu emeğin gösterilmesinde iş sağlığı ve güvenliğinin paydaşları olan devlet, çalışan, iş güvenliği profesyonelleri, işveren ve sendikalara çok önemli görevler düşmektedir. Birbirini destekleyerek birlikte hareket eden bir sistem içerisinde atılacak tüm adımların engelli çalışanların yararına olacağı ve böylece engelli çalışanların istihdam öncesinde ve istihdam esnasında yaşadıkları sorunlara alternatif çözümler bulmanın mümkün hale geleceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- ÇOKER, İ., SELİM, H., (2019), Bir Tekstil İşletmesinde Kas-İskelet Sistemi Rahatsızlıklarına Yönelik Ergonomik Risk Değerlendirme, *ASEAD*, 231-240.
- ENGÜR, M., CHAUSH-OGLY, K., (2019), Türkiye İş Sağlığı Ve Güvenliği Mevzuatında Ergonominin Yeri Üzerine Bir Çalışma, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Orman Fakültesi Orman Endüstri Mühendisliği Bölümü – İstanbul Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 69-77.
- IEEF 2021, <https://ieef.org.tr/turk-isaret-dili-is-sagligi-ve-guvenligi-kitabi>
- KANYILMAZ POLAT, E., BACAĞ, B., KIROĞLU, F. (2020). Çalışma Yaşamında Görme Engelli Bireyler Çanakkale Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0(49), 917–960.
- KARACA, N., (2019). Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-34
- KAYNAK, K., ULUĞTEKİN, N., (2018), Çalışma Ortamındaki Fiziksel Faktörlerin Ergonomik Analizi: 9 Eylül Üniversitesi Hastanesi Örneği, *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 319-325
- KILKIŞ, İ., ALPER, Y. (2015) 6331 Sayılı Kanun'da İş Güvenliği Uzmanlığı: Nitelikleri, Görevlendirilmeleri ve Yetkilendirilmeleri, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(1), 33-67.
- SİVRİKAYA, O. (2016). Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitiminde Güncel Durum, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6 (2), 151-162.
- ŞEN, M., TUNÇ, Y.E., (2017), Türkiye'de Çalışma Yaşamında Özel Grupların İş Sağlığı ve Güvenliği Kapsamında Değerlendirilmesi, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6 (16), 569-596.
- T.C. Resmî Gazete* (28339, 20/6/2012) İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu
- T.C. Resmî Gazete* (25868, 07/07/2005) Engelliler Hakkında Kanun
- T.C. Resmî Gazete* (28648, 15/05/2013) Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik
- T.C. Resmî Gazete* (28512, 29/12/2012) İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği
- T.C. Resmî Gazete* (28710, 17/07/2013) İşyeri Bina ve Eklentilerinde Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerine İlişkin Yönetmelik
- T.C. Resmî Gazete* (28786, 05/10/2013) Yapı İşlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği
- T.C. Resmî Gazete* (28713, 20/07/2013) İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik

WHO, “Disabilities” <http://www.who.int/topics/disabilities/en/>, 05.02.2022.

YENİDÜNYA, S., GÜLER, A., ÇOKTU A.K., BOLAT Y.Z., EREL F. (2016)
Engelli Çalışanlar İçin İş Sağlığı Ve Güvenliği Rehberi, Çalışma ve Sosyal
Güvenlik Bakanlığı – İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü

BÖLÜM 22

WELLNESS-DETOKS OTELLERİNE YÖNELİK E-ŞİKAYETLERİN İNCELENMESİ

Ahu YAZICI AYYILDIZ¹

Esra AKSOY²

1 Doç.Dr.Ahu Yazıcı Ayyıldız, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ayazici@adu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1301-2428

2 Esra Aksoy, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, eaksoy@adu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2377-5442.

GİRİŞ

Değişen ve gelişen dünyada şüphesiz ki turizmin yeri tartışılmazdır fakat son zamanlarda bu pazara Sağlık Turizmi de girmekte ve kendine belirgin bir yer edinmeye çalışmaktadır. Sağlık Turizmi paydaşlarından olan Wellness- Detoks otelleri de bu hedefte üstüne düşeni yapmaya çaba göstermektedir.

Bu hızlı ve etkin iletişim gelişimde müşteri memnuniyeti kavramının özellikle işletmeler için ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Günümüzde turistler hizmet satın almadan önce, gideceği otel ile ilgili özelliklere, otelin fotoğraflarına ve otel değerlendirmelerine bakarak otel tercihi yapmaktadırlar. Otel işletmeleri hakkında yapılan yorum ve değerlendirmeler, yorumu yapılan otel için büyük önem arz etmektedir. Yapılan olumlu değerlendirmeler otelin müşteri potansiyelini arttırırken olumsuz yapılan yorumlar ise, otel işletmesi için potansiyel müşterilerini kaybetmelerine ve otel hakkında olumsuz imaj oluşmasına neden olmaktadır. Memnuniyeti sağlanan müşteriler bu deneyimini ailesiyle, arkadaşlarıyla ve çevresiyle paylaşmaktadır. Hatta bu ağızdan ağıza aktarım (WOM) teknolojinin gelişmesiyle birlikte internet ortamına yayılmış ve artık insanlar bir işletme hakkındaki yorumlarını internet aracılığıyla birbirine aktarır olmuştur ve bugün pazarlamanın bir kolu olan E-WOM oluşmuştur.

Geçmişte insanlar bir tatile giderken ancak yakın çevresinin deneyimlerinden faydalanabilirken şimdilerde değil kendi ülkesinden başka ülkelerden de misafirlerin deneyimlerine internet yoluyla ulaşabilmekte ve karar vermeleri daha kolay hale gelmektedir. İnternet üzerinden yapılan bu olumlu ve olumsuz yorumların daha güvenilir bir havuzda toplanması adına bazı internet siteleri oluşmuştur ve müşteriler bu sitelerden dilediği otel hakkında dilediği bilgiyi edinebilmektedir.

Bu sitelerin belki de en çok kullanılanı ‘Trip Advisor’ internet platformudur. Trip Advisor da dilediğiniz otel hakkında mükemmel, iyi, ortalama, kötü ve berbat şeklinde ve birçok kriterde değerlendirmeye erişmek mümkündür. Bu değerlendirmeler müşteriler arası etkileşimi sağladığı gibi otel işletmeleri açısından da büyük öneme sahiptir. Çünkü bu sitelere yapılan özellikle olumsuz yorumlar işletmenin de müşteri potansiyelini ve markasını zedeleyebilmektedir. Bu nedenle bu e-şikâyet yorumlarına pazarda iyi bir yere gelmek isteyen ve uzun vadede kazanç elde etmeyi düşünen otel işletmeleri de değerlendirerek kendine göre artıya çevirmeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’deki 8 adet 5 yıldızlı Wellness ve Detoks oteli hakkında Tripadvisor.com sitesinde yapılan 190 yorum içerik analizi yöntemi ile incelenerek ‘genel’, ‘oda’, ‘yiyecek-içecek’, ‘temizlik’ ‘personel’, ‘yönetim’, ‘ulaşım’ ve ‘etkinlik’ olmak üzere 8 kategoriye ayrılmış ve ya-

pılan araştırma ve incelemeler sonucu şikayetlerin en çok ‘genel’ kategorisinde yapıldığı, alt kategori olarak da hizmet kalitesi, fiyat ve performans dengesi, yiyecek ve içecek lezzeti, oda temizliği, personelin tutum ve davranışları görülmüştür.

Wellness Turizmi

Türkçe dilinde tam bir karşılığı olmayan ‘Wellness’ kavramının kelime anlamı ‘iyilik’, ‘iyi hissetme’, ‘eselik’ anlamlarına denk gelmektedir. İlk olarak Amerika’da yer bulan wellness kavramı, amacı beden, zihin ve ruh sağlığını dengede tutarak artırmak olan bir yaşam anlayışı felsefesidir. Bu anlamda, insanların fiziksel, zihinsel, ruhsal ve ilişkisel olarak iyi ve zinde hissetmesini sağlayan doğal ürünlerle yapılan her türlü vücut bakımları (cilt bakımı, masaj, çamur ve yosun banyoları, Talasso terapi gibi) wellness kapsamına girmektedir (Değer, 2020).

Wellness kavramını içeren ‘sağlık kavramı’ Dünya Sağlık Örgütü (2020) tarafından sadece hastalık, rahatsızlık değil, fiziksel, zihinsel ve sosyal olarak da iyi olmak anlamını taşımaktadır. Ulusal Sağlık Enstitüsüne göre de wellness, daha başarılı bir varoluş yolunda insanların farkına vardıkları ve buna göre seçimler yaptıkları aktif bir süreçtir. ‘Sağlık ve Wellness’ kavramı aynı olmamakla birlikte birbirleriyle uyumlu iki kavramdır. Sağlık gidilecek bir hedef olarak düşünülürse, wellness da ona gidilecek yol olarak gösterilebilir (Dillette & Douglas & Andrzejewski 2020).

Wellness Turizmi ise daha geniş bir pazar olan turizm sektöründe çok daha ‘niş’ bir pazardır. Wellness Turizmi, ilk ve en önemli amacı seyahatçilerin sağlığını hem zihinsel hem fiziksel hem de ruhsal olarak geliştirebilmek ve bu amaçla onları cesaretlendirebilmek olan bir seyahat türüdür (Indolia & Lasiyal, 2019).

Özellikle de son dönemlerin ağır iş temposu, yaşam tarzı, hayata bakış insanları wellness turizmine yönlendirmiş ve wellness turizminin sektörde hızlı bir ivme kazanmasına neden olmuştur. Eskiden insanlar daha çok geçim kaygısı, aile ve iş hayatına adapte iken şimdilerde özellikle de hayat felsefelerinin globalleşmesi sonucu kendine bakım, ruh sağlığının önemi ve daha kendine yönelme neticesinde insanların seyahat tercihleri de değişmiştir.

Son zamanlarda gelişen ve popüler olan detoks tatilleri, özellikle de büyük şehirlerde yaşayan ve şehrin karmaşıklığından bunalan, uzaklaşmak isteyen, sağlıklı beslenerek ve spor yaparak bir süreliğine de olsa kendine yatırım yapmak isteyenler için güzel bir alternatif olmaktadır. Çünkü genellikle bu oteller doğanın içinde, şehrin gürültüsünden uzak yerlerde konumlanmış olup misafirlerine doğa ile baş başa kalabilecekleri, spor yapıp, sağlıklı beslenebilecekleri imkanlar sunmaktadır.

Detoks otelleri misafirlerine onların gereksinimlerine göre birçok seçenek sunmaktadır. Süreleri 3 gün de olabileceği gibi 7 gün de olabilmektedir ve genellikle bahar ayları tercih edilmektedir. Bu tatillerde misafirler sağlıksız yiyecek ve içeceklerden (sigara, alkol, şeker, kahve gibi) uzak durmaktadır, onlar yerine sebze, meyve gibi sağlıklı gıdalar tüketmektedirler. Sağlıklı beslenmenin yanında oksijeni bol yürüyüş ve spor aktiviteleri ile desteklenirler. Misafirlerin tüm öğünleri hafif ve bol vitaminli gıdalardan seçilir.

E-Şikayet ve Müşteri Şikayeti

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte şikâyet kavramı internet ortamına taşınmıştır ve artık müşteriler edindikleri tüm hizmet ve servisler ile ilgili geri dönüşlerini internet üzerinden belirli siteler aracılığıyla yapmaktadırlar. Her ne kadar güvenilir olmayan, asılsız yorumlar olmasına rağmen, modern işletmeler için e-şikayetler kendilerini geliştirme, düzeltme ve yenileme anlamında birçok artıya sahiptir. Ayrıca hızlı ve kolay erişim imkânı da şirketler için avantajlı bir durumdur. Bunların yanı sıra müşterileri ile de hızlı ve kolay iletişim kurabilecekleri için onların da şikayetlerine cevap vermeleri kolay ve hızlı olacaktır. Müşteri şikayetlerine hızlı cevap vermeleri ise hem müşteri memnuniyeti açısından hem de bu şikâyetin diğer müşterilere aktarımını azaltmak açısından avantaj sağlayacaktır (Zengin & Haliloğlu, 2020).

İnternet ortamında yapılan bu yorum sitelerinde müşteriler, hizmet aldıkları işletmeler hakkında memnuniyetlerini belirtmekte, bu memnuniyetleri derecelendirip kategorize edebilmektedirler. Diğer müşteriler ise bu yorumları okuyup onlara katılıp puan verebilmekte ya da o işletme hakkında bilgi sahibi olabilmektedirler. Yapılan bu yorumlarda müşteriler hizmet aldıkları işletmeler hakkında düşündüklerini kendi bakış açılarına göre değerlendirmektedirler. Bu değerlendirmeler işletme için ise müşteri memnuniyeti sağlama ve beklentilerini anlama açısından büyük önem taşımaktadırlar (Kütük A., 2021).

Müşteri şikayetleri çeşitli mecralardan işletmeye veya bir başka müşteriye ulaşmaktadır. Bazı müşteriler aldıkları hizmeti beğenmediklerini ürünü değiştirerek gösterirken, bazı müşteriler arkadaş veya eş, dostlarına aktararak gerçekleştirir, diğer müşteriler ise tüketici hizmetleri, hizmet aldıkları işletmeler veya Trip-Advisor, holiday-check, şikayetimvar.com gibi internet sitelerinde olumlu veya olumsuz değerlendirmelerini aktarırlar. Bu sitelerde müşteriler gerek fotoğraf veya video gerekse belge paylaşımı yoluyla yorumlarını paylaşırlar. Müşterilerin değerlendirme ve yorumlarını paylaştıkları bu platformlar arasında çok popüler olan, güvenilir ve faydalı içeriklerin olduğu siteler vardır. Bu siteler vasıtasıyla hem sektör yönünden gelişime ve yeniliğe yardımcı olunduğu gibi hem de işletmelerin

odak noktası olması gereken müşteri memnuniyeti ve isteği karşılanmış olmaktadır (Ayyıldız & Baykal, 2020).

Literatüre bakıldığında daha önce yapılan çalışmalardan Yazıcı Ayyıldız ve Baykal (2020), Kuşadası'ndaki 15 otel şikayetini incelemiş, 11 farklı kategoriye ayırmıştır. İnceleme sonucunda şikayetlerin çoğunun otel geneli, yiyecek içecek, temizlik ve personel kategorileri ile ilgili olduğu, en çok şikâyet edilen konuların ise personel tutumu, yemek lezzeti ve çeşitliliği ve oda temizliği olduğu tespit edilmiştir.

Arkadaş ve Ayyıldız (2020), çalışmalarında Uludağ'da faaliyette bulunan 4-5 yıldızlı otel tüketici yorum incelemişler, oda temizliği ve personel ilgisizliği ile şikayetlerin öne çıktığı belirlenmiştir.

Özkan ve Boz (2020), Çanakkale'deki 5 yıldızlı otel şikayetlerini inceledikleri çalışmalarında, şikayetlerin oda özellikleri, personel tutumları ve servis kalitesi ile ilgili olduğu görülmüştür.

Morgeson vd. (2020), pazarlama alanında yapılan şikayetlerin işletmelere sağladıkları faydalar incelemişlerdir. 10 yıllık dönemde ekonomi ve sanayi sektörleri ile firmalara yapılan 35.597 yorum ACSI (American Customer Satisfaction Index) veri tabanından incelenerek müşteri sadakat değerleri nasıl artırılmalı ve desteklenmeli konusunda öneriler getirilerek yönetici ve firmalara katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Beatriz vd. (2020), müşterilerin otel işletmeleri ile iletişimlerinin, sadakat ve güven sağlama konusunda müşteri şikayetlerini ele alarak nasıl aracılık ettiği analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlarda müşteri sadakati ve güvenini, müşteri-işletme ilişkisini olumlu yönde etkilediği ve bu köprüyü kurmak da işletmelerin, müşteri şikayetlerini dikkate almakla kurulabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Ha Nguyen Thi Thu (2020), Vietnam'da bulunan otel işletmelerinde konaklayan müşterilerin şikayetlerine Trip-Advisor sitesinden ulaşarak içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Toplamda 36.200 yoruma ulaşmış ve bu yorumlarda 26.210 yani %72,7'si memnun olarak çıkarken 9.900 yani %27,3'ü memnuniyetsiz olarak sonuçlanmıştır. Bu sonuçlardan elde ettiği verilere göre müşteri şikayetlerini analiz etmenin işletmeye olumlu katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Soruç ve Şengül (2019) yaptıkları çalışmada Türkiye genelindeki 4 ve 5 yıldızlı kış otellerinin yiyecek içecek departmanına yönelik Trip-Advisor sitesinde paylaşılan müşteri şikayetleri içerik analizi yöntemiyle incelenmişlerdir. Otel müşterilerinin 'ortalama, berbat ve kötü' kategorilerinden en çok kötü yorumda buldukları ve şikâyet konularının en çok sırasıyla lezzet, yemek kalitesi, çeşitlilik ve servis personeli memnuniyetsizliği olduğu görülmüştür.

Şeyhanlıoğlu (2021) yılında yaptığı araştırmada Muğla ili Ula ilçesindeki Akyaka’da bulunan butik otel işletmelerindeki yiyecek içecek departmanına yönelik yapılan e-şikayetleri Tripadvisor sitesinden elde edilen 254 yorum içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Şikâyet konuları en çok kahvaltı kalitesi, fiyat memnuniyetsizliği, yemek kalitesi, servis personeli memnuniyetsizliği ve restoran temizliği olduğu görülmüştür.

Duan vd. (2021), Çin’in Shaanxi eyaletindeki 9 turistik yeri baz alarak TripAdvisor.com ve Ctrip internet platformlarından edindikleri olumsuz turist yorumlarını incelemiş, hizmet kalitesinde, ortam ve beklentiler konusunda, personelin tutumu ve diğer nedenler şikâyet davranışlarını etkilemiştir. Turistlerin turistik yerler hakkındaki şikayetleri ‘kalabalık, turistik yer seçeneği, servis, biletler, yönetim ve diğerleri’ olarak 5 ana alanda yoğunlaşmıştır.

Alana vd. (2020) yılında yaptıkları araştırmada TripAdvisor.com sitesinde yayınlanan 4 kıta 16 ülke Wellness turizmi deneyimleri hakkında bilgiler toplanarak sağlık turizmi deneyimlerini inceledikleri çalışmalarında sağlık turizmi ‘beden, zihin, ruh ve çevre’ olarak dört boyutta kategorize edilerek tanımlanmıştır. ‘Vücut’ kategorisini ‘Gıda, Aktivite, Wellness Hizmetleri ve Detoks’, ‘Zihin’ kategorisini ‘Gelişim ve Canlandırma’, ‘Ruh’ kategorisini ‘Ruhsal iyileşme’, ‘Etkileşim ve İçe Dönüş’ oluştururken ‘Çevre’ kategorisini ‘Personel’, ‘Konum’, ‘Fiyat’, ‘Oda’ ve ‘Kalabalık’ oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda en çok 5 yıldızlı ‘Vücut’ kategorisinde ‘Gıda’ alırken ikinci sırayı ‘Çevre’ kategorisinde ‘Personel’ ve üçüncü sırayı da ‘Zihin’ kategorisinde gelişim almıştır. Genele bakıldığında daha çok olumlu dönüt alınmış sadece fiyat konusunda 3 ve 2 yıldız almışlardır. Wellness turizmi açısından en popüler sezonun yaz ve bahar ayları en çok konaklayan seyahat türünün ise çiftler olduğu ve en çok katılımın da Amerika olduğu tespit edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Günümüzde yoğun rekabetin de etkisiyle turizm sektöründe özellikle otel işletmelerinde satış ve hizmet değerlendirmeleri yapılırken ilk sırada müşteri memnuniyeti gelmektedir. Çünkü bir işletme müşteri memnuniyetini sağladığında satışlar artacak ve işletme daha çok kar elde edecektir. Özellikle müşteri odaklı hizmet anlayışı müşteri sadakati sağlamak ve markalaşmak için de büyük önem arz etmektedir. Müşteri memnuniyetini sağlamanın en önemli yolu ise müşterilerin beklentilerini tespit etmektir. Müşteri beklentileri çok çeşitli ve kapsamlı olduğu için eskiden bunu tespit etmek daha zordu fakat teknolojinin ilerlemesiyle birlikte günümüzde artık internet aracılığı ile müşteri istek ve ihtiyaçları, beklentileri daha kolay karşılanabilmektedir. Bu araştırmanın amacı özellikle son yıllarda popüler olan Wellness ve Detox Otelleri hakkında müşteri şikayetlerinin neler

olduğunu tespit etmek ve şikâyet konularına yönelik olarak otel yöneticilerine öneriler sunmaktır.

ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Araştırma Türkiye genelinde hizmet veren 5 yıldızlı Wellness ve Detoks Otelleri ile sınırlıdır. Tripadvisor web sitesinde Türkiye genelinde 5 yıldızlı Wellness ve Detoks Otelleri araması sonucuna göre ortaya çıkan 8 adet otel işletmesi araştırma kapsamına alınmıştır. 2022 Ocak ayında, 2019,2020 ve 2021 yılları içerisinde Trip-Advisor web sitesinde yapılan tüm dillerde ortalama, kötü, berbat olarak yapılan 190 adet e-şikâyet araştırma kapsamında değerlendirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada nitel ve nicel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Otel misafirlerinin şikâyetlerini kategorilere ayırmak için nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi yoluyla yapılan e-şikâyetler kategorilere ayrılmış ve tablolar oluşturulmuştur. Şikâyetlerin sıklığını belirlemek için frekans analizinden yararlanılmıştır.

BULGULAR

Otel Misafirlerinin Seyahat Türüne ve Milliyetine İlişkin Bulgular

Tablo 1. 'de otel misafirlerinin seyahat türüne ve milliyetine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Seyahat Türü	N	%
Aile	99	52,1%
Çift	34	17,9%
İş	7	3,7%
Arkadaş	13	6,8%
Yalnız	11	5,8%
Belirtilmemiş	26	13,7%
Milliyet	N	
Yerli	162	85,3%
Yabancı	28	14,7%
Toplam	190	

Yukarıda gösterilen Tablo 1 'de e-şikâyetler müşterilerin milliyetine ve seyahat türüne göre oluşturulmuştur. Oteller hakkında yorum yapan müşterilerin çoğu ailesi (%52,1) ile birlikte konaklamışlardır. Konaklayanlardan

%6,8 'i ise arkadaşları ile konaklamıştır. Yalnız konaklayan müşterilerin yüzdesi ise %5,8 olarak bulunmuş ve en az seyahat türü iş amaçlı (%3,7) olarak tespit edilmiştir. Otel işletmeleri hakkında yorum yapan yerli müşterilerin sayısı (%85,3) yabancı müşterilere (%14,7) göre daha fazladır.

Otel İşletmelerine İlişkin E-şikâyet Kategorileri

Bu bölümde otel müşterilerinin otel işletmeleri hakkında yaptıkları e-şikâyet kategorilerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 2. Otel işletmelerine yönelik e-şikâyet kategorileri

Seyahat Türü	N	%
Genel	324	45,7%
Oda	69	9,7%
Yiyecek & İçecek	112	15,8%
Temizlik	64	9,0%
Personel	88	12,4%
Yönetim	25	3,5%
Ulaşım	9	1,3%
Etkinlik	18	2,5%
Toplam	709	

Tablo 2’de otel işletmelerine ilişkin e-şikâyet kategorileri yer almaktadır. Otel müşterilerinin en çok genel (%45,7) kategorisinde şikâyet bildirdikleri tespit edilmiştir. Yiyecek ve İçecek kategorisi (%15,8) ikinci sırada yer alırken personel kategorisindeki (%12,4) şikâyetler de belirgin bir yoğunluğa sahiptir. Oda (%9,7) ve temizlik (%9,0) kategorisindeki şikâyetler ise neredeyse aynı yoğunluğa sahiptir. En az şikâyet alan kategori ise ulaşım (1,3) olmuştur.

Milliyete göre e-şikâyet sıklıkları:

Bu bölümde otel işletmelerinde konaklayan yerli ve yabancı otel müşterilerinin dağılımına göre oluşturulan e-şikâyet kategorileri oluşturulmuştur.

Tablo 3. Milliyete göre e-şikâyet kategorileri

Kategoriler	Yerli	%	Yabancı	%
Genel	279	49,82%	45	30,2%
Yiyecek- İçecek	92	16,43%	20	13,4%
Oda	48	8,57%	21	14,1%
Temizlik	54	9,64%	10	6,7%

Personel	53	9,46%	35	23,5%
Yönetim	16	2,86%	9	6,0%
Etkinlik	17	3,04%	1	0,7%
Ulaşım	1	0,18%	8	5,4%
TOPLAM	560	100,00%	149	100,0%

Tablo 3'te yerli ve yabancı otel müşterilerinin e-şikâyet yoğunluklarına göre yapılan kategoriler bulunmaktadır. Yerli (%49,82) ve yabancı otel müşterilerinin (%30,2) en çok genel kategorisinde şikâyetleri olduğu tespit edilmiştir. Yerli müşterilerin ikinci yoğunluktaki şikâyet kategorisi yiyecek& içecek (%16,43) iken yabancı müşterilerin personel kategorisi (%23,5) olmuştur. Yerli otel müşterileri en az şikâyeti ulaşım (%0,18) kategorisinde yaparken yabancı otel müşterileri etkinlik (%0,7) kategorisinde yapmışlardır.

Seyahat türüne göre e-şikâyet sıklıkları:

Bu bölümde otel işletmelerinde konaklayan müşterilerin e-şikâyet sıklıklarının seyahat türüne göre dağılımına ilişkin bulgular bulunmaktadır.

Tablo 4. Seyahat türüne göre e-şikâyet kategorileri

Kategoriler	Aile	Çift	İş	Arkadaş	Yalnız	Belirtilmemiş
Genel	180	39	9	24	29	43
Oda	34	13	1	3	9	9
Yiyecek & İçecek	59	20	1	10	8	14
Temizlik	31	11	-	2	3	17
Personel	39	10	4	11	10	14
Yönetim	4	7	1	4	4	5
Ulaşım	4	3	-	-	1	1
Etkinlik	11	2	-	1	1	3
Toplam	362	105	16	55	65	106

Tablo 4'te ise otel müşterilerinin seyahat türüne göre oluşturulan e-şikâyet sıklıkları yer almaktadır. Otel işletmelerinde konaklayan tüm kategorilerdeki otel müşterileri (aile, çift, arkadaş, iş, yalnız ve belirtmemiş) en çok genel kategorisinde şikâyet belirtirken arkadaşlarıyla birlikte konaklayan ve seyahat türünü belirtmeyen müşteriler en az ulaşım kategorisinde yorum yapmışlardır. Ailesiyle birlikte konaklayan müşteriler en az yönetim ve ulaşım kategorisinde şikâyet belirtirken, yalnız konaklayan müşteriler en az etkinlik ve ulaşım kategorisinde şikâyetle bulunmuşlardır. İş seyahati amacıyla otelde konaklayan müşteriler ise en az yiyecek, oda ve yönetim kategorisinde şikâyetlerini belirtirken, temizlik, etkinlik ve ulaşım konusunda şikâyet bildirmemişlerdir.

Otel İşletmelerinin E-Şikâyet Alt Kategorileri

Bu bölümde genel, oda, yiyecek ve içecek, temizlik, personel, yönetim, ulaşım ve etkinlik alt kategorileri tablolarla açıklanmıştır.

Bu bölümde ise otel işletmelerine yönelik yapılan e-şikâyet genel kategorisinin alt kategorilerine yer verilmiştir.

Tablo 5. Genel e-şikâyet alt kategorileri

Kategori	Şikâyet Konusu	N	Örnek Yorum
Genel (324)	Gürültü	12	
	Müşteri Profili	10	
	Hizmet Kalitesi	66	
	Yanılıcı Tanıtım ve Hayal Kırıklığı	38	
	Fiyat & Performans Dengesi	60	‘Daha önce 3 sefer eşim ve çocuklarımla konakladığım otelden eser yoktu.’
	Rezervasyon Hatası	10	‘Kalitesizliği bu kadar pahalı başka bir yerde bulamazsınız...
	Otel Yenilenmeli	21	‘Yetişkinler için uygun ve güzel bir otel ama çocuk dostu değil maalesef.’
	Performans Düşüklüğü	25	
	Soğuk	19	
	Çocuk Dostu Değil	20	
	İnternet	8	
	Kalabalık	35	

Yukarıda yer alan Tablo 5’te otel müşterilerinin genel kategorisinde yaptıkları e-şikâyetlerin alt kategorileri ve bazı örnek yorumlar gösterilmektedir. Alt kategorilerinin sıklığına bakıldığında ise otel müşterilerinin daha çok hizmet kalitesi ve hemen ardından fiyat ve performans dengesi konusunda şikâyetçi oldukları görülmektedir. Yanılıcı reklam ve kalabalık ise orta sıklıkta yapılan şikâyet konuları olurken, otel müşterilerinin en az şikâyetçi oldukları alt kategori konusu internet olmuştur.

Tablo 6. Oda e-şikâyet alt kategorileri

Kategori	Şikâyet Konusu	N	Örnek Yorum
Oda (196)	Oda Konforu	12	‘‘ Özellikle sigara içilmeyen bir oda seçmemize rağmen sözde sigara içilmeyen kattan bir oda verildi.
	Oda Kapasitesi	10	İçeri adım atığımız anda yoğun bir sigara kokusu, koltuk ve perdelerde sigara yanıkları ve kan lekeleriyle karşılaştık.
	Oda Malzeme Eksikliği	66	
	Oda Malzeme Kalitesi	38	
	Oda Kokusu	60	
	Oda Manzarası	10	

Yukarıda yer alan Tablo 6 ‘da Oda Kategorisinde yapılan e-şikayetlerin alt kategorileri ve örnek yorum bulunmaktadır. Otel işletmelerinde konaklayan müşterilerin yaptıkları oda alt kategorileri sıklığına bakıldığında en çok oda malzeme kalitesi konusunda şikâyet olduğu tespit edilirken, en az yapılan oda kategorisi alt kategori konusu ise oda konforu ve manzarası olmuştur.

Tablo 7. Yiyecek İçecek e-şikayet alt kategorileri

Kategori	Şikâyet Konusu	N	Örnek Yorum
Yiyecek& İçecek (112)	Lezzeti	37	“Ama akşam yemeği çok çok kötüydü, resmen ekmek ve peynirle
	Çeşidi	32	doyurduk karnımızı.
	Servis Kalitesi	14	Zeytinyağlı tabağındaki
	Fiyatı	26	porsiyonları gidip
		3	görmenizi çok isterim, çoğu su olan bir kaşık
	Servis Saatleri		barbunya vardı tabakta şaka gibi ‘‘

Yukarıda yer alan Tablo 7 ‘da Yiyecek & İçecek Kategorisinde yapılan e-şikayetlerin alt kategorileri ve örnek yorum bulunmaktadır. Otel işletmelerinde konaklayan müşterilerin yiyecek & içecek alt kategori konularından en çok lezzeti konusunda şikâyetlerini bildirirken, en az şikâyetçi oldukları konu yiyecek & içecek servis saatleri olmuştur.

Tablo 8. Temizlik e-şikâyet alt kategorileri

Kategori	Şikâyet Konusu	N	Örnek Yorum
Temizlik	Havuz, Plaj ve Deniz Temizliği	20	“...Detoks İçecekleri: Son Derece Hijyenik Olmayan Bir Ortamda Hazırlanıyor. Detoks Barın Önünde
	Oda Temizliği	28	Durunca Etraftaki Pislik Midenizi Bulandırıyor.”
	Otel İçi Temizliği	6	“ Oda Temizliği Yetersizdi Her Yer Tozdu.
		10	Misafirler De Maske Takmayan Çok Vardı Sosyal Mesafeyi Hiç Hesaba Katmayan Otel Yemek Saatlerinde 30 Cm ile Sıraya Giriliyor ve Sürekli İnsanlar Ayak Da Yemek Almak İçin Dolaşım Halinde Maskeler Unutuluyor Otel Esnek Uyarıyor ‘‘”
	Covid-19 Tedbirsizliği		

Yukarıda yer alan Tablo 8 ‘de temizlik kategorisinde yapılan e-şikayetlerin alt kategorileri ve örnek yorumlar bulunmaktadır. Otel işletmelerinde konaklayan müşterilerin temizlik alt kategori konularından en çok oda temizliği konusunda e-şikayetleri bulunurken en az şikayetçi oldukları temizlik alt kategori konusu ise otel içi temizliği olmuştur.

Tablo 9. Personel e-şikâyet alt kategorileri

Kategori	Şikâyet Konusu	N	Örnek Yorum
Personel (88)	Personel Tutum ve Davranışları	46	“ ilk gece erken gelişimizde front desk çok iyi bir performans gösteremedi.
	Personel Eksikliği	16	
	Personel Dil Bilmemesi	12	“ çalışanları bu otele yakışmıyor. Oteli beş yıldızlı otel yapacak en önemli unsur çalışanlarıdır. Çok fazla kibirli çalışanı var. Bu şekilde müşteri memnuniyeti yakalamaları çok zor.”
	Personel Alan Yetersizliği	14	

Yukarıda yer alan Tablo 9 ‘da yer alan personel kategorisinde yapılan e-şikayetlerin alt kategorileri ve örnek yorum bulunmaktadır. Otel işletmelerinde konaklayan müşterilerin personel alt kategorisi konularından en çok personel tutum ve davranışları konusunda e-şikayetleri bulunurken en az şikayetçi oldukları alt kategori konusu ise personelin dil bilmemesi olmuştur.

Tablo 10. Yönetim e-şikâyet alt kategorileri

Kategori	Şikâyet Konusu	N	Örnek Yorum
Yönetim (25)	Yönetim Eksikliği	17	“Misafirlerin ne dediği yöneticilerin umurunda bile değil.”
	Yönetimin Problemlere Çözüm Getirememesi	8	

Yukarıda yer alan Tablo 10 ‘da yer alan yönetim kategorisinde yapılan e-şikayetlerin alt kategorileri ve örnek yorum bulunmaktadır. Otel işletmelerinde konaklayan müşterilerin yönetim alt kategorisi konularından en çok otel yönetiminin eksikliği konusunda e-şikâyet bulunurken, en az e-şikâyet otel yönetiminin müşterilerin karşılaştıkları sorunlarda çözümsüz kalması konusu olmuştur.

Tablo 11. Ulaşım e-şikâyet alt kategorileri

Kategori	Şikâyet Konusu	N	Örnek Yorum
Ulaşım (9)	Merkeze Ulaşım	7	“ They told us shuttles take maximum of 15 minutes. Often we waited for half hour or more.
	Tesis İçi Ulaşım	2	(Bize servis aracı için en fazla 15 dakika dediler ama genellikle yarım saat yad aha fazla bekledik)

Yukarıda yer alan Tablo 11 ‘de yer alan ulaşım kategorisinde yapılan e-şikâyetlerin alt kategorileri ve örnek yorum bulunmaktadır. Otel işletmelerinde konaklayan müşterilerin ulaşım alt kategorisi konularından en çok otelin merkeze ulaşımı konusunda e-şikâyet bulunurken en az tesis içi ulaşım konusunda e-şikâyet bulunmaktadır.

Tablo 12. Etkinlik e-şikâyet alt kategorileri

Kategori	Şikâyet Konusu	N	Örnek Yorum
Etkinlik (18)	Genel Etkinlik	9	“yaş ortalamamız gençse tavsiye etmem sıkıcı olur hamam tatili yapmak istiyorum diyorsanız gidin çünkü başka hiçbir özelliği olmayan bir tesis”
	Çocuklar İçin Etkinlik	9	

Yukarıda yer alan Tablo 12 ‘de yer alan etkinlik kategorisinde yapılan e-şikâyetlerin alt kategorileri ve örnek yorum bulunmaktadır. Otel işletmelerinde konaklayan müşterilerin etkinlik alt kategorisi konularından genel etkinlik ve çocuklar için etkinlik eksikliği konularından eşit oranda e-şikâyet bulunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde müşteriye memnun eden otel işletmeleri hem müşteri sadakatini ve güvenini hem de müşteri devamlılığını sağlamış olurlar. Bu çerçevede bakıldığında müşteri yorumları sadece şikâyet anlamına gelmemektedir. Müşteriler bir otel işletmesinden hizmet almadan önce artık elektronik ortamda otelle ilgili yorumları değerlendirip ona göre seçim yapmaktadırlar. Bu yorumlar dikkatli değerlendirildiğinde otel müşterileri için de otel işletmeleri için de çok büyük avantajlar sağlamaktadır. Müşteriler daha iyi hizmet alabilmek için avantaj yakalarlarken otel işletmeleri ise özellikle şikâyetleri değerlendirip kendilerini geliştirme ve yenileme imkânı bulmaktadırlar. Otel işletmelerinin kendileri hakkında yapılan müşteri şikâyet ve değerlendirmelerine cevap verip dikkate almaları müşteri memnuniyeti için çok önemlidir.

Araştırmada inceleme yapılan 8 otel incelemesinde ‘genel, oda, yiyecek-içecek, temizlik, personel, yönetim, ulaşım, etkinlik’ olarak 9 kategoriye ayrılmış ve bu kategorilerden en çok genel kategorisinde yoruma ulaşılmıştır. Özellikle hizmet kalitesi ve fiyat performans dengesi ile ilgili yapılan şikâyetler öne çıkmaktadır. Yazıcı Ayyıldız ve Baykal (2020), çalışmasında da genel kategorisinde yoğunluk tespit edilmiştir. Hizmet kalitesi ve otel yoğunluğu gibi şikâyetler bu çalışmada öne çıkmıştır.

Duan vd. (2021) çalışmasında hizmet kalitesi, personelin tutumu **şikâyet** konusu olurken, çalışmada da benzer şekilde aynı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Personelin tutum ve davranışları en çok personelle ilgili **şikâyet** konusu olmuştur.

Soruç ve Şengül (2019), şikâyet konularının en çok sırasıyla lezzet, yemek kalitesi, çeşitlilik ve servis personeli memnuniyetsizliği olarak görüldüğü çalışmada ki gibi çalışmada yemek lezzeti ve çeşidi konusunda çok fazla misafir şikâyeti ortaya çıkmıştır. Özellikle yiyecek ve içeceklerin ekstra ücretlendirilmesi ve çok pahalı olması da sıkça rastlanan konulardan biridir. Yiyecek içeceklerin önemli bir konu olduğu Wellness ve detoks otellerinin bu konuya daha fazla özen göstermesi gerekmektedir.

Otel odaları ile ilgili kategorinin alt kategorilerinde en çok oda malzemesinin kalitesi konusunda şikâyet bildirilmiştir. Otel işletmelerinin özellikle de Wellness ve Detoks gibi son zamanlarda daha çok popüler olan bir alanda hizmet verip dünya pazarında kendini gösterebilme şansına sahip olabilmesi için oda malzemelerinin modern ve kaliteli olması gerekmektedir.

Temizlik kategorisinde ise en çok şikâyet oda temizliği konusunda gelmiştir. Havuz, plaj ve deniz temizliği de ikinci sırada gelen konulardandır. Son zamanların sağlık sorunu Covid-19 konusunda da otellerin tedbirsiz oldukları vurgulanmıştır. Özellikle sağlık konseptini benimseyen otel işletmelerinin bu konularda daha dikkatli olmaları ve potansiyel müşterilerini kaybetmemek adına değerlendirmeleri dikkate alıp kendilerini bir an önce düzeltmeleri gerekmektedir.

Personel kategorisinde yapılan şikâyet konularından en çok personelin tutum ve davranışlarının olduğu ve bu konunun diğer çalışmalarla benzer bir sonuç gösterdiği tespit edilmiştir. Personelin sayıca yetersiz olması da tesis ve işletmelerde servis kalitesi ve personelin yorgunluğundan dolayı bunun davranışlarına yansımaları durumu da incelenen yorumlardan edilen bilgiler arasındadır. Aynı zamanda Wellness ve Detoks Otelleri olarak dünya pazarına girmeyi hedefleyen işletmeler için alanında yetişmiş, yabancı dil bilgisine sahip kalifiye personel alımı önem arz etmektedir. Özellikle yabancı misafirleri ağırlayan işletmeler için bunun göz ardı edilmemesi ve yorumları bir an önce değerlendirip eksiklerini gidermeleri gerekmektedir.

Yönetim kategorisinde yapılan e-şikâyetlerde ise genellikle yönetimin eksikliği ya da hissedilmemesi konuları ağır basmaktadır. Yönetimin yaşanan problemlere çözüm getirmemesi de bir işletmede müşteri memnuniyeti ve devamlılığı esasında dikkate alınması gereken bir konudur. Otellerde konaklayan misafirlerin başvuracak bir yetkili bulamaması ya da problemlerinin çözümsüz kalması onların işletmeye olan güvenini sarsabileceği gibi bu yorumları okuyan potansiyel müşteriler için de işletmeye karşı olumsuz bir yargı oluşturabilecektir.

Ulaşım kategorisinde yapılan şikâyetlerin çoğu yabancı misafirler tarafından yapılan otelin merkeze uzaklığından kaynaklı servis veya transfer sorunları ve taksit ücretlerinin yüksek olması veya her an merkeze taşıt bu-

lanamaması gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Ülkemize gelen yabancı misafirlerin tesisin ya da işletmenin bulunduğu şehri ya da beldeyi gezip görmek istemeleri ve bunun ülke ekonomisine de katkı sağlayacağı hususu göz ardı edilmemelidir.

Etkinlik kategorisinde ise özellikle aileleriyle konaklayan misafirler tarafından yapılan şikayetler yer almaktadır. Otel işletmelerinin çocuklar için ve genel otel etkinlikleri konusunda eksik olmaları yine müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi hususunda eksi puan almalarına neden olmaktadır. Bu nedenle tesis veya işletmenin çocuklara yönelik oyun, kulüp veya partiler düzenleyerek çocuklu misafirlerin de kendilerine zaman ayırmaları ve etkin bir konaklama geçirmeleri açısından çok önemlidir. Wellness ve Detoks otellerinin asıl amacı misafirlerinin dinlenmelerini, rahatlamalarını sağlamak olarak düşünüldüğünde yine bu konunun en kısa zamanda değerlendirilip yapılandırılması gerekmektedir.

Sonuç olarak Wellness ve Detoks Otel işletmeleri başta olmak üzere aslında tüm turizm işletmelerinin önem sırasının başında müşteri memnuniyeti gelmelidir. Yapılan her türlü **şikayeti** ödül olarak düşünerek, yapılan şikayetler konusunda eksik yönlerini düzeltmelidirler. Özellikle Wellness ve Detoks otellerinin incelendiği ve yapılan yorumların değerlendirildiği son yıllarda yapılan çok fazla araştırmaya rastlanmaması ve bu çalışmanın bu anlamda örnek teşkil etmesi ve sektöre katkı sağlaması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ayyıldız Yazıcı, A. ve Baykal, M. (2020). Otel işletmelerine yönelik e-şikâyetlerin içerik analizi ile incelenmesi: Kuşadası 5 yıldızlı otel işletmeleri örneği. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 2659-2683.
- Alana K. Dillette, Alecia C. Douglas ve Carey Andrzejewski .(2020). Dimensions of holistic wellness as a result of international wellness tourism experiences, *Current Issues in Tourism*.
- Arkadaş, A. R. ve Ayyıldız, T. (2020). Uludağ’da faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin çevrimiçi tüketici yorumlarının incelenmesi: “TripAdvisor.com” üzerinden içerik analizi. *OPUS– Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30).
- Beatriz Palacios F., Luna Santos R. ve Juan Manuel Berbel P. (2020). Communication, Trust, and Loyalty in the Hotel Sector: The Mediator Role of Consumer’s Complaints, s, Volume 25, Number 1, pp. 183-187(5).
- Değer M. (2020). Rekreasyonda Yeni Trendler: Spa & Wellness, *Journal of Recreation and Tourism Research*.
- Duan Z., Zhang T., Jiang R, Xie S. ve Sun H. (2021). Study on the complaining behaviour of tourists in Scenic spots: The Case in Shaanxi China, School of Tourism, Xi’an International Studies University, Shaanxi Province, 710128, China.
- Ha Nguyen Thi Thu | (2020). Measuring guest satisfaction from online reviews: Evidence in Vietnam, *Cogent Social Sciences*, 6:1.
- Indolia U. ve Kumar Lasiyal K. (2019). Perception Of Tourists Towards Service Quality In Wellness Hotels A Case Study Of Rishikesh Region, *International Conference on Yoga for Global Harmony, Dubai, UAE Proceeding Book*.
- Kütük, A. (2021). Dijital Seyahat Aracılarında E-Müşteri Tatmini ve E-Şikâyetlere Yönelik Bir İçerik Analizi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 407-421.
- Morgeson F.V., Tomas G, Hult M, Mithas S. ve Keiningham T., Fornell C. (2020). Turning Complaining Customers into Loyal Customers: Moderators of the Complaint Handling–Customer Loyalty Relationship. *Journal of Marketing*.
- Soruç K., Şengül S. (2019). Dört ve Beş Yıldızlı Kış Otellerinin Yiyecek İçecek Departmanlarına Yönelik E-Şikâyetlerin Analizi, *Kırklareli Üniversitesi*.
- Şeyhanloğlu, H. Ö.** (2021). Butik Otellerin Yiyecek ve İçecek Departmanlarına Yönelik E-Şikâyetlerin Analizi: Akyaka Yavaş Şehir (Cittaslow) Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 558-570.
- Trip-Advisor. (2022). <https://www.tripadvisor.com.tr/> adresinden erişildi.
- Zengin, B. ve Haliloğlu, S. (2020). Konaklama İşletmelerine Yönelik E- Şikâyetlerin İncelenmesi: Sakarya Örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 68-84.

BÖLÜM 23

İSKİTLERDE DİN

Ebru ORAL

GİRİŞ

Tarih öncesi dönemlerden itibaren farklı kültür bölgelerinde yaşayan çeşitli toplumların dinsel inanışlarının şekillenmesinde hayatın ve ölümün çok büyük bir etkisi olduğu bilinmektedir. Doğada ortaya çıkan birtakım anlaşılması güç olaylar, güçler ya da varlıklar insanları manevi düşüncelere sevk etmiştir. Tabiiatta ortaya çıkan olayların insanları kimi zaman korkuttuğu, kimi zaman da insanların hayranlığını kazandığı anlaşılacakla birlikte bunun neticesinde ise tanrı ve öbür dünya kavramı ortaya çıkmıştır.

Tarihin erken dönemlerinden itibaren, farklı kültür bölgelerinde yaşayan toplulukların, farklı dinsel inanış sistemlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu dinsel inanışların, çevre kültürlerin etkisi ile şekillendiği de bilinmektedir. Bazı toplulukların kendi benimsemiş olduğu dinsel anlayış sistemlerini korurken, aynı zamanda da farklı kültürlerin dinsel anlayış sistemlerini benimsediği anlaşılmaktadır. Arkeolojik ve filolojik veriler ışığında, Orta Asya Bozkır Kültürlerinde ortaya çıkan birtakım dinsel inanışların, çevre kültürlerin etkisi ile şekillendiği anlaşılmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, İskitlerin geniş bir coğrafi alana yayılmış bir topluluk olmasından dolayı, farklı kültürlerle ve farklı toplumlarla kurmuş oldukları ilişkiler sonucunda, ortaya çıkan dinsel anlayış sistemi hakkında araştırma yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında, İskit dinsel inanışları ile ilgili olarak, arkeolojik ve filolojik buluntular ışığında değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. İskit dinsel inanışları içerisinde önemli bir yeri olan Şamanizm, fal, büyü, sihir, kurban törenleri, yemin ve kardeşlik merasimleri de çalışma kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

İskitlerin Yayılım Alanı

Yakındoğu ve Anadolu tarihinde bir süre etkili olan İskitlerin, Kuzey Kafkasya, Güneydoğu Avrupa, Kırım ve Güney Sibiry'a'yı kapsayan geniş bir coğrafyaya yayıldığı anlaşılmaktadır (San 2000:6). İskitler, batıda Tuna Nehri Havzasından doğuda Çine kadar uzanan Avrasya steplerinde yaşamış göçebe bir toplumdur (Dönmez,2002: 42). İskitlerin, Herodotos'un bildirdiğine göre, Kafkasları doğudan dolaşarak, Hazar Denizi kıyısını izledikleri ve Derbent Geçidini kullanarak Önyasya'ya girdikleri düşünülmektedir (Dönmez,2002: 43). Yazılı ve arkeolojik veriler ışığında, İskitlerin, Kimmerleri takip ederek Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya ulaştıkları düşünülmektedir (Durmuş,1997:279). İskitlerin tarihi ve kültürü hakkındaki bilgilere, Grek ve Asur kaynaklarından ulaşmak mümkündür (San,2000:1). M.Ö. 8. yüzyıldan M.S. 3. yüzyıla kadar varlıklarını sürdüren İskitlerin, geniş bir coğrafi alana yayıldıkları anlaşılmaktadır. Özel-

likle Altaylar, Orta Asya, Kuzey Kafkaslar, Kuzey Karadeniz, Gandhara ve Kuzey Hindistan bölgelerinde göçebe bir yaşam tarzını benimsedikleri anlaşılan İskitlerin, değişik kültürlerden etkilendikleri gibi farklı kültürleri de etkilemiş oldukları bilinmektedir. Antik Çağ kaynaklarından alınan bilgilere göre İskitlerin, dinsel inanışları arasında, çeşitli dinsel geleneklerin varlığı dikkat çekmektedir. Söz konusu dinsel gelenekler arasında; tapınılan ilahlar, kurban törenleri, cenaze törenleri ve falcılık gelmektedir (Çeşmeli,2015: 48).

Yazılı Kaynaklar Işığında İskitler

İskitlerdeki dinsel geleneklerin bazılarının yerel ve çevresel göçebe inanışlarıyla ilişkili olduğu, bazılarının da etkileşim içindeki oldukları yerleşik topluluklarla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır (Çeşmeli,2015: 49). İskit kültürü ve uygarlığı hakkındaki bilgilere, arkeolojik ve yazılı kaynaklar sayesinde ulaşmak mümkündür. Orta Asya ve çevresinde yürütülen çeşitli kazı çalışmaları sonucunda İskit tarihi ve kültürü hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Orta Asya Bozkır Kültürleri içerisinde önemli bir yere sahip olan İskitlerin, Demir Çağ ve Antik Çağ boyunca Doğu Asya'dan Doğu Avrupa'ya Avrasya steplerine kadar yayılmış oldukları anlaşılmaktadır. İskitlerle ilgili ilk bilgiler, 8. yüzyılda Yunanlı şair Hesiodos'tan gelmektedir. Diğer taraftan M.Ö. 7. yüzyıl sonlarında Assur metinlerinde de İskitlerden bahsedilmektedir. İskitler Assur kralı Esarhaddon'un (M.Ö. 681-668) metninde "Aşguza" olarak geçmektedir (Çeşmeli, 2015. 48). Grekler ise, İskitler'den "Scyth", "Saha" ve "Caha" olarak bahsetmektedir. Persler ise İskitleri "Sak" olarak tanımlamışlardır. Hakikarnasoslu Herodot'un ise, M.Ö. 450 yılında Güney Rusya'nın bazı bölgelerini ziyaret ettiği, yazmış olduğu kitabında ise, İskitler ve komşu kavimler hakkında bilgi verdiği bilinmektedir (Tarhan,1969:146-147). İskitlerin, farklı göçebe ve farklı yerleşik topluluklar ile bir arada yaşadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu topluluklar ile kültürel, askeri ve ticari ilişkiler içerisinde olduğu bilinmektedir. İskitlerin etkileşim halinde olduğu topluluklar arasında; Yunanlılar, Romalılar, İranlılar, Çinliler, Asyalı Kimmerler, Sarmatlar ve Avrupalı Germen topluluklar gelmektedir (Çeşmeli,2015: 48).

İskitlerde Dinsel İnanışlar

İskitlerde, bütün göçebelerde ve dağlı kavimlerde olduğu gibi ruha inanış düşüncesinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır (Durmu,2002: 16).İskitler, hayatları boyunca doğa ile mücadele ettikleri için, ortaya çıkan birtakım korkunç ve garip doğa olaylarını ise çeşitli ruhlara atfetmişlerdir. Söz konusu bu ruhlar ise iyi ve kötü ruhlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Durmuş,2002: 16). İskitlerin Greklerle temasları öncesinde, dinlerinde Şamanizm'e ait unsurlar olduğu anlaşılmaktadır (Tarhan,1969:148). Şamanizm, Sibiryta kavimlerinin dinsel inanışlarını ifade etmekle birlikte Ku-

zey Asya toplumları arasında “büyücü-sihirbaz” anlamına gelen “Şaman” kelimesinden türemiştir (Tarhan,1969:148). Türk-Moğol kültür tarihinin önemli bir bölümünü teşkil eden Şamanizm, 18.ve 19.yüzyıllarda Georgi, Banzarov ve Şaşkov gibi bazı yazarlar tarafından eski bir olarak tanımlanmıştır. Bazı araştırmacılar ise, Şamanizm’in bir din sayılmaması gerektiği fikrini öne sürmüşlerdir. Onlar, Şamanların, bir sihirbaz, kötü ruhları kovmak suretiyle hastalıkları iyileştirici bir üfürükçü olarak tanımlamışlardır (Durmuş,2002: 19).

Şamanizm’i, W.Schmidt ise başlıca Gök Tanrı ve unsurlarından oluşan bir din olarak kabul etmektedir. Radlof, Anohin ve Culloch ise Şamanizm’i, sadece Ural-Altay halklarının dini olarak tanımlamışlardır. Ohlmarks ise Şamanizm’in, yayıldığı yerlerde dinin yerini aldığı görüşünü ortaya koymaktadır. İskit dinsel anlayışında, Tanrılar alemi ile ilgili bilgiler antik yazar Herodotos’tan gelmektedir. İskit dinsel anlayışına göre, ruhlar alemi dışında bir de Tanrılar aleminin varlığından bahsedilmektedir. İskit dinsel anlayışına göre, Tanrılar âlemi anlayışında Grek etkisinin çok büyük bir rol oynadığı anlaşılmaktadır (Durmuş,2002:19). İskitlerin, farklı inanç ve ritüellere sahip oldukları anlaşılmaktadır. İskitlerde, çok tanrılı bir panteon sistemi bulunmaktadır. Söz konusu ilahların önem derecesine göre sıralandığı anlaşılmaktadır. Herodotos’un verdiği bilgilere göre, bu ilahlar için kanlı kurban törenlerinin düzenlendiği bilinmektedir. İskitlerin, Yunan ilahlarıyla özdeşleşmiş sinkretik özellikteki çeşitli tanrı ve tanrıçalara inandıkları düşünülmektedir (Çeşmeli,2015: 50).

İskitlerin başlıca tanrıları arasında; başta Hestia olmak üzere, Zeus ve Toprak, Apollon, Göksel Aphrodite, Herakles ve Ares gelmektedir. İskitler, Toprak’a Api, Apollon’a Oitosyros, Göksel Aphrodite’ye Argimpasa, Poseidona ise Thagimasadas demekteydiler. İskitlerin, Ares dışında, heykel, sunak ve tapınak kurma geleneklerinin olmadığı anlaşılmaktadır (Herodotos,1973. 59). Herodotus, Ares için altar, tapınak ve heykel bulunduğu bahsetmektedir. Aynı zamanda Ares’e farklı bir şekilde tapınıldığı ve Ares için farklı kurban törenleri düzenlendiği anlaşılmaktadır (Çeşmeli,2015: 50). İskit dinsel törenlerinde, bir çeşit kurban etme geleneği bulunmaktadır. Söz konusu kurban geleneğinin, bütün dinsel törenlerde aynı olduğu anlaşılmaktadır (Herodotos,1973: 60). İskitlerin, tanrılarına çeşitli hayvanları adadıkları ve onları kurban ettikleri bilinmektedir (Durmuş,2002: 19). İskitlerin kurbanlık olarak, başta at olmak üzere, her türlü sürü hayvanını kurban ettikleri bilinmektedir (Çeşmeli,2015: 50).

Herodot, İskit kurban merasimleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Herodot’un verdiği bilgilere göre, İskit dinsel törenlerinde, kurbanın ortaya konulduğu, ön ayaklarının bağlandığı, kurbanı kesecek olan adamın ise hayvanın arkasında durduğundan bahsedilmektedir. Hayvanı kesecek olan adamın, hayvanın arkasında durduğu, ipin ucunu çektiği, hayvanı dü-

şürdüğü ve bu esnada kurbanın sunulacağı tanrıya dua edildiğinden bahsedilmektedir. Diğer taraftan, hayvanın boğazına ince bir ip dolandığından ve arasına bir sopa sokulmak suretiyle sopanın çevire çevire sıkıldığından ve kurbanın bu şekilde boğulduğundan bahsedilmektedir. Kurbanın, boğulduktan sonra yüzüldüğünden ve pişirildiğinden de bahsedilmektedir (Herodotos,1973: 60).

Bölgede odun az bulunduğundan, kurbanlarını yüzdükten sonra, kemikleri etten ayırırlar. Etlerin ise bir tencereye konulduğundan ve tencerenin, kemiklerin üzerine konulduğundan bahsedilmektedir. Kemikler ise daha sonra ateşe verilmektedir. Bu tencerelerin, Lesbos krateroslarına benzediğinden bahsedilmektedir (Çeşmeli,2015: 61). Tencerenin olmadığı durumlarda ise, etlerin hayvanın midesine konulduğundan ve su katıldığından bahsedilmektedir. Bu midenin ise yanan kemiklerin üzerine konularak pişirildiği anlaşılmaktadır. Kurbanı kesenin ise geleneksel olarak pişen etten ve iç organlardan bir parça aldığı ve önüne attığı anlaşılmaktadır (Çeşmeli,2015: 50, 51). İskitlerin, kurban olarak bütün hayvanları ve özellikler at kestikleri bilinmektedir (Herodotos,1973: 61). Herodotos, İskitlerin kesinlikle domuz kurban etmediklerinden de bahsetmektedir (Durmuş,2002: 19).

İskit dininin temelini teşkil eden çok tanrıcılığın, Yunan, İran, Mezopotamya, Hint ve Çin etkileri gösterdiği anlaşılmaktadır. İskitlerde bu inanışların dışında aynı zamanda her şeyin yaratıcısı tek güç güneşin kutsallığı ile bağlantılı monoteizm yani tek tanrı inancı ve gücün ayla paylaşıldığı duoteizm yani iki tanrı inancı da bulunmaktadır (Çeşmeli,2015: 56). İskitleri oluşturan önemli topluluklardan biri de Masageteler olarak bilinen topluluklardır. Herodotus ve Strabon, Masagetlerin tek bir tanrıya inandıklarını ifade etmektedirler. Masagetlerin, sadece güneşe saygı gösterdikleri ve ona at kurban ettikleri bilinmektedir. Güneşin kutsallığının ve tanrı yerine konmasının daha sonraki Türk topluluklarında da devam ettiği anlaşılmaktadır (Çeşmeli,2015: 56). Herodotos, Masagetlerin de Güneş'e at kurban ettiklerinden bahsetmektedir. Vogullar, Ostjaklar, Votjaklar ve Altay Türklerinin de geyik, at ve sığır kurban ettikleri bilinmektedir (Durmuş,2002: 19).

M.Ö. IV. asırdan itibaren, Grek Tanrılar panteonunda görülen birtakım mitolojik şahsiyetlerin, Tanrılar âlemine dahil edilerek İskit toplumları tarafından benimsendiği anlaşılmaktadır. Paganizmin, İskitlerden sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. M.S. V. Asırda, Güney Rusya'da yaşayan toplumların güneşe taptığı anlaşılmaktadır (Tarhan,1969:149). Grek kaynaklarına göre; İskit tanrılarının başında Ana Tanrıça Tabiti bulunmaktadır. Herodot'un, Tabiti'yi, Greklerin Ocak Tanrıçası Hestia-Vesta ile bir tuttuğu anlaşılmaktadır. Tabiti, aynı zamanda "Çadırın Koruyucu Tanrıçası", "Sülale veya Aile Tanrıçası" olarak da bilinmektedir. Söz konusu tanrıçaya

ait buluntular, Bronz Çağı'na ait olup, Urallar ve Dinyeper arasında kalan bölgede ele geçen pişmiş toprak figürinlerden bilinmektedir. Diğer taraftan, tanrıçaya ait figürinlerin daha sonraki dönemlerde benzerlerine, Elam, Babil ve Mısır'da rastlanmaktadır. Strabo'na göre, bu tanrıçanın kültürünün, Kafkas sahillerinde ve Doğu Karadeniz'de yaygın olduğu anlaşılmaktadır (Tarhan,1969:149-150).

Eskiçağlarda Güneş tanrısı, farklı kültürlerde ve bölgelerde karşımıza çıkmaktadır. Demir Çağı ve Antik Çağlarda bazı Türk göçebelerinde Güneş, tek tanrı olarak kabul edilmektedir. Ortaçağ'da, Gök, tek güç ve tek tanrı olarak görülmeye başlamıştır (Çeşmeli,2015. 57). İskitlerde, politeizm olarak tanımlanan çoktanrıcılığın Greklerin etkisi sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu etkileşimin ise Doğu İskitlere kadar ulaşip ulaşmadığı konusu netlik kazanmamıştır (Durmuş,2002: 19). İskit panteonundaki ilahlar içinde en çok saygı duyulan tanrılar arasında; Ocak tanrıçası Tabiti (Hestia), Gök tanrısı Papaïos (Zeus),Bereket tanrıçası Api (yer) ve Savaş Tanrısı Ares gelmektedir. Tabiti, ocağı yani ateşi simgelemektedir. Asya steplerinin zorlu yaşam koşullarında, ateş, göçebeler için çok önemli bir ihtiyaç olarak kabul edilmektedir. Göçebeler için, gök ve yer ise hayatın kaynağı olarak kabul edilmektedir. İskitler için savaşlarda başarı ise, zorlu step koşullarında, düşmana karşı hayatta kalmanın anlamı olarak kabul edilmektedir. İskit toplumları açısından, Tabiti, Papaïos, Api ve Ares gibi tanrılar en çok saygı duyulan ve onurlandırılan tanrılar arasındadır (Çeşmeli,2015: 51). İskitlerde, kehanet tanrısı Apollon ise Oitosyros olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda, Artemis'in erkek kardeşi olmakla birlikte savaşlardaki öldürücü okları ile dikkat çekmektedir. İskitlerde Ay Tanrıçası olarak da saygı gören Aphrodite, Artimpassa olarak tanımlanmaktadır (Tarhan,1969:152).

İskit dinsel inanışlarında önemli bir yere sahip olan Tanrıça Tabiti'nin, İskit sanatında özellikle at süslerinde yarı insan ve yarı hayvan şeklinde betimlendiği anlaşılmaktadır. M. Ebert tarafından, Anadolu Artemis'ine benzetilen tanrıça, Pers Hinterlandında ise Anahita ile karışmaktadır. İskit sanatında betimlenen bazı tasvirlerden, Tanrıça Tabiti'nin aynı zamanda "siyasi koruyuculuk" işlevinin de olduğu anlaşılmaktadır. İskit sanatında, kudretin sembolleri olan ryton ve asayı, Tanrıça Tabiti'nin elinden alan Kral tasvirleri dikkat çekmektedir. Anadolu, Mezopotamya, Mısır ve Yakındoğu sanatında da benzer tasvirleri görmek mümkündür. İskit sanatında,Tanrıça Tabiti'nin, "Hayvanlar Hakimesi" olarak da tasvir edildiği bilinmektedir. Söz konusu Tanrıçanın, yırtıcı hayvanların arasında, antitetik olarak ayakta betimlendiği ve bu hayvanları tutarak zapt ettiği tasvirler mevcuttur. Söz konusu motifin en erken örneklerine Anadolu'da Çatalhöyük'te rastlanmaktadır. Bu motifin aynı zamanda kültürel etkileşimin bir sonucu olarak Ön Asya, Mezopotamya, Girit ve Mısır'a yayıldığı anlaşılmaktadır (Tarhan,1969.151).

İskit dinsel inanışlarında önemli bir yeri olan Savaş Tanrısı Ares adına özel ritüeller yapıldığı bilinmektedir. Herodot, Savaş Tanrısı Ares adına yapılan kurban törenleri ile ilgili detaylı bilgi vermektedir. İskitlerin yaşadığı bölgelerde Savaş tanrısı Ares onuruna yapılmış tapınak-sunaklar bulunmaktadır. Söz konusu tapınak-sunakların, ağaç dallarından oluşturulan yığınlardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı olan bu yığınların, üç stad eninde ve genişliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Tapınağın üzerinde ise Savaş Tanrısı Ares'i temsil eden eski demir bir kılıç bulunmaktadır. İskitlerin Savaş Tanrısı Ares için her yıl kurban törenleri düzenledikleri ve bu törenlerde insan ve hayvan kurban ettikleri bilinmektedir. Kurban edilen hayvanlar arasında ise koyun, keçi ve at gelmektedir. İnsan olarak da, canlı olarak yakaladıkları düşman esirlerinden yüz tane-sinden birini kurban ettikleri bilinmektedir. Kurbanların başına önce şarap serpiildiği sonra boğazlarının bir kap üzerinde kesildiği anlaşılmaktadır. İçti kanla dolu kabın, tapınak-sunağa götürüldüğünden ve bu kanın, Savaş Tanrısı Ares'i temsil eden kılıcın üzerine döküldüğünden bahsedilmektedir (Çeşmeli,2015: 55-56).

Eski Çağ toplumlarında olduğu gibi İskit dinsel inanışlarında da büyü, sihir ve tılsım gibi batıl inanışlar söz konusudur. İskitlerde rahipler olmadığından, onların yerine hakikati söyleyen büyücüler (Şamanlar) bulunmaktadır (Tarhan,1969:156). İskit toplumlarında falcıların yani Şamanların önemli bir yeri vardır. Şamanların görevi, kehanette bulunmak, büyü yapmak ve kurban kesmektir. Lakin bu işleri, Şaman olmayanların da yaptığı bilinmektedir. Hakiki Şaman'a ise ancak ruhlarla temasa geçilmek suretiyle halledilebilecek konularda danışılmaktadır (Durmuş,2002: 20). Herodotos'un verdiği bilgiler ışığında, İskitlerde pek çok falcının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu falcıların, söğüt değneklerine bakarak haber verdikleri bilinmektedir. Falcıların, büyük söğüt değnekleri getirdikleri ve bunları yere koyup dağıttıkları, bunları birer birer ayırarak gelecekte olacaklar konusunda haber verdikleri anlaşılmaktadır (Herodotos,1973: 67).

İskitlerin hükümdarları hastalandığında, en iyi üç falcının getirildiği ve hükümdar üzerine yalan yere yemin ederek, hükümdarın hastalanmasına sebep olan kişiyi bulmak için fal bakıldığından bahsedilmektedir. Hükümdarın huzuruna çıkarılan kişinin, suçlamayı kabul etmemesi üzerine, başka falcıların çağrıldığından bahsedilmektedir. Sonradan gelen falcıların, kişiyi suçlu bulması halinde, kişinin kafası kesilerek öldürüldüğünden bahsedilmektedir. Sonradan gelen falcılar tarafından, kişi suçlu bulunmazsa, ilk üç falcının, ölüme mahkum edildiğinden bahsedilmektedir (Çeşmeli,2015: 67). Günümüzde birçok Gayrimüslim Türk topluluklarında, söğüt çubuklarıyla fala bakıldığı bilinmektedir (Durmuş,2002: 20).

Herodotos'un bildirdiğine göre, İskitlerde yemin ve kan kardeşlik merasimlerine rastlanmaktadır (Durmuş,2002: 20). Söz konusu merasimler-

de, ant içecek olan İskitlerin, toprak bir kupanın içine şarap doldurduğu ve buna kanlarını karıştırdıklarından bahsedilmektedir(Herodotos,1973: 70). Daha sonra ise kabın içine bir pala, birkaç ok ve bir balta daldırdıklarından bahsedilmektedir. Uzun bir dua okuduktan sonra yemin ettikleri ve kaptaki karışımdan içtikleri anlaşılmaktadır. İskitlerdeki yemin ve kan kardeşlik merasimlerinin, Hunlar, Ural-Altay kavmi olan Macarlar ve Kumanlar arasında da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Hun hükümdarı Huhanye'nin, Çin elçileriyle yaptığı anlaşmanın sonunda, şaraba kan karıştırarak içtiği bilinmektedir. Bu geleneğin varlığına ilişkin arkeolojik buluntulara çeşitli kurganlarda rastlamak mümkündür. Kul Oba'da ele geçen altın varak üzerinde betimlenen bir İskitlinin, kan çanağı olması muhtemel bir kabı sağ elinde tutarken betimlendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu tasvirler, Solokha Kurganında ele geçen bir altın plaka üzerinde rastlamak mümkündür. Kul Oba'da ele geçen bir altın kabartma üzerinde ise, birbirine sarılmış olarak betimlenmiş iki İskitlinin tek bir kaptan, bu kutlu kanı içerken betimlendiği anlaşılmaktadır (Durmuş,2002: 20).

SONUÇ

İskit toplumlarının sosyo-kültürel yapısı, yaşam tarzı, dinsel inanışları, sanatı ve ölü gömme gelenekleri hakkındaki bilgilere arkeolojik ve filolojik buluntular sayesinde ulaşmak mümkündür. Tarihin çeşitli dönemlerinde olduğu gibi, İskitlerin de varlıklarını sürdürdükleri dönemlerde farklı bölgelerle ve farklı kültürlerle etkileşim halinde oldukları anlaşılmaktadır. Söz konusu sosyal ve kültürel ilişkilerin, İskitlerin dinsel anlayış sistemini büyük ölçüde şekillendirdiği anlaşılmaktadır.

Geniş bir coğrafi alana yayılan İskitlerin, dinsel anlayışında çoktanrılı bir inanış sisteminin egemen olduğu anlaşılmaktadır. İskitlerin, özellikle Grek kökenli tanrıları benimsedikleri ve kendilerine uyarladıkları görülmektedir. Eskiçağ toplumlarında olduğu gibi, İskit dininde ruha inanış düşüncesi ile birlikte Şamanizm'in etkisi ağır basmaktadır. Çoktanrılı din anlayışına sahip olan topluluklarda olduğu gibi, İskitlerin de tanrıları için kurban merasimleri düzenledikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İskit toplumlarının, dinsel anlayış sistemlerinde, falcılık ve büyücülük de yaygın bir şekilde varlığını sürdürmüştür. İskit dinsel inanışlarında, yemin ve kan kardeşlik merasimleri dikkat çekmektedir. İskit toplumlarında, yemin ve kan kardeşlik merasimlerinin yapıldığına ilişkin bilgiler, çeşitli yerleşimlerde kazılar sonucunda ortaya çıkartılan çeşitli arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ÇEŞMELİ, İbrahim,(2015) “Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültürler, Ritüeller ile İkonografi (M.S 8.Yüzyıla Kadar), *Art-Sanat* 3,s.45-96.
- DÖNMEZ, Şevket (2002) “Önasya ’da İskitler”, *Türkler*,4.Cilt,s.42-62, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- DURMUŞ, İlhami (1997) “Anadolu’da Kimmerler ve İskitler”, *Bellekten*, LXI, sayı: 18,s. 273- 286.
- DURMUŞ, İlhami (2002) “İskit Kültürü”, *Türkler*, 4.Cilt, s. 15-26, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- HERODOTOS (1973), *Herodotos Tarihi*, İstanbul.
- SAN, Oya (2000) “Bazı Bulgular Işığında Anadolu’da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler”, *Bellekten*, LXIV, sayı: 239, s.1-21.
- TARHAN, Taner (1969) İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri, *Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı:23,s.145-170.

BÖLÜM 24

SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞINA REKREASYONEL ÇÖZÜMLEMELER

Ebru BARAKAZI¹

¹ Dr., Harran Üniversitesi, ebrubarakazi@harran.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6039-5556

Giriş

İletişim ve insanlar, günlük ihtiyaçlarını karşılamak, ticaret yapabilmek veya fikirlerini beyan etmek için iletişim kanallarına ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte boş zamanlarında sosyalleşme ve kültürel deneyim elde etmek isteyen insanlar, iletişim çabalarına girmektedir. Kendini ifade etmek ve anlaşabilmek için tarih boyunca pek çok yöntem başvuran insan, telefonun icadı ve internetin yaygınlaşması ile birlikte farklı bir boyuta ulaşmıştır. Teknolojik gelişmelerin hız kazandığı 21. yüzyılda neredeyse tüm insanlar, bilgi ve iletişim gereksinimlerini akıllı dijital cihazları ile karşılayabilmektedir (Rehmani vd., 2018). Nitekim 2017 verilerine göre Dünya’da 1,74 milyar internet kullanıcı ve 3,79 milyar sosyal medya hesabı bulunan kullanıcının mobil internet kullandığı ifade edilmektedir (Smith ve Anderson, 2018). Bu kullanıcı sayıları, teknolojinin geldiği düzeyi göstermekle birlikte insanlar için önem derecesini ortaya koymaktadır. Ayrıca sanayi devriminden sonra insan işgücüne dayalı ihtiyacın azalması ve bunun sonucunda daha fazla boş zamana sahip olan insanlar, teknolojik araçları daha fazla kullanma imkanına ulaşmıştır. Bilgisayar oyunları, internet tabanlı iletişim kurma ve çeşitli nedenlerle birçok dijital cihaz yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Ancak zaman içerisinde kontrol edilemeyen davranışlara neden olarak teknolojik araçlara bağımlılık düzeyinde durumlar meydana gelebilmektedir. Özellikle 2000’li yıllarda doğan bireylerin teknolojik araçlarla çok erken tanışması sebebiyle çok fazla benimsedikleri gözlemlenmektedir (Hilbert, 2020). Teknolojik araçlardan yoksun kaldıkları dönemlerde sinir, huysuzluk ve memnuniyetsizlik gibi duygular göstererek dış çevrelerine tepki gösterebilmektedirler. Bu nedenle son dönemlerde insanların teknolojik araç kullanım düzeyi ve ilgisinin yaşam kalitelerine yönelik olumsuz unsurlar içerip içermediği noktasında bilimsel tartışmalar yapılmaktadır (Danziger ve Andersen, 2002; Dillenbourg vd., 2009). Sosyal medya iletişim alanı da bu kapsamda değerlendirmekte olup uygulama amaçları ve nedenleri topluma etkisi yönüyle incelenmektedir.

Boş zaman, insanların isten arta kalan kısım olarak kendi gelişimleri veya zevkleri için harcadıkları zaman dilimi olarak ifade edilmektedir. Bu zaman diliminde fiziksel ve sosyal gelişimlerin yanı sıra eğlence ve iletişim araçlarıyla zihinsel rahatlama aktiviteleri yapılmaktadır. Bu kapsamda en sık başvurulan yöntemlerden birisi sosyal medya platformlarında boş zaman aktiviteleri gerçekleştirilmesidir. Teknolojik gelişmelerin her geçen gün daha fazla yaşam alanlarında yoğunluğunu artırmasıyla birlikte en çok üçüncül yaş grupları olan ileri yaş bireyler ve çocuklar bu durumdan etkilenmektedir. Fiziksel ve sosyal aktiviteler yapması gereken bu yaş grupları, çoğu zaman kontrol edilemeyen programlarla sanal platformlarda çok fazla zaman harcamaktadır. Bu nedenle sosyal medya ve

boş zaman ilişkisi özelinde planlamalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir (Bridgen, 2011). Boş zaman sahip bireylerin dengeli bir biçimde dijital araçlardan faydalanması sağlanırken rekreasyonel aktivitelerden de mahrum kalmaması sağlanmalıdır. Ayrıca orta yaş grubundaki bireylerin de dijital ortamlarda çok fazla zaman harcayarak işten kovulma, boşanma ve diğer sorunların yaşandığı ifade edilmektedir. Bu kitap bölümünde teknolojik araçlardan en sık kullanılan sosyal medya kullanımının olumsuz kullanıldığı durumlarda ortaya çıkan bağımlılık ve rekreasyon arasındaki ilişkiye değinilerek çözümcül kapsamlı bilgilerin verilmesi amaçlanmaktadır. Rekreasyonun iletişimsel süreçte sosyalleşme ve kültürel deneyim sağlama özellikleri de dikkate alınarak daha bilinçli bir sosyal medya kullanımının nasıl olması gerektiği hususunda fikirler ortaya konulmaktadır.

1. Sosyal Medya

Bilgiye ulaşmak için çeşitli iletişim araçlarından faydalanan insan, teknoloji sayesinde en hızlı ve pratik yöntem olan internete çok hızlı uyum sağlamıştır. İnternet, insanların kişisel ihtiyaçlarını ve isteklerini sosyal medya araçları ile karşılayabildikleri oldukça sanal bir bilgi alanı haline gelmiştir (Daugherty vd., 2008). Teknolojinin hızla gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte birçok alanda değişimler yaşandığı gibi dijital medya alanında da yenilikler görülmektedir. Özellikle mobil internet kullanımının akıllı telefonlar sayesinde yaygınlaşması ile birlikte internet evrensel bir boyuta ulaşmıştır. Küreselleşme olarak adlandırılan bu yenilik, iletişim teknolojileri alanında zaman ve mekân kavramlarını etkisi altına alarak ulaşılabilirlik sınırlılıkları ortadan kaldırmaktadır (Erol, 2009). 21. yüzyılda modern iletişimin önemli bir temsilcisi olan sosyal medya, giderek gelişen ve toplumu pek çok yönden etkileyen iletişimsel bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda sosyal medya, Dünya genelinde iletişim ve etkileşimi sağlaması ile çağın önemli bir fenomeni olarak kabul görmektedir (Edosomwan vd., 2011).

İnternetin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, 1970'li yıllarda küçük adımlarla başlayan internet kullanımının 1990'lı yıllardan sonra gerek hız gerekse erişim açısından büyük atılımlar gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte internet ve iletişim ilişkisinin etkileşim gücünün artması ile kitle iletişim araçları arasında önemli bir yere sahip olmuştur (Vural ve Bat, 2010). 2000'li yıllarda web sitelerinin, portalların yaygınlaşmasıyla kullanıcı sayısını artıran dijital ortamlar, işlerlik kazanarak her kesimden insanı ilgilendirecek noktalara ulaşmıştır. İnternetin kullanım alanının genişlemesiyle başlayan bu süreçte world wide web (www) platformu geniş kitlelerce kullanılmaya başlanarak Web 1.0 dönemi ortaya çıkmıştır. Web 1.0 internet kullanıcılarına daha pasif ve sınırlı bir kullanım imkânı sunarken, sonrasında geliştirilen Web 2.0 ile birlikte internet kullanıcıları daha aktif bir role sahip olmuşlardır. Web 2.0 ile, kullanıcılar

tarafından oluşturulan içeriğin etkili bir şekilde hazırlanması ve dağıtılması sağlanarak, çevrimiçi medya ortamında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Web 3.0'ın ortaya çıkması sonucu dijital sosyal medya uygulamaları mobilize edilerek geniş kitlelere yayılmıştır (Nath vd., 2014).

İletişimsel süreçte pek çok kavramı kapsamı nedeniyle sosyal medya, halkla ilişkiler, bilgi bilimi ve kitle iletişim araçları gibi birçok disiplin ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Sosyal medya, bu kavramlar etrafında birleşerek kullanıcı tarafından oluşturulan içeriği veya etkileşimi ortaya koyan dijital teknolojiler şeklinde ifade edilmektedir (Kaplan ve Haenlein, 2010). Kent (2010) ise sosyal medyayı “iki yönlü etkileşime ve geri bildirim izin veren herhangi bir etkileşimli iletişim kanalı” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca sosyal medyanın “gerçek zamanlı etkileşim potansiyeli, azaltılmış anonimlik, yakınlık duygusu, kısa yanıt süreleri ve ‘zaman kaydırma’ veya her bir üyeye uygun olduğunda sosyal ağla etkileşim kurma yeteneği” özelliklerine de vurgu yapmaktadır. Sosyal medya kullanımının geniş kitlelere çok hızlı şekilde ulaşması sonucu, insanların günlük yaşamlarında önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Özellikle, bilgi alışverişi, düşünce paylaşımı, uzmanlık görüşleri, eğlence ve topluluk etkileşimi gibi pek çok fonksiyonu bulunması sebebiyle kullanıcılar için popüler bir iletişim kaynağı haline dönüşmüştür (Agichtein vd. 2008).

Dünya genelinde sosyal medya kullanım oranları hızla artmaktadır. Dünya nüfusunun üçte ikisinden fazlası İnternet aracılığıyla sosyal medya sitelerini ziyaret etmektedir. Boş zamanlarının ise yaklaşık yüzde 10'unu sanal platformlarda harcamaktadır. Mobil (akıllı telefon, akıllı saat, tablet bilgisayar vb.) cihaz kullanıcıları, sosyal medya uygulamalarını masaüstü kullanıcılara göre yüzde 50 daha aktif bir şekilde kullanmaktadır (Moore vd., 2015). Özellikle sosyal medya kullanımının gençler arasında daha yaygın olduğunu ileri sürmektedir. Sosyal medya araçlarının yeni medya ile eşzamanlı kullanım sağlaması ve çoklu görev yapmayı olanaklı hale getirmesi nedeniyle sıklıkla tercih edildiği ifade edilmektedir (Lau, 2017). Toplumsal açıdan da sosyal medya kullanımının giderek daha fazla kabul gördüğü ortaya konulmaktadır. Ayıca yüz yüze iletişimin getirdiği bazı mahcubiyet durumlarının sosyal medya araçlarıyla giderilerek daha kolay ve cesur iletişimin ön plana çıktığı görülmektedir (Kuzucanlı ve Aytekin, 2021).

Toplumun her kesiminde yer alan insanların kullanıcı olduğu sosyal medya iletişimin özellikleri şu şekilde maddelemektedir (Mavnacıoğlu, 2009);

- Zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldırarak tartışmanın ve paylaşmanın temelini oluşturduğu internet uygulamalarıdır.

- Mevcut bilgilerden faydalandığı veya içerik üretilebilen sanal bir platformdur.
- Takip edilen kişilerin paylaşımlarını görebildiği, cevaplayabildiği veya yorumlayabildiği mobil uygulamalardır.
- Kullanıcılar ilgi duydukları kişi ve kurumları takip edebilmektedir. Benzer şekilde takip edilebilmektedir.
- Güncel gelişmelerin anında yayıldığı ve hızlı bilgi açısından en öne çıkan paylaşım araçlarından birisidir.
- Dil kuralları açısından esnek olmakla birlikte gündelik konuşma tarzı ağır basmaktadır.
- İçeriklerin detayları dikkate alındığında gerçek bilgilerin yanı sıra yanlış bilgilerin de paylaşılabilirdiği bir alandır.

Sosyal medya son yıllarda en yüksek derecede paylaşımın gerçekleştiği dijital alanların başında gelmektedir. Bu durum gerçek kişilere veya tüzel kuruluşlara bazı fikir ve fırsatlar sunarak şu etkileşimleri meydana getirmektedir (Mayfield, 2010);

Katılımcı etkileşimi, sosyal medya paylaşımlarında görüş ve düşünce paylaşımını destekleyen her bireyin öznel geri bildirimidir.

Açık etkileşim, sosyal medya uygulamaları sayesinde paylaşımların herkes tarafından görülmesini sağlayacak açıklığa sahiptir. Bir diğer deyişle herkese ulaşılabilir yeteneği ortaya koyan dijital araçların şeffaf halidir.

İki yönlü etkileşim, Geleneksel medya yaklaşımının aksine çift yönlü iletişimin ortaya konulabildiği etkileşimi ifade etmektedir.

Toplumsal etkileşimi, Sosyal medya toplumdaki tüm gruplara anında ulaşabilmekte ve ilgi duyulan konu hakkında fikir verebilmektedir. Bu etkileşim ile toplumu yakından ilgilendiren güncel gelişmeler, sosyal medya araçlarıyla yayılmaktadır.

Bağlantı etkileşimi, Sosyal medya araçlarıyla paylaşılan bilgiler ilgili linkler aracılığıyla farklı konulara bağlantı yapabilmektedir. İki farklı bilim alanı veya yeni gelişmelerin takip edilerek bilgi kaynağına doğrudan ulaşılması amaçlanmaktadır. Bağlantı etkileşimi ile sosyal medya da birçok yeni bilginin ulaşılabilirliği artmaktadır.

2. Sosyal Medya Bağımlılığı

Sosyal medya bağımlılığı, bireylerin sosyal medyayı aşırı derecede kullandıkları durumu veya bir internet bağımlılığı hallerini göstermektedir. Sosyal medya bağımlılığına maruz kalan bireyler, genellikle sosyal

medya imkanlarının olmadığı durumlarda yoksunluk hissi duymaktadırlar. Sosyal medyaya giriş yapmak ve sosyal medyayı kullanmak için kontrol edilemeyen bir dürtü ile hareket etmektedirler. Sosyal medya bağımlılığının en belirgin belirtileri ruh halinde mutsuzluk, bilişsel tepkisizlik, fiziksel ve duygusal öfke nöbetleri gibi davranışlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. kişilerarası ve psikolojik sorunlarda ortaya çıkabileceğini göstermiştir (Hou vd., 2019). Sosyal medya bağımlılığının, sosyal medya kullanıcıların yaklaşık %12'lik kısmını etkilediği bildirilmekte ve bu bağımlılığının bireysel ve toplumsal düzeyde olumsuz etkilerinin net bir biçimde hissedildiği görülmektedir (Wolniczak vd., 2013). Sosyal medya bağımlılığı konusunda tanımlamalar ve ölçümler literatürde tutarlı olmamaktadır. Çünkü sosyal medya bağımlılığı, kullanım amacına, davranışsal sorunlara ve aşırı düşkünlüğe yönelik farklı bileşenleri kapsamaktadır. Sosyal medya ile yaşam kalitesine bozacak derecede ilgilenmek ve gereksiz miktarda zaman harcamak, bağımlılığın en temel göstergelerinden bazılarıdır.

Sosyal medya bağımlılığı insanların genel yaşam kalitesini doğrudan etkilemenin yanı sıra iş hayatındaki başarısına ve dış çevreyle olan sağlıklı iletişimine ciddi zarar vermektedir. Günlük rutinde yapması gereken işleri sosyal medya bağımlılığı sebebiyle yapamayan kullanıcılar, gereksinimlerini karşılamakta zorlanmakta ve ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır (Zivnuska vd., 2019). Örneğin, beslenme için alışveriş ve yemek yapması gereken kullanıcılar, dijital ortamlardan kopamayarak zamanında bu işleri yerine getirememektedir. Yine iş hayatında sosyal medya araçlarıyla sürekli olarak iç içe olan çalışanlar, bir süre sonra işlerinde verimli olamamaya başlayabilmekte veya çalışma arkadaşlarının performansından geri kalmaktadır. Dış çevreleriyle olan iletişimi ise sosyal medya bağımlılığı ile en az düzeye inebilmektedir. İlk başlarda dış çevresine tepkisiz kalan kullanıcılar, zaman içerisinde yalnızlık istemekte ve tamamen gerçek ortamlardan kopabilmektedir (Balakrishnan ve Griffiths, 2017). Özellikle sanal bir Dünya temelinde yaşamını sürdürmeye başlayan kullanıcılar, bu süreçte ailelerini, komşularını ve arkadaşlarını sosyal medya bağımlılıkları yüzünden kaybedilme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedir.

Sosyal medya bağımlılığı yaşayan kullanıcılar, hobilere, çalışmalara, rekreasyon aktivitelerine ve fiziksel spor etkinliklerine daha az öncelik vermektedir. Ayrıca sosyal medyadan geri kalma endişesi yaşayarak partnerlerine, çocuklarına, aile üyelerine, akrabalarına ve üçüncül şahıslara ilgi göstermemektedirler. Sosyal medya bağımlısı kullanıcılar, genellikle fiziksel ve ruhsal sağlıklarını, uyku kalitelerini, ilişkilerini ve kariyerlerini olumsuz etkilese de kendilerine engel olamamaktadır (Dalvi-Esfahani vd., 2019). Madde bağımlılığı ve ruhsal takıntılar başta olmak üzere birçok bağımlılıkla benzer özellikler taşıyan sosyal medya bağımlılığının

mutlaka kontrol altına alınması gerekmektedir. Bu kapsamda tıbbi tedavi edici yöntemlerin yanı sıra rekreasyon aktivitelerle bağımlılığın giderilmesi için destek hizmetler sunulmalıdır.

3. Sosyal Medya Bağımlılığında Rekreasyon Çözümler

İnternet, çeşitli boş zaman aktivitelerini destekleyen, etkileşimsel, mekânsal ve zamansal boş zaman deneyiminde değişiklikler öneren çoklu boş zaman alanları sağlamaktadır (Bryce, 2001). Bu kapsamda çoğu birey, boş zamanlarında eğlenceli vakit geçirebilmek veya iletişim kurabilmek için sosyal medya araçlarını sıklıkla kullanmaktadır. Ancak özgür iradenin dışına çıkılarak kontrol dışı sonuçlara neden olabilecek sosyal medya bağımlılığı düzeyine yükselen durumlar meydana gelebilmektedir. Sosyal medya bağımlılığına yönelik farkındalık oluşturarak bu olumsuzluklarının ortaya koyduğu sorunların önüne geçilmesi ve çözüm üretilmesi gerekmektedir. Bu noktada çeşitli aktivitelerle insanların sosyal, fiziksel ve ruhsal gelişimine önemli katkılar sunan rekreasyonel çözümlerinin fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim, toplumsal ve bireysel düzeyde önemli olumsuzluklar meydana getiren sosyal medya bağımlılığına yönelik çözümlerden birisi olarak görülen dijital detox kavramı, kullanıcıların sosyal medya ile iletişimini kısıtlamayı ve eğlenceli aktivitelerle unutturulmasını öne sürmektedir (Özdemir ve Göktaş, 2021). Rekreasyon aktiviteleri, fiziksel, sosyal, kültürel, zihinsel ve toplumsal olmak üzere beş grupta sosyal medya bağımlılığına yönelik çözümler ortaya koyabilmektedir.

Fiziksel Çözümler; Rekreasyon aktiviteleri kapsamında gerçekleştirilen fiziksel aktiviteler, insan sağlığı açısından büyük faydalar sağlamaktadır. Özellikle günümüz koşullarında şahit olduğumuz hareketsiz yaşam tarzı ve dengesiz beslenme nedeniyle obezite, kalp damar tıkanıklığı ve ortopedik rahatsızlıklar gibi hastalıklar çoğalmaktadır (Gammon vd., 1998). Buna benzer durumların önüne geçilmesi için son dönemlerde açık alan rekreasyon aktiviteleri planlanmakta ve takım oyunları ile birliktelik ve koordinasyon sağlanmaktadır (WHO, 2019). Fiziksel rekreasyon aktiviteleri ile madde kullanımı ve sosyal medya kullanımına ilişkin bağımlılıklarından önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Bağımlı kullanıcıların fiziksel ihtiyaçlarını öteleyerek hareketsiz bir şekilde dijital araçlar başında uzun zaman geçirmesi, potansiyel fiziksel rahatsızlıklara zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle fiziksel aktivitelerle kullanıcıların hem sağlığına kavuşması hem de gerçek Dünya'dan bağımsız hareket etmemesi sağlanarak sosyal medya bağımlılık düzeylerinin en aza indirgenmesi veya tamamen ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır (Al Mamun ve Griffiths, 2019).

Sosyal Çözümler; Sosyal medya bağımlılığında en göze çarpan

davranışların başında toplumsal çevre ile olan ilişkilerin azalması gelmektedir. Bu süreçte kullanıcılar, ilişkili oldukları ve kişi ve gruplarla ortak hareket etmeyerek yalnız kalmaktadır. İlk başlarda keyifli ve özel zaman olarak algılanan bu durum, daha sonrasında kullanıcıların sıkıntıya girmesine ve ortak değerlerden yoksun kalmasına sebep olabilmektedir (Griffiths ve Kuss, 2017). Çünkü sosyal medya alanlarında kurulan sanal ortam, toplumsal gerçeklerle aynı doğrultuda hareket edemeyerek insanların yalnızlığını pekiştirmektedir. Sosyal medya bağımlısı olan kullanıcılar, zaman içerisinde sosyal etkileşimlerden giderek uzaklaşmakta ve tanıdıkları insanların iletişiminden kopmaktadır. Bu durumun sonucunda sosyalleşme gereksinimi hissettiği zaman birlikte vakit geçirebileceği kimseyi bulamamaktadır. Sosyal açıdan toplumdan kopan bağımlı kullanıcıları fark eden bireylerde, bu kişileri çevrelerinden uzaklaştırarak yardımcı olmamaktadır (David ve Roberts, 2017). Nitekim sosyal ilişkilerin gerekliliği olan karşılıklı ilgi ve davranış sürecinde bir tarafın yeterli düzeyde saygı göstermemesi, bu sonuçları doğurabilmektedir. Bu noktada sosyalleşme ve yeni inşalarla tanışma noktasında önemli bir araç olan rekreasyonel aktivitelerle sosyal medya bağımlılarında farkındalık oluşturabilmektedir. Dijital ortamlara yönelik olan ilgisi sosyal çevresine yeniden döndürülerek gerçek Dünya ile olan ilişkileri düzeltilebilmektedir. Örneğin yakın arkadaş grubu veya aile üyeleriyle yemeğe çıkan bağımlılar, sanal ortamlardan kısmi şekilde kopabilmektedir. Yine sinema ve müze ziyaretleri gibi rekreasyonel etkinliklerle kullanıcıların sosyal iletişiminin güçlendirilmesi beklenmektedir. Kullanıcıların sosyal çevresinden tamamen koparak yaşamını sağlıklı şekilde devam ettirmesinin zorluğu dikate alındığında sosyal rekreasyon aktivitelerinin bu konudaki faydaları daha iyi anlaşılmaktadır.

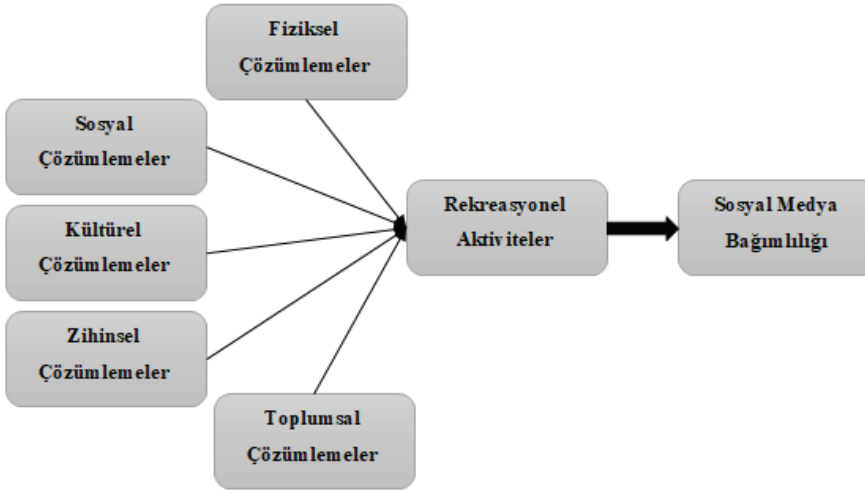
Kültürel Çözümlemeler; Geleneksel yaşam biçimi veya süregelen davranışların altında yatan dürtüler olarak adlandırılan kültür, insanların alışkanlıkları hakkında fikir vermektedir (Mann, 2005). Bu nedenle her birey, ait olduğu kültürel yapının izlerini taşımakta ve buna uygun davranışlar sergilemektedir. Ancak sosyal medya bağımlılığı ile mücadele etmek durumunda kalan kullanıcılar, kültürel değerlerini hızla kaybedebilmektedir. İnançlar ve kültürel değer sistemleri, bireylerin kendilerini tanımlama da kullandıkları yaklaşımların tümüdür. Sosyal medya bağımlılığı yüzünden kültürel bakış açısından uzaklaşan kullanıcılar, bir süre sonra yaşam değerlerini varoluş amaçlarını sorgulayabilmektedir. Bu durum çeşitli mental sorunlar ve psikolojik rahatsızlıklara neden olabileceği gibi ait olduğu kültürel değerleri de kaybetmesine neden olabilmektedir. Kültürel rekreasyon aktivitelerle içinde bulunduğu toplumun veya grubun kültürel mirasını paylaşan bireyler, daha güçlü ve kendine güvenen kişiler olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca özgüveni artan bu bireyler, aidiyet

duygusunu yoğun bir biçimde hissederek kültürel taşıyıcı davranışları sergilemektedir (Blake, 2000). Bu durum sanal ortamlardan ziyade kullanıcıları, fiziki ortamlarda yapılan etkileşimlere itmektedir. Kültürel rekreasyon aktivitelerle inançlarını veya geleneksel yaşam biçimini sağlamlaştıran kullanıcılar, bağımlılıklarından daha kolay kurtulabilmektedir. Örneğin bayramlarda, kutsal günlerinde veya festivallerinde rekreasyonel kültürel paylaşım içesine giren kullanıcılar, gerçek iletişimin hazzına vararak sosyal medyaya duydukları eğilimi azaltabilmektedir.

Zihinsel Çözümlemeler; İnsanların, fiziksel rahatsızlıkların yanı sıra son dönemlerde psikolojik rahatsızlıklarını da önemsemeye başladıkları görülmektedir. Stres, gerilim ve çevresel baskılardan kaynaklanan sorunlar, insan psikolojisinde kayda değer düzeyde ciddi rahatsızlıklar meydana getirmektedir (De Hert vd., 2011). Ayrıca maddelere ve alışkanlıklarına yönelik bağımlılıkların da psikolojik açıdan sorunlara yol açtığı düşünüldüğünde zihinsel yaklaşımların önemi anlaşılmaktadır. Bununla birlikte teknolojik araçların insan zihninde oluşturduğu meşguliyet ve odaklanma problemleri, sosyal medya kullanımının artması ile birlikte zirveye ulaşmıştır. Sosyal medyaya bağımlı kullanıcıların çevresindeki olaylara ve insanlara karşı zihinsel algılarının yok denecek kadar az seviyelere düştüğü veya çok yoğun kullanımdan dolayı çeşitli ağrılar çektiği gözlemlenmektedir (Lee ve Choi, 2018). Sosyal medya yoksunluğu yaşayan kullanıcılar, zihinlerini öfke ile doldurabilmekte ve çevresine karşı olumsuz davranışları şiddetlendirebilmektedir. Özellikle dijital oyun ve uygulama bağımlısı çocuk kullanıcılar, bulunduğu ortamların farkına bile varamamakta ve sürekli şikâyet eğilimi içerisinde bulunmaktadırlar. Bir diğer yandan günlük yaşamının her anının sosyal medya araçlarıyla paylaşmak isteyen kullanıcılar, zihinlerinin neredeyse tamamını bu ortamlardaki gelişmelere göre ayarlamaktadır (Fox ve Moreland, 2015). Rekreasyonel aktivitelerle sosyal medya bağımlısı kullanıcıların ferahlanma, yenilenme ve rahatlama gibi duyguları yeniden hissetmesi sağlanabilmektedir. Bu süreç kapsamında dijital medya uygulamalara ara veren kullanıcılar, doğal yaşama geri dönmekte ve içinde bulunduğu ortamın farkına vararak zihinsel rahatlama sağlamaktadır. Örneğin, rekreasyonel bir etkinliğe katılan bir kullanıcı, deneyim esnasında yeni insanlarla tanışma, iletişim kurma ve ekolojik çevre ile etkileşim kurma yeteneğini geliştirebilmektedir. Bu bakımdan zihinsel olarak tazelenerek sosyal medyanın beyin üzerinde verdiği ağır hasarı belirli bir düzeyde indirgeyebilmektedir.

Toplumsal Çözümlemeler; Rekreasyonel aktivitelerin sağladığı en önemli yaralardan birisi olan toplumsal kaynaşma ve ortak değerlerin paylaşımı, bireylerin dış çevreyle olan iletişiminin sağlıklı olmasına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda sosyal medya bağımlılığı gibi durumlara maruz kalan bireylerin toplumsal dışlanma yaşamaması için toplumsal ön

yargıları ve etik ilkelere saygı göstermesi gerekmektedir. Ancak sosyal medya bağımlılığı, kullanıcıları ortak ahlaki değerlerden uzaklaştırarak toplumdan ayırıştırarak özellikler taşımaktadır. Kullanıcılar da bağımlılıkları nedeniyle toplumsal değerleri önemsemeyerek karşılıklı etkileşime zarar vermektedir (Burr vd., 2020). Çekirdek ailelerin bile en büyük sorunlardan birisi olan sosyal medya bağımlılığı, ebeveyn ile çocuk ilişkisinde de kendini göstermektedir. Sosyal medya etkilerinin aile içi ilişkiler başta olmak üzere toplumun her kesiminde olumsuz etkilerinin olduğuna dair pek çok bilimsel çalışma bulunmaktadır (Wenger, 1997; O’Keeffe, 2016; Lopez ve Cuarteros, 2020). Nitekim sosyal medya bağımlısı kullanıcılar, kendilerini toplumun bir parçası olmadığına inandırmakta ve farklı davranışlar ortaya koyarak toplumdan hızla uzaklaşmaktadır. Özellikle alışık olduğu değerlerden farklı bir yerde yaşayan kullanıcılar, sosyal medyada benimsediği değerleri aramaktadır (Apuke ve Ezeah, 2018). Rekreatif aktiviteyle sosyal medya bağımlısı kişilerin yeniden topluma entegrasyonu sağlanabilmekte ve birey toplum ilişkisi güçlenerek aidiyet duygusu oluşabilmektedir. Adalet, eşitlik ve özgür düşünce gibi değerler etrafında toplanan toplumsal birliktelik, rekreatif aktiviteyle daha da güçlenmektedir. Örneğin İstanbul ilinde ikamet eden bağımlı bir kullanıcı kendi memleketinin lezzet günlerine yönelik rekreatif bir aktiviteye katılarak benimsediği toplumsal değerlerle bütünleşmekte ve yeniden dış çevreye uyum sağlayabilmektedir.

Şekil 1: Rekreatif Çözümlerinin Sosyal Medya Bağımlılığına Etkisi

21. yüzyılda teknolojik gelişmelerin ortaya koyduğu sorunlardan birisi olan sosyal medya bağımlılığı ile bu duruma maruz kalan kullanıcılar ciddi zarar görmektedir (Siddiqui ve Singh, 2016). Birey ve toplum düzeyinde bu olumsuzlukların önüne geçebilmek için olumlu çıktıları

olan ve faydaları kabul görmüş rekreasyon aktiviteleri öne çıkmaktadır. Bu bağlamda ilgili alan yazında farklı şekillerde ele alınan rekreasyonel çözümlerinin sosyal medya bağımlıları açısından da farkındalık oluşturacağı ve yaşam kalite algısının yeniden sağlanabileceği fikriyle şekil l'deki yaklaşımlar ortaya konulmaktadır. Beş farklı çözümlene yaklaşımı ile rekreasyon aktivitelerine katılan sosyal medya kullanıcılarının bağımlılık duygularının kontrol altına alınabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

Yaşam kalitesinin artırılması ve mevcut durumların iyileştirilmesi için insanların boş zamanlarında yapacağı rekreasyon aktiviteleri, oldukça olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Rekreasyonel aktiviteler sayesinde daha sosyal ve iletişime açık bireyler topluma kazandırılmaktadır. Tüm bunların yanı sıra zihinsel rahatlama sağlayarak uygun programlı aktivitelerle potansiyel psikolojik sorunların önüne geçilmesi planlanmaktadır. Bu kapsamda en önemli hedeflerden birisi sosyal medya bağımlılığıdır. Sosyal medya bağımlılığı nedeniyle gerçekten hayattan uzak sanal bir ortamda çok fazla boş zaman harcayan bireyler, zihinsel ve mental sorunlar yaşamaktadır. Bu durum eğitim, aile ilişkileri ve kariyer başta olmak üzere tüm yaşam şartlarına olumsuz etki göstermektedir. Çünkü bağımlılığın ortaya koyduğu dış çevreye ilgisizlik ve umursamazlık, bir noktadan sonra tepkilere neden olarak olumsuz davranışlar şeklinde bireye geri dönmektedir (Zhang vd., 2020). Bu nedenle sigara, alkol ve madde bağımlılığı gibi sosyal medya bağımlılığı da dikkate alınarak gerekli çözüm önerileri getirilmelidir. İnsan yaşamında fiziksel, sosyal ve kültürel olumlu çıktıları olan rekreasyonel aktivitelerle sosyal medya bağımlılığına yönelik farklı yaklaşımlar getirilmiştir (Mahamid ve Berte, 2019). İlk olarak fiziksel rekreasyonel çözümlerle, fiziksel harekete katılan bireylerin vücutlarında yaşanan olumlu gelişmeleri görerek sosyal medyaya daha az zaman ayıracağı düşünülmektedir. Yine sosyal rekreasyonel çözümlerle, aktiviteye katılan bireylerin iletişim ihtiyacını bu kapsamda karşılayarak sosyal medya aracılığıyla elde etmek istediği sosyalleşmeyi daha gerçekçi yaşayacağı ön görülmektedir. Kültürel rekreasyon çözümlerle, bireylerin dış çevreyle olan etkileşimi ve yakınlığı gerçek bir ortamda gerçekleşmektedir. Bu sayede tarihi, turistik ve sanatsal mekanların otantik yapılarını keşfeden katılımcılar, sanal ortamların oluşturduğu yapay algılamalardan daha fazla haz alabilmektedir. Zihinsel çözümlerle, bireylerin psikolojik rahatsızlıkları belirli ölçüde rekreasyonel aktivitelerle iyileştirilebilmekte ve ruhsal yönleri güçlendirilebilmektedir. Özellikle bağımlılık derecesinde yaşanan olumsuzluklara karşı rekreasyonel aktivitelerin farkındalık oluşturduğu ve bağımlılıklarını unutturma noktasında büyük katkı sağladığı ifade edilmektedir (Erbaş ve Gümü, 2020). Tüm bu sonuçlar dikkate alındığında sosyal medya bağımlılığına maruz

kalan bireylerin rekreasyon aktiviteleri ile yaşam kalitelerinde iyiye doğru gelişmelerin ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte rekreasyonel aktivite uygulamalarının pratikte uygulanması sonucu sosyal medya bağımlılığına ne düzeyde etki edeceğine dair bilimsel çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Agichtein, E., Castillo, C., Donato, D., Gionis, A., & Mishne, G. (2008, February 11). Finding high-quality content in social media. *Paper presented at the the International Conference on Web Search and Web Data Mining*, Palo Alto, CA.
- Al Mamun, M. A., & Griffiths, M. D. (2019). The association between Facebook addiction and depression: A pilot survey study among Bangladeshi students. *Psychiatry research*, 271, 628-633.
- Apuke, O. D., & Ezeah, G. H. (2018). Social media addiction among Nigerian students abroad: evidence from a focus group discussion. In *International Journal of Communication: A publication of Communication Studies Forum*, Department of Mass Communication, University of Nigeria, Nsukka (Vol. 2).
- Balakrishnan, J., & Griffiths, M. D. (2017). Social media addiction: What is the role of content in YouTube?. *Journal of behavioral addictions*, 6(3), 364-377.
- Blake, J. (2000). On defining the cultural heritage. *International & Comparative Law Quarterly*, 49(1), 61-85.
- Bridgen, L. (2011). Emotional labour and the pursuit of the personal brand: Public relations practitioners' use of social media. *Journal of Media Practice*, 12(1), 61-76.
- Bryce, J. (2001). The technological transformation of leisure. *Social Science Computer Review*, 19(1), 7-16.
- Burr, C., Taddeo, M., & Floridi, L. (2020). The ethics of digital well-being: A thematic review. *Science and engineering ethics*, 26(4), 2313-2343.
- Dalvi-Esfahani, M., Niknafs, A., Kuss, D. J., Nilashi, M., & Afrough, S. (2019). Social media addiction: Applying the DEMATEL approach. *Telematics and Informatics*, 43, 101250.
- Danziger, J. N., & Andersen, K. V. (2002). The impacts of information technology on public administration: an analysis of empirical research from the "golden age" of transformation. *International Journal of Public Administration*, 25(5), 591-627.
- Daugherty, T., Eastin, M. S., & Bright, L. (2008). Exploring consumer motivations for creating user-generated content. *Journal of interactive advertising*, 8(2), 16-25.
- David, M. E., & Roberts, J. A. (2017). Phubbed and alone: Phone snubbing, social exclusion, and attachment to social media. *Journal of the Association for Consumer Research*, 2(2), 155-163.

- De Hert, M., Correll, C. U., Bobes, J., Cetkovich-Bakmas, M., Cohen, D. A. N., Asai, I., ... & Leucht, S. (2011). Physical illness in patients with severe mental disorders. I. Prevalence, impact of medications and disparities in health care. *World psychiatry*, 10(1), 52.
- Dillenbourg, P., Järvelä, S., & Fischer, F. (2009). The evolution of research on computer-supported collaborative learning. In *Technology-enhanced learning* (pp. 3-19). Springer, Dordrecht.
- Erbaş, Ü., & Gümüş, H. (2020). Participation in Physical Activity and Social Media Addiction in Students. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 7(4), 52-60.
- Erol, A. (2009). Dünyada ve Türkiye’de elektronik yayıncılık. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Doktora Tezi*. Isparta.
- Edosomwan, S., Prakasan, S. K., Kouame, D., Watson, J., & Seymour, T. (2011). The history of social media and its impact on business. *Journal of Applied Management and entrepreneurship*, 16(3), 79-91.
- Fox, J., & Moreland, J. J. (2015). The dark side of social networking sites: An exploration of the relational and psychological stressors associated with Facebook use and affordances. *Computers in human behavior*, 45, 168-176.
- Gammon, M. D., John, E. M., & Britton, J. A. (1998). Recreational and occupational physical activities and risk of breast cancer. *JNCI: Journal of the National Cancer Institute*, 90(2), 100-117.
- Griffiths, M. D., & Kuss, D. (2017). Adolescent social media addiction (revisited). *Education and Health*, 35(3), 49-52.
- Hilbert, M. (2020). Digital technology and social change: the digital transformation of society from a historical perspective. *Dialogues in clinical neuroscience*, 22(2), 189.
- Hou, Y., Xiong, D., Jiang, T., Song, L., & Wang, Q. (2019). Social media addiction: Its impact, mediation, and intervention. *Cyberpsychology: Journal of psychosocial research on cyberspace*, 13(1).
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53, 59-68.
- Kent, M. L. (2010). Directions In Social Media For Professionals And Scholars. In R. L. Heath (Ed.), *Handbook of public relations*, 2nd ed. 643-656.
- Kuzucanlı, G., & Aytekin, C. A. N. (2021). Use of Social Media in The Integration Process of Refugees: Example of Syrian Refugees Living in Şanlıurfa. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 6(2), 501-520.
- Lau, W. W. (2017). Effects of social media usage and social media multitasking on the academic performance of university students. *Computers in human behavior*, 68, 286-291.

- Lee, J., & Choi, Y. (2018). Informed public against false rumor in the social media era: Focusing on social media dependency. *Telematics and Informatics*, 35(5), 1071-1081.
- Lopez, A. G., & Cuarteros, K. G. (2020). Exploring the effects of social media on interpersonal communication among family members. *Canadian Journal of Family and Youth/Le*, 12(1), 66-80.
- Mahamid, F. A., & Berte, D. Z. (2019). Social media addiction in geopolitically at-risk youth. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(1), 102-111.
- Mann, D. (2005). *Creating a lean culture: tools to sustain lean conversions*. Productivity Press.
- Mavnacıoğlu K (2009) İnternette Kullanıcıların Oluşturduğu ve Dağıttığı İçeriklerin Etik Açısından İncelenmesi: Sosyal Medya Örnekleri, *Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve Etik Semp*, 07-09 Ekim 2009, Elâzığ.
- Mayfield III, T. D. (2010). The Impact of Social Media on the Nature of Conflict, and a Commander's Strategy for Social Media. *Texas A And M Univ College Station George Bush School Of Government And Public Service*.
- Moore, J. N., Raymond, M. A., & Hopkins, C. D. (2015). Social selling: A comparison of social media usage across process stage, markets, and sales job functions. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 23(1), 1-20.
- Nath, K., Dhar, S., & Basishtha, S. (2014). Web 1.0 to Web 3.0-Evolution of the Web and its various challenges. In 2014 *International Conference on Reliability Optimization and Information Technology (ICROIT)* (pp. 86-89). IEEE.
- O'Keeffe, G. S. (2016). Social media: challenges and concerns for families. *Pediatric Clinics*, 63(5), 841-849.
- Özdemir, M. A., & Gökaş, L. S. (2021). Research trends on digital detox holiday: a bibliometric analysis, 2012-2020. *Tourism & Management Studies*, 17(3), 21-35.
- Rehmani, M. H., Reisslein, M., Rachedi, A., Erol-Kantarci, M., & Radenkovic, M. (2018). Integrating renewable energy resources into the smart grid: Recent developments in information and communication technologies. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 14(7), 2814-2825.
- Siddiqui, S., & Singh, T. (2016). Social media its impact with positive and negative aspects. *International journal of computer applications technology and research*, 5(2), 71-75.
- Smith, A., & Anderson, M. (2018). A majority of Americans use Facebook and YouTube, but young adults are especially heavy users of Snapchat and Instagram. *Pew Research Centre*.
- Wenger, G. C. (1997). Social networks and the prediction of elderly people at risk. *Aging & Mental Health*, 1(4), 311-320.

- World Health Organization. (2019). Global action plan on physical activity 2018-2030: more active people for a healthier world. *World Health Organization Press*.
- Wolniczak, I., Caceres-DelAguila, J. A., Palma-Ardiles, G., Arroyo, K. J., Solís-Visscher, R., Paredes-Yauri, S., & Bernabe-Ortiz, A. (2013). Association between Facebook dependence and poor sleep quality: A study in a sample of undergraduate students in Peru. *PLoS One*, 8.
- Vural, Z., & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 5(20).
- Zivnuska, S., Carlson, J. R., Carlson, D. S., Harris, R. B., & Harris, K. J. (2019). Social media addiction and social media reactions: The implications for job performance. *The Journal of social psychology*, 159(6), 746-760.